

AHLAT MEZARTAŞLARI

BEYHAN KARAMAĞARALI

SELÇUKLU TARİH VE MEDENİYETİ ENSTİTÜSÜ
SAN'AT TARİHİ SERİSİ: 1

AHLAT MEZARTAŞLARI

BEYHAN KARAMAĞARALI

GÜVEN MATBAASI
ANKARA — 1972

Ö N S Ö Z

Mezartaşları yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, âdetlerinin, sanat geleneklerinin, tabii, iktisadî ve sosyal şartlarının müşterek mahsulüdür. Bu bakımdan sanat tarihimiz için olduğu kadar kültür tarihimiz yönünden de büyük önem taşımaktadırlar. Ancak, mezartaşları hakkındaki çalışmalar henüz bu önemle orantılı bir duruma gelmemiştir. Buna karşılık tabiatın ve insan elinin bu eserler üzerindeki tahribatı devam etmektedir.

Türkiye'nin, hatta bütün İslâm âleminin en büyük tarihî mezarlığı Ahlat'dadır. Burada mezartaşları hem ölçü, hem muhteva bakımından bir anıt karakterindedir. Bu mezar anıtları Türk sanatının ve kültür tarihinin sekiz yüz yıllık belgeleridir. Tabiatın bütün tesirlerine rağmen bu belgelerin mühim bir kısmı oldukça sağlam vaziyette günümüze kadar ulaşmıştır. Meydanlık Kabristanı'nda sandûkaların pek çoğunu toprağa gömülmüş vaziyette bulduk. Bunlar, etrafları açılarak meydana çıkarılmışlardır. Karşılaştığımız en büyük güçlük, bilhassa şahideleri kalın bir tabaka hâlinde kaplayan yosunların temizlenmesi olmuştur.

Ahlat'daki bin kadar mezarı gözden geçirdik ve bunların üçyüzden fazlasını inceledik. Fakat kataloğumuza ancak yüzonsekiz eseri alabildik. Bu seçmede güzellik ve sanat değeri tek ölçü olmamıştır. Gelişme ve değişme zincirini takip edebilmek araştırmamız bakımından daha önemli görülmüştür. Bütün gayretimize rağmen mezarlığın bir plânını meydana getirmeğe muvaffak olamadık. Bunun için lâzım olan hava fotoğrafları beş yıldan beri temin edilememiştir.

Bu çalışmanın hazırlanabilmesi için müzelerimizde bulunan XII - XV. asırlara ait mezartaşları incelendiği gibi, tarihî mezarlıkların pek çoğu da taranmıştır. Yabancı müzelerde bulunan mezar taşlarından neşredilmemiş olan bazı mühim örneklerin de fotoğrafları temin edilerek bunlardan faydalanılmıştır.

Ahlat mezartaşlarındaki Arapça ve Farsça kitabelerde birçok gramer ve imlâ hatalarına rastlanılmıştır. Bazen her iki dilin kaide ve kelimelerinin birbirine karıştırıldığı da görülmüştür. Bunlar metinde aynen alınmış, parantez içinde düzeltilmeğe çalışılmıştır. Bazı hallerde bu karışık metinleri belli bir dilin kaidelerine göre düzeltmek mümkün olamamış, kitabeler olduğu gibi nakledilmekle iktifa edilmiştir.

Gerek metinde, gerekse kitabelerde geçen bazı terim ve deyimleri konumuz bakımından açıklayan bir lûgatçeyi de eserin sonuna ilâve etmeği faydalı bulduk.

Fotoğrafların bir kısmını kendim çektim, bir kısmı H. Karamağaralı'nın emeğinin mahsulüdür. Çalışmalarım sırasında bütün Ahlat'lıların büyük ilgi ve yardımlarını gördüm. Onlara ve bir kuyumcu sabrı ve itinası ile taşları temizleyen Ahlatlı öğrencilere; kitabelerin okunmasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Dr. Esad Coşan ile Doç. Dr. Mehmed Hatiboğlu'na ve metin içindeki şekilleri çizen Y. Mimar Yılmaz Önge'ye; ayrıca bana Ahlat mezartaşları üzerinde çalışmak imkânlarını veren Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü ile bu çalışmamın basılmasını sağlayan Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü'ne teşekkürü borç bilirim.

Mart 1970

E S E R H A K K I N D A

Sanat; bir milletin medeniyetini, zevkini, geleneklerini ortaya koyduğuna göre, bunun tarihini araştırırken çalışmaları yalnız belirli bir yapı çeşidine inhisar ettirmek yanlış olur. Türk sanatı tarihinde de ilk denemelerde bu yol tutulmuş, cami mimarisi ve tezyinatı yardımıyla Türk sanatının esasları, gelişmesi, özellikleri ortaya konulmak istenmiştir. Halbuki Türk sanatını, yalnız dinî mimarinin bir yapı türünde değil, fakat daha pek çok başka türlerde de araştırmak, tarih içinde gelip geçmiş «fâni»lerin sanat zevk ve tutumunu ortaya koymak, o milletin medeniyet tarihindeki yerini tâyininde büyük faydalar sağlayabilir. Sanat tarihinde mezar mimarisi ve süslemesi, bu türlerden biri olarak karşımıza çıkar. Bir insanın hâtırasını ebedileştiren, hattâ bir bakıma onu yüceleştiren, büyük, iddialı mezar yapıları yani türbelerin yanısıra bu tür, çok daha ufak, daha mütevâzi eserlerle de temsil edilmektedir. Geçmişte, iyi veya kötü bir nam bırakmış, tarihî şahsiyetlerin adlarını yaşatmağa devam eden bu iddialı mezar yapılarının, sanat tarihinde kısa bahisler hâlinde bile olsa yer almalarına karşılık, o çağların alelâde insanının mezarları üzerinde durulmamıştır. Halbuki bunlar, Türk sanatının en küçük anıtları olarak bir milletin belirli devirlerdeki sanat zevkini ve halkının duygularını en güzel en iyi aksettiren, üstelik tarihleri de açıkça belirtilmiş olan hâtıralardır.

Diğer taraftan bu mezarlar ve onları biraraya getiren mezarlıklar eski Türk şehirlerinin bir bakıma «tapu senedleri» olmuşlardır. Eski bir Türk şehri, onu meydana getiren camiler, mescidler, medreseler, çeşmeler, hamamlar ve nihayet konaklar ve evler ile olduğu kadar kendisini çevreleyen mezarlıklar ile de sahiplerini belli ediyorlar ve o şehrin beşerî görüntüsünü bu mezarlıklar tamamlıyordu. Her mezartaşı, orada yaşamış bir insana ait ve onun fâni âlemdeki varlığının geride kalan son delili olduğuna göre, o şehrin veya kasabanın, geçmişinden bir parça idi. Bu taşlar, süslemeleri ve üzerlerindeki yazıları ile, bir çağda orada yaşayanların sanat zevklerini ve duygularını da dile getiriyorlardı. Ve nihayet Türk mezarı ve mezarlığı, tabîliği içinde ölümü belki olduğundan çok daha mûnis gösteren bir unsurdu.

Ölülere saygı ve mezarlıkları her ne olursa olsun korumak kaygusu, içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında birdenbire bir tarafa itilivermiş ve mezarlıklar en kolay «arsaya çevrilebilir yerler» olarak görülmeğe başlanarak, başta bele-

diyeler olmak üzere, şahısların ve çeşitli kuruluşların iştahasını çekmiştir. Bugün artık şehir ve kasabalarımızın içinde eski mezarlıklarını koruyabilenler — onlar da güdük bir hâle sokulmuş olarak — son derecede azalmış, son kalan mezarlık parçalarının da parça parça kemirilmesine, böylece yok edilmelerine göz yumulur olmuştur. Şehirlerimizdeki eski Türk mezarlıkları o derecede tahribe uğramaktadır ki, buralarda yatanlara karşı işlenen saygısızlık karşısında dehşet duymamağa, diğer taraftan da kırılıp, parçalanan veya inşaat malzemesi olarak kullanılan şahideler, lâhidler, küçük mezar anıtları ve sofaları karşısında üzüntü hissetmemeğe imkân yoktur. Bu taşların tarih vesikası olarak değerleri yanısıra, biçimleri, süslemeleri ve daha birçok özellikleri ile korunmaları gerekirken, en âdi malzeme muamelesi görmeleri muhakkak ki bir gün büyük pişmanlıklar duyulmasına yol açacaktır.

Bu trajedi sürüp giderken, bu taşların sanat tarihi bakımından değerlerini ortaya koymak gayesiyle, tek tük meraklılar tarafından ufak denemelere de girilmişti. Bu denemeler çok dar çerçeveli ve bazen taşların sanat değerlerini belirtmekten uzak düşüncelerle yapılmışsa da, mezartaşlarına dikkati çekmeğe yarıyorlardı. Daha çok İstanbul mezarları ve mezartaşları bu çeşit çalışmalara konu olmuştu. Başka yerlerden ise pek azı üzerinde durulmuştu. Rifkî Melûl Meriç, Akşehir mezarlıklarına dair güzel ve çok istifadeli uzun bir makale yayınlamış; Hikmet Turhan Dağlıoğlu ise, Edirne mezarlarından bazılarını incelemiştir. İstanbul'un bir vakitler uçsuz bucaksız olan mezarlıklarından ise sadece birkaç makale ortaya konulabilmiştir. Sadeddin Nüzhed Ergun, Karacaahmed'deki tanınmış kimselere ait mezartaşlarından bir kaçını derlemiş; Fâzıl İsmail Ayanoglu, Vakıflar İdaresinin nasılsa gayrete gelip düzenlediği bazı hazîreler üzerindeki çalışmalarını bir makalede toplamıştır. Bugünkü millî sınırlarımız dışında kalan mezarlıklardan ise, sadece Rodos'da bulunan ufak bir grup V. Strumza'nın bir yazısına konu olmuştu. Bazı dağınık Yugoslav dergilerinde de oralardaki Türk devri mezarları ve mezartaşları hakkında makalelerin basıldıklarına burada işaret edebiliriz.

Fakat bu çalışmalar çok sınırlı olmuştu. Bir taraftan ise mezarlıklar hızla ortadan kalkıyor, bunları süsleyen tarihî taşlar değerleri ne olursa olsun, ciddî bir değerlendirmeye tâbi tutulmaksızın yok ediliyor veya dağıtılıyordu. Halbuki Osmanlı devrinden önceye ait mezartaşları ise iyi bir araştırmaya nâil olmamıştı. Ve birdenbire bunların arasında bâzılarının sanat ve medeniyet tarihi bakımından çok değişik bir karakterde oldukları ortaya çıkmıştı. Kurt Erdmann ve Katharina Otto - Dorn'un makaleleri, Anadolu'da, o vakte kadar dikkati çekmemiş bazı mezartaşlarının varlığını ortaya koyarken Türk medeniyet tarihine yepyeni ufuklar açmıştı. Nihayet Anadolu'nun bazı Türk mezartaşlarının üzerlerinde insan tasvirleri bulunduğu da anlaşılmış oluyordu. Kırşehir'de rastladığımız böy-

le tasvirli ve tarihli bir şahide münasebetiyle yazdığımız bir makalede bu konuyu, o tarihlere kadar bilinen örnekleri ile zenginleştirmeğe çalışmıştık. Bu vesile ile şunu da belirtelim ki, bu yazımıza esas olan taş, aradan geçen 6 - 7 yıl içinde hiç kimsenin haberi olmaksızın ortadan yok olmuştur. Nihayet bütün bu parça parça deneme ve araştırmalar şunu da açıkça ortaya koymuştu ki, Türk mezartaşlarının biçim, devir ve süsleme bakımından değişik karakterler gösteren bir de «coğrafyası» vardı. Bu arada bu değişikliğe yol açan toplulukların ve bunların bazan kökleri çok eskilere ve uzaklara kadar giden bir takım inançlarının varlığı da sezilmeğe başlanıyordu. Böylece Türk mezartaşları, Türk sanat ve süsleme tarihinin sınırlarını aşarak, doğrudan doğruya eski Türk örf, âdet ve inançlarının izlerini, hâtıralarını aksettiren canlı medeniyet tarihî vesikaları mahiyetini almağa başlamıştı.

Türk mezartaşları coğrafyasının içinde, Doğu Anadolu'da önemli bir Türk yerleşme yeri olan Ahlat'ın başlıbaşına bir yeri vardır. Aslında Ahlat sadece bir merkezdir. Van Gölünün çevresinde daha başka yerlerde de değerli mezar anıtlarına rastlanır ki, bunların başında Gevaş gelir. Bir çağın en parlak sanat ve ilim merkezlerinden olan küçük Ahlat kasabacığı, eski ihtişam günlerinin delili olan büyük mezarlığını, nisbeten az bir kayıpla günümüze kadar koruyabilmek mazhariyetine erişmiştir. Van gölünün kuzey kıyısındaki, bu bir devrin zengin medeniyet merkezi olan şehrin, göle doğru uzanan geniş bir sâhayı kaplayan mezarlığı ötedenberi dikkati çekmiştir. Vaktiyle Doğu'da uzun seyahatler yapan, İngiliz H. B. Lynch, buradaki mezarlığın büyüklüğünü «*extensive cemetery*» kelimeleri ile, bunları ayrıca siyah kalın harfler ile de belirtmek suretiyle tanıtmıştır. Onun ifadesine göre burası âdeta, Avrupa'nın meşhur bazı mezarlıklarını, *Kensal Green* ve *Père Lachaise* 'i andırır. Buradaki mezartaşlarının çok zarif ve pitoresk görünüşlerine de işaret eden Lynch, Ahlat mezarlığı hakkındaki kısa notunu şu cümle ile bağlar : «*Bunlar, sanata çok değer veren ve sanatın kesif surette tatbik edildiği çok yüksek seviyeli bir medeniyetin temsilcileridir*». Sonraları Prof. C. Gurlitt'in yanında, Dresden Teknik Üniversitesi'nde mühendislik doktorası yapan W. Bachmann ise, 1911 yılı yazında, tezine malzeme toplamak üzere Ahlat'ı gördüğünde, buranın mezarlığı hakkında Lynch'in yazdıklarını aynen tekrarlamakdan başka bir şey yapmamıştır. Genişliği ve içindeki eserlerin güzelliği, bunların süslemesinin zenginliği dikkat ve hayranlığı çeken Ahlat mezarlığı, yabancı seyyahlar tarafından nâdiren ziyaret edilmiş; fakat 1930 larda o çevrede görevli bir öğretmen burası ile yakından ilgilenmek fırsatını elde ederek Ahlat mezartaşlarına ilk defa ilim âleminin dikkatini çekmeğe çalışmıştır. Bu gayretli ve gerçekten mesleğinin şerefli temsilcisi, Abdurrahim Şerif Beygu, o devrin zorluk ve sıkıntıları içinde Ahlat'ın mezartaşlarını, diğer eserler ile birlikte gözden geçirmiş ve dar imkânları nisbetinde bunların değerlerini ortaya koya-

cak bir kitabı meydana getirebilmiştir. Beygu'nun küçük eseri 1932 de basılmıştı. Ahlat'ın muhteşem mezarlığının taşları tam kırk yıl sonra, genç bir meslekdaşının, Doçent Dr. Beyhan Karamağaralı'nın kalemi ile çok daha geniş ve bilhassa çok daha ilmî bir biçimde, sanat ve tarih meraklılarının faydalanmasına sunulmaktadır.

Bazı Batılı seyyahlar Ahlat mezartaşları karşısında hayranlık duymuşlar ve bu hislerini seyahatnâmelerinde birkaç cümle içinde ifade etmişlerdi. Öğretmen Beygu ise, her görene heyecan veren bu taşların değerlerini ve bunların özelliklerini tesbite, imkânları ölçüsünde çalışmış ve bunlar üzerinde başkalarının çalışmaları için zemini hazırlamıştı. Beyhan Karamağaralı, ilk defa olarak bir sanat tarihçisi gözü ile bu tarih ve sanat hâtıralarını derlemeğe ve değerlendirmeye teşebbüs etmiştir. Beyhan Hanım, bu önsözümüzde üzerinde durduğumuz iki meseleyi, bir doçentlik tezi çerçevesi içinde ele almak suretiyle, Türk sanatının şimdiye kadar yeterince incelenmemiş bir bölümünü ihmal edilmekten kurtarmıştır. Bunlardan birincisi erken devir Anadolu'sunun Türk mezartaşlarının tipolojisidir. Yazar, bu mezartaşları coğrafyasını, bugünkü sınırlarımız içinde ayrıntıları ile tesbite ve yerleştirmeye gayret etmiştir. Bu, bugün için belki eksik de olsa muhakkak ki çok faydalı ve gelecekte yapılacak araştırmalara yol gösterici olacak bir denemedir. Böyle bir çalışmanın yapılması gerektiğini yıllarca önce yazmış bir kimse olarak, bunu desteklemeği bir vazife biliriz. Bu sentez denemesini yaparken yazar, kuru bir şekil ve süsleme analizi yapmak yoluna sapmamış, bizim de daima taraftarı olduğumuz bir görüşle sanat tarihini medeniyet tarihinin bir parçası olarak kabullenmiş ve bu yoldan yürüyerek bu çeşitli tiplerdeki mezartaşlarında, eski inançların izlerini araştırmaya önem vermiştir. Bu bakımdan çalışmasının bu ilk kısmı ilgi çekici görüşler, üzerinde durulması, düşünülmesi ve araştırılması gerekli hususları ortaya koymaktadır. Beyhan Hanımın bu tezinde üzerinde durduğu ikinci mesele, bir çağın parlak bir medeniyet merkezi iken yavaş yavaş sönerek, unutulmuş bir taşra kasabası hâline gelen Ahlat'ın eski mezartaşlarını sanat tarihçisi gözü ile işlemektir. Anadolu'nun bu en eski Türk mezartaşları, üzerlerindeki süslemeleri ve süslemeleri meydana getiren ustaların imzaları ile gerçekten Türk medeniyet tarihinde başlıbaşına bir yer tutacak değerdedir. Bunlar Türk taş plâstiğinin kuvvetini ortaya koyan canlı varlıklardır. İ. Hakkı Baltacıoğlu, 1926 da yayınladığı bir yazısında Türk mezarlığını târif ederken, bunun «... zamanla açık havada teşekkül etmiş bir kıyafet, mimarî, tezyinat, hat ve teknik müzesi...» olduğuna işaret etmişti. Bu târife en uygun düşen mezar anıtları topluluğu hiç şüphesiz Ahlat mezarlığıdır. Ahlat mezarlığının 13 ve 14. yüzyıllara ait bu taşları, üzerlerindeki çeşitli motifleri ile eski, köklü ve bilgili bir sanat terbiyesinin verimleri hâlinde karşımıza çıkmakta ve biz bugün bunları, bir müzenin dört duvarı arasında, soğuk, monoton ga-

lerilerde değil, yüzyıllardanberi, vaziyetlerde görmekteyiz. a n, durmuş, onların üzerlerinde tabiatın yıprattığı kitabeleri çözmeğe gayret etmiş, sahiplerini bulmuş, tarihlerini tesbit etmiş, üzerlerindeki hârikulâde nakışların motiflerini gruplar hâlinde toplayarak, bunların benzerlerini ve menşelerini araştırmıştır. Böylece Ahlat mezartaşlarından hiç değilse bir kısmını, sanat tarihçisi gözü ile işleyerek, ilim âlemine takdim etmiştir. Eser, bu önsözümüzün ilk kısmında da işaret ettiğimiz gibi, bu sâhada yapılmış ilk büyük çalışmadır. Muhakkak ki, bazı eksikleri hattâ bazı hatâları da olacaktır. Fakat içindeki dikkatli ve etraflı bilgiler ve değerlendirmeler ile olduğu kadar, metni tamamlayan titiz bir itina ile hazırlanmış fotoğraflarıyla da bu eser, büyük bir boşluğu doldurmuştur ve Türk sanatının, aynı zamanda da Türk medeniyet tarihinin bir bölümünün tanınmasında faydalı olacaktır.

Prof. Dr. Semavi EYİCE

G İ R İ Ş

Kur'an'da açık ve kesin bir hüküm bulunmamakla beraber İslâmiyette süslü ve dikkat çekici mezarlar yapılması hoş görülmemiştir.¹ Bu tavır alış, *Müslim*'in naklettiği bir Hadis² ile başlangıçtaki tatbikata dayanmak gerekir. *Hz. Muhammed*, oğlu *İbrahim*'in kabrini düz olarak kapattırmış ve üzerine çakıl taşı koydurup su döktürmüştür³. *Hz. Muhammed* 'in, *Hz. Ebu Bekr* ve *Hz. Ömer*'in kabirlerini gören *İbrahim Nihai*'nin nakline göre bunların yerden biraz yüksek, üzerine beyaz mermer parçaları konulmuş, hafif birer toprak yığını oldukları anlaşılmaktadır.⁴

Zamanla, İslâmiyetin yayıldığı bölgelerdeki tarihî mirasın ve İslâmiyeti kabul eden kavimlerin eski mezar geleneklerinin tesiri ile değişik tipte mezarların yapılmasına başlanmıştır. Kanaatımızca bu husus kaçınılmaz bir neticedir. Çünkü mezarlar da, diğer bütün sanat eserleri ve maddî kültür belgeleri gibi, yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, âdetlerinin, sanat geleneklerinin, tabîî iktisadî ve sosyal şartlarının müsterek mahsulüdür.

¹ Bellibaşlı fıkıh kitaplarında ölünün nasıl gömüleceği ve mezarların nasıl yapılacağı belirtilmiştir. Şöyle ki : Ölü toprağa kible cihetinde konulduktan sonra mezarın üzeri kerpiç veya kamyş ile örtülür, toprak verilir. Mezarı taş, tahta gibi maddelerle örtmek; köşeli olarak tuğla, kireç, tahta v.s. gibi şeylerle inşa etmek mekruhtur (Şeyhizâde Muhammed b. Süleyman, *Mülteka Şerhi. Mecma'u'l-Enhur*, I. c., İstanbul, 1309, 186 - 187. s.; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Musilî, *el-İhtiyar li-Ta'lîl'l-Muhtar*, I. c., Kahire, 1936, 94. s.). Kabir, toprak seviyesinden bir karıştan fazla yüksek yapılmamalıdır (*Sahih-i Buharî Muhtasarı*, IV. c., İstanbul, 1938, 771. s.). Keza, kabir üzerine bir ev veya kubbe, veya bir medrese veya bir mescid yapma; kabrin etrafını duvarla çevirme, süs veya övünme kastedilmedikçe mekruh olur; eğer böyle bir şey kastedilirse haram olur (Abdurrahman el-Cezirî, *el-Fıkhi ale'l-Mesahibi'l-Erbaa*, I. c., 2. baskı, Matbaatu'd-Dari'l-Kütübü'l-Misriyye, Kahire, 1931, 501 - 502. s.; Kemaluddin es-Sivasî (İbni Hüman), *el-Fethu'l-Kadir*, II. c., 1. Baskı, el-Matbaatu'l-Kübra el-Emiriye, Bulak-ı Mısır, el-Mahmiyye, 1315, 469. s.).

2 عن جابر رضي الله عنه قال قال نبي رسول الله صلى الله عليه وسلم ان يجصص القبر وان يقد عليه و ان يبنى عليه رواه مسلم — 2

Cabir (R.A.) den rivayet edildiğine göre, Resulullah (S. A. S.) kabrin kireçle yapılmasını, kabir üzerine oturulmasını ve kabir üzerine bina ve kubbe yapılmasını nehyetmiştir (*Riyazü's-Salihîn ve Tercümesi*, III. c., Ankara 1958, 278 - 79. s.).

³ *Sahih-i Buharî Muhtasarı*, IV. c., 771. s.

⁴ A. e., 770. s.

Anadolu, mezar tiplerinin çeşitliliği, ölçüleri ve tezyinatı bakımından İslâm dünyasında hususî bir yer işgal eder. Anadolu'yu feth eden Türkler, burada, bir taraftan kendi eski mezar geleneklerini devam ettirirken, bir taraftan da tabîî ve tarihî faktörlerin tesiri ile, bir takım mahallî tipler meydana getirmişlerdir. Bundan dolayı, Ahlat mezartaşlarının özelliklerini tesbit edebilmek için XII - XV. asırlarda Anadolu'nun diğer bölgelerinde yapılmış mezartaşlarını bellibaşlı vasıfları ile gözden geçirmek zarurî görülmüştür.

Anadolu'da XII - XV. asır mezartaşları, genellikle ince uzun sandûkalar ve şahideler olmak üzere başlıca iki tip gösterirler. Muhtelif bölgelere hakim olan şartların farklı olması, zaman içindeki gelişme veya yeni birtakım tesirler sebebiyle bu ana tiplerin form, ölçü ve tezyinat bakımından birçok varyantları vücut bulduğu gibi, bunların dışında bazı mahallî tipler de ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Anadolu mezartaşlarını genel vasıflarına göre bölgelere ayırarak incelemek; aynı bölge içinde özellik gösteren mühim merkezleri ayrı ayrı ele alarak aralarındaki münasebetleri ve farkları tesbite çalışmak uygun olacaktır.

Burada işaret edilmesi gereken bir husus da birçok şehir ve kasabalarımızda tarihî mezarlıkların kaldırılmış ve halen kaldırılmakta oluşudur. Bunun, bildiğimiz en yakın örneğini üç yıl evvel bir kısmı kaldırılmış olan Tokat'ın *Erenler* mezarlığı teşkil etmektedir. Gerçi ötedenberi mühim görülen bazı mezartaşları müzelere alınmış ve alınmakta ise de, bu ameliyenin gelişigüzel yapılması yeni birtakım kayıplara ve zararlara yol açmaktadır. Çünkü, ya sadece mezarın baş şahidesi değerli görülerek alınmış veya bazen nakil sırasında, bazen nakilden sonra muhtelif mezarların baş ve ayak taşları birbirine karıştırılarak ayrı ayrı numaralanmıştır. Hattâ bazı yerlerde, birçok taşlar, envanterinin yapılmasına bile lüzum görülmeyerek karmakarışık halde bir köşeye yığılmışlardır. Bu durum, aynı mezara ait baş ve ayak taşlarını bulmayı çok defa imkânsız kılmakta, dolayısı ile tarih tesbitinde ve mukayeselerde büyük güçlükler doğurmaktadır.

Orta Anadolu mezartaşları :

Konya'nın tarihî mezarlıklarındaki eski mezarların pek çoğunda alelâde kaya parçaları dikilidir. Bunların dışında, sanat değeri olan şahidelerle sandûkaların bir kısmı müzeye nakledilmişlerdir.

Sandûkaların çoğu beyaz veya gök mermerden, birkaçı da gödene taşından yapılmışlardır. Bunlardan kitabesi okunabilen en eskisi *Türkistanlı Kureyş*'in 617/1220 tarihli prizma biçimindeki sandûkasıdır.⁵ 638/1240-41 tarihli *Beylekanlı Nureddin Hasan*'ın sandûkasında üç kademeli bir kaide mevcuttur.⁶ Selçuklu vezirlerinden *Kakü Bey*'in sandûkası ise, üstte prizmatik veya silindirik bir kısmı ihtiva etmeyen dört kademeli bir gövde halindedir.⁷ Bu sandûkaların satırları kabartma olarak işlenmiş, güzel ve işlek selçukî neshi yazılarla kaplanmışlardır. Tezyinat XIII. asrın son çeyreğinde görülmeye başlar. 679/1280-81 tarihli üç kademeli prizmatik bir sandûkada (Env. Nu. 1056) rûmî tezyinat mevcuttur.

⁵ Z. Oral, *Konya'da Tarihî Mezartaşları*, Anıt Dergisi, 10. sayı (1949), 19. s.

⁶ Z. Oral, *Konya'da Tarihî Mezartaşları*, Anıt Dergisi, 1. sayı (1949), 14. s.

⁷ Z. Oral, *Konya'da Tarihî Mezartaşları*, Anıt Dergisi, 16. sayı (1950), 15 - 16. s.

XIV. asırda sandûkalar küçülür, silindirik olanlar artar ve rûmîlerin yanısıra hatayî ortaya çıkar. 870/1465 tarihli bir sandûkada (Env. Nu. 1055) bu hatayîlere bir nar motifinin eklendiği görülmektedir (1. res.). XVI. asırdan itibaren sandûkalar tamamen çiçek motifleri ile süslenir (2. res.). Kitabe sandûkanın baş tarafına, linear olarak oyulur.

Konya'da şahidelere daha az rastlanır. Bilinen en eski kitabeli şahide *Mu-sallâ* mezarlığındaki 664/1265 tarihli *Daru'l-Mülk Hatun*'un taşıdır⁸. Sade bir sivri kemerle nihayet bulan şahidenin iki yüzü de yazı ile doludur. Tezyinat yalnız bir yüzünde üst satırla kemer kavsi arasında kalan küçük boşluğu dolduran bir rûmî motiftten ibarettir. 699/1320 tarihli *İsfahanlı Hacı Ali*'nin mezartaşının alınlığında rûmî tezyinat arttığı gibi, iki yandan aşağıya doğru da plâstik rûmî kıvrımları inmektedir.⁹ XIV. asrın başından itibaren bu kıvrımların altında burmalı sütüncelerin yer aldığı görülmektedir. 738/1338 tarihli *Kemaleddin Kasım*'ın mezartaşını bu tip şahidelere bir örnek olarak kaydedebiliriz.¹⁰

Konya şahideleri arasında, iki tanesi figürlüdür. Bunlardan birisi (En. Nu. 1272) küçük bir şahide parçasıdır (3. res.).¹¹ Mevcut parça 0.24x0.25 m. ölçüsündedir. Bu taş, elinde şahin tutan bir süvarî figürünü ihtiva etmektedir. Süvarinin sol tarafında ayrıca uçan bir kuş görülür. Boş kalan kısımlar çiçek ve yapraklarla süslenmiştir. Taşın iç yüzündeki kitabe itinalı bir sülüs ile yazılmış, harflerin aralarına nebatî küçük motifler serpiştirilmiştir (4. res.). Bu tarzda nebatî motiflerle süslü yazılar XIV. asrın başından itibaren mezartaşlarında görülmektedir.

Konya'da *Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*nde 892. Env. numarasında kayıtlı bulunan 0.49 x 0.55 m. ölçüsündeki diğer mezartaşında bir iskemle üzerine oturmuş sarıklı ve kaftanlı bir adam ile onun karşısında ayakta duran daha küçük ölçüde bir figür tasvir edilmiştir (5. res.).¹² Taşın üst tarafı üç dilimlidir. İki yan dilim şahidenin yan kenarlarından dışa doğru serbestçe taşmaktadır. Oturan şahıs eldivenli sağ elinin üzerinde bir şahin taşımakta, sol eli ile de karşısında ayakta duran küçük figürün çenesini okşamaktadır. Küçük figürün de sol eli kendisinin, sağ eli oturan şahsın kuşağındadır. Bunların kim oldukları, aralarında nasıl bir münasebet bulunduğu şimdiye kadar doğru olarak izah edilememiştir. Bu taşı ilk defa¹³ ve ikinci defa¹⁴ G. Mendel neşretmiş; ikinci neşrinde *Ahmed Şah* adlı bir sultana ait olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim taşın bilhassa kazınarak silinmiş olan kitabesinden kalan izlerde « *Ahmed Şah* » kelimelerini seçmek mümkündür (6. res.). Bu *Ahmed Şah*, Konya'nın ileri gelenlerinden olup

⁸ M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 1962, 416. s.

⁹ Z. Oral, *Konya'da Tarihî Mezartaşları*, Anıt Dergisi, 3. sayı (1949), 22 - 23. s.; M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 418. s.

¹⁰ M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 419. s.

¹¹ S. Eyice, *Kırşehir'de H. 709 (1310) Tarihli Tasvirli Bir Türk Mezartaş*, Reşit Rahmetî Arat İçin, Ankara, 1966, 218 - 219. s., 21 - 22. res.

¹² S. Eyice, *a. m.*, 219 - 220, s., 23 - 24. res.

¹³ G. Mendel *Les Monuments Sejoukides en Asie Mineure*, Revue de l' Art Ancien et Modern, T. XXIII, 1908, p. 11, fig. 1.

¹⁴ G. Mendel, *Anadolu'da Selçuk Abideleri*, Yeni Mecmua, 19. sayı (1917), 372. s., 5. şekil.

Sultanı'l-Fetâ (gençlerin sultanı) lâkabını taşıyan ve 17 Şevval 697/29 Temmuz 1298 de öldürülmüş olan; *Keyhatu* 'nun kendisine büyük hürmet gösterdiği *Ahi Ahmed Şah* olmalıdır.¹⁵

Orta Anadolu'nun mezartaşları bakımından en mühim merkezlerinden birisi Akşehir'dir. Akşehir Müzesinde çoğu *Nasreddin Hoca* mezarlığından getirilmiş zengin bir mezartaşı koleksiyonu mevcuttur. Gerek sandûkalar, gerek şahideler Konya'da görülenlerin daha geç örnekleridirler.

Akşehir'deki tarihi bilinen en eski sandûka 797/1395 yılına ait olan ve *İmaret Camii* haziresinde bulunan sade bir eserdir.¹⁶ Sonradan *Seyyid Mahmud Hayran* türbesinin içine konulan 827/1423 tarihli iki kademeli, uzun prizmatik sandûka da eskilerden biridir. Kademelerin yan kısımları ve prizmatik üst kısmı alçak kabartma hatayî motiflerle süslenmiştir. Kitabe işlek ve okunaklı bir sülüs ile yazılmıştır.¹⁷ 880/1475 tarihli diğer bir sandûkada ise tezyinî motiflerin yerini yazı almıştır. Bu taş bir sütûn gibi ince uzundur ve diğer Akşehir sandûkalarından ölçüleri bakımından da ayrılır.¹⁸ Konya'dakilerin aksine, Akşehir'de şahideler sandûkalara göre daha çoktur. Bunların en eskisi 602/1205-6 yılındandır.¹⁹ Bu, Selçuklu şahidelerinde rastlamadığımız bir örnektir. Yine Akşehir'de bulunan 752/1351 tarihli çok köşeli bir taşın²⁰ üst kısmında *Bektaşî*lerinkini hatırlatan oniki dilimli bir sikke görülmektedir. Fakat Akşehir için karakteristik olan şahideler Konya'dakiler gibi taç kısmı iki kavisli veya dilimli sivri kemer biçiminde olan ve yanlarında burmalı birer sütûnce bulunanlardır. Ölçüleri itibariyle de Konya'dakilerden pek farklı değildirler. Bunlar XIV. asrın ikinci çeyreğinden itibaren görülmeye başlarlar. Taç kısımları girift hatayî motiflerle süslüdür. Bazılarının ön yüzü, bütün sathı tamamen kaplayan hatayî ağı ile doldurulmuştur. Bazılarının orta kısmında kandil veya şamdan motifleri bulunur.

Akşehir'de ayrıca Anadolu'nun hiçbir yerinde rastlamadığımız miktarda figürlü şahide bulunmaktadır.²¹ Bunların taç kısımları hatayîlerle süslüdür. Ön yüzlerinde alçak kabartma olarak işlenmiş, bağdaş kurmuş bir genç (Env. Nu. 12) (6. res.); nakış işleyen kadınlar (Env. Nu. 13, 149; 7. ve 8. res.); birbirine sarılmış ana ve çocuk (Env. Nu. 63), bir rahleye konmuş bir kitabı okuyan bir erkek (Env. Nu. 7 ve 81; 9. res.) ve elinde bir şahin tutan bir avcı figürü (Env. Nu. 464) bulunmaktadır (10. res.). Bu sonuncu taş, kompozisyonunun bir madalyon içine alınmış olmasıyla Konya'dakinden (3. res.) ayrılır. Başında sarık bulunan süvari bir eliyle atın dizginini havaya kaldırmıştır. Atın ayakları arasında bir kuş, baş ve göğsü hizasında da uzun kuyruklu ve uzun gagalı diğer bir kuş görülür. Bu

¹⁵ Beyhan Karamağaralı, *Sivas ve Tokat Mezartaşlarının Mahiyeti Hakkında*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II (1970), sayı, 1971, 101 - 102. s.

¹⁶ R. M. Meriç, *Akşehir Türbe ve Mezarları*, *Türkiyat Mecmuası*, V. s., (1935), 1936, 205. s.

¹⁷ R.M. Meriç, *a. m.*, 149 - 150. s., 17. res.

¹⁸ R. M. Meriç, *a. m.*, 208. s., 67. res.

¹⁹ R. M. Meriç, *a. m.*, 160. s., 22. res.

²⁰ R. M. Meriç, *a. m.*, 208 - 209. s., 68, 69, 70. res.

²¹ R. M. Meriç, *a. m.*, 170 - 173. s., 37, 39, 73. res.; S. Ünver, *Pierres Tombales Seldjoukides à Effigie au 14 e. Siècle en Anatolie*, *Jerusalem*, 1960; S. Eyice, *a. m.*, 209 - 210. s., 1 - 6. res.

iki kuşun cinsini tayin mümkün olamamıştır. Bu şahide XIV. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır. Konya'daki süvari figürünün de sağ tarafında böyle uçan bir kuş figürü vardır. Aşağıdaki göreceğimiz üzere Sivas ve Tokat taşlarında da pekçok kuş tasviri mevcuttur. Keza Afyon grubu da aynı motifi ihtiva eder. İlerde bu kuş figürlerinin mâna ve mahiyeti üzerinde durulacaktır. İnsan ve kuş tasvirlerinden başka Akşehir taşlarının birinde, *Şuca b. Ali Bey*'in baş taşının arka yüzünde, koşar vaziyette bir aslan kabartması görülmektedir.²²

Akşehir'de figürlü şahidelerin yanı sıra figürlü sandükaların da bulunabileceğini gösteren bir örneğe sahibiz. Yukarıda bahsettiğimiz *Râna Hatun*'un şahidesi, işlenirken kırılmış bir sandükadan bozmadır. Yekpare olan sandükanın küçük baş şahidesinin yüzüne gergef işleyen bir kadın tasviri, şahidenin çıkıntı teşkil eden üst kısmının sol yan kenarına bir güvercin figürü ve sandükanın sol yan kenarına da lâhdin adına yapıldığı hatunun hüviyetini bildiren kitabe işlenmiş; fakat taşın kırılması üzerine bu parça baş şahidesinin ön yüzü aşağıya gelmek üzere dikilerek ve düzeltilerek bir stel şeklinde yeniden işlenmiştir.²³

Tasvirli mezartaşlarında figürlerin bazan bir, çoğu kere iki tarafında narlı birer dal bulunmaktadır. Sayıları halen onüç olan bu figürlü taşlardan ancak iki tanesinin tarihi bilinmektedir. Biri *Râna Hatun binti Mehmed*'in 737/1336 tarihli (8. res.), değeri *Mahmud b. Yusuf*'un 776/1374 tarihli şahideleridir. Mermerden yapılmış olan şahidelerin kitabeleri sülüsle yazılmış, satırlar birbirinden kalın silmelerle ayrılmışlardır.

XIV. asırdan sonra Akşehir'de figürlü mezartaşlarına rastlanılmamaktadır. XV. asır şahideleri, üstte sivri veya dilimli kemerli olup içi rumî veya hatayîlerle doldurmuş bir taç ihtiva ederler. Taşların kenarları sütüncelidir. Taç ile bu sütünceler arasında kalan orta kısım kitabelere tahsis olunmuştur.

Akşehir mezartaşları sanatkâr ve hattat kitabelerini ihtiva etmeleri bakımından da ehemmiyet taşırlar. 859/1455 tarihli sandükanın üzerine *Akşehirli Ahmed*'in yazıları hazırladığı kaydedilmiştir : *رسم هذا التصدير الفقير الحقيير احمد بن مظفر الصرافى الافشهرى* Ayrıca taşı işleyen de kitabesi mevcuttur : *عمل يوسف بن حمزة المشهور بتبرك «Teberruk namı ile meşhur Yusuf b. Hamza yaptı.»* Bundan başka 756/1355 tarihli bir ayak taşı üzerinde *عمل محمد بن على بن غريب شاه التاجيك «Muhammed b. Ali b. Garib Şah Tacik'in eseri»* yazılıdır.²⁵ *Has Hatun*'un kandilli şahidesinde de *عمل ارسلان «Arslan'ın eseri»* ibaresi vardır. Diğer bir kandilli şahide üzerinde de *رسم حاجى المولى «Hacı Mevlevi resmetti»* denilmektedir.²⁶

²² İ. H. Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir, Tarihî Turistik Klavuz*, İstanbul, 1945, 502 - 503. c.

²³ W. Ruben, *Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri*, Belleten, XII. c., 45. sayı, 1948, 174. s., 2 - 3. res.

²⁴ İ. H. Konyalı, *Akşehir*, 495. s.

²⁵ İ. H. Konyalı, *Akşehir*, 496. s.

²⁶ İ. H. Konyalı, *Akşehir*, 496 - 499. s.

Akşehir'de bunlardan başka *Şahin b. Ferhunde* isminde diğer bir sanatkâra daha rastlanmıştır.²⁷

Kırşehir'de dikkate değer bazı mezartaşlarını ihtiva etmektedir. Bunlardan ilk olarak *C. H. Tarım* ile *W. Ruben* bahsetmişlerdir.²⁸ *S. Eyice* 1965 de bulduğu figürlü iki taşla dikkatleri yeniden Kırşehir'e çekmiştir.²⁹ Ancak, Kırşehir'in tarihî mezarlıkları korunmadığı, tarihî mezartaşları bir müzede, toplanmadığı için, bugün incelememize konu teşkil edecek pek az mezartaşına sahip bulunuyoruz. Bunlar şahide tipinde yapılmışlardır. Bilinenlerin en eskisi 709/1310 tarihli *Osman b. Halil*'in tasvirli şahidesidir.³⁰ 1969 yazında Kırşehir'de yaptığımız araştırma ve incelemeler sırasında, çok aramamıza rağmen, bu taş bulamadık. Tasvirli ve tarihli olan diğer eser ise, *Celâl Hatun*'un, çoktan kaybolmuş bulunan, 713/1313 tarihli baştaşıdır.³¹ Bu iki taş tipleri bakımından olduğu gibi ölçüleri bakımından da Konya ve Akşehir taşları ile bir yakınlık gösterirler. Bu taşlarda da figürlerin birer yanlarında nara çok benzeyen meyvalı ve yapraklı birer dal bulunmaktadır.

S. Eyice'nin *Âşık Paşa* Türbesinin holündeki döşeme taşları arasında iki parça halinde bulduğu diğer bir mezartaşı, ön yüzünde ortada içi rumîlerle doldurulmuş bir madalyonla altta madalyonun kavsine uygun olarak çizilmiş bir aslanı tasvir etmektedir (11. res.).³² Taşın arka yüzü sadece rumîlerle kaplanmıştır (12. res.).³³ Kitabeyi ihtiva eden ayaktaşı maalesef bulunamamıştır. Taşın ön yüzündeki madalyon - aslan kompozisyonu, kanaatımızca, *Şîr - u Hurşid*'i temsil etmektedir. Bu şahide, bu kompozisyon ile Tokat şahidelerini hatırlatmaktadır.

Kırşehir'de bunlardan başka, mevcudiyetlerini neşriyattan öğrendiğimiz, aslan figürlerini ihtiva eden iki şahide daha bulunmaktadır. Bunlardan biri kabaca işlenmiş, üst kenarı üç dilimli küçük bir şahidedir. Bir yüzünde siluet halinde bir aslan tasviri yer almaktadır.³⁴ Aslanın yukarı kalkarak sırtına doğru kıvrılan kuyruğunun çevrelediği boşluğa yuvarlak bir şekil çizilmiştir. Bu, üzeri işlenmemiş bir rozet olabilir. Diğer taş, üst kısmı kıvrılmış ve kaybolmuş bir şahide parçasıdır.³⁵ Bir yüzünde, bir bitki motifinin iki yanında karşılıklı iki as-

²⁷ İ. H. Konyalı, *Akşehir*, 499. s.

²⁸ C. H. Tarım, *Kırşehir Tarihi*, Kırşehir 1938, 89. s. ve *Tarihte Kırşehri Gülşehri ve Babâler, Ahiler, Bektaşiler*, İstanbul, 1948, 56. s.; W. Ruben, *a. m.*, 173 - 176. s., 1 - 4. res.

²⁹ S. Eyice, *a. m.*, 211 - 216 ve 221 - 223. s., 9 - 14. res.

³⁰ S. Eyice, *a. m.*, 212 - 215. s., 9 - 11. res.

³¹ W. Ruben, *a. m.*, 173. s. 1. res.

³² S. Eyice, *a. m.*, 215 - 216. s., 12 - 14. res.

³³ Biz bu iki parçayı döşemeden çıkararak temizledikten ve yapıştırarak bütünledikten sonra türbeye bıraktık.

³⁴ W. Ruben, *a. m.*, 174 - 175. s., 4. res.

³⁵ C. H. Tarım, *Kırşehri - Gülşehri...*, 131. s., alt sıradaki birinci resim; S. Eyice, *a. m.*, 215. s., 8. res.

lan figürü yer almaktadır. Sâhanın boş kalan kısımları yoğun bir şekilde rumî kıvrımları ile doldurulmuştur. Burada çift aslanlı bir hayat ağacı kompozisyonu söz konusudur. Tokat mezartaşlarında da göreceğimiz bu kompozisyonun mahiyeti üzerinde ilerde durulacaktır.

Bunların dışında, *Âşık Paşa* Türbesinin haziresinde duvara dayalı olarak duran arka yüzleri boş bırakılmış iki şahide de mahallî özellikler göstermeleri bakımından ehemmiyet taşımaktadırlar (13 - 14. res.).

XIV. asırdan itibaren A n k a r a mezartaşlarında da sandûka ve şahide tiplerinin örneklerini buluyoruz.³⁶ Bu taşların bazı seçme örnekleri etrafı bir duvarla çevrilerek muhafaza altına alınan *Kırklar* mezarlığında toplanmıştır. Bunlar Konya'daki benzerlerinden daha sadedirler. Sandûkalarda kaidesiz beş kenarlı prizma biçiminde olanların yanı sıra yekpare olarak bir basamaklı bir kaide üzerinde bulunanlar da mevcuttur. Sandûkaların baş taraflarındaki beş kenarlı saha grift nebatî tezyinatla doldurulmuştur. Yan satırlara ya kitabe hakkedilmiş veya bu kısımlar boş bırakılmıştır. Bir kısmının yüzlerinde Farsça beyitler yazılıdır.³⁷ Ankara sandûkalarının birinde Ahîlik serpuşunu temsil eden bir külâh bulunması³⁸ bilhassa dikkate değer. Bu külâh, Akşehir mezartaşlarını incelerken kaydettiğimiz bir stelin üzerinde bulunan oniki dilimli sikkenin mahiyetine de ışık tutmaktadır. Şahideler (15. res.) çağdaş Akşehir taşlarına çok benzemektedir. Sivri kemerli taç kısımları ruhî ve hatayîlerle doldurulmuş; taç ile yanlardaki sütuncelerin arasında kalan saha kitabeye tahsis edilmiştir.

Ankara mezartaşları arasında Ahîlere ait olanlar pek çoktur. Fakat tasvirli bir mezartaşına bu çevrede bugüne kadar rastlanmamıştır.

Orta Anadolu'nun değişik ve mühim bir mezartaşı grubu A f y o n'da ve S e y i d g a z i'de bulunmaktadır. Afyon mezartaşları gerek tipleri, gerek tasvirlerinin konuları ve ihtiva ettiği figürlerin çeşitleri bakımından hususiyet arzederler. Bu taşları birisi düz, dikdörtgen prizma şeklinde; diğeri aynı biçimde fakat baş ve ayak tarafları birer çıkıntı ile belirtilmiş olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Sarı tüften yapılmış olan bu taşların uzunlukları 1.40 - 1.60 m., enleri 0.35 - 0.40 m., yükseklikleri de 0.40 - 0.60 m. arasında değişmektedir. Bunların üzerlerinde av ve mücadele sahneleri, bu sahnelerde ejder - rozet, yılan - kuş motifleri, çift tavus kuşu ve sfenks görülmektedir.

³⁶ Mubarek Galib, *Anadolu Türk Âsar ve Mahkûkatı Tettebbuatına Esas*, Ankara, 1341, (1922). 22, 46, 48, res.

³⁷ Z. Oral, *Ahî Şerefî'd-Din Türbesi ve Sandûkası*, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 19 - 24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1962, 308 - 309. s.

³⁸ Z. Oral, *a. m.*, 309. s., CCXI. lev., 10 - 11. res.

Afyon mezartaşları *K. Otto-Dorn* tarafından incelenmiş, fotoğraf ve çizgi resimleri ile neşredilmiştir.³⁹ Yazar bu taşları Konya kalesindeki 618/1221-22 tarihli figürlü taşlarla mukayese ederek XIII. asrın birinci çeyreğine tarihlemekte ve bu figürleri İslâm öncesi göçebe gelenekleri ile izah etmektedir. Bu figürlerin menşe itibariyle eski Türk geleneklerine bağlanması isabetlidir; ancak bunların Anadolu'daki mezartaşlarında görülmeleri açıklanmağa muhtaç olduğu gibi, bu taşlara verilen tarihler de bize erken görünmektedir. Anadolu'daki tasvirli mezartaşlarından tarihli olanların hiçbiri XIII. asrın son çeyreğinden evvele ait olmadığı gibi çoğu da XIV. asırdan kalmadır.

Afyon yakınında *İ h s a n i y e*'deki mezarlıkta üzerinde bir geyik kabartması bulunan ve bir lâhid kenarı olması çok muhtemel görülen bir taş bulunmuştur (16. res.).⁴⁰ Bu geyik motifi üzerinde ileride ayrıca durulacaktır.

S e y i d g a z i mezartaşları bugüne kadar hiç ele alınmamıştır. Bunların bir kısmı Afyonda'kilerin çok yakın benzeridir. Diğerleri ise Seyidgazi'ye has değişik tipte sandûkalardır. Bunların dışında antik bir stelden bozma bir şahide de mevcuttur.

Seyidgazi sandûkalarının ikisinde hayvan figürleri görülmektedir. 1.47 x 0.59 x 0.30 m. ölçüsündeki 710/1311 tarihli sandûkanın⁴¹ yan yüzlerinin birinde, alçak kabartma olarak, aralarında arkaya bakarak kaçan bir geyik bulunan, karşılıklı iki aslan ile bir köşede kaçır vaziyette bir tavşan tasvir edilmiştir (17. res.). Geyiği aralarına almış olan hayvanların aslan olduklarına pençelerinden ve Tokat'taki benzerlerinden hükmolunabilmektedir.

Üst kenarları dilimli, şahideleri de bulunan diğer sandûkadaki yan yüzlerin birisinde kalın silmelerle çerçevelenmiş iki panoda, birbirinin aynı olmak üzere, tavşana benzer küçük bir hayvanı kovalayan uzun bacaklı ve uzun kuyruklu bir hayvan (muhtemelen tazi) görülmektedir (18. res.). Baş şahidesinin ön yüzünde de bir kuş figürü bulunmaktadır. Sandûkanın üst kısmında araba tekerleğine benzer bir şekil mevcuttur. Bu motif tezyinî olmaktan çok damga özelliğini taşımaktadır. Nitekim, bugün ortadan kalkmış bulunan Seyidgazi mezarlığında araştırmalar yapmış olan *Yusuf Ziya Yörükân*, Seyidgazi mezartaşlarında eski Türk gelenekleri ile ilgili şahıs damgaları bulunduğunu ve buradaki Türkmenlerin hâlâ eski inanç ve geleneklerine bağlı bulunduklarını kaydetmekte

³⁹ K. Otto-Dorn, *a. m.*, 63 - 76. s.

⁴⁰ H. Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, 1967, 155 - 158. s.

⁴¹ Süliuse yakın bir nesihle yazılmış olan kitabe şöyledir :

صاحب هذه التربة المرحوم المغفور محمود بن محمد رحمة الله في سنة ذي الحجة عشر و سبعمائة

ve «*Seyidgazi'den Büyük Yayla'ya giderken Yağbasan yörüklerinin oturdukları aynı isimli köy arazisi dahilinde kadim bir mezarlık vardır. Mezartaşlarının bazısında ay şekli, bazısında yıldız, bazısında tanımadığımız bir kuş, bazılarında ok resmi vardır. Bunlar hiç şüphesiz Totem dini kadar kadim olan iptidai Şamanlığın bakayasıdır.*» demektedir.⁴² Eski Türk geleneklerinin devamı olan bu motiflerin Seyidgazi ve çevresinde görünmesi, ileride izah edileceği gibi, *Bektaşîliğe* vücut veren inançların bu bölgede de yaygın olmasına bağlanabilir.

Orta Anadolu mezartaşları içinde S i v a s ve T o k a t'takiler birbirini tamamlayan ayrı bir grup teşkil ederler.

Sivas'ta sandûka ve şahide tiplerinin mahallî özellikler gösteren değişik örnekleri mevcuttur.⁴³

Mermerden yapılmış olan sandûkalar XIV. asrın ikinci yarısından kalmadır. *Üç Şehidler* denilen mahaldeki sandûkalar yekpare bloktan kesilmiş dikdörtgen bir kaide ile, beş kenarlı bir prizma olan üst kısımdan müteşekkildir (19. res.). Bu üst kısım kabartma olarak sülüsle yazılmış dinî yazılarla kaplıdır. Kaidenin yan yüzlerinde, rumî-hatayî motiflerle süslü sülüs yazıların arasında rozetler veya rumîlerle süslü panoların arasında, mukarnaslı süs nişleri görülür. Bazı sandûkaların baş ve ayak tarafları, yanlarında burmalı sütunceler bulunan mihraplı şahideler tarzında işlenmişlerdir. Bu tip sandûka tezyinatının daha eski örneklerini Hemedan'daki sandûkalarda buluyoruz (20 - 21. res.). Bu paraleller, XIV. asırda İran ve Anadolu arasındaki çok yakın münasebetlerin delilleridir. Sivas'taki diğer mühim sandûkalar *Rıdvan Nafiz* ve *İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)* tarafından neşredilmiştir.⁴⁴ Bunların içinde 748/1347 tarihli *Şeyh Hasan Bey*'in sandûkası, köşeleri sütunceli yüksek kaidesi ve 791/1389 tarihli *Muhammed b. Ebu Bekr Tiflisi*'nin sandûkası da dikdörtgen prizma biçiminde oluşu ile özellik gösterirler.

Sivas'taki şahideler, üst kısımlarının sivri ve dilimli kemer şeklinde olması ile Kırşehir, Konya ve Akşehir taşları ile birlik gösterirlerse de mukarnaslı mihrap tarzındaki kompozisyonları, değişik motifleri ve çok ince işlenmiş olmaları ile onlardan ayrılırlar (24. res.). Şahidelerin taş kısmında çok defa bir veya karşılıklı iki kuş tasviri görülür. Mihrap tarzındaki mukarnaslı niş, burmalı sütuncelere oturur. Mukarnasların altında, sütuncelerin arasında kalan küçük boşlukta ekseriya kitabe bulunur. Mukarnaslı nişin köşeliklerinde de irili ufaklı, çarkifelek, yıldız ve başka geometrik motifleri havî birçok rozet sıralanmaktadır.

⁴² Y. Z. Yörükân, *Türk Dinleri ve Mezhepleri*, 2 cild, 1932 (basılmamış olan bu eser hususî kütüphanemizedir), 15 - 16. s.

⁴³ Sivas mezartaşları hakkında daha geniş bilgi için b.: B. Karamağaralı, *a. m.*, 75 - 103. s.

⁴⁴ R. Nafiz - İ. Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928, 149 - 159. s., 39 - 44. res.

Bu rozetlerin sayıları 1 - 20 arasında değişir. Çinde, Shensi'de IV - VI. asırlara tarihlenen ve sivri kemeri ile de Sivas'takilere çok benzeyen bir mezartaşı (22. res.) üzerinde, yanlarda üç büyük, bir küçük olmak üzere, dört rozet vardır.⁴⁵ Bunlardan biri üzerinde Sivas ve Tokat mezartaşlarında sık sık rastlanan çarkıfelek motifi görülmektedir. Diğer rozetlerin üzerindeki motifler maalesef seçilememektedir.

Sivas'taki şahidelerden tarihli olanlar XIV. asrın ikinci yarısına aittirler. Sivas müzesinde 575 numarada kayıtlı olan 747/1347 tarihli bir şahidenin iç yüzünde, mezar kitabesinin üzerinde kanatları yanlara doğru açılmış bir kuş görülür (23. res.). Yine Müzede 569 numarada kayıtlı olan Zilkade 798/1396 Şubat tarihli bir diğer şahide (24. res.) ile tarihsiz üç taş (Env. nu. 597, 516 ve numarasız) üzerinde kuş figürleri mevcuttur (25 - 27. res.).

Sivas müzesinde ince - uzun, kalınlığı fazla olmayan dikdörtgen prizma biçiminde bir grup mezartaşı daha vardır. İrili ufaklı birçok rozetler ve çeşitli surlarla süslü olan üst yüzünün orta kısmı suluk olarak oyulmuştur. Bunların kenarlarında veya üzerlerinde nadiren yazıya rastlanır. Yalnız üst yüzleri işlenmiş olan bu taşlar şahideli mezarların kapak taşlarıdır (28 - 30. res.). Bunların şahidelerini envanter kayıtlarından tesbit etmek mümkün olamamaktadır.

T o k a t, zengin bir mezartaşı koleksiyonuna sahip merkezlerden birisidir. Şehrin dışında kalan tarihî mezarlığı kısmen kaldırılmış, fakat mezarlıkta rastlanan kıymetli taşlardan bazıları daha önceleri müzeye nakledilmiştir. Bununla beraber, Tokat'taki mezarlıklar dikkatle tarandığı takdirde, sanat ve tarih değeri yüksek olan daha birçok taşın bulunması muhtemeldir.⁴⁶

Bugün kale duvarlarında pekçok sandûkanın baş ve ayak şahidesi göze çarpmaktadır (31. res.).⁴⁷ Duvara derinliğine gömülmüş olan sandukaların satıhta kalan yüzlerinde çarkıfelek, rozet ve kandil motifleri görülmektedir. Bunlardan bir tanesinde de bir haç bulunmaktadır (31. res.). Şüphesiz, bu, Türk tesirinde kalarak sandûka tipi mezar taşını benimsemiş Ermenilere aittir. Sandûka tipi mezartaşı ile beraber çarkıfelek, rozet ve kandil gibi motiflerin de Türklerden Ermenilere geçmiş bulunması ve kalede kullanılan bu sandûkaların terk edilmiş bir Ermeni mezarlığından alınmış olması mümkündür.

Tokat sandûkaları umumiyetle yekpare olarak şahidelidir (32. res.). Kıtabelerinden tarihleri tesbit edilebilenler XV. asrın ikinci yarısına aittirler. Yalnız 404. Env. numaralı olan *Mustafa Çelebi b. Kutlu Melek*'in sandûkası

⁴⁵ A. Sirèn, *Chinese Sculpture From the VI th Century*, Vol. II, pl. 28.

⁴⁶ Tokat mezartaşları hakkında daha geniş bilgi için bk. : B. Karamağaralı, a. m., 80 - 103. s.

⁴⁷ S. Eyice, a. m., 220. s., 38. not.

818/1415 tarihini taşımaktadır (33. res.).⁴⁸ Yekpare gök mermerden baş ve ayak tarafları şahideli olarak yapılmış olan sandûkanın her iki tarafında da, aralarında, ortada büyük bir çarkıfelek, bunun iki yanında biri meyveli (muhtemelen afyon) iki bitki motifi yeralan, karşılıklı iki aslan bulunmaktadır. Aslanlar ve bitkiler, konturları zemine kabaca oyulmak suretiyle belirtilmişlerdir.

Halen Ankara Etnografya Müzesinde bulunan (Env. Nu. 15) ve A m a s - y a'dan geldiği rivayet edilen *Balı Çelebi b. Yakub Ağa*'ya ait bir sandûka,⁴⁹ aşağıda bahsedeceğimiz üç şahide ile birlikte Tokat'tan getirilmiştir.⁵⁰ Tokat'taki emsali gibi yekpare mermerden ve baş ile ayak kısımları şahideli olarak yapılmış olan bu sandûka 878/1474 tarihini taşımaktadır. Ayak şahidesinin dış yüzünde bir süvari figürü ile sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Biraz yukarıda bahsettiğimiz *Mustafa Çelebi b. Kutlu Melek*'in sandûkasında olduğu gibi burada da, figür, konturları linear olarak oyulmak sureti ile belirtilmiştir. Sandûkanın adına yapıldığı şahsı temsil ettiğine şüphe olmayan süvari hiçbir silâh taşımamaktadır. Elinde tuttuğu yuvarlak cismin, ne olduğu kesinlikle tayin edilememekle beraber, tarikat şeyh ve dedelerinin kullandıkları bir şifa aynası olması çok muhtemeldir.⁵¹ Bunlara ilâve olarak, sandûkanın adına yapıldığı şahsın kitabede «Çelebi» olarak anılması da onun bir tarikat büyüğü olduğunu düşündürmektedir.

Tokat müzesi zengin bir şahide koleksiyonuna da sahiptir. Bu taşlarla Sivas'takiler arasında umumî olarak form, kompozisyon ve motifler bakımından büyük bir benzerlik mevcuttur. Değişik örneklerin dışında bunlar, kemerleri dilimli, yüzleri keskin profilli mukarnaslı bir mihrap nişi gibi işlenmiş ve müteaddit rozetle süslenmiş küçük şahidelerdir.

Tokat şahidelerinin bir kısmı değişik kuş ve aslan figürlerini ihtiva etmektedir. Bunlardan *Şah Melek b. Muhammed Bey*'e ait olan fakat tarihi ve envanter numarası tesbit edilemeyen bir taş (34. res.), Sivas'taki kuş figürlü bir baş taşının (26. res.) eşi gibidir. Yine envanter numarası bulunmayan 742/1342 tarihli ... *b. Muhammed Çelebi*'nin taşında (35. res.), tepedeki kemer diliminin içine, uzun bacakları ve gagası ile bir turna kuşu yerleştirilmiştir.

⁴⁸ Ölçüleri : 2.24 x 0.70 x 0.40 m.

⁴⁹ S. Eyice, *a. m.*, 216 - 217. s., 15 - 20. res.; G. Öney, *İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Av Sahneleri*, Anadolu (Anatolia), XI. sayı, 1967, Ankara, 1969, 131 - 132. s. G. Öney, bu süvarinin bir avcı figürü olduğunu söylemektedir. Ayrıca, ayak taşındaki sanatkâr kitabesini, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe zannettiği gibi taşın adına yapıldığı *Balı (?) Çelebi b. Yakub Ağa* ile sanatkâr *Balı*'yi de birbirine karıştırmıştır.

⁵⁰ Tokat Müzesinin eski kütük defterinde, Etnografya Müzesine gönderilen eşya arasında bu sandûkanın da bir fotoğrafı bulunmaktadır.

⁵¹ Süvarinin elinde tuttuğu cisim, Orhaneli'nin Huban Danişmentli köyündeki Demirkaynak Dede'nin Şifa aynasına çok benzemektedir. Bk. A. R. Yalçın, *Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa Halkevi neşriyatı : 14, Bursa 1943, 49 - 53. s., 51. ve 53. sayfalardaki resimler.

Yine Tokat müzesinde bulunan, envanter numarası verilmemiş, alt kısmı noksan bir şahidenin iç yüzünde, dilimli kemerlerin çerçevelediği taç kısmında, ortada yer alan şematik bir ağacın iki yanında karşılıklı iki güvercin bulunmaktadır (36. res.). Kuşların sırtlarının üzerinde, başları ile açılmış kanatlarının arasında da çarkıfelek şeklinde birer rozet görülmektedir. Burada evren ağacı, çift kuş ve rozet kompozisyonu söz konusudur.

Tokat'tan Ankara Etnografya Müzesine nakledilmiş şahidelerden ikisinde de (Env. Nu. 4 ve 5) çift başlı, kanatları açılmış birer kuş figürü bulunmaktadır (37 - 38. res.).

Kuşlu taşların en değişik örneğini 826/1422 - 23 tarihli şahide (env. numarası yoktur) teşkil eder. Burada kitabenin üst kısmına, çift başlı, kanatlarını açmış, ibikleri ve sakalları işlenmiş bir horoz figürü yerleştirilmiştir (39. res.). Horozun çift başı arasındaki boşluğa da ince saplı küçük bir bitki motifi konulmuştur. Keza, taşın iki yan kenarına da şematik birer ağaç çizilmiştir (40. res.). Böylece bu şahidede de evren ağacı, çift kuş ve rozet (şahidenin diğer yüzünde) motifleri ile karşılaşırız. Fakat bu motifler bir terkip halinde değildir; çözülmüş ve dağılmışlardır.

Tokat şahidelerinin mühim bir grubunu da aslan tasvirlerini ihtiva eden taşlar teşkil eder. 493 Env. numaralı taşın iki yanında, kemer dilimlerinin en üst parçası üzerinde, yürüyen birer aslan mevcuttur (41 - 42. res.) Kemer dilimlerinin üzerine figür işlenmesi ve taşın yan kenarlarının yazı için uygun bir yer olarak seçilmesi Tokat taşlarında rastlanan değişikliklerden birisidir.

Envanter numarası bulunmayan, tarihi ve kime ait olduğu da bilinmeyen diğer bir şahidenin tepe dilimlerinin iki yanında aynı şekilde birer aslan figürü mevcuttur (43. res.).

407 Env. numaralı 813/1410 - 1411 tarihli taşın bir yüzünde mihraplı kısmı kuşatan silme ile kemer dilimleri arasındaki sâhaya aralarında bir hayat ağacı bulunan karşılıklı iki aslan figürü yerleştirilmiştir (44. res.). Aslanların ince uzun kuyrukları kemer dilimlerinin kavsine uygun olarak kıvrılmaktadır.

Tokat'tan Ankara Etnografya Müzesine gönderilen mezartaşlarından birisinin (Env. Nu. 2) dış yüzünde, ortada, büyük bir madalyon içine yerleştirilmiş ve alçak kabartma olarak işlenmiş bir aslan tasviri bulunmaktadır. Madalyonun sol tarafını haşhaş dalına benzeyen bir bitki çevirir. Kanaatımızca bu bir *Şîr-u Hurşid* kompozisyonudur.

Tokat'ta mihraplı taşların dışında değişik biçim ve kompozisyonlar gösteren şahideler de vardır. Fakat bunları bu bahsin ölçüsü içinde tek tek ele almak imkân dışında kalmaktadır.

XIII. asrın son çeyreğinden itibaren Orta Anadolu mezartaşlarında insan ve hayvan figürlerinin görülmesi, hem sanat tarihimiz hem de kültür tarihimiz bakımından üzerinde durulması gereken mühim bir olaydır.

W. Ruben, *Celâl Hatun*'un mezartaşındaki tasvirin « Çin, Budist ve Uygur kültürlerinin Doğu Türkistan'da birarada kaynaşmasından hasıl olan karma bir kültür üslubu ile meydana getirilmiş » olduğunu söylemektedir.⁵² S. Eyice hem *Celâl Hatun*'un, hem de kendi bulduğu *Osman b. Halil*'in tasvirlerinde bir İlhanlı (Moğol) devri karakteri bulmaktadır.⁵³ Bu bizim de katıldığımız bir görüştür. Ancak, burada aydınlatılmağa muhtaç bazı hususlar mevcuttur. Tasvirli mezartaşlarının ortaya çıkışında Moğolların rolü nedir? Bu, şekle ait bir yenilik midir, yoksa kökü derinlerde olan, toplumun manevî yapısındaki bir değişmenin tezahürlerinden birisi midir? Neden figürlü mezartaşları belli merkezlerde ve çevrelerde görülmektedir? Bunlar ne zamana kadar devam etmiş ve niçin arkası kesilmiştir?

Bilindiği üzere Moğollar yalnız tasvirli taşların bulunduğu çevreleri hükümleri altına almış olmadıkları gibi, istilâ da bu taşların en eskilerinden takriben yarım asır önce vukubulmuştur. Gerçi, Anadolu'daki tasvirli mezartaşlarının hepsinin ele geçmediği, birçok yerlerdeki mezarlıkların tahribi ile bunların pek çoğunun ortadan kalkmış bulunduğu ileri sürülebilir. Bu görüş, gerçeğe dayanmakla beraber, bu devirde tasvirli mezartaşlarına niçin sadece Orta Anadolu'da rastlanıldığını tam olarak izah etmez. Bilindiği üzere Moğolların büyük kitleleri yerlerinden oynatarak ve kısmen önlerine katarak batıya sarkmaları, bütün Önasya'yı saran ve sarsan siyasî ve sosyal olaylara yol açmıştır.⁵⁴ Doğudan kopup gelen kitlelerin getirdikleri muhtelif âdet ve gelenekler Anadolu'daki Türk toplumuna derin surette tesir etmiş; sosyal münasebetlerde birtakım değişmeler olmuştur. Anadolu'da bugün dahi *Bektaşîler*, *Alevîler* ve *Tahtacılar* arasında yaşayan bazı âdetler, şamanlık inanç ve âdetlerinin devamıdır. İslâmiyetin esasında bulunmayan, fakat hâlâ icra edilen pekçok âdeti eski Türk inançları ile izah mümkündür.⁵⁵ Moğol istilâsının Orta Asyadan sürükleyip Anadolu'ya getirdiği kitleler, bu arada Anadolu'ya akan şeyh ve dervişler ve nihayet is-

⁵² W. Ruben, *a. m.*, 173 - 174. s., 1. res.

⁵³ S. Eyice, *a. m.*, 214 - 215. s.

⁵⁴ H. Karamağaralı, *Anadolu'da Moğol İstilâsından Sonra Yapılan Dinî Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri* (yayınlanmamış doçentlik tezi), 1964.

⁵⁵ Y. Z. Yörükân, *Anadolu'da Alevî Köyleri ve Bunların İtikat ve Âdetleri*. Hayat Mecmuası, 56. sayı (1927), 7 - 8 s.; 58. sayı (1928), 5 - 6. s.; 59. sayı (1928), 18 - 20. s.; 63. sayı (1928), 17. s.; *Tahtacı Oymaklarına Dair Bilgiler*, Hayat mecmuası, 68. sayı (1928), 15 - 16. s.; *Anadolu Alevîleri ve Tahtacılar*, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 8. sayı (1928), 107 - 150. s.; *Tahtacılar*, Darülfünun İlahiyat Fakültesi mecmuası, 12. sayı (1929), 61 - 80. s.; *İslâm Menabîinde Şamanlık*, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 21. sayı (1931), 36 - 58. s.; *X. Asır İptidalarında Yazılmış Olan Ebu Dülâf Seyahatnamesine Nazaran Orta Asya'da Türk Boyları ve Bunların Dinî Vaziyetleri*, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 22. sayı (1932), 51 - 64. s., 23. sayı, 39 - 52. s.

tilânın her yönü ile Anadolu'da yarattığı sosyal ortam birtakım tarikatlerin ve bir t a r i k a t s a n a t ı n ı n doğmasında rol oynamış; dolayısı ile Selçuklu tasvir sanatının mâna ve mâhiyetini de değiştirmiştir. Tarikatlerin kuruluşu ve sistemleşmesi XIII. asrın sonlarına rastlar. Kırşehir'in, menşe olarak Orta Asya'ya bağlanan *Babailerin*, *Ahîlik* ve *Bektaşîliğ*in faaliyet merkezlerinden birini teşkil ettiği bilinmektedir. Nitekim *Bektaşîlik* ve *Ahîlik* Kırşehir'de merkezleşmiş ve gelişmiştir. Tasvirli mezartaşlarının yapılması - hiç değilse başlangıçta - tarikatlerle, daha geç olarak, *Bektaşîlik*le alâkalıdır.

İnsan tasvirli mezartaşlarından birkaçının şeyhlere ait olduğunu tesbit edebiliyoruz. Şahidesi Konya'da Taş ve Ahşap Eserler Müzesi (İnce Minareli)nde muhafaza edilen *Ahmed Şah*'ın hüviyetini yukarıda açıklamıştık. Keza, sandûkası Tokat'tan Ankara Etnoğrafya Müzesine getirilmiş bulunan *Balî Çelebi*'nin de bir tarikat büyüğü olduğunu, Tokat mezartaşlarını incelerken kaydetmiştik. *Semavî Eyice* 'nin Kırşehir'deki *Ahî Evren* Tekkesinin haziresinde bulduğu *Osman b. Halil*'in taşındaki tasviri Konya'daki *Ahmed Şah*'ın taşındaki figürlerle mukayese ettiğimiz takdirde sarıklar ve sakallar arasında bazı benzerlikler buluruz. *Osman b. Halil*'in de *Ahmed Şah* gibi bir Ahî büyüğü olduğuna kanî bulunuyoruz. Bundan dolayı, *Semavî Eyice*'nin, bu taşın Ahî Evren haziresine başka yerden taşınmadığı, mahallinde ikinci defa kullanılmış olduğu yolundaki tahminini kuvvetle destekliyoruz.

Akşehir mezartaşlarındaki figürlerin mahiyetleri hakkında henüz bir fikir ileri sürmek durumunda değiliz. Ancak, Kırşehir'deki *Celâl Hatun*'un *Bacıyân-ı Rûm*'un ileri gelenlerinden birisi olabileceği - şüphesiz tahkike ve ispata muhtaç - bir tahmin olarak hatıra gelmektedir.

Tasvirli mezartaşlarında görülen muhtelif hayvan figürleri ve Evren ağacı, rozet gibi bazı semboller tarikatlar bakımından birtakım mânalar ifade etmekte ve bundan dolayı ayrıca ehemmiyet taşımaktadırlar. Bunlardan bazılarının mahiyetini anlamak mümkün olmaktadır. Selçuklu yapılarında da örneklerine rastladığımız aslan figürü Orta Anadolu mezartaşlarında yeni bir mâna kazanmış ve *Hz. Ali*'yi temsil etmiştir. *Bektaşî* tekkelerinde bulunan aslan resimleri de aynı mahiyettedir.⁵⁶ Kırşehir, Akşehir, Seyidgazi ve Tokat mezartaşlarında rastlanan bu sembol, *Esedullah* olarak anılan, *Alevî* ve *Bektaşî*lerce kendisinde koruyucu, bağışlayıcı ve şefaath edici vasıfların bulunduğu inanan *Hz. Ali*'den ölenin ruhu için yardım dilemek maksadı ile işlenmektedir. Kırşehir ve Tokat mezartaşlarında gördüğümüz gibi, aslan bazan bir madalyonla veya çarıkfelek olarak işlenmiş bir rozetle beraber bulunmaktadır. Bunlar Şîr-u Hurşid kompozisyonu teşkil etmektedirler ki, bu da yine *Hz. Ali*'yi temsil etmektedir.

⁵⁶ Malik Aksel, *Türklerde Dinî Resimler*, İstanbul, 1967, 83 - 89. s., 40 - 44. res.

Keza, mezartaşlarında muhtelif kuş figürlerine de rastlanmaktadır. Bunlardan Akşehir, Sivas ve Tokat mezartaşlarında gördüğümüz güvercin bazan *Hacı Bektaş-ı Velî*'yi, bazan *Hız. Ali*'yi temsil etmektedir. *Hacı Bektaş-ı Velî*'nin Horasan'dan Rûm diyarına güvercin donunda geldiğini *Vilâyetnameler* yazmaktadır.⁵⁷ *Bektaşî* nefeslerinde de güvercin bu anlamda anılmaktadır.⁵⁸ Tokat mezartaşlarının birinde görülen horoz figürü (39. res.) ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. *Hacı Bektaş-ı Velî*'nin üzerine binerek keramet gösterdiği horoz, tarikat inançlarına göre kutsal sayılır.⁵⁹ Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan, yazı ile tertip edilmiş bir horoz resmi, Müzeye Hacı Bektaş'daki *Pir Evi*'nden getirilmiştir. *Kızılbaşlar* horoza «Cebrail» derler. *Cem âyini* meydana horoz kurban edilir.⁶⁰ Yine Tokat'taki mezartaşlarından birinde bulunan Turna Kuşu (35. res.) da *Bektaşî* ve *Alevîler* ce saygı gören kuşların başında gelir. Başkurtların taptığı bu kuşun⁶¹ *Bektaşî* ve *Alevîler* ce kutsal sayılması, sesini *Hız. Ali*'den aldığına dair eski bir inancın mevcudiyetine ve *Vilâyetnameler*de yeralan *Ahmed Yesevî* ile *Horasan Erenleri* nin turna kuşu kılığına girmeleri ile ilgili efsanelere bağlanabilir.⁶²

Bunların dışında Orta Anadolu mezartaşlarında türleri tesbit edilemeyen, dolayısı ile ifade ettikleri mâna anlaşılamayan başka kuş figürleri de bulunmaktadır. Bunlar da eski Türk inançları ve mezar kültü ile ilgili olmalıdır. Nitekim Tomsk Müzesinde bulunan bir mezartaşındaki insan figürü elinde bir kuş tutmaktadır (45. res.).⁶³ Genel karakterde bir kuş figürünün ölümü temsil ve ruha refakat ettiği⁶⁴ ileri sürülebilir.

Mezartaşlarında görülen diğer figür ve motiflere geçmeden aslan ve kuş figürlerinin kompozisyonu üzerinde de durmak lâzımdır. Aslan figürleri tek veya karşılıklı olarak çift; kuş figürleri ise tek, çift başlı veya karşılıklı olarak

⁵⁷ A. Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme, Menâkib-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul, 1958, 18 - 19. s.

⁵⁸ Ali oldum, Âdem oldum bahane

Güvercin donunda geldim cihane

(S. Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, 1930, 5. s., not.)

ve yine

Güvercin donuyla Urûma uçan

İmamlar evinin kapusun açan

Cümle evliyalar üstünden geçen

Var mıdır hiçbir er Aliden gayri?

(S. Nüzhet, *a. e.*, 6. s.).

⁵⁹ Malik Aksel, *a. e.*, 77 - 78. s., 37 - 39. res.

⁶⁰ Naci Kum Atabeyli, *Antalya Tahtacılarına Dair Notlar*, T. T. A. E. D., IV. sayı, İstanbul, 1940, 211. s.

⁶¹ Y. Z. Yörükân, *Türk Dinleri ve Mezhepleri*, 16. s.; Yakut-u Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*. Kahire, 1906, 2. c., 38. s.; İbn Fadlan *Seyahatnamesi* (Çev. Lütfi Doğan), İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1954, I - II. sayı, 67. s.

⁶² Malik Aksel, *a. e.*, 74. s.; A. Gölpınarlı, *Vilâyet-Nâme* 14 - 15. s.

⁶³ Appelgren-Kivalo, *Alt-altäische Kunstdenkmäler*, Helsingfors, 1931, Abb. 344.; B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, 167. s., 16. lev.

⁶⁴ M. Eliade, *Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*, Stuttgart, 1957, 444. s.

çift yapılmışlardır. Çift başlı kuşların iki başı arasında veya karşılıklı çift aslan, çift kuş figürlerinin ortasında — çok defa şematik — bir bitki bulunmakta, bazı örneklerde buna bir de rozet eklenmektedir. Bu, eski *Şamanlık* geleneklerinin devamı olan bir kompozisyonudur. Malûm olduğu üzere, ortadaki bitki *Şaman* 'ın göğe yükselmesinde vasıta olan evren ağacıdır. Çok defa kayınla temsil edilen bu kutsal ağaç bir hayvan (aslan veya ejder) tarafından beklenmektedir.⁶⁵ Anadolu'da bu figür ve motifler *Şamanlık*ta ifade ettikleri mânâyı taşımamakla beraber saygı görmekte devam etmişlerdir. Yukarıda Tokat mezartaşları incelenirken de işaret etmiş olduğumuz gibi, bu kompozisyon, menşesindeki mânasını kaybetmiş olduğu için, çözülmüş, dağılmış ve organik bir terkip olmaktan çıkarak, mukaddes tanınan varlıkların alışlagelmiş şekilde tasviri halini almıştır. Nitekim *Şamanlık*ta kuşlar, evren ağacını bekleyen hayvanlar arasında bulunmadığı halde, Anadolu mezartaşlarındaki kompozisyonlarda görülmektedir.

Yukarıda Afyon mezartaşlarını incelerken İhsaniye'deki mezarlığın duvarında, üzerinde geyik kabartması bulunan ve bir lâhid kenarı olması çok muhtemel görülen bir taş bulunduğunu kaydetmiştik. Eski Türk mezartaşlarında⁶⁶ ve Orta Asya'da bulunan muhtelif eşya üzerinde pekçok örneğine rastlanan geyik tasvirleri de Anadolu'da tarikatlar tarafından saygı görmüştür. Antalya civarındaki *Tahtacılar* a ait bir nefeste « *Sana derim sana geyik Erenler!* » denilmekte ve geyik « *Erenler* » olarak takdis edilmektedir.⁶⁷ Afyon'da türbelere veya yatır mezarlarına geyik boynuzu konulmaktadır. Genellikle mezar üzerine bırakılan geyik boynuzlarından şifa umulmaktadır.⁶⁸ Tarikat efsanelerinde de geyik mühim bir yer işgal eder.⁶⁹ *Baba İlyas*'ın müridlerinden olup *Seyyid Elvan* tarikine mensup olan *Geyikli Sultan Baba* « *geyücüklerle musabehet ider* » idi. *Geyikli Baba*, rivayete göre, Bursa fethedilirken bir geyik üzerine binerek ordunun önünde savaşmıştır.⁷⁰ Niksar'daki *Çöreği Büyük Tekkesi*'nin kapısında da bir geyik kabartması bulunduğu gibi, Tokat'ta *Şeyh Mekkun* zaviyesinin de duvarlarında sıva üzerine çizilmiş muhtelif resimler arasında geyik resimleri (46. res.; 1. şek.) ve «*Ali*» adı görülmektedir.⁷¹ Kanaatimizce, Afyon civarında İh-

⁶⁵ M. Eliade, *a. e.*, 262. s.; G. Öney, *Artuklu Devrinden bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında*, Vakıflar dergisi, VII, 1968, 119. s.

⁶⁶ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II. c. İstanbul, 1938, 127. s., IV. c., İstanbul, 1941, 180 - 181. s.

⁶⁷ Naci Kum Atabeyli, *a. m.*, 206. s.

⁶⁸ H. Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, 1967, 155 - 158. s.

⁶⁹ F. Köprülü, *Mısır'da Bektaşilik*, *Türkiyat Mecmuası*, VI. c., 1936 - 39, 14 - 15. s.; Yahya Benekay, *Yaşayan Alevilik, Kızılbaşlar Arasında*, İstanbul, 1967, 26 - 27. s.

⁷⁰ Mehmed Neşrî (Neşre hazırlayanlar : F. R. Onat ve M. A. Köymen), *Kitab-ı Cihan-Nüma. Neşrî Tarihi*, I. c., Ankara, 1949, 168 - 169. s.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II. c., 46. s.; Y. Z. Yörükân, *a. e.*, 86. s.; H. Tanyu, *a. e.*, 187 - 188. s.

⁷¹ Sıva üzerine linear olarak oyulmak suretiyle çizilen bu yazı ve resimler sgraffito gibi görünmekte iseler de, bunların XV. asırdan daha yeni olmadıkları kanaatindeyiz.

1. Şekil

sani'yede bulunan bir lâhid parçası üzerindeki geyik figürü, bu lâhdin namına yapıldığı kimsenin devrin tarikat büyüklerinden biri olduğunu ifade etmektedir (16. res.). Yatırları ve dergâhları bol olan, genellikle halkın tarikat büyüklerine saygısı bulunan Afyon çevresinde daha pekçok figürlü taşın bulunması beklenir.

Sivas ve Tokat mezartaşları rozetleri ihtiva etmeleri bakımından Orta Anadolu'nun diğer merkezlerinden ayrılırlar. Rozetlerin menşei ve burada ifade ettikleri mâna üzerinde de durmak lâzımdır.

M.S. IV — VI. asırlara tarihlenen Shensi'deki Çin mezartaşlarında görülen rozetler⁷² (22. res.), kâinatı meydana getiren ay ve güneşi temsil etmektedirler. VIII — X. asırlardan kalmış olan Orta Asya mezartaşlarına (47. res.) ve Şaman davullarına çizilmiş olan rozetler de ayı, güneşi ve kâinatı temsil eden kutsal sembollerdir.⁷³ Anadolu'da Seyidgazi civarındaki Yağbasan köyünün eski mezarlığındaki taşlarda da ay ve güneş şekilleri mevcuttur. Bunlar muhakkak ki şamanizmin kalıntılarıdır.⁷⁴ Eski Şark ve Türk kozmogonisinde dokuz planet ve oniki burç mevcuttur. Selçuklu yapılarının portallerinde görülen rozetlerin burçları veya planetleri temsil ettikleri düşünülebilirse de, Sivas ve Tokat mezartaşlarındaki rozetlerin planet veya burç sayılarının çok altında veya üstünde oluşu bu yolda bir izahı imkânsız kılar. Bu mezartaşlarının bazan bir, bazan iki yüzünde 1, 3, 5, 7, 9, 12, 14, 17 ilh. rozet bulunmaktadır. Rozet motifi hiç şüphesiz eski Türk geleneklerinin devamıdır. Fakat bir taş üzerinde bulunan rozetlerin miktarı batınî akîdelerin vücut verdiği tarikatlerde, *Alevîlik*, *Bektaşîlik* ve *Ahilîkte* sayılara verilen hususî mânalarla ilgili görülmektedir.⁷⁵ Bu sa-

⁷² A. Sirén, *Chinese Sculpture* ..., p. 128.

⁷³ W. Radloff (Çev. A. Temir), *Sibiryâ'dan*, II-1. c., İstanbul, 1956, 21. s.; A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1954, 29 ve 64. s.

⁷⁴ Y. Z. Yörükân, *a. e.*, 16. s.

⁷⁵ B. Karamağaralı, *a. m.*, 95-96. s.

yılar *Alevî* ve *Bektaşî* şiirlerinde de geçmektedir.⁷⁶ *İlhamî* mahlasını kullanan *Alevî* şairinin bir şiiri çok dikkate değer bir örnektir⁷⁷ :

- «3 ler dü âlemde birliğe yetti,»
 «5 ler de anların dâmenin tuttu,»
 «1 lik lokmasın 7 ler yuttu.»
 «Dâmen-i Pâk olan Pirlar de 1 dir.»
 «14 Mâsum-u Pâk, 12 İmam,»
 «17 Kemerbest, cümlesi tamam.»

Alevîlikle ilgili bazı araştırmalarda da bu sayıların delâlet ettiği mânalar açıklanmıştır.⁷⁸

Görülüyor ki, Moğolların sebep olduğu büyük göçlerle, Doğu Türkistan'dan itibaren Asya'nın muhtelif bölgelerinden dalgalar halinde Anadolu'ya akan Türk kitleleri kendi inanç ve adetlerini de beraberlerinde getirmişler; istilânın meydana getirdiği müsait ortamda bu inanç ve âdetler zamanla bazı batınî tarikatlerin doğmasında rol oynamış ve onların içinde yaşamakta devam etmiştir. İslâm'dan evvelki Türk mezar geleneklerinin ve sembollerinin yeni kalıplara dökülmesi ile vücut bulan Anadolu'daki figürlü mezartaşları tarikatlerle beraber görülmeğe başlamış; tarikatlarla beraber yayılmış; *Yavuz Selim*'in *Şiîliğe* ve bazı tarikatlere indirdiği darbe ile de son bulmuştur.

Batı Anadolu Mezartaşları :

Selçukluların ilk mezartaşları İznik'te ele geçmiştir. XI. asrın son çeyreğinde İznik'i alan ve burada kısa bir müddet hâkim olan Türklere ait bir mezartaşı Bizans kale duvarlarının içinde bulunmuştur.⁷⁹ Hâlen İznik müzesinde muhafaza edilen bu taşlardan 542 Env. numaralı olanı kısa, yüksek, prizmatik bir sandûkadır (48. res.). Köşeleri çıkıntılı yapılan ön kısmı, bir şahide görünüşündedir. Önyüzünde kötü bir kûfî ile yazılı kitabesi bulunmaktadır (49. res.). Tarih ihtiva etmeyen bu kitabeden, sandûkanın *Mahmud b. Abdullah'a* ait olduğu anlaşılmaktadır.

Env. numarası 626 olan diğer mezartaşı, önyüzünün köşeleri çıkıntılı prizmatik uzun bir sandûkadır. Hiçbir kitabeyi ihtiva etmeyen sandûkanın yan kenarları kıvrık dallarla süslenmiştir (50. res.).

İkiyüzelli yıla yaklaşan bir fasıladan sonra İznik'in erken Osmanlı mezartaşları ile karşılaşırız. Bunlar Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde gördü-

⁷⁶ S. Nüzhet (Ergun), *a. e.*, 33. s.

⁷⁷ O. Bayatlı, *Bergama'da Alevî Gelini ve İnançları*, İzmir, 1957, 29. s.

⁷⁸ O. Bayatlı, *a. e.*, 15 - 29. s.; Y. Benekay, *a. e.*, 166 - 169. s.

⁷⁹ S. Eyice, *a. m.*, 220. s.

gümüş sivri kemerli veya dilimli, mukarnaslı, taç kısmı rûmî veya hataîlerle süslü, ortasında bazen süslü bir kandil, rozet veya madalyon, bazan da sadece yazı ihtiva eden muhtelif boyda mermer şahidelerdir. Bu şahidelerden, biri 788/1386 tarihini (51. res.), diğeri güzel bir kandil motifini ihtiva eden (52. res.) iki tanesi Doğu Berlin'de Pergamon Müzesi'ndedir. Bugün İznik müzesinde bulunan şahideler intikal devirlerinin özelliği olan eklektizmin örnekleridir. Bunlar da aynı taş üzerinde çeşitli bölgelere ait kompozisyon ve motif özelliklerini bir araya toplanmış bulmak mümkündür (53. res.).

Osmanlıların Bursa çağında mezartaşlarında da yeni bir üslup doğmuştur. Malzeme umumiyetle mermerdir. Sandûkalar ince - uzun ve prizmatiktir. Baş ve ayak taraflarında birer şahide bulunmaktadır. Orta Anadolu'dakilere göre hayli yüksek olan şahidelerin (54. res.) üstleri sivri kemerlidir. Baştaşları ayak taşlarına göre daha yüksek ve her iki taşın da dış yüzleri daha süslüdür. Bunların bir kısmının yanlarında ince ve çok süslü sütunceler görülür. Üstte taç teşkil eden kısım yahut kemer kavsinin içi, baş taşlarında yoğun bir şekilde hatayîlerle doldurulmuştur. Bazılarında mukarnaslı mihrap şekilleri işlenmiştir. Şahidelerin geri kalan kısımları yazılara ayrılmıştır. Büyük ve itinalı şahidelerde yazılara ayrılan kısım da, enli ve geometrik ağ veya örgülerle süslü bir bordür ile çerçevelenmiş, satırlar da birbirinden ayrı tarzda işlenmiş enli şeritlerle ayrılmıştır.

Bursa'da dikdörtgen prizma biçiminde yüksek lâhidler de bulunmaktadır. Bunların XIX. asra kadar devam eden çok değişik ve her devrin kendine has özelliklerini gösteren örnekleri mevcuttur.

Ali Rıza Yalçın Orhaneli'nin kuzey - doğusunda bulunan Huban - Danişmentli adındaki köyün biraz ilerisinde, ağaçların kesilmesi günah sayılan bir koru içinde *Demirkaynak Dede* adı verilen bir yatır olduğunu; bu yere yakın bir şehir harabesi bulunduğunu ve gerek *Demirkaynak Dede* yatırının civarında, gerek bu şehir harabesinde fallus'a benzeyen ve *Tonyukuk*'un mezar anıtını hatırlatan mezartaşları gördüğünü kaydetmekte ise de⁸⁰ biz bu eserleri aramak fırsatını henüz bulamadık.

Batı Anadolu'nun Bergama, Manisa, Aydın, Tire, Milâs gibi merkezlerinde görülen mezartaşlarının en eskileri XIV. asrın ilk yarısından, Aydınoğulları ile Menteşeoğullarından kalmadır. Tire müzesindeki *Kimya Hatun*'un 749/1348 - 49 tarihli taşı (55 - 56. res.), üst kısmındaki dilimleri, yanlarındaki yivli sütunceleri ve 0.74 x 0.34 m. ölçüsü ile Orta Anadolu'nun küçük şahideleri-

⁸⁰ A. R. Yalçın, a. e., 51. s., 1. not.

ni hatırlatır. Kitabe sülüsle yazılmıştır.⁸¹ Tire'deki XV. asır mezartaşları ise, Bursa'da gördüklerimizin daha sade örnekleridir.

Menteşeoğullarına ait M i l â s'ta bulunan şahideler de dilimli bir taç ile iki yanında sütunceler bulunan bir kitabeliği ihtiva ederler. Taç kısımları hatayîlerle kaplıdır. Kitabeler de işlek bir sülüsle yazılmışlardır. Bunlar da Aydın oğulları mezartaşları gibi küçük ölçüdedirler.⁸²

B e r g a m a civarında *Konak* ve *Dikili* mezarlıklarındaki XV. asra ait mezartaşlarında yüksekliklerin arttığı ve yazının Osmanlı sülüsüne dönmeğe başladığı görülür. Şahidelerin mühim bir kısmının bir yüzleri Bursa taşlarındaki gibidir. Diğer yüzleri ise tamamen rumî ve palmet tezyinatı ile kaplıdır.⁸³

Batı Anadolu'da bu devre ait mezartaşları arasında figürlü olanlara rastlanamamıştır. Ancak Tire Müzesinde 2222 (57. res.) ve 2223 (58. res.) env. numaraları ile kayıtlı olan, XVIII - XIX. asırlarda yapılmış olduğunu tahmin ettiğimiz, figürlü iki mezartaşı bulunmaktadır. Bunların münferit örnekler olmadıklarını, çevre ve bilhassa - aşağıda açıklanacağı üzere - *Alevî* ve *Tahtacı*ların yoğun olarak bulundukları yerler iyi tarandığı takdirde, başka örneklerin de ele geçebileceğini tahmin etmekteyiz.

Doğu Anadolu Mezartaşları :

Bu bölgenin mezartaşları genel olarak yapıldıkları taşın cinsi, ölçüleri, biçimleri, ve tezyinî karakterleri ile Orta ve Batı Anadolu'da gördüğümüz örneklerden ayrılırlar. Bu genel vasıfların içinde, bölgedeki bellibaşlı merkezlerin herbiri mahallî özelliklere sahiptirler.

E r z u r u m ve çevresindeki mezartaşları gri tüften sandûka ve şahide olmak üzere iki tipte yapılmışlardır. Tarihi bilinen en eski sandûkalar XIII. asrın ikinci yarısına aittirler. Bunlar genel hatları ile dikdörtgen prizma biçiminde bloklardır. Üst kısımları keskin köşeli veya hafif silindirik olarak şekillendirilmiştir. H a y d a r î köyündeki 678/1279 tarihli bir sandûkanın yanlarında kabartma iki rozas bulunmaktadır. Kitabeler itinasız bir nesihle linear olarak oyulmuşlardır.⁸⁴ Sandûkalardan çoğu hiçbir yazıyı ihtiva etmezler. Çifte Minareli Müzede toplanmış olan bu sandukaların bir şahide gibi şekillendirilmiş olan baş ve ayak taraflarındaki yüzlerinde kabartma olarak işlenmiş kandil veya şamdan motifleri bulunmaktadır (59 - 60. res.). Kitabesi olmayan bu san-

⁸¹ H. Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul, 1946, 116 - 118. s., 31 - 33. res.

⁸² Mubarek Galib, *Menteşe Oğulları Devrine Ait Bazı Kabirtaşları*, *Türkiyat Mecmuası*, II, 1926, 346 - 363. s.

⁸³ M. Van Berchem, *Die Muslimischen Inschriften von Pergamon*, Berlin, 1912, 15 - 16. s., Nr. 15 - 17, IV - VI. lev.

⁸⁴ A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul, 1936, 175 - 176. s., 50. res.

dûkaların XIII. asrın sonundan veya XIV. asrın başından kaldıklarını tahmin etmekteyiz.

Şahideli mezarların en eskilerinden biri, Erzurum'da *Sığircık* mezarlığında bulunan 736/1335 tarihli *Ahî Fahreddin b. Mehmed Şah*'ın mezarıdır (61. res.).⁸⁵ Baş ve ayak şahidelerinin dış yüzlerinde asılı birer kandil mevcuttur. Baş taşındaki kandilin üzerinde ayrıca bir rozet yer almaktadır. Baş taşının yan kenarlarında ise kabartma olarak işlenmiş, yukarıdan aşağıya, bir kama, bir rozet ve bir kılıç (veya mızrak) bulunmaktadır. Biraz aşağıda göreceğimiz Muş'un Morg nahiyesinin *Kırmızı Şehitler* mezarlığında da şahidelerin üzerinde kandil, kama, kılıç motiflerine rastlanmaktadır. Bu motifler yatanın hüviyeti ile ilgili olsalar gerektir. Erzurum'da, ayrıca üzerlerinde divit, kitap, kantar v.s. şekilleri bulunan kitabesiz mezartaşları da vardır (62 - 63. res.). Mezarlıklarda in situ olarak duran örneklerinden anladığımıza göre XVI. asırdan kalan bu şahidelerin üzerindeki şekiller de, ait oldukları kimselerin mesleklerine işaret etmektedir.

Erzurum'daki XIV. asır şahideleri tip olarak ilhamını Ahlat'tan almış olmakla beraber, sanat değeri bakımından hiçbir zaman onlarla kıyaslanabilecek bir seviyeye ulaşamamıştır.

E s k i M a l a t y a'nın tarihî mezartaşları *Kırklar* mezarlığında bulunmaktadır. Burada belli başlı üç tip mezartaşı dikkati çeker (64. Res.). Bir kısmı, dikdörtgen prizma biçiminde, yekpare büyük bloklar halindedir. Bir kısmı, Anadolu'nun her tarafında rastlanan ve mezar kitabesini ihtiva etmekten başka bir özelliği bulunmayan, sivri kemerli küçük şahidelerdir. Bunlar arasında, yuvarlak kemerli ve kulaklı bir şahide, kabartma olarak yazılmış arkaik bir kûfi kitabe ihtiva etmektedir. Mezarlığın en eski taşlarından biri olan bu mezartaşı XII. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır (65. Res.). Malatya için bilhassa karakteristik olanlar ise, dikdörtgen prizma biçiminde, dört bloktan meydana gelen, ortası açık sandık tarzındaki lâhidlerdir. Bunların baş taraflarındaki blok, şahide yerini tutmak üzere, hafifçe çıkıntılı olarak yapılmıştır. Lâhdin yan kenarlarındaki tezyinat tamamen Malatya'ya hastır. Bu blokların üst kenarlarını sınırlandıran urgan şeklindeki silmelerden çıkan helezonlar, üst yüzde yalnız burada gördüğümüz tipte, içleri genel olarak Âyetlere ait birer kelime ile doldurulmuş madyonlar teşkil ederler. Bu tip lâhidlerden birisinin bir yan kenarı Ulu Cami içinde bulunmaktadır.⁸⁶ Bu tipin seçme bir örneğini teşkil eden bu parça, figürlü oluşu ile de ayrıca ehemmiyet kazanmaktadır (66 - 67. res.). Parçanın yan

⁸⁵ A. Ş. Beygu, *a. e.*, 159 - 160. s., 43. res; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeler ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, 423 - 424. s. ve 425. s. deki resim.

⁸⁶ G. Öney, *Anadolu Selçuklu Sanatında Balık Figürü*, İ. Ü. E. F. Sanat Tarihi yaylığı, 1966 - 1968, 149 - 150. s.

yüzü iki satır halinde, nesihle kabartma olarak yazılmış âyetlerle kaplanmıştır.⁸⁷ Ahlat'taki lâhidlerle kıyaslayarak âyetlerin kuzey yan kenarından başladığını kabul edersek, bu parça lâhdin güney yanı olmalıdır. Yazı, XIII. asrın ikinci yarısından itibaren mezartaşlarında görülmeğe başlanan arkaik ve sade bir nesihdir. Taşın üst kenarını sınırlayan urgan tarzındaki silmeden çıkan helezonların teşkil ettiği üç madalyonda burç sembollerinden balık, oğlak ve boğa figürleri; madalyonların aralarında ve madalyonlarla köşeler arasında kalan boşluklarda da Rahman Sûresi'nin 27. Âyetinin son üç kelimesi yer almaktadır. Âyetin baş tarafını ihtiva etmesi gereken kuzey yanının da aynı şekilde düzenlenmiş olduğuna hükümlenabilir. Taşın üst kenarındaki kalın, urgan tarzındaki bükümlü silmeler mimarî eserlerde XIII. asrın son çeyreğinde, Ahlat mezartaşlarında ise asrın sonunda görüldüğü gibi, silmelerden ayrılan kollarla madalyonlar teşkili de Ahlat mezartaşlarında XIII. asrın sonlarından itibaren görülmektedir (62. kat.) Böyle lâhid kenarlarından bir diğerinde ise bir güneş tasvir edilmiştir (68. res.). Kanaatimizce bu lâhid parçası ve *Kırklar* mezarlığında bulunan bu tipteki lâhidler XIII. asrın son çeyreği ile XIV. asrın ilk çeyreği arasında yapılmış olmalıdır.

Malazgirt'te, kalenin dışında, şehrin kuzey - doğusundaki tepeliklerde ve eteklerde bulunan ve mühim bir özellik göstermeyen mezartaşlarının çoğu haraptır. Çoğunluğu XVIII. asrın ilk yarısından olan mezarların bir kısmı kaba birer bloktan ibarettirler. Bazılarının baş tarafındaki yüzünde haç bulunması mezarlığın aynı zamanda Ermeniler tarafından da kullanıldığını göstermektedir.

Malazgirt'te dikkati çeken mahallî bir mezar tipinde ince - uzun dikdörtgen biçimindeki kapak taşının baş ve ayak taraflarına şahidelerin sokulması için dört köşe birer delik açılmıştır. Bu tipin sade örnekleri bulunduğu gibi rozetlerle süslenmiş örnekleri de mevcuttur (70. res.). Dikdörtgen prizma biçiminde kaba birer bloktan ibaret olan sandukaların yan kenarlarında cevân, kılıç, hançer şekilleri oyulmuştur (69. res.). Bu motiflere çeşitli yerlerde XIV - XVIII. asırlara ait mezartaşlarında rastlanmaktadır.

Malazgirt'te Hükûmet konağının önünde, kırmızı Ahlat taşından yapılmış, XIV. asır Ahlat mezartaşlarına çok benzeyen bir şahide parçası bulunmaktadır (71. res.). Taşının cinsi itibariyle de Malazgirt ve çevresine yabancı olan bu şahide büyük bir ihtimalle Ahlat'lı bir ustanın eseridir. Biraz aşağıda Ahlat'lı ustaların başka merkezlerde yaptıkları ve imzalarını attıkları bazı şahideleri tanıyacağız.

⁸⁷ Üstteki satırı kısmen Bakara Sûresinin 255. Âyetinin sonu teşkil etmektedir. Alt satırda aynı Sûrenin 286. Âyetinin son kısımları yazılmış; fakat son üç kelime üst satırda, 255. Âyetin tamamlanmasından sonra yerleştirilmiştir. Her iki Âyetin de baş kısımları mezarın mukabil tarafındaki blokta bulunmak gerekir.

M u ş - T a t v a n yolu üzerinde bulunan *Norşin* (Güroymak) mezarlığındaki kabirlerin çoğu küçük ve sade eserlerdir. Tezyinî unsurlar Süleyman mühürü ile kandilden ibarettir. Rastladığımız kitabeli en eski mezartaşı 684/1294 tarihli *Fahreddin Davud*'un mezartaşıdır. Norşin'deki ilgi çekici mezarlar, Ahlat tipinde olan ve Ahlatlı bir sanatkârın şahidesidir. Bunlardan biri 720/1320 tarihinde vefat eden *Emir Taceddin b. Şeyh Emin b. Şeyh Said*'in baştaşıdır (249. res. sağdaki şahide). Dış yüzündeki sanatkâr kitabesinde «*amelu Hacı Miran İbn Yusuf*» yazılıdır. *Şeyh Said b. Şeyh Muhammed*'in 746/1345 tarihli mezartaşı da aynı sanatkârın eseridir (249. res., soldaki şahide). Bu sanatkârın Ahlat'ın meydanlık kabristanında pekçok eseri vardır. Bu iki taştan gayri Norşin'de imzalı bir mezartaşına rastlayamadık.

Norşin ile Tatvan arasında A ş a ğ ı M o r k köyünün *Kırmızı Şehitler* denilen mezarlığında dikkati çeken bazı tip ve tezyinat örnekleri mevcuttur. Sandûkalar, başka yerde rastlamadığımız şekilde, muntazam gri taş bloklarla inşa edilmiş, birkaç basamaklı yüksek kaidelerin üstüne konulmuşlardır (72. res.). Bu tip mezarlar yazı veya tezyinî herhangi bir motif ihtiva etmezler.

Diğer tip, örneklerine Halep'te *Salihîn* kabristanında rastladığımız, gri tüften yapılmış şahideli bir sandık mezardır. Burada mezarın baş ve ayak taraflarında bulunan blokların üst kısımları yuvarlak olarak yükselmekte ve şahideleri teşkil etmektedir (73. res.). Baş taşının dış yüzüne bazan niş veya kandil gibi bir motifin kabaca işlendiği görülmektedir. Bu mezarlarda da başkaca bir tezyinî unsura veya yazıya tesadüf edilmez. Kırmızı Şehitler mezarlığında ki diğer grup, kırmızı tüften yapılmış yüksek şahideli sandık mezarlardır. Şahidelerin üst kenarları yuvarlak, köşeli veya düz olabilmektedir. Çok defa baş şahidelerinin dış yüzünde bazı motifler, iç yüzünde kitabeler yer almaktadır. 690/1290 tarihli bir mezarın baş şahidesinde kulplarından uzunca asılmış bir kandil bulunmaktadır (74. res.). Kandilin karın kısmında «*Allah*» yazılıdır. Şahidenin alınlığında da ortada büyük bir madalyon ile iki üst köşede Süleyman mührü şeklinde iki rozet görülür. XIII. asrın sonuna ait diğer bir şahidede de yine ortada bir kandil bulunmaktadır. Kandilin iki yanında, zikzaklar çizerek üst köşelerdeki birer rozete kadar yükselen birer şekil yer almaktadır. Burada ay'ı temsil eden yılan - rozet terkininin şematik hale gelmiş ve mânasını kaybetmiş bir devamını buluyoruz (76. res.). *Kırmızı Şehitler* in en karakteristik taşları kılıç, hançer ve kalkan motiflerini ihtiva edenlerdir (75. res.). Bu tarzda birçok mezar bulunmaktadır. Bir mezarın ayak taşında da ayrıca iki cevğân değneği görülmektedir (77. res.). Erzurum ve Malazgirt mezartaşlarında da benzerlerini gördüğümüz bu kabil motiflerle, mezarın namına yapıldığı şahsiyet arasında

bir münasebet bulunmak gerekir. *Altay* mezartaşları üzerinde de kama ve cev-gân değneği tasvirleri mevcuttur.⁸⁸ Bu motiflere, daha sonra ele alacağımız koç ve at heykeli tarzındaki mezartaşlarında da rastlamaktayız. Ayrıca B ü n y a'nın E l b a s a n nahiyesinde XVIII. asrın ilk yarısına ait mezartaşları üzerinde, aynı anlayışla yapılmış, aynı geleneğin devamı gösteren kılıç, kama, tüfek, makas, çaydanlık, fincan v.s. gibi günlük hayatta kullanılan âletleri ve eşyayı gösteren kabartmalar bulunmaktadır.

V a n G ö l ü ç e v r e s i'ndeki merkezler Ahlat mezartaşlarının tesirini taşırlar. Ahlat'ın 24 Km. doğusunda bulunan A d i l c e v a z'ın eski mezarlığındaki, kırmızı Ahlat taşından yapılmış olan mezartaşlarının içinde kültür ve sanat tarihi bakımından değer taşıyanı yoktur. Bugün kasabaya alınmış olan küçük, basit ve bozulmuş iki koç heykeli Akkoyunlu devrinin hatırasıdır.

E r c i ş'in tarihî mezarlığı bugünkü kasabadan hayli uzakta, Çelebi Bağı denilen köyün yakınındaki büyük bir höyüğün üzerindedir. Bu mezarlık, çoğu harap olmakla beraber, çeşitli mezar örneklerini ihtiva etmektedir. Bütün mezartaşları kalkerden yapılmıştır. Sandûkaların, birkaç basamak üstüne konulan, yazı ve tezyinat ihtiva etmeyen sade ve basit örneklerinin yanında, filiz kıvrımları ve kûfi yazılarla süslü, şahideli çok güzel örnekler de vardır (78. res.). Bunlardan başka, devrilmiş bir sütuna benzeyen düz ve sade sandûkalar da mevcuttur. Tarih kitabesi bulunmayan bu sandûkalardan hiçbirinin XIII. asrın ortalarından daha eski olduklarını sanmıyoruz. Erciş'deki şahideli lâhidler de Ahlat'takiler gibi yalnız baştaşına sahiptirler. Fakat bunların batıya bakan yüzleri tamamen boş bırakılmış, buraya hiçbir yazı veya tezyinat işlenmemiştir. Bu durumu batıdan devamlı olarak esen rüzgârla izah etmek, ancak bir dereceye kadar mümkündür. Şahidelerin iç tarafında çok defa üstte mukarnaslı bir alınlık bulunur. Bunun altındaki, mezar kitabesi ile çevrelenmiş saha, bir kandille sapları geometrik örgüler meydana getiren ve XIV. asrı karakterlendiren geç rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur (79. res.). Genel olarak dikdörtgen prizma biçiminde olan lahidler yüksek yapılmış, kapak taşları ve yan kenarları geometrik ağlarla veya nebatî motiflerle süslemiştir (80. res.). Bazıları dinî yazıları ihtiva ederler. Fakat hiçbirinde tarih kitabesine tesadüf edilememiştir. Erciş'te bu tiplerin dışında dikine konulmuş sekiz köşeli steller (81. res.) ve aşınmış bir koç heykeli de bulunmaktadır.

R e ş a d i y e'de sağlık ocağının yanında ve kasabaya yakın olan Vanik köyünde Ahlat şahidelerinin tesirini taşıyan mezartaşları vardır. Reşadiye'nin *Çehrgilan* (Cıhargilan'dan bozma) adı verilen mezarlığı Van gölü kenarında yüksek bir tepe üzerindedir. Burada oldukça harap vaziyette hâlen dört mezar mev-

⁸⁸ Appelgren-Kivalo, *a. e.*, 329., 331 a. res

cuttur. Bunlardan şahideli ve silindirik sandûkalı bir mezar Ahlatlı bir sanatkârın imza kitabesini taşıması bakımından ayrıca önem kazanmaktadır. Silindirik sandûka tamamen toprağa gömülmüştür. Şahidenin üst kenarından bir kısmı noksandır. Mezar kitabesinin bulunduğu iç tarafı çok aşınmış olduğu için okunamamış, namına mezarın yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini tesbit mümkün olamamıştır. Şahidenin dış yüzünde, üst kısımda üst üste sekiz kollu iki yıldız meydana getiren geometrik bir ağ, alt kısımda uzunca asılmış bir kandil motifi ve bu iki panonun arasında sade bir çerçeve içinde, linear olarak oyulmuş bir sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (144 res.). Kalın yosun tabakası temizlendikten sonra okunabilen kitabeden, bu eseri « *Ahmed el-Müzeyyin* » isminde bir taşçı ustasının yaptığı anlaşılmaktadır. Bu sanatkâr XIII. asrın ortalarında Ahlat'ta birçok eser verdiğini tesbit ve « *Veys* » isimli Ahlatlı büyük sanatkârın babası olduğunu tahmin ettiğimiz *Ahmed el-Müzeyyin*'dir.

G e v a ş'ta, V a n gölü kenarında, *Halime Hatun* Kümbetinin yanında büyük bir mezarlık bulunmaktadır. Burada, oldukça iyi durumda, yüz kadar mezar taşı mevcuttur. Bunlar prizmatik sandûkalar ve şahideli lâhidler olmak üzere bellibaşlı iki tip gösterirler. Her iki tip mezartaşları da çok değişik motif ve şekiller ihtiva etmektedir. Tesbit ettiğimiz en erken tarihli örnekler XIV. asrın başlarından, en geç olanlar da XVI. asrın sonlarından kalmışlardır. Üç şahide üzerinde sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan biri Ahlat'ın *Meydanlık* kabristanında birçok eseri bulunan, devrinin büyük ustalarından *Yusuf b. Miran* dır. *Yusuf b. Miran*'ın eseri baş ve ayak şahideleri bulunan silindirik bir sandûkadır. Ölçüleri itibariyle, Ahlat'taki eserlerine kıyasla, büyük değildir. Baş şahidesinin dış yüzünü keskin kenarlı ve derin olarak oyulmuş rumî ağları kaplamaktadır. İmza kitabesinin altındaki niş içinde, rûmîlerin arasında bir kandil motifi bulunmaktadır. Şahidenin iç tarafında, üstte, bir kemerin çerçevelediği sâhanın içinde yine bir kandil yer almaktadır. Alınlığın altındaki sâha ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini (710/1310) bildiren, zemine oyulmuş kitabe ile doldurulmuştur.

İmzalı diğer iki şahide başka bir sanatkâra aittir (82 - 83 ve 84. res.). İmza, harfleri seçilmekle beraber, okunamamaktadır. Bu « *Üstad* »ın iki eserinden biri 744/1343 tarihlidir. Gerek bu, gerek tarihi tam olarak okunamayan diğer eseri (84. res.) sütun biçiminde bir sandûka ile birer baş taşından müteşekkildir. Her iki eserin kompozisyonu da *Yusuf b. Miran*'inkine benzemektedir.

Mezarlıkta müteaddit kademeli, yanları yazı, geometrik ağ ve geç rumî örnekleri ile yoğun olarak doldurulmuş çok itinalı ve ince işli prizmatik sandûkalar da bulunmaktadır (85. res.). Bazı şahidelerde görülen çok büyük ve komplike yıldızlarla (86. res.), şahidenin bütün yüzünü kesintisiz olarak kaplayan ve

ahşap işçiliğini hatırlatan değişik geometrik kompozisyonlar (87. res.) burası için bir özellik teşkil etmektedir. Bazı sandûkalar ve şahideler üzerinde de çok miktarda rozet ve damla taşı kullanılmıştır. 748/1347 tarihli bir şahidenin yan kenarlarında yuvarlak, üst kenarında da oniki dilimli bir sikkeye benzeyen, iri birer damla taşı bulunmaktadır (88. res.). 765/1363 - 64 tarihli, baş ve ayak şahidesi bulunan sandûka ise baştan - başa çeşitli rozetlerle kaplanmıştır. Bu mezarın şahideleri de çok değişik kompozisyonlarla süslenmiştir (89. res.). Diğer bir mezarın, yukarı kısmı taçlı bir kemer şeklinde olan ayak şahidesinin dış yüzünde de yivli örgülerin arasında bir şamdanın mumu, aşağıdan yukarıya kadar sahayı bir eksen gibi simetrik iki kısma ayırmaktadır (90. res.). Taşın kemer şekli, kompozisyonu ve mumun iki yanında kalan örgülerin mahiyeti Aghtamar'da bulunan Ermeni mezartaşlarını hatırlatmaktadır.

Koç, koyun ve at heykeli şeklinde mezartaşları :

Anadolu'da koç, koyun ve at heykeli şeklinde mezartaşları da mevcuttur. Bunların bir kısmı hâlâ mezarlıklarda insitu olarak durmakta, bir kısmı müzelerine alınmış bulunmakta, bir kısmı da Doğu Anadolu'da bazı resmî binaların önünü veya bahçesini süslemekte kullanılmaktadır. Bugüne kadar bu tip mezartaşları hakkında etraflı bir araştırma ve inceleme yapılmamıştır.

Koç ve koyun heykelleri Doğu Anadolu'da yoğun olarak bulunmaktadır⁸⁹ Serpinti olarak Akşehir'in Maruf,⁹⁰ Afyon'un Künbet⁹¹ ve Hayranveli, Seyidgazi'nin Ayvalı⁹² köylerinde de birer koç heykeli bulunmuştur. At heykelleri sayıca çok daha azdır. Bunlara bugüne kadar yalnız Doğu Anadolu'da tesadüf edilmiştir.⁹³ Koç, koyun ve at heykeli şeklindeki mezartaşlarının Türkiye dışında, Kafkasya'da da hayli örneği mevcuttur.

Anadolu'daki koç ve koyun heykelleri genellikle ayakta veya çökmüş vaziyette tasvir edilmişlerdir. Çoğu sade olarak işlenmişlerdir. Erciş'in Merkez mezarlığından Van müzesine nakledilmiş olan bir koç heykelinin sol yanına bir kılıç (91. res.), sağ yanına da bir sadak ve cevğân değneği işlenmiştir.⁹⁴ Yine Van

⁸⁹ N. Sevgen, *Anadolu'da At ve Koyun Motifli Mezar Taşları*, TMO Dergisi, I. sayı, Nisan 1955, 15 - 20. s.; H. Z. Koşay, *Doğu Anadolu Mezartaşlarındaki Koç ve Koyun Heykelleri*. Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19 - 24 Ekim 1959. Kongre'ye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962, 255 - 257. s., CLXVIII - CLXXXIII. lev., 1 - 11, 14 - 17. res.

⁹⁰ İ. H. Konyalı, *Akşehir*, 377. s.

⁹¹ K. Erdmann, *Die beiden türkischen Grabsteine im Türk ve İslâm Eserleri Müzesi in Istanbul*. Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens, Istanbul, 1963, 121 - 130. s., 2, 4a, 6. res.

⁹² K. Erdmann, *a. m.*, 130. s.

⁹³ N. Sevgen, *a. m.*, 15 - 20. s.; H. Z. Koşay, *a. m.*, 256. s.

⁹⁴ H. Z. Koşay, *a. m.*, CLXX. lev., 5. res.

müzesinde bulunan, fakat nereden getirildiğini kesinlikle tesbit edemediğimiz iki koç (koyun) heykelinin birer yanlarında birer hançer (92. res.), birinin diğer yanında da bir kılıç resmi bulunmaktadır.⁹⁵

Afyon'un Kümbet köyünde bulunmuş olan ve halen başı kopmuş olarak İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde muhafaza edilen koç heykelinin (Env. Nu. 251) sol yanına ne olduğu seçilemeyen üç figür, sağ tarafına ise birer ellerinde şahin tutan iki atlı figürü işlenmiştir. Bu figürlerin bir av sahnesini temsil ettikleri ileri sürülmektedir.⁹⁶ Bugüne kadar tanınan koç heykellerinin en süslüsü Azerbaycan'da, Culfa'da bulunandır. Koçun ayakları, yanları, boynuzları nebatî, geometrik motiflerle ve türlü figürlerle süslenmiştir.⁹⁷

Koç, koyun ve at heykellerinden bazılarının boyunlarının altında veya alınlarında haç bulunması, bunların Ermeniler ve Gürcüler tarafından da yapıldıklarını göstermektedir. Erzurum müzesinde bunlardan örnekler mevcuttur (93 - 94. res.). Bazı Ermeni mezarlıklarında da koç (koyun) ve at heykelleri bulunmuştur.⁹⁸

Tiflis'te Gürcistan ve Azerbeycan'dan toplanmış ve kaldırımlara, parklara ve muhtelif müzelere konulmuş bir hayli koç (koyun?) ve at heykeli mevcuttur. Atlar, Anadolu'dakiler gibi koşumludur. Bunların bir kısmının üzerinde atlı veya ayakta duran insan tasvirleri, ayrıca at, geyik, keçi, ve teşhis edemediğimiz bir hayvan, kılıç, sadak, yay, balta, tüfek, kama, cevân, makas, ibrik v.s. gibi muhtelif aletler ve eşya resimleri ile muhtelif sahneler işlenmiştir (96 - 99. res.). Bunların da bir kısmı hristiyanlara, bir kısmı Türklere aittir. Haçlı ve kitabeli olanların dışında kalanların kimlere ait olduğunu tayin ve tesbit etmek güçtür. Aralarında bulunan kitabeli bir at heykeli bizim için çok mühimdir (100. res.). Eyerli olan atın sol yanında kolana asılı bir kılıç, boynunda da tam olarak okunamayan bir kitabe görülmektedir.

sahibihi hanım (?) Han خان (۴) کولا مرمل (۴) و صاحبه خانم (۴)

Atın sol arka ayağının yan tarafında da *Alayundluğ* damgası mevcuttur.⁹⁹ Heykelin diğer tarafında ise, sağ ön ayağının yukarısında, belinde sadak bulunan, sol elinde ne olduğunu anlayamadığımız, saplı, alt kısmı yuvarlak bir cisim tutan bir insan tasvir edilmiştir. Anadolu'da da kitablesiz ve damgasız koç,

⁹⁵ H. Z. Koşay, *a. m.*, CLXX. lev., 6. res.

⁹⁶ K. Erdmann, *a. m.*, 121, 126. s.; G. Öney, *İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri*, Anadolu (Anatolia), XI. sayı, 1967, 133 - 134. s., LXXXIV. lev., 24. res.

⁹⁷ H. Z. Koşay, *a. m.*, CLXXII. lev., 12. res.

⁹⁸ H. F. B. Lynch, *Armenia, Travels and Studies*, Vol. II. London, 1901, 233. s., 1. not, 173. fig.; W. Bachmann, *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig, 1913, 8. s., 9. lev.

⁹⁹ A. R. Yalçın *a. e.*, 6 - 7. res.; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları*, Ankara 1967, 208 - 209. s.

koyun ve at heykelleri bulunduğuna göre, Tiflis'te toplanmış olan koç, koyun ve at heykellerinin haçsız olanlarından bazılarının, kitablesiz de olsa, Türklere ait olabileceği üzerinde durmak lâzımdır.

Koç, koyun ve at şeklindeki bu mezar heykellerinin mahiyeti ve menşei meseleleri de açıklanmış değildir.

Göktürkler defin merasiminde atlar ve koyunlar kurban ederler, bunların kafalarını kazıklar üzerine koyarlardı.¹⁰⁰ VII - IX. asırlara ait olan *Uybat* ve *Kapçal* kurganlarında ağaçtan yapılmış koyun heykelleri bulunmuştur.¹⁰¹ *Kapçal* kurganları muhariplere ait mezarlardır. *Kapçal*'da koyunlar da ölümlerle birlikte gömülmüşlerdi.¹⁰²

IX. asır *Oğuz* boyları ölünün atlarından, servetine göre yüz yahut ikiyüz at yahut bir baş at keserler, etini yerler, başını, derisini, ayaklarını ve kuyruğunu sıralara asarlar; böylece onun cennete gideceğine inanırlardı.¹⁰³ Herhalde şurası muhakkaktır ki *şamanist* Oğuzlar ve Kıpçaklar IX - XIII. asırlarda Göktürklerin defin törenlerini olduğu gibi devam ettirmişlerdir.¹⁰⁴

Pilano Carpini at ve mezar kültü ile ilgili dikkate değer bilgi vermekte, bu arada ölünün yanına, öbür dünyada sütünü içmesi için tayı ile beraber bir kısarak ve binmesi için koşum takımı ve eyeri bulunan bir atı da gömdüklerini kaydetmektedir.¹⁰⁵

W. Rubruk XIII. asır *Kıpçak - Kuman* mezarlarından bahsederken «yen-ölmüş bir kimsenin mezarının etrafında, her cihette dörder olmak üzere dikilen uzun sıralara geçirilerek asılmış onaltı at derisi gördüm. Keza oraya içmek için kırmızı, yemek için de et konulmuştu. Buna rağmen onun vaftiz edilmiş olduğunu söylüyorlardı»¹⁰⁶ demektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ A. İnönü, a. e., 177 - 178. res.

¹⁰¹ B. Ögel, a. e., 212. s.

¹⁰² B. Ögel, a. e., 214. s., 21. levha.

¹⁰³ A. İnönü, a. e., 178. s.

¹⁰⁴ A. İnönü, a. e., 179. s.

¹⁰⁵ F. Risch, Johann de Plano Carpini, *Geschichte der Mongolen und Reisebericht*, 1245 - 1247, Leipzig 1930. 81 - 82. s.

¹⁰⁶ F. Risch, Wilhelm von Rubruk, *Reise zu den Mongolen 1253 - 1255*, Leipzig, 1934, 74 - 75. s.

¹⁰⁷ Bu kayıt, Türklerin, at ve ölü gömme ile ilgili inanç ve âdetleri hakkında verdiği bilgi kadar, dinlerini değiştirdikten sonra da eski inanç ve âdetlerini aynen yaşattıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Umumiyetle göçebe kavimlerde yeni din, defin merasimini kolay kaldıramıyordu (W. Barthold - Çev. A. İnönü, *Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair*, Belleten, XI. c., 43. sayı, 1947, 522. s.). Selçuklular dahi eski defin ve matem merasimlerine riayet etmişlerdir (O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, 35. s.). W. Radloff'un da bu konuda naklettikleri çok dikkate değer. W. Radloff Hristiyan olmuş iki şamandan şamanizmin sırları hakkında bilgi almak istediği zaman «Eski Tanrımız, kendisini terkettiğimiz için bize kâfi derecede kırgındır; şimdi bir de kendisine ihanet ettiğimizi öğrenirse ne yapar? Fakat eski dinimiz hakkında konuştuğumuzu duyar diye, Rus Tanrısından daha fazla korkuyoruz. O zaman nasıl bir kurtuluş yolu buluruz?» cevabını almıştır (W. Radloff - Çev. A. Temir -, *Sibiryadan*, İstanbul, 1956, II - 1. c., 4 - 5 s.). Bu nakiller Türklerin eski inanç ve âdetlerinin yeni dinlerinin içinde, bazan mahiyetleri, bazan şekilleri değişmek suretiyle günümüze kadar yaşamakta devam etmelerini açıklar.

Türklerin koyun ve at'la ilgili ölü gömme âdetleri ve öbür dünya hakkındaki inançlarının diğer bir tezahürü de mezarların üzerine konulan koyun ve at heykelleridir. *Askıs* nehrinin ağzından biraz kuzeyde, granitten kaba bir şekilde işlenmiş ve bir mezar üzerine konulmuş bir koyun heykeli bulunduğu¹⁰⁸ gibi, Birçin bölgesinde Minusink'teki mezar heykelleri de koç başlıdır (47, 103 - 104. res.).¹⁰⁹ Kül - Tigin anıtının yanındaki kutsal yerin (tapınak) giriş kapısının iki tarafında mermerden birer koç heykeli konulmuştur.¹¹⁰ Keza, Çin'in kuzeyinde Kien Ling'de ve Shensi'de de at şeklinde mezar heykelleri mevcuttur.¹¹¹ Türklerin eski adetlerini bir gelenek olarak yakın zamanlara kadar muhafaza ettiklerine yukarıda da muhtelif vesilelerle işaret etmiş ve buna dair çeşitli örnekler vermiştik.

Anadolu'daki koç ve koyun heykellerinin Akkoyunlular'la Karakoyunlulara ait oldukları ötedenberi kabul edilegelmiş; fakat at heykellerinin hangi boya ait olabileceği hakkında hiçbirşey söylenmemiştir. Filvaki, Anadolu'daki koç ve koyun heykellerinin Akkoyunlu ve Karakoyunluların hâkim oldukları sahalarda bulunmaları; Ahlat'ta, Orta Okulun bahçesinde bulunan kitabeli koyun heykelinin (101. res.) 803/1400 - 1401 ve Bitlis'te Kız Enstitüsü bahçesinde bulunanın (102. res.) ise 804/1401 - 1402 tarihlerini taşımaları, koç ve koyun şeklindeki mezar taşlarının Akkoyunlu ve Karakoyunlulara ait olduğu fikrini doğrular. Akşehir'in Maruf, Afyon'un Künbet, Seyidgazi'nin Ayvalı köylerinde tesadüf edilen koç heykelleri buralara gelip yerleşen Akkoyunlu veya Karakoyunlu oymaklarına ait olmalıdır.¹¹²

Yukarıda bahsettiğimiz Tiflis'teki atın ayağında bulunan damga da at heykellerinin *Alayuntluğ* boyuna ait olduğunu ortaya koymaktadır. Dikkate değer bir husus da koyun ve at şeklindeki mezar heykellerinin gerek Anadolu'da, gerekse Kafkasya'da Akkoyunlu ve Karakoyunlu'lardan sonra da yapılmakta devam ettiği ve bu âdetin Anadolu'da son asırlara kadar geldiğidir.

Koç, koyun ve at şeklindeki mezar heykellerinin üzerinde bulunan âlet ve eşya resimleri ile muhtelif hayvan figürleri, herhalde, namına bu mezar heykelinin yapıldığı şahsın hüviyeti ve icraatı ile ilgili olmalıdır. Mahiyetini anlayamadığımız bazı işaretlerin ve sahnelerin İslâmiyete rağmen varlığını korumuş olan eski inançlarla, sihirle ilgili bulunmaları da çok mümkündür.

¹⁰⁸ W. Radloff, *a. e.*, II - 1, 103. s.

¹⁰⁹ Appelgren-Kivalo, *a. e.*, 285 - 286. res.

¹¹⁰ L. Jisl, *Kül - Tegin Anıtında 1958 de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları*, Belleten, XXVII. c., 107. sayı, 1963, 391, 401. s., 1, 3. res.

¹¹¹ Strzygowski, *Altai - İran und Völkerwanderung*, Leipzig, 1917, 114. res.; H. Z. Koşay, *a. m.*, 255. s., CLXXIII. lev., 18 - 19. res.

¹¹² F. Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan Şah'a kadar)*, I. c., Ankara, 1967, 19. s., 27. not, 137. s.

Koç ve koyun heykelleri arasındaki mahiyet farkını tesbit edemediğimiz gibi, bu heykellerin kimler için dikildiğini de bilemiyoruz. Ancak, Van Müzesindeki küçük ölçüde yapılmış koç (koyun?) heykellerinin mevcudiyeti bunların çocuklar için dahi dikilebileceğini düşündürmektedir.

Bizanslılarda ve diğer Hristiyan topluluklarda koç, koyun ve at şeklinde mezar heykeli mevcut olmadığı için, Ermeni ve Gürcüler tarafından yapılmış olan bu tip mezartaşları köksüz kalmaktadır. Kanaatımızca bunlar ya Türk kültürünün Ermeni ve Gürcülere tesirinin belgeleridir, ya da bu topluluklar tarafından hristiyanlaştırılan, fakat kendi inanç ve âdetlerini yaşatan Türklerin bıraktıkları hatıralardır.

Buraya kadar Anadolu'daki XII - XV. asır mezartaşlarının çeşitli bölgelerde gösterdiği özellikleri imkân nispetinde tesbite ve bu farkları doğuran sebepleri tahkike çalıştık.

Bütün bu bölgeler içinde A h l a t mezartaşları sayıları, âbidevî karakterleri, tip ve tezyinatlarının özelliği ve tarihî ehemmiyeti dolayısı ile müstesna bir yer işgal etmektedir. Bu sebeple onları diğerlerinden ayrı olarak ele aldık ve emsalleri arasından seçtiğimiz taşların katalogunu ayrıca çalışmamıza ekledik.

I

AHLATIN TARİHÇESİ VE MEZARLIKLARI

Ortaçağ İslâm dünyasında büyük şehirler için yazılmış olan tarihlerin çoğu gibi *Şeref b. Ebu'l-Mutahhar*'ın Ahlat tarihi de kaybolmuştur. Günümüzde de Ahlat tarihi müstakil bir araştırmanın konusu olmamıştır.

Burada, mezartaşlarını incelerken, Ahlat'ın gördüğü istilâları, yaşadığı mühim siyasî ve sosyal hadiseleri anahatları ile vermeyi faydalı buluyoruz. Bu, şüphesiz, kaynaklara inen bir tarih araştırması değildir. Çünkü böyle bir araştırma, konumuzun ve yetkimizin dışında kalır. Biz sadece mevcut neşriyattaki bilgileri toplamağa ve konumuz bakımından kıymetlendirmeğe çalıştık.

T a r i h ç e :

A h l a t, *Halife Ömer* zamanında, 641 de, *İyâz b. Ganem* isimli bir kumandan tarafından Ermenilerden alınarak İslâm ülkelerine katılmış, fakat şehrin idaresi yine Hristiyanlara bırakılmıştır.¹¹³ Abbasî Halifesi *Mütevekkil Billâh* zamanında Ahlat'ta bulunan Ermeniler isyan etmişler, Ermeniye valisi *Muhammed b. Yusuf*'u öldürmüşlerdir. *Halife Mütevekkil*, *Buga*'yı Ermeniye valisi tayin etmiş ve 241/855 yılında sükûn tamamen temin edilmiştir.¹¹⁴ Abbasî hakimiyetinin zayıflaması üzerine Bizanslılar 928 de şehri almışlardır.¹¹⁵ X. asrın so-

¹¹³ Vakıdî, *Futuhu's-Şam*, II. c., Kahire, 1373, 113. s., *Belazurî*, *Futuhu'l-Büldan* (Çev. Z. K. Ugan), İstanbul, 1955, 183 ve 322. s.

¹¹⁴ *Belazurî*, a. e., II. c., 339 - 341. s.

¹¹⁵ Streck, *Ahlat*, 1A, I. c., 160. s.; A. Gabriel, *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris, 1942, 241. s.

nunda, Bir Kürt sülâlesi olan Mervanoğulları Ahlat'a hâkim oldular.¹¹⁶ Mervanoğulları 1043 denberi Büyük Selçuklu Sultanı *Tuğrul Beyi* metbu tanımışlardır.¹¹⁷ Daha sonra Ahlat'ın tekrar Bizanslıların eline geçtiği anlaşıyor. Çünkü, *Tuğrul Bey*'in Bağdat seferini (1055) müteakip bir Türkmen kolu Bizans'ın Muş (Darum) bölgesi) valisi *Theodoros* ile anlaşarak Ahlat'ı işgal etmiştir.¹¹⁸ *Alp Arslan* zamanında Ahlat Türk akıncılarının üssü olmuştur. *Alp Arslan Romenos Diogenes*'le karşılaşmak üzere Malazgirt'e Ahlat'tan hareket etmiştir.¹¹⁹ Zafinden sonra sultan ile imparator arasında yapılan muahedede imparator « *Evvelce İslâmlara ait bulunan Antakya, Urfa, Membic, Ahlat ve Malazgirt beldelerinin Selçuklara terkini* » taahhüt etmiştir.¹²⁰ *Alp Arslan* Anadolu işlerini düzenlerken Ahlat'ı tekrar Mervanoğullarına bırakmış,¹²¹ fakat 478/1085 de *Melikşah*'ın *Fahru'd-Devle* kumandasındaki ordusu Ahlat'ı kısa bir muhasara ile zaptetmiş;¹²² Ahlat, hâkim olduğu yerlere ilâve olarak Emîr *Sunduk*'a tevcih edilmiştir.¹²³ Şehir, *Sunduk* ve oğullarından sonra 493/1100 yılında Azerbaycan Melîki *Kudbeddin İsmail*'in emîrlerinden *Sökmen*'in eline geçmiştir.¹²⁴ *Sökmen* tarihte «Ermen - Şahlar» olarak anılan devletin kurucusu olmuştur. Merkezi Ahlat olan bu devlet fethi müteakip Doğu Anadolu'da kurulan Selçuklu devletlerinin en kuvvetlilerinden biridir. Ermen - Şahlar kısa zamanda Van gölü çevresindeki bütün şehirleri Hoy ve Salmas'a kadar ele geçirmişler; Muş ve Sasun bölgelerini de hâkimiyetleri altına almışlardır. *Sökmen* 'in kurduğu devlet bir asır kadar devam etmiş, 1207 de son bulmuştur. Bundan sonra Ahlat Eyyûbîlerin eline geçmiş, Sultan *Meliku'l-Adil*, oğulları *el-Avhad* ve *el-Eşref* ile, şehrin hâkimi olmuşlardır. Eyyûbîler de Sökmenlerin geleneğini devam ettirmişler ve «Şah-ı Ermen» ünvanını taşımışlardır. Fakat bu devir de uzun sürmemiş, *Celâleddin Harzemşah* iki defa muhasaradan sonra Ahlat'ı zaptetmiş (626/1229); yağma ve katliamla da iktifa etmeyerek binaları yakmış ve şehri harabeye çevirmiştir. Bu hâdis üzerine Selçuklu ve Harzemşah orduları arasında Yassı-Çimen'de vukua gelen muharebede *Alâeddin Keykubad*, *Celâleddin Harzemşah*'ı perişan etmiş (1230) ve Ahlat kısa bir müddet Eyyûbîlere terkedildikten sonra *Alâeddin Keykubad*'ın kumandanı *Kamyâr* tarafından fethedilmiş ve Selçuklu ülkesine katılarak kalenin

¹¹⁶ Streck, *Ahlat*, İA, I. c., 160. s.; A. Gabriel, *a. e.* 242. s.

¹¹⁷ M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I - Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944, 55. s.

¹¹⁸ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, 100 - 101. s.

¹¹⁹ O. Turan, *a. e.*, 110 - 119, 125, 126. s.

¹²⁰ O. Turan, *a. e.*, 131 - 133. s.

¹²¹ M. H. Yinanç, *a. e.*, 136. s.

¹²² M. H. Yinanç, *a. e.*, 146. s.; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, 54. s.

¹²³ M. H. Yinanç, *a. e.*, 146. s.

¹²⁴ E. De Zambaur, *Manuel de Gènealogie et de Chronologie Pour l'Histoire de l'Islam*, Hanover, 1927, 136 ve 229. s.; Streck, *Ahlat*, İA, I. c., 160. s.; A. Gabriel, *a. e.*, 242. s.

ve şehrin imarına başlanmıştır.¹²⁵ Ahlat 1232 de bir Moğol ordusunun baskımına uğramış; 642/1244 de kesin olarak Moğolların eline geçmiştir. 1336 da İlhanlı İmparatorluğunun parçalanması üzerine Ahlat, Celâirlilere tâbî olmuştur. Ahlat'ın bu devir tarihi, bütün Güney-doğu Anadolu gibi, bir takım mücadelelerle doludur ve karanlıktır. Şehir sık sık valiler, emîrler ve Kürt beyleri arasında el değiştirmiş; 789/1387 de de *Timur* Van gölü havzasına inmiş; buradaki diğer şehirler meyanında Ahlat'ı da zaptetmiştir.¹²⁶ Bir ara Kürt emîrler tarafından idare edilen¹²⁷ ve birkaç defa el değiştirdikten sonra Karakoyunlulara,¹²⁸ onlardan da Akkoyunlulara geçen Ahlat, 1503 de bütün Akkoyunlu toprakları ile beraber Safevîler tarafından zaptedilmiş;¹²⁹ nihayet Çaldıran zaferi ile Osmanlı topraklarına katılmıştır. 955/1548 de *Şah Tahmasp* tarafından zaptedilen şehir *Kamunî Sultan Süleyman* tarafından geri alınmış ve bu durum bir daha değişmemiştir.

Türklerin gelmeğe başlamasından az evvel Ahlat'ı ziyaret etmiş olan *Nâsır-ı Husrev* burada Arapça, Ermenice ve Farsça konuşulduğunu kaydeder.¹³⁰ Fakat daha *Tuğrul Bey* zamanında bu bölgeye sel halinde Türkmen göçleri vukû bulmuştur.¹³¹ Malazgirtten önce Ahlatın bir Türk üssü haline geldiğini yukarıda kaydetmiştik. Türk göçleri fetihten sonra da devam etmiş; Ermenşahlar devrinde Ahlat bir Türk şehri olmuştur. Daha sonra Moğolların sebebiyet verdiği göç dalgaları ile yeni Türk kitleleri ve Moğol hakimiyeti zamanında Moğol ve Doğu oymakları Ahlat'a gelip yerleşmişlerdir. *Evliya Çelebi*'nin Ahlatlıların lehçelerinin biraz Moğolca'ya biraz Çağatayca'ya kaçtığı hakkındaki kayıtları çok ilgi çekicidir.¹³² *Zekeriya Kazvinî* (ölümü 1283) Ahlat'ta konuşulan dillerin sıra ile Türkçe, Ermenice ve Farsça olduğunu kaydeder.¹³³ Ermenice'nin ekalliyet dili, Farsça'nın da yüksek tabakanın dili olduğu muhakkaktır. Bu diller arasında Kürtçe'nin zikredilmeyişi ayrıca üzerinde durulmağa değer.

XIII. asırda Ahlat'ın nüfusunun ne kadar olduğunu tesbit etmeğe imkân yoktur. Bu hususta ancak bazı tahminlerde bulunmak mümkün olabilir. Ahlat'ın güney-doğu Anadolu'da Amid'den sonra en büyük ve kalabalık şehir olduğu ileri sürülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden hususlar 644/1246 zelzelesinden sonra 12000 hanenin Kahire'ye göç etmesi;¹³⁴ Ahlat'ın devrinin en mühim bilim ve sanat merkezlerinden biri oluşu ve mezarlıklarının büyüklüğüdür.

¹²⁵ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, 1958, 79. s.

¹²⁶ F. Sümer, *a. e.*, 51. s.

¹²⁷ Bu hususu mezartaşlarından tesbit ediyoruz.

¹²⁸ A. Ş. Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul, 1932, 55. s.

¹²⁹ M. H. Yinanç, *Akkoyunlar*, İA. I. c., 262. s.

¹³⁰ Nâsır-ı Hüseyin, *Sefernâme* (Çev. Abdülvehhab Taraî), İstanbul, 1950, 10. s.

¹³¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, 214. s.

¹³² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 138. s.

¹³³ Zekeriya Kazvinî, *Asaru'l-Bilad*, Beyrut, 1960, 524. s.

¹³⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 138 - 139. s.

Mezartaşlarının katalogunda da görüleceği gibi, Ahlat pekçok kadı, ilim adamı ve sanatkâr yetiştiren bir ilim ve kültür merkezi idi.¹³⁵ Beldeye *Kubbetu'l-İslâm* denilmesi,¹³⁶ Ahlat'ı bu sıfatı taşıyan Belh ve Buhara ile mukayese etmemizi gerektirir.

Mezarlıkları :

Mezarlıkları bakımından da Ahlat, bildiğimiz kadar, bütün Ortaçağ İslâm dünyasında müstesna bir yer işgal eder. Ahlat'ta muhtelif yerlerde görülen küçük mezarlıklardan başka tarihî değer taşıyan ve büyük sâhalar kaplayan altı mezarlık vardır.

1 — *Harabe Şehir Kabristanı* :

Bu mezarlık Selçuklu kalesi içindeki *Harabe Şehir*'de bulunmaktadır. Etrafı bir taş duvarla çevrili olan kabristanda alelâde mezartaşları ile iki «akıt» bulunmaktadır.

2 — *Taht-ı Süleyman Kabristanı* :

Hasan Padişah kümbetinin güney-batısında, adını taşıdığı mahallede bulunmaktadır. Burada XIV. asra ait pekçok şahideli sandık biçiminde mezartaşı, bir akıt ve bir koyun heykeli mevcuttur. Mezartaşları itina ile işlenmişlerdir. Bir kısmı Meydanlık kabristanında görülen usta kitabelerini taşırlar. Fakat daha ziyade ikinci sınıf eserlerdir. Bu mezarlığa *Kara Şeyh* mezarlığı da denilmektedir.

3 — *Kırklar Mezarlığı* :

Kırklar mahallesinde bulunan bu mezarlıktaki kabirlerin bir kısmı XIII-XIV. asırlara aittir. Bunlar da şahidei sandık tipinde, kitabeli ve imzalı olmakla beraber küçük ölçüde ve kabaca işlenmişlerdir. Fakat sütûn şeklindeki bir sandûka bu tipin Ahlat mezarlıklarında bulunanlarının en itinalılarından (105. res.). Bu mezarlıkta balbalları hatırlatan insan şeklinde arkaik şahideler mevcuttur. Bunlar yuvarlak veya köşeli bir baş ile omuz başları da belirtilen uzunca bir gövdeden ibaret taş bloklardır (106. res.).

4 — *Merkez Kabristanı* :

Merkez mahallesinde *Şeyh Necmeddîn* ve *Erzen Hâtun* kümbetlerinin bulunduğu sâhadadır. Çoğu harap olmuş basit mezarları ihtiva etmektedir.

¹³⁵ Omer Rıdâ Kehhale, sekiz Ahlatlı âlimi (*el-Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, VII. C. 21. 190. s.; X. C. 118, 318, s.; XI. C. 7, 8, 213. s.), Taşköprülüzade, iki Ahlatlı fakihî (*Tabakatu'l-Fukahâ*, 136. s.), Şemseddin Sami, ulemadan bir şahsı, (*Kamusu'l-Â'lâm*, III. C. 2052. s.) zikretmektedir. A. Ş. Beygu'da 20 Ahlatlı ilim adamı tesbit etmiştir. a. e., 99 - 103. s.

¹³⁶ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 99., s.; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, 360 ve 378. s.

5 — *Meydanlık Kabristanı* (107 - 108. res.) :

Ahlat'ın en büyük ve en mühim mezarlığı budur. Bugün kuzeyden güneye *Taht-ı Süleyman* yolu ile *Tatvan* şosesi; doğudan batıya *İki Kubbe* mahallesi ile *Haraba Şehir* arasındaki geniş düzlüğü kaplayan mezarlığın çevresi kısmen tarla haline getirilmiştir. Aslında, kabristanın çizdiğimiz bu sınırların dışına taşmış olması çok mümkündür. Mezarlığın doğusundan geçen *Taht-ı Süleyman* yolunu *Tatvan* şosesine bağlamak için mezarlığın içinden bir yol açılmıştır. Bu yol, muhtemelen, mezarlığın iç yollarından biri genişletilerek ve seviyesi indirilerek yapılmıştır. Bu işlem sırasında yola rastlayan birçok mezar bozulmuş, tam kenara isabet edenlerin de mahzen kısmı meydana çıkmıştır. Bu durum zelzeleler veya heyelanlar ile mezarlığın da kaydığını ortaya çıkarmıştır. A. Ş. Beygu ve İ. Kafesoğlu'nun bu kabristanda kat kat mezar bulunduğunu ileri sürmeleri,¹³⁷ bu toprak kaymaları ile meydana gelen durumun yanlış bir tefsiri olmak gerekir. Çünkü üstteki lâhidler ile alttaki mahzenler arasındaki seviye farkı üst üste iki mezarın bulunmasına imkân vermez. Meydanlık kabristanında XII. asrın başından XVI. asra kadar tarihlenen muhtelif tiplerde takriben bin kadar mezartaşı bulunmaktadır. Bunun dışında yedi tanesi meydana çıkarılmış bulunan ve kazılarla sayılarının daha da artması muhtemel olan halkın «akıt» dediği tümülüs tarzında mezarlar da mevcuttur.

6 — *Kale Mezarlığı* :

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinden sonra inşasına başlanan ve *Kanunî Süleyman* zamanında tamamlanan Osmanlı kalesinin dışındaki bu mezarlıkta Ahlat'ın Osmanlı devri mezarları bulunmaktadır. Birbirlerine çok benzeyen bu kabirler, biçim ve işçilik bakımından kabadırlar. Tezyinat, şahidelerin yan kısımlarında görülen sgrafito tarzında yapılmış kuş ve hançer motiflerinden ibarettir. Kitabesinde «Şeyh» olduğu zikredilen *Eyyûb b.* in mezartaşı 1054 Muharrem / 1644 Mart; ilim ve kalem sahibi olduğu ifade edilen *İbrahim b. Ahmed*' inki ise Safer 1054/1644 Nisan tarihlidir (109 - 110. res.).

Bu mezartaşları Ahlat'ta bu sanat kolunun artık sönmüş bulunduğunu ve Ahlat'ın bir sanat merkezi olmak hüviyetini kaybettiğini göstermektedir.

¹³⁷ A. Ş. Beygu, a. e., 86. s.; İ. Kafesoğlu, *Ahlat ve Çevresinde 1945 de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahatı Raporu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, I. c., 1. sayı, 1949, 181. s.

II

AHLAT MEZARTAŞLARI

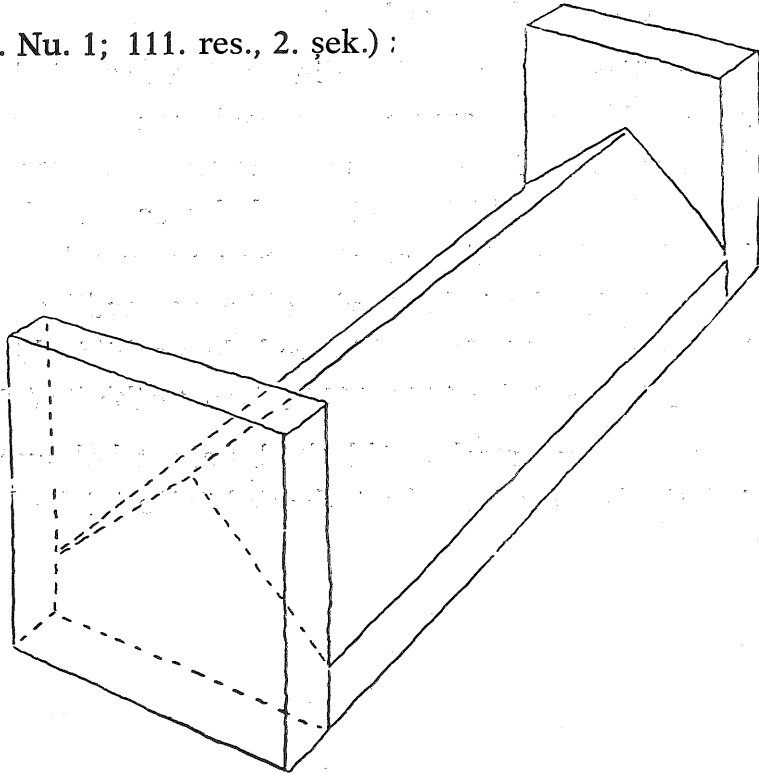
Ahlat mezartaşlarını, tiplerinin genel vasıflarına göre :

- I — Çatma lâhidler;
- II — Şahidesiz prizmatik sandükalar;
- III — Şahideli mezarlar

olarak üç ana grupta incelemek mümkündür. Bunlardan ikinci ve bilhassa üçüncü grup, farklı üslupları ve farklı devirleri gösteren form ve tezyinat özelliklerine göre kendi içlerinde talî gruplara ayrılırlar.

I — Çatma lâhidler (Kat. Nu. 1; 111. res., 2. sek.) :

Bunlar, gri tüften kesilmiş iki uzun levhanın üst kenarlarından bir açı teşkil edecek surette birbirine çatılması ile meydana gelen bir lâhitle, baş ve ayak uçlarındaki üçgen biçimli boşlukların önüne konulan küçük birer dikdörtgen bloktan ibaret basit mezarlardır. Meydanlık kabristanının kuzey-doğu köşesinde tesadüf edilen bu tipin, sayıları mahdud örneklerinin çoğunda satırlar boş bırakılmıştır. Yazılı olanların birinde Besmele'den başka ölünün hüviyetini bildiren ki-

2. Şekil

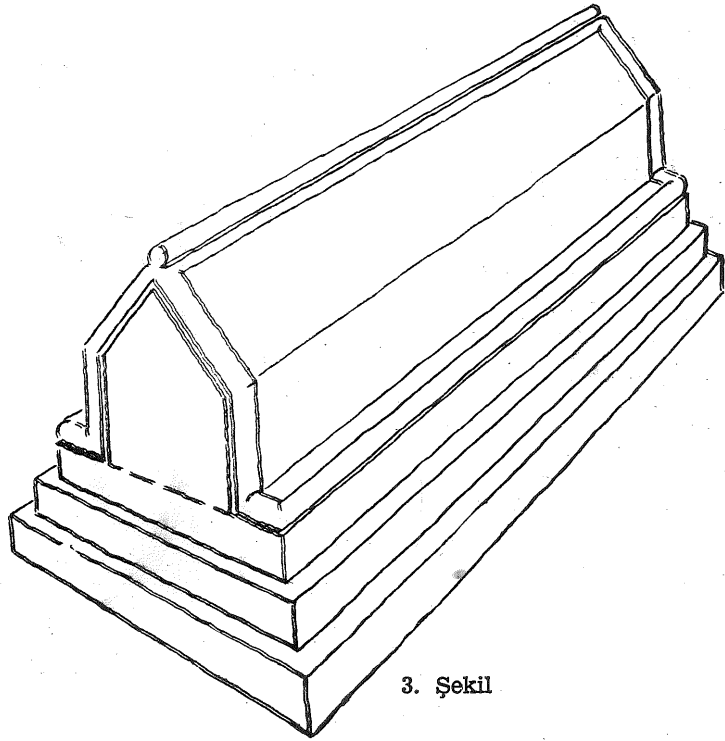
tabeye de rastlanmıştır. Yazı arkaik ve sade bir kûfîdir. Fakat kitabe çok harap olduğu için okunamamıştır (111. res.). Besmele'de ح harfi, büyük bir soru işareti gibi, bir kıvrım çizer. Harfler arasında hiçbir süs unsuru görülmez. Kesim mâildir. Bu haliyle bu mezar Ahlat'taki en eski (XI. asrın sonu veya XII. asrın başı) örneklerden birini teşkil etmektedir.

II — Şahidesiz prizmatik sandûkalar (Kat. Nu. 2 - 18) :

İslâm âleminde çok geniş bir sâhaya yayılmış olan ve çok değişik örnekleri bulunan sandûkalara Anadolu'da da her bölgede, her devirde rastlanır. Fakat bölge ve devir üslûplarının farklı olması sebebiyle sandûkalar malzeme, form, ölçü ve tezyinat bakımından birçok çeşitler gösterirler. Bunların en eskileri Ahlat'ta ve Ahlat mezarlıkları içinde yalnız *Meydanlık* kabristanında görülürler. Kabristanın kuzeydoğusunda toplu olarak bulunan bu tipin örnekleri güneye ve güney-batıya doğru seyrekleşirler. Ahlat'taki sandûkalar formlarına göre iki grup teşkil ederler.

1 — Yekpare gövdeli basit sandukalar (Kat. Nu. 2 - 3; 112 - 113. res; 3. şek.):

Bunlar kaidesiz veya alçak ve ensiz birkaç basamaklı bir kaide ile birlikte kesilmiş, beş kenarlı prizma biçiminde, yekpare bir kitle teşkil eden basit sandûkalardır. Bir-iki örnek hariç hemen hepsi gri tüften yapılmışlardır. Genel olarak, kaide bulunup bulunmadığına göre, uzunlukları 1.91 - 2.15 m., genişlikleri 0.39 - 0.83 m., yükseklikleri de 0.60 - 0.90 m. arasında değişmektedir. Yalnız birkaç çocuk mezarı bu ölçülerin dışındadır.

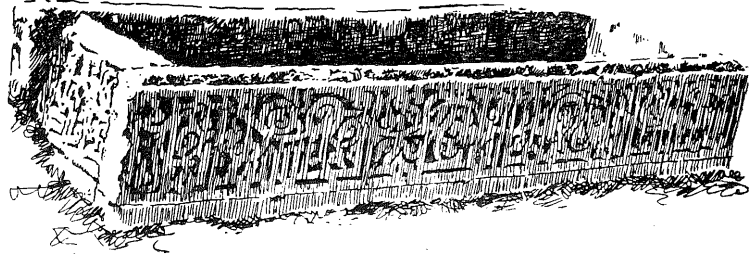
3. Şekil

Bu sandûkalarda, iki yanda, çatıyı teşkil eden mâil satırlara çizgi halinde bir çerçeve içinde, dişi olarak arkaik bir kûfî ile ölünün hüviyetini bildiren bir kitabe ve bazı âyetler yazılmıştır. Kesim genel olarak mâildir. Kitabeler maalesef okunamamıştır. Hiçbirinde tarih kitabesine de, sanatkâr kitabesine de rastlanmamıştır.

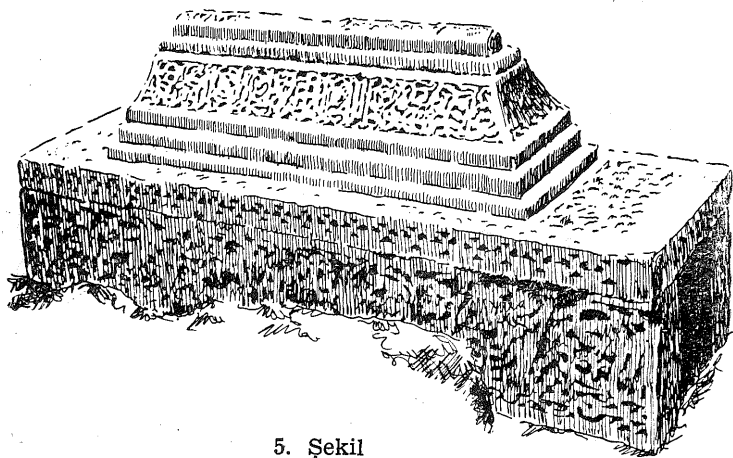
Tezyinat, bahsettiğimiz bu arkaik kûfiden ibarettir. Yalnız, bu grup eserlerin yayılma sahasının batı sınırında bulunan ve kırmızı tüften yapılmış olan bir sandûka (Kat. Nu. 3; 113. res.), baş ve ayak cephelerinin birer pano halinde kabartma rûmîlerle süslenmiş olması ve sırtın yanlarındaki kûfi kitabede bazı harflerin saplarının soru işareti gibi kıvrımlar çizmesi, harf uçlarının genişleyerek çatallanması ve harfler arasındaki boşlukların çatallı basit ve ince spirallerle doldurulması bakımından diğerlerinden ayrılır. Bu grubu teşkil eden yekpare sandûkalar mezarlıkta toplu olarak bulundukları yere ve yazının karakterine göre XI. asrın sonundan veya XII. asrın başından kalmış olmalıdırlar. Şimdilik bildiğimiz süslü tek örnek olan yekpare sandûka, bu tip taşların yayılma sâhasının sınırında bulunması, kûfinin gelişmiş olması ve ayrıca spiralleri ihtiva etmesi ile grubun en geç eseri sayılabilir (XII. asrın ilk çeyreği).

2 — *Gövdeli ve kapaklı sandûkalar* (Kat. Nu. 4 - 18; 4 - 5. sek.):

Bunlar sandık biçiminde içi boş bir gövde ile bunun üzerini örten beş kenarlı prizma biçiminde bir kapaktan müteşekkil eserlerdir. Mezarlıkta daha ziyade yekpare basit sandûkaların bulundukları sâhanın batısında sıralanırlar. Büyük bir kısmının prizmatik kapakları kaybolmuş, bir kısmının ise parçalanarak lâhdin içine düşmüştür. Sağlam vaziyette olanlar sayılıdır. Kapağı kaybolmuş bulunanlardan çoğu ağız kenarlarına kadar toprak altında kalmıştır. Bunları etraflarındaki toprakları kaldırarak meydana çıkardık. Sandûkaların gövde uzunluğu 1.94 - 2.18 m., yükseklikleri 0.27 - 0.78 m., genişlikleri 0.70 - 0.83 m.; kapak yükseklikleri de 0.58 - 0.60 m. arasında değişmektedir. Bu sandûkalar da İslâm âleminde yaygındır. Genellikle makamlar bu tarzda yapılmışlardır.

4. Şekil

5. Şekil

Bu tip mezarları Orkun vadisinde *Bilge Kağan* anıtı civarında da bulmaktayız. *B. de Lacoste*'nin verdiği fotoğraf,¹⁸⁸ kapaktaşı içine düşmüş sandık biçim-

¹⁸⁸ B. de Lacoste, *Au Pays Sacré des Anciens Turcs et de Mongols*, Paris 1911, 25 pl.

mindeki yüksek bir lâhid örneğini göstermektedir. Yine bu bölgede İhe Nor bataklık gölü civarında, *Bilge Kağan* anıtının biraz kuzeyinde, Türkçe kitabelerin bulunduğu sâhada dört parça taştan yapılmış, içi boş sandık biçiminde, kapakları büyük ihtimalle kaybolmuş sandûkalar mevcuttur (114. res.).¹³⁹ Ayrıca, Yenisey ırmağı kenarında Hanuya nehrinin kolu olan Dzun-dzur çayı civarında bu tipte mezarlar bulunmuştur.¹⁴⁰ *Tonyukuk*'un mezar yerinde, kapak taşı içine düşmüş, yan yüzleri tezyin edilmiş bu tipte bir lâhid¹⁴¹ ile Koşu Çaydam civarında *İhe Aşete* yazıtını ihtiva eden, keza kapak taşı içine düşmüş bir sandûka daha vardır.¹⁴² Bu lâhidlerin, devri hakkında kesin bir bilgimiz yoksa da bulundukları yer dolayısı ile, Orkun anıtlarından biraz daha geç tarihlerde, VIII. asrın ikinci yarısında ve IX. asırda yapılmış olabileceklerini düşünüyoruz. Bu tipin Ahlat'a, bu çevrelerden XI. asrın sonlarından itibaren büyük kitleler halinde batıya akan Türk boyları tarafından getirilmiş olması çok mümkündür. İlerideki bahislerde görüleceği üzere, Ahlat mezarlarındaki şahidelerle *Orkun* anıtları arasındaki yakın alâkalar bu tahminimizi kuvvetlendirmektedir. İslâm devrinde, Gazne'de *Sebuktekin*'in (387/997) ve Gazne yakınında Ravza'da bulunan *Gazneli Mahmud*'un (421/1030) mermer lâhidleri¹⁴³ ile, Şam'da *Fatıma*'nın lâhdi¹⁴⁴ (439/1048) bu tipin erken örnekleri; *Artukoğlu Emîr Balak*'ın Haleb'te bulunan parçalanmış lâhdi¹⁴⁵ (1124) ile yine Haleb'te *Salihîn* kabristanında bulunan 525/1130 - 31 tarihli lâhid Ahlat'takilerin - aşağı yukarı - çağdaşıdır.

Ahlat'ta bu tip lâhidlerde ölünün lâkabı, adı ve şeceresi kapaktaki prizmatik kısmın mâil satırlarına kûfî hatla yazılmıştır. Kitabe kuzeye bakan yüzden başlar, diğer yanlarda devam eder. Ölünün hüviyeti yalnız birtek örnekte gövdenin doğu cephesinde yer almıştır (Kat. Nu. 4). Ölüm tarihleri de yalnız iki eserde kaydedilmiştir. Biri 553/1158 (Kat. Nu. 18), diğeri 556/1161 (Kat. Nu. 17) tarihli olan bu sandûkalardaki kitabeler primitif bir nesihle yazılmışlardır. Bunların hiçbirinde sanatkâr kitabesine rastlanılmamıştır.

Kûfî karakterinden tamamen kurtulamamış arkaik bir nesih yazı *Amul* mezartaşı (514/1120)nda görülür.¹⁴⁶ Bunu takibeden yıllarda nesih yazı İran'da süratle artmağa ve yayılmağa başlamış; XII. asrın sonuna kadar, kûfî gittikçe

¹³⁹ B. de Lacoste, *a. e.*, 115. s., 25. pl.

¹⁴⁰ W. Radloff, *Arbeiten der Orchon-Expedition. Atlas der Alterthümer der Mongolei*, St. Petersburg, 1893, XII - 4 ve 6, XIII - 1, LXXI - 1 ile 4. lev. ve res.; H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, III. c., İstanbul, 1940, 20 - 21. s.

¹⁴¹ H. N. Orkun, *a. e.*, III. c., 218 - 219. s.

¹⁴² H. N. Orkun, *a. e.*, II. c., 125 - 127. s.

¹⁴³ A. U. Pope, *A Survey of Persian Art*, V. c., London, 1939, 521. pl.

¹⁴⁴ E. Lorey - G. Wiet, *Cénotaphes Deux Dames Musulmanes d Damas. Syria*, II. c., 1921, 221 - 225. s., XXVII. pl., 1. res.

¹⁴⁵ J. Sauvaget, *La Tombe de l'Ortokide Balak*, *Ars Islamica*, V. c., 1938, 207 - 215. s., 4 - 5. res.

¹⁴⁶ V. A. Kratchovskaya - *Ornamental Naskhi Inscriptions*, *A. Survey of Persian Art*, II. c., London, 1939, 1770 - 1784. s.

azalmak üzere, kitabelerde her ikisi de kullanılmış ve XIII. asrın başında kûfî terkedilmiştir. Bu yazı nevi bundan böyle tezyinî mahiyetteki dinî metinlerde kullanılacaktır. XII. asrın ortalarından başlamak kaydı ile, kûfînin ve neshin değişme ve gelişme seyri Anadolu'da da aynı olmuştur. Ancak, Ahlat'ta, biraz yukarıda bahsettiğimiz 1158 ve 1161 tarihli sandûkalardan itibaren neshin birdenbire kûfînin yerini aldığını ve kûfî'nin kitabelerde artık kullanılmadığını görüyoruz. Böylece tarihli olan bu iki sandûka Ahlat mezartaşlarındaki kûfî için bir *terminus post quem* ; nesih için bir *terminus ante quem* teşkil etmektedir.

Dikkate değer bir husus da 556/1161 tarihli sandûkanın bu tipin son örneğini teşkil etmesidir. Ahlat'ta, hemen hemen kûfî yazı ile birlikte prizmatik sandûka tipi de ortadan kalkmış ve yerini lâhid kısmı silindirik sandûka biçimin de olan şahideli mezarlar almıştır.

Gövdeli ve kapaklı prizmatik sandûkalarda tazyinatın esasını gövdenin dört yüzünü de kaplayan, kûfî celîsi ile yazılmış âyet ve sûreler teşkil eder. Yazının dişi veya erkek oluşuna, harflerin karakterine, sade veya çeşitli unsurlarla süslü oluşuna göre bu sandûkaları dört talî gruba ayırmak uygun olacaktır.

Sade ve basit bir kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. Nu. 4; 115 res.) :

Bütün harflerin alt kenarları aynı hat üzerindedir. س harfi gövdenin yüksekliğince uzanan, birbirine eşit üç diş halindedir. ل alttan köşeli olarak ج harfine bitişir; ه sonda dik açılı bir üçgen şeklindedir. ر ve و م harfleri sona geldikleri zaman yukarıya dönerek taşın üst kenarına kadar uzanan, birbirinin eşi ters S kıvrımları çizmektedir. ج harfinin boyun kısmı fazla uzatılmış, başa üçgen şekli verilmiştir. Harfler arasında hiçbir motif yer almaz; yazı dişi, kesim mâildir.

Harflerin sadeliği, köşelerin keskin olması, alt kenarının aynı hat üzerinde bulunması ve hiçbir süs unsurunu ihtiva etmemesi bakımından bu yazı Diyarbakır kalesinin Harput kapısındaki *Halife Muktedir*'e ait olan 297/909 tarihli kitâbe,¹⁴⁷ Abarkuh'daki *Künbet-i Ali* (448/1058) nin dışta, külâhın altına yerleştirilmiş olan kitâbesi¹⁴⁸ ve İsfahan'daki *Mescid-i Cuma*'nın kubbe kasnağındaki yazı¹⁴⁹ ile mukayese edilebilir. Bu yazı nevinin Ahlat'a prizmatik sandûka tipi ile birlikte doğudan, XI. asrın sonunda veya XII. asrın başında geldiğini kabule mütemayiliz.

¹⁴⁷ M. Van Berchem, *Amida, Matériaux Pour l'Epigraphie et l'Histoire Musulmanes du Diyar Bekr*, Heidelberg, 1910, 17. s., III. pl.

¹⁴⁸ A. U. Pope, *a. e.*, IV. c., 1938, 335, 336 - B. pl.; A. Godard, *Abarkuh*, Athar-é Iran, I. c., 1936, 51. s.

¹⁴⁹ A. U. Pope, *a. e.*, IV. c., 288. pl.

Noktalarla süslü bir kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. Nu. 5 - 8, 12; 116 - 119, 125 - 126. res.) :

Bu gruptaki yazıların başta gelen özelliği, harflerin aralarına ve içlerine süs olarak noktalar konulmuş, pek çoğunda da iki ج arasında yine noktalarla süslü, çok basit, ota benzeyen stilize bir motif yerleştirilmiş olmasıdır. Bir iki örnekte de bazı boşluklar iç içe V teşkil eden birkaç kırık çizgi ile doldurulmuştur (188. res.). Bu basit tezyinatın ortaya çıkışı ile beraber harflerin karakterlerinde de bir değişme görülür. Bazı harfler satır çizgisinin biraz altına geçmektedir. Sona gelen م, ن, ر harflerinin uçları bir kıvrım çizerek yukarıya çıktıktan sonra sola dönmekte; bazı örneklerde ilk kıvrıma paralel ikinci bir kıvrım çizerek tekrar aşağıya inmektedir. (Kat. Nu. 8; 119. res.). ح harfi büyük bir soru işareti gibi bir yay çizer Sona gelen ا harfi gözlü bir kuşbaşı şeklindedir. Kat. Nu. 10 olan eserde görülen yazı, noktalarla süslenmiş olmakla beraber, harf aralarının spirallerle doldurulması ve bazı harflerin karakterinin değişmesi bakımından bu grupta bundan sonra ele alacağımız grup arasında bir bağ teşkil etmektedir (125 - 127. res.). Bu gruptaki eserlerin hepsinde kesim mâildir.

Noktalarla süsleme tarzı Samarra'da, bilhassa C üslûbunda (Herzfeld'de 1. üslûb) mevcuttur (136. res.). Aynı tarzı post-Samarra örneklerinde, meselâ *Tulunlu* camiinin kemer karınlarındaki tezyinat (137. res.); Susa'da bulunan ve *Tahran Müzesi*'nde muhafaza edilen X. asra veya XI. asrın başına tarihlenen bir stüko panoda¹⁵⁰ (138. res.) ve İsfahan'daki *Mescid-i Cuma*'nın 1072-1092 yıllarından kalan kubbe kasnağında (139. res.)¹⁵¹ takibetmek mümkündür. Susa panosunda noktalı tezyinattan başka, bu gruptaki mezartaşlarında gördüğümüz ot motifinin çok yakın benzerini buluyoruz. Bu motif aradaki bağı daha da kuvvetlendirmektedir. Ancak, noktalarla süslenmiş bir kûfiye Ahlat'taki bu mezarların dışında hiçbir yerde rastlamadık. Gerek harflerde kıvrımların artması, gerekse yazının noktalarla ve ot motifleri ile süslenmiş olması, bizi bu gruptaki mezartaşlarının bir evvelki gruptakilerden daha sonraya ait olduğu neticesine götürmektedir. Bununla beraber bu eserler de Ermenşahlar zamanında, XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdırlar.

Spiralli kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. Nu. 9 - 12; 122 - 127. res.) :

Bu gruptaki yazıların en belirli vasfı, harflerin aralarındaki boşlukların ve sap kıvrımlarının içinin, genellikle çatallı spirallerle doldurulmuş olmasıdır. Bir örnekte bu spiraller tamamen post-Samarra üslûbundadır (Kat. Nu. 12; 125.

¹⁵⁰ R. Ettinghausen, *The «Beveled Style» in the Post-Samarra Period*, *Archaeologica Orientalia in Memoriam Ernst Herzfeld*, New York, 1952, 79. s. XIV pl. 3. res.

¹⁵¹ R. Ettinghausen, *a. m.*, X. pl.; 4. res.

res.). Bir evvelki grupla bu grup arasında bir bağ teşkil eden bu örnekten sonra, hiçbir eserde artık noktalı süsleme ve ot motifleri görülmez. Buna mukabil harf saplarının teşkil ettiği kıvrımların içine konulan rozetlere ve boşlukları doldurmada kullanılan süleyman mührüne ilk defa bu gruptaki bir lâhidde rastlıyoruz (Kat. Nu. 9; 122. res.). Tezyinatla beraber yazıda da bazı değişiklikler görülür. ا harfi artık kuşbaşına benzetilmemektedir. ر، ن، م harflerinin sapları dik olarak yukarı çıktıktan sonra bir dik açı çizerek sola dönmektedir. Gerek yazılar, gerek motifler zemine mâil olarak oyulmuşlardır.

Burada gördüğümüz spirallerin uzak benzerlerini, yukarıda kaydettiğimiz ve VIII. - IX. asırlardan kaldığını kabul ettiğimiz Orkun vadisinde ve Hanuya nehri yakınında bulunan lâhidlerin dış yanlarındaki süslerde buluyoruz¹⁵² (114. res.). Fakat spiralleri kûfî yazı ile beraber ancak Kazvin'deki *Mescid'-i Câmi* (507 - 509/1113 - 1116) in stüko kitâbesinde¹⁵³ görüyoruz.

Noktalarla yapılan süslerin yerlerini spirallere terketmesi ve yazının daha gelişmiş olması bu gruptaki mezarların bir evvelki grubu takiben yapıldıklarını ortaya koymaktadır.

Rûmîli ve kıvrıkdalı kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. Nu. 13 - 16 - 18; 128 - 132, 134- 135. res.):

Hepsi kırmızı tüften yapılmış olan bu gruptaki eserlerin önde gelen özellikleri spirallerin yerini rûmînin ve kıvrıkdalın alması; yazının kabartma olarak işlenmesi; kesimin dik ve derin olmasıdır.

Toprak altından çıkardığımız bir sandûka, grubunun ilk örneklerinden sayılabilir (Kat. Nu. 13; 128. res.). Bu eserde henüz kıvrıkdal teşekkül etmemiştir. Boşlukları iri, kalın rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Lâhdin güney yüzünün ortasına ayrıca bir rozet çizilmiştir. Burada teknik bakımından görülen mühim yenilik, rûmîlerin ve yazıların dışı olarak oyulmayıp konturlarının dik ve derin çizgiler halinde oyulmak suretiyle belirtilmiş olmalarıdır. Zeminin diğer kısımları oyulmadığı için, yazının ve rûmî motiflerinin sathı zeminle aynı hizadadır ve düzdür. Bu örnekte harflerin sapları da üstteki çerçeve çizgisine kadar düz olarak uzanmaktadır.

Daha gelişmiş örneklerde kıvrıkdal tam olarak teşekkül etmiştir (Kat. Nu. 14 - 15; 129 - 130. res.). Sandûkaların yüzleri silmeli bir çerçeve içine alınmıştır. Kavisler çizen bir kıvrıkdal, sâhayı boydan boya katetmekte; kıvrıkdalın çıkan filiz ve yapraklar harflerin aralarındaki boşlukları doldurmaktadır. Kıvrıkdalın alt kısmında yazı tam olarak bulunmakta; harflerin, ucu çatal veya kıvrım teşkil eden kuyrukları kıvrıkdalı geçerek üstteki silmeye kadar uzanmaktadır.

¹⁵² 139. ve 140. notlara bakınız.

¹⁵³ A. U. Pope, *a. e.*, V. c., 521 - A, 524. pl.

Zeminde boş yer bırakılmamıştır. Yazının ve tezyinatın sathı yuvarlaktır. Oygu dik ve derindir. Daha gelişmiş örneklerde tezyinat yoğunlaşır. Bunlarda kıvrıkdal kavisler değil büyük helezonlar çizer (Kat. Nu. 16, 18; 131 - 132, 134 - 135. res.). Bu helezonlardan çıkan filiz kıvrımları ve tomurcuklar bir ağ halinde bütün zemini kaplar. Bu grupta yazı, harflerin şekilleri ve nisbetleri bakımından evvelki gruplardan tamamen ayrılır. Sık olarak dizilen harflerin alt kenarları yuvarlatılmıştır, sert ve keskin köşeler kaybolmuştur. ح harfinin kıvrımlarındaki mübalâğa terkedilmiş, genel olarak harflerin aslî hatları belirtilmiştir. Geç örneklerde kapakta yer alan kitâbenin kûfî yerine dişi olarak oyulan basit bir nesihle yazılmağa başlandığı görülür. En gelişmiş örneklerde, çiçekli kûfî yazının altında, gövdenin alt kısmını sınırlayan ince bir bordür mevcuttur. Uçları kalın ve şişkin kıvrımlarla biten dalga motiflerinin sıralanmasından veya tepe aşağı tomurcuk sıralarından (131. res.) meydana gelen bu bordürler, ileride ele alacağımız şâhideli mezarların dikdörtgen prizma şeklindeki lâhidlerinde bir müddet biraz bozulmuş bir halde devam ettikten sonra tamamen kaybolmaktadır. Lâhidlerin kapağı üzerinde ve kapağın yan kenarlarında bulunan, birbirini çaprazlama kesen çubukların meydana getirdiği, dikine hatlarla küçük bölmelere ayrılmış basit geometrik tezyinat (131 - 132. res.) da, bu bölümden sonra ele alacağımız silindirik sandûkalarda rûmî karakteri almakta ve bir müddet sonra tamamen kaybolmaktadır.

Çiçekli kûfinin menşei bilinmemekle beraber, bu türün İran'da doğmuş olması çok muhtemeldir. Kıvrıkdallı kûfî XI. asırda Fatımîlerle beraber büyük bir gelişme kaydederek yayılır. Şam'daki 439/1048 tarihli Fatıma'nın mezarı¹⁵⁴ gerek tezyinatı gerekse yazılarının karakteri bakımından konumuz olan bu sandûkaların çok yakın benzeridir. XII. asır Fatımî devri taş eserlerinde de floral zeminli kûfiye çok rastlanır. İran'da da, Yezd'deki *Mescid-i Şâh Ebu'l-Kasım*'ın mihrabında olduğu gibi,¹⁵⁵ XI - XII. asır eserlerinde ince kıvrıkdallı kûfî bol olarak kullanılmıştır. Bu tipin Anadolu'da da ahşap, stüko, çini ve taş eserler üzerinde hayli örneği mevcuttur. Diyarbakır kalesindeki Mervanoğlu *Emîr Ahmed*'e ait olan çiçekli kûfî ile yazılmış 437/1045 - 46 tarihli kitabe Anadolu'daki bildiğimiz en eski örnektir. Ahlat'taki kıvrıkdallı kûfî yazıların ilhamını bunlardan alması muhtemel olduğu gibi, devamlı göçlerle, doğrudan doğruya ana kaynaktan yani İran'dan getirilmiş olması daha mümkündür. Ahlat'taki sandûkaların gelişme seyri bakımından, bu, rûmî ve kıvrıkdallı kûfiyi ihtiva eden sandûkaların 1141 - 1160 yılları arasında yapıldığını düşünüyoruz.

¹⁵⁴ E. Löréy - G. Wiet, *a. m.*, 221 - 225. s., XXVII., pl., 1. res.; G. Contenau, *L'Institut Français d'Archéologie et d'Art Musulmane de Damas*, Syria, V. c., 207. s., LI. pl., 2. res.

¹⁵⁵ A. U. Pope, *a. e.*, IV. c., 312 - B. pl.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi gövdeli ve kapaklı prizmatik sandûka tipinin doğudan gelen Türkler tarafından Ahlat'a getirildiği kanaatindeyiz. İlk örneklerinin XI. asrın sonlarından kaldığını tahmin ettiğimiz bu tip, 553/1158 (Kat. Nu. 17; 133. res.) ve 556/1161 (Kat.Nu. 18) tarihli iki eserden sonra kaybolur ve yerini 15 - 20 yıllık bir fasıladan sonra silindirik sandûkalar alır. Ahlat'ta Ermenşahlar devrinin ortasında bu tipin niçin birdenbire kaybolduğunu ve bu tipin kayboluşu ile silindirik sandûkaların en erken örneklerinin ortaya çıkışı arasındaki 15 - 20 yıllık boşluğu, bugünkü bilgilerimizle izah imkânını bulamıyoruz. Yeni araştırmaların ve Ahlat'ta devam edecek olan kazıların bize bu durumu aydınlatacak yeni bilgiler kazandırmasını temenni ederiz.

III — Şâhideli mezarlar (Kat. Nu. 19 - 117) :

Çeşitli tipler gösteren bir sandûka ile çok defa sadece baş, bazen hem baş hem ayak taraflarında bulunan birer yüksek şâhideden meydana gelen bu lâhidler Ahlat'ın beş büyük mezarlığını doldurmaktadır. Bine yakın mezar taşı, bir kısmı bozulmuş, pek çoğu üzerini yosun kaplamış olarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bunların en zengin, en itinalı ve abidevî olanları *Meydanlık* kabristanında bulunmaktadır. Diğer mezarlıklarda da aynı sanatkârların eserlerine tesadüf edilmekte ise de, bunlar gerek tezyinat, gerek işçilik bakımından ikinci, üçüncü sınıf eserlerdir.

Şâhideli mezarların hepsi kırmızı Ahlat taşı denilen bir tüften yapılmışlardır. Bunlardan, açık kırmızımsı kahve renginde olanlar daha ince grenli ve daha dayanıklıdır. Koyu renkli olanlar daha pütürlü ve dayanıksızdır. Büyük sanatkârlar, bilhassa ince bir işçilik gösteren eserlerinde, daima ince grenli ve açık renkli taşı kullanmışlardır.

Meydanlık kabristanına asıl karakterini veren bu yüksek şâhideli lâhidler XII. asrın son çeyreğinden itibaren görölmeğe başlarlar. Bu tipin gelişme seyri tarihî ve sosyal olaylarla ilgili bir grafik çizmektedir.

XIII. asrın ilk çeyreğinden kalan örnekler çok defa çift, nâdiren tek şâhideli ve pek çoğu silindirik sandûkalı olarak yapılmışlardır. Miktarları çok fazla olmamakla beraber tezyinat çok zengin, işçilik çok yüksektir. Asrın ilk çeyreği dolarken bu lâhidlerin de birdenbire kesildiğini görüyoruz. Asrın ikinci çeyreğinden kalan eser pek azdır. Bu durum siyasî ve sosyal bir olayla ilgili görünmektedir. Çeyrek asırlık bir fâsıladan sonra bu sanat yeniden doğmaya başlar. Fakat yeni yapılan eserlerin asrın ilk çeyreğinden kalanlarla tezyinat ve işçilik bakımından alâkası yok gibidir. Kompozisyonlar basit, işçilik düşüktür. Bununla beraber gittikçe hızlanan bir gelişme dikkate çarpmaktadır. Asrın sonuna doğru

eser adedi artar, ölçüler büyür ve kaliteli işçilik hâkim olur. İsimlerini bildiğimiz büyük sanatkârlar ilk eserlerini bu yıllarda vermeğe başlarlar.

XIV. asrın ilk çeyreği bu sanatın zirveye ulaştığı devirdir. Her bakımdan çok yoğun ve çok süratli bir gelişme görülür. Eser adedi çok artar. Birçok sanatkâr birbiri ile adetâ yarış halindedir. Ölçüler çok büyük, kalite çok yüksektir. Anıt karakterinde olan şahideler bu devrin mahsûlüdür. Asrın ikinci çeyreği bu sanata yeni bir şey getirmemektedir. Artık sadece büyük üstadlar kopya ve tekrar edilmektedir. Kalitede de tedrici bir düşme hissedilir. Asrın ikinci yarısında eser miktarında da bariz bir azalma müşahade edilir. Kalite düşmekte devam etmektedir.

XV. asrın ilk yıllarında eser adedinde kısa süreli bir artış farkedilir. Bunlar emîrlere ve emîr soyundan gelenlere ait lâhidlerdir. Kompozisyon ve motiflerde eski gelenek gittikçe çoğalmak üzere tekrarlanmaktadır. Çok kaliteli olmamakla beraber güzel örnekler meydana getirilmiştir. Fakat onbeş yirmi yıl kadar süren bu faaliyet de birdenbire kesilir. Bundansonra takriben bir asırlık bir müddet içinde yapılmış bir tek lâhde rastlanmamaktadır.

XVI. asrın hemen başında birdenbire ortaya çıkan yeni bir sanatkârla yeni bir hamle görülür. Fakat bu teşebbüs de ömürlü olmamış, gerçekten yüksek kaliteli olan dört eserle bu son parıltı da sönmüştür.

Fasılalı olarak üçyüz yıldan fazla bir zaman devam eden şâhideli lâhidler bu müddet içinde elbette ki form, ölçü, kompozisyon, motif ve teknik bakımından bir takım değişmeler göstermişlerdir. Bu değişiklikler farklı devirleri karakterlendirmektedir. Bu bölümde ayrı ayrı ele alacağımız unsurlarda bu değişmeleri takibe çalışacağız.

Sandûkalar :

Sandûkaları tiplerinin genel vasıflarına göre :

- 1 — Silindirik sandûkalar
- 2 — Sütun biçiminde sandûkalar
- 3 — Üç parçadan müteşekkil üzeri açık sandûkalar
- 4 — Tekne biçiminde sandûkalar
- 5 — Dikdörtgen prizma biçiminde yekpâre sandûkalar

olmak üzere beş grupta incelemek mümkündür. Bu beş tip sandûka, birbirinden zaman bakımından kesin çizgilerle ayrılmamakla beraber, genel olarak birbirini takip etmekte ve ayrı ayrı devirleri temsil etmektedirler.

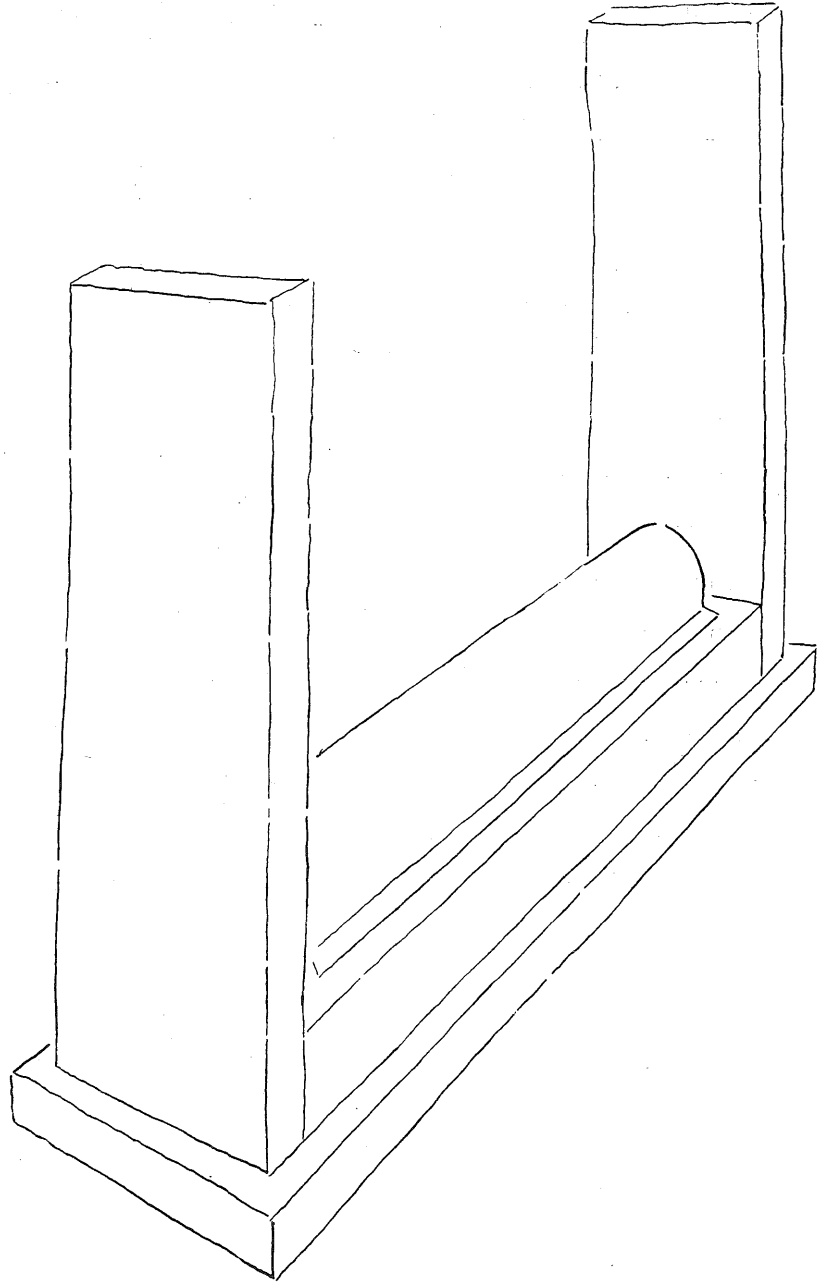
1 — Silindirik sandûkalar (6. Şek.) :

Bunlar bir veya birkaç basamaklı dikdörtgen prizma şeklinde alçak bir kaide üzerine oturan yarım silindir biçiminde bir kısımdan meydana gelmişlerdir. Lâhdin çevresine düzgün kesilmiş taşlar döşenmiştir. Sandûkaların boyları 2.50 - 4.20 m., enleri 0.53 - 0.60 m., kaideleri ile birlikte yükseklikleri 0.40 - 0.70 m. arasında değişmektedir.

Anadolu'da birçok türbe-lerde taştan veya çiniden yapılmış şâhidesiz silindirik sandûkalar mevcuttur. Ancak, şahide- li silindirik sandûkalara ise yalnız Ahlat'ın *Meydanlık* kabristanında rastlanmaktadır. Mezarlığın doğu tarafında yoğun olarak bulunan bu tipin örnekleri batıya ve güneye doğru seyrekleşirler.

Silindirik sandûkalı şâhidelerde sandûkaya şâhide kadar, hatta bazan şâhideden la ehemmiyet verilmiştir. Lâhdin en süslü kısmı sandûkadır. Sandûkaların üzerindeki tezyinat belli başlı üç çeşittir.

Rûmî ağırları : Silindirik sandûkaların bütün sathını, hiç boş yer bırakmamak üzere, rûmî kıvrımlarının ördüğü sık ve yoğun ağlar kaplamaktadır. Dik ve derin oygu- larla küçük satırlar üzerinde kuvvetli bir - ışık gölge kontrastı temin edilmiştir. Böylece bütün satıh bir dantelâ görünüşü almaktadır. Silindirik sandûkalardan rûmî ile süslenmiş olanlar, bu tipin yayılma sahasının genellikle kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Tarihi bilinen örnek- lere (Kat. Nu. 19 ve 26) göre bu tezyinat XII. asrın son çeyreği ile XIII. asrın ilk çeyreği arasında kullanılmıştır.

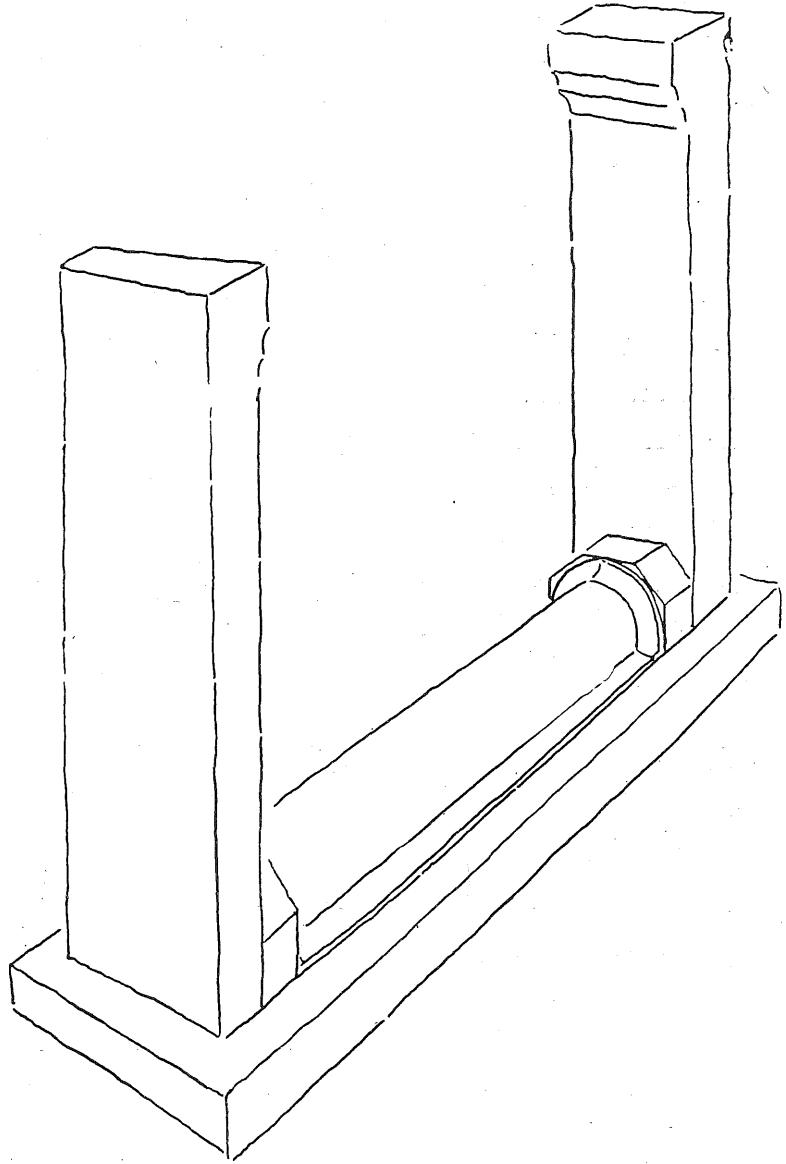
6. Şekil

Kaset tezyinatı:

Silindirik gövdenin iki tarafında, içleri, bazan rozet görünüşü alan, nebatî - rûmî motiflerle doldurulmuş madalyonlar zinciri sıralanır. Sayıları nispeten az olan bu örnekler rûmî ile süslenmiş olanların güneyinde ve batısında görülmektedir. Tarihi tesbit edilebilenlere göre (Kat. Nu. 23 - 24) kasetli tezyinat XIII. asrın ilk çeyreği içinde kullanılmıştır.

Rûmî ile karışık yazı tezyinatı:

Silindirik sandükaların diğer bir grubu, harflerin aralarındaki boşlukları küçük ve sık rûmî kıvrımları ile tomurcukların doldurduğu âyet ve hadîslerle süslenmiş olanlardır. Yazı, geç örneklerde bazı harfleri süslü çalan kabartma bir nesih-tir (159 Res.).¹⁵⁶ *Meydanlık* kabristanında, sandükası rûmîlerle kaplı olanların daha güneyinde rastlanan bu sandükaların çoğunun şâhideleri kırık olduğu için pek azının tarihini tesbit edebiliyoruz. Bunlardan bir örnek 668/1269 tarihlidir (Kat. Nu. 30). XIV. asrın ilk çeyreğinde silindirik sandükaları yeniden canlandırmak isteyen, fakat kendinden sonra devamını sağlayamayan *Miran b. Yusuf*'un eseri ise 721/1321 tarihlidir. Yazı ile süslenmiş sandükaların ilk örneklerinin de yine XIII. asrın ilk çeyreği içinde yapıldı-

7. Şekil

¹⁵⁶ ك harfinin boyuna göre ل harfi bütün çerçevenin yüksekliğini kaplar. ذالمة kelimesinin ذ harfleri bir üst sıraya alınmış الموت kelimesinin ت harfi ise üçüncü bir sıra teşkil etmiştir. Bu istif ve aşırı derecede uzatılmış harfler sülüs yazının prototipleri kabul edilebilir. Nesih yazının bu gelişimi bilhassa Ahlat mezartaşlarında çok iyi takib edilebilmektedir.

ğını ve bu tipin asrın üçüncü çeyreğinde yeniden canlandırılmak istendiğini kabul ediyoruz.

2 — Sütûn biçiminde sandûkalar :

Meydanlık kabristanında ancak birkaç örneği bulunan bu tip sandûkalarda gövde bir sütun gibi yuvarlatılmış, baş ve ayak tarafları dört köşe olarak kesilmiştir. Yuvarlak gövde bu köşeli kısımlara mâil bir geçişle veya mukarnaslarla bağlanmaktadır (Kat Nu. 32). Böylece sandûka, başlığı ve kaidesi ile yekpâre, devrilmiş bir sütun gibi durmaktadır (7. şek.) Bazılarında, sütun başlığı ve kaidesini andıran baş ve ayak kısımları rûmî kıvrımları ile süslenmiştir. Silindirik gövdenin sathına, aralarındaki boşluklara rûmî kıvrımlarının serpiştirdiği kabartma nesih harflerle bir hadîs yazılmıştır. Hiçbirinin şâhidesindeki tarih okunamayan bu tip sandûkaların XIII. asrın üçüncü çeyreğinde yapıldıklarını kabul ediyoruz (Kat. Nu. 32).

Ahlat'ta pek rağbet görmeyen bu tipin değişik örneklerine Erciş ve Gevaş mezarlıklarında rastlıyoruz. Bunlar biraz daha geç devirlere aittir.

Ahlat civarındaki bugün ortadan kalkmış bulunan bir Ermeni mezarlığında da sandûkası sütun biçiminde, stelli bir çok mezar bulunduğunu *W. Bachmann*'ın neşrettiği bir fotoğraftan anlıyoruz.¹⁵⁷ Tarihlerini bilemediğimiz bu mezarlar bize XVI - XVII. asır eserleri olarak görünmektedirler. Malazgirt mezarlığındaki düz veya burmalı sütun biçiminde, steli bulunmayan Ermeni sandûkaları da XVII - XVIII. asırlardan kalmadır.

Akşehir'de, Batı Anadolu'da ve Osmanlılarda sütun biçiminde şâhideler mevcuttur. Fakat bu bölgelerde sütun biçiminde bir sandûkaya tesadüf edemedik.

3 — Üç parçadan müteşekkil üzeri açık sandûkalar :

Bunlar iki yanları ile ayak uçları dikdörtgen şeklinde birer taş levha ile çevrilen basit sandûkalardır. Baş uçları şâhide ile kapatılmıştır. Böylece meydana gelen üzeri açık sandık biçimindeki hacmin içi toprakla doldurumuştur. Bu sandûkalar XIII. asrın ilk çeyreğinde birçok örnekle temsil edilirler. XIII. asrın üçüncü çeyreğinde XIV. asrın ikinci yarısına kadar bu tip çok rağbet görmüş ve bütün mezarlığa hâkim olmuştur. Genellikle ölçüleri büyük olmakla beraber değişik boyda yapılmışlardır. Uzunlukları 2.05 - 3.17 m., genişlikleri 0.57 - 0.97 m. arasında değişmektedir. (8. Şek.). Hiçbir zaman, silindirik sandûkalar gibi şâhide ile denk tutulmuş değilse de, diğer tiplere göre yine de en çok tezyin edilenler bu tip sandûkalar olmuştur. Bu tezyinatı belli başlı üç grupta inceleyebiliriz.

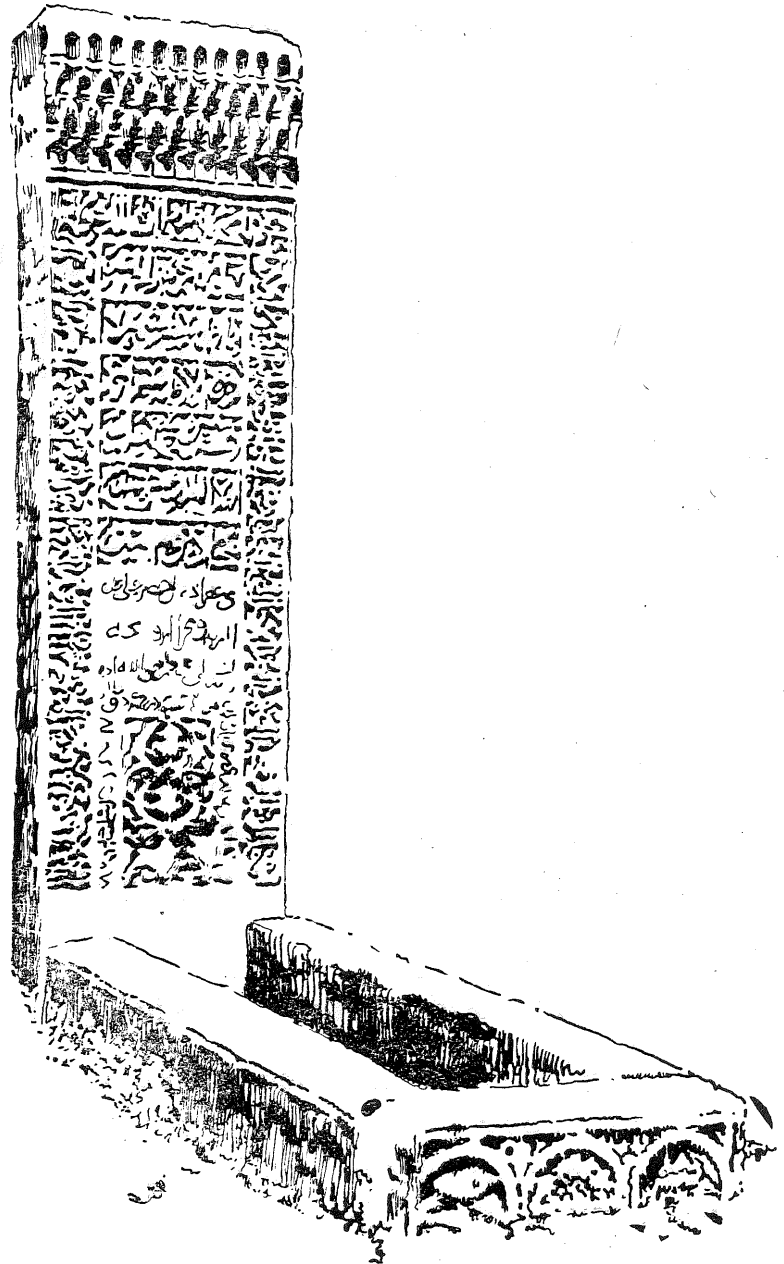
¹⁵⁷ W. Bachmann, *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig 1913, 6. s., 6. res.

**Geometrik tezyi-
n a t:** XIII. asrın birinci çey-
reğine ait birkaç sandûkada
yanyüzler yoğun ve girift bir yıl-
dız ağı ile kaplanmışlardır (Kat.
Nu. 36 - 37). Oygu dik ve derin,
işçilik itinalıdır.

**K a n d i l l i t e z y i-
n a t:** XIII. asrın başından ka-
lan birçok sandûkanın yan yüz-
lerinde, yanyana sıralanan bir
kandil dizisi yer almaktadır
(Kat. Nu. 38). Bu tip tezyinat
XIV asrın ortalarındaki birkaç
eserde de kabaca işlenmiş ola-
rak görünmektedir.

**Tezyinî niş sıra-
l a r ı:** Bu tip lâhidlerde en yay-
gın olan tezyinat, içleri ve arala-
rındaki boşluklar rûmîlerle dol-
durulmuş olan niş sıralarıdır.
Bunlar XIII. asrın üçüncü çey-
reğinden itibaren görülmeğe
başlar (Kat. Nu. 52 - 53) ve XIV.
asırda lâhid tezyinatında başlı-
ca yeri işgal ederler. İlk defa
Esed b. Eyyub'un iki eserinde
karşımıza çıkan bu niş sıraları, yuvarlak kemerler çizerek sandûkanın yan
yüzünü baştan başa kateden kalın bir silme ile teşkil edilmiştir. Kemerlerin iç-
leri ve araları rûmîlerle doldurulmuştur. XIII. asrın sonundan itibaren XIV. as-
rın ortalarına kadar bazı eserlerde bu silmelerin urgan şeklini aldığı ve motiflerin
daha detaylı olarak işlendiği görülmektedir (Kat. Nu. 62).

Örgülü kûfîden mülhem tezyinat: XIII. asrın ortaların-
dan kalan bir sandûkada (Kat. Nu. 46) yan kenarlar örgülü kûfîden mülhem
girift şerit tezyinatı ile süslenmişlerdir. Asrın ikinci yarısından (Kat. Nu. 50) ve

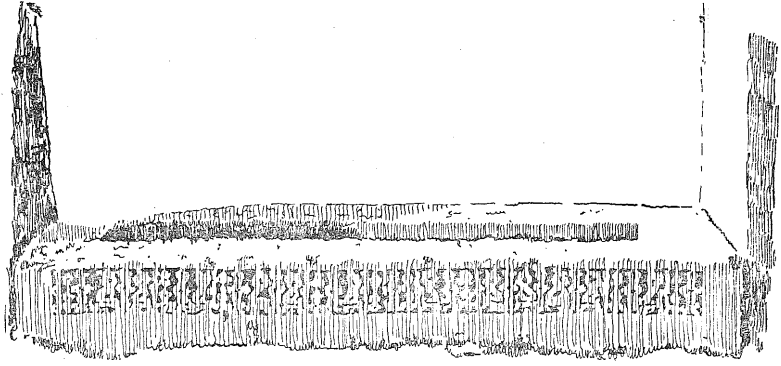

8. Şekil

son çeyreğinden (Kat. Nu. 54) kalan bazı eserlerde de bu tezyinatın rûmîlerle karışmış ve çok gelişmiş son örneklerini bulmaktayız.

4 — Tekne biçiminde yekpare sandûkalar (9. şek.) :

Dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir blokun içi tekne tarzında oyulmak sure-

9. Şekil

tiyle meydana getirilen bu sandûkalar, *Meydanlık*, kabristanının orta ve güneydoğu kısımlarında, dağınık olarak bulunurlar. Sayıları onu geçmeyen bu sandûkalar XIII. asrın ilk yarısına aittirler. Bu tip asrın ikinci yarısında kaybolmuştur. Tarihi bilinen son örnekler *Ahmed el-Müzeyyin*'in 647/1249 (Kat. Nu. 42) ve 652/1254 (Kat. Nu. 44) tarihli eserleridir.

Bu tip sandûkalar genellikle tezyinat bakımından çok zengin değildir. XIII asrın ilk çeyreğinden kalan en erken örneklerde sandûkanın yan kenarları sathî oyulmuş tezyinî niş sıraları ile süslenmişlerdir. 647/1249 tarihli eserde (Kat. Nu. 42) ise yan taraflar kuş başlı kûfî yazıyı hatırlatan örgülü bir tezyinatla kaplanmışlardır.

5 — Dikdörtgen prizma biçiminde yekpare sandûkalar (10. şek.) :

Kabrin üzerine oturtulmuş bir kapaktaşı mahiyetinde olan bu monolit sandûkalar ilk olarak XII. asrın son çeyreğinde görülürler. XIII. asırdan çok az örneğine sahip bulunduğumuz bu tip, XIV. asrın ilk çeyreğinden sonra artmaya başlamış; XV. ve XVI. asrın başlarından kalan mahdud sayıdaki eserlerde de bu tip kullanılmıştır. Bu sandûka tipi de diğerleri gibi ölçü bakımından hususiyet göstermez.

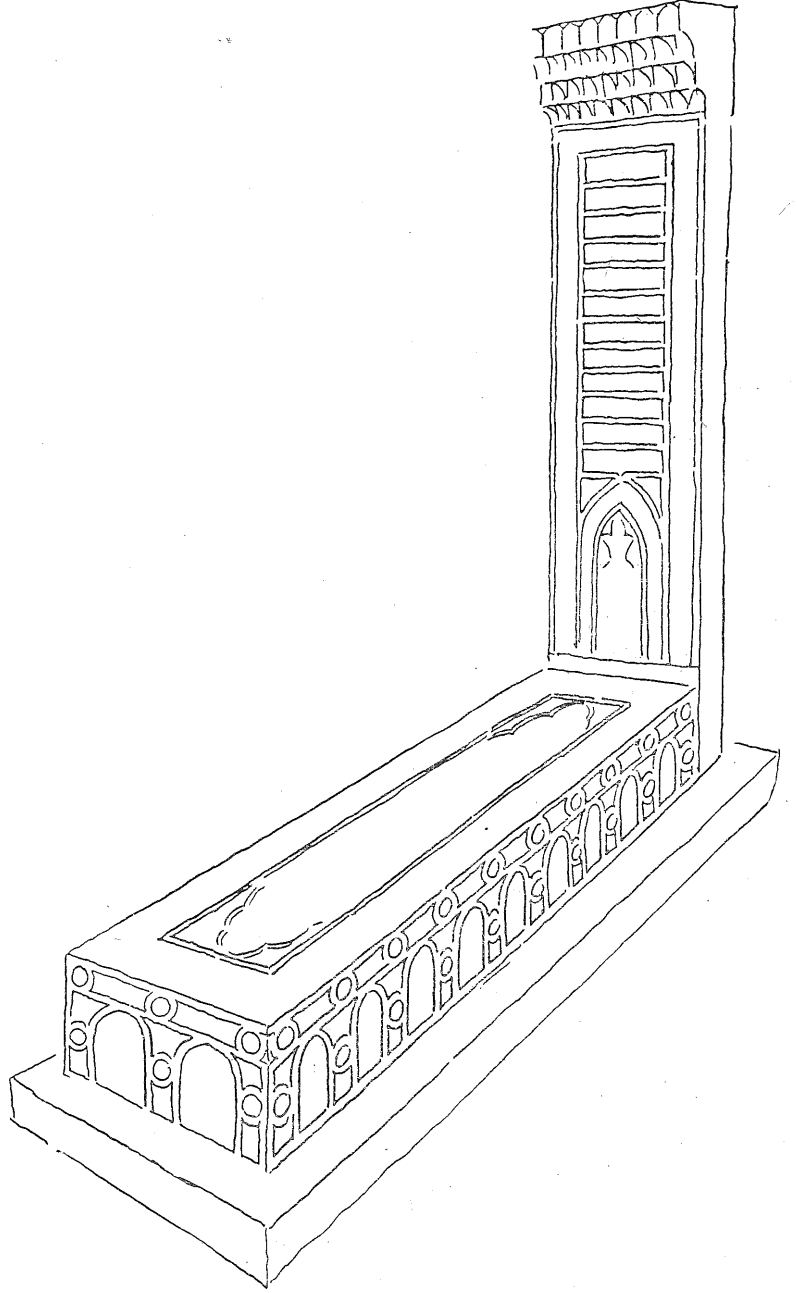
Bu tip sandûkaların üst yüzlerinde, hemen daima sathî olarak, iki başı da kemerli bir mihrap şekli oyulmuştur. Mihrap motifinin içinde çok defa bir ilâ üç rozet bulunmaktadır. Yan kenarlar çoğunda düz bırakılmış; fakat fazla ehemmiyet verilen mezarlarda bu yüzler de tezyin edilmiştir. Tezyinat üç grupta incelenebilir.

Rûmî ile karışık yazı tezyinatı: Sandûkaların yan yüzlerinde, harflerin aralarındaki boşlukları ince rûmî kıvrımlarının doldurduğu, nesih celîsi ile kabartma olarak yazılmış bir hadîs dolaşmaktadır. XIII. asrın ilk yarısından kalan pek az örnekte görülen (Kat Nu. 41) bu tezyinat, XII. asrın muhteşem prizmatik sandûkalarının yanlarını süsleyen kıvrıkdalı kûfîlerin gelişmiş bir devamıdır. Hiç değilse ilhamını oradan almış olmalıdır. Bazı örneklerde bu panonun altında dalga motifleriyle meydana getirilmiş bulunan bordür, bu bağı daha açık olarak ortaya koymaktadır.

Madalyon ve niş dizileri: Sandûkaların yan yüzlerinde rûmîlerle kaplı bir zemin üzerinde boydan boya uzanan kalın silmeler kendi üzerlerinde dönerek büyüklü küçüklü madalyonlar veya ma-

dalyonlarla beraber kemer dizileri teşkil etmektedirler. Bu tip tezyinat XIV. asrın ilk çeyreğinin sonlarından XV. asrın başındaki eserlere kadar devam ederler.

Kıvrıkdalı tezyinatı: Sadece 912/1506 tarihli bir eserde (Kat. Nu. 111) görülmektedir. Esasen bu tarihten birkaç yıl sonra Ahlat'ta bu sanat son bulmaktadır.

10. Şekil

Şahideler :

Şahideler, hem mezarın yerini uzaktan belli etmekte, hem de taşıdığı kitabe ile adına dikildiği şahsı ebedileştirmektedir. Bu vasıfları ile mezarın ziya-retciyi uzaktan karşılayan ve aynı zamanda —ihtiva ettiği kitabe dolayısı ile— yakından da ençok meşgul eden kısmı şahide olmaktadır. Şahideler bu önemleri ile mütenasip olarak tezyin edilmişlerdir. Hiç şüphesiz bu tezyinat mahiyet bakımından sosyal çevrenin inanç ve âdetlerine uygun olduğu gibi, emek ve itina yönünden de ölen şahsın sosyal mevkii ve zenginliği ile de ilgilidir.

Meydanlık kabristanındaki bütün şahideler ölçülerin büyüklüğü ve tezyinatın mahiyeti ve yoğunluğu bakımından müşterek vasıflara sahiptirler. Bu vasıflar Ahlat mezartaşlarının özelliklerini teşkil ederler. Bu şahidelerin en müteva-zî olanları dahi Anadolu'nun diğer bölgelerinde bütün devirler boyunca yapılan şahidelerin en büyüğünden yine de büyük ve heybetlidir. Bunların içinde 3,52 m. yüksekliğinde, tam bir anıt karakterinde olanlar vardır (Kat. Nu. 56). Bu anıt - şahideler tamamen Orkun anıtlarının esprisinde ve görünüşündedir. Ahlat'ın anıt - şahideleri ile Orkun anıtları arasındaki ilgiler bu görünüş benzerliğinden ibaret değildir.¹⁵⁸ Aradaki yakın bağlara aşağıda yeri geldikçe temas edilecektir. Ahlat şahidelerinin tek tek Orkun stellerine benzemesinden başka, Ahlat mezarlıkları da bütünü ile Altay'lardaki eski Türk mezarlıklarının manzarasıdır (107 - 108 ve 330 a - b. res.).

Ahlat'ta şahideli mezarlar XII. asrın son çeyreğinde görülmeğe başlarlar. XIII. asrın ilk çeyreğinin sonuna kadar yapılan mezarlar hem baş, hem ayak şahidesini ihtiva etmektedirler. XIII. asrın ortalarından itibaren yapılanlarda ise, istisnalar dikkate alınmazsa, yalnız baş şahidesi kullanılmıştır. Bundan sonra ancak bir - iki lâhidde görülen ayak şahideleri artık ilk eserlerde olduğu gibi baştaşının ağırlığında değildir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde baş ve ayak taşlarına taksim edilmiş olan tezyinî ve epigrafik unsurlar Ahlat'ta tek şahide üzerinde toplanmış ve düzenlenmiştir. Bu şahideler, genellikle, adına dikildiği şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren bir kitabeyi ve çok defa ölüyü öven, onun arkasından duyulan acıyı belirten farsça bir şiiri, bir sanatkâr kitabesini, ölümle ilgili âyet ve hadîslerle bazı hikmetli sözleri, ayrıca bütün sathı kaplayan büyük bir pano-yu veya alınlıklarda, eteklerde ve bunların arasında yer alan birkaç panoyu ihtiva etmektedirler. Fasılalı olarak XII. asrın son çeyreğinden XVI. asrın başlarına kadar süren uzun devrede bu unsurların mâhiyetlerinde, şekillerinde, ölçülerinde ve şahide üzerindeki yerlerinde birtakım değişmeler görülmektedir. Bunların kronolojik bir düzen içinde tesbiti, bize, şahide kompozisyonlarının gelişme ve

¹⁵⁸ H. N. Orkun, a. e., II. c., 122, 123, 134, 136. s.

değişme seyrini göstermekte ve tarih kitabesi okunamayan eserleri de oldukça küçük zaman çerçeveleri içine alarak tarihlemek imkânını vermektedir.

Ölçüler :

Muhtelif sanatkârların muhtelif seviyede kimseler için yaptıkları şahideleri ölçülerine göre tasnif ederek bundan sıhhatli tarihleme esasları çıkarmak mümkün değildir. Ancak, düzgün bir grafik çizmemekle beraber, XII. asrın son çeyreğinden itibaren XIV. asrın ilk çeyreğinin sonlarına kadar ölçülerin genel olarak büyüdüğü; yükseklik ölçülerinde ki artışın, en ölçülerindeki artışa göre daha fazla olması ile şahidelerin daha ince uzun bir görünüşe sahip olduğu da bir vakiadır. XIV. asrın ilk çeyreğinden sonra ölçülerde nisbî bir küçülme görülürse de, en ile boyun birbirine nisbeti değişmez. XVI. asrın başından kalan dört şahide ise bu nisbet bakımından *Meydanlık* kabristanındaki en narin örnekleri teşkil ederler.

Cephe Kompozisyonu :

Meydanlık kabristanındaki şahideler, cephelerinin tanzimi bakımından en belirli vasıflarına göre üç gruba ayrılırlar :

- 1 — Nişli şahideler
- 2 — Geometrik bir ağ ile kaplı olan şahideler
- 3 — Büyük bir kandil motifi ile süslü olan şahideler

Bu üç grubun çeşitli varyasyonları ve karma tipleri mevcuttur.

1 — Nişli Şahideler : Bu tip çok yaygındır ve örnekleri Ahlat'ın bütün tarihî mezarlıklarında bulunmaktadır. Şahidelerin en eski örnekleri bu tipte yapılmışlardır. Sâhanın bölümlere ayrılması bakımından gelişmeğe çok müsait olan bu tip, ana şema içinde çok çeşitli örnekler vererek XVI. asrın başına kadar devam etmiştir. En büyük, en muhteşem şahideler bu tipte yapılmış olanların arasında bulunmaktadır.

XII. asrın son çeyreğinden kalan şahidelerin (Kat. Nu. 20, 33) alınlığında bir pano, eteğinde ince bir pano, bunların arasında da üç yandan enli bir bordürle kuşatılan ince - uzun büyük bir pano bulunmaktadır. Bu panonun içinde büyük bir niş ile onun üstünde imza kitabesi yer almaktadır.

XIII. asırda bu tipe fazla rağbet edilmemiştir. Mevcut örneklerin çoğunda alınlık panoları büyümüş, bazıları kareye yaklaşmıştır (Kat. Nu. 23, 25, 38, 42). Sanatkâr kitabelerinin belirli bir yeri yoktur. Bir kısmı şahidenin arka yüzüne konulmuşlardır. Asrın son çeyreğinde, bu nişli kompozisyonla ikinci grubu karakterlendiren kompozisyonun karması olan ve kendinden sonra devam etmeyen

eserlerle (Kat. Nu. 57), gelişme istikametinin dışında bazı denemelerin mahsûlü olan eserler (Kat. Nu. 59) de ortaya çıkmıştır. 676/1277 tarihli şahidede (Kat. Nu. 52) sanatkâr kitabesi ile büyük nişli panonun arasına yeni bir pano eklenmiştir. Bu ilâve panoyu daha sonraki eserlerin bir çoğunda göreceğiz. Etekteki pano da büyümüş, alınlık panosu ile denkleşmiştir. Nişli kompozisyon tipi bu eserle esas karakterini almıştır.

XIV. asrın ilk çeyreği bu tipin mükemmelleştiği devredir. Bu devreden kalma eserlerde panoların nisbetleri ayarlanmış; nişli büyük panoyu dört yandan kuşatan bordür pekçok örnekte dikdörtgen bir çerçeve olmaktan çıkarak sivri kemerli nişi kuşatmıştır (Kat. Nu. 66, 69, 70, 76, 79 - 81). *Havend b. Bergî*'nin 3.52 m. yüksekliğe erişen bir eserinde (Kat. Nu. 76) alınlık panosunun üzerine dört sıra mukarnastan müteşekkil bir taç oturtulmuştur. Böylece bu şahide, mezartasının âbide haline geldiği emsalsiz bir eser olmuştur.

Asrın kalan üç çeyreğinde yapılan eserler cephe kompozisyonuna bir yenilik getirmezler. Aşağıda göreceğimiz üzere, bu, tezyinatta da böyle olacak, işçilik ise gittikçe düşecektir.

XV. asır bir çözülme devridir. Asrın son çeyreğinden kalan bazı şahideler klâsik örneklerden çok uzaklaşmıştır (Kat. Nu. 107). Burada alınlık panosunun altından sivri kemerli niş başlamaktadır. Sanatkâr kitabesi mevcut değildir. Etekteki pano hiç bir eserde rastlamadığımız ölçüde büyümüştür.

XVI. asrın başından kalan son dört eserde alınlık panosu çok büyük tutulmuş, imza kitabesi kesin olarak ikinci pano ile nişli pano arasına yerleştirilmiştir (Kat. Nu. 108 - 111). Bu yer şahidenin aşağı yukarı ortasıdır. Etekteki panolar tekrar küçülmüş, hatta bir eserde (Kat. Nu. 108) tamamen kaldırılmıştır. Bu dört eserde XIV. asrın ilk çeyreği tekrar canlandırılmak istenmişse de nisbetlerde klâsik ölçülerden çok uzaklaşmıştır.

2 — Geometrik bir ağ ile kaplı olan şahideler: Yalnız *Meydanlık* kabristanında görülen bu tipin en eski örneği 607/1210 tarihli bir şahidedir (Kat. Nu. 21). Bütün sâha yekpare bir pano halindedir. Yalnız etekte bordür tarzında ince bir pano yer almaktadır (Kat. Nu. 22, 26). 617/1220 tarihli bir şahidede (Kat. Nu. 34) büyük pano ilk defa bir bordür içine alınmıştır. Bir iki istisna ile, bu tipin bundan sonra yapılan örnekleri hep bordürle çerçevelenmiştir. Bu bordürler, ilerde görüleceği üzere rûmîli, yazılı veya geometrik olabilirler. Zamanla ve bazı atlamalarla etek panosunun büyüdüğü görülür. Kat. Nu. 40, 46, 47, 53, 54). Bilinen örneklerle göre, ilk defa 66/81269 tarihli şahideye Kat. Nu. 30) bir alınlık panosu ilâve edilmiştir. Bu eser, bütün sathı kaplayan büyük panonun üst kısmının sivri kemer şeklinde yapılması ile nişli şahideleri

hatırlatır. Bunu, iki tipin karması olan bir örnek saymak mümkündür. Böyle bir örnek de 690/1291 tarihli şahidedir (Kat. Nu. 57). Alınlık panoları büyük bir gelişme göstermeden ve fasılalı olarak devam eder (Kat. Nu. 53). İmza kitabelerinin cephede bulunduğu örnekler azdır (Kat. Nu. 30, 32, 61). Bunlar genellikle büyük panonun üzerine yerleştirilmişlerdir. Bordürlerin zamanla kalınlaşması, etekteki panonun büyümesi, alınlık panosu, imza kitabesi gibi ilâveler bütün sâhayı kaplayan panoyu gittikçe küçültmektedir (Kat. Nu. 26, 32, 36, 40, 46, 53, 54). Bu tipin tesbit edebildiğimiz son örneği 697/1297 yılında yapılmıştır. (Kat. Nu. 61) Bu tarihten sonra bu tipe rastlanmamaktadır. Ancak, aşağıda görüleceği üzere, nişli şahidelerde nişin içini dolduran yıldız ağları, bu tipte bütün sâhayı kaplayan yıldız ağlarının küçük bir sâhada devamı olarak görülebirlirler.

3 — Büyük bir kandil motifi ile süslenmiş şahideler:

Kandil motifi hemen bütün şahidelerde alınlıkta, ortadaki niş içinde, etekte, arka yüzde, hattâ sandûkalarda bol miktarda kullanılmıştır. Bizim bu başlık altında topladığımız şahideler önyüzlerinde, askıları ile beraber bütün sâhayı dolduran büyük bir kandil motifini ihtiva edenlerdir. Az emek isteyen ve ucuza mal olan bu tipin *Meydanlık* kabristanında pekçok örneği bulunmaktadır. Kaba ve arkaik görünüşleri bunların çok erken bir tarihte yapıldıklarını düşündürürse de tesbit edebildiğimiz en erken örneği 647/1249 tarihlidir (Kat. Nu. 112). Son örnekleri ise XIV. asrın son çeyreğinden kalmadır (Kat. Nu. 115). Bu tipte yapılmış bütün şahidelerde, istisnasız olarak, kandil motifini üç yönden bir yazı bordürü kuşatmaktadır. Bazı örneklerde kandil motifinin üzerinde bir alınlık panosu yer almaktadır (Kat. Nu. 43, 48, 114). Arka yüzde tesbit ettiğimiz bir örnek hariç tutulursa, hiçbirisi imza kitabesi taşımayan kandilli şahidelerden yalnız birinin üst kısmına bir kitabe yeri hazırlanmış, fakat kitabe yazılmamıştır (Kat. Nu. 113).

Tezyinat:

Yıldız ağları: İslâm sanatının en karakteristik tezyin unsuru olan yıldız ağları Ahlat mezartaşlarında ehemmiyetli bir yer işgal eder. Yıldız ağlarının menşei ve sistemleri pekçok sanat tarihçisini meşgul etmiştir. M. J. Bourgoïn, bu yıldız ağlarının sistemlerini araştırmış ve pekçok kompozisyonun esaslarını çizerek, açıklamıştır.¹⁵⁹ Yazar bu desenlerin menşeinin tezhib olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş diğer bazı sanat tarihçileri tarafından da benimsen-

¹⁵⁹ M. J. Bourgoïn, *Les Arts Arabes*, Paris 1869 - 70; *Le Trait de l'Entrelacs*, Paris 1879; *Les Elements de l'Art Arabe*, Paris 1879.

miştir. *E. Kühnel* de bu desenlerin kitap sanatından doğduğunu tekrarlamaktadır.¹⁶⁰ *Herzfeld* ise bu desenin ahşap işçiliğinden çıktığı ve bunların önce ahşap kalıplar üzerine işlendiği kanaatindedir.¹⁶¹ *S. Ögel*, Anadolu Selçuklu eserlerinden evvel yıldız örneklerinin tahtadan başka tuğlaya da işlendiğini kaydetmekte ve *Norbert*'in fikrini benimseyerek tezhibte bazı başlangıç unsurları bulunmakla beraber bunların henüz olgunlaşmamış olduğunu, XII. asırdan itibaren Nahcivan, Musul, Kahire ve Konya gibi merkezlerde tam teşekkül etmiş bir tezyinat olarak karşımıza çıktığını söylemektedir.¹⁶²

Bütün bu görüşlerin ayrı ayrı haklı tarafları mevcuttur. Yıldız ağlarının, bir bakıma, tezhipten gelmiş olması çok mâkul görünmektedir. Çünkü bu desenlerin kâğıt üzerine daha kolay tatbik edileceği meydandadır. Fakat XII. asrın ahşap ve taş eserlerindeki kadar gelişmiş bir tezhib örneği elimize geçmemiştir. Esasen bu kompozisyonlar derinliği olmayan, çok renkli tezhib için elverişli değildir.

Kızıl'da mağara resimlerinde mimarî tezyinat olarak, içleri birbirini kesen hatlarla doldurulmuş eşkenar dörtgen, altıgen, kare ve daire şekilleri görülmektedir. Bunlar geometrik ağların prototipleridir.¹⁶³ Aural Stein Yotkan'da, Niya'da ve Hotan'da onsekiz kollu, oniki kollu pişmiş topraktan, tahtadan ve taştan yapılmış yıldız motifleri bulmuştur.¹⁶⁴ Bunlardan başka, Lou-lan'da muşarabiyelerin prototipi sayılabilecek olan ahşap üzerine işlenmiş geometrik desenler ele geçmiştir.¹⁶⁵ Bu örnekler Doğu Türkistan'ın bu motifleri çok eskidenberi tanıdığını göstermektedir. Samarra'daki sondajlarda, ortasında spiral bulunan sekiz köşeli münferit yıldızlar ve ucuca eklenerek devam eden yıldız dizileri ele geçmiştir.¹⁶⁶ *Tolunoğlu* camiinin kemer karınlarında da yıldız ağlarının ilk örneklerini bulmak mümkündür (137. res.). Sermej'de bulunan ve X. asra tarihlenen bir taş pano (331. res.) üzerindeki yıldız ağı gelişmiş bir örnektir.¹⁶⁷ Bu, taş üzerinde görülen ilk yıldız ağıdır. Anadolu'da en erken örnekler Ermeni sanatında, taş üzerinde Ani katedralinin (989- 1001) pencere pervazlarında;¹⁶⁸ ahşap üzerinde de *Erivan Devlet Müzesi*'nde bulunan 1134 tarihli bir kapı kanadında¹⁶⁹ rastlanmaktadır. Fa-

¹⁶⁰ E. Kühnel, *Der Mamlukische Kassettenstil*, Kunst des Orients, I, (1950), 55 - 68. s.

¹⁶¹ E. Herzfeld, *Damascus: Studies in Architecture* II, Ars Islamica, X, 1943, 65 - 66. s.

¹⁶² S. Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara 1966, 88. s.

¹⁶³ A. Grünwedel, *Alt - Kutscha*, Berlin 1920, XI - XII. lev. - fig. 2. XIX - XX. lev.

¹⁶⁴ M. A. Stein, *Serindia*, Oxford 1921, II, VI, XVIII. lev.

¹⁶⁵ M. A. Stein, *a. e.*, XXXII. lev.

¹⁶⁶ *Excavations at Samarra, 1936 - 1939, Part I, Architecture and Mural Décoration*, Baghdad 1940, C, CII, CV - CVI. lev.

¹⁶⁷ R. Ettinghausen, *The «Beveled Style» in the Post - Samarra Period*, Archaeologica Orientalia in Memoriam E. Herzfeld, 1952, s., XIV. lev., 2. fig.

¹⁶⁸ A. Sakisian, *Pages d'Art Armenien*, Paris 1940, 146. fig.

¹⁶⁹ A. Sakisian, *a. e.*, 30. fig.

kat bu eserlerin hiçbirisi Nahcivan'da bulunan *Mümine Hatun* türbesinde erişilen mükemmeliyette değildir. Bütün bunlar, bizi, yıldız motifi ile yıldız ağlarının doğudan geldiğini ve duvar tezyinatında doğmasa bile, duvar tezyinatında geliştiği; Ermeni eserlerinin de aynı kaynaktan beslendiği düşüncesine götürmektedir. Anadolu'da ahşap eserlerde XII. asrın ikinci yarısında görülmeye başlanan çok çeşitli ve gelişmiş örneklerle Ahlat mezartaşları üzerinde XIII. asrın başından itibaren rastlanmaktadır.

Yıldız ağları ile doldurulan dikdörtgen büyük bir pano, ikinci gruptaki şahidelerin müşterek vafıdır. Bazı eserlerde bu pano üstte bir kemerle nihayetlenmektedir. Bu kemerli pano küçülerek bir niş şeklini alacak böylece iki gruptaki şahidler birleşmiş olacaktır (Kat. Nu. 25, 30, 40, 42). Yıldız ağları mezartaşlarında zaman zaman yerini rûmî ağlarına veya iri palmet motiflerine bırakarak XVI. asrın başına kadar sürer. Şüphesiz bu devre içinde çeşitli örnekler ortaya çıkmış ve kompozisyon devamlı bir değişme göstermiştir.

XIII. asrın ilk on yılındaki örneklerde (Kat. Nu. 21, 28) sâhayı onaltı veya onsekiz kollu büyük yıldızlardan üreyen bir ağ kaplamaktadır. Şeritler alttan üstten geçerek bir örgü meydana getirirler. Sistem açıktır ve ortada üst üste sıralanan üç büyük yıldızdan çıkan hatlarla hem dik hem yatay istikamette yarım yıldızlar teşekkül etmiştir. Yıldızların merkezlerinde sırt sırta iki S şekli çizen bir çift spiral mevcuttur. Mâil kesimli olan bu spiraller tipik post-Samarra motifleridir. Bunların orijinalleri Samarra'da yapılan 1936 - 1939 kazılarında ele geçen panolarda bulunmaktadır.¹⁷⁰ Yıldızların kollarının içi, daha doğrusu şeritlerin araları, oyulmuş ve içleri boş bırakılmıştır. Oyu dik ve derindir. Sert bir ışık - gölge kontrastı örgülü yıldız ağına çok plâstik bir görünüş vermektedir.

Anadolu Selçuklularında taş üzerine işlenen gelişmiş yıldız ağlarının en eski örnekleri bunlardır. Onaltı kollu yıldız, bu şahidelerin dışında yalnız Aksaray *Sultan Hanı*'nın (1229) dış portalinde rastlıyoruz. Onsekiz kollu yıldız ise hiçbir eserde görülmemektedir. Bu durum bizi, bu taşları işleyen ustaların bu yıldız ağlarını Anadolu'daki mimarî eserlerden almadıkları; karşılık olarak bu şahidelerin de mimariye örnek teşkil etmedikleri neticesine götürmektedir. Ahlat'ta aynı devirde yapılmış olan mimarî eserler yok olmamış olsa idi belki onlarla mezartaşları arasında bazı paraleller bulunabilirdi. Bu hususta ümidimizi kazılara bağlamış bulunuyoruz. Bugün tesbit ettiğimiz husus, Ahlat'ta ayakta duran XIII - XV. asır kümbetleri ile mezartaşlarının tezyinatı arasında yakın bir benzerliğin bulunmayışıdır. Ahlat mezartaşlarındaki yıldız ağları birdenbire çok gelişmiş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kabil bütün hadiselerde olduğu gibi burada da bir dış tesir söz konusu olabilir. Bu şahidelerdeki yıldız ağları ile Sel-

¹⁷⁰ *Excavations at Samarra, C. I, v.*

çuklu mimarî tezyinatı arasında tesbit edebildiğimiz tek paralel bunların işleme tekniği ve görünüşleri ile ilgilidir. Yıldızların kol adedini dikkate almazsak, bu yıldızların kalın şeritlerle sık olarak örülmesi Sivas'taki *Keykâvus Darüşşifası*'nın portalinde yer alan yıldız ağları ile büyük bir benzerlik göstermektedir. *Daruşşifa*'nın bu tezyinatı da XIII. asır Selçuklu taş tezniyatı içinde tek kalmaktadır. Bu tek kalışı mimarın Merend'li oluşu izah edebilirse, Ahlat şahidelerindeki birden-bire gelişmiş olarak çıkıveren yıldız ağlarının menşesine de bir ışık tutulmuş olur.

617/1220 tarihli şahide (Kat. Nu. 34) asrın ilk on yılından kalanların daha girift bir örneğidir. Burada onsekiz kollu yıldızlar biraz daha küçük tutulmuş buna mukabil dikey ve yatay istikamette sıralanan yıldızların aralarındaki mesafe geniş bırakılarak bu kısım merkezleri belirtilen küçük ara yıldızları ile doldurulmuştur. Büyük yıldızların ortalarındaki madalyonlar da artık spirallerle değil rûmî kıvrımları ile süslenmişlerdir. 620/1223 tarihli şahidede (Kat. Nu. 26) onaltı kollu yıldızlar, ilk örneklerdekilere göre yine biraz küçük tutulmuş fakat bu defa aralardaki örgüler kaldırılmak suretiyle yerden tasarruf edilmiş ve yanlarda daha evvel yarım olarak teşekkül eden yıldızlar dörtte üç nispetinde meydana çıkmıştır. Bunlarda yıldızın onaltı kolundan onbiri ile ortasındaki madalyon panonun içine alınmıştır. Aynı örgü, aynı teknik devam etmektedir. 622/1225 tarihli şahidede (Kat. Nu. 36) bu gelişme tamamlanmış, ortadaki yıldızların biraz daha küçültülmesine mukabil, daha eski örneklerde yarım, daha sonra dörtte üç nispetinde görülen yanlardaki yıldızlar tam olarak teşekkül etmiştir. Böylece panonun içinde, ortadaki, iki yandakilerin arasına gelmek üzere üç sıra halinde üst üste sıralanan ondört yıldız yer almaktadır. Ağ daha ince ve daha sık olarak örülmüştür. Yıldızların ortalarında çarkifelek şeklinde birer rozet bulunmaktadır.

Selçuklu tezyinatında da aynı şerit üzerinde iki veya üç yıldız dizisi görülmektedir. Bunların Ahlat'takilere en yakın örneğine yine Sivas *Daruşşifası*'nda tesadüf ediyoruz.

622/1225 tarihli şahide (Kat. Nu.36) bir evvelkinin daha sık, daha girift bir benzeridir. Gelişme bu istikamette devam ederek 668/1269 tarihli eserde (Kat. Nu. 49) örgü adeta sık bir dokuma halini almıştır. Böylece XIII. asrın başından takriben üçüncü çeyreğinin sonuna kadar yıldızların onaltı ve onsekiz kollu yapıldığını; çok büyük olarak başlayıp tedricen küçüldüklerini ve panoya bir sıra yerine üç sıra yıldızın girdiğini; şeritlerin teşkil ettiği örgülerin gittikçe sıklaşarak âdeta bir dokuma haline geldiğini Selçuklu mimarî tezyinatında bunların en yakın benzerinin Sivas'taki Merend'li *Ahmed b. Bezl*'in eseri olan *Daruşşifa*'da görüldüğünü tesbit etmiş bulunuyoruz.

Şüphesiz bu değişme seyrinin dışında, münferit kalan bazı desenlerin denendiği (Kat. Nu. 53) veya kendinden evvel yapılmış olanları ufak değişikliklerle tekrarlayan örnekler bulunduğu gibi kompozisyonda ve teknikte başka gelişme yolları açan eserler de mevcuttur. 618/1222 tarihli bir şahidede (Kat. Nu. 25) dikdörtgen panonun içini dolduran yıldız ağının üst kısmı ince bir silme ile çizilen bir sivri kemerle nihayetlenmektedir. Bunu 1225 yıllarına tarihlediğimiz bir eser (Kat. Nu. 40) takib etmektedir. *Ahmed el-Müzeyyin*'in 647/1249 tarihli eserinde, bir sıçrama ile, bu kemerli pano bordürlerle yukarıya ilâve edilen büyük bir alınlık panosu, sanatkâr kitabesi ve rûmîli bir şeritle küçültülerek bir niş, bir mihrap motifi haline getirilmiş ve bordürlerin seviyesinden daha içerlek olarak işlenmiştir. Bu örnekle bu gruptaki şahideler birinci gruptaki eserlerle birleşerek tek tip haline gelmişlerdir. Ancak, bu hamleli eser uzun zaman tek örnek olarak kalmış, kendisinden sonra yapılan eserler eski kompozisyonları devam ettirmişlerdir (Kat. Nu. 30, 57). Birinci gruptaki eserlerde nişin içi bu tarihten önceki örneklerde rûmîlerle tezyin edilmekte idi. Yıldız ağlarının bu sâhada kendine yer bulması ikinci grubun tedricen ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur.

Ahmed el-Müzeyyin 647/1249 tarihli eseri ile yıldız motiflerinde ve teknikte de bazı yenilikler göstermektedir. İlk defa bu eserde sekiz kollu yıldızlarla karşılaşırız. Yıldız kompozisyonu çok basittir. Şeritler örülmez, düz bir satıh üzerinde birbirlerini keserler. Ancak, burada şeritlerin çerçevelediği boşluklar tamamen oyulmayarak sadece, şeritlerin kenarları oyulduğu için yıldızların ortalarında ve kollarının içinde çerçeveye uygun poligonal parçalar ortaya çıkmıştır. Bu teknik bu panolara ahşap işçiliği görünüşü vermektedir. *Ahmed el-Müzeyyin*'in diğer bazı eserlerinde de (Kat. Nu. 45, 47) devam eden bu teknik oğlu *Veys*'in de bir eserinde (Kat. Nu. 50) görüldükten sonra kaybolmaktadır. Ancak bu tarzın XIV. asır şahidelerinde görülecek olan gelişmiş ahşap desenlerinin ilk örnekleri olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'da ve İran'daki XII - XIV. asır mimarî tezyinatında bu tekniğe rastlamıyoruz. Konya'daki *Sırçalı Medrese*'nin portalinde yıldızların kolları içine birer rozas yerleştirilmişse de bu çok farklı bir tarzdır.

Ahlat şahidelerinde yıldız ağlarının bundan sonraki gelişmesini nişlerin içindeki panolarda takip edeceğiz. Yalnız, bahsettiğimiz gelişme seyrinin dışında kalan eserlerin de teker teker birtakım küçük yenilikler getirdiğini ve içlerinden bazılarının şaheser vasfına lâyık olduklarını kaydetmek gerekir: 659/1261 tarihli şahidede (Kat. Nu. 46) ilk defa oniki kollu; 1270 yıllarına tarihlediğimiz bir şahidede (Kat. Nu. 32) ilk defa on kollu yıldız motifleri ile karşılaşmaktayız. Bu son eserde yıldız ağı artık açık bir sistem göstermemektedir. Yıl-

dızlardan çıkan şeritler örülerek aynı zamanda kenarlardaki silmeleri meydana getirmekte ve sonsuza uzanmayan kapalı bir sistem teşkil etmektedirler. Sonsuza açılan şeritlerin yolunun kenarlarda kompozisyonun üzerine oturtulmuş bir çerçeve ile kesilmemesi, bilâkis, geometrik ağı meydana getiren şeritlerin kenarlarda örülerek tekrar içe dönmeleri sistemi kendi içinde kapatmaktadır. Bu tarzın örneklerini XIII. asrın sonuna kadar takip edebiliyoruz. (Kat. Nu. 51, 53, 54, 57).

Yıldız ağları nişlerin içine geçtikten sonra *Ahmed el-Müzeyyin*'in eserini takip eden ilk örnek *Esed b. Eyyub*'un 687/1288 tarihli şahidesidir. Burada niş, şahidenin bütününe nispetle çok büyük tutulmuş, bu sâhanın içi yıldız ağı karakterini kaybetmiş olan sık bir örgü ile doldurulmuştur. Bu desen aynı sanat-kârın eseri olan 685/1286 tarihli şahidede (Kat. Nu. 54) görülen ağın çok daha sık olarak örülmüş bir örneğidir. 1297 yıllarından kaldığını kabul ettiğimiz bir şahidede (Kat. Nu. 62) tekrar yıldız ağlarına dönüldüğü görülmektedir. Yıldızlar oniki köşelidir ve ince bir geçiş örgüsü ile birbirlerine eklenmektedir. Yuvarlak satırlı ince şeritler gayet dolaşık ve karışık bir örgü meydana getirmektedir. Oygu dik ve derindir. İlk defa bu eserde şeritlerin arasında kalan küçük boşluklara birer rûmî tomurcuğunun yerleştirildiğini görüyoruz. Bunlar yıldızlarla aynı seviyede işlenmişlerdir.

Mimarî tezyinatta yıldız teşkil eden şeritlerin aralarındaki boşluklara, yıldızların kollarının içine rûmî motiflerinin işlendiği ilk örnekler Buhara'daki *Maghak-i Attarî* camiinin cephesindeki XII. asrın başına tarihlenen stüko panolar;¹⁷¹ Uzgend'deki 1187 tarihli türbe;¹⁷² Nahcivan'daki *Yusuf b. Kathir* türbesi (1161 - 62),¹⁷³ *Mümine Hatun* türbesi (1186 - 87)¹⁷⁴ ve Meraga'daki *Künbet-i Kebut* (1161 - 97)¹⁷⁵ ile XIII. asrın başına tarihlenen İnar'daki *Farûmad* camii-dir.¹⁷⁶ Anadolu'da bunun biraz farklı benzerlerini *Karatay Ham*'nda, *Hacı Kılıç* camiinde ve Sivas'taki *Gök Medrese* ile *Çifte Minareli*'de görüyoruz. Ahlat'taki bu şahide doğudaki örneklerden geç (yalnız *Farûmad* camii ile çağdaş), Anadolu'daki benzerlerinden evveldir. Ahlat mezartaşlarındaki tezyinatın Anadolu Selçuklu mimarîsindeki örneklerinden daha önce gelişmiş olduğu açıktır. Bununla beraber bu tezyinatın mahallî kaldığı ve ve Selçuklu eserlerine tesir etmediği de meydandadır. Bundan dolayı *Karatay Ham* ile *Hacı Kılıç* camiinde ve Sivas'

¹⁷¹ Derek Hill - Oleg Graber, *Islamic Architecture and its Decoration. A. D. 800 - 1500*. London 1964, 49. s., 3 - 5 res.

¹⁷² A. e., 54. s., 114. res.

¹⁷³ A. e., 60. s., 228. res.

¹⁷⁴ A. e., 60. s. 229. res.

¹⁷⁵ A. e., 60. s., 225. res.

¹⁷⁶ S. Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 112 - 113. s., 131. res.; D. N. Wilber, *The Architecture of Islamic Iran. The Il-Khanid Period*, Princeton 1956, 156 - 157. s., 127. res.

taki *Gök Medrese* ile *Çifte Minareli*'de görülen bu tarzı Ahlat'a bağlamak bize isabetli görünmemektedir. Kanaatimizce bunlar aynı kaynaktan, fakat ayrı zamanlarda ayrı yollarla gelmiş olmalıdırlar.

700/1300 tarihini taşıyan şahidede nişin içi yuvarlak satırlı ince çubukların örülerek meydana getirdiği oniki köşeli iki yıldız ihtiva etmektedir. Sâha içindeki kompozisyon basittir. Sağlam kalan üstteki yıldızın kollarının içi daha derinde ve ince ince oyulmuş rûmî tomurcukları, ortası ise örümcek ağı gibi işlenmiş çerçevesiz bir rozetle doldurulmuştur. 702/1302 tarihli eserde aynı yıldız kompozisyonunun bir varyantı görülmektedir. Burada kolların içini dolduran rûmîler daha ince daha yoğundur. Aynı tarz 711/1312 tarihli bir eserde de (Kat. Nu. 67) uygulanmıştır. Bütün bunlarda ahşap işçiliğinde olduğu gibi, rûmîler yıldız ağına zemin teşkil etmektedir. Dik ve derin oygu ile iki katlı işlemenin meydana getirdiği ışık - gölge kontrastı kompozisyona bir derinlik kazandırmaktadır. Yine 712/1312 tarihli diğer bir eserde daha evvel de birçok örneğini gördüğümüz gibi genel gidişin dışına çıkılarak eski bir kompozisyona dönülmüştür. Burada üç sıra üzerine tertiplenmiş oniki köşeli küçük yıldızların meydana getirdiği girift bir ağ mevcuttur. Şeritlerin arasındaki boşluklar, yani zemin boş bırakılmıştır. Kompozisyona dantela görünüşü veren ışık - gölge kontrastı, iki katlı işleme yerine, ince ve sık şeritlerin girift örgüsü ile temin edilmiştir. Bu kompozisyon 690/1291 tarihli şahidede (Kat. Nu. 57) gördüğümüzün bir varyasyonudur.

Ne Anadolu'da, ne de İran'da rastladığımız bu örnek Ahlat'ta bu sanatın zirveye ulaştığı devreye rastlamaktadır. Ahlatlı sanatkarların devamlı olarak doğudan beslendiklerini düşünmek için bir sebep yoktur. Birçok örneklerin doğrudan doğruya onlar tarafından yaratıldığını kabul etmek lâzımdır.

Havend b. Bergi 'nin 1310 - 1315 yıllarına tarihlediğimiz bir eseri (Kat. Nu. 78) ile 714/1314 tarihli muhteşem eseri (Kat. Nu. 76) zemini rûmîlerle doldurulmuş iki yıldızlı bir kompozisyonla genel gidişi devam ettirirler. *Asil b. Veys*'in 719/1319 tarihli eseri (Kat. Nu. 69) ile *Esed b. Havend*'in 721/1321 tarihli şahidesinde (Kat. Nu. 80) nişlere biraz daha ince uzun bir biçim verilmiştir. Her ikisinde de nişin içi üst üste sıralanan oniki kollu yıldızların teşkil ettiği son derecede girift ve kesif bir ağ ile kaplanmıştır. İnce ve düz satırlı şeritler örülmeden birbirini kesmektedir. Küçük boşlukları dolduran rûmî tomurcukları düz şeritlerle aynı hizadadır. Oygu dik ve derin şeritler keskin kenarlıdır. Böylece çok küçük satırlar üzerinde temin edilen sert ışıklı - gölge kontrastı kompozisyona sık işlenmiş bir dantela görünüşü vermektedir. *Esed b. Havend*'in 720/1320 tarihli eserinden (Kat. Nu. 79) itibaren XVI. asrın başına kadar nişlerin içini dolduran yıldızlar poligonal çerçeveler içine alınmıştır. Bu çerçeveleri yıldızları

ören şeritler meydana getirmektedir. Yani, yıldızlar örülürken ve üretilirken bu çerçeveler de sistemin icabı olarak kendiliğinden meydana gelmektedir. Bu tip-teki yıldız ağlarının bazı değişik örneklerine Anadolu'da rastlıyoruz. Kayseri'deki *Daruşşifa* (1205 - 6) portalindeki şerit bunun yakın benzeridir. Tercan'daki *Mama Hatun* türbesinin kemer kovanında, mukarnas dilimlerindeki örnekle Si-vas'taki *Çifte Minareli*'de gördüğümüz içiçe geçen poligonlar da esasında aynı sistem grubuna girerler. *Sırçalı Medrese*'nin eyvan dekorunda ve Amasya'daki *Gök Medrese* camiinin türbesindeki panolarda olduğu gibi çini ve tuğla tezyi-natta da paraleller bulmak mümkündür.

Eserlerin bazılarında zemin ince rûmîlerle (Kat. Nu. 81, 98) doldurulmuş; bazılarında tamamen boş bırakılmıştır (Kat. Nu. 73, 74, 85). 725/1325 tarihli eserde (Kat. Nu. 85) değişik bir kompozisyon dikkati çekmektedir. Bu muşara-biye görünüşündeki desene mezarlıkta birkaç eserde daha rastlanmıştır. Geç de-virlerde istisnâî de olsa yıldız ağlarının etek ve alınlık panolarında da yer aldı-ğı görülmektedir. 886/1481 tarihli şahidenin eteğinde altı köşeli yıldızlardan üreyen ve peteği hatırlatan geometrik bir ağ kompozisyonu bulunmaktadır. Bu geometrik kompozisyonun bütün cepheyi kaplayan çok yakın benzerlerine Ge-vaş'ın aynı devre ait mezartaşlarında rastlamaktayız. Gerek bu kompozisyon, gerek etekte geometrik bir ağ kullanılması Ahlat'a yabancısıdır. Esasen bu şahide an-cak form ve bir dereceye kadar cephe düzeni ile Ahlatlıdır. Alınlık panosu da, neba-tî motifleri de Ahlat'ta görülenlere hiç benzememektedir. Ahlat mezartaşlarının sa-nat değeri taşıyan son örneklerinden 912/1506 tarihli şahidenin (Kat. Nu. 111) bü-yük alınlık panosunda boş yer bırakmaksızın bütün zemini kaplayan, ince ince iş-lenmiş yoğun rûmî kıvrımlarının üzerinde ince şeritlerle örülmüş ve poligonal çerçeveler içine alınmış olan sekizer köşeli yıldızların teşkil ettiği girift bir ağ bulunmaktadır. Çok ince işlenmiş derin zemin ile, bu zemin üzerinde kabartma desenlerin teşkil ettiği tezat panoya uzaktan plâstik bir ifade verdiği gibi, küçük satırların üzerinde temin edilen ışık - gölge kontrastı da, yakından bir dantela görünüşü kazandırmaktadır. Bu pano Ahlat mezartaşlarında yıldız ağlarının son sözüdür.

Böylece, geometrik ağların şahidelerin ön yüzlerinde bulunan büyük ni-şin içine alınmasından sonra yıldızların sekiz, oniki, bazan da on kollu olarak işlendiklerini; onaltı ve onsekiz kollu yıldızların artık görünmediğini; XIII. asrın son yıllarından itibaren yıldızların kollarının içindeki boşlukların ahşap işçiliğin-de olduğu gibi rûmî motifleri ile doldurulduğunu; rûmî ve geometrik motifle-rin iki katlı olarak işlendiğini; 1320 tarihinden XVI. asrın başına kadar yıldızların poligonal çerçeveler içine alınmış olduğunu; XIV. asrın başındanberi ışık - göl-

ge oyunlarına çok önem verildiğini, motiflerin çok ince ve sık işlenmesi ile kompozisyonun bir dantel görünüşü aldığını tesbit etmiş bulunuyoruz.

Rûmî ağırları: Ahlat mezartaşlarında rûmîler saf olarak veya diğer motiflerle karıştırılarak geniş ölçüde kullanılmıştır. Saf olarak cephe nişinin içinde, köşeliklerde ve bordürlerde; yıldız ile beraber yine nişin içinde, alınlık panosunda; şeritlerle kaynaşmış olarak, alınlık panolarında; yazı ile birlikte de alınlık panolarında, bordürlerde ve kitâbelerde görülmektedir. Rûmî ağırları bazan bütün cepheyi süsleyen büyük kandil motiflerinin etrafını sardığı gibi, bazan da, herhangi bir panoda, kıvrımların arasına yerleştirilmiş küçük kandil motiflerini ihtiva eder. Bu bölümde cephe nişlerinin içini dolduran ve kandilli şahidelerde kandilin etrafını saran rûmî tezyinatı inceleyeceğiz. Fon mahiyetinde, tali bir unsur olarak kullanılan rûmîler, fon teşkil ettikleri esas unsurlarla ilgili bahislerde gözden geçirilmişlerdir. Keza, bordürler üzerinde bulunan rumîler de bordürler incelenirken ele alınacaktır.

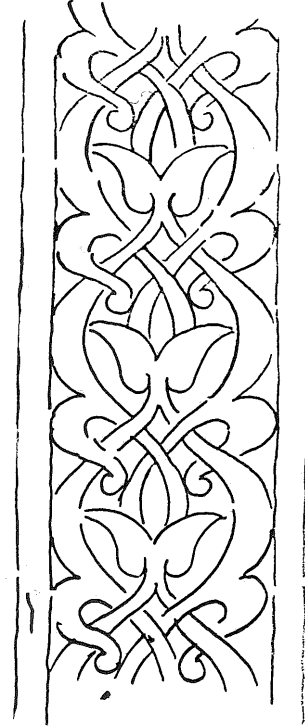
Genel olarak rûmîlerin doğuşu ve gelişme safhaları hakkında açık ve kesin bilgilere sahip değiliz. Rûmî adı bu stilize tezyinatı Anadolu'ya bağlamaktadır. Fakat bu alâkanın tezyinatın menşesine işaret ettiği söylenemez. Gazne'de daha XI. asırda tam gelişmiş rûmî örnekleri mevcuttur. Anadolu'da da XII. asrın ortalarından kalan ahşap eserlerde rûmînin en gelişmiş örneklerini görüyoruz. Fakat rûmînin bundan evvelki safhalarına ait örnekler bilinmemektedir. Bu tezyinatın kök olarak Samarra motiflerinden çıktığı düşünülebilir.¹⁷⁷ Ahlat'taki XII. asrın ilk yarısından kalan prizmatik sandûkaların üzerinde görülen çatallı post-Samarra spiralleri (121, 124, 127. res.) rûmî kıvrımlarının menşesine ışık tutmaktadır. Bunlardan önce rûmînin tam olarak geliştiğini biliyoruz. Ahlat'taki spiraller, arkaizan örnekler de olsa, Samarra motiflerinden rûmîye varan gelişmenin bir merhalesini göstermekte ve aradaki bağı kurmamıza yardım etmektedir.

Ahlat'ta şahideli mezarların XII. asrın son çeyreğinden kalmış olan en eski örneklerinde (Kat. Nu. 20, 33) cephedeki büyük niş motifinin içi iri rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Taşlar bozulduğu için detayları seçmek mümkün olamamaktadır. XIII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olan birkaç şahidenin (Kat. Nu. 23, 28) nişinde de barok karakterli rûmî kıvrımları kullanılmıştır. Asrın kalan üç çeyreğinden ancak bir iki örneğe sahibiz. Bunlardan 674/1275 yılında yapılmış olan biri, şahidenin iç yüzündedir (Kat. Nu. 51). Burada, üstüste sıralanan rûmî tomurcukları ile o tomurcukların ikiye ayrılan uçlarından çıkarak bir aşırı üstte bulunan tomurcuğa sap ve ucundan çıktığı ile sapına bağlandığı iki

¹⁷⁷ *Excavation at Samarra, LXIII, C, CXI, CXIII. lev.*

tomurcuk arasında kalana da çerçeve teşkil eden üzeri taramalı yarım palmet yapraklarının ördüğü bir desen görülmektedir (11. şek.). Burada bir sistem dahilinde devamlı bir tekrür söz konusudur. Yalnız bir istikamette üretilmeğe müsait olan bu desen bordürlerde kullanılan bir sudur.

Meydanlık kabristanında, XIV. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olan bazı örnekler de mevcuttur. Bunlardan 1311-1315 yıllarına tarihlenen şahidede (Kat. Nu. 77) rûmîler yoğun bir şekilde nişi doldururlar. Tomurcuklar ve yapraklar düz satırlı, ince kıvrımlar çizen saplar yuvarlak satırlıdır. Panonun eksenini üzerinde alt ve üst kısımlara küçük birer kandil motifi yerleştirilmiştir. Kandillerin sapları rûmîlerle karışmış ve kaynaşmıştır. Rûmî ağlacının birer motifi haline gelen kandillerin ve aralardaki tomurcukların üst üste sıralanması panonun eksenini belirli hale getirmektedir. Oygu dik ve derindir. 719/1319 tarihli şahidede (Kat. Nu. 96) katalog numarası 51 olan eserde gördüğümüz rûmî suyun daha zengin, daha ince işlenmiş bir varyasyonu görülmektedir. Ortada üstüste dizilen tomurcuklar bir eksen teşkil etmektedir. Nişin içine alınmış rûmî kıvrımlarının XIII. asır Anadolu mimarîsindeki en güzel örneklerini Konya'daki *İnce Minareli*'nin (1260 - 65) minare kaidesinde ve Sivas *Gök Medrese*'de portalin üstünde, yerinde duran dendanlarla *Çifte Minareli* kazısında çıkan dendanlarda buluyoruz. Bu örneklerde kompozisyon çerçeveye göre düzenlendiği gibi, bariz bir eksen de mevcuttur. Norşin'deki 720/1320 tarihli şahidede de (Kat. Nu. 87) rûmî ağları içinde birer küçük kandil motifi yer almaktadır. Bunlarda kandil tomurcuk gibi bir rûmî motifi haline getirilmiştir.

11. Şekil

XIV. asrın ikinci çeyreğinde de çoğu bozulmuş olan bazı örneklerle sahip bulunuyoruz. Bunlarda sanatkârın nişin içini tamamen serbest olarak değişik şekillerde doldurduğu görülmektedir (Kat. Nu. 91, 93, 94, 99). Bunların en mükemmel, en temiz örneği 730/1330 tarihli şahidedir (Kat. Nu. 99). Desen, ortada çok sık olarak üst üste binen rûmî tomurcuklarının çizdiği bir eksenle iki yanda bu eksenden taşan ince sık yaprak ve kıvrımlardan müteşekkildir. 886/1481 tarihli şahide (Kat. Nu. 108) motiflerin aslî karakterini kaybettiği geç bir eserdir. Burada nişin içini dolduran kıvrımlar artık rûmî değildir.

Kandilli şahidelerin bazılarında da bütün saha rûmîlerle doldurulmuştur. 664/1266 tarihli şahidede (Kat. Nu. 48) bütün satır tomurcuklu ince ve sık rûmî kıvrımları ile ve üzerleri taranmış yarım palmet yaprakları ile kaplanmıştır.

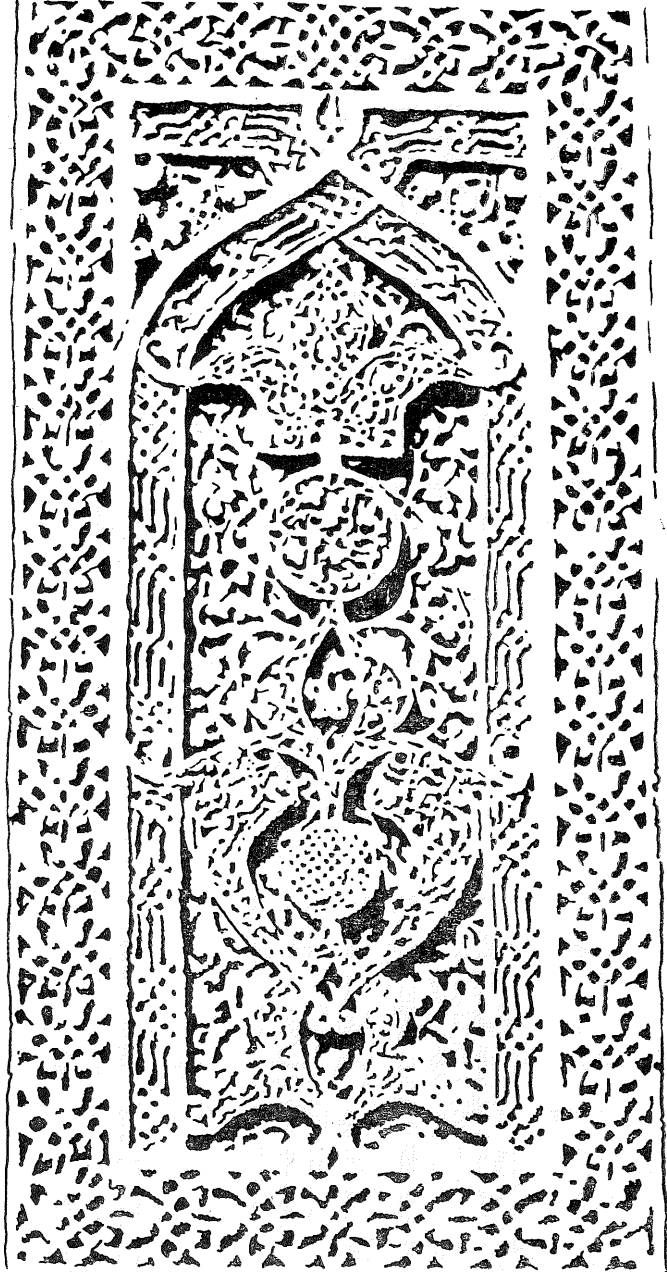
Üstte kandilin bağlandığı geometrik bir şekil yer almaktadır. Rûmîler alttan üstten dolaşarak bu geometrik çerçevenin içini dışını doldururlar. Kandilin askısı iri bir rûmî tomurcuğu ile nihayet bulmaktadır. Burada eksenî, kandilin ağzı ile askısının üzerindeki iki tomurcuğun arasında, üstüste sıralanan tomurcuklar teşkil etmektedir. Bununla beraber kandilin üst kenara kadar varan uzun askılarının teşkil ettiği açı eksenî belirsiz hale getirmektedir. 1293 - 95 yıllarına tarihlenen şahidede (Kat. Nu. 114) ise kandilin bağlandığı geometrik şekillerle kaynaşmış olan düz satırlı, iri rûmî kıvrımları ile karşılaşırız. Rûmîler bu geometrik şekillerden çıkmaktadır. Keza kandil askılarının ucunda da, üstüste, düğmeli iri rûmî motifleri bulunmaktadır. Burada kandilin askıları arasında dik olarak sıralanan iri motiflerle, askıların üzerine yerleştirilmiş tomurcuklar eksenî çizmektedir. Motifler iri ve aralıklı olduğu için askılar bu eksenî bozmamaktadır. Kandil iri rûmîler arasında ehemmiyetini kaybetmiştir. 1290 - 1300 yıllarına tarihlediğimiz diğer bir örnekte (Kat. Nu. 115) bu düz satırlı iri rûmî motiflerinin daha sıklaştığını ve daha baroklaştığını görüyoruz. Panonun üst yarısında kandilin birleşen ve tek olarak devam eden askısı eksenî belirtmektedir. Fakat alt kısmında iri ve sık motifler arasında eksen dağılmıştır. 721/1321 tarihli şahidede (Kat. Nu. 117) kandil ehemmiyetini kaybederek alelâde bir motif haline gelmiştir. Rûmîler düğmeli, iri, kaba, sık ve yoğundur. Burada kandilin ağzından itibaren üstüste sıralanan ve yukarıya doğru gittikçe küçülen tomurcuklar belirli bir eksen çizmektedir. Bu örnekten sonra bu tip şahide kompozisyonunun terkedildiği görülmektedir.

Ahlat mezartaşlarındaki rûmî kompozisyonlarının müşterek vasıfları sâhanın ortasında, genellikle üstüste binen tomurcuklarla belirtilen bir eksen bulunması ve bu eksenden çıkan filiz ve kıvrımların iki yanı simetrik olarak doldurmasıdır. Rûmî kompozisyonlarını yıldız ağlarından ayıran en belirli özelliklerden biri de sanatkârın rûmî desenlerini daima çerçeveye göre organik olarak düzenlemek imkânına sahip oluşudur. Yani burada kenarlar deseni kesmemekte, kenara gelen kıvrımlar rahatça içeri döndürülmektedir.

Barok palmet ve nar kompozisyonu (12. şek.): Nişli şahidelerde nişin içinde kullanılan üçüncü kompozisyon grubunu barok palmet ve narlar teşkil eder. Bu kompozisyon XIII. asrın son çeyreği ile başlar ve yarım asır kadar yıldız ağları ile beraber devam ettikten sonra, XIV. asrın ilk çeyreğinin sonuna doğru kaybolurlar. Yalnız, XVI. asrın başında *Kasım b. Muhammed* bu sanatla beraber bu kompozisyonu da ihya etmek istemişse de teşebbüsü ömürlü olamamıştır. Bunlarla çağdaş olan rûmîli kompozisyonlar pek az olduğu halde, bunların kaybolmasından sonra diğerlerinde bir artış, bir canlanma müşahade edilir. En eskisinden (Kat. Nu. 52) sonuncusuna (Kat.

Nu. 31) kadar, bir istisna ile, bütün örneklerde niş rûmîli bir su ile dik-dörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. İstisna teşkil eden örnek (Kat. No. 60) XIII. asrın son yıllarına tarihlenmektedir. Burada sivri kemerli nişin ayrı bir bordürü yoktur. Rûmî yerine yazı ile doldurulmuş olan dış bordür, kemeri ile birlikte bütün nişi çizmekte ve çevrelemektedir. Diğer örneklerde niş kemerinin iki kavsi tepede birbirini katedip iki yana doğru yatay olarak uzanmaktadır (12. şek). Elimizdeki bütün örneklerde (Kat. Nu. 31, 52, 55, 63, 64, 72, 75, 83, 84) küçük farklarla aynı kompozisyon tekrarlanmaktadır. Bir rûmî ağının örttüğü zemin üzerinde (Kat. Nu. 72) kemerin tepe noktasından geçen dik bir eksene göre simetrik olarak, üstüste, iki yana açılan palmet yaprakları, bu yaprakların çerçeve teşkil ettiği nara benzeyen bir motif, nardan çıkan yaprakların taşıdığı yuvarlak bir şekil (muhtemelen yine bir nar) ve en üstte iri bir tomurcuk yer almaktadır. Üstteki tomurcuk hemen daima, alttaki yapraklar da yer yer yandaki bordüre taşmaktadır. Bütün bu motiflerin üzeri rûmî tomurcukları ve kıvrımları ile ince ince işlenmiştir. Narlar, bazan da üstteki tomurcuğun orta yaprağı, filigran tarzında kafeslidir. Bu kompozisyonun örneklerini tipolojik ve kronolojik bir tasnife tabî tutarak bir gelişme ve değişme seyri tesbitine imkân yoktur.

Bunların mimarî tezyinatta paralellerini bulmak mümkündür. Motifler derhal Ahlatlı büyük mimar *Hürşah*'ın eseri olan *Divriği Ulu Camii*'ni hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere *Divriği Ulu Camii* bu şahidelerin 676/1277 tarihli olan (Kat.

12. Şekil (Kat. Nu. 72)

Nu. 52) en eskisinden takriben yarım asır önce yapılmıştır. *Divriği Ulu Camii* 'nin bu mezartaşlarına niçin zamanında tesir etmediği cevaplayamadığımız

bir sorudur. Ancak bu şahidelerle *Divriği Ulu Camii*'ndeki motifler arasındaki benzerlik, bir menşe birliğinin kat'i işaretidir. Bilindiği gibi *Divriği Ulu Camii* nevi şahsına münhasır kalmış bir eserdir. Anadolu'da Moğol istilâsından sonra, bilhassa 1270 lerden itibaren mimarî tezyinatta bir baroklaşma görülmektedir. Ahlat şahidelerindeki bu barok kompozisyon bu devreye rastlamaktadır. Sivas'taki *Çifte Minareli* ile *Buruciye* medrese lerinin portallerindeki serbest motifler, *Gök Medrese*'nin köşe kulesindeki palmetler, *Turumtay* türbesindeki palmetli pano ve Amasya'daki *Bimârthane*'nin cephe tezyinatı, Ahlat şahidelerindeki kompozisyonun en yakın paralelleridir. XV. asra kadar uzanan paralelleri saymayı lüzumlu bulmuyoruz. *Bimârthane*'de bu barok tezyinatın Ahlat'takiler gibi sivri kemerli nişler içine alınmış olması ve niş kemerinin iki kavsinin tepede birbirini kat ederek iki yana dönmesi aralarında büyük bir yakınlık ve ilgi kurmaktadır. Görülüyor ki bu eserler bu devir üslûbu içinde birleşmişlerdir. Burada da, *Divriği Ulu Camii* ile yukarda saydığımız eserler ve Ahlat şahideleri arasında ayrı zamanlarda ve ayrı yollarla ilgi kurulan müşterek bir kaynak söz konusu olmak gerekir. Bu plâstik palmet motiflerinin en eski örnekleri XII. asırdan kalan Ardisdan *Mescid-i Camii*¹⁷⁸ ile Kazvin'deki *Medrese-i Haydariye*'nin¹⁷⁹ mihraplarında, Hemedan'daki *Künbet-i Alevîyan*'ın¹⁸⁰ ve Abarkuh'daki *Pîr Hamza Sebzipûş* türbesinin¹⁸¹ stüko panolarında bulunmaktadır.

Birbiri ile kaynaşmış rûmîlerle şeritlerin teşkil ettiği örgüler: Ahlat mezartaşlarında görülen değişik bir tezyin şekli de rûmîlerle şeritlerin kaynaşarak teşkil ettikleri örgülerdir. Bunları üç grupta incelemek mümkündür :

a — Örgülü kûfiden mülhem geçmeler: İlk defa *Ahmed el-Müzeyyin* 647/1249 tarihli eserinin (Kat. Nu. 42) alınlık panosunda, altlı üstlü simetrik olmak üzere örgülü kûfiyi andıran kaba bir desen kullanmıştır. Şeritlerin uçları göz teşkil eden kıvrımlarla nihayetlenmektedir. Bu desen iki ayrı gruba da kaynak olmuştur. Örgülü kûfiye benzeyen geçmelerin alınlık panosunda yer aldığı ilk şahide 668/1269 tarihli (Kat. Nu. 30). Buradaki geçmelerin *Ahmed el-Müzeyyin*'in eserindeki geçmelerle alâkası çok açıktır. Tesbit edebildiğimiz örneklerle göre bunu 682/1283 tarihli şahidenin alınlık panosu takib eder. Burada zemin rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Yuvarlak profilli şeritlerin uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenmektedir. Yuvarlak bir şekil çizen ortadaki geçme, iki yandaki örgülü şekillere birbirleri ile karşılaşan şerit uçlarının müşterek olarak teşkil ettikleri birer rûmî motifi ile bağlanmaktadır. Bunlardan XIII. asrın sonu-

¹⁷⁸ A. U. Pope, *Survey*, IV, 321 - 324. lev.; S. Ögel, *a. e.*, 114 - 115. s., 132. res.

¹⁷⁹ *A. e.*, 313 - 316. lev.; S. Ögel, *a. e.*, 115. s.

¹⁸⁰ *A. e.*, 329 - 332. lev.; S. Ögel, *a. e.*, 115 - 116. s., 134 - 135. res.

¹⁸¹ *A. e.*, 391. lev.; S. Ögel, *a. e.*, 116. s., 136. res.

na kadar yapılmış olanlar (Kat. Nu. 55, 56, 62, 64, 75) aynı esas, aynı sistem içinde değişik örgülerin denendiği motiflerdir.

Bu desen XIII. asrın son çeyreğinden itibaren (Kat. Nu. 52) alınlık panolarını süslemeğe devam ettiği gibi, başka bir tip alınlık panosunun bulunduğu şahidelerde, imza kitabesinin altında veya üstünde yer alan ikinci panoda kullanılmıştır. Asrın başlarından itibaren boşlukları dolduran rûmî ağları gittikçe yoğunlaşır ve örgüler sıklaşır

(Kat. Nu. 80; 13. şek. a-b).

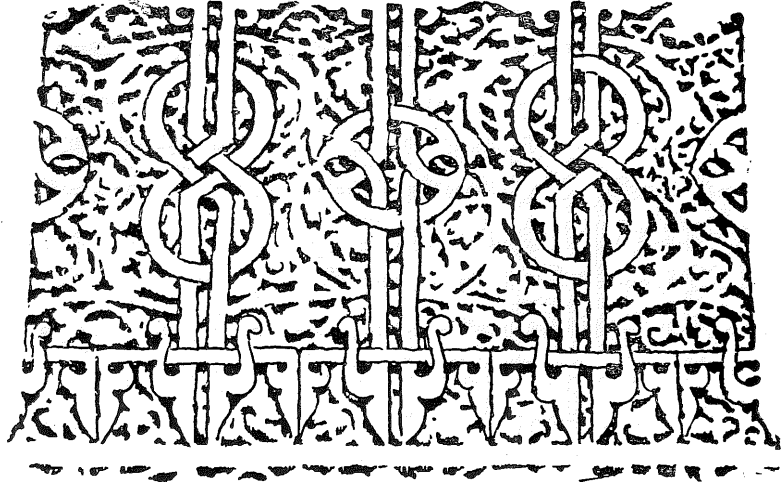
Hemen bütün örneklerde şeritler düz satırlıdır. Desen örülürken panonun alt tarafında bir hat meydana getirmektedir. (Kat. Nu. 64, 84).

Bu tipin en güzel örneklerinden biri 714/1314 tarihli şahidedeki alınlık panosundadır (Kat. Nu. 72; 14. şek.). Burada

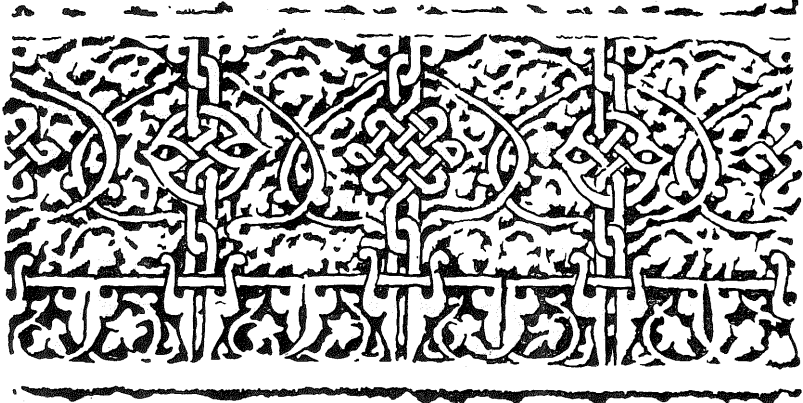
bütün uçları rûmî kıvrımları ile biten düz satırlı enli şeritlerin araları dik ve derin oyulmuş ince rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Bu ince rûmîler, şeritlerle aynı hizada olmakla beraber, esas deseni

belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir. Güzel örnekler veren bu tip 730/1330 tarihli şahideden (Kat. Nu. 99) sonra alınlık panosunda görülmez.

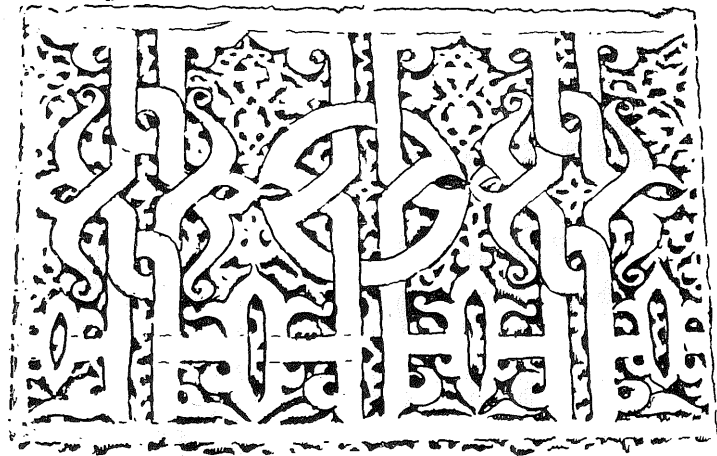
İkinci panoda XVI. asrın başına kadar devam eden örgüler alınlık panosundakilere göre daha sık, daha yoğundur (Kat. Nu. 79,

13 a. Şekil (Kat. Nu. 80)

13 b. Şekil (Kat. Nu. 80)

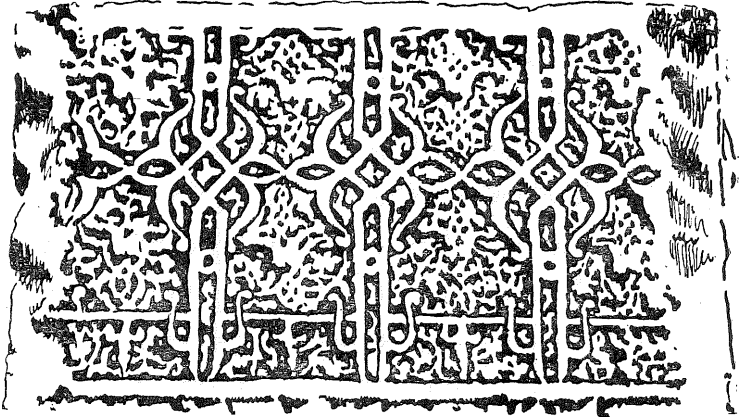

14. Şekil (Kat. Nu. 72)

89, 110). Bunlarla 721/1321 tarihli bir örnekle (Kat. Nu. 31) beraber panonun içinde, üstte, çerçeve silmesine paralel ikinci bir çizgi daha belirir (Kat. Nu. 101), yoğunluk gittikçe artar. Bazı örneklerde motifleri seçmek âdeta imkân dışına çıkar.

Bu desenlerin örgülü kûfî ile akrabalığı açıktır. Gerek İran'da, gerek Anadolu'da aynı örgüleri gösteren kûfî yazılar çoktur. Fakat daha Farûmad *Mescid-i Camii* 'nde bu örgülerin yazı olmaktan çıkarak sadece bir desen haline geldiğini görüyoruz.¹⁸² Anadolu'da *Divriği Ulu Camii*'nde minber tahtının alınlığında, *Hunad Medrese*'sinin portal şeritlerinde ve Sivas'taki *Çifte Minareli*'nin cephesinin muhtelif kısımlarında aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak hiçbir yerde Ahlat şahidelerinde olduğu gibi rûmîleşmiş, ince ve yoğun ağlar haline gelmemiştir.

b — Geometrik olarak düzenlenen rûmîler : Bu kompozisyonun esasını geometrik olarak düzenlenen palmet yaprakları ile onların bir şerit halinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî yaprakları ve kıvrımları ile nihayetlenen sapları meydana getirmektedir. Zemin bütün örneklerde ince ince işlenmiş yoğun rûmî ağları ile kaplanmış. Yalnız alınlık panolarında kullanılan bu kompozisyonun da başlangıcını *Ahmed el-Müzeyy*'n'in 476/1249 tarihli eserine (Kat. Nu. 42) bağlamak mümkündür. Fakat tam karakterini almış olarak XIV. asırla başlar (Kat. Nu. 65) ve asrın ilk yarısında çok kullanılır (Kat. Nu. 67; 15. şek.). İkinci yarından itibaren süratle azalarak XV. asırda birkaç (Kat. Nu. 107), XVI. asırda da tek örnek (Kat. Nu. 110) temsil edilerek son bulur (16. şek.). İlk örneklerde palmet yaprakları ve şeritler düzdür. 1310 - 15 yıllarına tarihlediğimiz bir şahidede (Kat. Nu. 78) palmet yapraklarının üstünün tarandığını ve şeritlerin yivlendiğini; 720/1320 tarihini taşıyan bir örnekte de (Kat. Nu. 79) şeritlerin zincir gibi örüldüğünü görmekteyiz. Palmetler bu tarihten itibaren bazı istisnalarla hemen bütün eserlerde taramalıdır. Aynı şeyi yivli şeritler için de söyleyebiliriz. Ancak, örgülü şeritlere seyrek olarak rastlanmaktadır (Kat. Nu. 70, 100).

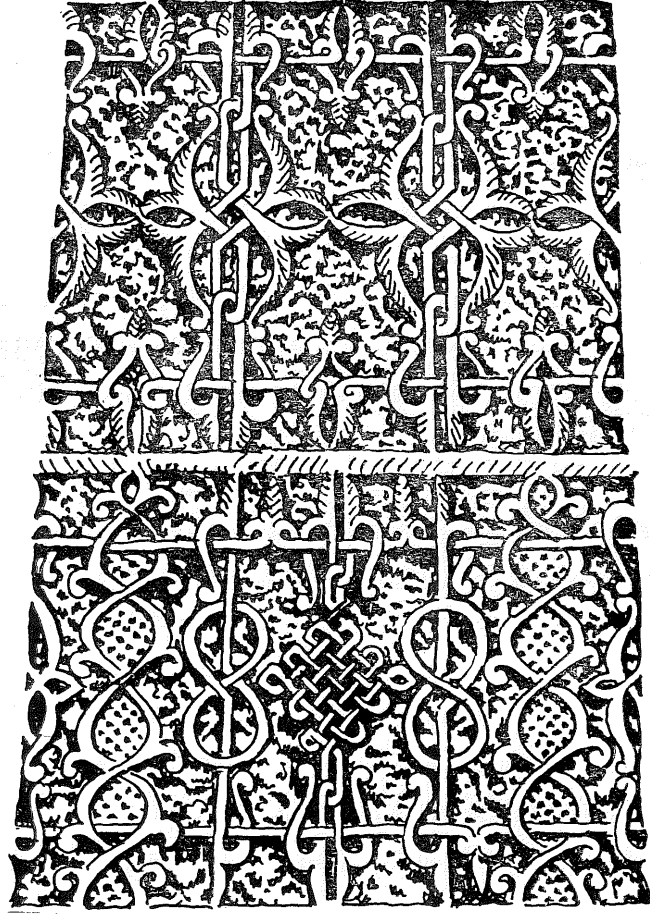
15. Şekil (Kat. Nu. 67)

Daha 700/1300 tarihli şahidede (Kat. Nu. 65), panonun alt tarafında, örgünün bünyesine dahil olarak, çerçeve silmesine paralel bir hat teşekkül etmiş

¹⁸² S. Ögel, a. e., 131. res.

idi. Bu hat istisnasız bütün örneklerde mevcuttur (Kat. Nu. 67, 98). Asrın ilk çeyreğinin sonundan kalan bir şahide (Kat. Nu. 101) çizgilerin ilk defa dört yanda teşekkül ettiği ve bir iç çerçeve meydana getirdiği göze çarpmaktadır. Bu çerçeve (bazan iki bazan üç kenarda birer çizgi halinde olmak üzere) asrın ilk çeyreğinden sonra yapılan kompozisyonların çoğu için karakteristiktir (Kat. Nu. 90 - 92, 100, 107 - 110).

Anadolu'da XIII. ve XIV. asra ait bazı eserlerin tezyinatında rumî saplarının geometrik örgüler teşkil ettiğini biliyoruz. Sivas'taki *Çifte Minareli*'nin cephe şeritlerinde, Erzurum'da *Hatuniye Medresesi*'nin eyvan tezyinatında, keza, Amasya'daki *Bimârhane*'nin portalinde gerek kasetlerin içini doldu-

16. Şekil (Kat Nu. 110)

ran motiflerde gerek kasetleri kuşatan rûmî sulara sapların geometrik olarak düzenlendikleri ve örgüler teşkil ettikleri malûmdur. İran'da İlhanlı devri evlerlerinde, örnek olarak, Bistam'daki *Beyazid Türbesi*'nin mihrabında,¹⁸³ Kum'daki *İmamzade Ali b. Cafer*'in kubbe göbeğinde,¹⁸⁴ İsfahan'daki *İmamzade Rabia Hatun*'un Tahran Müzesinde bulunan mihrabında da,¹⁸⁵ rûmî sapları geometrik bir düzende örülmüşlerdir. Bunların hepsi aşağı yukarı çağdaş eserlerdir. Nebatî ve geometrik motiflerin bu terkibi, daha doğrusu, gerek nebatî, gerek geometrik motiflerin aslî karakterlerini kısmen kaybetmeleri ve şekiller arasındaki keskin farkların kaldırılması İlhanlı devrinin tezyinî prensiplerindendir. Ahlat şahideleri de bu prensiplere göre tezyin edilmişlerdir. Fakat incelediğimiz kompozisyonun bir benzerine başka yerde rastlanmamıştır. Bu, tamamen Ahlat'a has örneklerden birisidir.

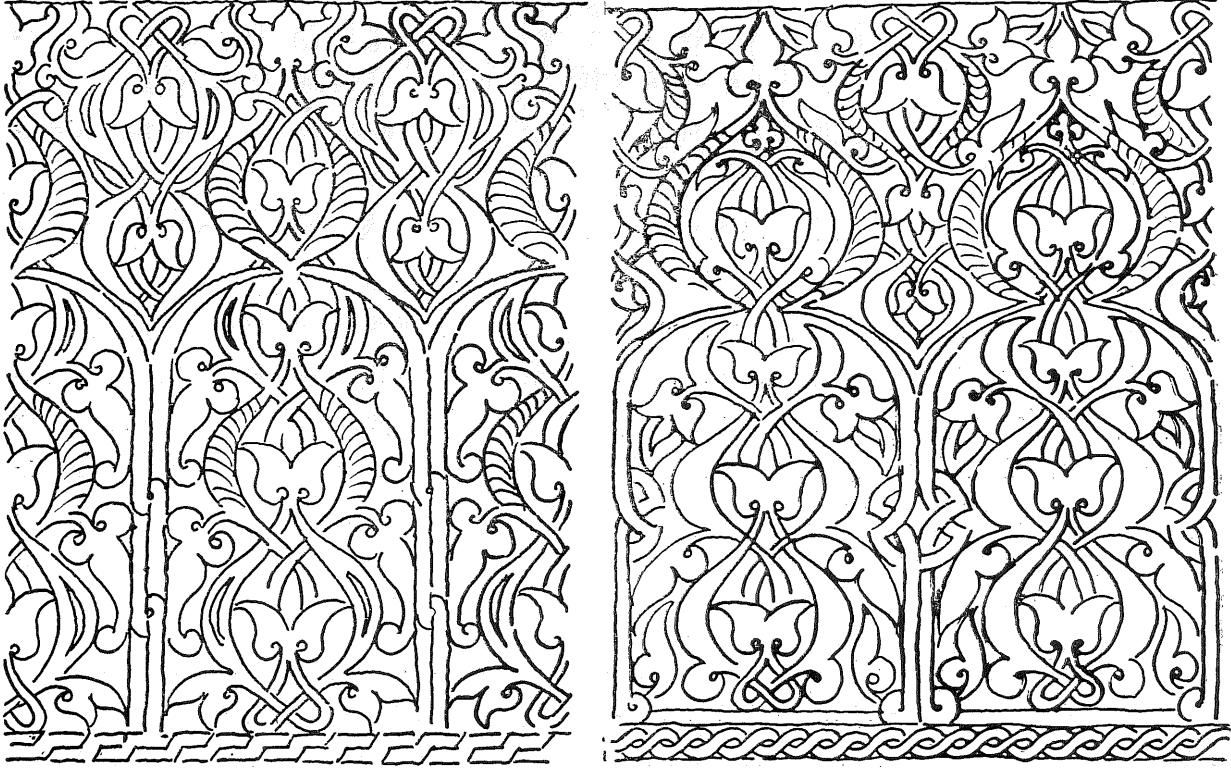
c — Niş teşkil eden palmet örgüleri : Bu kompozisyonda palmet yaprakları ile bu yapraklardan çıkan saplar taşkın sivri kemerli birer niş şeklinde dü-

¹⁸³ D. N. Wilber, *a. e.*, 127 - 128. s., 37. res.

¹⁸⁴ *A. e.*, 132. s., 51. res.

¹⁸⁵ *A. e.*, 138. s., 68. res.

zenlenmişlerdir. Nişin kemeri, karşılıklı yer alan iki palmet yaprağı ile teşkil edilmiştir (17 a - b. şek.). Yaprakların alt ucundan çıkan saplar aşağıya doğru uzayarak nişlerin kenarlarını çizmektedir. Yanyan gelen iki nişin komşu kenarları bir-

17 a. Şekil

17 b. Şekil

birlerine dolanarak geometrik örgüler meydana getirirler. Nişlerin içini ve aralarındaki boşlukları tomurcuklu rûmîler doldurmuştur. Bu şekilde yan yana sıralanan dört veya üç nişten meydana gelen kompozisyon şahidenin alınlığında, eteğinde veya hem alınlığında hem eteğindeson çeyreğinden kalan en eski şahideler-

Tezyinî küçük nişler XII. asrın eteğinde yanyana dizilen basit motiflerle beraber görülürler. Bunlar, şahidenindizilerinde mühim bir değişme görülmez. XIII. asrın ilk çeyreğinde de bu niş yer alır.

Yukarıda açıkladığımız kompozisyon ilk defa asrın son çeyreğinde, üç nişli olarak bu şahidenin etek panosunda yer almıştır (Kat. Nu. 53). Burada, iki yanda bulunan nişlerin içindeki rûmî ağlarının arasında küçük birer kandil motifi görülmektedir.

İlk defa 695/1295 tarihli şahidede (Kat Nu. 63) alınlık panosuna işlenmiş olan bu kompozisyon, takriben yarım asır hem alınlık, hem etek panosunda birlikte kullanıldıktan sonra (Kat. Nu. 86, 93) yine etek panosuna çekilir ve XV. asrın ilk çeyreğinin sonlarına kadar devam eder. Son görüldüğü eser 823/1420 tarihli bir şahidedir (Kat. Nu. 107).

Dizi halinde tezyinî niş motifleri XIII. asrın sonlarında minberlerin de alt kısımlarında görülmeğe başlar. Bilinen örneklerle göre bunların en eskisi *Ahî Şerefeddin Camii*'nin minberidir (1290). XIII. asrın bazı mimarî eserlerinde de mihrabiyelerin üzerinde küçük niş dizileri bulunmaktadır. Örnek olarak *Ağzıkara Han*'ı ve Sivas'taki *Çifte Minareli*'yi zikredebiliriz. Tezyinî niş dizileri Anadolu'ya has bir motiftir. Bunların en eski örnekleri de Ahlat mezartaşlarında görülmektedir. Palmet yaprakları ve onların sapları ile teşkil edilen niş motiflerine ise hiçbir yerde rastlanmamıştır.

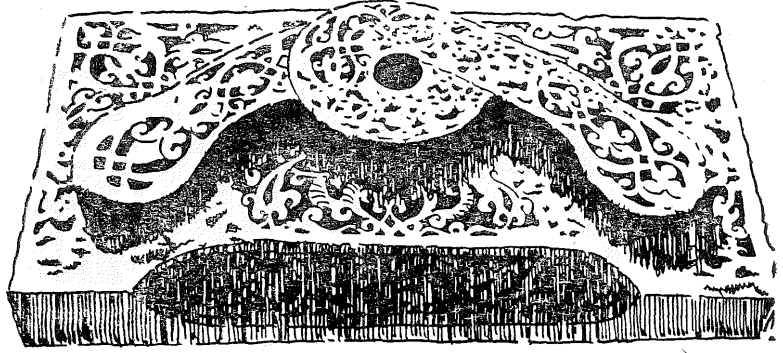
Geç devirlerde nebatî motiflerin geometrik olarak düzenlendiği değişik bazı örnekler de mevcuttur.

886/1481 tarihli şahide (Kat. Nu. 108) kompozisyonların çözüldüğü, bozulduğu bir eserdir. Alınlık panosunda altı köşeli iki yıldız şeklinde düzenlenen naturalist yaprak ve çiçeklerle bunları çerçeveleyen yivli şeritlerin teşkil ettiği bir kompozisyon yer almaktadır. Çiçekli yıldızların aralarında kalan boşluklar karakterini kaybetmiş rûmî motifleri ile doldurulmuştur. Bu kompozisyonun Ahlat'ta öncesi ve sonrası bulunmadığı gibi başka yerde de herhangi bir benzerine rastlanmamıştır.

908/1502 (Kat. Nu. 108) ve 914/1508 (Kat. Nu. 112) tarihli taşlar *Meydanlık* kabristanını süsleyen son eserlerden ikisidir. Bunlarda, çok ince olarak işlenmiş yoğun rûmî kıvrımlarının üzerinde, ince yarım palmet yapraklarının teşkil ettiği halkaların çeşitli örgüleri ile meydana getirilen birer kompozisyon görülmektedir. Işık ve gölgenin son derece maharetle tanzim edildiği bu eserler maniyerizmin örnekleridir.

E j d e r v e e j d e r - k e m e r l e r : Bazı şahidelerin arka yüzlerinin alınlığında çıkıntılı bir tabla üzerinde uçları çatallı, yuvarlak veya ejder başları ile biten sivri ve düğümlü kemerler görülmektedir. Tesbit edebildiğimiz ilk kemer *Veys b. Ahmed*'in 1270 yıllarına tarihlediğimiz bir eserinde bulunmaktadır. Bu kemer sağır olarak yapılmış ve üzeri rûmîlerle doldurulmuştur. *Esed el-Müzeyyin*'in 684/1285 tarihli eserinde kemer mukarnas sıralarının yukarısına oturtulmuştur. Kemerin uçları, çatallanarak içe doğru dönen büyük kıvrımlar teşkil ederler. Bu uçların tabii bir kemer başlangıcı olmadığı muhakkak olduğu gibi, kemerlerin bu şekilde tezyinî bir unsur olarak kullanıldığına da rastlanmamıştır. Aynı sanatkar 687/1288 tarihli eserinde (Kat. Nu. 56) böyle bir kemer motifi kullanmış; 691/1292 tarihli şahidesinde ise hem arka, hem ön yüzün alınlığına birer kemer yerleştirmiştir. Arka yüzdeki kemer bir evvelkinin çok yakın benzeridir. Kemer uçları barok palmet kıvrımları halindedir. Önyüzdeki kemerin iki kavsi kendi içinde birer büküm yaparak bir yılan başını hatırlatan sivri uçlarla nihayetlenmektedir. *Esed b. Eyyûb*'un bildiğimiz iki talebesinden *Ha-*

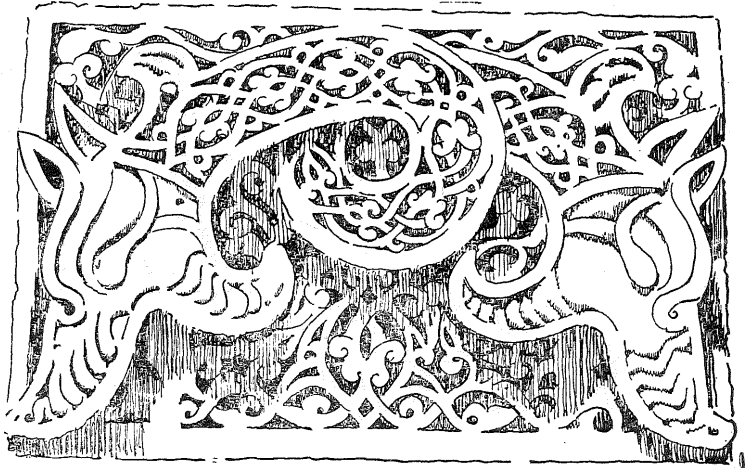
vend b. Bergi de 960/1291 tarihli eserinde (Kat. Nu. 75) uçları kıvrımlı bir kemer yapmıştır. *Esed* 'in diğer talebesi *Asil b. Veys* 'in konumuz bakımından çok ehemmiyetli iki eseri mevcuttur. 700/1300 tarihli şahidesinde (Kat. Nu. 65) uçları baş gibi top olarak yapılmış düğümlü bir kemer (18. şek); tarihsiz olan diğerinde (Kat. Nu. 64) ise uçları korkunç birer ejder başı ile nihayetlenen düğümlü bir kemer işlenmiştir (19. şek.). Tarihi belli olmayan bu eseri, imzasında hocasının adını kaydetmesi sebebi ile, diğerinden biraz önceye koyuyoruz. Aynı şekilde *Asil b. Veys* 'in kardeşi *Muhammed b. Veys* 'in de bir ejder ve bir kemer kompozisyonu mevcuttur. 1300 civarına tarihlediğimiz ejderler (Kat. Nu. 71) düğümlü bir kemerin iki ucundadır (20. şek.). Bu düğümlü kemer *Asil b. Veys* 'in kemerleri ile aynı tiptedir. Ejderler kurt başını hatırlatmaktadır. Başlar çok büyük ve detaylı olarak işlenmişlerdir. 714/1314 tarihini taşıyan diğer eserinde (Kat. Nu. 72) ise, iri kıvrımlarla çatallaşan ve uçları açılmış bir ejder ağzını andıran bir sivri kemer görülmektedir (21. şek). Aynı sanatkarların, aynı yıllarda hem kemer, hem ejder yapmaları; kemerlerin ya düğümleri ya da uçları ile ejderleri hatırlatmaları, bu iki motif arasında mahiyet bakımından bir fark bulunmadığını, kemerle-

18. Şekil (Kat. Nu. 65)

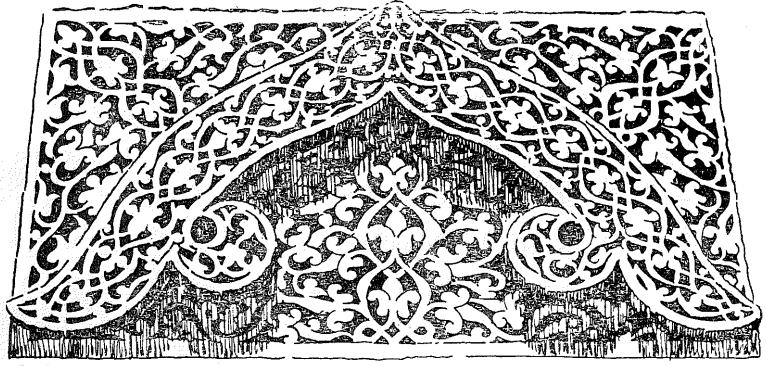
19. Şekil (Kat. Nu. 64)

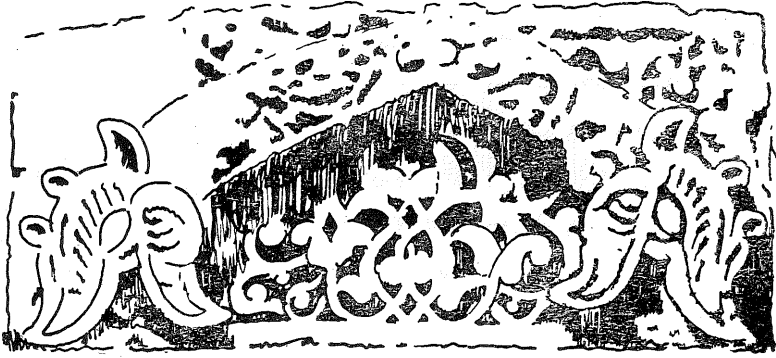
20. Şekil (Kat. Nu. 71)

rin de tamamen stilize birer ejder olduklarını açık olarak ortaya koymaktadır. Bunların bazılarına niçin ejder başı işlendiği sorusuna kesinlikle cevap veremeyiz. Ama, burada sembolizmin, mezarı yaptıran tarafından müşahhas şekillerin hoş karşılanmayışının rolü olabilir.

Meydanlık kabristanında birini 1290-1300 yıllarına (Kat. Nu. 115, 22. şek.), diğeri ni XIII. asrın sonuna (Kat. Nu. 60, 23. şek.) tarihlediğimiz iki ejder figürü daha mevcuttur. Bunların hangi sanatkârların elinden çıktığını bilemiyoruz. Ancak tarihli ve imzalı örneklerle göre kemer ve ejderler 1270 ile 1314 yılları arasında ve birbirleri ile usta, şagirt ve kardeş münasebetleri içinde bulunan belli sanatkârlar tarafından yapılmışlardır. Bunların da aynı sanatkârlar ve kuvvetli ihtimalle *Esed b. Eyyûb* veya talebesi *Asîl b. Veys* tarafından yapılmış olabileceklerini düşünmek mümkündür. XVI. asrın başlarında, XIV. asrın bütün motif ve kompozisyonlarını canlandırmak isteyen *Kasım b. Muhammed* iki eserinde ejder-kemer motifini de kullanmıştır. Bunlardan 910/1505 tarihli olan (Kat. Nu. 110) şahidede *Muhammed b. Veys*'in 714/1314 tarihli eserindeki kemer şekli kopya edilmiş; 912/1506 yılında yapılmış bulunana da (Kat. Nu. 111, 24. şek.) uçları çatallı ve kıvrımlı, üzeri pulları ifade eden ince balıksırtı deseni ile süslü, iki dilimli değişik bir ejder-kemer işlenmiştir.

21. Şekil (Kat. Nu. 72)

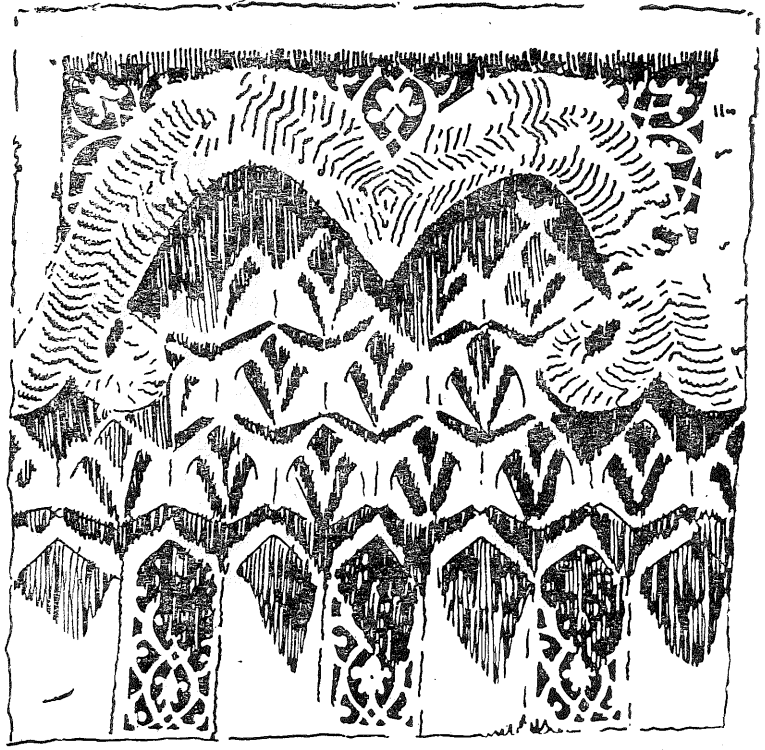

22. Şekil (Kat. Nu. 115)

23. Şekil (Kat. Nu. 60)

XIII — XIV. asır Anadolu sanatında ejder gerek mimarî tezyinatta, gerekse el sanatlarında çok kullanılan bir motiftir.¹⁸⁶ Fakat, Afyon mezartasındaki bir çift yılan figürü¹⁸⁷ hariç tutulursa, Ahlat'takilerin dışında mezartaşları üzerinde bu motife tesadüf edilmediği gibi, diğer örnekler içinde böyle kemer şeklinde stilize edilmiş veya kemerle kompoze edilmiş ejder figürleri de bulunamamıştır. Düğümleri ve ters çevrildiği zaman aldığı kemer biçimi ile Erzurum *Hatuniye Medresesi*'ndeki ejderler Ahlat'takilerin en yakın örneğidir. 1285 -

24. Şekil (Kat. Nu. 111)

91 yıllarına tarihlenmiş olan¹⁸⁸ bu medrese ile Ahlat'taki ejderli mezartaşlarının tarihleri arasındaki yakınlık da bu bağ kuvvetlendirmektedir.

Ejder motifini İran menşeyli bir şahidede de görmekteyiz (332. res.). Halen Doğu Berlin'de Pergamon Müzesi'nde bulunan bu şahide (Env. Nu. J. 591) firûze çiniden yapılmıştır. Burada ejderler içteki kırma kemerin alınlığında rûmîlerle kompoze edilmiş olarak yer almaktadır. Ahlat'taki ejderlerin gövdelelerini teşkil eden kemerler ve kemerin gerek köşelikleri, gerekse çerçevelediği sâha rûmîlerle kaplanmıştır. Bugün için bilhassa mühim olan husus İran'da da bir şahide üzerinde ejder motiflerinin görülmesidir.

Ejderli mezartaşlarının en eski örneklerini Çin'de bulmaktayız. Han Sülâlesi (M.S. 145 - 168) zamanında Shantung Chia - hsiang'da bir Wu aile mezarında, *Taoist* hikâyeleri tasvir eden resimli taş levhalar üzerinde tepede düğümlenerek yuvarlak bir kemer şekli meydana getiren, üzeri pullarla işli, kanatlı ve kulaklı bir çift ejder mevcuttur (333. res.).¹⁸⁹ Shensi'de IV - VI. asırlar içinde yapıldığı kabul edilen bir mezartaşında, yine tepede bir düğüm yapan iki ucu

¹⁸⁶ G. Öney, *Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri*, Belleten, XXXIII, 130. sayı, 1969, 171 - 192. s.

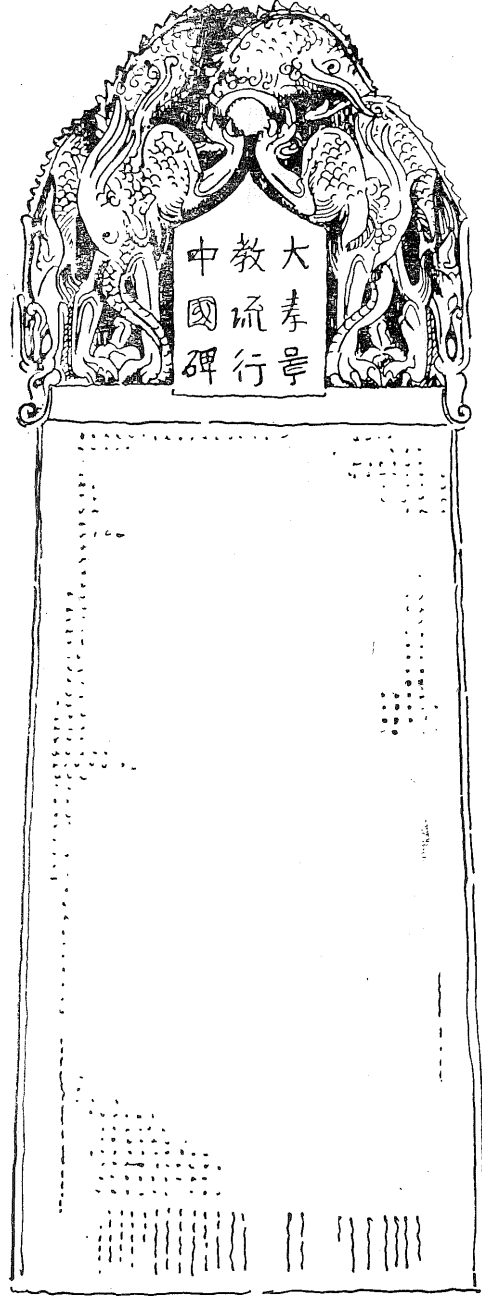
¹⁸⁷ K. Otto-Dorn, *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien*, Ars Orientalis, III, 1959, 63. s., 1 - 2. res.

¹⁸⁸ A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara 1969, 123 - 125. s.; H. Karamağaralı, *Erzurum'daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Bânisi Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III (1971), 233, 239 - 240, 242. s., 5 - 6. res.

¹⁸⁹ O. Sirén, *Chinese Painting*, London, I. c. 17 - 18. s.; III. c., 2. lev.

ejderli bir kemer görülmektedir (22. res.).¹⁹⁰ Mineapolis Müzesi'nde bulunan VI. asrın ilk çeyreğine ait bir lâhid kapağında da bir halka teşkil eden, birbirine sarılmış iki ejder figürü mevcuttur.¹⁹¹ Sian - fu'da VIII. asrın son çeyreğine ait bir Nesturî anıtında da yukarıda kemer şekli verilmiş, üzeri pullu iki ejder kabartması bulunmaktadır¹⁹² (25. şek.). Osaka Müzesinde bulunan, Sung devri (960 - 1126) sanatkarlarından *Li - Ch'eng'* e ait bir resmin Ming devri kopyasında bir mezar anıtı tasvir edilmiştir. Bu stel de Nasturî steline çok benzer. Taşın yukarısında kemer şeklinde birbirine sarılmış iki ejder görülmektedir (26. şek.).¹⁹³

Eski Altay yöresi mezartaşları ve anıtları da yılan ve ejder motiflerini ihtiva etmektedir. Uibat ve Bria nehirleri arasında Çamık bölgesinde bulunan ve VII - VIII. asırlardan kaldığı kabul edilen bir mezartaşı üzerinde bir yılan resmi görülmektedir (7. res.).¹⁹⁴ Taşın diğer tarafından bir koç başı kabartması mevcuttur *Kültigin'* in Orkun vadisindeki 732 tarihli anıtı üzerinde de bir ejder tasviri bulunduğu bilinmektedir.¹⁹⁵ Keza, *Bilge Kağan'* a ait anıtta da bir kemer şekli meydana getiren bir çift ejder kabartması bulunmaktadır (334. res.).¹⁹⁶ Bu anıt form bakımından Ahlat mezartaşlarını hatırlattığı gibi ejderlerin alınlıktaki kompozisyonu ile de onların yakın bir benzerini teşkil etmektedir. Bu benzerlik tesadüfî olmasa gerektir. Evvelki bahislerde de Ahlat mezartaşları ile İslâm'dan önceki Türk mezartaşları arasın-

25. Şekil

¹⁹⁰ O. Sirén, *Chinese Sculpture from the IV th to VI th Centuries*, II. c., 128. s.

¹⁹¹ O. Sirén, *Chinese Painting*, I. c., 57. s.

¹⁹² A. Von Wening - W. Heimann, *Das Nestorianer - Denkmal von Sian - Fu*, *Orientalisches Archiv*, III, Leipzig 1912/1913, 19 - 24. s., Abb. 2, s.

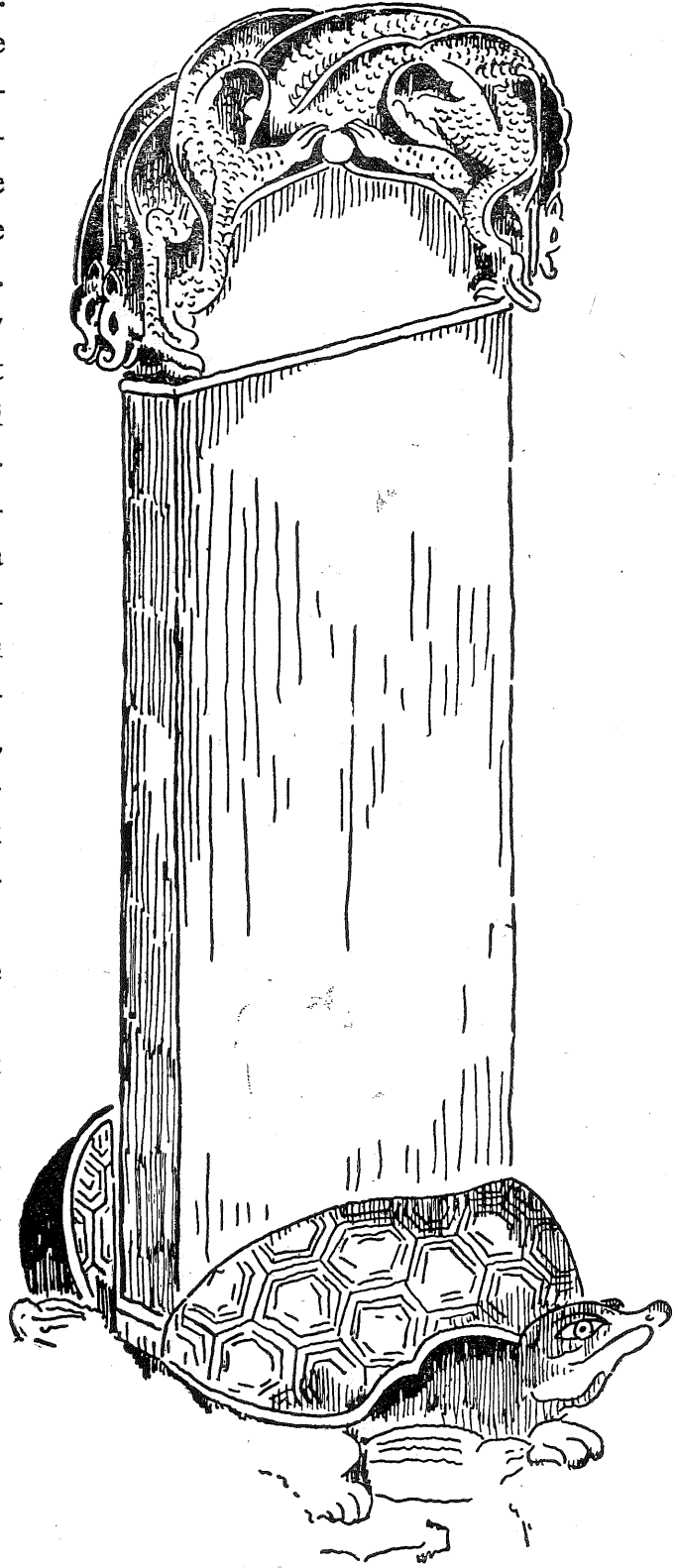
¹⁹³ O. Sirén, *Chinese Painting*, I, 198 - 199. s.; III, c., 149. pl.

¹⁹⁴ Appelgren-Kivalo, *Alt Altaische Kunstdenkmäler*, 151 - 152. res.

¹⁹⁵ J. Strzygowski, *Türkler ve Orta Asya Meselesi*, *Türkiyat Mecmuası*, III, 1935, 10. s.

¹⁹⁶ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II, 49. s.

daki münasebetlere işaret etmiştik. İlhanlılar'ın hakimiyeti devrinde Anadolu'ya akıp gelen kitleler arasında bulunan Doğu Türk oymaklarının birtakım sanat unsurları ile beraber eski inanç ve gelenekleri de Anadolu'ya taşıdıkları muhakkaktır. Ahlat mezartaşları bu yolla Altay mezarlarına bağlanmaktadır. Ahlat mezartaşlarındaki ejderlerin neyi ifade ettiğini kesinlikle söyleyemiyecğiz. Evvelâ, çeşitli devirlerde, çeşitli bölgelerde ve çeşitli yapı ve eşya üzerinde görülen ejderlerin çok ayrı inançlara bağlı olduklarını ve ayrı ayrı mefhumları sembolleştirdiklerini kabul etmek lâzımdır. Ejder, Orkun stellerinden Ahlat şahidelerine, yalnız herhangi bir motif olarak değil, stel üzerindeki yerini ve formunu da muhafaza ederek nakledilmiştir. Bu husus bazı geleneklerin de fazla bir değişmeye uğramadan Anadolu'da devam ettirildiğine bir işaret sayılabilir. Bu mesele ile ilgili olarak, G i r i ş'te de Türklerin eski âdet ve inançlarının İslâmiyetten sonra da yaşamakta devam ettiği üzerinde durmuş; bu inançların mezartaşlarındaki akislerinden örnekler vermiştik. Ahlat mezartaşlarındaki ejderler, herhalde Çin menşei-ne bağlı olarak, ölümle ve ruhun devamıyla ilgili kuvvetlerin sembolle-ri olsa gerektir.

26. Şekil

Kandiller ve şamdanlar : Bütün Anadolu mezartaşlarında en yaygın olan motif kandildir. Ahlat'ta şahideli lâhidlerde ve ilk defa XIII. as-

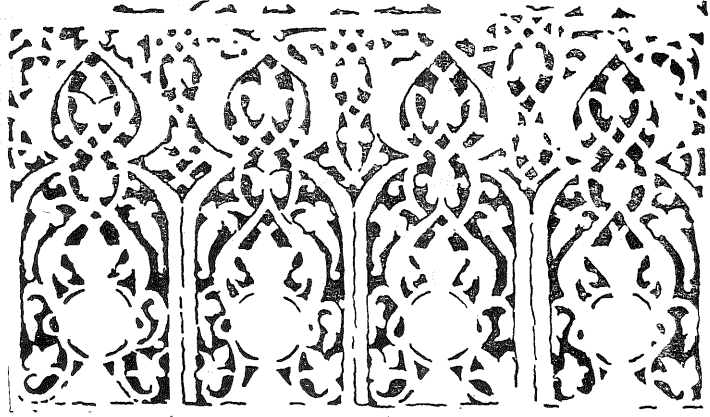
rın ilk çeyreğinde görülen bu motifin en eski örneklerde yeri belli değildir. Şahidenin arka yüzünde (Kat. Nu. 25), önyüzün alınlığında ve sandûkada (Kat. Nu. 38) bulunabilirler. Asrın ikinci çeyreğinden itibaren bazı şahidelerde cephenin, uzun askıları olan büyük bir kandil motifi ile süslendiğini görüyoruz (Kat. Nu. 43, 113). Asrın ikinci yarısında bu büyük kandil motiflerinin ve askılarının her tarafı rûmîlerle doldurulmağa başlar ve kandil bu rûmîler arasında ehemmiyetini gittikçe kaybeder.

Kandil motifi ayrıca şahidelerin cephesindeki büyük nişlerin içinde ve yine rûmî ağları arasında görülür (Kat. Nu. 77, 78). Buralarda çok küçülmüş ve adeta bir rûmî motifi haline gelmiştir. Keza etekte ve alınlıkta yer alan tezyinî niş sıralarının içinde de küçük kandil motiflerine rastlanabilir (Kat. Nu. 49, 53, 54, 76, 77, 80; 27. şek.). Şahidelerin arka yüzlerindeki kandiller de birer doldurma motifi olmaktan ileri geçmezler (Kat. Nu. 44 - 113). Kandil motifi, Ahlat'ta, çok zengin geometrik ağların ve kompozisyonların yanında diğer bölgelerde sahip olduğu ehemmiyetli yeri işgal edememiştir.

Şamdan motifleri çok nadirdir. Katalog numarası 40 olan şahidede önyüzün eteğindeki küçük nişlerin içini süsleyen bu motif çoğu kere kandillerle beraber görülmektedir (Kat. Nu. 38, 42, 47).

Şamdanlar da kandiller gibi, bir hususiyet göstermeyen küçük doldurma motifleri olarak kullanılmışlardır.

Silmeler ve bordürler: Şahidelerin en eski örneği olan 583/1187 - 88 tarihli eserden (Kat. Nu. 33) itibaren 700/1300 tarihli şahideye (Kat. Nu. 65) kadar hemen bütün taşların dış yüzleri zencirekli bir silme ile çepeçevre kuşatılmıştır. Yalnız yazılı bir bordürle çerçevelenmiş olanlar silmesizdir. XIV. asrın başından itibaren silme kaybolmakta ve bir daha görünmemektedir. Şahidenin dış kenarlarında kullanılan silme hep aynı zencirekli örgüdür. Bir asırdan fazla süren ömrü içinde dikkate değer bir gelişme veya değişme göstermez. Şahideyi çerçeveyen bu silmenin dışında, bazan, cephelerde yer alan büyük niş motifinin bordür kenarlarında (Kat. Nu. 57, 66, 83) veya imza kitabesinin çerçevesinde de değişik örgülerle süslü silmeler bulunmaktadır (Kat. Nu. 62, 64, 66, 83).

27. Şekil (Kat. Nu. 80)

B o r d ü r l e r en belirli ayırıcı vasıflarına göre,

- a — Rûmî bordürleri
- b — Geometrik bordürler
- c — Yazılı bordürler

olmak üzere belli başlı üç gruba ayrılırlar. Bunlardan rûmîli ve yazılı bordürler kendi içlerinde bir gelişme ve değişme seyri takip ederler.

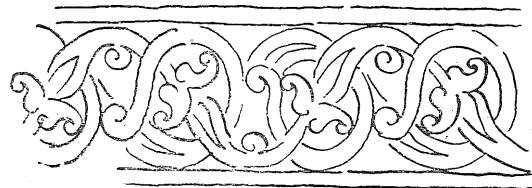
a — Rûmî bordürler : Şahidelerin en eskisi olan 583/1287 - 88 tarihli taşta (Kat. Nu. 33) basit bir rûmî bordür görülür. Saplar birbirini katederek hafif kavisler çizmekte, kavislerin boşluğu içinde meydana gelen tomurcuğun ucu tekrar incelererek sapa dönmekte ve kıvrımlar böylece devam etmektedir. Bunu takip eden 585/1189 tarihli şahide de ise değişik bir rûmî su kullanılmıştır. Burada tomurcuğun yan yaprakları incelererek ve arada içe doğru birer düğme teşkil ederek uzamakta, bir sonraki tomurcuğa sap olmaktadır. Bunun altında halkalar çizen basit bir örgü şeridi yer almaktadır. Bu şerit üstteki rûmî suyu zenginleştirmektedir.

XIII. asrın ilk çeyreğindeki yıldız ağı ile kaplı bazı şahidelerde (Kat. Nu. 21, 22, 26) bordür yoktur. Bazılarında ise silmenin iç tarafında çok ince bir bordür görülür. 617/1220 tarihli şahidede (Kat. Nu. 34) bu su üç sapın hafif kavisler çizerek birbirini katettiği basit bir örgüdür. Sap üzerinde yaprak veya tomurcuk yoktur. 618/1222 tarihli şahidede (Kat. Nu. 25.) daha enli tutulan bordürde kavislerin boşluğunu birer iri düğme doldurur (28. şek.). 622/1225 tarihli şahidede, kıvrımların içi düğmeli olarak, yine ince bir suya dönmüştür. 620/1223 tarihli bir şahideyle (Kat. Nu. 35) canlı ve hareketli bir rûmî su baş-

28. Şekil

lar. Burada bir sap kavisler çizerek her dönüşte bir tomurcuk teşkil etmekte, tomurcuğun orta yaprağı incelip uzayarak tekrar sap olmakta ve böylece devam etmektedir. Diğer bir sap tomurcuklu sapı katederek dolaşmakta ve boşluklarda birer düğme meydana getirmektedir (29. şek.). Bu suyun gelişmiş bir örneğini taşıyan 1225 yıllarından kalmış olan şahidede (Kat. Nu. 40) üzeri taramalı ikinci sap yarım palmet yapraklarına dönerek tomurcukları içine alan birer hal-

29. Şekil

ka teşkil etmektedir (30. şek.). Bu su gittikçe kıvraklaşarak XIII. asrın sonuna kadar devam eder (Kat. Nu. 49, 53, 54, 61) ve istisnaî olarak son defa 725/1325 tarihli bir eserde (Kat. Nu.

85) görülerek kaybolur. 1300 yılı civarına tarihlediğimiz bir şahidede (Kat. Nu. 83) rûmî suyun değiştiği görülür. Burada tomurcuğun orta yaprağı evvelâ ikiye ayrılarak ince saplar teşkil etmekte, sonra

30. Şekil

bu saplar kavisli iki palmet yaprağına dönerek bir aşırı ilerdeki tomurcuğa sap olmakta ve arada kalan tomurcuğu bir halka içine almaktadır (11. şek.). Bu suyun belirli vasfı tomurcukların iki yana kıvrılmadan üst üste sıralanmalarıdır. Diğerinin dalgalı olmasına mukabil bu durgun akan bir sudur. Bu su da daha zenginleşerek (Kat. Nu. 31, 72, 84) XIV. asrın ilk çeyreğinin sonuna kadar devam eder ve yerini yazılı bordürlere kesin olarak terkeder. Ancak bir intikal devri eseri olan 886/1481 tarihli şahidede (Kat. Nu. 108) bozulmuş olarak son defa görülür.

Bu tip bordürler ilk defa Gaznelilerde¹⁹⁷ kullanılmıştır. Anadolu Selçuklularında mimarîde en eski örneğini Sivas *Daruşşifa's*ında buluyoruz. *Karatay Kervansarayı*'ndan itibaren gittikçe gelişerek yoğunlaşır ve XIII. asrın son çeyreğinde barok bir karakter alır. Sivas'taki *Gök Medrese'nin*, Erzurum'daki *Hatuniye Medresesi'nin* ve Beyşehir'deki *Eşrefoğlu Camii'nin* portallerindeki rûmî sular bu barok devrin örnekleridir.

b — Geometrik bordürler : Ahlat mezartaşlarında bordür tezyinatı olarak örgüler tercih edilmemiştir. Şahidenin dış yüzünü çerçeveleyen geometrik bordürlere yalnız iki eserde tesadüf edebildik. 1270 yılı civarına tarihlediğimiz bir eserde (Kat. Nu. 32) imza kitabesinin altında kalan sâhayı, üç küçük halkayı uzun bir parçanın takip ettiği basit bir zencirek örgü kuşatır. 690/1291 tarihli olan diğer şahidede (Kat. Nu. 57) bordür, yivli olarak işlenmiş üç çift ince şeridin örülmesi ile meydana gelen bir su ile süslenmiştir. Şeritler hasır örgüsü ile birbirine geçen kasetler teşkil ederler. Her iki suya da Selçukluların ne mimarî tezyinatında ne ahşap eserlerinde rastlanabilmiştir.

Nişli şahidelerde nişi çerçeveleyen ince bir bordür daha mevcuttur. İlk örneğine 695/1296 tarihli bir şahidede (Kat. Nu. 63) tesadüf ettiğimiz bu bordür hemen pekçok örnekte filigran tarzında işlenmiştir (Kat. Nu. 69, 83, 107, 108). Bazı şahidelerde daha değişik örgüler de kullanılmıştır (Kat. Nu. 72, 110, 111).

¹⁹⁷ S. Flury, *Le Décor Epigraphique des Monuments de Gazna, Syria*, VI, 1925, XVII. lev; A.U. Pope, *Architectural Ornament, Survey of Persian Art*, II, 501 - d. fig.

Bu tip ince örgüler bazen imza kitabelerine de çerçovelik etmektedir (Kat. Nu. 83, 110). Filigran tarzındaki işçiliğin en eski örneklerini Samarra stükolarında buluyoruz¹⁹⁸. Çok sık ve küçük kare veya baklava dilimi şeklindeki bu örgüler stüko için çok elverişlidir. Anadolu'da az tanınan filigran tarzının örnekleri *Divriği Ulu Camii*'nin kuzey portalinde, büyük madalyonların içini dolduran peteklerde görülmektedir. Şahidelerde ortaya çıkışı bu tarihten sonradır.

c — Yazılı bordürler : XIII. asrın ikinci çeyreğindeki durgunluğu takiben ilk eserleri veren *Ahmed el-Müzeyyin*'in 647/1249 tarihli şahidesinde (Kat. Nu. 42) ilk defa yazılı bir bordürün cepheyi üç taraftan kuşattığı tesbit edilmektedir. *Ahmed el-Müzeyyin*'in oğlu *Veys (Üveys)* de 670/1272 tarihli bir eseriyle (Kat. Nu. 50) bu tarzı devam ettirmiştir. XIII. asrın son çeyreğinden sonra bütün taşı kuşatan bu tip bordürler yalnız kandilli şahidelerde görülürler (Kat. Nu. 117). 674/1275 tarihli şahidenin (Kat. Nu. 51) arka yüzünde ilk defa, büyük bir nişli panoyu kuşatan, yazı bordürü ile karşılaşırız. Bunu *Esed b. Eyyub*'un 687/1288 tarihli eserinin cephesindeki nişin bordürü takib eder. Bundan sonra yazılı bordürler gittikçe artar ve XII. asrın ilk çeyreğinin sonundan itibaren, tek bordür tipi olarak, XVI. asrın başındaki eserlere kadar devam ederler. Bunlardan XIII. asrın son çeyreğine ait bir iki örnekte bordür, nişi dikdörtgen olarak üç veya dört yönden çerçeveler (Kat. Nu. 62, 65). Diğer bütün yazılı bordürler sivri kemerli olarak nişin şekline uymuşlardır.

İlk örneklerde yazı dişi olarak oyulmuş kaba bir nesihdir. XIII. asrın son çeyreği ile beraber bordürlerdeki nesih yazının kabartma olarak işlendiği görülmektedir (Kat. Nu. 51, 56). Bu tarihten sonraki bordürlerin hemen hepsi rûmî kıvrımları ile süslenmişlerdir. Harflerin içlerindeki ve aralarındaki boşluklar gittikçe yoğunlaşan rûmî kıvrımları ve tomurcukları ile doldurulurlar (Kat. Nu. 99). Çoğunda yazı ile rûmîler aynı seviyede olduğu halde bazılarında rûmî zeminini teşkil eder, kabartma nesih bu zeminin üzerinde yer alır (Kat. Nu. 70, 100). XVI. asırdan kalan son eserlerdeki yazı sülüstür (Kat. Nu. 110, 111). Bu bordürler üzerinde yer alan yazıların mahiyeti hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Y a z ı l a r :

Şahide üzerindeki yazılar esas itibariyle dinî metinler ve kitabeler olmak üzere iki grupta incelenebilir.

Dinî metinler âyetler ve hadîslerdir. Miktarları az olan dualar ve ölümle ilgili hikmetli sözleri de bu gruba katabiliriz.

¹⁹⁸ *Excavations at Samarra*, XXXIII. lev.

XII. asrın sonundan kalmış olan iki şahideden birinin önyüzünün alınlığında Besmele (Kat. Nu. 33), diğerinde (Kat. Nu. 20) Âli İmran Sûresinin 185., Enbiya Sûresinin 35. ve Ankebut Sûresinin 57. Âyeti olan كل نفس ذائقة الموت «Bütün nefisler ölümü tadıcıdır» yazılıdır. Yazı, harf aralarındaki boşlukları rûmî kıvrımlarının doldurduğu kabartma nesih celisidir.

XIII. asrın kandilli şahidelerinin bir kısmının alınlığında aynı âyeti bulmaktayız (Kat. Nu. 48. 115). Kandilli olmayan diğer tiplerde âyetle süslü bir alınlık panosu istisnâî olarak görülür (Kat. Nu. 32). XIV. asır için de aynı şey söylenebilir (Kat. Nu. 87). الله «Allah» kelimesi ile süslenmiş bir - iki alınlık panosunu bu asır için bir değişiklik olarak kaydedebiliriz (Kat. Nu. 94).

Ahmed el - Müzeyyin 'le başlayan yazılı bordürlerde genel olarak Ayetu'l-Kürsî'nin veya Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir kısmı bulunmaktadır (Kat. Nu. 42, 45, 47). *Ahmed el - Müzeyyin*'in oğlu *Veys* (Üveys) de 670/1272 tarihli bir çocuk mezarının şahidesinde, kısa âyet ve hadîsleri birbirine eklediği bir bordür kullanmıştır (Kat. Nu. 50). Bu tek kalan, istisnâî bir eserdir. Şahidenin iç yüzünün de bir âyetle çerçevelendiği birkaç örnek mevcuttur (Kat. Nu. 19, 33). Bütün bu bordürlerde yazı dışı olarak oyulmuş, tezyinî karakteri olmayan kaba bir nesihdir. XIII. asrın üçüncü çeyreğinden sonra bu tip yazı kuşakları yalnız kandilli şahidelerde devam etmektedir (Kat. Nu. 114, 115). Nişli şahidelerdeki yazı bordüründe yer alan âyet, nişi çerçevelemekte veya niş kemerinin üzerinde bulunmaktadır. Bunlarda yazı, harf araları veya zemini rûmî kıvrımları ile doldurulmuş olan kaba bir nesihdir (Kat. Nu. 56, 65, 100 ve 110). Bu yazılarda görünüş ve gösteriş ön plâna alınmış, yazının delâlet ettiği mânanın anlaşılmasına aynı derecede önem verilmemiştir. Çünkü yazının okunabilmesinden çok tezyinî formül ve prensiplere dikkat edilmiştir. XIII. ve XIV. asır şahidelerinin arka yüzünde, kitabenin altında boş yer kaldığı takdirde, buraya bazan bir âyet, mese-lâ : Rahman Sûresinin كل من عليها فان «Bütün insanlar fanîdir» mânasındaki 26. Âyeti (Kat. Nu. 42); bazan bir hadîs, meselâ : الدنيا ساعة فاجعلها طاعة «Dünya kısa bir müddettir, onu ibadetle geçir» (Kat. Nu. 55), bazen bir dua, meselâ : (Kat. Nu. 70) رحمة الله «Allah ona rahmet etsin» yazılmıştır. Boş yerin büyük olduğu hallerde bunlardan ikisine (Kat. Nu. 47), hattâ üçüne bir arada rastlamak mümkündür.

Yazıların ikinci grubunu sanatkâr kitabesi, adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren k i t a b e l e r ve ölüyle ilgili şiirler teşkil etmektedir.

Şahidelerden önyüzü büyük bir kandil motifi ile süslü olanların yalnız biri sanatkâr kitabesini taşımaktadır (Kat. Nu. 48). Bu taşta arka yüzün alt kısımlarında bulunan kitabe nesihle, dışı olarak yazılmıştır. Kandilli olanların dışındaki diğer şahidelerin çok büyük bir kısmı imzalıdır.

Bu kitabelerden, sanatkârın adından başka babasının, ustasının adlarını, lâkab ve ünvanlarını, hatta ne zaman hacı olduklarını; müşterek isimler dolayısı ile de sanatkârlar arasındaki akrabalık münasebetlerini, şecerelerini öğrenmekteyiz. Tarih kitabelerinin de yardımıyla sanatkârların eser verdikleri yılları tesbit; üslûplarını teşhis ve gelişmelerini takip imkânı doğmaktadır.

İmza kitabelerinin yeri XII. ve XIII. asır eserlerinde muayyen değildir. Sanatkârlar henüz araştırma safhasındadırlar ve isimlerini müsait gördükleri herhangi bir yere yazmaktadırlar. *İbrahim b. Kasım* şahidenin iç yüzünü (Kat. Nu. 36); *Osman b. Hasan* (Kat. Nu. 20) ile *Hasan b. Yusuf* (Kat. Nu. 38) şahidenin dış yüzünü tercih etmişler; *Ahmed el - Müzeyyin* (Kat. Nu. 42, 45), *Esed b. Eyyub* (Kat. Nu. 52 - 53) ve *Veys b. Ahmed* (Kat. Nu. 31, 51) imzalarını her iki yüze de atmışlardır. Bunlardan başka *İbrahim* adlı bir sanatkâr (Kat. Nu. 25) ile *Veys b. Ahmed* imza kitabelerini ayak şahidesine, biri iç, diğeri dış yüze; *Ahmed el - Müzeyyin* ise çift şahideli bir eserinde (Kat. Nu. 42) hem baş hem ayak taşına yerleştirmişlerdir. Bu karışıklığın yanı sıra, iç yüzdeki imzalar yukarıya, ortaya, alta, mukarnas dilimlerinin üzerine veya kemer şeklinde stilize edilmiş ejderlerin çevrelediği sâha içine; dış yüzde de alınlık panosunun altına veya niş kemerinin köşeliklerindeki boşluklara konulabilmektedir. Asrın son çeyreğinden bazı eserler hariç olmak üzere, bu devrin bütün imza kitabeleri küçük ve itinasız bir nesihle dışı olarak yazılmışlardır.

XIV. asrın başında sanatkâr kitabesi için belli bir yer, belli bir yazı karakteri ve kompazisyonu ortaya çıkmıştır. Kitabeler şahidenin dış yüzünde, büyük niş motifinin yukarısında rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine, itinalı bir nesihle kabartma olarak yazılmışlardır. Kitabe, genellikle, düz silmeli veya zencirekli bir çerçeve içine alınmıştır (Kat. Nu. 66, 70, 76). Bu klâsik şekli hazırlayan örnekleri XIII., hattâ XII., asırda dahi bulmak mümkündür. Fakat kitabenin artık başka bir tarzın denenmeyeceği, değişmez şeklini alması *Havend b. Bergi* ve *Asil b. Veys*'le başlar. Bu tarz XVI. asrın başındaki son esere kadar muhafaza edilmiştir.

Lâhdin adına yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe ilk eserden son esere kadar baş şahidesinin arkasına yazılmıştır. Kitabenin yeri böylesine sabit kalmakla beraber düzenlenişi, muhtevası, yazının karakteri değişmektedir.

XII. asrın son çeyreği ile XIII. asrın ilk çeyreğinde hüviyet ve tarih kitabesi şahidenin arka yüzünde alt alta sıralanan satırlar halindedir. Satırlar bazan ince çizgilerle birbirlerinden ayrılırlar (Kat. Nu. 21). Yazı, linear olarak zemine oyulmuş nesihdir. XIII. asrın ilk çeyreğinin sonunda kitabenin değişik bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. (Kat. Nu. 38, 40). Kitabe sağ alt köşeden başlayarak şahideyi üç yandan bir bordür halinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen paralel satırlarda devam etmektedir. Bunlar da dışı olarak oyulmuş, nesihle yazılmışlardır. Yalnız bir eserde, istisnaî olarak, çevredeki yazı kabartmadır (Kat. Nu. 35). Kitabenin bordür teşkil eden kısmı *Asıl b. Veys*'in 668/1269 tarihli eserinde (Kat. Nu. 49) yine kabartma olarak işlenmiştir. Bu tarz bu tarihten sonra devam eder ve çerçevenin içindeki satırlar da kısmen veya tamamen kabartma olarak yazılırlar. Ancak, kabartma kitabelerin yanı sıra tamamen dışı olarak yazılan kitabeler de, gittikçe azalmak üzere, XVI. asrın başına kadar varlığını muhafaza etmektedir. İlk defa 674/1275 tarihli bir eserde (Kat. Nu. 51) kabartma harflerin arasındaki boşluklara rûmî motiflerinin serpiştirildiğini görüyoruz. Yazı gittikçe gelişirken harflerin aralarını dolduran rûmî kıvrımları da yoğunlaşmaktadır (Kat. Nu. 65, 72). Fakat bu husus, genel bir temayül olmakla beraber, sanatkârın üslûbuna da bağlıdır. Çünkü bu arada, tek tük de olsa, düz ve sade yazıya rastlamaktayız. XIV. asrın ilk çeyreğinin sonuna doğru neshin bazı harflerinin sülûse çalmağa başladığı farkedilmektedir (Kat. Nu. 69, 70). XVI. asrın başından kalan eserlerdeki yazılar artık tamamen sülüstür (Kat. Nu. 110 - 111).

Zamanla kitabelerin muhtevasında da bazı değişmeler olmaktadır :

XII. asrın son çeyreğinden itibaren kitabeler *قبر هذا* kelimeleri ile başlanmaktadır (Kat. Nu. 20, 21). Bu tarz XIV. asrın ortalarına kadar devam etmektedir (Kat. Nu. 89). Bunun yanı sıra *هذه تربة* (Kat. Nu. 58) veya *هذه روضة* (Kat. Nu. 57) tarzında başlayan kitabeler de mevcuttur. Fakat bunlara XIII. asır içinde ender olarak rastlanılmaktadır. Bu başlangıç ibareleri XIII. asrın sonunda artarak XIV. asırda da devam ederler (Kat. Nu. 82, 98). Bununla beraber çok yaygın değildir.

XIV. asrın ilk çeyreğinde bazı kitabelerin *اللهم تعاف برحمتك و رأيتك على ساكن هذا اللحد* tarzında uzun ibarelerle başladığı görülür (Kat. Nu. 69). Bu tarz gittikçe artarak XV. ve XVI. asır kitabelerinde de devam etmektedir (Kat. Nu. 105, 111).

XII. asrın son ve XIII. asrın ilk çeyreğindeki kitabe metinleri kısa ve sadedir. Bunlarda kısaca ölünün şeceresi verilir, lâkab ve şöhretleri yazılır ve ölüm tarihi kaydedilir (Kat. Nu. 35). XIII. asrın ikinci yarısından itibaren ölüyü öven ve

onun vasıflarını anlatan ibareler de artmaya başlar. XIV. asır kitabeleri ise, Orkun anıtlarında olduğu gibi, ölünün sağlığında yaptığı işlerin sayılması ve övgülerle doludur. Meselâ bir kitâbede «ilmiyle iş gören, fazıl, kadıların ve hâkimlerin en büyüğü, iki âlemin müftisi, dinin ve milletin süsü» gibi sıfatlar yer almaktadır (Kat. Nu. 46, 65, 73). Bazı kitabelerden orada yatanın «devrin çok tanınmış pehlivan bir yiğiti» (Kat. Nu. 100); veya «zamanın bülbül sesli bir hafızı» (Kat. Nu. 81); bazı kimselerinde «Emîr» (Kat. Nu. 105), «Ahî» (Kat. Nu. 107) ve «Feta» (Kat. Nu. 52, 100) olduklarını öğreniyoruz. Kitabelerde bunlardan başka, ailesinden uzakta ölenlerin, katledilenlerin, bir karışıklıkta hayattan ayrılanların durumları da belirtilmiştir (Kat. Nu. 84).

Adına lâhdin yapıldığı kimsenin ölüm tarihini bildiren ibare kitabenin sonunda yer almaktadır. Genellikle iki ilâ dört satır tutan bu kısımda, orada yatanın öldüğü yıl, ay, ayın başı, ortası veya sonu, hattâ bazan günü kaydedilmektedir. Ölüm cuma gecesi olmuşsa bu ayrıca belirtilmiştir. İlk eserden son esere kadar bütün mezartaşlarındaki tarihler yazı ile verilmiştir. XVI. asrın başından kalanlar da dahi rakam kullanılmamıştır.

XIII. asrın ilk üç çeyreğinden kalan şehidelerin bir kısmında kitabeyi Farsça sekiz ilâ onaltı mısralık bir şiir takib etmektedir. Maalesef ancak pek azı sağlam kalabilen, bu gerçekten lirik ve güzel şiirlerde ölünün meziyetleri, güzelliği ve ardından duyulan acı hüznü bir dille anlatılmaktadır (Kat. Nu. 30, 49). Böylece Arapça ve Farsça Ahlat mezartaşlarında birarada kullanılmış olmaktadır. Gök Türklerde de mezar kitabelerinde ölünü hayat hikâyesini anlatmak ve ailesi efradından bahsetmek âdeti vardır. Orkun anıtlarından başka Koşu Çaydam'da bulunan mezartaşları üzerinde de ölünün arkasından duyulan hüznü belirten edebî ibarelere rastlanmaktadır.¹⁹⁹ Bu paralel eski Türk geleneklerinden birinin daha Ahlat'ta belirli bir devrede yaşatıldığını göstermektedir.

¹⁹⁹ H. N. Orkun, *a. e.*, II, 122, 123, 134, 136. s.

III

AHLATLI SANATKÂRLAR

İstilâlar ve bilhassa zelzeleler sebebiyle Ahlat'ın XII - XIV. asır anıtları, künbetlerin bir kısmı hariç olmak üzere, yıkılmış ve ortadan kalkmışlardır. Bu yapıların mimarî ve tezyinî karakterleri hakkında ancak kazılar sonunda bilgi edinebileceğiz.

Ahlatlı sanatkârlardan üçünü, Ahlat dışında meydana getirdikleri eserlerden tanıyoruz. Bunlar, Konya *Alâeddin Camii*'nin minberini yapmış olan *el-Hac Mengümbertî el-Hılâtî* ile, Anadolu'daki bütün XIII. asır anıtları içinde gerçekten çok müstesna bir yer işgal eden *Divriği Ulu Camii* ile *Daruşşifa*'sını yapmış olan *Hürşah el-Hılâtî* ve Tercan'daki *Mama Hatun Türbesi*'nin mimarı *Ebu'n - Nema b. Mu-faddalu'l-Ahval el-Hılâtî*'dir. Anadolu Selçuklu sanatı içinde nevi şahsına münhasır birer yapı olarak kalan bu iki mimarî anıtın da Ahlatlı birer mimar tarafından yapılmış olması, Ahlatlı sanatkârlar üzerine dikkat çekmelidir. Biz, bugün, eserleri Ahlat dışında bulunan bu üç büyük üstaddan başka, Ahlat mezartaşlarına imzalarını atmış olan 22 sanatkâr daha tanıyoruz. Bunlar mezartaşlarını mezar anıtları haline getirilen, bu sanat kolunun büyük ustalarıdır. Bu sanatkârlardan *Kasım b. Üstad Ali* (Kat. Nu. 105, 106) aynı zamanda Ahlat'ın çok güzel künbetlerinden biri olan *Erzen Hatun Kümbeti*'nin de mimarıdır. Bu durum bu mezartaşı sanatkârların aynı zamanda mimar olabileceklerini göstermektedir.

Ahlat mezartaşlarında sanatkar imzalarının bulunuşu bu eserlere bir hususiyet ve ayrıca bir ehemmiyet kazandırmaktadır. Türklerde bildiğimiz en eski imzalı lâhid, Koşu Çaydam havalisinde, Uygurlar'dan kalan bir sandûkadır. Burada «Azganaz er ağar yapmış» denilmektedir.²⁰⁰ Müslüman mezartaşları içinde tesbit edebildiğimiz en eski imza da Yezd'de, *Fatıma binti Yezd b. Ahmed b. Ali*'nin mezartaşındadır.²⁰¹ Anadolu mezartaşları imza ilk olarak Ahlat'ın *Meydanlık kabristanındaki* bir şahide üzerinde görülmektedir (Kat. Nu. 19). Bundan sonra imzalar artmakta ve gösterişli bir hal almaktadır. Anadolu mezartaşları içinde Tokat menşeli bir sandûka²⁰² ile Akşehir mezartaşlarının birkaçında da sanatkar kitabesine rastlanmaktadır.²⁰³ Fakat bunların değeri sadece münferit bazı eserlerin ustalarını tanıtmaktan ve mezartaşlarına ehemmiyet verildiğini göstermekten ibaret kalmakta, sanatkarların üslûplarının gelişmesini takibe ve sanatkarlar arasındaki bağları tesbite imkân vermemektedir. Buna mukabil Ahlat mezartaşlarındaki imza kitabelerinden, sanatkarların hüviyetlerinden başka, hayatlarının muhtelif safhalarını ve üslûplarının gelişme ve değişme seyrini takip edebiliyoruz. İmza kitabelerinin bazılarında, sanat hayatının merhalelerini ifade eden «*gulâm, şagird, üstad*» gibi lâkablar bulunmaktadır. Dikkati çeken bir husus da Ahlatlı mezartaşı sanatkarlarından mühim bir kısmının dede, baba, oğul, amcazâde ve hoca - talebe münasebetleri içinde bulunmalarıdır. Sanatkarlar ilk eserlerinde ustalarının adını belirtmektedirler. Ahlat mezarlıklarında yatanların arasında «*ahî*» (Kat. Nu. 107) ve «*feta*» (Kat. Nu. 52, 100) sıfatlarını taşıyan bazı isimlere rastlanmaktadır. Bu durum, sanatkarlar arasındaki dikkat çekici bağları ve dayanışmayı, XII - XVI. asırlarda Doğu Anadolu'da yaygın olan fütüvvet ile izah etmeyi mümkün kılmaktadır. Bir esnaf teşkilâtı olan fütüvvet veya ahilikte esnafın riayet etmesi gereken birçok kaide ve merasim mevcuttur. Meselâ, bir sanata intisap eden bir kimsenin muayyen bir müddet bir ustanın yanında o sanatı öğrenerek çırak veya kalfa çıkması gerekmekte; ondan sonra kendi başına iş yapabilmesi veya işyeri açabilmesi için bir ehliyet merasimi yapılmaktadır.²⁸⁴ Ahlat mezartaşlarındaki imza kitabelerinde rastladığımız *gulâm, şagird* ve *üstad* ünvanları bu teşkilâtın burada taşçı esnafı arasında ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Kitabelere göre, Ahlatlı sanatkarların sıra ile önce *gulâm* ve *şagird* olduklarını ve ustalarının adını zikrederek imza attıklarını; daha sonra sa-

²⁰⁰ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, III, 121 - 125. s.

²⁰¹ A. U. Pope, *Survey of Persian Art*, V, 519 - E.

²⁰² S. Eyice, *a. m.*, 217. s.

²⁰³ Bk. Giriş, 5 - 6. s.

²⁸⁴ «Bir sanata intisap eden çırağın o sanat için beynelesnaf muayyen olan müddeti ikmal ederek kalfa veya çırak çıkarılması yani kendi başına dükkân sahibi olması merasimine de son zamanlara gelinceye kadar birçok esnaf tarafından riayet edilmekte idi.» (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1922 - 1338, I. c., 519. s.).

dece isimlerini yazdıklarını yani bir merasim sonunda, kendi başlarına iş yapma iznini aldıklarını ve nihayet «*üstad*» ünvanını kullandıklarını; bu safhadan sonra çırak ve kalfa yetiştirdiklerini tesbit edebiliyoruz. Mamafih üstadlık devresinde de yine ustasının adını kitabesine yazan tek bir sanatkâr da mevcuttur. (Kat. Nu. 52, 58).

Ahlat mezartaşlarındaki imza kitabeleri ilk olarak A.Ş. Beygu tarafından neşredilmiştir. Ancak, bunların çoğu yanlış kopya edilmiştir. Meselâ *Yusuf b. Mîran* «*Yusuf b. Emin*»; *Hacı Mîrçe b. Mîran*, «*el-hacı Karaca b. Mîrza*»; *Esed b. Hâvend*, «*Esed b. Bakavend*»; *Muhammed b. Mîran*, «*Mehmed b. Mîrza*»; *Hacı Mîran b. Yusuf*, «*Hacı Emin b. Yusuf*»; *Esed b. Eyyub*, «*Esed b. Üstad*»; *Esed el-Vâş*, «*Estelvaş*» olarak okunmuşlardır.²⁰⁵

Ahlat mezartaşlarında tesbit ettiğimiz sanatkârlar şunlardır: *Osman b. Hasan*, *İbrahim b. Kasım*, *Hasan b. Yusuf*, *Muhammed Davut (?)*; *Ahmed el-Müzeyyin*, *Üveys (Veys) b. Ahmed*, *Esed b. Eyyub*, *Cum'a b. Muhammed*, *Hâvend b. Bergî*, *Esed b. Hâvend*, *Asîl b. Veys*, *Muhammed b. Veys*, *Hacı Yusuf b. Mîran*, *Hacı Mîrçe b. Mîran*, *Hacı Mîran b. Yusuf*, *Muhammed b. Mîran*, *Buûs b. Şems (Şemsîk) ed-Darrabî el-Hilâtî*, *Kasım b. Üstad Ali*, *Ahmed Kasım b. Muhammed*.

Bunlardan başka kendi eserlerini bulamadığımız fakat yetiştirdikleri sanatkârların imza kitabelerinde isimleri anılan *Üstad Ali ve Üstad Hoyeng* adlı iki sanatkâr daha bulunmaktadır.

Bütün bu sanatkârlardan hiçbirinin lâhdini bulamadık. Meydanlık kabristanında rastlıyabildiğimiz üç sanatkâr mezarı, hüviyetleri hakkında başkaca bilgi edinemediğimiz «*el-Müveşşî*» lâkabı ile maruf *Üstad Ali b. Mevdûd*'a (Kat. Nu. 47), *Üstad Mîran b. Hacı Mîr Hüseyin el-Haccare*'ye (Kat. Nu. 83) ve *Üstad Alamu'd-dîn Sencer es - Sayigî*'ye (Kat. Nu. 114) aittir. En büyükleri de dahil olmak üzere, diğer sanatkârlardan hiçbirinin mezarının bulunmayışı; buna mukabil mezarı bulunan üç üstadın da mezarlıkta hiçbir eserine rastgelinmemesi izahı güç bir husustur. Bu üç üstad mezartaşı sanatkârı olmayabilirler. Bu sebeple de onların imzasını taşıyan mezartaşlarına rastlanmaması tabiidir. Diğer sanatkârların mezarlarının ise Meydanlık kabristanının dışında, başka bir mezarlıkta bulunması hatıra gelebilir. Fakat, biz, Ahlat'taki mevcut diğer mezarlıklarda da bir sanatkâr mezarı bulamadık. Bu mesele bugün için çözümlenemeyecektir.

Eseri olan mezartaşı sanatkârlarını şimdi tek tek inceleyeceğiz.

1 — *Osman b. Hasan* (Kat. Nu. 19, 20, 33) :

Elimizde bulunan üç eseri de XII. asrın son çeyreğine aittir. Bunlar, baş ve ayak şahidesi ile siilindirik veya dikdörtgen prizma biçimindeki yekpare

²⁰⁵ A. Ş. Beygu, *a. e.*, 87. s.

bir sandûkadan teşekkül eden lâhidlerin bilinen en erken örnekleridir. Hepsî de kabristanın orta kısımlarında, birbirine yakın mesafelerde bulunan bu lâhidlerin sandûkası silindirik olan ikisinde (Kat. Nu. 19 - 20) sandûkaların boyları, şahidelere nisbetle, fazla uzundur. Diğer bir eserinde görülen dikdörtgen prizma şeklinde bir kapak taşından ibaret bir sandûka ise bu tipin en erken örneklerindendir (Kat. Nu. 33). Şahidelerin hepsinde aynı kompozisyon görülmektedir. Yukarı kısımda yazı ile doldurulan bir pano; onun altında ince bir şerit halinde, nesihle dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi, daha altta rûmî bir çerçeve içine alınmış olan, rûmîlerle kaplı sivri kemerli büyük bir niş yer alır. Bir yazı ile süslenen üst panolarda nesih, tezyinî bir unsur olarak kûfinin yerini almıştır. İmza kitabesi ilk defa bu sanatkârda, XIV. asrın klâsik eserlerindeki yerine konulmuştur. Adı bilinen ilk sanatkâr olan *Osman b. Hasan*, aynı zamanda XIII. - XIV. asır Ahlat çevresi ekolünün klâsik addedilebilecek şahide kompozisyonunu ana hatları ile tesbit eden ilk sanatkârdır.

2 — *İbrahim b. Kasım* (Kat. Nu. 35 - 36) :

Sanatkârın baba isminin « *el-Kasım* » olarak kaydedildiği iki eser tanımaktayız. İkisi de *Meydanlık* kabristanının doğu kısmındadır ve XIII. asrın ilk çeyreğinde yapılmışlardır. 1223 (Kat. Nu. 35) ve 1225 (Kat. Nu. 36) yıllarından kalan bu eserler motif ve kompozisyon bakımından birbirlerine çok benzerler. Her iki şahidenin dış yüzü, ince bir rûmî çerçeve içine alınmış, onaltı kollu yıldızlardan müteşekkil bir ağ ile kaplıdır. Yıldızların ortalarını rozetler süslemektedir.

Bu sanatkâr kataloğumuza almadığımız 614/1217 ve 618/1222 (Kat. Nu. 25) tarihlerinde değişik bir kompozisyon gösteren silindirik sandûkalı iki lâhid yapmış olan « *İbrahim* » isimli taşçı ustası ile aynı şahıs olabilir. Fakat elimizde üslûp mukayesesi için gerekli miktarda ve çeşitte eseri bulunmadığından bir neticeye varılamamaktadır. Bununla beraber bu sanatkârın *İbrahim b. Kasım* olması kuvvetle muhtemeldir.

3 — *Hasan b. Yusuf* (Kat. Nu. 38) :

Klâsik şahide kompozisyonunun öncülerindendir. Motifleri kaba ve iridir. Küçük ölçülerde eser vermiştir.

622/1225 tarihli, « *Hasan'ın eseri* » şeklinde bir sanatkâr kitabesi taşıyan ve sivri kemerli büyük bir niş içinde bir yıldız ağını ihtiva eden şahideli lâhidin, (Kat. Nu. 39; 171 - 172. Res.) diğer eserinden çok farklı bir kompozisyon göstermesi sebebiyle, aynı sanatkâra aidiyeti katiyetle söylenemezse de, Ahlat mezar taşçılarının XIII. asrın sonuna kadar süren araştırma devrinde birbirinden çok farklı motif ve kompozisyonları kullandıkları; imza kitabelerinde baba, hattâ usta isimlerini andıkları gibi, bazen sadece ilk isimlerini kullandıkları örnekler de

mevcuttur. Bu sebeple birbirine çok yakın tarihlerde yapılmış olan bu eserlerin aynı sanatkâra ait olması ihtimal dahilindedir.

4 — *Muhammed Davud* (داود) (173 Res.).

Henüz tek bir eserini tanıdığımız bu sanatkâr XIII. asrın ilk çeyreğinde çalışmıştır. Eserin önyüzü, üst üste bir sistem dahilinde sıralanan rûmî tomurcuklarından bir su ile çerçevelenmiştir. Üzerleri taramalı palmet yaprakları ve uçları düğmelerle biten tomurcuklar XIII. asrın ilk çeyreğinde görülmeğe başlanan ve asrın ikinci yarısında da gelişmesine devam eden bir rûmî kenar tezyinatıdır. Şahidenin önyüzünü kaplayan yıldız ağlarının kolları tepede sivri bir kemer meydana getirmekte, yanlarda da geçme bir su halinde devam etmektedir. Sekiz kollu olan yıldızlar, fazla düzenli bir şekil göstermemekle beraber, rastlıyabildiğimiz en erken örnektir.

Bu sanatkâr önyüzdeki sivri kemerli nişi, kemer köşeliklerine koyduğu imza kitabesi ve kemerin üstündeki geçmeler ile bir çok yeni unsuru bir araya toplamıştır.

5 — *Ahmed el-Müzeyyin* (Kat. Nu. 27, 42 - 47) :

Bu sanatkârın eserlerine Ahlat'ın *Meydanlık* kabristanında ve Reşadiye'de *Çehr gilân* mezarlığında (Kat. Nu. 27) rastlamaktayız. İmzası ve tarihi okunabilen en erken eseri 647/1249 (Kat. Nu. 42), en geç olanı da 660/1261 yıllarındadır (Kat. Nu. 47).

Eserlerinin ikisinde yekpare taştan yapılmış olan sandûkaların içleri bir tekne şeklinde oyulmuştur. XIII. asrın ilk çeyreğinde görülmeğe başlanmış olan bu tip, bu sanatkârın eserlerinden sonra yerini başka tip sandûkalara bırakmıştır. Sanatkâr bu tekne şeklindeki sandûkaların dışa bakan yan kenarlarını kendine has, arkaik kuşlu kûfiye benzer desenlerle süslemiştir (Kat. Nu. 42, 46). Bu kabartma desenleri kendisinden sonra yapan olmamışsa da, oğlu olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz *Ûveys* (*Veys b. Ahmed*) kûfi yazıdan mülhem geometrik örgü şeritleri kullanmıştır.

Sanatkâr şahide tezyinatında yepyeni motifler ve kompozisyonlar denemiş, yeni bir teknikle çalışmalar yapmıştır. XIII. asrın ilk çeyreğinde, silindirik sandûkalı lâhidlerin şahide tezyinatında kullanılan geometrik motifler ve rûmî bordürler tamamen bırakılmıştır. Bu sanatkâr yeni bir kompozisyon anlayışı içinde değişik motifler kullanmıştır.

Sanatkâr şahidelerinin dış yüzünü genellikle bir âyeti ihtiva eden ve nesihle dişi olarak yazılan bir bordür ile çevçeveller. Bu sâhanın içini, bazan tamamen,

sekiz veya oniki kollu iri yıldızlarla kaplar. Dik ve derin oygu, kalın şeritlerin ördüğü yıldızlara plâstik bir ifade vermektedir (Ka. Nu. 45, 47).

Sanatkârın eserleri için tipik olan bu desen ve teknik, oğlu *Veys* tarafından da bir iki eserde tatbik edilmiştir.

Sanatkârın çok karakteristik bir kompozisyonu da örgülü kûfiden mülhem tezyinatın çift ve simetrik olarak kullanılması ve bir pano halinde şahidelerde yer almasıdır. Bu tezyinata sanatkârın 647/1249 ve 652/1254 tarihli eserleri ile yalnız imza kitabesi bulunan bir eserinde, ayrıca imza kitabesi bulunmayan fakat tipik tezyinatı ve sandûka şekli ile bu sanatkâra atfedilen iki şahide üzerinde rastlamaktayız.

Ahmed el-Müzeyyin hemen hemen her eserine bir veya bir çift kandil yerleştirmiştir. Karın kısmı küre, ağız ve taban kısımları üçgen şeklindeki kandiller uzun bağlarla kulplarından yuvarlak bir kemere asılmaktadırlar. Yanar vaziyette gösterilen kandillerin karınlarında umumiyetle «Allah» kelimesi yazıldır.

Bu sanatkâr yeni bir lâhid formu, yeni kompozisyon ve motifler getirerek bir hamle yapmıştır. Moğolların istilâsına uğramış, karışıklığın hüküm sürdüğü bir yerde eski geleneğin ve çok emek isteyen, çift şahideli silindirik sandûkalı lâhidlerin terkedilmesi ve işçiliğin kabalaşması tabîî karşılanmalıdır.

6 — *Veys (Üveys) b. Ahmed* (Kat. Nu. 30, 32, 48 - 51) :

Eserleri *Meydanlık* kabristanının kuzey - doğu kısımları ile «*Kadılar mezarlığı*» denilen kısmında bulunmaktadır. Bu taşlardan en erkeni 664/1265, en geç olanı da 674/1275 tarihini taşımaktadır.

Sanatkârın babası olan *Ahmed*'in, *Ahmed el-Müzeyyin* olması kuvvetle muhtemeldir. Bazı eserlerindeki yıldız ağları, kandil motifleri ve kompozisyon *Ahmed el-Müzeyyin*'in tesirini gösterir. Eserlerinin tarihleri de böyle bir münasebetin tasavvuruna imkân vermektedir. *Veys*'in *Muhammed* ve *Asil* isimli iki oğlu devrin en büyük ustalarındandırlar. Yine devrin büyük üstadlarından olan ve *Asil b. Veys*'e hocalık yapmış bulunan *Esed b. Eyyub*'da *Veys*'in yetiştirdiği bir sanatkârdır.

Bu sanatkâr da yeni bir takım şekil, motif ve kompozisyonları denemiştir. XIII. asrın ilk çeyreğinde çok görülen ve tedricen azalan silindirik sandûkaları farklı bir proporsiyonla tekrar ele almış, yeni bir zevk ve anlayışla üzerini iri kabartma nesihle aralıklı olarak doldurmuştur (Kat. Nu. 30). Ayrıca baş ve ayak tarafları sütûn başlığı ve sütûn kaidesi şeklinde işlenen değişik bir sandûka tipini denemiş, fakat bu tip fazla devam etmemiştir (Kat. Nu. 32). Bu iki tipten başka ortası açık dikdörtgen prizma şeklinde uzun ve yüksek sandûka-

lar yapmıştır. Şahide tezyinatında araları rûmîlerle kaplanan, örgülü kûfiden mülhem kabartma bir desen kullanılmıştır. Bu desen daha sonra bilhassa *Esed b. Eyyub*'da, şahidelerin alınlık panosunda kullanılmıştır.

Sanatkârın repertuvarında yıldız ağları ile nar - palmet veya kandil - rûmî konbinezonu mühim bir yer işgal eder.

İmza kitabesi itinasızdır ve belli bir yeri yoktur.

Veys b. Ahmed'in eserleri *Ahmed el-Müzeyyin*'inkilere göre daha büyük ve emeklidir. Şahideler enli ve kalındır. İç yüzde bulunan kitabelerin yarısı kabartma yarısı dışı olarak oyulmuştur.

XIII. asrın üçüncü çeyreğinde eser veren bu sanatkâr babasının kullandığı motifleri tekrarlamakla beraber, eski prizmatik sandûkalardaki kûfî - rûmî kıvrımlı tezyinatı, dikdörtgen prizma biçimindeki sandûkalara adapte etmiştir.

7 — *Esed b. Eyyub* (Kat. Nu. 52 - 60) :

İmzasına *Meydanlık* kabristanından başka *Taht-ı Süleyman* mezarlığında da rastladığımız bu sanatkârın elimizde bulunan en erken tarihli eseri 676/1277 yılındandır (Kat. Nu. 52). *Esed b. Eyyub* bu eserinde üstad ünvanını kullanmakla beraber *Veys b. Ahmed*'in «*gulâm*» olduğunu da kaydetmektedir.

Gulâm kelimesi Arapça'da talebe, ikinci anlamda da köle mânasına gelmektedir. Fakat köleler için «*amd*» *gulâm*dan daha yaygındır. İsminden de anlaşılacağı gibi sanatkârın babası müslümandır. İslâm fıkhına göre, babası da Müslüman olan bir kimsenin diğer bir Müslüman'a köle olması mümkün değildir. Biz burada «*gulâm*»ın talebe mânasına kullanıldığını kabul ediyoruz. 682/1283 ve 685/1286 tarihli eserlerinde (Kat. Nu. 53, 54) «*Amelu Esed şagird-i Veys*» ve *Esed b. Eyyub şagird-i Veys b. Ahmed*» şeklinde kullanılan ibareler de bunu teyid etmektedir. İleride görüleceği üzere, XIV. asrın en büyük iki sanatkârı *Havend b. Bergî* ile ustasının oğlu *Asîl b. Veys* de *Esed b. Eyyub*'un şagirdleri olmuşlardır.

690/1291 tarihli bir şahidede (Kat. Nu. 57) «*Esed el-Vâş*» şeklinde bir imza ya rastlanılmaktadır. Bu imzaların *Veys b. Ahmed*'in talebesi olan *Esed b. Eyyub*'a ait olup olmadığı münakaşa edilebilir. Aynı bir sanatkâr olduğu bilinen *Esed b. Hâvend*'in eserleri XIV. asrın başına aittir ve motif, kompozisyon ve teknik bakımından hususiyetler gösterir. Bu sebeple *Esed el-Vâş* ve Kat. Nu. 55 olan eserde bulunan *Esed el-Müzeyyin* imzaları ona ait olamaz.

«*Esed el-Vâş*» imzalı ve 690/1291 tarihli eser (Kat. Nu. 57) çok mükemmeldir. Böyle gelişmiş bir eser veren ve devrinin ileri gelenlerinin mezartaşlarını işleyen bir sanatkârın başka eserlerine de tesadüf edilmeli idi. Diğer bütün eserlerinin kaybolmuş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu devir mezartaşlarının pekçoğu

ayakta olduğu gibi bu devir sanatkârlarının şeceresi dahi tesbit edilebilmektedir. Baba ve usta adı zikredilmeksizin sadece « *Esed el-Vâş* » diye atılan bir imza 676/1277 yılındanberi « *Üstad* » olarak imza veren *Esed b. Eyyub* 'a ve onun en meşhur olduğu zamana ait olsa gerektir. İmza kitabesinin yeri bakımından bu eserle « *Esed b. Eyyub* » imzasını taşıyan diğer bir eser (Kat. Nu. 53) arasındaki benzerlik ve yine bu eserle (Kat. Nu. 54) olan eserde şahidelerin arka yüzlerinin tertibi, bilhassa, üstteki mukarnaslar arasındaki yakın benzerlik « *Esed el-Vâş* » imzasının da *Esed b. Eyyub* 'a ait olduğu nu göstermektedir. *El-Vâşî*, Arapçada «ince dokuma yapan» mânasına gelmektedir. Sanatkârın bu eserindeki geometrik ağ örgülerinin gerçekten bir dantelayı andırması dolayısı ile böyle bir lâkabla anılmış olması mümkündür.

Diğer bir eser (Kat. Nu. 55) üzerinde görülen « *Esed el-Müzeyyin* » imzası da aynı mahiyette olmalıdır.

Sanatkâr devamlı olarak kendisini tekrarlamamış, çeşitli motifler ve kompozisyonlar kullanmıştır. Bilhassa 676/1277 tarihli şahidenin kompozisyonu (Kat. Nu. 52) XIV. asrın başından itibaren geliştirilen ve adeta klâsikleşen bir kompozisyonu belirli olarak tesbit etmiştir. Bu eserde rûmîlerle geometrik şeritler kaynaştırılarak çeşitli panolar meydana getirilmiştir. Birbirine düğümlenerek yanyana sıralanan, yukarı kısımları stilize palmet yaprakları şeklindeki dilimli nişlerin içleri, daha sathî oyulmuş rûmîlerle kaplanmıştır. Geometrik örgülerle rûmîlerin kaynaştığı bu kompozisyona daha evvel rastlanılmamıştır.

İmza kitabesi için kesin bir yer tesbit edilmemişse de, sanatkâr çok defa taşın arka yüzünde fazla göze çarpmayan bir yeri ve zemine oyulan linear bir yazıyı tercih etmiştir. Yalnız, üç eserinde imza ön yüzde, alınlık panosunun altında yer almış ve bunlardan ikisi kabartma olarak yazılmıştır. *Esed b. Eyyub* 'dan önce görülmeyen bu tarz XIV. asrın başından itibaren yaygınlaşacaktır.

İlk defa basit olarak *Ahmed el-Müzeyyin* 'de görülen örgülü kûfiden mülhem geometrik şerit tezyinatını *Esed b. Eyyub* rûmîlerle kaynaştırarak çok geliştirmiştir.

Şahideyi veya şahidenin ortasını kaplayan panoyu kuşatan bordürlerde rûmî suları ve yazıyı kullanmakta devam ettiği gibi, şeritlerle örülen enli bir geometrik suyu da ilk defa *Esed b. Eyyub* kullanmıştır.

Şahidenin önyüzünde kompozisyonun esasını teşkil eden orta kısımdaki panoyu çok defa nişli olarak işlemiş ve içini ya dantela gibi örülmüş sık ve yoğun yıldız ağları ile kaplamış, yahut da zemini ve üzerleri ince ince işlenmiş iri palmet ve nar motifleri ile süslemiştir. Geometrik kompozisyonların hâkim olduğu eserlerde ustası *Veys b. Ahmed* 'in tesiri görülür.

Kendisinden sonra çok tutunacak ve gelişecek olan mukarnasları ilk defa kullanan *Esed b. Eyyub* olduğu gibi şahidelerin ön veya arka yüzlerinin alınlığında stilize ejderleri hatırlatan kabartma kemer motiflerini de ilk defa onun eserlerinde görüyoruz. Kat. Nu. 60 olan ejderli şahidenin de - diğer üslûp özelliklerini dikkate alarak - bu sanatkârın elinden çıktığını kabul ediyoruz. Bu ejder figürleri ile ejderi andıran stilize kemer motiflerini talebesi *Asil b. Veys*'in eserlerinde de görmekteyiz.

Babasının, uştasının, talebelerinin adını bildiğimiz, sanat hayatının ve üslûp gelişmesinin safhalarını takib edebildiğimiz *Esed b. Eyyub*, Ahlatlı sanatkârların orijinal ve büyük olanlarından biridir.

8 — *Cum'a b. Muhammed* (Kat. Nu. 61 - 62) :

Meydanlık kabristanında halen üç eserine rastladığımız sanatkârın XIII. asrın son çeyreğinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Adını «*Hoyeng*» olarak okuduğumuz hocasının ise hiçbir eserine rastlanılmamıştır. XIV. asrın tanınmış sanatkârlarından *Yusuf b. Mîran* onun talebesidir.

Kat. Nu. 62 olan ve XIII. asrın son çeyreğinde yapılmış olan eseri ince ve itinalı bir işçilik göstermektedir. Taşın ortasında yer alan sivri kemerli tezyinî nişin içi sık bir geometrik ağ ile kaplanmış, boşluklara rûmî tomurcukları yerleştirilmiştir. Bu eser, yıldız ağlarındaki boşlukların rûmîlerle doldurulduğu ilk örnektir. Geliştirilecek olan bu tarz ile taş işçiliği örgü görünüşünden çıkarak tamamen ahşap işçiliğine benzeyen bir karakter alacaktır. Sanatkâr burmalı barok silmelere çok yer vermiştir. Bilhassa sandûka tezyinatında urgan şeklinde ve aşırı derecede kabarık silmeli kemer dizileri üslûbunu karakterlendirmektedir. Şahidenin iç yüzünde, yukarıda yer alan mukarnasların da daha taşkın hale getirildiği müşahade edilmektedir.

697/1297 tarihli, temiz bir işçilik gösteren eserinin (Kat. Nu. 61) hiçbir orijinal tarafı yoktur. Alışılmış bir kompozisyonu tekrarlayan bu eser, tipinin son örneklerinden biridir.

Kitabelerini kaba bir nesihle kabartma olarak yazmış, harf aralarını rûmîlerle süslemiştir. Sanatkâr eski sanat geleneğini devam ettirirken nişli şahide kompozisyonunu geliştirmiştir. Barok bir hava taşıyan, kaba ve kabarık motifler kullanmış, teferruatlı ve emekli çalışmış, kendinden evvelki eserlere nazaran daha büyük ölçüde eserler vermiştir.

9 — *Asil b. Veys* (Üveys) (Kat. Nu. 63 - 70) :

XIII. asrın sonu ile XIV. asrın ilk yarısında eser veren bu büyük sanatkârın babası *Üstad Veys b. Ahmed*; ustası ise babasının gulâmı ve şagirdi olan *Esed*

b. Eyyub'dur. Kardeşi *Muhammed b. Veys* kendisi kadar çok eser vermemekle beraber devrinin sayılı sanatkârlarındandır. *Meydanlık* kabristanında ve *Taht-ı Süleyman* mahallesindeki mezarlıkta pek çok eseri bulunan *Asil b. Veys* devrin tanınmış kişilerinin, kadı, imam ve *sadr*'larının lâhidlerini yapmıştır.

Elimizde tarihi okunabilen en erken eseri 695/1295 yılında yaptığı ve imza kitabesinde *Esed b. Eyyub* 'un talebesi olduğunu kaydettiği lâhiddir (Kat. Nu. 63). Bundan başka ustasının ismini zikrettiği birkaç eserine daha rastlanmıştır. Bütün bu çıraklık eserlerinde *Asil* palmet motiflerinin ve rûmîlerin hâkim olduğu bir tezyinatı (Kat. Nu. 64) kaba bir şekilde işlemiş ve kendisinden evvel mevcut olan motif ve kompozisyonları devam ettirmiştir. İmzasını müstakil olarak attığı 700/1300 tarihli lâhidden (Kat. Nu. 65) önceki eserleri, sanatkârın tecrübe devresinin mahsulleridir.

Bu tecrübe yıllarında yaptığını kuvvetle tahmin ettiğimiz bazı şahidelerin iç yüzlerinde, yukarıda stilize kemer şeklinde bir kabartma motif görülmektedir. Bunların birinde, ortada düğüm yapan kemerin uçlarında kulaklı ve kanatlı birer ejder başı bulunmaktadır (Kat. Nu. 64). Ejderin ağzı, gözü, yanak ve boyun çizgileri detaylı olarak işlenmiştir. Fakat daha sonraki eserlerinde bu motife uçları bir rûmî motifi gibi içe ve dışa kıvrımlar yapan bir kemer biçimi vermiş; 700/1300 tarihli eserinde (Kat. Nu. 65) bu düğümlü kemerin iki başını yuvarlak ve şişkin olarak şekillendirmiştir. Daha geç eserlerinde ise bu yüksek kabartma kemerin yerini mukarnaslar almıştır. Bu duruma göre tarihi okunamayan ejder başlı eserleri 1300 yılından evvele ait olmalıdır.

XIV. asrın başında *Asil*'in sanatında hızlı bir ilerleme başlar. Motifleri geliştirmiş, zaman zaman çok büyük ölçülerde çalışmıştır. 700/1300 tarihli eseriyle kendisinden evvelkileri aşar (Kat. Nu. 65), *Esed b. Eyyub* 'da karşılaştığımız geometrik örgülerle rûmî kıvrımlarının karıştığı, kûfiden mülhem desen ve motifler birbirine karışmadan terkip edilmiş; küçük satırlarda kuvvetli bir ışık - gölge kontrastı temin edilmiş; kitabeler ince ve yuvarlak satırlı, işlek ve okunaklı bir nesihle yazılmıştır. Nişin içi ekseriya iri yıldızlardan müteşekkil ağlarla kaplanmış ve aralarındaki boşlukları daha sathî oyulmuş rûmîler doldurmuştur. Şahidenin iç yüzündeki kitabenin altında kalan boşluğa, *Esed b. Eyyub* gibi, bir niş yerleştirmiştir.

Asil b. Veys çift katlı oygu tekniğini geliştirmiş ve değişik seviyedeki motiflere farklı ışık tonları vermek suretiyle üstte bulunan desenleri daha plâstik olarak belirtmiştir. Bu arada bazı eserlerinde de yeni bir teknikle şahidelerine bambaşka bir görünüş kazandırmıştır (Kat. Nu. 68 - 69). Bunlardan imza kitabesi hariç, çift katlı oygu terk edilmiş, şeritlerle yıldız ağları, yazılar ve rûmîler aynı se-

viyede ve hepsi düz satırlı fakat dik ve derin olarak işlenmiştir. Böylece bütün cephede küçük satırlar üzerinde keskin bir ışık - gölge kontrastı temin etmiş ve panolara bir dantela görünüşü vermiştir. 721/1321 yılında *Esed b. Hâvend* de aynı üslûpda bir eser vermiştir (Kat. Nu. 80).

Sanatkâr son eserlerinde motifleri sıklaştırarak, seyrekleştirerek çeşitli oyunlar yapar, zengin desenler işler. 728/1327 tarihli mezartaşı üstadın bilinen en son eseridir (Kat. Nu. 70). Bu taş, gözün dahi seçemeyeceği kadar küçük rûmillerle, filigran tarzındaki oygularla boş tek bir nokta bırakmaksızın işlenmiştir. Bu eser iki katlı işlemenin şaheser bir örneğidir. 720/1320 yılında *Esed b. Hâvend* de daha sade ve küçük olmak üzere böyle bir kompozisyon işlemiştir (Kat. Nu. 79). *Mirçe b. Miran*'ın da aynı kompozisyonu 731/1330 tarihli mezartasında (Kat. Nu. 100) maharetle tekrarladığını görüyoruz.

Asîl b. Veys'in bu harikulâde eserlerinin yanısıra, motif, kompozisyon ve teknik bakımından insanı hayrete düşürecek derecede basit, alelâde eserleri de mevcuttur. Bunlar, çok mühim olmayan kişilere ait ve muhtemelen az ücretle yaptığı eserleridir.

Asîl b. Veys'in bir *şagird*'ine tesadüf edemedik. Bu büyük sanatkârdan sonra bu sanatta bir duraklama başladığı görülmektedir.

10 — *Muhammed b. Veys* (Üveys) (Kat. Nu. 71 - 74) :

Eserlerine yalnız *Meydanlık* kabristanında rastladığımız bu sanatkâr *Veys b. Ahmed*'in oğlu, *Asîl b. Veys*'in kardeşidir.

Muhammed b. Veys XIII. asrın sonlarında 732/1331 yılına kadar eser vermiştir. Bu sanatkâr iddiasız fakat temiz ve itinalı kompozisyonlar yapmıştır. Değişik ve çeşitli motiflere rağbet etmemiş, teferruatı işlemekten mümkün olduğu kadar kaçınmıştır. Şahideleri büyük ö'çülerde değildir. Eserleri *Asîl b. Veys*'in kilere göre sayıca da daha azdır.

XIII. asrın sonuna ait olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz erken eserlerinin birinin imza kitabesinde «*Muhammed b. Veys ve Muiddi'nin eseri* » denilmektedir (Kat. Nu. 71). Bundan dolayı bu eseri yaptığı sıralarda yanında kalfa yetiştirebilecek bir seviyeye erişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat maalesef talebesinin ismine başka eserlerde rastliyamadık. Bu mezartaşının motif ve kompozisyon bakımından üstadın diğer eserlerinden çok farklı oluşunu yanında çalıştırdığı kalfasına bağlamak lâzımdır. Eserin başta gelen özelliği, şahidenin iç yüzünde bulunan ve gövdesi düğümlü bir kemer şeklinde stilize edilmiş olan kurt başlı ejder figürleridir.

Sanatkârın 714/1314 (Kat. Nu. 72) tarihli eserinin şahidesinde görülen iri palmet motifi itinalı ve güzel işlenmiştir. *Asîl b. Veys*'in tecrübe devresinde ka-

baca işlediği bu palmet-nar kombinezonu *Muhammed*'de çok ölçülü ve emeklidir. Yer yer iki katlı bir işçilik görülür. Daha sonraki eserlerinde bu dikkat ve titizlik fazla hissedilmez. *Emîr İzzü'd-Din Yusuf* ile oğlunun şahidelerinde, değişiklik olarak, imza kitabesinin ortasına yıldız şeklinde bir madalyon ve şahidenin ortasındaki büyük nişin içine oniki kollu iri yıldız ağları koymuştur. (Kat. Nu. 73 - 74).

732/1331 yılında yaptığı eserinde imza kitabesinde «*üstad*» ünvanını kullanmıştır. Sanatkârın bu tarihten sonraki bir eserine rastlanamamıştır.

11 — *Hâvend b. Bergî* (Kat. Nu. 75 - 78) :

Sanatkârın 690/1291 - 717/1317 tarihleri arasında yaptığı eserleri *Meydanlık* kabristanı ile *Taht-ı Süleyman* kabristanında bulunmaktadır.

Yaptığı taşlardan biri üzerindeki imza kitabesine göre *Esed b. Eyyub*'un *gulâm*'ıdır (Kat. Nu 75). Kendisinin de devrinin büyük sanatkârlarından olan *Esed* isminde bir oğlu vardır.

Sanatkârın motif ve kompozisyonları devamlı bir gelişme göstermektedir. İlk eserlerinde ustası *Esed b. Eyyub*'un tesiri görülürse de bunu çok çabuk aşmıştır. Çok ince, küçük ve sık, çeşitli motifleri değişik şekillerle kombine ederek ve iki ayrı derinlikte işleyerek gölgeli ve plâstik görünümlü zengin kompozisyonlar meydana getirmiş; itinalı ve çok emekli eserler vermiştir.

714/1314 tarihli mezartaşı (Kat. Nu. 76) sanatkârın gelişmesini ve özelliklerini en iyi gösteren eserlerinden birisidir. Ahlat mezartaşlarının en yükseği olan bu şahidenin boyu, 3.52 m., eni 0.97 m., kalınlığı 0.35 m. ye ulaşmıştır. Bu eser ölçüleri, tezyinatı ve arkasında yer alan uzun kitabesi ile tam bir anıt karakterindedir.

Şahidenin ortasında yer alan büyük tezyinî nişin içini on veya oniki kollu iki veya üç büyük yıldız kaplamış, şişkin çubuklarla teşkil edilen geometrik ağın aralarını daha sathî oyulmuş ince rûmîler doldurmuştur. Maharetle düzenlenen ışık motiflere bir yumuşaklık temin etmiştir.

717/1317 tarihli iki eserinde *Hâvend b. Bergî* fazla teferruatı atarak daha sade ve ölçülü, sanatının klâsik diyebileceğimiz eserlerini vermiştir. Sanatkârın motif ve kompozisyonları en güzel şeklini almıştır.

Üstad'ın büyük emek ve maharet isteyen eserlerinin yanında yine geç tarihlerde yapılmış, ikinci hatta üçüncü derecede, sanat değeri düşük eserleri de mevcuttur. Bunlara daha çok *Taht-ı Süleyman* kabristanında rastlanmaktadır. Bu durum sanatkârın eserlerini ölünün sosyal durumuna göre yaptığını, az emek isteyen, ucuza aldığı siparişleri çıraklarına yaptırdığını düşündürmektedir.

12 — *Esed b. Havend* (Kat. Nu. 79 - 82) :

Eserlerine *Meydanlık* kabristanı ile *Taht-ı Süleyman* mezarlığında rastladığımız bu sanatkâr *Üstad Havend b. Bergî*'nin oğlu ve talebesidir. Onun tesirinden uzun zaman kurtulamamıştır. Elimizde bulunan tarihli eserleri 717/1317 - 727/1327 tarihleri arasındadır. Tabii bu tarihlerden evvel veya sonra da eserler vermiş olması mümkündür. Bu da babası gibi devrinin tanınmış kişilerinin mezartaşlarını nakşetmiş, iyi cins bir tûf kullanmıştır. Şahideleri ince ve uzundur.

Sanatkârın *Meydanlık* kabristanında bulunan 717/1317 tarihli bir eseri ile aynı özellikleri gösteren *Taht-ı Süleyman* kabristanındaki diğer bir eseri babası *Havend b. Bergî*'nin en güzel eserlerini verdiği bir devreye isabet etmekte ve onun tesirini taşımaktadır. Bu sıralarda yaptığı şahidelerde babasının repertuvarındaki motif ve kompozisyonları başarı daha plâstik bir ifade kazandırmıştır. Şahidenin ön yüzündeki tezyinî nişi kaplayan yıldız ağları ile bunların içini dolduran rûmîlere, *Havend b. Bergî*'ye göre daha plastik bir ifade kazandırmıştır. 720/1320 (Kat. Nu. 79) tarihli eserinde bu rûmîleri filigran tarzında gözle bile zor seçilecek küçüklükte oyarak babasını aşan bir maharet göstermiştir. Şahidelerin ölü ile ilgili kitabelerin bulunduğu arka yüzlerini de, zaman zaman, ince ve küçük rûmîlerle kaplı nişlerle süsler. Nişleri *Asîl b. Veys*'den daha emekli işlemiştir. Öyle ki sanatkârın Kat. Nu. 79 olan 720/1320 tarihli eseri, ince, filigrana benzer üslûbu ve kompozisyonu ile *Asîl b. Veys* tarafından daha geliştirilerek tekrarlanmıştır.

721/1321 tarihli bir mezartaşında (Kat. Nu. 80) sanatkârın yepyeni bir teknikle çalıştığını görüyoruz. Burada bütün motifleri düz satırlı olarak ve aynı derinlikte oymuş, yüzlerini adeta perdahlamıştır. Böylece birbirinden keskin ve derin çizgilerle ayrılan sık ve küçük motifler sert bir ışık-gölge tezdâd ile bir dantelâ görünüşü almaktadır. Bütün kompozisyonda bir armoni göze çarpar.

İlk eserlerinde bile itinalı ve temiz bir işçilik görülen *Esed b. Hâvend*, devrinin en büyük taşçı ustalarındandır.

13 — *Hacı Yusuf b. Mîran* (Kat. Nu. 83 - 86) :

694/1294 - 737/1336 yılları arasında yaptığı eserlerine Ahlat'ın *Meydanlık* ve *Taht-ı Süleyman* kabristanlarında ve Gevaş'ta *Halime Hatun Künbeti* civarında bulunan kabristanda rastlanmaktadır. Van gölü çevresinde tanınmış olan ve Ahlat dışından da siparişler kabul eden sanatkârın ustası *Cum'a b. Muhammed*'dir. Ahlat'ta birinci sınıf eserler vermiş büyük üstadlardan olan *Mirçe b. Mîran* onun kardeşidir.

Meydanlık kabristanında pekçok eseri olan bu sanatkârın, ustasının adını zikrettiği şagirdlik eserlerinde *Cum'a'* nın tesiri görülür (Kat. Nu. 83).

717/1317 ve 719/1319 yıllarında yaptığı eserlerinde imzasını «*Üstad*» olarak atmış; 737/1337 tarihini taşıyan bir kitabesinde de, ayrıca, hacı lâkabını kullanmıştır.

Üstad olarak imza attığı ilk eserlerinde *Hâvend b. Bergi*'nin kötü bir kopyası olmaktan ileri gidememiştir. 725/1324 tarihli eserinde şahidenin dış yüzüne değişik bir kemerle süslü bir sağır niş yapmıştır (Kat. Nu. 85). Sivri kemerli olan nişin içine dilimli bir ikinci kemer ilâve etmiş ve bunun kemer alınlıklarını işlemeden bırakmış, buna mukabil nişin içini dik ve derin oyulmuş geometrik bir ağ ile kaplamıştır. Bu çift kemerli nişler bu sanatkârın bir özelliğidir.

737/1336 tarihli şahidesi işçilik bakımından en kötü eserlerinden biridir. Motifler sathî ve aralıklı olarak oyulmuş, ışık-gölge iyi düzenlenememiştir (Kat. Nu. 86).

Sanatkârın Gevaş'ta rastlanan eserleri itinalı olmakla beraber küçük ölçüde yapılmışlardır ve hiçbir hususiyet taşımazlar.

Yusuf b. Mîran daha ziyade orta tabakanın mezarlarını yapmıştır. Şahide ve sandükaların ölçüleri nispeten küçüktür. En mükemmel eseri dahi ancak ikinci sınıf bir işçilik gösterir.

14 — *Hacı Mîran b. Yusuf* (Kat Nu. 31, 87 - 94) :

Bu sanatkârın Ahlat'ın *Meydanlık* kabristanı ile *Tahtı Süleyman* kabristanındaki eserlerinden başka Norşin'de de iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri 720/1320 tarihlidir (Kat. Nu. 87). *Yusuf* ismindeki babasının, yukarıda bahsettiğimiz *Yusuf b. Mîran*; amcasının da, devrin büyük üstadlarından *Mîrçe b. Mîran* olması kuvvetle muhtemeldir. *Muhammed b. Mîran* ismindeki sanatkâr da oğlu olmalıdır.

Rastlayabildiğimiz eserleri 720/1320 - 746/1345 yılları arasında yapılmışlardır. İkinci derecede bir işçilik gösteren ve küçük ölçülerde yapılmış pek çok eseri vardır.

721/1321 tarihli baş ve ayak şahidesi bulunan silindirik sandükali lâhid, sanatkârın emekli ve güzel eserlerinden biridir (Kat. Nu. 31). Bu eserinde nar-palmet kombinezonunu emekle ve maharetle işlemiştir. Sanatkârın bundan sonraki eserlerinde fazla bir itina görülmez. Ancak XIV. asrın başından itibaren klâsikleşen nişli şahide kompozisyonunu daha sade motiflerle ve daha mütevazî ölçülerde tekrarlamıştır. 738/1337 ve 739/1338 tarihli *Saliha* ve *Aişe Hatun*'ların mezartaşlarında da yine kaba ve yeknesak bir kompozisyon görülür. 743/1342 yılında yaptığı bir mezartaşı (Kat. Nu. 91) da evvelki eserlerinden farklı bir kompozisyon ve işçilik göstermez.

Mîran b. Yusuf orijinalitesi olmayan, aynı motif ve kompozisyonları sık sık tekrarlayan bir sanatkârdır. Eserlerinin çoğunda işçilik kaba ve itinasızdır. Girift ve fazla emekli motiflerden kaçınmıştır. Birkaç eserinde birinci sınıf bir işçilik görülürse de umumiyetle ikinci derecede ve abidevî karakteri olmayan eserler yapmıştır. XIII. asrın baş ve ortalarında kullanılan silindirik sandûka tipini tekrar canlandırmağa çalışmıştır.

15 — *Hacı Mirçe b. Mîran* (Kat. Nu. 96 - 101) :

Eserleri *Meydanlık* kabristanının daha ziyade «*Kadılar mezarlığı*» denilen kısmı ile batı ucunda toplanmışlardır. Rastladığımız eserleri 719/1319 - 739/1338 tarihleri arasındadır. Sanatkârın 719/1319 ve 726/1325 yıllarında yaptığı eserlerindeki (Kat. Nu. 96 - 97) imza kitabelerinden «*Yusuf*» isminde bir ustası bulunduğu anlaşılmaktadır. Ustası *Yusuf*'un, ağabeyi *Yusuf b. Mîran* olup olmadığını tesbit edemedik. Ancak, bu devirde, *Mirçe* gibi büyük bir sanatkârın ustası olabilecek *Yusuf* isminde başka bir sanatkâra da rastlayamadık.

727/1326 tarihli eserinde imzasına «*Hacı*» lâkabını da ilâve etmesinden *Mirçe* 'nin de ağabeyi gibi hacca gittiği anlaşılmaktadır. Sanatkârın talebesinin veya oğlunun olup olmadığını bilemiyoruz. Çünkü *Mirçe b. Mîran*'ın baba veya usta olarak anıldığı hiçbir imza kitabesine rastlanılmamıştır.

719/1319 tarihinde yaptığı bir şahidede (Kat. Nu. 96) sanatkârın çok itinalı ve ahenkli bir kompozisyon meydana getirdiği görülür. Motifleri ayrı ayrı ve küçük küçük işleyerek az derin fakat gölgeli bir fon temin etmiştir. Kompozisyonda rûmîler hâkimdir.

726/1326 ve 727/1327 tarihli eserlerinde ise kompozisyon ve motifler tamamen değişmiş, hâkimiyet geometrik örgü ve ağlara geçmiştir (Kat. Nu. 97 - 98).

730/1329 tarihli bir mezartaşında (Kat. Nu. 99) işçilik ve tezyinat çok gelişmiştir. Burada geometrik örgüler ile rûmîler aynı satıh üzerinde büyük bir âhenk içinde işlenmiştir. İri motiflerin satıhları düz bırakılmış, araları dolduran küçük motifler ise yuvarlatılmıştır. Böylece düz ve yuvarlak hatların birbiriyle karışmasından ve kaynaşmasından doğan hareketli bir görünüş elde edilmiştir.

731/1330 tarihli mezartaşı sanatkârın en emekli ve ustalıklı eserlerinden biridir (Kat. Nu. 100). Hiç bir boş yer bırakılmadan motiflerin zemini ve sathı ince ince oyulmuştur. Aynı kompozisyon ve işçilik daha evvel *Asîl b. Veys* tarafından 717/1327 yılında yapılmıştır (Kat. Nu 70.). Fakat *Mirçe* bu inanılmaz derecede maharet isteyen kompozisyonu daha emekli ve daha ince işleyerek *Asîl* ile bir rekabete girişmiştir.

738/1337 tarihli bir eseri, sanatkârdan hiç umulmayan bir acemilik ve kaba bir işçilik göstermektedir. Kompozisyonu ve motifleri ile de yadırgadığımız

bu şahide sanatkârın işçilerinin birinin elinden çıkmış veya ucuza mal edilmesi için itina gösterilmemiş olmalıdır.

Tesbit edebildiğimiz son eseri 739/1338 tarihini taşımaktadır.

Mirçe'nin şahideleri ölçü bakımından *Hâvend b. Bergi*'ninkiler kadar büyük olmamakla beraber abidevî bir karakterdedir. Şahidelerin kitabe bulunan iç kısımları, yukarıda iki veya üç sıra zengin profilli mukarnasla süslenir. Bunların altında kitabe yer alır. Bazan kitabenin altında kalan boşluk, bilhassa ehemmiyetli kişilerin mezarlarında ve itinalı eserlerinde, küçük bir tezyinî niş ile süslenmiştir.

Mirçe de devrinin en tanınmış kişilerinin mezarlarını işleyen, sayıları mahdut büyük ustalardan biridir.

Asıl b. Veys, *Hâvend b. Bergi*, *Esed b. Hâvend* ve *Mirçe b. Mîran*'ın aşağı yukarı aynı yıllarda eser verdikleri bu devir, bu sanatkârın en parlak çağıdır. Bu büyük üstadlardan sonra bir duraklama ve gerileme başlayacaktır.

16 — *Muhammed b. Mîran* (Kat. Nu. 95) :

Meydanlık kabristanında iki eserine rastladığımız bu sanatkâr XIV. asrın son çeyreğinde eserler vermiştir. Eserlerini motif ve kompozisyon bakımından bir yenilik getirmediği gibi birinci derecede bir işçilik de göstermezler.

17 — *Kasım b. Üstad Ali* (Kat. Nu. 105, 106) :

Meydanlık kabristanının batısında iki eserine rastlanılmıştır (Kat. Nu. 104, 105). Ahlat'taki *Erzen Hatun kümbeti* 'nin de mimarıdır. Bunların tarihlerine göre sanatkâr XIV. asrın son çeyreği ile XV. asrın ilk çeyreğinde eserler vermiştir. Babası *Üstad Ali* isminde, büyük ihtimalle bir mezartaşı ustasıdır. Ancak bugüne kadar Ahlat kabristanlarında hiçbir eserine rastlanılmamıştır. *Kasım b. Üstad Ali*'nin Ahmed isminde bir talebesi bulunduğu bir imza kitabesinden anlaşılmaktadır. (Kat. Nu. 106). 823/1420 tarihli bir kitabe «*üstad*» olarak zikredilen sanatkâr devrinin ileri gelenlerinin lâhidlerini yapmıştır. Kullandığı motifler ve kompozisyon eski devirlerin bir tekrarıdır. Bir yenilik getirmediği gibi motifleri daha basit ve kaba bir şekilde işlemiştir.

18 — *Ahmed* (Kat. Nu. 107) :

823/1420 tarihli tek bir eserine *Meydanlık* kabristanında rastladığımız bu sanatkâr *Kasım b. Üstad Ali*'nin talebesidir (Kat. Nu. 106). Bu sanatkâr da bir yenilik ve değişiklik getirmemiş, kendinden evvelki kompozisyon ve motifleri tekrarlamıştır. Desenleri daha basitleştirmiş, üstelik kabaca ve acemice işlemiştir. Motifler ile kompozisyonun bütünü arasında bir âhenk

görülmez. Yalnız, sandûkanın yan kenarları sade ve güzel bir geçme ile süslenmiştir.

19 — *Buûs b. Şemsîk ed - Darrabî el-Hilâtî* (Kat. Nu. 103 - 104) :

Bu sanatkârın *Meydanlık* kabristanının kuzeyinde iki eserine rastlanılmıştır. Bunlardan biri 780/1378 tarihini taşımakta (Kat. Nu. 102) dir. Ahlâtî mahlasını kullanan sanatkâr motif ve kompozisyon bakımından bir yenilik getirmemekle beraber, itinalı işçiliği ile dikkati çeker. Motifleri daha çok ana hatları ile vermeğe çalışmış, teferruattan kaçınmıştır.

20 — *Kasım b. Muhammed* (Kat. Nu. 109 - 112) :

Meydanlık kabristanının «*Kadılar mezarlığı*» denilen kısmının kuzeyinde ince - uzun nispetleri, ince ve yoğun tezyinatı ile derhal dikkati çeken dört şahide üzerinde imzasını bulduğumuz bu sanatkâr uzun bir fasıladan sonra birdenbire ortaya çıkmış gibidir. Hüviyeti hakkında başkaca bir bilgiye sahip değiliz. Bulduğumuz dört eseri 908/1502 - 914/1508 yılları arasında yapılmıştır. Bir Akkoynlu sanatkârı olduğunu tahmin ettiğimiz *Kasım b. Muhammed* XIV. asrın geleneklerini değişik bir zevk ve anlayış içinde canlandırmağa çalışmıştır. Gerek şahidelerinin, gerekse şahide üzerindeki panoların ölçü ve nispetleri değiştiği gibi, panoların tertibi de XIV. asrın kaideleşmiş esaslarından uzaklaşmıştır. İnce - uzun şahidelerin alınlığında yer alan uzun birer panoda içleri ince rûmîlerle doldurulmuş geçmeli halkalar veya bir yıldız ağı yer almaktadır. İmza kitabesi enli bir pano halinde şahidenin ortasında veya biraz daha altta bulunmaktadır. Motifler iki katlıdır. Zemindekiler küçük ve ince, satıhtakiler daha iri ve detaylı olarak işlenmişlerdir. Oygu dik ve derindir. Çok ince işlenmiş derin zemin ile bu zemin üzerinde kabartma olarak işlenen iri desenlerin teşkil ettiği tezat, esere uzaktan plâstik bir ifade verdiği gibi, küçük satıtlar üzerinde temin edilen ışık - gölge kontrastı ve detaylı işçilik de panolara yakından bir dantela görünüşü kazandırmaktadır. Şahidelerin arka yüzlerinin alınlığında görülen ejder - kemerlerle mukarnasların kombinasyonu başarılı olmayan bir yeniliktir. Kemerler bazan iki dilimli ve üzerleri balık sırtı denilen tarzda ince ince taramalı olarak işlenmişlerdir. Şahidenin her iki yüzündeki yazılar artık sülûse dönmüştür. Dikdörtgen prizma biçimindeki yekpare sandûkalar birer kapak taşı durumundadır. Yanları tezyinî kemer dizileri veya kıvrımdallarla işlenmiştir.

Şahidelerin bütün zarafetine rağmen, mahareti maniyerizme vardırان çok ince ve detaylı işçilik, panoların nispetlerinin bozulması bir inhitatı göstermektedir.

Kasım b. Muhammed'in XIV. asır sanatını yeni bir zevk ve anlayış içinde canlandırma teşebbüsü uzun ömürlü olmamış, Ahlat'a bir hususiyet veren bu sanat, kısa süren bu son parıltının ardından tamamen sönmüştür.

S O N U Ç

Meydanlık kabristanındaki muhtelif tipteki lâhidlerin yayılma sahası Ahlat'ın geçirdiği muhtelif devirleri göstermektedir. Yer yer iç içe girmeler söz konusu olmakla beraber mezarlığın hangi kısmının kimler tarafından kullanıldığı tesbit edilebilmektedir. Bu tesbit, tarihi bilinmeyen eserlerin tarihlenmesinde de bir dereceye kadar faydalı olmaktadır. Kabristanın kuzey-doğu kısmı Ermenşahlar zamanında kullanılmağa başlanmıştır. En eski mezarlar bu sâhada bulunmaktadır. Zamanla mezarlar güney-doğuya doğru yayılmışlardır. Bu devri bilhassa çift gövdeli prizmatik sandûkalar ile rûmî tezyinat ve kûfî yazı karakterlendirmektedir. Kabristanın doğu kısmının ortalarında güneye doğru çift şahideli silindirik sandûkalar sıralanmaktadır. Çok kısa süren bu tip Eyyûbî devrine rastlamaktadır. Bu devri silindirik sandûkalar ile üzerleri yıldız ağları ile kaplı şahideler karakterlendirmektedir. Sandûkası dikdörtgen prizma biçiminde olan şahideli lâhidler, bu kabristanın en uzun devam eden tipini teşkil etmektedirler. *Meydanlık* kabristanının her tarafına yayılmış olan bu tip İlhanlıların hâkim olduğu çağın temsilcisidir ve fasılalarla Karakoyunlular zamanına kadar devam etmektedir.

Bütün bu lâhidler tipleri, miktarları, tezyin özellikleri ve kitabeleri ile bölgenin kültür tarihi ile siyasî tarihi bakımından çok önemli belgelerdir. Çift gövdeli prizmatik sandûkaların son örneklerini takiben, mezarlıkta 25 - 30 yıllık bir boşluk görülmektedir. Bu fasıladan sonra birdenbire en gelişmiş şekliyle çift şahideli silindirik sandûkalarla karşılaşırız. Bu durum elbette ki sosyal ve siyasî bir takım olaylarla ilgilidir ve Ermenşahların son yıllarındaki karışıklıklarla Eyyûbî hâkimiyetinin kuruluşu sırasına rastlamaktadır. Eyyûbî hâkimiyetinin güneyle bir takım münasebetleri arttırdığı mezartaşlarında görülmektedir. Bu tipin de sahneden çekilerek, yerini bir baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkil olan lâhidlere terketmesi tesadüfî değildir. Moğolların sürükleyip getirdiği Doğu Türk urukları, Ermenşahlardan çok daha kuvvetli olarak, Türklerin İslâmdan evvelki inanç, âdet ve geleneklerini Ahlat'a taşımışlardır. Bu devrin şahideleri birer mezar anıtı karakterindedir. Bunlar, hiçbir İslâmî mezartaşında rastlanmayan muazzam ölçüleri, kitabelerinin muhtevası ve ejder motifli tezyinatı ile Orkun anıtlarının İslâmiyetten sonraki devamı

gibidirler. Fakat, maalesef, kitabelerde tek Türkçe kelime bulunmamaktadır. Mamafih Arapça ve Farsça kitabelerdeki yanlışlar halkın bu dilleri iyi bilmediğini göstermektedir. Bu diller sadece kitabelerde kullanılmış olsa gerektir.

Meydanlık kabristanı, bu anıt - şahidelerle eski Orta Asya mezarlıklarının görünüşünü almıştır. XIV. asrın hemen ortalarına kadar bu muhteşem lâhidlerin bol miktarda yapılması; işçiliğin son derece ince ve itinalı olması bu devirde Ahlat'ın hiçbir devirde olmadığı kadar refah ve zenginlik içinde bulunduğunu göstermektedir. Sonra bu ihtişam devrinin de söndüğünü görüyoruz. Mezartaşları azalır ve kalitesi bozulur. XIV. asrın sonu ile XV. asrın başında yapılan şahideler birkaç emîr veya emîr soyundan gelene inhisar eder. Ahlat bu devirde mahallî emîrlerin ellerinde görünmektedir. Fakat bunların dahi mezarları ikinci, üçüncü sınıf eserlerdir. Sanatın kökünden koptuğu, soysuzlaştığı görülmektedir. Artık Meydanlık kabristanında halktan kimsenin mezartaşına rastlanmamaktadır. XVI. asrın başlarındaki şahideler kadınlara aittir. Bunlar kadınlara Ahlat'ta nüfuz ve söz sahibi oldukları bir devrin hatırasıdır. Eserlerde ihtişamlı, parlak çağa dönme gayretleri görülür. Fakat vereceğini vermiş bir çığırda daha ileri gitmek mümkün olamayacağı için maniyerizme düşülmüştür.

Kitabeler, bize meçhul olan bazı şeyh, umumî vali, emîr, âlim ve fakîh, şair ve kadıları tanıtmaktadır. Bunlar Ahlat'ın ve belki bölge tarihinin mühim simalarıdır. Bu bakımdan tesbit ettiğimiz kitabelerin tarihçilerimize kıymetli malzeme teşkil edeceğini ümid ederim.

Keza, şahidelerin arka yüzlerinde XIII. asrın ortalarına kadar sık görülen ve üçüncü çeyreğine kadar seyrekleşerek devam eden lirik şiirler de Fars edebiyatı tarihi bakımından büyük kıymet taşımaktadır.

Bazı lâhidler üzerindeki yazılar bu sanat dalının şaheser örnekleri olmaksızın başka, kûfiden neshe ve neshten sülûse kadar devam eden gelişmeyi bize kronolojik olarak bütün safhaları ile vermesi bakımından da önemlidir.

İlhanlı devri lâhidlerinde hadîslerin çok azaldığını ve taşın talî bir yerine, bir boşluğu doldurmak için yerleştirildiği görülmektedir. Şahidelerin dış yüzünde, nişi çevreleyen bordürler üzerinde, Ayetu'l-Kürsî ile Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti tekrarlanır. Bunlar görünüş ve gösterişin ön plâna alındığı tezyinî yazılardır. Dinî mahiyetteki yazıların azalması ve ehemmiyetini kaybetmesi bu devir minberlerinde dahi görülen, genel karakterde bir cereyandır. Buna mukabil ölünnün hüviyetini bildiren kitabelerde mübalağalı metihlere çok yer verilmiştir. Bu durum, İlhanlıların yarattığı müsait ortamda gelişmek imkânını bulan Batınlığın yer yer dinî inançları sarsması ile izah edilebilir. Şahıslara fazla önem ve

rilmesi, yaranmak gayreti, zenginliğe itibar edilmesi, Ahlat'ın manevî bir çöküş içinde bulunduğuna işaret sayılabilir.

Araştırma ve incelemelerimizle *Meydanlık* kabristanında eseri bulunan 20 sanatkâr tesbit ettik. Bunların aralarındaki baba-oğul, usta-şagird münasebetleri çok ilgi çekicidir. İmza kitabeleri esnaf teşkilâtı ile Türkiyenin sosyal ve iktisadî tarihi bakımından bize yeni bilgiler kazandırmaktadır.

Bu mezartaşları ve bu sanatkârlar Ahlat'ta büyük mimarî eserlerin de yapılmış olduğunun delilidir.

Başlanmış bulunan kazıların bu eserleri ortaya çıkaracağına kani bulunuyoruz. O vakit Divriğideki muhteşem Ulu Cami münferit kalmayacağı gibi, Orta Asya ile Anadolu arasında yeni köprüler de kurulmuş olacaktır.

K A T A L O G

Çatma lâhid (111. res.)

Meydanlık kabristanının kuzey - doğu tarafında, en eski kabirlerin bulunduğu kısımdadır. Gri tüften kesilmiş iki uzun levhanın üst kenarlarının bir açığı teşkil edecek surette birbirine çatılması ile meydana gelen bir lâhidle, baş ve ayak uçlarındaki üçgen biçimli boşlukların önüne konulan dikdörtgen, küçük birer bloktan ibarettir. Lâhid 2.08 x 0.47m.; şahideler 0.655 x 0.47 m. ölçüsündedir. Lâhdin yan kenarlarına arkaik ve sade bir kûfi ile Besmele ve ölünün hüviyetini bildiren kitabe yazılmıştır. Fakat kitabe çok bozulmuş olduğu için okunamamaktadır. Yazı dışı, kesim mâildir. Ç harfinin sapı bir soru işareti gibi büyük bir kavis çizer. Diğer harfler bir özellik göstermezler.

Bu eser, bulunduğu yer ve yazı karakteri bakımından mezarlıktaki en eski eserlerden biridir (XI. asrın sonu veya XII. asrın ilk yılları).

Sandûka (112. res.)

Gri tüften yekpare olarak yapılmış beş kenarlı prizma biçimindeki bu sandûka *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğu köşesindedir. Uzunluğu 1.91 m., eni 0.39 m., yüksekliği 0.60 m. dir. Çatısının iki yanında mâil kesimle dışı olarak oyulmuş, arkaik bir kûfi kitabe bulunmaktadır.

Haza kabru... هذا قبر

«Bu kabir...»

diye başlayan kitabenin diğer kısımları okunamamıştır. Tarih ve sanatkâr kitabeleri bulunmamaktadır.

Sandûka XI. asrın sonundan veya XII. asrın ilk yıllarından kalmış olmalıdır.

3

Mubarek bin Yusuf 'un sandûkası (113 - 114. res.)

Meydanlık kabristanında "*Kadılar mezarlığı*," denilen kısmın güney-batısında; toplu olarak bulunan diğer sandûkaların uzağındadır. Etrafında başkaca sandûka yoktur.

Kırmızı tüften yekpare olarak kesilmiş dikdörtgen prizma şeklinde bir gövde ile bir kaideden ibarettir. Kaide kısmı ince ve dar iki kademe halindedir. Oldukça iyi durumdadır. Yalnız baş ve ayak uçlarındaki motifler biraz aşınmıştır. Uzunluğu 2.03 m., eni 0.83 m., yüksekliği 0.80 m. dir.

Sandûkanın meyilli yüzlerinde Besmele ve ölünün ismi yazılıdır. Kitabe kaba bir köşeli kûfî ile hakkedilmiştir. Yazılar dike yakın mâil oygudur. Harfler 11. nu. lı sandûkadaki ile aynı karakterdedir. İnce ve sathî oyulmuş helezonlar harf aralarını ve boşlukları doldururlar. Bunlar bozulmuş ve değişikliğe uğramış post-Samarra motifleridirler. Sandûkanın baş ile ayak taraflarında büyük birer rûmî desen görülmektedir. Bunlardan başka tezyinat yoktur. Sandûkanın çatısının iki yanında kuzeyden başlamak üzere Besmele ve mezar kitabesi yer alır.

بسم الله الرحمن الرحيم هذا قبر مبارك
ابن يوسف رحمه الله ورضي عنه ووالديه

Bi'smi'l-Lâhi'r-rahmani'r-rahîm. Haza kabru Mubarek bin Yusuf rahimehu'l-Lâhi ve radiya anhu ve an valideyhi.

«Bu kabir *Mubarek b. Yusuf*'undur. Allah ona rahmet etsin, ondan ve ebeveyninden razı olsun».

Ölüm tarihi bildirilmediği gibi, sanatkârın adı da kaydedilmemiştir.

Bu eser, yeri, kırmızı tüften yapılmış olması ve tezyinatı bakımından evvelkilerden biraz daha geç tarihlerden, XII. asrın ilk çeyreğinin sonlarından olmalıdır.

4

Kapağı kaybolmuş sandûka (115. res.)

Meydanlık kabristanının doğu tarafında, ortaya yakın bir yerdedir. Gri tüften yapılmış olan sandûkanın kapağı kaybolmuş; yalnız dört taş levhadan müteşekkil dikdörtgen prizma şeklindeki gövdesi kalmıştır. Bu kısmın uzunluğu 1.94

m., eni 0.73 m., yüksekliği 0.27 m. dir. Gövdenin dış yüzlerinde mâil kesimli dişi bir kûfî yazı yer almaktadır. Hepsi arkaik olmak üzere harflerin bir kısmı köşeli, bir kısmı yuvarlaktır. Kuzey yüzünde Besmele ile İhlas Sûresinin baş kısmı bulunmaktadır. Güney yüzdeki harfler aşınmıştır. Fakat herhalde Sûre bu yüzde de devam etmekte idi. Doğu tarafında ölünün hüviyetini bildiren kitabe bulunmakta ise de tam olarak okunamamaktadır.

هذا قبر

رحمة الله

«Bu kabir... Allah ona rahmet etsin»

Ölüm tarihi ve sanatkârın adı kaydedilmemiştir. Hiçbir tezyinî unsur taşımayan eser XI. asrın sonunda veya XII. asrın ilk yıllarında yapılmış olmalıdır.

5

Kapağı kaybolmuş sandûka (116. res.)

Meydanlık kabristanının doğu tarafında ortaya yakın bir yerdedir. 4. nu.lı kabrin yakınındadır. Gri tüften yapılmıştır. Kapağı kaybolmuş, dört levhadan meydana gelen, üzeri açık dikdörtgen prizma şeklindeki gövdesi kalmıştır. İçi ve dışı hemen hemen tamamen toprakla örtülmüş olan sandûka etrafı açılmak suretiyle meydana çıkarılmıştır. Uzunluğu 2.05 m., eni 0.67 m., yüksekliği 0.35 m. dir. Kabrin dış yüzleri çepeçevre mâil kesimle dişi olarak oyulmuş kûfî yazı ile kaplıdır. Kuzey yan yüzde Besmele ile İhlas Sûresinin baş kısmı hakkedilmiştir. Güney yan yüzde harfler aşınmıştır. Eserde herhangi bir kitabe mevcut değildir. Ölünün hüviyetini bildiren kitabenin kaybolmuş olan beşkenarlı prizma şeklindeki kapak taşında bulunması beklenir. Yazıda م ve sona gelen ا harfleri kuş başına benzetilmiştir. Baş ve sondaki ل، خ، م، ر، ه harfleri uzatılmış ve ters S şeklinde kıvrımlar meydana getirmiştir. Harflerin aralarına, içlerine noktalar konularak kûfî yazı süslenmek istenmiştir. Ayrıca bazı boşluklara yine noktalarla süslü, ota benzeyen küçük motifler yerleştirilmiştir. Burada post-Samarra'da da gördüğümüz noktalarla süslü ot motiflerini ve kuş başlı kûfî yazıyı bir arada bulmaktayız. Eser XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

6

Kapağı kaybolmuş sandûka (117. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid, *Meydanlık* kabristanının doğusunda bulunmaktadır. Tamamen toprak altında kalmıştır. Üzerinde bulunması icap eden prizmatik kapak kaybolmuştur. Eser kazılarak meydana çıkarılmış ve temizletilmiştir. 1.92. × 0.64 × 0.32 m. ölçüsündedir.

Kaidenin yan yüzlerini mâil kesimli dişi olarak oyulmuş noktalı kûfi yazı süslemektedir. Kuzey yüzünde Besmele ile İhlâs Sûresinin ilk iki kelimesi yer alır. Güney yüzünde Âyet tamamlanır.

Kuzey yüzünde Bismelenin ilk kelimesi üzerinde kalan boşluğu iç içe üç kırık çizgiden meydana gelmiş bir şekil doldurmaktadır. م، ن، ه، ح harflerinin kuyrukları ters S şeklinde büyük birer kıvrım yapmakta, araları noktalarla süslenmektedir. ا harfi gagalı bir kuş başı şeklindedir. Güney yüzünde «Allah» kelimesinin iki ل harfi arasına ve «Samed» kelimesinin üzerine stilize birer yaprak şekli yapılmıştır. Güney yüzünde harflerin uçları büyük kıvrımlar yapmazlar, yalnız yukarı doğru çekilen kuyruklar hafifçe yuvarlatılmıştır. Yazı ve tezyinatı bir evvelki eserin karakterindedir. Bu sandûka da XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

7

Kapaklı sandûka (118. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu kapaklı sandûka *Meydanlık* kabristanının kuzey - doğu ucunda bulunmaktadır. Kaide kısmı tamamen toprağa gömülmüş, toprağın yüzünde kalan prizmatik kısmı yer yer parçalanmış ve yazıları aşınmıştır. Eser, etrafı kazılarak toprak yüzüne çıkarılmış ve yosunları temizletilmiştir.

Yüksek kaide kısmı 2.17 × 0.76 × 0.40 m. ölçüsündedir. Kapağı ile yüksekliği 0.90 m. ye ulaşmaktadır.

Lâhdin kaide kısmını mâil kesimle dişi olarak oyulmuş arkaik bir kûfi yazı baştanbaşa dolandır. Kuzey yanda Besmele yazılmış, onu İhlâs Sûresi takip etmiştir. Harflerin yukarıya çekilen uçları küçük birer üçgen şeklinde bitirilmiştir. م، ن، ه، ح harflerinin yukarıya doğru birer kavis çizen sapları iki çatallı bir filizle nihayettendirilmiştir. Harf aralarını noktalar süslemektedir. ح harfinin

ucu bir kavis çizerek yukarıya doğru çıkmakta ve tepede bir küçük halka meydana getirerek kavsini tamamlamaktadır. Sona gelen -a harfi bir kuş başına benzetilmiştir. Besmele'nin ikinci kelimesi olan «Allah»'da iki J arasına stilize bir ot motifi ile satırın başlangıcındaki harflerin üzerine içiçe üç kırık çizgiden meydana gelmiş basit bir motif yerleştirilmiştir.

Prizmatik kapağın üzerinde ölünün hüviyetini bildiren kûfi bir kitabe yer alır. Fakat harfler aşınmış olduğu için yazı okunamamıştır. Eserde tarih ve sanat-kâr ismi mevcut değildir.

Bu sandûka da XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

8

Kapağı kaybolmuş sandûka (119 - 120 res.)

Gri tüften yapılmış olan bu üstü açık dikdörtgen prizma şeklindeki sandûka *Meydanlık* kabristanının doğu kısmında 4 nu. lu mezarın yakınındadır. Bu tip sandûkalarda, genel olarak, ölünün hüviyetini bildiren kitabeyi ihtiva eden kapak taşı bu eserde de kaybolmuştur. Mevcut kısmın uzunluğu 2.05 m., genişliği 0.70 m., yüksekliği 0.30 m. dir. Gövdenin dış yüzlerine, mâil kesimle dişi olarak oyulmuş kûfi ile kuzeyden başlayarak Besmele ve tesbit edemediğimiz bir âyet yazılmıştır. Güney tarafı çok aşınmıştır. Sona gelen -a harfi gagalı bir kuş başına benzetilmiştir. Bazı harflerin uçları bir kıvrım çizerek yukarıya çıktıktan sonra sola dönerek evvelkine paralel bir kıvrımla tekrar aşağıya inmektedir. Bu ikinci kıvrımlar daha sonraki eserlerde gördüğümüz spirallerin başlangıcıdır. Yazıda, boşluklar ve harflerin gözleri noktalarla süslenmiştir. «Allah» kelimesindeki iki J arasındaki boşluğa da yine noktalarla süslenmiş ota benzeyen stilize bir bitki motifi yerleştirilmiştir.

Bu sandûka da XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

9

İkiz lâhid (121 - 122. res.)

Üzerleri açık sandık biçiminde ve bir kenarları müşterek olan bu ikiz lâhid *Meydanlık* kabristanının doğu tarafında, ortalarda bulunmaktadır. İkisi de

kırmızı tüften yapılmış olan lâhidler toprağa gömülü olarak bulunmuş, etrafları kazılarak meydana çıkarılmışlardır. Toprak altında kaldığı için dört tarafı da bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Her iki lâhdin de üzerinde ayrı ayrı bulunması gereken kapaklar kaybolmuştur. Kaidelerin uzunluğu 1.95 m., herbirinin eni 0.745 m., yüksekliği 0.37 m. dir. Dış yüzleri, kuzeyden başlamak üzere çepeçevre Besmele'yi ve Rahman Sûresinin 26 - 27. Âyetleri ile Âli İmran Sûresinin 18. Âyetini ihtiva etmektedir. Bu ikiz kabir herhalde aynı zamanda ölen birbirine çok yakın iki şahıs için yapılmış olmalıdır. Ancak sandûka kapakları kaybolmuş bulunduğu için bunların hüviyetleri ve -şayet mevcut idi ise - ölüm tarihlerini tespit edemiyoruz. Bu tipteki diğer lâhidlerde olduğu gibi bunların da kapaklarında sanatkâr kitabesinin bulunmadığı kanaatindeyiz.

Dış yüzlerinde yer alan âyetler mâil kesimle dişi olarak oyulmuş bir kûfî ile yazılmıştır. م harfinin gözüne birer nokta konulmuştur. Başta ve sonda bulunan م، خ، ك ve د harflerinin uçları yukarıya doğru uzarken bir kavis çizmekte ve soru işaretine benzeyen şekiller meydana getirmektedir. Bazı ك ve د harfleri ile د harfinin sapları ise yukarıya kadar dik olarak çıkmakta ve keskin bir köşe teşkil ederek sola dönmektedir. Soru işaretine benzeyen kıvrımların içlerine küçük rozet ve çatalı spiraller yerleştirildiği gibi harflerin aralarındaki boşluklar da ince, çatalı spirallerle doldurulmuştur. Güney yüzünde ayrıca bir Süleyman mührü bulunmaktadır.

Spiralli kûfinin ilk örneklerinden birisi olan eser XII. asrın ikinci çeyreğinin başlarında yapılmış olmalıdır.

10

Kapaklı sandûka (123. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Kaide kısmının yarıdan fazlası toprak altında kalmış, kapağın köşeleri kırılmış ve kabrin her yanı yosun tutmuştur.

Kaide $2.20 \times 0.80 \times 0.43$ m. ölçüsündedir. Prizmatik kapak ile yüksekliği 0.92 m. ye ulaşmaktadır.

Lâhdin kaide kısmının yan yüzlerini kûfî celisi ile yazılmış Besmele ve onu takiben de Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti çepeçevre dolandır. Yazı mâil kesimle dişi olarak oyulmuştur. م، ل، ن harflerinin yukarıya uzatılan kuyrukları sola dönerek birer köşe yaparlar. خ harfi soru işareti biçiminde büyük bir kıvrım çizer. Harflerin uçları genellikle çatalıdır. Noktalama şeklindeki süsler yerini tamamen

ince, çatallı spirallere terketmiştir. Prizmatik kapak kısmında kûfi ile ölünün ismi yazılıdır. Kuzey yüzünden başlayan kitabe güney yüzünde devam eder. Fakat güney yüzü fazla aşınmıştır. Bundan dolayı kitabenin ancak baş tarafı okunabilmektedir.

هذا قبر السعيد (الشهيد)

«Bu kabir said (şehid...)»

Sandûka XII. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

11

Kapağı kaybolmuş sandûka (124. res.)

Kırmızı tüften yapılmış, üzeri açık dikdörtgen prizma şeklindeki bu sandûka kaidesi *Meydanlık* kabristanının doğu kısmında 4 ve 5 numaralı lâhidlerin yakınında bulunmaktadır. Kapağı maalesef mevcut değildir. Kabir yarıya kadar toprak altında idi. Kazılarak tamamı meydana çıkarılmış ve kısmen temizlenmiştir. Uzunluğu 2.16 m., eni 0.69 m., yüksekliği 0.49 m. dir.

Yan yüzleri çepeçevre oldukça dik ve derin bir mâil kesimle dişi olarak oyulmuş bir kûfi yazı ile kaplanmıştır. Kuzey yan yüzünde Besmele ve ان الذين ile başlayan bir âyet okunmaktadır. Ölünün ismini ve ölüm tarihini tesbit etmek mümkün olamamıştır. ل . م . ن harflerinin uçları yukarıya doğru dik olarak uzamakta ve sola dönerek köşe yapmaktadır. ح harfi ise soru işareti şeklinde bir kıvrımla nihayetlenmiştir. Harf araları yine küçük, çatallı spirallerle doldurulmuştur.

Bu lâhid XII. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

12

Şeyh Ebu'r-Rıza (?)'nın sandûkası (125 - 127. res.)

Gri tüften yapılmış olan bu sandûka *Meydanlık* kabristanının doğusunda, orta kısımdadır. Mezarlıkta bulunan üç ağaçtan biri bu lâhidin içinden çıkmış ve sandûkayı parçalamıştır. Lâhid dikdörtgen prizma biçiminde bir kaide ile üç kademeli, yukarıya doğru sivrilen yamuk prizma şeklindeki bir kapaktan mü-

teşekkildir. Kapak parçalanmış ve kaidenin içine düşmüştür. Kaidenin toprak altında kalan kısımlarında motifler iyi durumdadır. Kaidenin uzunluğu 2.09 m., eni 0.75 m., yüksekliği 0.78 m. dir. Kapağın kalan kısmının uzunluğu 1.38 m., yüksekliği 0.44 m. dir.

Kapaktaki dişi kûfî harflerle ölünün hüviyeti yazılmıştır. Fakat çoğu harap olduğu için kitabenin tamamı okunamamaktadır.

هذا قبر الشيخ أبو الرضا... منصور القاضي رحمه الله

Kitabeden bu kabrin *Şeyh Ebu'r-Rıza'*ya ait olduğunu ve bu şahsın da *Kadı Mansûr* ailesine mensûb olduğunu anlamaktayız.

Kaidenin dış yüzlerinde kuzeyden başlamak üzere iri bir kûfî ile Besmele ve Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti yazılıdır. Harfler mâil kesimle dişi olarak oyulmuştur. harfi bir kuş başını andırmaktadır. خ harfinin ucu ters S şeklinde büyük bir kıvrım çizmektedir. م, ن, د harflerinin uçları dik olarak yukarıya doğru uzamakta ve sola doğru köşe yapmaktadır. ه harfi ortada iken bir yaprak şeklini almaktadır. Harf ve kelime araları post-Samarra üslûbunda içiçe helezonlarla ve kıvrımlarla tamamen doldurulmuştur. Baş tarafındaki taşta kıvrımlar birbirlerine eklenerek bir zincir meydana getirirler. ه ve م harflerinin gözleri ile kıvrımların ve helezonların araları birer nokta ile süslenmiştir.

*Şeyh Ebu'r-Rıza'*nın sandûkası Ahlat'ta gördüğümüz post-Samarra üslûbunun en güzel örneğidir. Ne yazık ki tarih ve sanatkâr kitabeleri yoktur. Bu eser de XII. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

13

Kapağı kaybolmuş sandûka (128. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Prizmatik kapağı kaybolmuştur. Büyük kısmı toprak altında kalmış olan kaide iyi durumdadır.

2.23 × 0.82 × 0.37 m. ölçüsünde olan lâhdin dış yüzlerini, kuzeyden başlamak üzere Besmele ve İhlas Sûresi çepeçevre kuşatmaktadır. Yazı köşeli bir kûfidir. Sona gelen ه harfi bir kuş başına benzetilmiştir. Burada görülen mühim yenilik harflerin konturlarının dik ve derin çizgilerle oyulmak suretiyle belirtilmiş olmasıdır. Zeminin diğer kısımları oyulmadığı için yazının sathı zemin-

le aynı hizadadır ve düzdür. Harflerin sapları üstteki çerçeve çizgisine kadar çıkmakta ve sivri uçlarla nihayet bulmaktadır. Harf aralarındaki boşluklara aynı teknikle belirtilmiş rûmî kıvrımları yerleştirilmiştir. Satırları aynı hizada ve aynı şekilde düz olduğu için zeminle bu motifler karışmaktadır. Ayrıca, güney yüzünün ortasına linear olarak işlenmiş bir de rozet konulmuştur. Kime ait olduğu ve tarihi bilinmeyen bu lâhid XII. asrın ikinci çeyreğinin ortalarında yapılmış olmalıdır.

14

Kapağı kaybolmuş sandûka (129. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık* kabristanının doğusunda, sandûkaların yayıldığı sâhanın güney sınırındadır. İçi boş, dikdörtgen prizma biçiminde olan sandûkanın uzunluğu 2.24 m., eni 0.78 m., yüksekliği 0.43 m. dir. Kapağı kaybolmuştur.

Bu sandûka teknik ve tezyinat bakımından büyük yenilikler getirmektedir. Büyük kavisler çizen bir kıvrımdal lâhdin bütün yüzlerini çepeçevre dolaşmakta; kıvrımdaldan çıkan rûmî filiz ve yaprakları da harflerin aralarındaki boşlukları doldurmaktadır. Kıvrımdalın alt tarafında yazının esas kısmı bulunmaktadır. Bu yazı kuzey yüzünde Besmele ile Mü'minûn Sûresinin 115. Âyetinin başlangıcıdır. Hava tesirleriyle bozulmuş olan diğer cephelerde de âyetin devam ettiği tahmin edilebilir. Kûfîde yuvarlak şekiller hâkimdir. Harflerin başlangıcındaki ve bilhassa saplarının nihayetindeki çatallar filiz kıvrımlarına dönmüştür. ح harfinin çizdiği ters S şeklindeki kıvrımlar, kıvrımlardan çıkan filiz kıvrımlarına karışmaktadır. Gerek yazılar, gerek kıvrımdal yuvarlak satırlı ve kabartma olarak işlenmişlerdir. Oygu dik ve derindir. Kapağı mevcut olmadığı için namına bu büyük ve zengin dekorlu lâhdin yapıldığı şahsiyetin hüviyetini tesbit edemiyoruz. Sandûkanın sanatkârı da meçhuldür.

Bu eser 1150 yılı civarında yapılmış olmalıdır.

15

Kapağı kaybolmuş çocuk sandûkası (130. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Tamamen toprak altında kalmış olan bir kaide kısmın-

dan ibarettir. Prizmatik kapağı kaybolmuştur. Eser kazılarak meydana çıkarılmıştır. $0.92 \times 0.44 \times 0.28$ m. ölçüsünde küçük bir çocuk mezarıdır.

Taşın yan yüzlerini iri ve yüksek kabartma bir kûfî yazı süsler. Boydan boya geçen bir kıvrıkdal bu yazıyı zenginleştirmektedir.

Kuzey yüzünde Besmele yazılıdır. Doğu yüzünde Rahman Sûresinin 26. Âyeti başlar ve diğer yüzlerde devam eder.

Bu sandûka XII. asrın ortasından kalmadır.

16

Hibetu'l-lah b. Yusuf'un sandûkası (131 - 132. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu muhteşem sandûka *Meydanlık* kabristanının doğusunda, orta kısımda, 12 numaralı sandûkanın biraz güney doğusunda bulunmaktadır. Dikdörtgen prizma şeklinde yüksek bir kaide ile yukarıya doğru kademeler hâlinde yükselen, yamuk prizma biçiminde bir kapağı muhtevidir. Sandûka bütünü ile iyi durumdadır. Yalnız kaidenin baş tarafındaki taşı düşmüş ve göle bakan (güney) cephesi biraz aşınmıştır.

Kaidenin uzunluğu 2.81 m., genişliği 0.83 m., yüksekliği 0.72 m. dir. Kapağın yüksekliği 0.60 m. dir. Kaidenin etrafını, çepeçevre, çiçekli kûfî ile yazılmış olan Tevbe Sûresinin 21. Âyeti süslemektedir. Âyet, Besmele ile beraber, kuzey yüzünde başlamakta, diğer yüzlerde devam etmektedir. Kapağın prizmatik kısmının kuzey yüzünde, yine çiçekli kûfî ile ölünün adı yazılıdır.

Kuzey yüzünde :

هذا قبر هبة الله بن يوسف

«Bu kabir *Hibetu'l-Lah b. Yusuf*'undur».

Doğudan başlamak üzere kapağın diğer yüzlerinde «Allah onu afvetsin» ve Kelime-i Tevhîd görülmektedir.

Bu sandûkada tezyinat 15 numaralı sandûkaya göre daha yoğundur. Burada kıvrıkdal kavisler değil, büyük helezonlar çizmektedir. Bu helezonlardan çıkan filiz kıvrımları ve tomurcuklar bir ağ hâlinde bütün zemini kaplamaktadır. Kûfî tamamen yuvarlaklaşmıştır. Yalnız bazı harflerin dik olarak üstteki silmeye kadar çıkan sapları köşeli olarak sola dönerler. ح harfi soru işaretine benzeyen bir kavis çizerek üstteki silmeye dayanır. Harfler genellikle sık olarak dizilirler. Oygu dik ve derindir. Yazının alt kenarını sınırlayan silmenin altında, yanyana dizilen başaşağı tomurcuklardan meydana gelen bir sıra yer almaktadır. Sandûkanın üstüne gelen kapağın yan kenarları da basit bir geometrik su ile süslenmiştir.

ği gibi kapaktaşının üstünde, prizmatik kısmın iki başında kalan düz satıhlara da nebatî motifler işlenmiştir.

Sandûkanın adına yapıldığı *Hibetu'l-Lah b. Yusuf*'un kim olduğunu kitâbeden anlamak mümkün değilse de devrin ileri gelenlerinden biri olduğu muhakkaktır. Kadı ve Şeyh gibi lâkâbların da bulunmayışı, sandûkanın devlet adamlarından birine ait olduğunu düşündürmektedir.

17 ve 18 numaralı sandûkalarda görüleceği üzere 1158 den itibaren kitâbeler nesihle yazılmağa başlanacaktır. Bu sebeple *Hibetu'l-Lah b. Yusuf*'un sandûkasının 1155 yılı civarında yapıldığını söyleyebiliriz.

17

Selâme b. Muhlid b. el-Haccak'ın Sandûkası (133. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu sandûka *Meydanlık* kabristanının güney doğusunda bulunmaktadır. Bütünü ile oldukça iyi durumdadır. Yalnız gövdenin ayak tarafındaki blok kaybolmuş ve kapak kaidesinin bu kısmı kırılmıştır.

2.30 × 0.73 × 0.93 m. ölçüsünde olan sandûka çok sadedir. Gövdenin yanları tamamen boş bırakılmıştır. Hiçbir yerinde yazı veya tezyinat görülmez. Yalnız kapağın prizmatik kısmının yanlarına itinalı bir Selçuklu neshi ile ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe hakkedilmiştir. Kuzey yüzünden başlayan kitabe sırayla diğer yüzlerde devam ederek batıda tamamlanmaktadır.

هذا قبر تلامه بن مخلد بن

الحجاج

رحمة الله في سنة ثلاثة (و) خمسين (و)

خمسائة

«Bu kabir 553/1158 yılında (vefat eden) *Selâme b. Muhlid b. el-Haccak*'ındır. Allah ona rahmet etsin.»

1158 yılında yapılmış olan bu sade lâhid, hüviyeti ile birlikte ölüm tarihini de bildirmesi ve kitabesinin ilk defa nesihle yazılmış olması dolayısı ile diğer sandûkaları aşağıya doğru tarihlememizde yardımcı olmakta ve bu bakımdan büyük ehemmiyet taşımaktadır.

18

Ebu'l-Harem Mekki'nin sandûkası (134 - 135. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu sandûka *Meydanlık* kabristanının doğu tarafında, 16 numaralı lâhdin güney-batısındadır. Kaidenin baş tarafındaki taş

kaybolmuş, kapağın bir kısmı da kırılmıştır. Kapakla kuzey yanının toprak üstünde kalan kısmını yosun kaplamış; güneyde toprak üstünde kalan kısım hava tesiriyle aşınmış ve bozulmuştur. Kaidenin yanlarını örten topraklar kaldırılmışsa da yosunların temizlenmesi henüz mümkün olamamıştır.

Kaidenin uzunluğu 2.21 m., eni 0.77 m., yüksekliği 0.31 m.; kapağın yüksekliği 0.58 m. dir.

Bu sandûka 16 numaralı ile - bazı teferruat dikkate alınmazsa - büyük benzerlik gösterir. Tezyinat ve kaidedeki yazı biraz daha barok bir karakter gösterir.

Kapağın prizmatik kısmında kötü bir Selçuklu neshi ile dışı olarak ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe mevcuttur.

Kuzey yanından itibaren sıra ile

هذا قبر الشيخ الاجيل ابي الحرم مكي بن
محمد ابن
هيئة الله الحلبي بتاريخ شوال سنة ستة
خمسین و خمسمائة

«Bu kabir Şeyhu'l-ecell (Şeyhlerin en büyüğü) *Ebi'l-Harem Mekki b. Muhammed Hibetu'l-Lah el - Halebi* (ye aittir.) 556/1161 yılının Şevval (Ekim) ayında (vefat etmiştir).»

Bu şahsın 16 numaralı sandûkasının sahibi *Hibetu'l-lah b. Yusuf* ile bir yakınlığı olup olmadığını bilmiyoruz.

Bu eserde görülen en mühim değişiklik kitabenin kûfî yerine nesihle yazılmış olmasıdır. 556/1161 yılında yapılmış olan bu sandûkadan sonra Ahlat'ta şahidesiz sandûka tipi lâhidlere rastlanmamaktadır. Eser, kıvrıkdalı kûfiyi ihtiva eden sandûkaları tarihlemeye sağlam bir hareket noktası teşkil etmesi bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır.

Osman b. Mesu'd'un şahideli silindirik sandûkası (140. res.)

Çift şahideli ve silindirik sandûkalı olan bu lâhid, *Meydanlık* kabristanının doğusunda, orta kısımdadır. İyi olmayan bir cins kırmızı tüften yapılmıştır. Baş şahidesi yer yer aşınmış, ayak şahidesi dibinden kırılmış ve kaybolmuştur. Sandûkanın üzeri de aşınmış ve yosun tutmuştur.

Sandûka $2.52 \times 0.53 \times 0.37$ m., baş şahidesi $1.68 \times 0.53 \times 0.18$ m. ölçüsündedir. Şahideden çok sandûkaya ehemmiyet verilmiştir. Görüldüğü gibi sandûka şahideye nispetle çok uzundur. Tek kademeli bir kaide üzerinde bulunan silindirik sandûka, geometrik bir görünüş almaya başlamış rûmîlerin meydana getirdiği bir ağ ile kaplanmıştır. Aşınmış ve yosunlanmış bulunduğu için desen iyi seçilememektedir.

Baş şahidesinin dış yüzünde, en üstte nesih celisi ile yazılmış bir Besmele'yi ihtiva eden bir pano yer alır. Kıvrık dalla karıştırılmış olan yazı kabartma, oygu dik ve derindir. Bu panonun altında itinasız bir nesihle dışı olarak yazılmış bir hadîs bulunmaktadır.

الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

«Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir.»

Şahidenin bu hadîsin altında kalan kısmını rûmî ile süslü bir bordür çerçeveler. Bu çerçeve içinde, üstte, itinasız bir nesihle dışı olarak yazılmış bulunan ve bozulmuş olduğu için güç okunabilen sanatkâr kitabesi mevcuttur.

«Osman b. Hasan'ın eseri»

عمل عثمان بن حسن

Kitabenin altında kemerli bir niş yer almaktadır. Bu kısım çok bozulduğu için tezyinatı seçilememektedir. Şahidenin bu yüzünde silmeler zencirek olarak işlenmiştir.

Şahidenin iç tarafı da yer yer aşınmıştır. Bu yüzü, sağ alt köşeden başlamak üzere Ayete'l-Kürsî çerçeveler. Bu çerçevenin içinde yukarıda dört satır halinde, nesihle dışı olarak yazılmış, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren, kitabe bulunmaktadır.

هذا قبر عثمان

بن مسعود ر

حجة الله سنة

خمس و ثمانين و خمسمائة

«Bu kabir *Osman b. Mesud*'undur. Allah ona rahmet etsin. 585 (1189) yılında (vefat etmiştir). »

20

Zeki Emînu'd - Din Ali b. Muhammed'in Sandûkası (147. res.)

Çift şahideli ve silindirik sandûkalı olan bu lâhid, *Meydanlık* kabristanının doğusunda, orta kısımdadır. Kırmızı tüften yapılmıştır. Sandûka ortadan çatla-

miş, baş ve ayak taraflarından kırılmıştır. Ayak şahidesinin de üst kısmı kırılmış ve kaybolmuştur. Bu hâliyle sandûka $2.85 \times 3.57 \times 0.37$ m., baş şahidesi $1.68 \times 0.62 \times 0.21$ m.; ayak şahidesi de $0.96 \times 0.58 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın gövdesi çok aşınmış ve tamamen yosun tutmuş olmakla beraber geometrik bir ağla süslenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Baş şahidesinin alınlığında nesih celîsi ile Âli İmran Sûresinin 185., Enbiya Sûresinin 35. ve Ankebut Sûresinin 57. Âyeti olan «كل نفس ذائقة الموت» «Her nefis ölümü tadıcıdır.» yazılıdır. Bütün boşlukları dolduran tomurcuklu rûmî kıvrımları bu kabartma yazıya bir fon teşkil etmektedir. Oygu dik ve derindir. Alınlığın altında örgülü bir bordür bulunur. Şahidenin aşağı kısmı üç yanda, rûmî örgülerle süsle bordürlerle, en alta da küçük nişlerle kuşatılmıştır. Bu çerçevenin içinde, yukarıda, nesihle dışı olarak yazılmış sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

«Osman b. Hasan'ın eseri»

عمل عثمان بن حسن

Kitabenin altında sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Nişin üst kısmı tamamen bozulmuş, içini dolduran geometrik bir karakter kazanmış rûmî ağ da, aşınmıştır. Şahidenin bu yüzündeki silmeler zencirek halinde işlenmiştir. Arka yüz de Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti çepeçevre olarak yazılmıştır. Bu çerçevenin içinde nesihle dışı olarak yazılmış ölüm kitabesi bulunmaktadır. Kitabe bozulmuş olduğu için ancak ölünün hüviyeti tesbit edilebilmektedir.

هذا قبر زكى

امين الدين على

ابن محمد...

«Bu kabir Zeki Emînu'd-Din Ali b. Muhammed'indir...»

Tarih kitabesi okunamayan lâhid, hemen yanında bulunan ve aynı sanatkârın eseri olan 585/1189 tarihli lâhidle (Kat. Nu. 19) büyük benzerlik göstermektedir. Bundan dolayı aynı yıllarda yapılmış olduğunu kabul edebiliriz.

Ebû Abdullah Huseyn'in lâhdi (142 - 143. res.)

Meydanlık kabristanının kuzey-doğusundadır. Tek kademeli silindirik bir sandûka ile baş şahidesinden müteşekkildir. Kırmızı tüften yapılmıştır. Sandûka kısmı yosun kaplıdır ve kısmen aşınmıştır. Şahidenin dış yüzünün alt kısmı da bozulmuştur. Sandûka $2.69 \times 0.43 \times 0.51$ m.; şahide $2.00 \times 0.52 \times 0.20$ m. öl-

çüsündedir. Sandûkanın yüksekliği artmış, silindirik kısım daha şişkinleşmiştir. Şahide ince, dar ve uzundur.

Sandûkanın üzeri geometrik bir ağ ile kaplıdır. Motifler dik ve oldukça derin oyulmuştur. Aşınmadan ve yosunlardan dolayı motifler iyi seçilememektedir. Şahidenin dış yüzü onaltı köşeli yıldızların teşkil ettiği bir ağ ile kaplıdır. Ortada üç bütün iki yarım, yanlarda da dörder yarım yıldız mevcuttur. Bu iri yıldızların ortalarını kabaralar doldurur. Bu yuvarlakların herbirinde post-Samarra üslûbunda, karşılıklı S şekilleri çizen bir çift spiral bulunmaktadır. Bunlar evvelce şahidesiz kapaklı sandûkalarda bol olarak gördüğümüz post - Samarra motiflerinin mevzii kalmış bir dirilişidir. Şahidenin yan yüzleri de rûmî geçmelerle kaplanmıştır. Şahidenin ve sandûkanın bütün sathı itinalı bir kabartma işçiliği gösterir.

Şahidenin iç kısmında ondört satırlık bir mezar kitabesi bulunur. Yazı dişi olarak oyulmuş nesihdir. Yukarıdan itibaren ilk altı satır ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildirmektedir. Kalan sekiz satır ölüm ile ilgili, farsça bir şiirdir.

هذا قبر المرحوم السعيد
الشهيد ابى عبد
الله حسين ابن على ابن
ابى طالب الاصفهاني نو
ر الله مضجعه توفى في
نصف المحرم سنة سبع و ستماية

«Bu kabir 607 yılı Muharrem ayının (Temmuz 1210) ortasında vefat eden said, şehid, merhum *İsfهانلى Ebû Abdullah Huseyn b. Ali b. Ebi Talib*'indir.»

Bu eser Samarra spiralli şahideler içinde tarihi aşınmamış olan ve rahatça okunabilen tek örnektir. Bu bakımdan tarihi belli olmayanların tarihlenmesinde yardımcı olmaktadır.

22

Şahideli silindirik sandûka (144 - 145. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan lâhid *Meydanlık* kabristanının doğu kesiminin orta kısmında, 12 numaralı sandûkanın yanında bulunmaktadır.

Baş ve ayak şahidesi ile üç kademeli bir kaide üzerine oturan silindirik bir sandûkadan meydana gelmiştir. Baş şahidesi kırılmış ve kaybolmuştur. Ayak

şahidesinin orta kısmı aşınmış ve çok incelmıştır. Yosunla kaplı olan bütün sandûka ve şahide temizletilmiştir. Sandûka $4.19 \times 0.60 \times 0.40$ m.; baş şahidesi bugünkü haliyle $0.80 \times 0.60 \times 0.22$ m.; ayak şahidesi de $1.94 \times 0.60 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Kaidesi ile beraber sandûkanın her tarafı küçük motiflerle ince ince ve kabartma olarak işlenmiştir. Oygu dik ve derindir. Işık - gölge çok âhenklidir. Silindirik kısmı yoğun rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği bir ağ ile kaplanmıştır. Kaidenin yanları da girift bir rûmî su ile süslüdür. Burada rûmî motifler bir dilimli kemer sırası meydana getirirler. Kaidenin alt basamağında, altıgen şekillerle teşkil olunmuş geometrik bir şebeke görülür. Lâhdin kitabesi, kırılan ve kaybolan baş şahidesinin iç tarafında idi.

Ayak şahidesinin üçte ikisi tamamen harap olmuş bulunan dış yüzü, onsekiz kollu büyük yıldızlardan meydana gelmiş bir şebeke ile kaplanmıştır. Ortadaki yıldızlar tam, yanlardakiler yarımdır. Bütün yıldızların ortalarında birer büyük madalyon görülür. Bu madalyonların üzerinde karşılıklı iki S şeklinde spiraller işlenmiştir. Mâil kesimli olan bu motifler çok tipik post - Samarra motifidirler. Bu eserin tarihlenmesinde bu motifler yardımcı olmaktadır. Bu spiraller 607/1210 tarihli bir şahidede (Kat. Nu. 21) yıldızların ortasındaki yuvarlaklarda görüldüğü halde, 620/1223 tarihli diğer bir şahidede (Kat Nu. 26), aynı yıldız kompozisyonunda merkezlerde bulunan yuvarlakların üzerinde mevcut değildir. Daha sonraki hiçbir eserde de görülmemektedir. Bundan dolayı bu lâhdin 620/1223 den evvel ve muhtemelen 1210 yılı civarında yapılmış olduğu kabul edilebilir.

Ayak şahidesinin iç yüzünde dişi olarak oyulmuş nesihle farsça bir şiir yazılmıştır.

Ahlat'ta bulunan silindirik sandûkaların en büyüğü ve en muhteşemi olan bu kabir devrin ileri gelenlerinden bir kimseye, bir emîr veya sadr'a ait olmalıdır.

23

Ebû Bekr'in şahideli sandûkası (146. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık* kabristanının orta kısmının biraz güneyindedir. Bir baş şahidesi ile tek kademeli bir kaide üzerinde bulunan silindirik bir sandûkadan meydana gelmiştir. Kaide kısmı toprağa gömülüdür. Sandûka $2.12 \times 0.60 \times 0.36$ m.; şahide $1.53 \times 0.60 \times 0.18$ m. ölçüsün-

dedir. Kaidenin üstü ve kenarları rûmî bir su ile süslenmiştir. Silindirik gövdenin her iki tarafından geçmeli olarak birbirine bağlanan dokuzar madalyon sıralanmaktadır. Bunların içi geometrik bir karakter kazanmış, rozetler teşkil eden rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur.

Motifler iri, işçilik kabadır.

Şahidenin dış yüzünde, yukarıda bal peteğini andıran geometrik bir desen ile süslü kare şeklinde bir pano yer alır. Poligonal şekillerden bazılarının içi rozaslarla doldurulmuştur. Bu desen İhe Nor'da bulunan bir lâhdin yan kısmındaki bal peteğine benzeyen tezyinatı hatırlatmaktadır (138. nota ve 114. res. bakınız). Fakat bunun mezarlıkta başka bir örneğine rastlanamamıştır. Bu panonun altında dikdörtgen bir çerçeve içinde sivri kemerli, içi rûmîlerle doldurulmuş bir niş vardır.

Şahidenin iç yüzünde mezar kitabesi bulunur. Fakat çok harap olduğu için okunamamakta ancak ابو بكر «*Ebû Bekr*» adı ve في سنة اربع عشر و ستماية «Altıyüz-ondört yılında (614/1216 - 18)» tarihi seçilebilmektedir. *Ebû Bekr* adının burada yatan şahsa mı, yoksa babasına mı ait olduğu tesbit edilememektedir. Fakat baba ismi olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Kitabenin altına bir kandil işlenmiştir.

24

Şahideli silindirik sandûka (147. res.)

Kırmızı tüften yapılan ve baş şahidesi ile, tek kademeli bir kaide üzerindeki silindirik bir sandûkadan meydana gelmiş olan bir lâhid *Meydanlık* kabristanının güney-doğu kısmındadır. Şahide 0.57 m., yukardan kırılmış ve kaybolmuştur. Sandûka $3.56 \times 0.57 \times 0.61$ m. ölçüsündedir.

Dikdörtgen prizma biçimindeki kaidenin yan yüzleri, iç içe geçen ve ortalarında, kenarları kavisli dörtköşe şekiller meydana getiren çember dizilerinin teşkil ettiği geometrik bir bordürle süslüdür. Silindirik gövdenin alt kısmında da örgülü ince bir bordür görülür. Sandûkanın üstünde iki yanda, simetrik olmak üzere, aralarında yuvarlak, küçük madalyonlar bulunan yedişer kaset yer alır. Bu madalyonlar ve kasetler bir aşırı olarak, yivli iki silmenin alttan üstten birbirine örgü gibi dolanması ile meydana gelmişlerdir. Madalyonların ortasında birer kaba, kasetlerin içinde ise rûmî kıvrımları bulunmaktadır. İşçilik genellikle iti-

nalıdır. Hiçbir kitabe bulunmadığı için, lâhdin kime ait olduğu, ne vakit ve kimin tarafından yapıldığı tesbit edilememektedir. Eserin tip ve tezyinat bakımından en yakın benzeri 23 numaralı lâhiddir. Bunun da ona yakın yıllarda, muhtemelen onu takiben yani 1220 yıllarında yapıldığını söyleyebiliriz.

25

Hacı Osman b. Sıddîk'in sandûkası (148 - 149. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu iki şahideli silindirik sandûka *Meydanlık* kabristanının güney - batısındadır. Şahideler ve sandûka noksansız ve çok iyi durumdadırlar. Yalnız üzerlerini örtmüş olan yosun henüz kısmen temizlenebilmiştir.

Sandûka $2.25 \times 0.58 \times 0.40$ m.; baş şahidesi $1.95 \times 0.60 \times 0.19$ m.; ayak taşı ise $1.77 \times 0.59 \times 0.19$ m. ölçüsündedir..

Sandûkanın üzerinde bulunduğu tek basamaklı kaidenin üst ve yan kenarları rûmî örgülerle süslüdür. Sandûkanın üzeri gayet yoğun rûmî ağları ile kaplanmıştır.

Baş şahidesinin dış yüzünde rûmî bir bordürün çerçevelediği sâhanın içinde, üst üste onaltı kollu üçbuçuk büyük yıldız yer alır. Yıldızların ortalarına birer düz yuvarlak yerleştirilmiştir. En yukarıda yıldızın tepesine silme ile bir sivri kemer yapılmıştır. Çerçevesi sâhanın altında içleri yoğun olarak rûmîlerle doldurulmuş iki tezyinî niş bulunmaktadır. Taşın dış kenarındaki silme zencirek olarak işlenmiştir. Şahidenin iç tarafında sağ alt köşeden başlayarak bir bordür gibi taşın üç kenarını çevreleyen dişi olarak oyulmuş nesih yazı, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabedir :

هذا قبر السيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى حاجي عثمان ابن صديق شهر ذى الحجة سنة ثمان عشر وستمائة

«Bu kabir 618 yılının Zilhicce (Ocak 1222) ayında (vefat eden) said, şehid, merhum, yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Hacı Osman b. Sıddîk*'indir.»

Kitabenin çevrelediği sâhanın üst kısmına yanyana, nişe benzer dört küçük şekil oyulmuş; bunun altına linear bir çerçeve içinde sanatkâr kitabesi yerleştirilmiştir :

« *İbrahim*'in eseri »

عمل ابراهيم

Daha altta dilimli bir kemer içinde rûmîlerle süslü bir kandil yer almakta; bunun da aşağısında en yukardaki nişe benzer şekiller tekrarlanmakta; en altta

da dikdörtgen bir çerçeve içinde yine rûmîlerle süslü bir kandil bulunmaktadır.

Ayak şahidesinin dış yüzünde bu tarihe kadar rastlanmayan bir kompozisyon görülmektedir. Üstte kare şeklinde bir panonun ortasında onaltı kollu büyük bir yıldız yer almaktadır. Hatlar ve örgüler devam ettirildiği için köşelerde de bu yıldızın dörtte bir parçaları bulunmaktadır. Bu panonun altında, dışı olarak oyulmuş, nesihle «الدنيا ساعة فاجملها طاعة» «Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir» hadîsi yazılıdır. Daha altta üç yandan kalın ve iri düğmeli bir rûmî su ile süslü bordürlerle, aşağıda zemine oyulmuş, nişe benzer beş küçük şekille çevrelenen, sivri kemerli içi rûmî kıvrımları ile doldurulmuş büyük bir niş yer almaktadır.

Ayak taşının iç tarafında, çevrede yine dinî mahiyette bir yazı, ortada alt alta satırlar halinde

لموت با
ب و كل
الناس دا [خه]

«Ölüm bir kapıdır, herkes oradan geçer» hadîsi; bunun altında da rûmîlerle süslü bir kandil bulunmaktadır. Bütün yazılar dışı olarak oyulmuş nesihlidir.

Bu eser değişik kompozisyonu ile, ilerde inceleyeceğimiz şahideli sandık tipi mezarların şahide kompozisyonunu hazırlayan öncülerden biridir.

26

Pehlivan Ebû Bekr b. Haydar'ın şahideli silindirik sandûkası (150 - 151. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık* kabristanının kuzey kesiminde, biraz batıdadır. Bir baş şahidesi ile üç kademeli bir kaide üzerine oturan silindirik bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhid bütünü ile iyi durumdadır. Yalnız şahidenin iç tarafının orta kısmı aşınmış ve bozulmuştur. Kaidenin alt basamağı toprağa gömülüdür. Her tarafını kaplayan yosunlar henüz kısmen temizlenebilmiştir.

Sandûka $2.49 \times 0.58 \times 0.52$ m., şahide $2.00 \times 0.59 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûka kaidesinin en alt basamağının yan yüzleri örgülü bir su ile; üstteki, dikdörtgen prizma şeklindeki yüksek basamağın üst ve yan kenarları ise yoğun rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği ağ halinde bir su ile süslüdür. Ayrıca sandûkanın bütün sathı boşluktan korkarcasına yoğun bir rûmî ağı ile doldurulmuştur. Oygu dik ve derindir.

Şahidenin dış yüzünü çerçeveleyen silme zencireklidir. Bu yüz baştanbaşa, onaltı kollu yıldızlardan doğan ve üreyen geometrik bir ağ ile kaplanmıştır. Ortada dört tam, yanlarda tama yakın altı yıldız teşekkül etmiştir. Bütün bu yıldızların merkezinde, üzerine rûmî kıvrımlarına benzeyen dişi olarak oyulmuş küçük şekilleri havî madalyonlar görülmektedir. 21 ve 22 numaralı lâhidlerin şahidelerinde bu madalyonlar üzerinde post - Samarra spiralleri mevcut idi. Burada bu spirallerin şekillerinin ve mahiyetlerinin değiştiğini görüyoruz. Şahidenin yuvarlak zencirekli bir silme ile çerçevelenen iç tarafına, dişi olarak oyulmuş nesihle, ölüm kitabesi ve Farsça bir şiir yazılmıştır.

هذا قبر السعيد
الشهيد المرحوم
الغريق محتاج
الى رحمة الله تما
لى پهلوان أبو بكر
بن حیدار شهر جاذی
الاول سنة عشرين وستماية

«Bu kabir said, şehid, merhum, suda boğulmuş, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç *Pehlivan Ebû Bekr b. Haydar* 'ındır. 620 yılının Cemazilevvel (Haziran 1223) ayında» (ölmüştür).

Farsça şiirin ancak iki satırı okunabilmektedir. Diğer kısımları bozulmuştur. Taşın en alt kısmında aşınmış ve bozulmuş iki niş içinde iki kandil motifi bulunmaktadır.

Şahidenin yan kenarları da enli rûmî sularla süslenmiştir.

27

Şahideli silindirik sandûka (152. res.)

Bir şahide ile silindirik bir sandûkadan meydana gelmiş olan bu lâhid, Van gölü'nün güney kıyısında, Reşadiye'de bir tepe üzerinde bulunan *Cehrgilân* mezarlığındadır. Lâhid, «Ahlata taşı» denilen ve bu civarda bulunmayan kırmızı bir tüften yapılmıştır. Yosun tutmuş olan sandûka toprağa gömülmüş, şahidenin de üst kısmı kopmuş, iç tarafı, aşınmıştır. Yazıların okunabilmesi için yosunlar kışmen temizlenmiştir.

Bugünkü haliyle, sandûka $1.90 \times 0.60 \times 0.30$ m.; şahide $2.10 \times 0.60 \times 0.21$ metre ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, çevrede, nesih ile dişi olarak yazılmış Âyetü'l-Kürsî yer almaktadır. Bu çerçevenin içinde, üstte sekiz kollu ve iki büyük yıldızdan meydana gelen bir pano; bunun altında, yine dişi bir nesihle yazılmış olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

«*Ahmed el - Müzeyyin*'in eseri»

عمل احمد المزين

Bu imza, Ahlat'ta *Meydanlık* kabristanında pekçok eseri bulunan bir sanatkâra aittir.

Kitabenin altındaki sâhada kulplarından asılmış bir kandil kabartması görülmektedir.

Şahidenin iç tarafında altta iki kandil motifi, üstte nesihle dişi olarak yazılmış, fakat aşınmadan dolayı okunamaz hale gelmiş ölüm kitabesi mevcuttur. Hüviyeti tesbit edilemeyen ölünün mezarı Ahlat taşından ve Ahlatlı bir ustaya yaptırıldığına göre, mahallin ileri gelenlerinden biri olduğuna hükmedilebilir. Lâhid, üslûbuna ve *Ahmed el-Müzeyyin*'in diğer eserlerinin (Ahlatlı Sanatkârlar bölümüne bk.) tarihine göre, XIII. asrın ortalarında yapılmış olmalıdır.

28

Şahideli silindirik sandûka (153 res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu şahideli silindirik sandûka *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Baş ve ayak şahidesi kırılmış, silindirik gövde ile kaidesi ortadan ikiye ayrılmıştır.

Lâhid, $2.84 \times 0.50 \times 0.41$ m.; mevcut kısma göre şahidesi $0.84 \times 0.55 \times 0.17$ m.; ayak şahidesi de $0.52 \times 0.48 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üzerini rûmî kıvrımları ve tomurcukları ile içiçe girmiş kabartma bir nesihle yazılmış Âyetü'l-Kürsî kaplar. Tezyinat, harflerin aralarındaki ve içlerindeki bütün boşlukları doldurur. Her iki yanda yazının kapladığı sâhanın altında ince bir rûmî su uzanmaktadır. Kaidenin üst yüzlerinde de rûmî tezyinat yer almakta; yan kenarlarında ise rûmî ile karışık, mahiyetini tesbit edemediğimiz enli bir yazı şeridi bulunmaktadır.

Şahideleri kırık olduğu için lâhdin adına yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini tesbit edemiyoruz. Sandûkanın çok ince uzun olması ve rûmî ağlarına yazının da karışması dolayısı ile, eserin XIII. asrın ikinci çeyreğinde yapıldığını tahmin ediyoruz.

29

Şahideli silindirik sandûka (154. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu şahideli silindirik sandûka *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğu kesiminde bulunmaktadır. Şahideleri kırılmış olan lâhdin silindirik sandûkası iyi durumdadır.

Sandûka $3.61 \times 0.62 \times 0.67$ m.; kalan parçalarına göre baş şahidesi $0.51 \times 0.63 \times 0.23$ m.; ayak şahidesi de $0.22 \times 0.62 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üzerini rûmî kıvrımları ve tomurcukları ile iç içe girmiş kabartma bir nesihle yazılmış bir hadîs kaplamaktadır.

Silindirik gövdenin üzerine oturduğu basamağın yan yüzlerine; bunun altında bulunan kaidenin ise hem üst, hem yan yüzlerine nesihle dişi olarak, ölümle ilgili hadîsler yazılmıştır.

Şahideleri kırılmış bulunduğu için kesin tarihini tesbit edemediğimiz bu lâhdin de, sandûkanın çok ince uzun olması ve rûmî ağlarına yazının da karışması dolayısı ile XIII. asrın ikinci çeyreğinde yapıldığını tahmin ediyoruz.

30

Osman b. İzzu'd-Dîn b. Ebi'l-Kasım el-Galatî'nin lâhdi (155 - 156. res.)

Meydanlık kabristanında, ortalarda « *Kadılar mezarlığı* » denilen kısımdadır. Kırmızı tüften yapılmış olan lâhid baş ve ayak şahideleri ile silindirik bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Üzeri tamamen yosunla kaplı olan taşlar temizletilmiştir. Baş şahidesinin alt kısmı biraz aşınmıştır.

Sandûkada $2.52 \times 0.64 \times 0.45$ m.; baş şahidesi $2.06 \times 0.65 \times 0.23$ m.; ayak şahidesi $1.90 \times 0.65 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Sandûka tek kademeli bir kaidenin üzerindedir. Bütün sathı, harflerin bazıları sülüse çalan çiçekli bir nesih celîsi ile yazılmış, bir hadîs kaplamaktadır :

الدنيا حرام على أهل الآخرة والآخرة حرام على أهل الدنيا والآخرة حرام على أهل الله

«Dünya âhîret ehline, âhîret dünya ehline, dünya ve âhîret (ise) ehlullaha (derviş ve mutasavvıf) haramdır.»

Baş şahidesinin dış yüzünde, alınlıkta, kûfî yazıdan mülhem, geometrik bir örgü şeridi yer alır. Alınlığın altındadaki kısım rûmî kıvrım ve tomurcuklarından meydana getirilmiş sarmaşık şeklinde bir bordür ile çerçevelenmektedir.

Bu çerçevenin içini, ortada üç tam, yanlarda ikişer yarım olmak üzere onaltı kollu yıldızlardan meydana gelmiş bir ağ kaplar. Yıldızların ortalarını çarkıfelek rozetleri süslemektedir. Üstteki yıldızın yukarı kısmı sivri kemer şeklinde bir silme ile sınırlanmıştır. Bu sivri kemerle sarmaşık çerçevenin arasında kalan köşelerde nesihle dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır :

“*Üveys b. Ahmed*’in eseri»

عمل أويس بن أحمد

taşın bu yüzü itinalı ve ince bir işçilik gösterir.

Baş şahidesinin iç yüzünde Selçuklu neshi ile kabartma olarak yazılmış mezar kitabesi bulunur. Sağ alt köşeden yukarıya doğru bir çerçeve şeklinde başlayan kitabe, bu çerçevenin içinde yukarıdan aşağıya birbirine paralel satırlar halinde devam ederek tamamlanır :

هذا قبر السعيد الشهيد الشاب القصير العمر المنص بشبابه المفري العالم العامل منق الفريدين علاء الملة والدين عثمان ابن المرحوم

عزالدين... ابى القاسم

ابن محمد القلطي

انتقل الى رحمة الله

تعالى في أواخر

شهر صفر سنة ثمان

و ستين و ستمائة

.....

«Bu kabir said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), gençliğine doymamış, kısa ömürlü, çok okuyan, ilmine göre hareket eden, iki cemaatin müftisi (Terimler ced. bk.) dinin ve milletin ulusu, 668 yılı Safer ayının sonlarında (Ekim 1269) Allah’ın rahmetine intikal eden *Osman b. merhum İzzu’d-Din... Ebi’l-Kasım b. Muhammed Galati*’nindir...»

Kitabenin altındaki kısım bozulmuştur. Ancak kalan izlerden burada bir kandilin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ayak taşının dış yüzünde, üç küçük sağır niş içindeki üç kandil motifi alınlığı teşkil eder. İtinasız bir nesihle dişi olarak oyulmuş bir hadîs, alınlığın altında yer alan ve sekiz kollu üç iri yıldızı ihtiva eden sivri kemerli bir nişi üç yandan bir çerçeve gibi kuşatır. Bu yüzde işçilik itinasız ve kabadır.

Ayak taşının iç tarafına, dişi olarak oyulmuş itinalı ve okunaklı bir nesihle sekiz satırlık Farsça bir şiir yazılmıştır. Burada ölünün ardından duyulan acı dile getirilmiştir.

رفت آن گل نورسته که کاهی رفتار
 رشک اوز دی زقامتش شاخ بهار
 مانند علاء الدین نو دامادی
 افسوس بود که خاک کیرد بکنار
 آن قامت سر و آن گل بستان کو
 و آن بلبل هوش نواى خوب الخان کو
 گر نیست یقینت که جهان عبرتست
 باری بنگر علاء الدین عثمان کو

«O yeni yetişmiş gül gitti.

Bahar dalı onun endamını kıskanırdı.

Yeni damat Alâu'd-Dîn'e ne yazık ki toprağı kucaklamaktadır.

O servi boylu, o bûstan gülü nerede?

O güzel sesli, hoş nağmeli bülbül nerede?

Eğer cihanın bir ibret yeri olduğuna inanmıyorsan, bari bak da söyle,

Alâu'd-Dîn Osman nerede?»

Bu şiirin altında zencirek bir çerçeve içine alınmış, rûmîlerle süslü iki kandil bulunmaktadır. Eser, silindirik sandûkalı lâhidlerin nadir olan geç örneklerindendir.

31

Silindirik sandûkalı bir kadın lâhdi (157. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan bu iki şahideli, silindirik sandûkalı lâhid *Meydanlık* kabristanının kuzey-batısındadır. Yosunları kısmen temizletilmiştir. Sandûka $1.89 \times 0.51 \times 0.495$ m.; baş şahidesi $2.20 \times 0.52 \times 0.235$ m.; ayak şahidesi $1.67 \times 0.50 \times 0.20$ m. ölçüsündedir.

Silindirik sandûka düz bir kaide üzerine oturtulmuştur. Ayak ucuna doğru tabut gibi alçalan sandûkanın üzerini iri bir nesihle kabartma olarak yazılmış, 30 numaralı mezartaşının silindirik sandûkasında da bulunan bir hadîs süslemektedir.

Baş şahidesinin dış yüzünde, üstte yanyana üç tezyinî nişten yapılmış bir pano yer almaktadır. Nişlerin içini küçük birer kandil ile bunun etrafını saran

rûmîler doldurmaktadır. Bunun altında düz bir çerçeve içinde güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmış ve rûmîlerle süslenmiş sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

«Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri»

عمل حاجى ميران ابن يوسف

Kitabenin altında geometrik örgülerle rûmîlerin karıştığı enli bir şerit görülmektedir. Bu üç panonun teşkil ettiği alınlığın altında sivri kemerli büyük bir tezyinî niş bulunmaktadır. Niş, dikdörtgen bir rûmî çerçeve içine alınmıştır. Sivri kemeri filigran tarzında oyulmuş bir su ile çevrilmiş olan nişin içini iri bir palmet-nar kompozisyonu doldurmaktadır. Palmet yapraklarının üzeri ve nişin zemini ince ve küçük rûmîlerle; narlarındaki filigran tarzında oygularla kaplanmıştır. Niş çerçevesinin altında en üstteki panoya çok benzeyen bir tezyinat görülmekte ise de aşınmadan dolayı tam olarak seçilememektedir.

Çok itina ile işlenmiş olan şahide sanatkârın en emekli eserlerinden biridir. Oyuğu dik olmakla beraber fazla derin değildir. Fakat motifler küçük, ince ve sık olduğu için gölge temin edilmiş ve esere dantelâ gibi bir görünüş kazandırılmıştır.

Ayak şahidesinin dış yüzü de aynı kompozisyonu ihtiva eder. Yalnız nişin içi, daha sade olarak, rûmîlerle süslü bir kandil motifi ile doldurulmuştur.

Baş şahidesinin iç tarafında üstte dar bir rûmî bordürün altında, zengin profilli üç sıra stalaktit yer almaktadır. Bunun altında üzerine kabartma harflerle Esmâ-i Hüsnâ'nın bir kısmı yazılmış bir bordür ile çerçevelenmiş sivri kemerli bir sağır niş bulunmaktadır. Niş kemerinin iç kısmı ile köşelikleri rûmî kıvrımları ile süslenmiştir. Ölünün hüviyetini bildiren kitabe bu nişin içinde yer alan birbirine paralel satırların altıncısından itibaren başlamaktadır. Son iki satır okunamayacak kadar bozulmuştur. Yazı dişi olarak oyulmuş bir nesihtir. Okunabilen altıncı ve yedinci satırlarda

.....السعيدة الشهيدة

المرحومة محتاجة

«Saide, şehide, merhume, muhtace» kelimeleri yazılıdır.

Ayak taşının iç yüzünde tarih kitabesi bulunmaktadır :

«721 (1321) yılı»

سنة احدى و عشرين و سبعمائة

32

Şahideli sütûn biçiminde sandûka (158 - 160. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu eser *Meydanlık* kabristanının güney-doğusundadır. Baş ve ayak şahideleri bulunan lâhdin sandûkası kaideli ve başlıklı bir sütunu andırmaktadır. Baş taşı 1.20 m. yukarıdan kırılmıştır. Gerek şahideler, gerek sandûka yosunla kaplıdır.

Sandûka $1.93 \times 0.54 \times 0.35$ m.; bugünkü haliyle baş şahidesi $1.20 \times 0.60 \times 0.24$ m.; ayak şahidesi $1.88 \times 0.57 \times 0.24$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın baş ve ayak tarafları sütûn başlığı ve kaidesi gibi stalaktitli olarak yontulmuş ve gövde kısmı bir sütûn gibi yuvarlatılmıştır. Sandûkanın sütûn başlığını ve kaidesini andıran uçları rûmî kıvrımları ile kaplanmıştır. Silindirik gövdenin sathına, nesih harflerle, 30 numaralı taşın silindirik sandûkası üzerinde görülen, bir hadîs yazılmıştır. Aralarındaki boşluklara rûmî motiflerinin serpiştirildiği kabartma yazının alt kısmında geometrik bir örgü ile zencirekli bir silme yer almaktadır.

Erciş kabristanında, Gevaş'ta *Halime Hatun* künbeti yanındaki kabristanda ve Ahlat yakınındaki bir Ermeni kabristanında değişik örnekleri görülen sütûn şeklindeki sandûkalara Ahlat'ta pekaz rastlanmaktadır.

Baş şahidesinin dış yüzünde ortada yer alan bir niş içinde bir palmet-nar kompozisyonu görülür. Fakat motifler çok aşınmıştır. Taşın iç tarafında kabartma olarak mezar kitabesi yazılıdır. Şahide kırık olduğu için yarısı noksan olan kitabenin mevcut kısmı da okunamayacak kadar aşınmış ve bozulmuştur.

Ayak şahidesinin dış yüzünde, yukarıda, kabartma çiçekli bir nesih celîsiyle

كل نفس ذائقة الموت

«Her nefis ölümü tadıcıdır.» âyeti yazılmıştır.

Bunun altında itinalı bir nesihle sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

«*Üveys b. Ahmed*'in eseri»

عمل اويس بن احمد

Sanatkâr kitabesinin altında zencirek örgülü çerçeve içine alınmış on kollu üç iri yıldızdan müteşekkil bir kompozisyon görülmektedir.

Ayak taşının iç tarafında, yukarıda bir çıkıntı yapan sivri kemerli bir alınlık bulunmaktadır. Bunun üzeri kalın ve derin oyulmuş rûmîlerle kaplıdır. Bu kısım bir sıra stalaktit ile şahideye bağlanmaktadır. Şahidenin ortasında sivri kemerli bir niş şekli mevcuttur. Nişin içini yoğun bir rûmî ağ kaplamaktadır. Bu kısımda, yanyana üç niş motifini ihtiva eden enli bir şerit yer alır.

Bu eserin tarihi yoktur. Sanatkârın bilinen en geç tarihli eseri 674/1275 yılına aittir (III. bölüme bk.). Bu lâhdin 1270 yıllarında yapıldığını kabul ediyoruz.

33

Resibe (?) binti Ebû Nâsir b. İbrahim 'in şahideli prizmatik lâhdi (161. res.)

Çift şahideli ve dikdörtgen prizma şeklinde yekpare sandûkalı olan bu mezar, *Meydanlık* kabristanının doğu kısmının ortalarında. Kötü cins bir kırmızı tüften yapılmıştır. Şahideleri ile sandûkası hava tesirleri ile yer yer oyulmuş ve yosunla kaplanmıştır.

Sandûka $1.94 \times 0.52 \times 0.25$ m.; baş şahidesi $1.75 \times 0.525 \times 0.19$ m. ölçüsündedir.

Prizmatik sandûkanın üst yüzüne karşılıklı iki mihrap şekli oyulmuştur. Baş şahidesinin dış yüzünde, en üstte, nesih celîsi ile kabartma olarak hakkedilmiş «Her nefis ölümü tadıcıdır.» âyeti yazılı bir pano yer alır. Harflerin araları ve boşlukları basit bir kıvrıkdal ile süslenmiştir. Oygu dik ve derindir. Bu panonun altındaki dikdörtgen sâhayı kabartma olarak işlenmiş arkaik bir rûmî bordür çevreler. Çerçevenin içinde üstte, itinasız bir nesihle dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi mevcuttur.

«Osman'ın eseri»

عمل عثمان

Kitabenin altındaki sâha sivri kemerli bir nişle süslenmiştir. İçi çok bozulmuş olan nişin tamamıyla rûmîlerle doldurulmuş olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. En altta beş küçük nişten müteşekkil bir şerit yer alır. Sâhanın bu tarzda taksimi, XIII. asrın son çeyreğinde en gelişmiş şeklini bulan şahide kompozisyonunun prototipini teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafı, bir bordür halinde, Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti ile çerçevelenmiştir. Yazı dişi olarak oyulmuş bir nesihdir. Bu çerçevenin içinde kalan sâhaya yine aynı linear nesihle mezar kitabesi yazılmıştır.

هذا قبر

رسيبة بنت

أبو ناصر

بن ابراهيم

... سنة ثلاث و

ثمانين وخمسماية

«Bu kabir *Ebû Nâsır b. İbrahim*'in kızı *Resibe* (?) nindir. 583 (1187 - 88) yılı(nda)» (vefat etmiştir).

Eser, sandûkası dikdörtgen prizma biçiminde olan şahideli mezarların en erken örneği olarak ehemmiyet taşımaktadır.

34

Ahmed b. Tahir b. Ömer'in şahideli lâhdi (162 - 163. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış bir sandûkadan müteşekkildir. İçi yarıya kadar toprakla doludur. Şahidenin aşağı kısmı ile sandûka nın güney yanı bozulmuştur.

Şahide $2.20 \times 0.83 \times 0.235$ m.; sandûka $3.43 \times 0.87 \times 0.35$ m. ölçüsündedir. Şahidenin dış yüzü, ortada bulunan onsekiz yıldızdan çıkan hatların meydana getirdiği ince ve sık bir geometrik ağ ile kaplıdır. Büyük bir pano halinde bütün şahideyi kaplayan bu deseni üç yönden zikzaklı ince bir bordürle zencirekli bir silme çerçeveler. En altta bu bordür ve silmenin yerinde dilimli altı tezyinî nişten müteşekkil bir şerit görülür. Yıldızların ortalarında üzerleri rûmî ile süslü rozetler vardır. Şahidenin kenarlarında teşekkül eden yarım yıldızların merkezlerindeki yarım rozetlerin üzerinde S şeklinde kıvrımlar görülmektedir. Şahidenin iç tarafında, Bakarâ Sûresinin 255. Âyeti olan Âyetü'l-Kürsî'nin bir kısmı bir bordür gibi taşı üç yandan kuşatır. Bu çerçevenin içinde alt alta dokuz satır halinde ölüm kitabesi yer alır. Yazı dişi olarak oyulmuş nesihtir. Yazı bordürü iki ince çizgi içine alındığı gibi, kitabenin her satırı da ince çizgilerle teşkil edilmiş dikdörtgen birer çerçeve içine alınmıştır.

هذا قبر السعيد

الشهيد المر

حوم المحتا

ج الى رحمة

الله تعالى... آ

حمد بن أبي طا

هر بن عمر في شهر

رمضان سنة سبع

عشرة و ستمائة

«Bu kabir said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac ... *Ahmed Ebi Tahir b. Ömer*'indir. 617 yılının Ramazan ayında (Kasım 1220)» (vefat etmiştir).

Kitabesinin altında dilimli dört niş içinde kulplarından asılı dört kandil motifi görülür. Şahidenin yan kenarları, birbirine üst üste bağlanan derin oyulmuş rûmî motiflerinin meydana getirdiği bir su ile süslenmiştir.

Sandûkanın yan yüzleri, altta zencirekli bir silme ve zikzaklı ince bir bordürle sınırlanan, bir hadîs ihtiva eder. Yazı dişi olarak oyulmuş nesihdir.

Bu şahide tarihi bilinen en erken örneklerdendir. Eser, çok kollu yıldızları, rozetler üzerine rûmî kıvrımlarının işlenmesi ve post-Samarra spirallerinin ancak yarım rozetlerde pek ehemmiyetsiz olarak kullanılması ile, bu tip kompozisyonların tarihlenmesinde rol oynamaktadır.

35

Emînu'd-Dîn Ömer b. Mes'ud el-Hamamî'nin şahideli lâhdi (164 - 165. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının doğu kısmının ortalarında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzünün alt kısmı bozulmuş, sandûka yanlara doğru biraz açılmıştır. Henüz, yalnız şahidenin yosunları temizletilebilmiştir. Şahide $2.02 \times 0.77 \times 0.21$ m., sandûka $2.64 \times 0.77 \times 0.39$ m. ölçüsündedir. Şahidenin dış yüzünü üç yanda iç kenarları düz, dış kenarları zencirekli kalın birer silme ile sınırlanan zengin bir rûmî su çevirmiştir. Bu rûmî suda, kıvrımların meydana getirdiği boşlukları dolduran tomurcukların ortalarındaki yapraklar incelip uzayarak bir ilerdeki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Bordürün çevrelediği sâha, onaltı kollu yıldızların ördüğü ince ve sık bir geometrik ağ ile kaplanmıştır. Ortadakiler iki yandakilerin aralarına gelmek üzere, üç sıra teşkil eden yıldızların merkezlerine birer çarkıfelek rozeti yerleştirilmiştir. Dik ve derin olan oygu bu şahideye, çarkıfelek rozetlerinin bilhassa belirlediği plâstik bir ifade vermektedir. Bu panonun alt kenarını, yanyana sıralanan dilimli yedi küçük nişin teşkil ettiği bir dizi sınırlamaktadır. Bu niş dizisinin altında basit bir rûmî su yer alır.

Şahidenin iç tarafında kabartma olarak nesihle yazılmış ölüm kitabesi, ön yüzdeki kalın silmeli rûmî bordür gibi, taşın üç yanını dolaşmakta ve bu çerçevenin içinde yer alan üstteki panoda da üç satır halinde, dişi olarak oyulmuş bir nesihle, devam etmektedir.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى أمين الدين

عمر بن مسعود

الحمامي سنة

عشرين وستمائة

«Bu kabir said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Emînu'd-Dîn Ömer b. Mes'ud el - Hamamî*'nindir. 620 (1223) yılında» (vefat etmiştir).

Kitabenin altında, içi, yaprakları taramalı girift rûmî kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuş bir niş motifi; bundan kalın bir silme ile ayrılan daha alttaki panoda da yine rûmîlerle süslü dilimli ikiz kemer içinde iki kandil motifi yer almaktadır. Bu panoyu aşağıya doğru, zemine oyulmuş yanyana dört küçük nişten meydana gelen bir sıra ile dışı bir nesihle yazılmış imza kitabesi takib eder.

«*İbni Kasım* 'ın eseri»

عمل ابن قاسم

Çok zengin ve itinalı bir işçilik gösteren lâhdin sandûkasını kaplayan yosunlar henüz temizletilememiştir.

36

Hacı Ebi Tahir b. Mansur'un şahideli lâhdi (166 - 167. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın içi yarıya kadar toprakla dolmuştur. Şahidenin her iki yüzünün alt kısımları çok bozulmuştur. Şahidenin ve sandûkanın yosunları temizletilmiştir.

Şahide $2.51 \times 0.78 \times 0.25$ m.; sandûka $3.05 \times 0.80 \times 0.46$ m. ölçüsündedir. Şahidelerin ve sandûkaların enlerine nisbetle uzunluklarının gittikçe arttığı müşahade edilmektedir. Şahidenin ön yüzü baştanbaşa oniki ve onaltı kollu sık ve ince yıldız ağları ile kaplanmıştır. Yan sıralardaki yıldızların ortası boş bırakılmış, yalnız ortadaki dizide yıldızların merkezine birer rozet konulmuştur. Oygu dik ve derindir. Işık-gölge kontrastı geometrik ağa plâstik bir görünüş kazandırmıştır. Bu pano, dışta zencirekli bir silme ile sınırlanan bir rûmî bordürü ile çepeçevre kuşatılmıştır.

Şahidenin iç tarafında, taşı bir bordür gibi üç yandan kuşatan, dışı olarak oyulmuş nesih ile yazılmış, ölüm kitabesi yer almaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى حاجي أبو (أبي) طاهر بن منصور في شهر محرم سنة اثنين وعشرين وستمائة

«Bu kabir said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Hacı Ebi Tahir b. Mansur*'undur. 622 yılının Muharrem (Ocak 1225) ayında» (vefat etmiştir.).

Bu çerçevenin içinde, üstte, biraz çukurlaştırılmış bir zemin üzerinde nesihle dişi olarak yazılmış sanatkar kitabesi yer almaktadır :

«*İbrahim b. Kasım*'ın eseri»

عمل إبراهيم بالقاسم (بن القاسم)

Bu kitabenin altındaki sâhaya, son dört satırı tamamen bozulmuş, onüç satırlık ölümle ilgili Farsça lirik bir şiir hakkedilmiştir. Yazı yine zemine oyulmuş nesihle. Bu şiirin altında, içlerinin rûmîlerle süslü olduğu izlerinden anlaşılan, çok bozulmuş, dilimli üç niş motifi bulunmaktadır.

Sandûkanın yan yüzleri oniki kollu yıldızlarla örülü geometrik bir ağ ile kaplıdır. Bu tezyinatın altında ince bir rûmî bordürü mevcuttur. Sandûkanın yan taşlarının üst yüzleri de geometrik geçmeli bir su ile süslenmiştir. Lâhid bütünüyle güzel ve itinalı bir işçilik göstermektedir.

37

Bir sandûkanın yan kenarı (168. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu parça, kapaksız sandık biçiminde bir sandûka ile baş şahidesinden müteşekkil bir lâhdin $2.67 \times 0.17 \times 0.51$ m. ölçüsünde olan kuzey yanıdır. Şahide 0.67 m. yukarıdan kırılmış ve sandûkanın diğer yanları gibi kaybolmuştur.

Bu parçanın dış yüzü oniki kollu küçük yıldızlardan türeyen bir ağ ile kaplanmıştır. Ağın alt ve üst kenarları ile şahide tarafını zencirekli bir silme sınırlandırmaktadır. Ayak tarafında bu silmenin bulunmayışı tezyinatın kesilmeden dönerek doğu ve güney yanlarında da devam ettiğini göstermektedir. Alttaki zencireğin altında basit örgülü bir bordür boydan boya uzanmaktadır.

Şahideden kalan parçanın iç tarafında, itinasız bir nesihle dişi olarak oyulmuş ölüm kitabesinin son üç satırı okunabilmektedir.

في شهر ربيع الاول

سنة ثلاث و

عشرين وستمائة

«623 yılının Rebiülevvel ayında (Mart 1226)».

38

İmadu'd-Dîn İbrahim b. el-Hac Ebû Talib b. Huseyn'in şahideli lâhdi
(169 - 170 res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin orta kısmı ve iç tarafı aşınmış, yer yer oyulmuştur.

Sandûka $2.15 \times 0.72 \times 0.41$ m., şahide $1.80 \times 0.74 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü panolara bölünmüştür. Üstte, kalın şeritlerin meydana getirdiği dilimli üç tezyinî kemer içinde, kulplarından asılı üç kandil ve her kandilin altında ikişer şamdandan müteşekkil bir pano görülmektedir. Bu kompozisyona XIII. asrın ilk yarısından kalan mezartaşlarında rastlanmaktadır. Alt kenarı düz, üç kenarı zencirekli silmeler ile kuşatılan panonun altında itinasız bir nesihle dişi olarak yazılmış imza kitabesi bulunmaktadır.

«*Hasan b. Yusuf*'un eseri»

عمل حسن بن يوسف

Kitabenin altında dıştan içe, zencirekli, düz, örgülü ve iki kademeli olmak üzere, beş sıra silme ile teşkil edilen dikdörtgen çerçeve içinde, demet sütunlara oturan ve müteaddid silmelerden meydana gelen yuvarlak kemerli bir niş motifi bulunmaktadır. Zengin profilasyonu ile bu niş motifi *Divriği Daruşşifası*'ndaki portalin havasını taşımaktadır.

Şahidenin iç tarafında, sadece, nesihle dişi olarak yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Sağ alt köşeden başlayan kitabe bir bordür halinde taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde paralel satırlar halinde devam etmektedir. Ancak tarih kısmını ihtiva eden son üç satır tamamen bozulmuştur.

... الشاب الشيخ الصدر العالم المقرئ ... الفقيه ... السعيد الشهيد المرحو...

مقرئ عماد

الدين ابراهيم

بن الحاجي ابو

طالب بن حسين

توفي وقت...

«(Bu kabir) şabb (Terimler ced. bk.), şeyh, âlim, sadr (Terimler ced. bk.), fakîh, ... çok okuyan, ... said, şehid, merhum ... *İmadu'd-Dîn İbrahim b. Hacı Ebî Talib b. Huseyn*'indir. ... vaktinde öldü.»

Sandûkanın yan yüzleri, üstte ve iki başta, rûmîli bir su ile kuşatılmıştır. Bu çerçevenin içinde, herbirinin etrafı üç dilimli kemer şeklinde oyulmuş seki-zer kandil motifi sıralanmaktadır. Kulpları yukarıda bir rûmî tomurcuğu ile bağ-lanan kandillerin karın kısımlarında الله yazılıdır. Bu sandûka bu tezyinatı ile bü-tün Ahlat'ta tek örnek olarak kalmaktadır.

Tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen lâhdin 1220 - 1225 yıllarında yapıldı-ğını ileri sürebiliriz.

39

İzzu'd-Dîn Mahmud b. Kerimu'd-Dîn'in lâhdi (171 - 172 res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-batısında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış, dikdörtgen prizma biçi-minde bir sandûkadan müteşekkildir. Üzeri aşınmış ve yosun tutmuştur.

Sandûka $1.30 \times 0.78 \times 0.23$ m., şahide $1.82 \times 0.78 \times 0.23$ m. ölçüsündedir. Şahidenin dış yüzünü tomurcuklu bir rûmî su çerçeveler. Bu çerçevenin içinde sivri kemerli büyük bir niş motifi yer almaktadır. Kemerin içi onsekiz kollu üç sıra yıldızın teşkil ettiği bir geometrik ağ ile kaplanmıştır. Alt kısmı bozuk olduğu için yıldızların adedini tesbit etmek mümkün olamamıştır. Kemerin köşeliklerin-de itinasız küçük nesih harflerle dişi olarak sanatkâr kitabesi yazılmıştır.

« Hasan 'ın eseri »

عمل حسن

Nişin alt kısmında bir boşluk bırakılmıştır. Burası muhtemelen yanyana küçük nişlerden veya kandillerden meydana gelen bir diziye ayrılmış, fakat bun-lar işlenmemiştir.

Şahidenin iç tarafında sağ alt köşeden başlayan kitabe, bir bordür halinde taşı üç yandan kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde, paralel satırlar halinde, okunamayan Farsça bir şiir ile daha altta üç satır halinde tarih kitabesi yer al-maktadır.

...الشاب المظلوم المرحوم السعيد الشهيد قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى عز الدين محمود بن كريم الدين

قدس الله روحه

«(Bu kabir) genç, mazlum (öldürülmüş), merhum, said, şehid, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *İzzu'd-Dîn Mahmud b. Kerimu'd-Dîn* 'indir. Allah onun ruhunu yüceltsin.»

«Ey temiz ve daha lâtif!
Cihanda ölmüş ...
Bağda ... dostlarımız ...
Kara toprakta ... »

ای پاک و لطیف تر
کشته بجهان...
در باغ... دوستان ما...
در خاک سیاه...

توفا يوم ثلاث و سادس
ذی الحجة سنة اثنین
و عشرين و ستمائة

«622 yılının, Zilhicce ayının 23. günü (27 Aralık 1225) vefat etmiştir.»

Yazı, dişi olarak oyulmuş nesihdir. Alt kısımda aşınmış iki kandil motifi görülmektedir.

40

Ömer b. Ebi Bekr'in lâhdi (174. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-batısında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen biçiminde bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Büyük kısmını örten yosunlar henüz temizlenememiştir.

Sandûka $2.18 \times 0.83 \times 0.30$ m.; şahide $2.10 \times 0.75 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin iç yüzünde altta, içlerinde birer şamdan motifi bulunan sivri kemerli beş tezyinî niş sıralanmaktadır. Bunun üzerindeki sâha, çepeçevre bir rûmî su ile kuşatılmıştır. Kıvrımların içini dolduran tomurcukların orta yaprakları uzayıp incelerek, aksi istikamete dönük diğer bir tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Bu çerçevenin içinde, üstte bir kaş kemer yer almaktadır. Küçük kemer köşelikleri boş bırakılmıştır. Kemerin altındaki sâha, yukarıdan aşağıya doğru iki sıra halinde, onaltı köşeli beşer yıldız ihtiva eden ince ve sık bir şebeke ile doldurulmuştur. Yıldızların ortaları boş bırakılmıştır. Dik ve derin oygu kuvvetli bir ışık-gölge kontrastı meydana getirmektedir.

Taşın sandûkaya bakan yüzünde sağ alt köşeden başlayan kitabe sâhayı bir bordür gibi kuşatır. Yazı dişi olarak oyulmuş itinasız, kötü bir nesihdir. Yer yer bozulmuş olduğu için tam olarak okunamamaktadır.

... المحتاج الى رحمة الله تعالى الامام العابد... العالم المحب الملة والدين

عمر بن أبي بكر توفى في شهر الله الاصب رجب في...

«(Bu kabir) Allah'ın rahmetine muhtaç, imam, âbid... âlim, dinin ve milletin sevgilisi Ömer b. Ebi Bekr'indir... Recep ayının ortalarında vefat etmiştir».

والآخر الكلام
الله الله من
عمل صالحاً فلنفسه
ومن اساء فليها
ثم الى ربكم ترجعون

«Sözün sonu Allah Allah Allah.
Kim iyi bir iş yaparsa kendi nefsi içindir,
Kim kötülük ederse kendi aleyhinedir.
Sonra siz Rabbinize döndürüleceksiniz.»

Bu çerçevenin içinde alt alta satırlar halinde Fussilet Sûresinin 46. Âyeti yazılıdır. Daha altta iki kandil, onların da altında bozulmuş iki şamdan motifi yer almaktadır.

41

Şahidesi kırılmış, dikdörtgen prizma biçiminde yekpare sandûka (175. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğu kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile $2.68 \times 0.47 \times 0.33$ m. ölçüsünde dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Şahide hemen sandûka seviyesinden kırılmış ve kaybolmuştur. Pek büyük kısmı toprak altından çıkarılan sandûkanın da yan yüzlerinde bazı kırıklar ve zedeler göze çarpmaktadır.

Sandûkanın üst yüzünün ortasına karşılıklı mihrap şekilleri oyulmuş, bu kısmı dişi olarak nesihle yazılmış dîni bir ibare çerçevelemiştir. Sandûkanın yan yüzleri ile ayak tarafını, harflerin aralarındaki boşlukları ince rûmî kıvrımlarının doldurduğu, güzel bir nesih celîsi ile kabartma olarak yazılmış, bir hadîs dolaşmaktadır :

Kuzey tarafında :

قال أنبي صلى الله عليه وسلم الدنيا حرام

Doğu tarafında :

على أهل

Güney tarafında :

لآخره و الآخرة حرام على أهل الدنيا

«Nebi S.A.S. dedi: Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır.»

Tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen eser XIII. asrın ortalarına doğru yapılmış olmalıdır.

Bacgû Beğ ismiyle marûf *Nasru'd-Dîn Ahmed b. Câbir*'in çift şahideli yekpare sandûkası (176 - 178. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahideleri ile içi tekne gibi oyularak üzeri açık bırakılan dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Üzerini kaplayan yosunlar kısmen temizletilmiş; büyük kısmı toprağa gömülü olan sandûka etrafı açılarak meydana çıkarılmıştır.

Baş şahidesinin dış yüzünde, dişi olarak oyulmuş nesihle yazılan Âyetü'l-Kürsî (Bakara Sûresi, 255 Âyet), sağ alt köşeden başlamak üzere, taşın üç tarafını bir bordür halinde kuşatır. Bu çerçevenin içinde, üstte, altlı üstlü simetrik olmak üzere, örgülü kûfiye benzeyen ve yalnız bu sanatkârın eserlerinde tesadüf olunan bir desenle süslü bir pano yer alır. Oygu dik ve derin, ifade plâstiktir. Bu panonun altında içerlek bir zemin üzerine nesihle dişi olarak, sanatkâr kitabesi yazılmıştır :

«*Ahmed el-Müzeyyin*'in eseri»

عمل احمد المزين

Kitabeyi aşağıya doğru aynı uzunlukta kabartma olarak işlenmiş rûmî bir su takib eder. Daha altta şişkin kemerli bir niş içinde, sekiz kollu üç büyük yıldız yukarıdan aşağıda doğru sıralanmaktadır. Yıldızların merkezine birer rozet işlenmiş, kollarının içindeki boşluklara da çerçeveye uygun poligonal birer parça bırakılmıştır. Yıldızların kollarını meydana getiren silmeler yivlidir. Oygu diktir. Bu haliyle bu pano ahşap işçiliğini hatırlatmaktadır.

Baş şahidesinin iç tarafında, sağ alt köşeden başlayan kitabe taşın üç tarafını kuşatmakta ve bu çerçeve içindeki birinci satırda tamamlanmaktadır :

هذا قبر السعيد الشهيد الشاب قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى نصر الدين احمد المدعو باجكو بك بن جابر توفى في شهر

رجب سنة

سبع واربعين و ستمائة

كل من عليها فان

«Bu kabir said, şehid, genç, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Bacgû Beğ* ismiyle marûf *Nasru'd-Dîn Ahmed b. Câbir*'indir. 647 yılının Receb ayında (Ekim 1249) vefat etmiştir.»

Tarih kitabesinin altındaki satırda Rahman Sûresinin 26 Âyeti (Bütün insanlar fanîdir) ve daha altta da sekiz mısra halinde, burada yatanın ölümünden duyulan ıstırabı dile getiren farsça bir şiir yer almaktadır. Fakat bu metin tam olarak çözülememiştir.

Kitabe ile âyet ve şiirden sonra kalan boşluk, içi yıldız ağı ile doldurulan büyük bir rozet ve saplarından asılı iki kandil motifi ile doldurulmuştur. Ayak taşının dış yüzünde, üstte sekiz kollu yıldızlarla tertib edilmiş bir pano yer almaktadır. Fakat kompozisyon simetrik değildir. Panonun sol köşelerindeki yıldızları tam olduğu halde sağ köşedekilerin ancak beş kolu sığdırılabilmektedir. Yıldızların merkezlerinde birer rozet görülmektedir. Bu panonun altında çerçeve mahiyetindeki ince şeritlerden sonra, içi, merkezdeki altı köşeli bir yıldızdan gelişen bir geometrik ağ ile doldurulmuş büyük bir rozet; aşağıya doğru sıra ile, örgülü kûfiye benzer bir desen ve bu desenle en alttaki tezyinî niş sırasının arasında nesihle dişi olarak oyulmuş sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

« Ahmed el-Müzeyyin'in eseri »

عمل احمد المزين

Ayak şahidesinin iç tarafına çerçeve halinde, nesihle, dişi olarak Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti hakkedilmiştir. Taşın bu yüzündeki yosunlar henüz temizlenemediği için, çerçevenin içindeki yazılar okunamamaktadır. Bir rûmî şeridi ile sıralanan yazıların altında, iki yanında birer şamdan bulunan saplı bir kandil motifi görülmektedir.

Dikdörtgen prizma biçiminde olan sandûka yekpare olarak kesilmiş, ortası, boydan boya, bir tekne gibi oyulmuştur. Yan yüzlerinde kûfiye benzeyen ve yer yer arkaik bir rûmî karakteri gösteren kabartma bir tezyinat görülmektedir.

Eserde işçilik kaba, fakat kompozisyon ve motifler değişiktir. Ahmet el-Müzeyyin'in diğer eserlerinde de aynı tezyinatı buluyoruz.

43

Kerîmu'd-Dîn Mes'ud b. Davud'un şahideli lâhdi (179. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batı kesiminde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Büyük kısmı yosunla kaplıdır.

Sandûka $2.17 \times 0.77 \times 0.30$ m., şahide $2.00 \times 0.70 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, nesihle dişi olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî, sağ alt köşeden başlamak üzere, taşın üç tarafını bir bordür halinde kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yukarıda, 42. Numaralı taşta da gördüğümüz örgülü kûfiye benzer desen tekrarlanmıştır. Bu panonun altındaki dar bir niş içine yanan bir kandil mo-

tifi işlenmiştir. Karın kısmında الله yazılı olan bu büyük kandil, uzun askıları ile nişin kemerine bağlanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında sağ alt köşeden başlayan kitabe taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içinde yer alan üç satırda tamamlanmaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى كريم الدين مسعود بن
داود توفى

فى شهر ربيع الآخر
سنة تسع اربع و ستمائة

«Bu kabir, said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Kerimu'd-Dîn Mesud*'undur. 649 yılının Rebiülâhbirinde (Haziran 1251) vefat etmiştir.»

Bunun altında ayrıca üç satırlık bir dua bulunmaktadır.

اللهم ياربنا
فى الدنيا
مزرعة الآخرة

«Ey Allah, ey Rabbimiz, dünya Âhiretin tarlasıdır.»

Lâhdin hiçbir yerinde sanatkâr kitabesine rastlanılmamıştır. Fakat şahide, gerek alınlık panosundaki desen, gerek işçilik bakımından *Ahmed el - Müzeyyin*'in özelliklerini taşımaktadır. Bu bakımdan eser, bu sanatkâr veya şagirtlerinden biri tarafından yapılmış olmalıdır.

Sandûka hiçbir tezyinat ihtiva etmez.

44

Emetu'r-Rahman İbnetu Nureddin el - Galatî'nin şahideli lâhdi 180. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının ortasında, *Kadılar Mezarlığı* denilen kısımda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare olarak kesilmiş ve içi boydan boya tekne gibi oyularak üzeri açık bırakılmış olan bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidesinden parça kopmuş, sandûkası oldukça aşınmış olan lâhid yosunlarla kaplanmıştır.

Sandûka $2.27 \times 0.63 \times 0.33$ m., şahide $2.18 \times 0.61 \times 0.20$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü Bakara Sûresinin 255. Âyeti olan Âyetü'l-Kürsî çerçevelemektedir. Yazı, dişi olarak oyulmuş itinasız bir nesihtir. Bu çerçevenin içinde, üstte, 43 numaralı eserde görülen örgülü kûfiye benzer bir desen bulunmaktadır. Bu panonun altında, yuvarlak kemerli, tezyinî bir niş içinde iki büyük yıldızdan meydana gelen bir şebeke yer almaktadır.

Şahidenin iç tarafına nesihle dışı olarak yazılan ölüm kitabesi sağ alt köşeden başlayarak taşı üç taraftan kuşatır ve bu çerçevenin içinde beş satır halinde devam eder.

توفيت وانتقلت الى رحمة الله تعالى الحاجة الزاهدة المصونة امة الرحمان ابنة نورالدين [ابن محمد] الغلطي

في خامس

شعبان

سنة اثنين

وخمسين

وستماية

«(Bu kabir) 652 yılının Şaban ayının beşinde (20 Eylül 1254) vefat ve Allah'ın rahmetine intikal eden hacı, zahide, masune *Nur b. Muhammed el-Galatî*'nin kızı *Emetu'r-Rahman*'ındır.

Kitabenin altında, zemine oyulmuş çizgilerle teşkil edilen dikdörtgen çerçevenin içinde saplarından asılmış bir kandil motifi; daha altta da üç satırlık bir dua bulunmaktadır.

ولا تقبل

بنا ما يجره

(الله) يا رحيم

«Bize kötü muamele yapma ya Rahîm»

Eserde imza kitabesi yoktur. Fakat üslûp özellikleri sanatkârı teşhis imkânı vermektedir. Alınlık panosundaki kûfiye benzer desen ve tezyinî niş içindeki iki büyük yıldızın meydana getirdiği şebeke yalnız *Ahmed el-Müzeyyin*'in eserlerinde görülmektedir. Kitabedeki tarih de bu sanatkârın eser verdiği yılların ortasına düşmektedir. Bu bakımdan bu lâhdin de onun elinden çıktığını ileri sürebiliriz.

45

Kerimu'd-Dîn Muhammed b. el-Hac Yusuf'un şahideli lâhdi (181. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey kesiminde bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde üstü açık bırakılmış bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzü oldukça iyi durumdadır. Fakat iç tarafındaki kitabenin bir kısmı ve bunun altındaki kandile benzeyen motif bozulmuştur.

Sandûka $2.64 \times 0.70 \times 0.34$ m.; şahide $2.29 \times 0.68 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü itinasız bir nesihle, dişi olarak yazılmış Âyetü'l-Kürsî çerçevelemektedir. Bu çerçevenin içini yukarıdan aşağıya doğru tek sıra halinde sekiz kollu dört yıldız doldurur. Ahşap işçiliğinde çok görüldüğü gibi yıldızları teşkil eden hatlar yivli olarak işlenmiş ve kolların içi tamamen oyulmayıp yalnız hatların etrafı oyulmak sureti ile poligonal şekiller meydana getirilmiştir. Ayrıca, yıldızların ortalarına da rozetler yerleştirilmiştir. Yazı çerçevesinin altında, içlerinde birer şamdan bulunan üç tezyinî niş yer almaktadır.

Şahidenin sandûkaya bakan yüzünde iri bir nesihle dişi olarak yazılan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşın üç yanını dolaşır. Bu çerçevenin içinde, üstte, aynı karakterde yazılmış olan iki satır, tarih kitabesidir.

[هذا قبر] السعيد الشهيد المرحوم القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى كريم الدين محمد ابن الحاج [يوسف]... توفي في سنة اربع و
خمس [ين] و ستمائة

«(Bu kabir) said, şehid, merhum, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Hacı (Yusuf)* oğlu *Kerimu'd-Dîn Muhammed*'indir. 654 yılında (1256) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında, zemini derinleştirilmiş dikdörtgen bir kısım üzerine daha küçük harflerle ve yine dişi olarak sanatkâr kitabesi hakkedilmiştir.

«*Ahmed el - Müzeyyin*'in eseri»

عمل احمد المزين

Daha altta okunaksız bir nesihle dişi olarak oniki mısralık Farsça bir şiir yer almaktadır. Şiirin son mısralarından itibaren taşın alt kısmı tamamen bozulmuştur.

Hiç bir süs unsuru ihtiva etmeyen sandûka üzerinde okunamayan yazılar mevcuttur. Bunların hadîs olmaları muhtemeldir.

46

Ebu'l - Berekât Salih b. Ebi'l - Kasım' in şahideli lâhdi (182 - 183. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar* mezarlığı denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Yosunları kısmen temizlenebilmiş olan şahide iyi durumdadır. Sandûkanın ise güneye bakan yüzü aşınmıştır.

Sandûka $2.95 \times 0.80 \times 0.34$ m.; şahide $2.62 \times 0.80 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü Âyetü'l-Kürsî çerçevelemektedir. Yazı, dişi olarak oyulmuş nesihtir. Bu çerçevenin içinde yukarıdan aşağıya doğru, ortalarında birer rozet bulunan oniki kollu beş yıldız sıralanmaktadır. Yıldızlardan çıkan hatlar bir örgü gibi birbirini alttan üstten katederek bordüre kadar devam etmekte ve ortadaki tam yıldızlarla çerçeve arasında kalan kısımda yarım yıldızlar meydana getirerek bütün sathı bir ağ halinde kaplamaktadır. Oygu dik ve derindir. Burada yıldızların kollarının içi tamamen oyulduğu için çok kuvvetli bir ılık - gölge kontrastı hasıl olmaktadır. Yıldız kompozisyonunun altında, değişik bir rûmî ile süslü bir bordürle çerçevelenen ve içi yoğun rûmî kıvrımları ile doldurulmuş yuvarlak kemerli bir niş yer almaktadır.

Şahidenin iç tarafında, sağ alt köşeden bağlayan kitabe taşı üç yandan kuşatmaktadır. Yazı, dişi olarak oyulmuş, nesihtir.

هذا قبر مولانا السعيد الشهيد العالم العامل الفاضل قاضى القضاة و الحكام مفتى الفريقين زين الملة و الدين ابى البركات
صالح بن أبوالقاسم رحمة الله

توفى فى ثالث شهر

صفر سنة تسم

و خمسين و ستمائة

«Bu kabir mevlâna (Terimler ced. bk.), said, şehid, âlim, fâzıl, hâkimlerin ve kadıların en büyüğü (Terimler ced. bk.), iki âlemin müftisi (Terimler ced. bk), dînin ve milletin süsü Ebu'l - Kasım oğlu Ebu'l - Berekât Salih'indir. 659 yılının Safer ayının üçünde (.. Ocak 1261) vefat etmiştir.

Tarih kitabesinin altında ölü ile ilgili sekiz mısralık Farsça lirik bir şiir; daha altta da sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

«Ahmed el-Müzeyyin'in eseri»

عمل احمد المزين

Sanatkâr kitabesinin altına da filigran tarzında işlenmiş dikey iki şeridin arasında ve dikdörtgen bir çerçeve içinde, üst kısmı rûmîlerle süslü bir kandil motifi yerleştirilmiştir.

Sandûkanın yan kenarlarını rûmîler süslemektedir. Fakat bunlar aşınmış olduğu için iyi seçilememektedir.

47

El Muveşşî olarak marûf *Üstad Ali b. Mevdûd*'un şahideli lâhdi (184-185. res)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının ortalarında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde

bir sandûkandan müteşekkildir. Tamamen yosun kaplı olarak bulunan şahide büyük ölçüde temizlenmiştir. Sandûkanın açıkta kalması gereken bir kısmı da toprağa gömülmüştür.

Sandûka $2.49 \times 0.60 \times 0.19$ m.; şahide $1.84 \times 0.60 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü, Âyetü'l-Kürsî çevrelemektedir. Yazı, dişi olarak oyulmuş nesihdir. Bu çerçevenin içinde yukarıdan aşağıya doğru tek sıra halinde sekiz kollu üç yıldız sıralanır. Kalın hatlarla bir örgü gibi alttan üstten geçmeli olarak çizilen yıldızların kollarının içi tamamen oyulmayıp yalnız hatların etrafı oyulduğu için buralarda poligonal şekiller teşekkül etmiştir. Bu görünüş ahşap işçiliğini hatırlatmaktadır. Yıldızların ortalarında da sathı düz bırakılmış yuvarlak birer şekil görülmektedir. İnce, dik ve derin oygunun temin ettiği gölge - ışık kontrastı yıldızlara plâstik bir ifade vermektedir. Burada dikkati çeken husus, yıldızlardan çıkan hatların çerçeveye kadar giderek bir ağ halinde sâhayı kaplamaması; hatların yıldızlardan çıktıkları yerde kesilerek çerçeve ile yıldızların arasında kalan kısımların düz bırakılması ve yıldızların ancak doğrudan doğruya temas ettikleri noktada birbirlerine bağlanmalarıdır.

Bu kısmın altında kaba zencirek çerçeveli bir niş motifinin içinde kulplarından asılmış, yanar vaziyette bir kandil motifi tasvir edilmiştir.

Şahidenin iç tarafında, kaba bir nesihle dişi olarak yazılmış bulunan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşı üç yandan kuşatır. Bu çerçevenin içindeki sekiz satırın yukarıdan itibaren dördü tarih kitabesi; bunun altındaki ilk ikisi Âli İmran Sûresinin 185. Âyeti; diğer ikisi de bir hadîstir.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى استاد علي بن مودود معروف الموشي
توفي في شهر
جادی الاولی
سنة ستين
و ستمائة

«Bu kabir, said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *el-Muveşşî* olarak tanınan (Terimler ced. bk.) *Üstad Ali b. Mevdûd*'undur. 660 yılının Cemazil-evvelinde (1262 Mart-Nisan ayları arasında) vefat etmiştir.»

کل نفس
ذائفة الموت

«Bütün nefisler ölümü tadıcıdır.»

الدنيا ساعه فاجعلها طاعة

«Dünya bir saatliktir, onu ibadetle geçir.»

Âyetleri takiben zemini derinleştirilmiş dikdörtgen bir kısmın içinde sanatkâr kitabesi görülmektedir.

«Ahmet el - Müzeyyin'in eseri»

عمل أحمد المزين

Daha altta kabaca işlenmiş bir kandil ile iki yanında birer şamdan motifi bulunmaktadır.

48

Emru'd-Dîn Mevdûd b. Nuru'd-Dîn Muhammed'in şahideli lâhdi (186 - 187. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının doğu kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. İyi durumda günümüze kadar gelen lâhdin yosunları temizletilmiştir.

Sandûka $2.46 \times 0.65 \times 0.24$ m.; şahide $1.89 \times 0.64 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, harflerin aralarındaki boşlukları rûmîlerin süslemiş olduğu, kabartma bir nesih celisi ile

كل نفس ذائقة الموت

«Bütün nefisler ölümü tadıcıdır.»(Âli İmran, 185) yazılıdır.

Alınlığın altındaki sâhayı Âyetu'l-Kürsî üç yandan kuşatır. Sağ alt köşeden başlayan Âyet, nesihle, dişi olarak yazılmıştır. Bu çerçevenin içinde, uzun zincirlerle asılmış bir kandil motifini ihtiva eden yoğun girift rûmî ağları ile doldurulan bir pano yer almaktadır. Bu şahide, kandilin esas motif olarak kullanıldığı tipin en seçkin örneklerinden biridir.

Şahidenin iç tarafında kitabeler bulunmaktadır. Ölünün hüviyetini bildiren ve kabartma olarak nesihle yazılmış olan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içinde yer alan ve nesihle dişi olarak yazılan satırlarda devam eder. Bu kitabenin tamamlandığı dördüncü satırı, beş satırlık tarih kitabesi takib eder.

هذا قبر السيد الشهيد المرحوم الشاب قصير (العمر) المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه
أمر الدين
مودود
بن نور الدين
محمد توفى
في شهر
ذى الحجة
سنة [ار] بعين
و ستين
و ستمائة

«Bu kabir said, şehid, merhum, genç, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Emru'd-Dîn Mevdud b. Nuru'd-Dîn Muhammed*'indir. 664 yılının Zilhicce ayında (Eylül 1266) vefat etmiştir».

Daha altta, zemini derinleştirilerek diğer satırlardan ayırt edilen sanat-kâr kitabesi okunmaktadır.

«Üveys b. Ahmed'in eseri»

عمل ويس بن أحمد

Sanatkâr kitabesinin altında kalan boşluk, biraz aşınmış olan bir kandil ve rûmî motifleri ile doldurulmuştur.

Bütün kandilli şahideler içinde yalnız bu eser imza kitabesi taşımaktadır.

49

Reşidu'd-Dîn Reşid b. Kadiyu'l-kudad Zeynu'd-Dîn'in şahideli lâhdi (188 - 189.

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar* mezarlığı denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma şeklinde bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Yosunları büyük ölçüde temizlenmiş olan şahidenin dış ve bilhassaiş taraflarının alt kısmı bozulmuştur.

Sandûka $2.85 \times 0.91 \times 0.50$ m.; şahide $2.58 \times 0.94 \times 0.30$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü, zencirekli bir silme ile sınırlanan enli bir rûmî bordürün çerçevelediği sık ve yoğun bir yıldız ağı ile kaplı bir panoyu ve en altta yan yana sıralanan yedi niş motifinden meydana gelen enli bir şeridi ihtiva etmektedir.

Rûmî bordür barok bir karakter taşımaktadır. Kıvrımların meydana getirdiği halkaların içine yerleştirilen tomurcukların orta yaprakları, uzayıp inceleyerek, aksi istikamete dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Zemin dik ve derin oyulmuş, yalnız kıvrımların satırları mâil olarak yontulmuştur. Bu haliyle bu bordür çok zengin ışık - gölge oyunlarına imkân vermekte ve çok plâstik bir görünüş kazanmaktadır. Bordürün içindeki pano, değişik yıldızları ihtiva eden çok sık ve girift bir kompozisyon örneğidir. Zeminde boş yer bırakılmamıştır. Yıldızları meydan gateiren şeritler devamlı surette alttan üstten do-laştırılarak tam mânası ile örülmüşler ve taştan bir dokuma meydana getirmişlerdir.

Şahidenin diğer tarafı da zencirekli bir silme ile çepeçevre sınırlanmış ve üstte yazıların bulunduğu büyük kısımla, altta, rumîlerle süslü üç kandil motifini ihtiva eden küçük fakat zengin pano da birbirlerinden yine zencirekli bir silme ile ayrılmışlardır.

Ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kabartma nesih celîsi kitabe, üstteki kısmın sağ alt köşesinden başlayarak bu sâhayı bir bordür gibi üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içinde yer alan ve nesihle dışı olarak yazılan satırlarda devam ederek tamamlanır :

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الفتى المحتاج الى رحمة الله تعالى رشيد الدين
رشيد بن المرحوم
قاضى القضاة زين
الدين تغمد هما الله
بغفرانه توفى
فى شهر صفر من سنة
ثمان و ستين و ستمائة

«Bu kabir said, şehid, merhum, feta (Terimler ced. bk.), Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, Kadiu'l-kudad (Terimler ced. bk.) *Zeynu'd-Din*'in oğlu *Reşidu'd-Din Reşid*'indir. 668 yılının Safer ayında (Ekim 1269) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında ölü ile ilgili altı mısralık Farsça lirik bir şiir bulunmaktadır. Şiirdeki bazı kelimeler anlaşılamamış, bozulmuş olan son iki mısra da okunamamıştır.

بى أبى عمر بين كه دور أهلك
سوزد همه سال جان مزدم بى باك
در باغ فتوت چو كلى بود رشيد
بادى بر اجل وسيد افتاد براك

Bunun umumî mânası şudur : «Göğün dönüşü korkusuz insan oğlunun içini bütün sene yakıyor. Reşid delikanlılık bağında bir gül gibi idi. Ölüm dolu bir rüzgar esti ve onu toprağa düşürdü.»

Şiirin altında, zemini derinleştirilerek diğer satırlardan ayırt edilen sanat-kâr kitabesi yer almaktadır.

«*Veys b. Ahmed*'in eseri.»

عمل اويس بن احمد

50

Şuh Beğ b. Abdullah'ın şahideli lâhdi (190 - 191. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batı tarafında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile, üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Yosunları temizletilmiş olan şahide iyi durumdadır. Sandûkanın büyük kısmı toprağa gömülmüştür.

Sandûka $1.33 \times 0.49 \times 0.10$ m.; şahide $1.43 \times 0.48 \times 0.19$ m. ölçüsündedir.

Ölçüler ve aşağıda metnini vereceğimiz kitabe, bu lâhdin bir çocuğa ait olduğunu göstermektedir.

Şahidenin dış yüzünü ölümle ilgili kısa âyet ve hadîslerle bir kelâm-ı ki-bar çerçeveler :

«Ölüm bir kapıdır, herkes oradan geçer.» الموت باب وكل الناس داخلها

«Her nefis ölümü tadıcıdır.» كل نفس ذائقة الموت

«Ölüm bir kadehtir, herkes ondan (içer).» الموت كأس وكل الناس...

الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

«Dünya bir saatlik bir müddettir. Onu ibadetle geçir.»

Bu çerçevenin içini *Ahmed el-Müzeyyin*'in eserlerinde gördüğümüz (Kat. Nu. 45, 47) sekiz kollu üç büyük yıldız doldurur. Gerek kompozisyon gerek teknik *Ahmed el-Müzeyyin*'in tesirini göstermektedir.

Şahidenin iç tarafı ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini ve taşı yapan ustanın adını bildiren kitabeleri ihtiva etmektedir. Yazı zemine oyulmuş çok arkaik ve kaba bir nesihtir. Sağ alt köşesinden başlayan kitabe taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde yer alan dört satırda devam eder ve tamamlanır. Bunun altındaki iki satır yine bir hadîsi ihtiva eder.

هذا قبر الطفل السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى شوح بك بن عبدالله
توفي في
شهر ذي القعدة
سنة سبعين
وستماية
الدنيا ساعة
فاجعلها طاعة

«Bu kabir, said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, çocukluk çağında, 670 yılının Zilkade ayında (Haziran 1272) vefat eden *Şuh Beğ b. Abdullah*'ındır. Dünya bir saatliktir, Onu ibadetle geçir.»

En altta sanatkâr kitabesi okunmaktadır :

«*Veys* 'in eseri»

عمل ويس

Muhammed b. Türkman'ın şahideli lâhdi (192 - 193). res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biç-

minde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkadan ayrılarak dışa doğru yatan şahidenin dış yüzünün alt kısmı aşınmış ve oyulmuştur. Yosunlar kısmen temizletilebilmiştir.

Sandûka $2.21 \times 0.70 \times 0.30$ m.; şahide $2.10 \times 0.70 \times 0.27$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, araları rûmîler ve mâil kesimli spirallerle doldurulmuş olan düğümlü urgan motiflerinden müteşekkil bir desen ile süslenmiştir. Motifler iri, oygu derindir.

Şahidenin dış yüzünde, altta, içlerinde birer kandil motifi bulunan dört tezyinî niş sıralanmaktadır. Bu kısmın üstünde aynı sanatkârın diğer eserlerinde de gördüğümüz plâstik ifadeli, enli, bir rûmî suyun çerçevelediği sâha içinde yukarıdan aşağıya doğru onar kollu dört yıldız sıralanmaktadır. Yıldızların kollarının içi tamamen oyulmuştur. Örgü şeritleri bordürün silmesine kadar devam ederek girift bir ağ meydana getirirler. Oygu dik ve derindir.

Şahidenin diğer tarafında, harflerin aralarındaki boşlukları küçük rûmî motifleri ile süslü kabartma bir nesih ile yazılmış olan kitabe sağ alt köşeden başlayarak yukarıda, köşelikleri rûmîlerle süslü, çıkıntılı bir sivri kemer teşkil etmek üzere taşı üç yandan kuşatır.

هذا قبر السميد الشهيد المرحوم الشاب القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى محمد ابن ترك مان توفي واقعة الوى (؟)

«Bu kabir said, şehid, merhum, genç, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, ? vakasında ölen *Muhammed b. Türkmanî*'nindir.»

Kemerli bordürün içinde, üstte, yine kemerli mâil pervazın üzerinde nesihle dişi olarak yazılmış Âyetü'l-Kursî'yi, içinde iri rûmî motiflerin teşkil ettiği enli bir suyu ihtiva eden bir niş yer almaktadır. Bu nişin altında, derin bir zemin üzerine, nesihle dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

«*Veys* 'in eseri»

عمل ويس

Sanatkâr kitabesinin altında da yine nesihle dişi olarak yazılmış dört satırlık tarih kitabesi bulunmaktadır.

في شهر ربيع ال

آخر سنة اربع

و سبعين

و ستماية

674 yılının Rebiülâhır (Eylül 1275) ayında (vefat etmiştir).»

Muhammed b. Nuru'd-Dîn Osman b. Ebi Şeref'in şahideli lâhdi (194. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Üzeri yosun kaplı olan şahidenin alt kısımları bozulmuştur.

Sandûka $2.30 \times 0.76 \times 0.48$ m.; şahide $2.55 \times 0.73 \times 0.26$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerini, yanyana dizilen, içleri rûmîlerle süslü tezyinî kemer sıraları kaplar. Bu kemer sıralarının üzerinde rûmî bir bordür taşı boydan boya kat eder. Bu kısım fazla aşınmış olduğu için motifler iyi seçilememektedir.

Şahidenin dış yüzünde taşın üç tarafı zencirekli bir silme ile sınırlanmıştır. Şahidenin alınlığında kemerleri dilimli yanyana dört nişi ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazan geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rûmî kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Örgülü ince bir bordürle çerçevelenmiş ve ikiye bölünmüş olan imza kitabesi alınlık panosunun altını işgal eder :

«*Veys'in gulâmı Üstad Esed'in eseri*»

عمل الاستاد اسد غلام ويس

Bu kitabede, lâhdi yapan *Esed* isimli sanatkârın *Üveys'in* yetiştirmesi olduğu anlaşılmaktadır (Terimler Ced. «gulam» kelimesine bk.). Kitabenin altında zencirekli çok ince bir silme ile çerçevelenmiş; çok ince ve çok sık rûmî kıvrımları ile geometrik örgülerin kaynaştığı ikinci bir pano bulunmaktadır.

Daha altta çok ince işlenmiş enli bir rûmî suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içini, çevresi, filigran tarzında işlenmiş örgülü bir bordür ile şekillendirilen sivri kemerli bir niş motifi doldurmaktadır.

Kemerin, tepeden birbirini kateden kavisleri iki yana doğru yatay olarak uzanmakta ve bordür hizasında, aşağıya sarkan iri rûmî kıvrımları ile son bulmaktadır. Nişin içi iki kat kabartma ile süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık rûmî kıvrımları kaplamaktadır. Ortada, ikinci bir kat teşkil eden, üzerleri ayrıca ince ve sık rûmî kıvrımları ile bir oya gibi işlenen palmet ve nar (?) motifleri bulunmaktadır.

Bu panonun da altında, alınlık panosunun son derece ince ve sık işlenmiş bir benzeri yer almaktadır. Bütün bu panolarda oygu ince, dik ve derindir.

Şahidenin iç tarafında üstte bir sıra istalaktit görülmektedir. Alt sırayı teşkil eden peteklerin içi rûmîlerle süslenmiştir. Ölünün hüviyetini ve ölüm ta-

rihini bildiren ve nesihle kabartma olarak yazılan kitabe sağ alt köşeden başlayarak bir bordür halinde taşı üç taraftan kuşattıktan sonra bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan altı satırda devam etmekte ve tarih kitabesi ile tamamlanmaktadır.

[هذه روضة] المولى المقرئ السعيد الفتا العالم العابد الزاهد الوارع المحقق الفاضل الشهيد

الحاج ابي الخيرات

محمد ابن نورالدين

عثمان ابن شرف

و ذلك في شهر محرم

المبارك من شهور سنة

ست و سبعين و ستماية

«(Bu kabir) mevlâ, çok okuyan, said, feta (Terimler ced. bk.), âlim, âbid, zahid vari' (Terimler ced. bk.), gerçeği arayan, fazilet sahibi, hac şehidi *Ebi'l-Hayrat b. Nuru'd - Dîn Osman b. Şeref*'indir. 676 yılının mubarek Muharrem (Haziran 1277) ayında vefat etmiştir.»

Kitabeye göre bu şahıs hac yolunda ölmüştür. Âlim ve âbid bir kimsedir. Feta kelimesinin ölünün genç mi yoksa fütüvvet ehlinden mi bulunduğunu göstermekte olduğu münakaşa edilebilir. Fakat burada sayılan sıfatları ile bu kimsenin genç olduğunu kabul etmek güçtür. Biz bu şahsın fütüvvet ehlinden olduğunu ve kitabedeki «feta» kelimesi ile de bunun kastedildiğini kabul etmek istiyoruz.

Kitabenin altında sivri kemerli, bozulmuş bir niş görülmektedir. Tezyinatı belli olmamakla beraber diğer yüzdeki gibi bu nişin içinde de palmet-nar (?) motiflerinin bulunması muhtemeldir.

53

Nuru'l-Lah b. Ahmed b. Haydar'ın şahideli lâhdi (195-196. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının ortalarında, biraz batıda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahide çok iyi korunmuştur. Yosun kaplı olan sandûka ise yanlara doğru açılmıştır.

Sandûka $2.50 \times 0.82 \times 0.62$ m.; şahide $2.35 \times 0.82 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerine kalın şeritlerle tezyinî kemer dizileri işlenmiş; bunların içleri rûmîlerle doldurulmuştur.

Baş şahidesinin dış yüzünde kenar silmeleri kısmen zencirekli olarak işlenmiştir. Alınlık panosunda, örgülü kûfiden mülhem, derin oyulmuş kalın şeritlerin meydana getirdiği geçmeli bir tezyinat görülür. Örgü şeritlerinin aralarındaki boşluklar küçük ve ince rûmîlerle doldurulmuştur. Bunun altında enli bir rûmî bordürün (Bk. Kat. Nu. 49, 51) dört yandan kuşattığı, dikdörtgen, büyük bir pano yer almaktadır. Pano ayrıca ince, değişik bir zencirekli silme ile çerçevelenmiştir. Bu çerçevenin içindeki sâhayı yukarıdan aşağıya üç sıra teşkil eden onbeş yıldızdan çıkan şeritlerle son derece sık ve girift olarak örülen bir ağ kaplamaktadır. Yıldızların ortalarında rozas veya rozet bulunmaktadır.

Şahidenin eteğindeki panoda kemerleri dilimli üç tezyinî niş sıralanmaktadır. Ortadaki nişin içini tamamen rûmî motifler doldurmaktadır. İki yandakilerde ise girift rûmîlerin değişik örnekleri ile süslü birer kandil motifi bulunmaktadır.

Şahidenin iç tarafında ölünün hüviyetini bildiren ve nesihle kabartma olarak yazılan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşın üç yanını kenarları silmeli bir bordür halinde kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yine kabartma olarak, silmelerle birbirinden ayrılan dört satırlık tarih kitabesi yer almaktadır :

هذا تربة السعيد الشهيد الشاب القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى نورالدين احمد بن حيدر المعروف لابن صورسي توفى دار
الفنا الى دارالبقاء
في شهر شوال من
شهور سنة اثنين
و ثمانون (ثمانين) و ستمائة

«Bu türbe, said, şehid, kısa ömürlü, genç, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *İbni Savresi* olarak tanınan *Nuru'd-Dîn Ahmed b. Haydar*'ındır. Fenâ âleminde beka âlemine 682 yılının Şevval ayında (1283 Aralık) göçmüştür.»

Savire veya *savara* Arapçada nakış mânasına gelmektedir. Burada kelimenin sonunda *سي* harfleri bulunmaktadır. Bu sebeple bunun bir yer ismi olması ve bu şahsın da ortaya nispet edilmesi daha mümkündür.

Bu kitabenin altındaki altı satır bir duadır :

يسر الله رحلته
و تقمده برحمته
و رحم غريبته
و اسكنه جنته
و تقبل حسناته
و غفر سيئاته

«Allah göçünü kolaylaştırsın; rahmetine daldırsın; garîbine rahmet etsin, onu Cennetinde oturtsun ve yaptığı iyiliklerini kabul, günahlarını afvetsin.»

Duanın son satırını takiben, nesihle dişi olarak, sanatkâr kitabesi yazılmıştır.

«*Veys* 'in talebesi *Esed* 'in eseri»

عمل أسد شاگرد ویس

Daha altta basit, beş küçük nişten müteşekkil bir sıra çerçevenin içinde kalan bir satırlık boşluğu doldurmaktadır.

İmza kitabesinden *Üstad Esed* 'in *Veys b. Ahmed* 'in talebesi olduğu anlaşılmaktadır. Eser çok temiz bir işçilik göstermektedir. Sanatkâr daha sonraki bir eserinde yıldız ağları kompozisyonunu çok mükemmelleştirmiştir (Kat. Nu. 57). Sanatkâr kitabesi, diğer eserlerinde de görüleceği gibi, mütevazî bir şekilde alta konulmuştur. Sanatkâr, imzasında hâlâ hocasını zikrettiğine göre bu tarihte *Veys b. Ahmed* 'in sağ olduğu düşünülebilir.

54

Esedu'd-Dîn Emîr Esed 'in şahideli lâhdi (197-198. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meynanlık* kabristanının güney-batı tarafında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkilidir. Şahidenin ön, bilhassa arka yüzünde etek aşınmıştır. Sandûkanın yan taşları halen yosun kaplıdır. Şahide tamamen temizletilmiştir.

Sandûka $2.20 \times 0.66 \times 0.29$ m.; şahide $2.22 \times 0.66 \times 0.24$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri kabartma rûmîlerle kaplıdır. Ancak yosunlar motifleri seçmeğe imkân vermemektedir.

Şahidenin dış yüzünü zencirekli bir silme sınırlar. Etekte, içlerinde rûmîlerle süslü birer kandil ihtiva eden sivri kemerli dört tezyinî niş sıralanır. Bunun üzerindeki sâha, enli bir rûmî bordürün çerçevelediği girift bir yıldız ağı ile kaplanmıştır.

Veys b. Ahmed 'in eserlerinde de gördüğümüz (Kat. Nu. 49, 51) bu rûmî bordür barok bir karakter taşımaktadır. Kıvrımların ve üzerleri taranmış yaprakların meydana getirdiği halkaların içine yerleştirilen tomurcukların orta sapları uzayıp incelerek, aksi istikamete dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Zemin dik ve derin olarak oyulmuş, yalnız kıvrımların satırları mâil olarak yontulmuştur. Bordür bu hâliyle çok zengin ışık - gölge oyunlarına imkân vermekte ve çok plâstik bir görünüş kazanmaktadır.

Bordürün içindeki pano, ortalarında birer rozas bulunan on kollu altışar yıldızın iki sıra halinde altalta dizilmesi ile vücut bulan girift ve yoğun bir ağ ile kaplanmıştır. İki sıradaki yıldızların merkezleri aynı hat üzerinde olmadığı gibi, bir sıradakiler diğer sıradaki yıldızların araları hizasında da değildir. Bu durum bu ağın, çok daha büyük bir sâhada tamamlanan girift bir kompozisyonun bir parçası olduğunu göstermektedir. Burada yıldızları meydana getiren şeritler âdeta dantelâ gibi örülmüşlerdir. İşçilik ince ve itinalıdır.

Şahidenin iç yüzünde, yukarda bir çıkıntı teşkil eden, pek muntazam işlenmiş iki sıra mukarnas görülür. Mukarnasların altında, bu çıkıntıyı şahidenin sahına bağlayan kavisli yaprakların üzerine nesihle dişi olarak sanatkâr kitabesi hakkedilmiştir.

«*Veys b. Ahmed*'in talebesi *Esed*'in eseri» عمل أسد شاکرد و یس بن احمد

Nesihle kabartma olarak yazılmış olan ve ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, yukardaki mukarnaslara kadar uzanan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içinde de devam ederek üstten ikinci satırda tamamlanmaktadır.

هذا قبر السميد الشهيد بشابه المنص [المنص بشابه] قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى اسد الدين أمير اسد بن عثمان توفي في شهر شعبان سنة خمس و ثمانين و ستماية

«Bu kabir, said, şehid, gençliğine doymamış, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Esedu'd-Dîn Emîr Esed b. Osman*'ındır. 685 yılının Şaban ayında (Eylül 1286) vefat etmiştir.»

Kitabenin altındaki satırda kabartma olarak başladığı halde devamı dişi olarak yazılı olan Farsça şiirin son mısraları tamamen bozulmuştur.

İmzasını, *Veys b. Ahmed*'in talebesi olduğunu kayderek atan *Esed*, bu itinalı eseri ile üstadını aşmıştır. Ancak, geometrik ağı çerçeveleyen rûmî bordürde ve arka yüzde hem kabartma, hem dişi yazının aynı zamanda kullanılmasında *Veys b. Ahmed*'in tesiri görülebilir.

Taht-ı Süleyman mahallesinde aynı isimle anılan mezarlıkta bulunan ve kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçimin-

de yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Etek kısımları aşınmış olan şahidenin her iki yüzü de yosunlanmış, ancak sanatkâr kitabesi temizlenebilmiştir.

Sandûka $2.15 \times 0.60 \times 0.15$ m.; şahide $2.10 \times 0.60 \times 0.20$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde örgülü kûfiden mülhem geçmeli şerit tezyinatını ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Şeritler yuvarlak satırlı ve plâstiktir. Boşlukları rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Oygu diktir.

Bu panonun altında derinleştirilmiş bir zemin üzerine kabartma nesihle yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

“Esed el-Müzeyyin’in eseri»

عمل أسد المزين

Şahidenin orta kısmını enli bir rûmî bordürün çerçevelediği dikdörtgen bir pano işgal eder. Silmeler panonun üst kısmında bir kemer şekli meydana getirmektedir. Bu niş motifinin içindeki rûmîlerle kaplı zemin üzerine, kenardaki bordüre taştan barok bir görünüşe sahip palmet ve nar (?) motifleri yerleştirilmiştir. Bu motiflerin üzerleri ayrıca ince ince işlenmiştir. Dik oygu ve derinlik farkları tezyinata çok plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Etekte, araları rûmîlerle doldurulmuş, içlerinde yanar vaziyette birer kandil motifi ihtiva eden tezyinî üç niş görülmektedir.

Şahidenin iç yüzünde üstte büyük bir çıkıntı teşkil eden sivri bir kemer yer almaktadır. Üzerleri işli olan kemer kavislerinin uçları çatallaşarak içe doğru dönen rûmî kıvrımları meydana getirmektedir. Derinde kalan kemer köşelikleri de rûmîlerle süslüdür.

Kemerin altında iki sıra mukarnasla bu çıkıntılı kısmı şahidenin sathına bağlayan içe doğru kavisli dilimler üzerine dişi olarak oyulmuş nesihle bir hadîs yazılmıştır. Hadîs eksiktir.

الدنيا (ساعة) فاجعلها طاعة

«Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir»

Nesihle kabartma olarak yazılmış olan ve ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak yukarıdaki mukarnas sıralarına kadar uzanan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki sıralarda devam etmektedir. Fakat yazı çok bozulmuş olduğu için ancak tarih kısmı okunabilmektedir.

اربع وثمانين وستمائة

Kitabenin bu parçasından eserin 684 (1285) yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ganem'in şahideli lâhdi (201-203. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın büyük kısmı toprağa gömülmüştür. İç tarafının alt kısmı aşınmış olan şahidenin iki yüzü de yosunludur. Yalnız ön yüzdeki imza kitabesinin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $2.50 \times 0.75 \times 0.09$ m.; şahide $2.29 \times 0.75 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde kenarlar zencirekli bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlıkta örgülü kûfiden mülhem geçmeli şerit tezyinatını ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Şeritler kalın ve düz satıhlıdır. Boşlukları, yosunların seçilmez hale getirdiği rûmî ağları kaplamaktadır. Oyuğ dik ve derindir.

Bu panonun altında, çıkıntılı silmelerin arasında uzanan dar bir şerit üzerine nesihle dişi olarak sanatkâr kitabesi ve onun bittiği yerden itibaren de bir hadîs yazılmıştır.

عمل اسد (بن) ايوب الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

«*Esed b. Eyyub*'un eseri. Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir.»

Daha altta sivri kemerli büyük bir niş motifi göz almaktadır. Nişin iki bordüründen dıştaki, çiçekli nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan, Âli İmran Sûresinin 18. Âyetini ihtiva etmektedir. İçteki bordür üzerine de küçük nesih harflerle, dişi olarak Âyetu'l-Kürsî hakkedilmiştir. Nişin içini, ortalarında birer rozas bulunan on kollu yıldızlardan çıkan şeritlerin ördüğü sık ve girift bir ağ kaplamaktadır. Bu yıldız ağını aynı sanatkârın diğer bir eserinde de görmüştük (Kat. Nu. 54).

Etekte, hemen daima olduğu gibi, tezyinî bir niş sırası yer almaktadır.

Şahidenin iç yüzünde, yukarıdan çıkıntı teşkil eden bir pano üzerinde, içe ve dışa doğru kıvrımlar yapan uçları stilize ejder başlarını hatırlatan sivri bir kemer şekli mevcuttur. Kemerin üzeri, köşelikleri, içi rûmîlerle kaplanmıştır. Çiçekli nesihle kabartma olarak yazılan ve ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe sağ alt köşeden başlayarak, üç tarafı dolaşmakta ve bu çerçeve içindeki üç satırda tamamlanmaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد الاجل المحترم المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى المقرئ شمس الدين محمد بن غنم توفي في شهر

محرم سنة

سبع وثمانين

وستمائة

«Bu kabir, said, şehid, pek büyük (Terimler ced., bk. Ecell), muhterem, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac çok okuyan *Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ganem*'indir. 687 yılının Muharrem ayında (Şubat 1288) vefat etmiştir.»

Kitabenin altındaki boşluğa, geometrik örgülü bir bordürün şekillendirdiği bir niş motifi yerleştirilmiştir. Nişin bozulmuş olan iç kısmında iri palmet ve nar (?) motiflerinin bulunduğu, kalan parçalardan anlaşılmaktadır.

57

... *Dîn Ömer b. İmam, Kadıyu'l-kudad Şerefu'd-Dîn Yusuf b. Zeynu'd-Dîn Salih b. Ebu'l-Kasım*'ın şahideli lâhdi (204- 205. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar* mezarlığı denen kısmında bulunan bu muhteşem lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Her tarafını kaplayan yosunlar tamamen temizletilmiştir. Bütünü ile lâhid iyi durumdadır.

Sandûka $2.43 \times 0.91 \times 0.31$ m.; şahide $2.86 \times 0.92 \times 0.27$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünü üç yandan geometrik bir su kuşatır. Bu su, yivli olarak işlenmiş üç çift ince silmenin örülmesi ile meydana gelmiştir. Çerçevenin içinde, yuvarlak profilli kalın bir silme, kemeri Bursa tipine benzeyen bir niş çizer. Bu silmenin iç kenarındaki zencirekli ikinci bir silme tepede bir sivri kemer teşkil eder. Sivri kemerin üzerinde kalan boşluk ile kemer köşelikleri rûmîlerle süslenmiştir. Nişin içi ise, üç sıra halinde dizilen oniki kollu dokuzar yıldızın teşkil ettiği harikulâde bir ağ ile kaplanmıştır. Burada şeritler bir dantelâ gibi sık ve ince örülmüşlerdir. Dik ve derin oyulmuş küçük boşluklar ışık - gölge oyunlarına çok müsaittir.

Altta, köşelikleri ve içleri zengin rûmî örgüleri ile doldurulmuş sivri kemerli iki tezyinî niş yer almaktadır. Bütün cephede işçilik son derece temiz ve itinalıdır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, çıkıntı teşkil eden iki sıra basit mukarnas bulunmaktadır. Nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak yukarıdaki mukarnas sıralarına kadar uzanan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki üç satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذا [هذه] روضة السعيد الشهيد الامام العالم الفاضل الكامل محبوب الحلايق اشجع الرجال ملك العلماء والخطباء سلالة القضاة
منبع الاحسان كريم الاخلاق الشاب قصير العمر... الدين عمر ابن الامام قاضى القضاة شرف الدين يوسف

ابن المرحوم زين الدين صالح ابن

ابى القاسم انتقل من الدنيا

ليلة الجمعة غرة محرم سنة تسعين ستمائة

«Bu kabir said, şehid, imam, âlim, fazıl, kâmil, yaratıkların sevgilisi, erkeklerin en yiğidi, âlimlerin ve hatiblerin meliki (Terimler ced. bk.), kadılar soyundan, ihsan kaynağı, güzel huylu, genç (Terimler ced., bk. Şabb), kısa ömürlü; Kadılarının başı imam Şerefü'd-Dîn Yûsuf b. Zeynu'd-Dîn Salih b. Ebi'l-Kasım'ın oğlu ... Dîn Ömer'indir. 690 yılında Muharrem ayının birinci günü Cuma gecesi (4 Ocak 1291) dünyadan göçmüştür.»

Kitabenin altında, nesihle dişi olarak, oniki mısralık Farsça bir şiir yazılmıştır. Son mısralar bozuk olduğu için okunamamıştır.

Etekte, zemini derinleştirilmiş bir şerit üzerine, nesihle santakâr kitabesi hakkedilmiştir.

“Esed el-Vaşı'nin eseri»

عمل اسد الواش (الواشى)

Kitabenin altında, içlerinde alevli birer şamdan bulunan sivri kemerli, basit dört küçük niş sıralanmaktadır.

58

Sedidu'd-Dîn Sedîd b. Hacı Merhum Nuru'd-Dîn Osman b. Ebû Şeref'in şahideli lâhdi (206. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve Meydanlık kabristanının doğu kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Yosunları henüz temizletilememiştir.

Sandûka $2.25 \times 0.65 \times 0.26$ m.; şahide $2.02 \times 0.68 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, alınlıkta, yanyana sıralanan dört tezyinî nişten meydana gelen bir pano yer almaktadır. İçleri ve kemer köşelikleri rûmîlerle kaplı olan nişleri meydana getiren silmeler, yanlarda birer ilmik ile birbirlerine bağlanmaktadır.

Alınlık panosunun altında, içerlek bir zemin üzerine nesihle dişi olarak sanatkâr kitabesi yazılmıştır.

عمل الاستاد اسد ابن أيوب غلام ويس

«*Veys'in talebesi stad Esed b. Eyyub'un eseri*»

Daha altta, rûmî enli bir suyun çerçevelediği sâha içinde, konturları ve kemerli zencirekli bir bordürle çizilen tezyinî bir niş bulunmaktadır. Nişin içinde nar (?) motifleri işlenmiştir.

Etekte, iki sıra halinde dilimli dört nişten müteşekkil bir pano mevcuttur.

şahidenin iç tarafında üstte iki sıra mukarnas görülmektedir. Alttaki mukarnasların içleri rûmîlerle süslenmiştir. Nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak yukardaki mukarnas sıralarına kadar uzanan sâhayı  yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki dokuz satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه تربة السعيد الشهيد الشاب القصير العمر المنقوص بشيابه المنهوب من بين الحياة المحتاج

الى رحمة الله

تمالى سديد

الدين سديد

بن الحاجى المرحوم

نورالدين عثمان

ابن ابى شرف

توفي في عشرين

من ذى الحجة سنة اربع

و تسعين و ستمائة

«Bu türbe (mezar) said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, gençliğine doymamış..., Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, *Eb şeref oğlu* merhum *Hacı Nuru'd-Dîn* oğlu *Sedidu'd-Dîn Sedid'*indir. 690 yılının 20 Zilhiccesinde (14 Aralık 1291) vefat etmiştir.

59

şerefu'd-Dîn Osman b. Muhammed'in şahideli lâhdi (207 - 208. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma bii-

minde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzü de yer yer aşınmış ve bozulmuştur. Yalnız arka yüzünün yosunları temizlenebilmiştir.

Sandûka $2.33 \times 0.70 \times 0.28$ m., şahide $2.25 \times 0.70 \times 0.24$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzü zencirekli bir silme ile sınırlanmıştır. Alınlıkta, kenar silmesinin seviyesinde, zemini rûmîlerle kaplanmış bir pano üzerinde, çok çıkıntılı olarak işlenmiş, kıvrımları ile ejderleri hatırlatan plâstik bir kemer motifi bulunmaktadır. Bu sivri kemerin üstünde de zemine oyulmuş S şeklinde spiraller görülmektedir. Bunlar post-Samarra motiflerinin karakterini tamamen kaybetmiş serpintileridir. Alınlık panosunun altında içiçe iki bordür, içiçe iki niş meydana getirmektedir. Dıştaki bordür çiçekli nesihle kabartma olarak yazılmış Âyetu'l-Kürsî'dir. İnce olan ikinci bordür bir rûmî su ile süslüdür. İki niş kemeri arasındaki boşluk da rûmîlerle doldurulmuştur. Nişin içini kaplayan yıldız ağından pekaz bir parça kalmıştır. Etekte, yoğun rûmî ağlarının arasında âdeta kaybolan dört tezyinî niş sıralanmaktadır. Nişlerin içindeki yuvarlak şekillerin ne olduğu anlaşılamamaktadır. Şahidenin iç tarafında, kemerin uçları çatallanmakta ve bir uç kıvrılarak içe dönmektedir. Bu haliyle stilize bir ejderi andıran kemerin sathı da, köşelikleri de ince ince işlenmiş, dik ve derin oygulu rûmîlerle doldurulmuştur. Kemerin çerçevelediği sâhada, kıvrımların arasında nesihle dışı olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

عمل

اسد

ابن ايوب

«Esed b. Eyyub'un eseri»

Çiçekli nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlamak üzere, kemer motifinin altında kalan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan üç satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد الغريب المحتاج الى رحمة الله تعالى شرف الدين عثمان ابن محمد توفى في شهر شوال سنة

احدى

و تسعين

و ستمائة

«Bu kabir, said, şehid, garib, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Şerefu'd-Dîn Osman b. Muhammed'indir. 691 yılının Şevval ayında (Eylül 1292) vefat etmiştir.»

Bu şahıs *Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ganem*'in oğludur (Kat. Nu. 56).

Kitabenin altında kalan boşlukta çok bozulmuş olan sivri kemerli bir niş mevcuttur. Kalıntılardan anlaşıldığına göre, nişin içini barok palmet ve nar(?) motifleri doldurmakta idi.

60

Sanem Hatun 'un şahideli lâhdi (209 - 211. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile yekpare olarak yapılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzü yosunludur; iç tarafın orta kısmı bozulmuştur. Bu yüzün yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $2.10 \times 0.59 \times 0.30$ m.; şahide $2.00 \times 0.59 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, alınlıkta, yanyana sıralanan içleri ve köşelikleri rûmîlerle doldurulmuş sivri kemerli üç niş motifini ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Nişleri meydana getiren silmeler birer ilmekle birbirlerine bağlandıkları gibi, kemer kavisleri de tepede bir düğüm yaparak iki yana dönmekte ve iki yandaki diğer nişlerin kemerlerini teşkil etmektedir.

Şahidenin orta kısmında sivri kemerli niş şeklinde büyük bir pano bulunmaktadır. Nişin enli bordürü, nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan Âli İmran Sûresinin 17. Âyetini ihtiva etmektedir. Kemer köşelikleri rûmîlerle doldurulmuştur. Nişin içinde, derin olan zemini rûmî kıvrımları kaplamaktadır. Bu zemin üzerine ikinci bir kat teşkil eden, satırları ayrıca ince ve sık rûmî kıvrımları ile oya gibi işlenen iri ve plâstik palmet ve nar (?) motifleri yerleştirilmiştir. Bu nişin altında içleri ve köşelikleri rûmîlerle süslenmiş sivri kemerli dört niş motifi yanyana sıralanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, dikdörtgen şeklinde çıkıntılı bir pano mevcuttur. İnce işlenmiş rûmî ağların zemin teşkil ettiği bu pano üzerinde, uçları kurt başını andıran birer ejder başı ile nihayetlenen bir sivri kemer görülmektedir. Ejderlerin gövdelerini teşkil eden kemer kavisleri de rûmîlerle işlenmiştir.

Nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak ejderli panonun altında kalan sâhayı üç yönden bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Ancak büyük kısmı bozulmuş olan kitabenin okunabilen parçaları azdır :

(هذا قبر السيدة الشّهيدة المحتاجة الى رحمة الله تعالى) و عفوہ

صنم خاتون

بنت الرضى

«(Bu kabir, saide, şe)hide, asil, siyanet edilen, seyyide, (Yüce) Allah'ın rahmetine ve afvine muhtaç Rıza kızı *Sanem Hatun*'undur. ...»

Lâhdin Sanem Hatun için yapıldığı, bu kadının asil bir soydan geldiği anlaşılmakta fakat kim olduğu tesbit edilememektedir. Bu kabristanda bu tip mezarları bulunan kadınların hepsi devrin ileri gelenlerinden birinin kızı veya karısıdır.

Şahidede sanatkâr kitabesinin bulunmayışı dikkat çekicidir. Üslûp özellikleri, bizi, bu eseri *Esed b. Eyyub*'a veya onun talebesi *Asîl b. Veys*'e maletmeğe sevketmektedir.

Tarihi de okunamayan eserin diğer ejderli taşlara göre XIII. asrın son yıllarında yapılmış olduğu ileri sürülebilir.

61

Nuru'd-Dîn Ahmed b. Muhammed el-Malacirdî'nin şahideli lâhdi (212. res.).

Kırmızı tüften yapılan ve *Meydanlık* kabristanının orta kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin alt kısımları aşınmıştır.

Sandûka $2.40 \times 0.70 \times 0.28$ m.; şahide $2.25 \times 0.67 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan kenarları kûfiye benzetilen geçmelerle süslenmiştir. Boşlukları rûmîlerin geometrik şekillerle karıştığı bir arabesk doldurur. Fakat bu kısım çok aşındığı için motifler iyi seçilememektedir.

Şahidenin dış yüzünün kenarları zencirekli kalın bir silme ile sınırlanmıştır. Etekte, içlerinde rûmîlerle süslü birer kandil ihtiva eden tezyinî dört niş yanyana sıralanmaktadır. Şahidenin üstte kalan kısmını enli bir rûmî bordür kuşatır. Barok bir karakter gösteren bu rûmî suda sapların ve üzeri taranmış yaprakların çizdiği kıvrımların içine yerleştirilen tomurcukların orta yaprakları uzayıp incelerek, aksi istikamete dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Çerçevenin içinde, üstte, derinleştirilmiş bir zemin üzerine nesihle kabartma olarak yazılan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır :

«... talebesi *Cum'a*'nın eseri»

عمل جمعة شاگرد ...

Görüldüğü gibi metin ve kitabelik birbirine göre ayarlanmadığı için kitabe

sıgdırılamamış, yarım kalmıştır. Bu kitabenin devamının, tamamen bozulmuş olan alttaki pervaz üzerinde bulunması da muhtemeldir.

Kitabenin altındaki büyük pano, tek sıra halinde üst üste dizilen oniki kollu altı büyük yıldızın ve bu yıldızlardan çıkan şeritlerin bir sistem dahilinde uzatılmasından doğan yarım yıldızların ördüğü bir ağ ile kaplanmıştır. Yıldızların ortaları ve kollarının içi dik ve derin olarak oyulmuştur. Bu tarz, benzerlerinde de olduğu gibi, kuvvetli bir ışık-gölge kontrastı meydana getirmektedir.

Şahidenin arka yüzü, tamamen adına bu lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabeye tahsis edilmiştir. Nesihle kabartma olarak yazılan kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak taşın üç tarafını bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

(هذا قبر) السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى نورالدين احمد ابن محمد الملاجردي
(انتقل) من
الدنيا في
شهر ربيع
الاول سنة
سبع و تسعين
و ستماية

«(Bu kabir) said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç *Muhammed Malacirdî* oğlu *Nuru'd-Dîn Ahmed*'indir. 697 yılının Rebiülevvel ayında (Aralık 1297) dünyadan (göçmüştür.)»

62

Sedid b. Kadı Zeynu'd-Dîn Salih'in şahideli lâhdi (213 - 214. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dik-dörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzünde alt kısımlar aşınmıştır.

Sandûka $2.42 \times 0.85 \times 0.33$ m.; şahide $2.42 \times 0.85 \times 0.30$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan kenarlarını aralarında rûmî bir su bulunan urgan şeklinde iki silme üç yandan kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yine urgan şeklinde silmelerle, ortaları ince ve sathı oyulmuş rûmîlerle kaplı tezyinî kemer sıraları meydana getirilmiştir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, rûmîlerin ördüğü bir zemin üzerine yerleştirilmiş örgülü kûfiden mülhem bir tezyinat yer almaktadır. Örgülerin aşağıya uzanan sapları, bu panonun altında bulunan sanatkâr kitabesinin içine üç kol hâlinde girmekte ve buradan yine birer geçme meydana getirerek kitabeyi dörtde bölmektedir. Sanatkâr kitabesi zemini derinleştirilmiş bir şerit üzerine nesihle kabartma olarak yazılmıştır. Bu koyu renkli derinliğin temin ettiği kontrast ile kitabe daha göz alıcı olmaktadır.

عمل جمعة ابن محمد شاگرد حوینك

«Hoyenk'in talebesi Cum'a b. Muhammed'in eseri»

Kitabeden Cum'a b. Muhammed'in Hoyenk isimli bir ustanın talebesi olduğunu öğrenmekteyiz. Ahlat mezarlıklarında hiçbir lâhid üzerinde adına tesadüf edemediğimiz bu ustanın hüviyeti hakkında başkaca bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabenin altında zemini ince rûmî kıvrımları ile süslü bir nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin çerçevelediği mihraplı büyük bir pano yer almaktadır. Ortada bulunan sivri kemerli niş zencirekli ince bir bordürle kuşatılmıştır. Kemer köşelikleri rûmîlerle, nişin içi ise küçük boşluklarına birer rûmî tomurcuğunun işlendiği son derecede yoğun ve girift bir yıldız ağı ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde beş küçük niş motifinden meydana gelen bir pano görülmektedir. Nişlerin kemerlerini meydana getiren kavisler, tepede birbirlerini kat ederek kemerin üstünde birer halka teşkil etmektedirler. Nişlerle üstteki halkaların içi ve aralarındaki boşluklar ince ince işlenmiş sık rûmî ağları ile doldurulmuştur.

Şahidenin iç tarafında, zemini rûmîlerle kaplanmış olan alınlık panosunda üç sıra mukarnas mevcuttur. Harf araları rûmîlerle süslü kabartma bir nesihle yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan beş satırda da devam ederek tamamlanmaktadır. Bozulmuş olan bazı kısımları tam olarak okunamayan kitabe şöyledir :

[هذا قبر السيد] ميد الشهيد الامام الزاهد الوارع قصير العمر والمساكين (؟)

سديد ابن القا

ضي بن زين الدين

صالح توفي في شهر

ربيع الاول سنة

سبع و.... وستمائة

«Bu (kabir said,) şehid, imam, âlim, zâhid vârig (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü *Zeynu'd-Dîn Salih* oğlu, *Kadı* oğlu *Seaid* 'indir. 677 yılının Rebiülevvel ayında (1277 - 8) vefat etmiştir.»

Kitabeden anlaşıldığına göre *Sedid* Ahlat'ın büyük ailelerinden birine mensubtur

Kitabenin altında kalan boşluğu bugün tamamen harap olmuş bulunan bir niş motifi doldurmakta idi.

63

İmadu'd-Dîn İmad b. Merhum Kerimu'd-Dîn'in şahideli lâhdi (215 - 216. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında, yolun karşı tarafında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka, alttaki toprakla beraber yamaçtan aşağıya doğru biraz kaymıştır. Şahidenin iç tarafındaki niş aşınmış ve bozulmuştur. Bütün şahide ve sandûka yosun tutmuştur.

Sandûka $2.14 \times 0.78 \times 0.68$ m.; şahide $2.15 \times 0.78 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, içleri ince ve derin olarak oyulmuş yoğun rûmî kıvrımları ve tomurcukları ile doldurulmuş, birbirlerinden çift silme ile ayrılan tezyinî kemer sıraları ile süslenmiştir. Her nişin kemeri tepede bir düğüm yaparak iki yana doğru açılmakta ve iki yandaki nişlerin kemerleri ile birleşmektedir. Böylece kemer dizisinin üzerinde taşı boydan boya kateden bir silme meydana gelmektedir.

Şahidenin dış yüzü zencirekli bir silme ile kuşatılmıştır. Üstte, içleri ve köşelikleri yoğun rûmî ağırları ile doldurulmuş olan yanyana sıralı tezyinî dört nişten müteşekkil bir pano yer almaktadır. İki nişin yanyana gelen bacakları geçmelerle örülerek birbirine bağlanmaktadır. Bu kısmın altında, enli bir şerite benzeyen panoda da rûmîlerle kaynaşmış şeritlerin meydana getirdiği bir örgü görülmektedir.

Şahidenin ortasını, rûmîli bir bordürün dört yandan kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Nişin konturlarını çizen geometrik örgülü bordür, sivri kemerin tepesinde bir ilmek yaparak iki yana dönmekte ve kemer köşeliklerini dolduran iri rûmî motiflerine bağlanmaktadır. Nişin içi, irice rûmî tomurcuklarının

teşkil ettiği zemin üzerine yerleştirilmiş ve ayrıca üzerleri ince ince işlenmiş barok palmet ve nar (?) motifleri ile doldurulmuştur.

Şahidenin arka yüzünde, yukarıda, iki sıra mukarnastan müteşekkil bir taç bulunmaktadır. Harf aralarına rûmî motiflerinin serpiştirildiği iri bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlamak üzere, mukarnasların altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan dört satırda devam etmektedir :

هذا (هذه) تربة السعيد الشهيد الشاب القصير العمر المنقوص بشبابه المنهوب من بين اهله و اترابه المحتاج الى رحمة الله تعالى
عماد الدين عماد ابن المرحوم
المقرى كريم الدين
توفي في شهر صفر
سنة خمس و تسعين و ستمائة

«Bu mezar said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, gençliğine doyamamış, akranları ve ailesi arasından çekip alınmış, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç, merhum, çok okumuş *Kerimu'd-Dîn* oğlu *İmadu'd-Dîn İmad*'ındır. 695 yılının Safer ayında (Aralık 1295) vefat etmiştir.»

Bu kitabenin altında nesihle dişi olarak yazılmış olan iki satırlık sanatkâr kitabesi yer almaktadır :

عمل اصيل ابن ويس
شاگرد اسد ابن أيوب

«*Esed b. Eyyub*'un talebesi *Asil b. Veys*'in eseri»

İmza kitabesinin altında rûmîlerle karışmış tezyinî bir kemer görülmektedir. Nişin alt kısmı bozulmuştur.

Asil b. Veys bu eserinde kompozisyon ve motifler bakımından olduğu gibi imza kitabesinin yeri ve dişi olarak yazılışı bakımından da ustasının tarzını devam ettirmektedir. Bu sebeple bu lâhdin onun ilk eseri olduğunu tahmin ediyoruz.

Hüsamu'd-Dîn Hasan el-Erzenu Rûmî'nin şahideli lâhdi (217 - 219. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Baş şahidesinin her iki yüzde alt kısmı,

ayak şahidesinin de her iki yüzde orta kısmı tamamen oyulmuştur. Bir müddet sonra her iki şahidenin de oyulan yerlerinden kırılıp düşeceği muhakkaktır. Lâhdin her tarafını yosun kaplamıştır. Biz henüz baş tarafının arka yüzünü temizleyebildik.

Sandûka $2.78 \times 0.70 \times 0.34$ m.; baştaşı $2.34 \times 0.70 \times 0.22$ m.; ayaktaşı $1.73 \times 0.70 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerini tezyinî küçük niş dizileri ve niş kemerlerini meydana getiren silmelerin tepede düğümlenerek iki yana döndükten sonra, üstte iki kemer arasında çizdikleri küçük madalyonlar süslemektedir. Nişlerin içleri ve boşlukları rûmîlerle doldurulmuştur. İşçilik oldukça itinalıdır.

Baş şahidesinin dış yüzü zencirekli bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlıkta rûmî ağlarının örttüğü zemin üzerinde, örgülü kûfiden mülhem, geçmeli bir şerit tezyinatı yer almaktadır. Oygu dik ve derindir. Bu panonun altında, ortada büyük bir madalyon çizen zencirekli bir silmenin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Madalyon kitabeyi üçe bölmektedir :

عمل اصیل بن اویس شاکرد اسد بن ایوب

« *Esed b. Eyyub*'un talebesi *Asîl b. Üveys (Veys)* in eseri »

Şahidenin orta kısmını, rûmîli bir bordürün dört yandan kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Nişin konturlarını geometrik örgülü bordür sınırlandırmaktadır. Sivri kemeri teşkil eden iki kavis tepede birbirlerini alttan-üstten katederek iki yana dönmekte ve panoyu çevreleyen rûmîli bordüre kadar uzanmaktadır. Nişin içinde, yukarıda geometrik örgülü bordürün üzerine taşan, üzeri ince ince rûmîlerle süslenmiş iri bir palmet yer almaktadır. Bu motifin altındaki sâha tamamen harap olmuştur. Şahidenin eteğindeki rûmîlerle süslü tezyinî dört niş de aşınmış ve bozulmuştur.

Baş şahidesinin arka yüzünde, alınlıkta, rûmîlerle kaplanmış bir zemin üzerinde ortada yuvarlak bir kıvrım teşkil eden kanatlı ve kulaklı iki başlı bir ejder görülmektedir. Ejderlerin başları panonun alt köşelerine doğrudur. Böylece, üzeri rûmî bir su ile işlenmiş olan gövdeleri bir kemer şeklini almaktadır. Ejderin iki başı ayrı ayrı işlenmiştir. Güneye bakan ejder kısmen bozulduğu için bütün detayları ile seçilememektedir. Kuzeye bakan ejderin ağzı açıktır ve boncuk gibi yuvarlak bir gözü vardır.

Alınlık panosunun altındaki sâha zencirekli bir silme ile sınırlanmıştır. Bazı harf aralarına rumî motiflerinin serpiştirildiği iri bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen satırlarda

devam etmektedir. Kitabenin 5. satırdan sonrası tamamen bozuk olduğu için okunamamaktadır.

هذه روضة السعيد الشهيد الغريب العاقل اللطيف المحضر على بلده
لقل (المقتل) في سفره من بلد بغداد المحتاج الى رحمة الله تعالى
حسام الدين حسن
الارزن روى بن عبد
الله انتقل الى
دار الآخرة في
ربيع الاول سنة
.....

«Bu kadir said, şehid, garib, akıllı, lâtif, memleketine hasret, kalmış Bağdad şehrinde dönerken öldürülmüş, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç, *Abdu'l-Lah* oğlu Erzurumlu *Hüsamu'd-Dîn Hasan* ındır. ... yılı Rebiülevvel ayında âhirete intikal etmiştir.»

En altta, iki yazı bordürünün arasında, bozulmuş bir niş motifi seçilmektedir.

Kitabenin tarih kısmı tam okunamadığı için adına bir lâhdin yapıldığı Erzurumlu Hüsamuddin Hasan'ın ölüm yılı, dolayısı ile, lâhdin tarihi tesbit edilememektedir. Ancak, sanatkârın imza kitabesi, eseri tarihlemek için bazı ip uçları vermektedir. *Asîl* bu eserinde imzasını '*Esed b. Eyyub*'un şagirdi olduğunu kaydederek atmıştır. İlk eseri olduğunu tahmin ettiğimiz 695/1295 tarihli eserinin (Kat. Nu. 63) ön yüzünde de buradakine çok benzeyen bir kompozisyon ve aynı şekilde bir imza kullanması; buna mukabil 700/1300 tarihli eserinde ve sonrakilerde (Kat. Nu. 65 - 70) ise, nişin içine koyduğu iri palmet ve nar (?) motifini terketmesi ve adını müstakil olarak «*Asîl b. Veys*» şeklinde yazması, tarih kitabesi tam okunamayan bu eserinin 1295 - 1300 yılları arasında yapıldığını ortaya koymaktadır.

Ayak şahidesinin dış yüzünde, üstte, rûmî ağlarının örttüğü bir zemin üzerinde, örgülü kûfiden mülhem geçmeli bir şerit tezyinatı yer almaktadır. Bu panonun altındaki kısım tamamen harap olmuştur. Taşın iç tarafı yazılara tahsis olunmuş ise de, kalın bir yosun tabakası ile kaplı ve yer yer bozulmuş olduğu için okunamamaktadır.

Kerimu'd-Dîn İbrahim'in şahideli lâhdi (220 - 221. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dik-

dörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzünde bazı kısımlar aşınmıştır. Sandûka iyi vaziyettedir. Yosunları temizletilmiştir.

Sandûka $2.58 \times 0.86 \times 0.40$ m.; şahide $2.97 \times 0.86 \times 0.31$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yanlarının üst kısmında bir rûmî su dolandır. Bunun altında içleri rûmîlerle doldurulmuş tezyinî nişlerin teşkil ettiği diziler yer alır.

Şahidenin dış yüzü, zencirekli bir silme ile çerçevelenmiştir. Alınlıkta, ince rûmî kıvrımlarının doldurduğu bir zemin üzerinde, örgülü kûfiden gelen girift bir şerit tezyinatı yer almaktadır. Bu panonun altında yine ince rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerinde nesihle kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır

«*Asil b. Veys* 'in eseri»

عمل اصیل بن ویس

Bu kitabenin altında da, girift şeritlerle rûmîlerin birbirine karıştığı ve kaynaştığı, enli bir şerit halinde uzanan bir pano daha mevcuttur.

Şahidenin orta kısmını zemini rûmîli kabartma bir nesihle yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin dört yandan kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişi geometrik örgülü ince bir bordür çerçevelemektedir. Nişin içinde, alttaki maalesef bozulmuş olan oniki kollu iki yıldız yer almaktadır. Üstteki yıldızın ortası fevkalâde ince işlenmiş bir rozetle, kollarının içi yine çok ince oyulmuş rûmî tomurcukları ile doldurulmuştur. Yıldızı meydana getiren çubuklarla bu ince desenler göze hoş gelen bir kontrast teşkil etmektedir. Etekte, içleri ve köşelikle ri çok ince işlenmiş yoğun rûmî ağları ile doldurulmuş taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik nadir rastlanacak derecede ince ve temizdir.

Şahidenin iç tarafı nispeten sadedir. Üstte çıkıntı teşkil eden, zemini rûmîlerle kaplı bir pano üzerinde, gövdesi ortada yuvarlak bir kıvrım teşkil eden, kemer şeklinde uslûplaştırılmış bir ejder figürü bulunmaktadır. Ejderin üstü de rûmîlerle süslenmiş, başları hafifçe kalınlaştırılarak belli edilmiştir. Nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

هذه روضة الصدر الاجل السعيد الشهيد المرحوم الشاب قصير العمر سيد الحاج وال [حرمين] سيد البلاد المحتاج الى رحمة الله

تمالى كريم الدين ابراهيم ابن الصدر الاجل الحاج

شمس الدين محمد

ابن ابي الحسن النبطي

انتقل من الدنيا الى
رحمة الله تعالى
ثالث عشرين صفر
سنة سبعمائة

«Bu kabir *Ebi'l-Hasan el-Galatî*'nin oğlu sadru'l-ecell (Terimler ced. bk.) *Hacı Şemsu'd-Dîn Muhammed*'in oğlu sadru'l-ecell, said, şehid, merhum, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, hac'ın ve (Mekke ile Medine'nin) seyyidi (Terimler ced. bk.), beldelerin seyyidi, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Kerimu'd-Dîn İbrahim*'indir. 700 yılının 23 Saferinde (7 Kasım 1300) dünyadan Yüce Allah'ın rahmetine intikal etti.»

Kitabenin altında dişi olarak nesihle bir dua yazıldır :

والحمد لله وحده

«Hamd Allah'a mahsustur ve o Allah'a hamdetti.»

En altta, iç kısmı tamamen bozulmuş olan ön yüzdeki küçüğü bir niş bulunmaktadır.

66

Şihabu'd-Dîn Emîr Gazî b. Merhum Şerefu'd-Dîn Ömer b. Ebi'l-Hasan Gazî b. Muhammed el-Galatî'nin şahideli lâhdi (222 - 223. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dik-dörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Her iki yüzünde bazı kısımlar aşınmış ve bozulmuş olan şahidenin yosunları temizlenmiştir.

Sandûkanın yan yüzlerini, içleri rûmîlerle doldurulmuş olan tezyinî niş sıraları kaplamaktadır.

Şahidenin iç yüzünde, üstte, içleri ve köşelikleri çok ince işlenmiş yoğun rûmî ağları ile doldurulmuş taşkın sivri kemerli dört niş motifini ihtiva eden bir pano, onun altında zencirekli silmelerle çerçevelenen, çok ince işlenmiş rûmîlerden bir zemin üzerine nesihle kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

« *Asîl b. Veys*' in eseri »

عمل اصیل ابن ویس

Şahidenin orta kısmını, zemini rûmîli kabartma bir nesihle yazılan Âyetu'l-kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Kaş kemerli nişin köşeliklerini ince ince işlenmiş rûmî ağları doldurmaktadır. Bor-

dürün dış ve iç kenarını sınırlayan silmeler zencirekli, nişi içten bir daha kuşatan ikinci bordür geometrik örgülüdür. Nişin içini oniki kollu yıldızlarla örülen bir ağ kaplamaktadır. Yıldızların ortaları ve kollarının içi, daha derinde, çok ince işlenmiş tomurcuklu rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Dik ve derin oygu, şeritlerle zemindeki rûmî motiflerinin arasındaki seviye ve kalınlık farkı, yıldızları daha belirli gösteren çok âhenkli bir kontrast yaratmaktadır.

Şahidenin harap olmuş olan eteğinde, içlerinde çok ince oyulmuş rûmîlerle süslü küçük birer kandil motifini ihtiva eden tezyinî dört niş görülmektedir.

Şahidenin yan kenarları ve mail olarak kesilmiş üst yüzü de örgülü kûfîden mülhem girift bir şerit tezyinatı ile kaplanmıştır. Üstte, bu tezyinattan zencirekli bir silme ile ayrılan kısım son derece yoğun bir rûmî ağına tahsis edilmiştir.

Arka yüzde, yukarda, dört sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnasları şahidenin sathına bağlayan yaprakların üzerleri rûmîlerle süslenmiştir. Rûmî zeminli güzel ve işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه تربة السعيد الشهيد الشاب الماقل محبوب الخلق والخلائق قصير العمر (المحتاج) الى عفو ربه الباري شهاب الدين أمير

غازي ابن المرحوم

شرف الدين عمر ابن المرحوم

حوم أبي الحسن غازي

ابن محمد الغلطى توفى

الى رحمة الله تعالى و

غفرانه في شهر جمادى

الاول (جمادى الاولى) سنة احدى و سبعمائة

«Bu kabir said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), akıllı, Yaradan'ın ve yaratılmışların sevgilisi, kısa ömürlü, Rabb'inin afvine (muhtac), üstün vasıflı, *Muhammed Galatî* oğlu, merhum *Ebi'l-Hasan Gazî* oğlu, merhum *Şerefu'd-Dîn Ömer* oğlu *Şihabu'd-Dîn Emîr Gazî*'nindir. 701 yılının Cemazilevvel ayında (Ocak 1302) Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına kavuşmuştur.»

Kitabe yazılırken hattat veya hakkâk tarafından bazı hatalar ve atlamalar yapılmıştır.

Kitabenin altında, dikdörtgen bir çerçeve içinde örgülü bir bordürle kuşatılan sivri kemerli büyük bir niş motifi yer almaktadır. Kemer köşelikleri ve nişin zemini ince rûmî ağları ile kaplanmıştır. Nişin içinde, bu rûmî zemin üzerine, üzerleri ince rûmî örgüleri ile doldurulmuş iri palmet ve nar(?) motifleri yerleştirilmiştir.

67

Zeynu'd-Dîn Kürd Emîn'in şahideli lâhdi (224 - 225. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanında *Kadılar Mezarlığı* denilen kısmın doğu tarafında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın bugün mevcut olan tek yanı da, altındaki toprak kaydığı için, aşağıya doğru sarkmış ve kırılmıştır. Şahidenin her iki yüzünde kenarlar zedelenmiş ve kırılmıştır. Satırları örten yosunlar temizlenmiştir.

Sandûka, 2.34 (iki parça beraber) $\times$ 0.76 $\times$ 0.65 m.; şahide 1.88 $\times$ 0.76 $\times$ 0.25 metre ölçüsündedir.

Sandûkanın yere yan olarak yatmış olan kenarının parçaları üzerinde içleri ve kemer köşelikleri rûmîlerle doldurulmuş tezyinî sekiz niş görülmektedir. İşçilik itinalıdır.

Şahidenin dış yüzünde bütün satır çift katlı olarak işlenmiş; panolar birbirinden ince silmelerle ayrılmıştır. Alınlık panosunda zemin çok ince oyulmuş sık bir rûmî ağı ile örtülmüştür. Bunun üzerinde daha iri rûmî motifleri ile geçmeler teşkil eden şeritler ve rûmî kıvrımları yer almaktadır. Aslında bu şeritler rûmî kıvrımlarının düz olarak devam eden uzantılarından başka birşey değildir. Burada palmet yaprakları geometrik olarak düzenlenmişler ve düz bir şerit hâlini alan saplar köşeli veya yuvarlak geometrik örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî kıvrımlarına dönen uçlarla nihayetlenmişlerdir.

Alınlık panosunun altında, ince rûmî kıvrımlarının zemin teşkil ettiği kabartma nesihle yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

«*Asîl b. Veys*'in eseri»

عمل اصیل ابن (بن) ویس

Daha altta, zemini rûmîli kabartma bir nesihle yazılan Âyetu'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano mevcuttur. Kaş kemerli nişin kö-

şeliklerini alttakiler ince ve sık, üsttekiler iri ve seyrek olmak üzere iki katlı işlenmiş rûmîler doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de ince bordürle kuşatılmıştır. Nişin içini oniki kollu iki büyük yıldız kaplamaktadır. Yıldızların ortaları ve kollarının içi, daha derinde, çok ince işlenmiş tomurcuklu rûmî kıvrımlarını ihtiva etmektedir. Dik ve derin oygu motiflerin zemindekiler ince, satıhtakiler daha iri olmak üzere iki kat hâlinde işlenmesi, çok âhenkli bir kontrast ve zengin bir görünüş temin etmektedir. Şahidenin alttan bir kısmı toprağa gömülüdür. Gömülü olan kısım arkadaki kitabeden hesaplanabilmektedir. Buna göre, şahidenin önyüzünde nişi dıştan kuşatan yazı bordürünün altında herhangi bir tezyinat olmaması gerekir.

Arka yüzde, alınlıkta, aşağıya doğru büyüyen dört sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnasların içi ince ince işlenmiş tomurcuklu rûmî örgüleri ile bir petek gibi doldurulmuştur. Zeminini rûmîlerin süslediği, bazı harfleri sülûse çalan işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen sekiz satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

(هذا) قبر المولى الصدر الاجل المحترم السميد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه وامتثانه

زين الدين كرد

أمين ابن المرحوم

نورالدين...

شرين بك توفى

في شهر ذى

الحجة من شهر سنة

احدى عشر و

سبعمائة تسعمده

الله بغفرانه

(Bu) kabir mevlâ, sadru'l-ecell (Terimler ced. bk.), muhterem, said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine, afvine ve yardımına muhtac merhum *Nuru'd-Dîn ... Şirin Bey*'in oğlu *Zeynu'd-Dîn Kürd Emîn*'indir. 711 yılının Zilhiccesinde (Nisan 1312) vefat etmiştir.» Allah ona merhameti ile yardım etsin.

Kitabede «Sadru'l-ecell» ve «mevlâ» sıfatları ile anılan *Nuru'd-Dîn Şirin Bey*'in oğlu *Zeynu'd-Dîn Kürd (?) Emîn*'in devrinin ileri gelenlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

68

Asîlu'd-Dîn Ali b. Merhum Şerefu'd-Dîn Ömer b. Merhum Ebi'l-Hasan el - Galatî.'nin şahideli lâhdi(226 - 227. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış olan dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzünde küçük zedeler göze çarpmaktadır. Şahidenin yosunları tamamen temizlenmiş, sandûka henüz ele alınamamıştır.

Sandûka $2.68 \times 0.88 \times 0.44$ m.; şahide $3.37 \times 0.88 \times 0.33$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yanları, daha evvel gördüğümüz gibi (Kat. Nu. 63 v.d.), içleri sathî olarak işlenmiş küçük rûmîlerle doldurulan ve kemer silmeleri tepede düğüm yaparak birbirine bağlanan tezyinî niş sıraları ile süslenmiştir.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında, içleri yukarıya doğru yükselen girift rûmî sularla doldurulmuş olan dört tezyinî nişin teşkil ettiği bir pano yer almaktadır. Nişlerin taşkın sivri kemerlerini meydana getiren üzeri taranmış palmet yapraklarının sapları, düz satırlı birer şerit hâline dönerek nişlerin yan kenarlarını teşkil etmektedirler. Nişlerin birbirine bakan yanlarındaki şeritler paralel olarak uzanırlarken birbirlerine dolanmakta ve örgüler meydana getirmektedir.

Alınlık panosunun altında düz satırlı kalın silmelerle çerçevelenen sanat-kâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, yoğun rûmî kıvrımlarının örttüğü bir zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Asîl b. Veys*.'in eseri»

عمل اصیل بن ویس

Derinde kalan ince örgülerin üzerindeki iri, kabartma yazı plâstik ifadesi ile dikkati üzerine çekmektedir.

Şahidenin orta kısmını, rûmîlerin teşkil ettiği zemin üzerine kabartma nesihle yazılan Âyetu'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano kaplamaktadır. Kaş kemerli nişin köşeliklerini yoğun rûmî ağları doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü ince bir bordürle kuşatılmıştır. Nişin içini, üç sıra hâlinde dizilen oniki kollu dokuz yıldızın teşkil ettiği, girift bir ağ kaplamaktadır. Burada şeritler bir dantela gibi sık ve ince örülmüşlerdir. Dik ve derin oyulmuş küçük boşluklar gölgelendiği zaman yıldız ağ harikulâde bir görünüş kazanmaktadır. Bu kompozisyon 57 numaralı eserdeki yıldız ağlarının çok yakın bir benzeridir.

Şahidenin aşınmış olan eteğinde, detay farkları dikkate alınmazsa, alınlık panosunun bir eşi görülmektedir.

Arka yüzde, alınlıkta, çok gelişmiş mukarnasların teşkil ettiği üç sıra yer almaktadır.

Bazı harflerin aralarına rûmî kıvrımlarının serpiştirildiği güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen üç satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه روضة السعيد الشهيد الصدر الاجل المحترم المنعم الشاب القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى اصيل الدين على ابن
المرحوم شرف الدين عمر ابن المرحوم ابي الحسن
غازى الغلطى توفى في
منتصف شهر شعبان سنة
اثنى عشر و سبعمائة

«Bu mezar said, şehid, sadru'l-ecell (Terimler ced. bk.), muhterem, cömert, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Merhum Ebi'l-Hasan Gazî el-Galatî* 'nin oğlu *Merhum Şerefu'd-Dîn Ömer* oğlu *Asîlu'd-Dîn Ali* 'nindir. 712 yılında Şaban ayının ortalarında (Aralık 1312) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında, iki silme arasına alınmış olan ince bir zencirek bordürle çevrilmiş olan sivri kemerli, ince uzun bir niş bulunmaktadır. Kemer köşelikleri rûmîlerle süslenmiş olan nişin içini, şeritlerle gayet sık olarak örülen yoğun bir ağ kaplamaktadır. Bu çok girift desene yalnız bu eserde rastlanmaktadır.

69

İzzu'd-Dîn Yusuf b. Fahru'd-Dîn Mirçâ 'nin şahideli lâhdi (229 - 229. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Ön yüzünde zedeleri bulunan, arka yüzünün alt kısmı aşınmış olan şahidenin yosunları temizletilmiştir.

Sandûka $2.01 \times 0.64 \times 0.32$ m.; şahide $2.50 \times 0.64 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, yuvarlak silmeli tezyinî nişlerle süslenmiştir. Nişlerin içini iri rûmî motifleri doldurmaktadır. İşçilik biraz kabadır.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında, içleri yukarıya doğru yükselen girift rûmî suları ile doldurulmuş olan tezyinî dört nişin teşkil ettiği bir pano yer al-

maktadır. Nişlerin taşkın sivri kemerlerini meydana getiren üzeri taranmış palmet sapları düz satırlı birer şerit hâline dönerek nişlerin yan kenarlarını teşkil etmektedirler. Nişlerin birbirine bakan yanlarındaki şeritler paralel olarak uzanır-larken birbirlerine dolanmakta ve örgüler meydana getirmektedirler.

Alınlık panosunun altında düz satırlı silmelerle çerçevelenen sanatkar ki-tabesi bulunmaktadır. Kitabe yoğun rûmî kıvrımlarının örttüğü bir zemin üze-rine işlek bir nesihle kabartma olarak yayılmıştır.

«*Asîl b. Vays*'in eseri»

عمل اصیل بن ویس

Derinde kalan ince ve sık motiflerle üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati derhal üzerine çeken plâstik bir görünüş ver-mektedir.

Kitabenin altında, helezonlar çizen yoğun bir rûmî ağının içinde, düz şerit-lere dönen rûmî saplarının teşkil ettiği çeşitli örgüleri ihtiva eden bir pano da-ha yer almaktadır. Tezyinat o kadar sık ve yoğun, oygu o kadar incedir ki birbiri içine girmiş olan motifleri ayırt etmek mümkün olamamaktadır.

Şahidenin orta kısmını, rûmîlerin teşkil ettiği zemin üzerine kabartma ne-sihle yazılan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mih-raplı bir pano kaplamaktadır. Ortadaki tezyinî niş, yazı bordürünün iç silmesin-den başka, bir de örgülü ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini düz satırlı şeritlerin teşkil ettiği oniki kollu sık ve yoğun yıldız ağları kaplamaktadır. Yıldız-ların ortaları ve kollarının içi çok ince olarak işlenmiş rûmî motifleri ile doldu-rulmuştur.

Şahidenin aşınmış olan eteğinde, içleri, yukarı doğru yükselen girift rûmî suları ile doldurulmuş yuvarlak kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Arka yüzün alınlığında çok gelişmiş üç sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnas sıralarının teşkil ettiği çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimlerin üzerleri düz bırakılmıştır.

Güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesin-den başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmak-ta ve bu çerçeve içine yerleştirilen dokuz satırda devam ederek tamamlanmak-tadır :

اللهم تمطف برختك و رأفتك على ساكن هذا للحد السميد الشهيد الصدر الاجل المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه

عز الدين يوسف

ابن المرحوم

فخرالدين ميرجه
انتقل من
لدينا الى الا
خرة في شهر
ربيع الاول
من شهور سنة
تسعة عشرة
وسبعمائة

«Ey Allah! Bu mezarda yatanı rahmetin ve şefkatinle esirge. Said, şehid, sadru'l-ecell, muhterem, Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac, merhum *Fahru'd-Dîn Mîrçe* oğlu *İzzu'd-Dîn Yusuf* 719 yılının Rebiülevvel ayında (Nisan - Mayıs 1319) dünyadan âhirete göçmüştür.»

Kitabenin altında dişi olarak oyulmuş itinasız bir nesihle yazılan fakat aşınmış olduğu için okunamayan bir dua bulunmaktadır.

Bu lâhid *Asîl b. Veys*'in en itinalı, en ince, en güzel ve zengin eserlerinden birisidir.

70

Hüsamu'd-Dîn Muhlis b. Merhum ... b. Yusuf el-Meddah'ın şahideli lâhdi (230 - 231. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney - batısında, yola yakın bir yerde bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış diktörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Alt kısmı biraz aşınmış olan şahide iyi durumdadır. Yosunları temizlenmiştir.

Sandûkâ $2.24 \times 0.75 \times 0.33$ m.; şahide $2.86 \times 0.73 \times 0.26$ m. ölçüsündedir.

Sandûka, sanatkârın diğer eserlerinde olduğu gibi, içleri rûmîlerle doldurulmuş küçük niş sıraları ile süslenmiştir.

Şahidenin dış yüzü *Esed b. Havend*'in 720/1320 tarihli eserinin (Kat. Nu 79) kopyasıdır. Çift katlı olarak işlenmiş beş panoya bölünen bu yüzün alınlık kısmında zemin, hiç boşluk bırakılmaksızın, son derecede ince ve sık rûmî kıvrımlarının dokuduğu bir ağ ile örtülmüştür. Bu zemin üzerinde yivli ve zencirekli şeritler, geçmeler ve örgüler meydana getirmektedir. Aslında bu şeritler zemin üzerinde yerleştirilen palmet yapraklarının düz olarak devam eden uzantılarından ibarettir. Palmet yaprakları geometrik olarak düzenlenmişler ve düz bir şerit hâlini alan sapları köşeli veya yuvarlak geometrik örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî kıvrımlarına dönen uçlarla nihayet bulmuşlardır.

Alınlık panosunun altında zencirekli silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe alınlık panosundaki gibi son derece ince ve sık bir rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır

« *Asîl b. Veys*'in eseri »

عمل اصیل بن ویس

Derinde kalan ince ve sık motiflerle üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati derhal üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında aynı yoğun rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerinde, yuvarlak satırlı ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem, çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano yer almaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve yoğun rûmîlerin teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini zemindekiler ince, sık ve yoğun, üsttekiler iri ve seyrek olmak üzere iki katlı işlenmiş rûmîler kaplamaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içinde, bütün sathı boşluk bırakmadan örten rûmî tabakasının üstünde, yuvarlak satırlı ince çubukların meydana getirdiği sekiz köşeli yıldızlardan üreyen geometrik bir ağ yer almaktadır.

Şahidenin aşınmış olan eteğinde, içleri yoğun rûmî ağırları ile doldurulmuş olan sivri taşkın kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şerit hâline dönen sapları teşkil etmekte; bu şeritler ortalarda birbirine dolanarak örgüler vücuda getirmektedirler.

Şahidenin iç tarafında, alınlıkta keskin profilli üç sıra mukarnas yer almaktadır.

Nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır :

(هذه) روضة السعيد الشهيد الشاب الاجل المحترم المؤمن محبوب القلوب
مشفق الخلائق التصير العمر المنقص بشابه المفارق من اخوانه و اصحابه
المحتاج الى رحمة الله تعالى غفرانه و امتنانه حسام الدين مخلص بن
المرحوم ابن
يوسف المداح توفى

تاريخ ربيع الآخر
في شهور سنة
ثمان و عشرين
و سبعمائة رحمة الله

«Bu mezar said, şehid, en büyük, şabb (Terimler ced. bk.), muhterem mü'min, kalplerin sevgilisi, şefkatli, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, dostlarından ve arkadaşlarından ayrı kalmış, Yüce Allah'ın rahmet, gufran ve yardımına muhtac *Yusuf el-Meddah*'ın oğlu merhum ... oğlu *Hüsamu'd-Dîn Muhlis* 'indir. 728 yılının Rebiülâhırında (Şubat - Mart 1328) vefat etmiştir.»

Bu şahide sanatkârın en yüksek, en detaylı çalışılmış eserlerinden birisidir.

71

İmadu'd-Dîn İmad b. Muhammed b. Haydar'ın şahideli lâhdi (232 - 234. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının orta kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sândükadan müteşekkildir. Bir kısmı toprak altından çıkarılan sandûkanın kuzey tarafı çok iyi durumdadır. Güney tarafı aşınmıştır. Yosunları tamamen temizletilmiş olan şahidenin ön yüzünde nişin içi, arka yüzünde kitabenin tarihi ihtiva eden kısmı bozulmuştur.

Sandûka $2.65 \times 0.68 \times 0.56$ m.; şahide $2.38 \times 0.68 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerinin üst ve yan kenarlarını girift bir rûmî su kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yuvarlak profilli kalın silmelerin meydana getirdiği yarı daire kemerli dokuz tezyinî nişten ibaret bir dizi yer alır. Nişlerin içi ve kemer köşelikleri ince olarak işlenmiş tomurcuklu rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur.

Şahidenin dış yüzü zencirekli bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlık panosunda, boş yer bırakılmaksızın bütün zemini kaplayan ince ince işlenmiş yoğun rûmî ağlarının üzerinde yivli şeritlerin teşkil ettiği çıkıntılı örgüler yer almaktadır. Bu örgülerin arasında kemerleri dilimli nişlerle, onların yukarısında, dilimli madalyonlar meydana gelmektedir. Üstteki şeritler ve örgülerle zemindeki ince rûmîler arasındaki seviye farkı bu panoya plâstik bir görünüş vermektedir.

Altta, örgülü ince bir bordürün çevrelediği sanatkâr kitabesi yer almaktadır. Kitabe zeminden içerlek olarak, harf araları rûmîlerle doldurulmuş itinasız, kabartma bir nesihle yazılmıştır.

«*Muhammed b. Veys* ve yardımcısının eseri» عمل محمد بن ويس و معيد (هـ)

Kitabenin altında, ince rûmî kıvrımlarının dolaştırıldığı bir zemin üzerine güzel bir nesihle kabartma olarak yazılan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano bulunmaktadır. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dik ve derin oyulmuş yoğun rûmî ağları doldurmaktadır. Nişi, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de geometrik örgülü ince bir bordür çevrelemiştir. Nişin içi tamamen bozulmuştur.

Şahidenin eteğinde içleri rûmî örgüleri ile süslenmiş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şeritler hâline dönen sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin yan kenarları da enli bir rûmî ile süslenmiş, alınlık panosunun hizasında bir silme ile kesilen bu suyun üzerinde içi yoğun rûmîlerle dolu bir niş motifi yer almıştır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, dikdörtgen biçiminde çıkıntılı bir pano bulunmaktadır. Zemini rûmî ağları ile kaplanmış bulunan bu pano üzerinde, bir kemer gibi kavisli olan gövdeleri ortada bir düğüm yapan kanatlı ve kulaklı iki başlı bir ejder görülmektedir. Ejder başları panonun alt köşelerine doğru uzanmıştır. Her ikisi ayrı ayrı işlenmiş olan bu başlar göz oyuntuları, yanak ve çene hatları, kulakları, açık ağızları ve ucu kalkık burunları ile birer kurt başına benzemektedir. Gövdeyi teşkil eden düğümlü kemer rûmîli bir su ile süslenmiştir. Nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, alınlıktaki ejderli panonun altın la kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen, birbirinden silmelerle ayrılmış satırlarda devam etmektedir. Kitabenin tarih kısmının başladığı beşinci satırdan sonrası okunamayacak şekilde bozulmuştur.

هذا... الضريح تربة الشاب المرحوم السيد الشهيد القصير العمر المتفص بشبابه المحتاج الى رحمة الله تعالى عماد الدين عماد

ابن محمد بن حيدار

انتقل من دار

الدنيا الى الآخرة

في شهر صفر

.....

«Bu ... kabir, şabb (Terimler ced. bk.), merhum, said, şehid, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *İmadu'd-Dîn İmad b. Muhammed b. Haydar*'ındır. Dünyadan âhirete ... Safer ayında göçmüştür.»

Kitabenin altında dişi olarak oyulmuş tam olarak okunamayan bir dua mevcuttur.

«Allah onun yalnızlığını gidersin»

أَنسَ اللَّهُ وَحْشَتَهُ

«ve garibine merhamet etsin.»

وَرَحِمَ غَرِيبَهُ

Bu eserin yanındaki 682/1283 tarihli lâhid bu kabirde gömülü olan *İma-dü'd-Dîn İmad*'ın amcasına aittir (Kat. Nu. 53).

Bu eseri *Muhammed b. Veys* ile, adını bilmediğimiz yardımcısı beraber yapmışlardır. Kompozisyon sanatkârın diğer eserlerinden farklı olduğu için, kimliğini tesbit edemediğimiz yardımcısının bu eserde rolünün büyük olduğu düşünülebilir.

Tarih kitabesi okunamamakla beraber sanatkârın diğer eserlerine kıyasla bu esere yaklaşık bir tarih vermek mümkündür. Kanaatimizce bu lâhid 1300 yılı civarında yapılmış olmalıdır.

72

Nasiha Hatun binti Sedidu'd-Dîn Sedid'in şahideli lâhdi (235 - 236. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Yalnız ön yüzünün alt kısmı aşınmış olan şahide ve sandûka iyi durumdadır. Şahidenin her iki tarafını kaplayan yosunlar temizlenmiştir.

Sandûka $2.43 \times 0.69 \times 0.27$ m.; şahide $2.41 \times 0.69 \times 0.24$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerine, içleri rûmîlerle doldurulmuş olan tezyinî nişlerden bir sıra işlenmiştir.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen düz satırlı enli şeritlerin teşkil ettiği, örgülü kûfiden mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşluklar, dik ve derin oyulmuş ince rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Rûmîler burada şeritlerle aynı seviyede olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeye yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen imza kitabesi bulunmaktadır. Harflerin aralarını ince rûmî kıvrımlarının doldurduğu kitabe, işlek ve güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır.

«*Muhammed b. Üveys (Veys)* in eseri»

عمل محمد بن اويس

Kitabenin altında enli bir rûmî suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içini geometrik örgülü ince bir bordürün çevreledi-

ği sivri kemerli bir niş motifi doldurmaktadır. Kemerin tepede birbirini kat eden kavisleri iki yanda dikdörtgen çerçeveye kadar ufkî olarak uzanmaktadır. Nişin içi iki kat kabartma ile süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık rûmî kıvrımları kaplamaktadır. Bu zeminin üzerinde nişin iç bordürüne taşan iri palmet ve nar (?) motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri bir oya inceliğinde rûmîlerle süslenmiş veya filigran tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde aşınmış ve bozulmuş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçlerini ve aralarındaki boşlukları rûmîlerin doldurduğu bu nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların bir şerit halinde uzayan sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin arka yüzünde, çıkıntı teşkil eden alınlık panosunda, karakterini kaybederek uçları dilimli ve kıvrımlı bir kemer şeklini almış olan sitilize bir ejder motifi yer almaktadır. Kemerin üstü, köşelikleri ve çerçevelediği sâha yoğun rûmî ağları ile kaplanmıştır.

Yoğun rûmî kıvrımları ile süslenen işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sahayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen yedi satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin son üç satırı tarihi ihtiva etmektedir.

هذا تربته السعيدة الشهيدة الستيرة المرحومة فخر النساء في العالم المحتاجة الى رحمة الله تعالى و مرحة و غفرانه
 ناصحة خاتون
 بنت المرحوم
 سديد الدين
 سديد توفه (توفها)
 في اواسط شهر
 صفر سنة ار
 بع عشر و سبعمائة

«Bu mezar said, şehid, örtünen, merhum, dünya kadınlarının iftiharî, Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac, merhum *Sedidu'd-Dîn Sedid*'in kızı *Nasiha Hatun*'undur. 714 yılı Safer ayının ortalarında (1314 Mayıs sonu) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında geometrik örgülü bir bordürle kuşatılmış olan sivri kemerli bir niş görünmektedir. Nişin içinde, zemini kaplayan yoğun rûmî ağlarının üzerinde narla palmeti birleştiren, mahiyetini anlayamadığımız iri bir motif bulunmaktadır.

73

İzzu'd-Din Emîr Yusuf b. Merhum Nuru'd-Dîn Ömer es-Sarrafi'nin şahideli lâhdi (237. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış, dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzünün ortasında bir kısım aşınmış, iç tarafının at kısımları da bozulmuştur. Lâhdin yalnız imza kitabesinin yosunları temizlenebilmiştir.

Sandûka $2.27 \times 0.69 \times 0.29$ m.; şahide $2.10 \times 0.69 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerine içleri, ve araları rûmîlerle doldurulmuş olan tezyinî nişlerden müteşekkil bir sıra işlenmiştir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, uçları, rûmî kıvrımları ile nihayetlenen düz satırlı şeritlerin teşkil ettiği, örgülü kûfiden mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları rûmî kıvrımları kaplamaktadır.

Alınlık panosunun altında, örgülü bir silmenin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Silmeler kitabeliğin ortasında dönerek bir madalyon teşkil etmekte ve kitabeyi ikiye bölmektedirler. Madalyonun içini uçları birer rûmî tomurcuğu ile nihayetlenen bir yıldız doldurmaktadır. Rûmî kıvrımları ile süslenen kitabe güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Muhammed b. Veys'in eseri*»

عمل محمد ابن ويس

Kitabenin altında, aralarına rûmî motiflerinin serpiştirildiği okunaklı bir nesihle kabartma olarak yazılmış olan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür gibi kuşattığı mihraplı büyük bir pano mevcuttur. Bu bordürün içinde, filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordür sivri kemerli nişi çevreler. Kemer köşelikleri rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini oniki kollu iki yıldızdan üreyen örgülü geometrik bir ağ kaplamaktadır. Yıldızların ortaları ve kollarının içi boş bırakılmıştır. Bu çok değişik ağın mühim bir kısmı ne yazık ki bozulmuştur.

Şahidenin eteğinde, rûmîlerle süslü birer kandil ihtiva eden yuvarlak kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Şahidenin diğer yüzünde, üstte, iki sıra mukarnas yer almaktadır.

Harf aralarında rûmî kıvrımlarının dolaştığı güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altın-

da kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan yedi satırda devam etmektedir. Kitabenin tarihi ihtiva eden kısmı bozulmuştur.

(هذه) روضة الصدر الاجل السعيد الشهيد المرحوم الملك العلماء صاحب الاخلاق افضل الاماثل قدوة الاكابر الشاب
قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه
عزالدين امير
يوسف ابن المرحوم
نور الدين عمر
الصراف ابن احمد
الله

«Bu kabir sadru'l-ecell, said, şehid, merhum, âlimlerin melîki, ahlâk sahibi, itibarlı kimselerin en üstünü, ekâbirin başı, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, *Ahmed* oğlu merhum *Nuru'd-Dîn Ömer es-Sarrafi* oğlu *ızzu'd-Dîn Emîr Yusuf*'undur. Allah ... »

Kitabenin altında kalan boşluğu dikey iki rûmî şerit arasına alınmış olan ve tamamen harap olmuş bulunan bir niş doldurmaktadır.

Kitabede adı geçen *İzzu'd-Dîn Yusuf* 725/1325 yılında vefat eden ve lâhdi aynı sanatkâr tarafından yapılan *Sadu'd-Dîn Abdu's-Samed* 'in babasıdır (Kat. Nu. 74). Bu şahıs 725/1325 tarihli kitabede «merhum» olarak anıldığına göre bu tarihten evvel ölmüştür. Fakat baba - oğul her ikisinin lâhdinin de aynı sanatkâr tarafından yapılmış olması ve şahide kompozisyonlarının birbirine çok benzemesi, aralarında büyük bir zaman farkı bulunmadığını göstermektedir.

74

Sadu'd-Dîn Abdu's-Samed b. Merhum İzzu'd-Dîn Emîr Yusuf 'un şahideli lâhdi 238 - 239. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Üzerlerinde yer yer zedeler görülen şahide ve sandûka yosunlarla kaplıdır.

Sandûka $1.80 \times 0.56 \times 0.17$ m.; şahide $1.92 \times 0.59 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne boydan boya mihrap şeklinde bir niş motifi oyulmuş, yan yüzlerine de tezyinî niş dizileri işlenmiştir. Sandûka yarı yarıya toprağa gömülü olduğu için nişleri dolduran rûmî tezyinat seçilememektedir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen düz satırlı şeritlerin teşkil ettiği, örgülü kûfiden mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Rûmîler burada şeritlerle aynı seviyede olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında, düz silmelerin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe işlek ve güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmış, harflerin araları dik ve derin oyulmuş ve bir dantela gibi işlenmiş olan ince rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur.

«*Muhammed b. Veys'in eseri*»

عمل محمد بن ويس

Kitabenin altında, aralarında rûmî kıvrımlarının dolaştırıldığı okunaklı bir nesihle kabartma olarak yazılmış olan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür gibi kuşattığı mihraplı büyük bir pano mevcuttur. Bu bordürün içinde, filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordür sivri kemerli nişi çevreler. Kemer köşelikleri rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini oniki kollu iki yıldızdan üreyen, örgülü, değişik bir geometrik ağ kaplamaktadır. Yıldızların ortaları ve kollarının içi boş bırakılmıştır.

Şahidenin diğer yüzünde, üstte, çıkıntı teşkil eden üç sıra basit mukarnas yer almaktadır.

Dişi olarak zemine oyulmuş itinasız fakat okunaklı bir nesihle yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تعاف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الماقل العالم الفاضل ملك الشراء صاحب
الخلق محبوب الخلائق شمع مجمع ال (محتاج)
الى رحمة الله تعالى
سعد الدين عبد الصمد
المرحوم عز الدين
امير يوسف (بن نور الدين عمر)
الصراف توفى في ذي الحجة
من شهور سنة خمس و عشرين (و) سبعمائة

«Ey Allah! Bu mezarda yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Said, şehid, akıllı, âlim, fâzıl, şairlerin meliki, ahlâk sahibi, yaratılmışların sevgilisi (şairler) meclisinin kandili, Yüce Allah'ın rahmetine (muhtac) (*Nuru'd-Dîn Ömer*) es- Sarraf oğlu, merhum *İzzu'd - Dîn Emîr Yusuf* oğlu *Sadu'd-Dîn Abdu's - Samed* 725 yılının Zilhicce ayında (Kasım 1325) vefat etmiştir.»

Kitabesi okunamayan şahideli lâhid (240. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Tahtı Süleyman* mezarlığında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın yarıdan fazlası toprağa gömülüdür. Şahidenin her iki yüzü de yer yer aşınmış ve bozulmuştur. Henüz yosunları temizlenmemiştir.

Sandûka $2.10 \times 0.72 \times 0.13$ m.; şahide $1.77 \times 0.68 \times 0.30$ m. ölçüsündedir.

Bu lâhid sanatkârın üçüncü derecede bir eseri olmakla beraber, taşıdığı imza kitabesinin mahiyeti bakımından mühimdir.

Şahidenin dış yüzü zencirekli bir silme ile çerçevelenmiştir. Alınlık panosunda, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen yivli şeritlerin teşkil ettiği, örgülü kûfiden mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Rûmîler burada şeritlerle aynı seviyede olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında, zencirekli bir silmenin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Silmeler kitabeliğin ortasında dönerek bir madalyon teşkil etmekte ve kitabeyi üçe bölmektedirler. Kitabe içerlek bir zemin üzerine kötü bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır.

«*Esed'in gulamı Hâvend b. Bergi'nin eseri.*» عمل هوند بن برکی غلام اسد

Kitâbede «*Hâvend*» kelimesi ه harfinden sonra | konulmadan yazılmıştır. Sanatkârın daha sonraki eserlerinde bulunan sanatkâr kitâbesinde bu mevcuttur.

Sanatkâr kitabesinin altında enli bir rûmî suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içini sivri kemerli bir niş motifi doldurmaktadır. Nişin aşınmış ve bozulmuş olan içinde iri palmet ve nar (?) motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri rûmîlerle süslenmiş veya filigran tarzında işlenmiştir.

Şahidenin kısmen toprağa gömülü olan eteğinde taşkın sivri kemerli üç niş motifi sıralanmaktadır. İçlerini ve aralarındaki boşlukları rûmîlerin doldurduğu bu nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların yivli bir şerit halinde uzayan sapları teşkil etmektedir.

Bütün cephede işçilik itinasız ve kabadır.

Şahidenin iç tarafında, çıkıntı teşkil eden alınlık panosunda, karakterini tamamen kaybederek uçları dilimli ve kıvrımlı bir kemer şeklini almış olan stilize bir ejder motifi yer almaktadır. Kemerin üstü, köşelikleri ve çerçevelediği sâha yoğun rûmî ağları ile kaplanmıştır.

Nesihle kabartma olarak yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Fakat aşınmış ve yosunla kaplanmış olduğu için okunamamıştır. Yalnız, tarihi ihtiva eden ve dişi olarak oyulmuş bulunan son iki satır seçilebilmektedir.

• • • •

تسعين

وستمايه

altıyüz doksan ... (129?) (yılında)

Sanatkârın imza kitabesinde adını zikrettiği ustası *Esed*, bu tarihlerde de eserler vermiş olan *Esed b. Eyyub*'dan başkası değildir. Bu şahidenin tezyinatında da onun tesirini görmekteyiz.

76

Nuru'd-Dîn Ebu'l-Hasan b. Hacı Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ebi'l-Hasan Gazî el-Galatî 'nin şahideli lâhdi (241 - 243. res.)

İyi cins tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu muhteşem lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhid bütünüyle iyi vaziyettedir. Sandûka kısmen toprağa gömülüdür. Şahidenin iki yüzünü tamamen kaplayan yosunlar, temizlenmiştir.

Sandûka $3.17 \times 0.97 \times 0.38$ m.; şahide $3.52 \times 0.97 \times 0.35$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üç yan yüzünde, diğer örneklerde de (Kat. Nu. 63) gördüğümüz, içleri ve kemer köşelikleri rûmîlerle doldurulmuş tezyinî niş dizileri bulunmaktadır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, keskin profilli dört sıra mukarnas yer almaktadır. Bazı dilimlerin üzeri süslenmiştir.

Alınlığın altında taşkın sivri kemerli beş tezyini nişten meydana gelen bir pano bulunmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların ince, düz bir şerit halinde uzayan ve birbirlerine dolaşarak örgüler meydana getiren sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içlerini

ve köşeliklerini ince ince işlenmiş tomurcuklu rûmî ağırları doldurmaktadır. Yalnız ortadaki nişin içinde, rûmîlerin arasında bir kandil motifi görülmektedir.

Bu panonun altında zencirekli silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabeliğin ortasında yivli iki ince şerit birbirlerine dolaşarak bir örgü motifi meydana getirmekte ve kitabeyi ikiye bölmektedir. Kitabe, ince ve sık rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Hâvend b. Bergi*'nin eseri»

عمل هاوند بن برک

Derinde kalan ince ve sık rûmî ağı ile üstte yer alan iri ve kabartma yazı arasındaki tezd, kitabeye dikkati üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında bütün zemini kaplayan ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha mevcuttur.

Daha altta, aralarına seyrek olarak rûmî kıvrımlarının serpiştirildiği itinalı bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin baş kısmının bir bordür hâlinde kuşattığı nişli bir pano yer almaktadır. Bu bordürün içinde, filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordür sivri kemerli nişi çevreler. Kemer köşelikleri yoğun rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içinde, bütün zemini örten ince ve sık rûmî tabakalarının üstünde, yuvarlak profilli ince şeritlerin meydana getirdiği on kollu iki yıldızdan üreyen girift bir geometrik ağ yer almaktadır.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri tomurcuklu rûmîlerle doldurulmuştur. Ortadaki iki nişte, rûmîlerin arasında birer kandil motifi görülmektedir. Bu panoda bütün motiflerin sathı düz olarak kesilmiştir. Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalı ve temizdir.

Şahidenin arka yüzünde, yukarda, yine dört sıra mukarnas bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının içleri istiridye motifi ile süslenmiştir.

Sade ve güzel bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan beş satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Sondan dört satır tarih kısmını teşkil etmektedir.

انتقل الشاب السعيد الشهيد الصدر الاجل المحترم الماقل القصير العمر المنص بشبابه المفارق من اولاده و احبابه المحسور
من اصدقائه و أنسابه المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى و عفوه و غفرانه نورالدين ابو الحسن ابن الاجل الحاج شمس
الدين محمد بن ابي الحسن غازي الفلطي الدنيا مزرعة الآخرة رحمة الله
في اواسط في شهر
ربيع اول سنة اربع
عشر و سبعمائة
انس الله وحشته و
محاذ توبه
غفر الله لمن حضر على هذه
التربة و قراء فاتحة
(و) الكتاب قل هو الله احد

«Şabb (Terimler ced. bk.), said, şehid, sadru'l-ecell (Terimler ced. bk.), muhterem, akıllı, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, çocuklarından ve dostlarından uzak, soyuna ve sevdiklerine hasret, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine, avfine ve gufranına muhtac *Ebi'l-Hasan Gazî el-Galatî* oğlu yüce *Hacı Şemsu'd-Dîn Muhammed* oğlu *Nuru'd-Dîn Ebi'l-Hasan* dünya ahîretin bir tarlasıdır, Allah ona rahmet etsin — 714 yılının Rebiülevvel ayında (Haziran 1314) göçmüştür.»

Kitabenin altındaki kabartma olarak işlenmiş bir satırla bunun altındaki dişi olarak yazılmış satırlar bir duayı ihtiva etmektedir :

«Allah onun yalnızlığını gidersin.»

«Allah günahlarını afvetsin.»

«Bu türbeye gelip ona Fatiha ve

«İhlas okuyanların hepsini Allah afvetsin.»

Daha altta zemine oyulmuş dikdörtgen bir sâha üzerinde iri rûmî yaprak ve tomurcuklarından müteşekkil bir pano yerleştirilmiştir.

Hâvend b. Bergî 'nin bu eseri *Meydanlık* kabristanında bulunan şahidelerin en büyüğü, en muhteşemidir.

77

Ebu Muhammed Yusuf b. Zeynu'd-Dîn Salih b. Ebi'l-Kasım 'ın şahideli lâhdi (244. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Yosunları kısmen temizletilmiş olan şahidenin iç tarafında üçte bir kısmı tamamen bozulmuş, sandûkanın da güney yüzü aşınmıştır.

Sandûka $2.04 \times 0.74 \times 0.34$ m.; şahide $2.43 \times 0.745 \times 0.255$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen, bazıları düz satırlı, bazıları yivli şeritlerin teşkil ettiği, örgülü kûfiden mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Rûmîler burada şeritlerle aynı hizada olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeye yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerin çerçevelediği sanatkar kitabesi bulunmaktadır. Kitabe kaba bir nesihle kabartma olarak yazılmış, harflerin araları dik ve derin oyulan rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur.

«Hâvend b. Bergî'nin eseri»

عمل هاوند بن برکي

Kitabenin altında, aralarında sık rûmî kıvrımlarının dolaştırıldığı işlek bir nesihle yazılmış olan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür gibi kuşattığı sivri kemerli büyük bir niş motifi yer almaktadır. Bordürün iç silmesi, üzeri kısmen filigran tarzında işlenmiş olan enli bir şerit hâlinindedir. Kemer köşelikleri rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini tomurcuklu iri bir rûmî ağı kaplamaktadır. Biri altta, diğeri üstte olmak üzere bu ağın arasına iki kandil motifi yerleştirilmiştir.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri tomurcuklu rûmîlerle doldurulmuştur. Ortadaki iki nişte rûmîlerin arasında küçük birer kandil motifi görülmektedir.

Bütün cephede uygular dik ve derin, işçilik itinalıdır.

Şahidenin arka yüzü, tamamen, burada gömülü olan şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabeye tahsis olunmuştur. Dişi olarak oyulan ve basit bir nesihle yazılmış olan kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak taşı üç yandan bir bordür hâlinde kuşattıktan sonra, bu çerçevenin içindeki satırlarda devam eder. Kitabenin, tarihi ihtiva eden son kısmı bozulmuştur. Burada ancak yüzler ve onlar hanesi güçlükle seçilebilmektedir.

(هذا قبر) الامام العالم الفاضل الكامل الوارع البارع المتقى المحسن المنصف مبین الحلال عن الحرام محي السنة صدر

الشريعة فامع البدع و الهوى

شرف الملة و الدين حجة

الاسلام و المسلم

ابو يوسف ابن ا

لمولى الامام قاضى

القضاة زين الدين

صالح بن ابى القاسم

انتقل الى رحمه الله

..... عشر و سبعمائة

« (Bu kabir) *Ebu'l-Kasım* oğlu mevlâ, imam, kadiu'l-kudad *Zeynu'd-Dîn Sa-lîh* oğlu imam, âlim, fazıl, kâmil, vâri' (Terimler ced. bk.), üstün vasıflı, Allah'tan korkan, iyilik eden, helâl ile haramı ayıran, sünneti ihya eden, şeriatın başı, bid'atlerin ve (dünyevî) arzuların düşmanı, dinin ve milletin şerefi, İslâmın ve müslümanların hücceti (Terimler ced. bk.) *Ebu Muhammed Yusuf*'undur. 71? (131?) (yılında) Allah'ın rahmetine intikal etmiştir.»

Kitabenin altındaki sâha tamamen harap olduğu için burada evvelce neyin bulunduğunu anlamaya imkân yoktur.

Birler hanesi okunamadığı için tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen eserin 710 - 715 H. yılları arasında yapıldığını tahmin ediyoruz.

78

Şerefu'd-Dîn Osman b. Muhammed Bahau'd-Dîn Ömer b. Merhum Abdu'l-Vehhab'ın şahideli lâhdi (245 - 246. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Kısmen toprağa gömülü olan sandûka yer yer aşınmıştır. Yosunları temizletilmiş olan şahidenin her iki tarafında, bil-hassa dış yüzünde aşınmış ve kopmuş kısımlar mevcuttur.

Sandûka $2.22 \times 0.76 \times 0.17$ m.; şahide $2.10 \times 0.60 \times 0.20$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, boş yer bırakılmaksızın zemini kaplayan ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra uçları yine rûmî yaprakları ile nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Daha altta, alınlık panosundan zencirekli bir silme ile ayrılan ve ince, sık rûmîlerle kaplı bir zemin üzerinde, düz satırlı ince şeritlerin meydana getirdiği örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano bulunmaktadır.

Yukarıdan aşağıya doğru üçüncü panoyu zencirekli bir çerçeve içine alınmış olan sanatkâr kitabesi teşkil etmektedir. Kitabe, ince ve sık bir rûmî ağının kapladığı zemin üzerine kaba bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Hâvend b. Bergî*'nin eseri»

عمل هاوند بن برکی

Derinde kalan ince ve yoğun rûmî ağları ile üstte yer alan iri harfli kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye daha belirli bir görünüş kazandırmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve sık rûmîlerin kapladığı bir zemin üzerine kaba bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dik ve derin oyulmuş, sık rûmîler doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka bir de rûmîli ince bir bordürle çevrelenmiştir. Alt kısmı tamamen bozulmuş olan nişin içi, düz satırlı ince şeritlerin ördüğü sekiz köşeli yıldızlardan üreyen geometrik bir ağ ile kaplanmıştır. Zeminde yıldızların ortaları, kollarının içi ve araları rûmîlerle doldurulmuştur.

Şahidenin aşınmış ve bozulmuş olan eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçleri ve köşelikleri rûmîlerle süslü olan nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şeritleri hâline dönen ve birbirine ilmiklenerek uzanan sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında yukarıda iki sıra mukarnas mevcuttur. Üst sıradakilerin üzeri ince rûmîlerle bir etek danteli gibi işlenmiştir. Kaba bir nesihle kabartma olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam etmektedir. Tarihi ihtiva eden son iki satır aşınmıştır :

اللهم تعطف برحمتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب قصير العمر المرحوم المغفور المحتاج الى رحمة الله تعالى و
غفرانه شرف الدين عثمان بن الصدر الاجل (محمد)
بها الدين عمر
بن المرحوم عبد
الوهاب انتقل
من الدنيا الا
خرة ...
... سبماية

«Ey Allah! Bu kabirde yatana rahmetin ve şefkatine yardım et. Merhum *Abdu'l-Vehhab* oğlu, sadru'l-ecell *Muhammed Bahau'd-Dîn Ömer* oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, merhum, mağfur, Yüce Allah'ın rahmetine ve afvine muhtac *Şerefu'd-Dîn Osman* ??? (13??) yılının ... ayında dünyadan âhirete geçmiştir.»

Kitabenin altındaki boşluğa sivri kemerli bir niş motifi yerleştirilmiştir. Nişin bozulmuş olan içinde iri bir palmet ile bir rozet görülmektedir.

Hâvend b. Bergî'nin bu eserinin tarihini kesin olarak tesbit edemiyoruz. Fakat 690/1291 - 717/1317 tarihleri arasındaki diğer eserleri ile mukayese edildiği zaman bu şahidenin 1310 - 1315 yılları arasında yapıldığı ileri sürülebilir.

Razû'd-Dîn Muhammed b. Merhum Ömerü'd-Dîn Ebu Bekr'in şahideli lâhdi (247 - 249. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Güney yan taşı biraz açılmış bulunan sandûkanın toprak altında kalan kısmı meydana çıkarılmış; toprak üstünde kalan kısmı da her tarafını kalın bir tabaka hâlinde kaplayan yosundan mümkün olduğu kadar temizlenmiştir. Ön yüzünde aşınmalar ve zedeler göze çarpan şahide de yosunlardan temizlenmiştir.

Sandûka $2.42 \times 0.68 \times 0.42$ m.; şahide $2.64 \times 0.68 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerinde üst ve yan kenarları enli bir rûmî şerit kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde ince rûmî ağlarından bir zemin üzerinde, birbirine paralel dört kalın silmenin üç sıra üzerinde teşkil ettiği küçük ve büyük madalyonlar sıralanmaktadır. Bunların içlerinde ve aralarındaki boşluklarda zemini örten küçük rûmî kıvrımları görülür. *Hâvend b. Bergî'nin* 1310 - 1315 yılları arasında yapılmış olan eseri (Kat. Nu. 78) örnek alınarak geliştirilmiştir. Bütün sâha çift katlı olarak işlenmiştir. Zemin, hiç boş yer bırakılmaksızın, son derece ince ve sık rûmî kıvrımlarının dokuduğu bir ağ ile bir tabaka hâlinde örtülmüştür. Bu zemin üzerinde beş pano yer almaktadır.

Alınlıkta, boş yer bırakılmaksızın bütün zemini kaplayan çok ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen, üstleri taramalı palmet yapraklarının ve onların yivli ve zencirekli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî yaprakları hâlini alan uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derecede yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Bu panonun altında zencirekli silmelerle çerçevelenen ve işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

« *Esed b. Hâvend'in eseri* »

عمل اسد بن هاوند

Derinde kalan ince ve sık rûmî ağı ile üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati derhal üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında, yuvarlak satırlı ince şeritlerin meydana getirdiği örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve yoğun rûmîlerin teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini zemindekiler ince, sık ve yoğun, üsttekiler iri ve seyrek olmak üzere iki katlı işlenmiş rûmîler kaplamaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içinde, bütün zemini örten rûmî tabakasının üstünde, yuvarlak satırlı ince çukurların meydana getirdiği sekiz köşeli yıldızlardan üreyen geometrik bir ağ yer almaktadır.

Şahidenin eteğinde, içleri yoğun rûmî ağları ile doldurulmuş olan sivri taşkın kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şerit hâline dönen sapları teşkil etmekte; bu şeritler ortalarında birbirine dolanarak örgüler vücuda getirmektedir.

Şahidenin iç tarafında, alınlıkta, dört sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnasların içleri yuvalı olarak oyulduğu gibi bazı parçaların ve bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimlerin üzeri rûmî örgüleri ile süslenmiştir.

Nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Son iki satır tarihi ihtiva etmektedir. En alttaki satır dişi olarak yazılmıştır.

هذه روضة السعيد الشهيد الشاب الاجل المحترم المحبوب الخلاق القصير العمر المنفص عن شبابه المحتاج الى رحمة الله تعالى
و غفرانه و امتثانه ... حياته
المرحوم المقرئ
رضي الدين محمد
ابن المرحوم عمرا
لدين ابوبكر توفى
في شهر رجب سنة عشرين
و سبعمائة

«Bu kabir, merhum Ömerü'd - Dîn Ebu Bekr oğlu said, şehid, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), muhterem, herkesin sevgilisi, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, Yüce Allah'ın rahmet ve afvine muhtac, hayatını ..., merhum, (Kur'anı) çok okuyan, Razıu'd - Dîn Muhammed'indir. 720 yılının Receb ayında (Ağustos 1320) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında kalan boşluğu örgülü bir bordürle çevrelenmiş sivri kemerli tezyinî bir niş doldurmaktadır. Zemini ince ince işlenmiş rûmî ağları ile kaplı olan nişin alınlık tablasına oniki kollu bir yıldız; bir silme ile ayrılmış olan

alt kısmına da iri palmet yapraklarından meydana gelen bir örgü yerleştirilmiştir. Bu tarzda birbirine eklenen yıldız - rûmî kompozisyonu bu sanatkâr için bir özellik teşkil etmektedir.

80

Mahmud b. Şerefu'd-Dîn Yusuf b. Zeynu'd-Dîn Salih 'in şahideli lâhdi (250 - 253. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın açılan yan kenarlarından biri yan yatmış, diğeri yere kapanmıştır. Yosunları temizletilmiş olan şahide çok iyi durumdadır.

Sandûka $3.00 \times 0.84 \times 0.47$ m.; şahide $3.30 \times 0.86 \times 0.29$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde üstte, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen düz satırlı şeritlerin teşkil ettiği örgülü kûfîden mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları dantela gibi sık ve ince işlenmiş rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Bu rûmî ağı burada şeritlerle aynı hizada olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe işlek ve güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmış, harflerin araları ince ve sık rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur.

«*Üstad Hâvend*'in oğlu *Esed*'in eseri»

عمل اسد بن استاد هاوند

Kitabenin altında, ince bir rûmî ağının ortasında uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin teşkil ettiği çeşitli örgüleri ihtiva eden bir pano daha yer almaktadır. Tezyinat o kadar sık ve yoğun, oygu o kadar incedir ki birbiri içine girmiş motifleri ayırt etmek mümkün olamamaktadır.

Daha altta, harflerin aralarına rûmî kıvrımlarının yerleştirildiği güzel ve işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetu'l-Kürsînin bir bordür hâlinde kuşattığı sivri kemerli büyük bir niş motifi bulunmaktadır. Bu tezyinî niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka bir de filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordürle çevrelenmiştir. Kemer köşeliklerini yoğun rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Nişin içini düz satırlı şeritlerin ördüğü oniki köşeli iki büyük yıldızdan üreyen girift

bir geometrik ağ kaplamaktadır. Yıldızların ortaları ve kollarının içi çok ince olarak işlenmiş rûmî motifleri ile doldurulmuştur.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri ke-nerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin köşelikleri ince rûmîlerle, içleri küçük birer kandil motifini saran tomurcuklu rûmî ağları ile süslenmiştir.

Bütün cephede oygular düz satırlı, dik ve derin; işçilik çok itinalıdır. Tez-yinattaki yoğunluk, rûmîlerle geometrik örgülerin kaynaşması, panoların oya gibi işlenişi ve küçük satırlar üzerinde ı ışık-gölge kontrastının temini bu eserin özelliğini teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, yukarıda üç sıra mukarnas görülmektedir. Sade ve güzel bir nesihle, büyük kısmı kabartma, tarih ibaresini de içine alan son dan bir parçası ise dişi olarak yazılan ve adına bu muhteşem lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan on satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

اللهم تعطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد المولى الامام الفاضل الكامل الحبيب النسيب
المفصف المحسن الوارع
البارع المتدين المتقى المرحوم
قاضى القضاة و الحكم
مبين الحلال عن الحرام
حجة الحق المحتاج الى
رحمة الله تعالى فخر الملة
و الدين محمود بن المرحوم
شرف الدين يوسف ابن المغفور القاضى
(زين) الدين صالح طاب ثراهم
انتقل من الدنيا الى اخرة
فى شهر صفر من شهر سنة
احدى و عشرين و ستماية

«Ey Allah! Bu mezarda yatana rahmetin ve şefkatinle muamele eyle. Mağ-fur kadı *Zeynu'd-Dîn Salih* oğlu merhum *Şerefu'd-Dîn Yusuf* oğlu said, şehid, mevlâ, âlim, fazıl, kâmil, itibarlı, soylu, iyilik eden, üstün insan, takva sahibi, dinine bağlı, Allah'tan korkan, merhum, kadıların ve hüküm verenlerin başı, ha-ram ve helâli ayıran, hakkın örneği, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac dinin ve milletin iftiharî *Mahmud* - toprağı ve kabri temiz olsun - dünyadan âhirete 721 yılının Safer ayında (Mart 1321) göçtü.»

Kitabenin altındaki dişi olarak yazılmış iki satır tam okunamayan bir duayı ihtiva etmektedir.

Bu lâhid *Meydanlık* kabristanındaki en ihtişamlı, en güzel eserlerden birisidir.

81

Nasıru'd-Dîn Bessasî b. Asîl b. Hacı Ali'nin şahideli lâhdi (254 - 256. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahide yana meyletmıştır. Bütün lâhdin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $2.00 \times 0.60 \times 0.38$ m.; şahide $0.32 \times 0.59 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne, içinde iki rozet bulunan karşılıklı iki başlı bir niş motifi işlenmiştir. Yan yüzlerinde rûmîlerle kaplı bir zemin üzerinde boydan boya uzanan kalın silmeler, belirli aralıklarla, üst ve alt kenarlarda küçük, ortada iç içe bir büyük bir küçük madalyonlar teşkil etmektedir.

Şahidenin iç yüzü, yine aynı sanatkârın bir eseri olan 720/1320 tarihli lâhdin (Kat. Nu. 79) şahidesinin daha az emekli, biraz daha kaba bir örneği gibidir. Alınlıkta, boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında, yine bütün zemini bir tabaka hâlinde kaplayan ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde düz satırlı ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden dantelâ gibi bir pano daha mevcuttur.

Daha altta düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe bir rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır.

«*Esed b. Hâvend* 'in eseri»

عمل أسد بن هارند

Kitabe, derinde kalan ince ve sık rûmî zeminin üzerinde plâstik olarak belirlemektedir.

Şahidenin arka kısmını sık rûmî kıvrımlarının örttüğü bir zemin üzerine iri ve işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetu'l-Kürsî'nin bir bordür hâlin-

de kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini, zemindekiler daha küçük ve daha sık, üsttekiler daha iri ve aralıklı olmak üzere iki katlı işlenmiş rûmîler doldurmaktadır. Motifler düz satırlı ve sadedir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de düğmeli şeritlerle geometrik olarak örülmüş ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, yuvarlak profilli ince şeritlerle örülen ve herbiri sekizgen bir çerçeve içine alınmış olan sekiz köşeli yıldızlardan üreyen geometrik bir ağ kaplamaktadır. Zeminde, yıldızların ortalarında ve kollarının içinde birer rûmî tomurcuğu mevcuttur.

Şahidenin eteğinde, bir kısmı toprağa gömülü olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçleri ve köşelikleri rûmîlerle doldurulmuş olan nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şeritler hâline dönen ve birbirine ilmiklenerek uzanan saptarı teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas yer almaktadır. İşlek bir nesihle kabartma olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen beş satırda devam ederek tamamlanmaktadır. En altta, zemine dışı olarak oyulmuş olan son iki satır tarihi ihtiva etmektedir.

... السعيد الشهيد المقرئ الحافظ كلام الله صاحب الخلق و طيب الخلق محبوب الخلائق و عندليب الزمان المحتاج الى

رحمة الله تعالى

ناصر الدين البساسى

ابن اصيل بن الخا

جى على توفى فى

شهر شوال سنة

احدى و عشرين و سبعمائة

«(Bu kabir) *Hacı Ali* oğlu *Asil* oğlu said, şehid, çok okuyan, Kur'an'ın hâfızı, ahlâk sahibi, güzel sesli, yaratılmışların sevgilisi, zamanın bülbülü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Nasru'd-Dîn*'indir. 721 yılının Şevval ayında (Kasım 1321) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında kalan boşluk, sivri kemerli büyük bir niş motifi ile doldurulmuştur. Nişin alınlık tablasına sekiz kollu bir yıldız; bir silme ile ayrılmış olan alt kısmına da iri tomurcuklardan ve palmet yapraklarından meydana gelen bir örgü yerleştirilmiştir. Bu tarzda birbirine eklenen yıldız - rûmî kompozisyonu bu sanatkâr için bir özellik teşkil etmektedir.

Kebbire Hatun'un şahideli lâhdi (257 - 258. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Yosunları kısmen temizletilmiş olan şahidenin alt kısımları biraz aşınmıştır.

Sandûka $2.16 \times 0.75 \times 0.30$ m.; şahide $2.48 \times 0.70 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde de, üstte boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan ince ve yoğun rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen, üstleri tarımalı palmet yaprakları ile onların yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derecede yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir rûmî ağının kapladığı zemin üzerine nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Üstad Hâvend*'in oğlu *Esed*'in eseri»

عمل اسد بن استاد هاوند

Derinde kalan ince ve yoğun rûmî ağları ile üstte yer alan iri ve kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, kitabedeki gibi ince ve sık rûmî örgülerinin dolaştırıldığı bir zemin üzerine iri bir nesihle kabartma olarak yazılan *Âyetü'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dik ve derin oyulmuş rûmîler doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de geometrik örgülü ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zemini örten ince ve yoğun rûmî tabakasının üstünde ince şeritlerin örttüğü oniki kollu yıldızların teşkil ettiği geometrik bir ağ kaplamaktadır. Yıldızların ortaları petek tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde içleri ve köşelikleri tomurcuklu rûmîlerle süslenmiş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında, yukarıda zengin profilli üç sıra mukarnas yer almaktadır. İri ve sade bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç

tarafından kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen dört satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه تربة السيدة الشهيذة لمرحومة المحتاجة الى رحمة الله تعالى و غفرانه و رضوانه كبره جاتون بنت المرحوم شرف الدين
عثمان توفي
في شهر ذي
الحجة سنة سبع
و عشرين و سبعمائة

«Bu kabir *Şerefu'd-Dîn Osman*'ın kızı, saide, şehide, merhume, Yüce Allah'ın rahmetine, afvine ve cennetine muhtac *Kebbire Hatun*'undur. 727 yılının Zilhicce ayında (Ekim 1327) ölmüştür.»

Kitabenin aşınmış olan altındaki boşlukta, içleri rûmîlerle doldurulmuş sivri kemerli üç niş motifi görülmektedir.

83

Mîran b. Hacı Mîr Hüseyin el-Haccar (e) nin şahideli lâhdi (259 - 260. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir.

Lâhdin muhtelif kısımları aşınmış, bozulmuş ve yosunlarla kaplanmıştır.

Sandûka $2.11 \times 0.70 \times 0.42$ m.; şahide $1.94 \times 0.68 \times 0.24$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın iki yanında sekizer sağır kemer sıralanmaktadır. Kemer sıralarının yukarısına ince bir rûmî bordür işlenmiştir.

Şahidenin dış yüzü zencirekli bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlıkta, taşkın sivri kemerli dört tezyinî nişten ibaret bir pano yer almaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların yivli birer şerit hâlinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler teşkil eden sapsarı meydana getirmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri dik ve derin oyulmuş ince rûmî ağları ile kaplanmıştır.

Alınlık panosunun altında örgülü silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, ince ve sık olarak işlenmiş düğümlü rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine itinalı bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır.

«Cum'a'nın talebesi *Yusuf b. Mîran*'ın eseri» عمل يوسف ابن ميران شاكرد جمه

Kitabenin altında enli bir rûmî suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içinde geometrik örgülü ince bir bordürün çevrelediği sivri kemerli bir niş motifi yer almaktadır. Kemerin tepede birbirini kateden kavisleri iki yanda rûmîli dış bordüre kadar yatay olarak uzanmakta ve oradan aşağı dönerek nişin kemerine dayanmaktadır. Çok bozulmuş olan nişin iç kısmında, yukarıda, uçları iç bordürün üzerine taşan, sathı oya gibi ince ince işli rûmîlerle kaplanmış barok bir palmet motifi bulunmaktadır.

Şahidenin eteğinde çok küçük farklarla alınlık panosu tekrarlanmıştır.

Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalıdır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas bulunmaktadır. Mukarnas sıraları şahidenin tam kenarından değil, iki yanda düz birer şerit bırakarak içerdense başlamaktadır. Böylece etrafı düz bırakılmış olan bir zeminden fışkıran mukarnaslar daha taşkın bir görünüş almaktadırlar. Bu değişik tarz, sanatkârın imza kitabesinde adını andığı ustası *Cum'a*'nın eski bir eserinde (Kat. Nu. 62) görülmektedir.

Harflerinin aralarındaki ve içlerindeki boşluklar rûmî kıvrımları ile doldurulmuş olan güzel bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatan ve bu çerçeve içine sık olarak yerleştirilen oniki satırda devam etmektedir. Tarih ibaresini de ihtiva eden son altı satır aşınmadan dolayı okunamamaktadır.

هذا (قبر السميد) الشهيد الماقل الاستا (د) الشاب القصير العمر المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى ورضوانه

ميران ابن المرحوم
الحاج مير حسين الحجار(ه)
انتقل الى رحمة الله
تعالى و عفو من
دار دنيا الى دار
الآخرة في شهر ربيع الاول
من شهر سنة

.....

«Bu (kabir), merhum *Hacı Mîr Hüseyin el-Haccar(e)* oğlu (said,) şehid, akıllı, üsta(d), şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmeti-ne ve rızasına muhtac *Mîran* 'ındır. ... yılının Rebiülevvel ayında dünyadan âhirete göçmüştür.»

Yusuf b. Mîran 717/1317 tarihli eserinde ustasının adını anmamakta ve kendisinden «*Üstad*» olarak bahsetmektedir. Ustası *Cum'a*'nın bildiğimiz en geç

eseri (Kat. Nu. 61) ise 697/1297 tarihlidir. Bu sebeple incelediğimiz lâhid bu iki tarih arasında ve muhtemelen 1300 yılı civarında yapılmış olmalıdır.

84

Nuru'd - Dîn Ahmed b. Şihabu'd - Dîn b. Yusuf 'un şahideli
lâhdi (261 - 262. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney - doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Yana eğilmiş olan sandûkanın yosunları temizlenmiş, sandûkanın toprak altında kalan kısmı meydana çıkarılmıştır.

Sandûka $2.00 \times 0.72 \times 0.40$ m.; şahide $2.20 \times 0.60 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerini içleri rûmîlerle doldurulmuş yuvarlak kemerli sekizer niş süslemektedir.

Şahidenin ön yüzünde üstte, taşkın sivri kemerli üç tezyinî nişten müteşekkil bir pano yer almaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler meydana getiren sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri yoğun rûmî ağları ile doldurulmuştur.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, sık rûmî kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine kaba bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Yusuf b. Mîran* 'ın eseri»

عمل يوسف بن ميران

İmza kitabesinin altında, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha mevcuttur. Örgülerin aralarındaki boşlukları rûmî kıvrımları doldurmaktadır.

Daha altta, enli bir rûmî suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano yer almaktadır. Bu panonun içinde geometrik örgülü ince bir bordürün çevrelediği sivri kemerli bir niş motifi bulunmaktadır. Kemerin tepede birbirini kateden kavisleri iki yanda rûmîli dış bordüre kadar yatay olarak uzanmaktadır. Nişin içi iki kat kabartma ile süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık rûmî kıvrımları kaplamaktadır. Bu zeminin üzerinde uçları nişin iç bordürüne taşan iri palmet ve nar motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri ince rûmîlerle süslenmiş veya filigran tarzında işlenmiştir.

Kısmen toprağa gömülmüş olan şahidenin eteğinde çok küçük farklarla alınlık panosu tekrarlanmıştır.

Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalıdır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas mevcuttur.

Aralarına seyrek olarak rûmî kıvrımları serpiştirilen kaba bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsiyetin hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç taraftan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan kısa sekiz satırda devam etmektedir. Kitabenin son satırı bozulmuş olmakla beraber yazı seçilebilmektedir.

(هذا قبر) السعيد الشهيد المقتول قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه المقتول من (الاستيما؟)
 نور الدين
 احمد ابن
 شهاب الدين
 ابن يوسف
 توفي في شهر
 ذو (ذى) الحجة
 سنة سبع
 عشرة (سبعمائة)

«(Bu kabir) *Yusuf* oğlu, *Şehabu'd-Din* oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.) katledilmiş, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine ve afvine muhtac, ... den nakledilmiş *Nuru'd-Din Ahmed*'indir. (7)17 yılının Zilhicce ayında (Şubat 1318) vefat etmiştir.»

85

Rüknu'd-Din Yusuf b. Şeyh Esedu'd-Din Esed 'in şahideli
 lâhdi (263 - 264. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidesi yana eğilmiş olan lâhid, iyi durumdadır. Şahidenin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $1.84 \times 0.53 \times 0.15$ m.; şahide $2.02 \times 0.54 \times 0.19$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne boylu boyunca bir niş oyulmuştur. Yan kenarlar düz olarak bırakılmıştır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva

eden bir pano yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları yoğun rûmî kıvrımlar doldurmaktadır.

Alınlık panosunun altında, ince silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe sık rûmî kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«Yusuf b. Mîran'ın eseri»

عمل يوسف بن ميران

İmza kitabesinin altında enli bir sarmaşıklı suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano yer almaktadır. Bordürü süsleyen su barok bir karakter taşımaktadır. Üzerleri taramalı kıvrık yaprakların teşkil ettiği halkaların içine yerleştirilen tomurcukların orta yaprakları, uzayıp incelererek, aksi istikamete dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Zemin dik ve derin olarak oyulmuştur. Kıvrımları ile aynı zamanda çok zengin ışık-gölge oyunlarına imkân veren bu bordür canlı, akıcı bir görünüme sahiptir. Panonun içinde sivri kemerli bir niş yer almaktadır. Nişin üst kısmı değişik bir tarzda işlenerek sivri kemerin içine dilimli bir kemer daha yerleştirilmiş, iki kemer arasındaki satıh düz bırakılmıştır. Bu sâhanın içi, iki sıra hâlinde alt alta sıralanan ve kapalı bir sistem içinde üreyen küçük yıldızların teşkil ettiği geometrik bir ağ ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli üç niş motifi görülmektedir. Nişlerin tepeleri tomurcuklu kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri yoğun rûmî ağları ile doldurulmuştur.

Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalıdır. Büyük panonun ortasındaki nişin şeklinde ve içini kaplayan geometrik yıldız ağının tertibinde güney İslâm tezyinatının tesiri hissedilmektedir.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, üç sıra mukarnas yer almaktadır.

Nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç taraftan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen dokuz satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تمطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب الاجل المحترم المقرى . . . المكرم العاقل الحليم
الكریم المنص بشبابه المفقود عن اخوانه المحصور من اولاده المغفور المرحوم المحتاج (الى)
رحمة الله تعالى
و عفوه و غفرانه
ركن الدين يوسف
ابن المرحوم شيخ
اسد الدين اسد

انتقل من الدنيا الى
الآخرة في شهر ذو (ذى) القعدة
من شهور سنة
خمس و عشرين وسبعمائة

«Ey Allah! Burada yatana rahmet ve şefkat göster. Bu kabir, *Şeyh Esedu'd-Dîn Esed* oğlu said, şehid, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), muhterem, çok okuyan, ... , cömert, akıllı, halim ve kerim, gençliğine doymamış, kardeşlerinden ve evlâtlarından ayrı kalmış, mağfûr, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine, şefkatine ve afvine muhtac *Rüknu'd-Dîn Yusuf* 'undur. Dünyadan âhirete 725 yılının Zilkadesinin 9. günü (17 Ekim 1325) göçmüştür.»

86

Emîn b. Alişir 'in şahideli lâhdi (265. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Yosunları temizlenmiş olan şahidenin kenarları yer yer kırık veya zedelidir.

Sândûka $1.80 \times 0.52 \times 0.18$ m.; şahide $2.05 \times 0.52 \times 0.19$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş şekli oyulmuştur. Yanlarda itinasız bir nesihle dişi olarak bir âyet ve hadîs yazılmıştır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, taşkın sivri kemerli üç tezyinî niş sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler meydana getiren sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri derin olarak oyulmuş düğmeli rûmîlerle doldurulmuştur.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, sık rûmî kıvrımlarına karışmış kabartma bir nesihle yazılmıştır.

«*Hacı Yusuf* 'un eseri»

عمل حاجي يوسف

İmza kitabesinin altında uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha mevcuttur. Örgülerle, araları dolduran rûmîler tamamen birbirine karışmıştır.

Daha altta, yine harflerle rûmî kıvrımlarının birbirine karıştığı bir nesihle kabartma olarak yazılmış Âyetü'l-Kürsî'nin enli bir bordür hâlinde kuşattığı sivri kemerli niş şeklinde bir pano mevcuttur. Kemer köşelikleri iri ve aralıklı rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Yazı bordürünün içinde, rûmîli ince bir su ile süslü ikinci bir bordür nişi çevreler. Nişin içi, aralarında bir de küçük kandil motifi bulunan bir rûmî ağı ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde alınlıktaki panonun daha sade, daha kaba bir örneği görülmektedir.

Rûmîlerle yazıların ve geometrik şekillerin birbirleri ile karışması bu şahidenin bir özelliğidir.

Şahidenin arka yüzünde, yukarıda, iki sıra mukarnas yer almaktadır.

İtinasız kaba bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşattıktan sonra bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه روضة السميد الشهيد المرحوم المصوم الغريب القصير العمر... المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه
الشاب امين
ابن عlishir
.....
من.....
سبع
و ثلاثين و سبعمائة

«Bu kabir, ... (oğlu), *Alişir* oğlu said, şehid merhum, mâsum, garib, kısa ömürlü, ..., Yüce Allah'ın rahmetine ve afvine muhtac, şabb (Terimler ced. bk.), *Emîn*'indir. 737 (1336) yılının ...) ayında vefat etmiştir.»

87

Emîr Tacu'd-Dîn b. Şeyh Emîn b. Şeyh Said'in şahideli lâhdi (266. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve Muş - Bitlis yolu üzerinde Güroymak (eski adı Norşin) nahiyesinde *Gölbaşı mezarlığı*'nın batı kenarlarında bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahideleri ile dikdörtgen prizma biçiminde **yekpare bir sandûkadan** müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüş, şahideler yer yer yosunla kaplanmıştır.

Sandûka 1.52 m. uzunluğunda; baş şahidesi $1.50 \times 0.54 \times 0.22$ m.; ayak şahidesi $0.74 \times 0.51 \times 0.20$ m. ölçüsündedir.

Baş şahidesinin dış yüzünde, üstte, sivri kemerli tezyinî üç nişi ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Bu panonun altında düz silmelerin çerçevelediği imza kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, rûmî kıvrımları ile süslü bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır.

«Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri»

عمل حاجي ميران ابن يوسف

İmza kitabesinin altında, aralarında rûmî kıvrımlarının dolaştırıldığı itinalı bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin enli bir bordür halinde kuşattığı sivri kemerli niş şeklinde bir pano mevcuttur. Kemer köşelikleri iri rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Yazı bordürünün içinde, rûmîli ince bir su ile süslü ikinci bir bordür nişi çevreler. Nişin içi, ortasında bir de alevli küçük bir kandil motifi bulunan tomurcuklu bir rûmî ağı ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde alınlık panosu tekrarlanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında, yukarıda, iki mukarnas sırası yer almaktadır.

Kaba bir nesihle kabartma olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam etmektedir :

هذه روضة السميد الشهيد المرحوم المغفور القصير الممر المحبوب الخلق المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه

امير تاج الدين

ابن شيخ أمين

ابن شيخ سعيد

انتقل من دارلنا

الى دارالباقى في

عشرين و سبعمائة

«Bu kabir, Şeyh Said oğlu, Şeyh Emîn oğlu said, şehid, merhum mağfur, kısa ömürlü, iyi huylu, Yüce Allah'ın rahmet ve afvine muhtac Emîr Tacu'd-Dîn'indir. Fanî âlemden bakî âleme 720 (1320) (yılın) da göçmüştür.»

Bu eser sanatkârın en başarılı eserlerindendir.

Şemsu'd-Dîn Muhammed b. İzzu'd-Dîn Yusuf'un şahideli lâhdi

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Alt kısımları aşınmış olan şahidenin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $1.89 \times 0.58 \times 0.10$ m.; şahide $2.17 \times 0.58 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü kompozisyon ve motifler bakımından *Pir Hüseyin*'in mezar taşına (Kat. Nu. 91) çok benzemektedir. Alınlıkta, aralarını rûmî kıvrımlarının doldurduğu, kûfî yazıdan mülhem geometrik örgüleri ihtiva eden bir pano; onun altında da sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

«*Hacı Miran b. Yusuf'un eseri*»

عمل حاجي ميران بن يوسف

İmza kitabesinin altında yine geometrik örgüleri ihtiva eden bir pano; daha alta da ortasında sivri kemerli bir niş bulunan büyük bir pano mevcuttur.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, üç sıra mukarnas görülmektedir. Nesihle dişi olarak yazılan ve gönüllü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, bir bordür hâlinde taşı üç yandan çevirdikten sonra bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تعطف برختك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب المرحوم محبوب الخلاق المنقص بشبابه المفقود عن أحبابه قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى

شمس الدين

محمد بن الاجل

عز الدين يو

سف تو

في جازي الآ

حر سنة اربع

و ثلثين و سبماية

«Ey Allah! Burada yatana rahmetinle ve şefkatinle muamele eyle. Yüce *İzzu'd-Dîn Yusuf* oğlu said, şehid, muhterem, şabb (Terimler ced. bk.), yaratılmışların sevgilisi, gençliğine doymamış, dostlarından ayrı kalmış, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, *Şemsu'd-Dîn Muhammed* 734 yılının Cemazilâhîr ayında (Şubat 1334) vefat etmiştir.»

Kerime Hatun 'un şahideli lâhdi

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen ve prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Toprağa gömülmüş olan sandûkanın ölçülerini almak mümkün olamamıştır. Şahidenin mezar kitabesini ihtiva eden iç yüzünün orta kısmı aşınmıştır.

Şahide $1.71 \times 0.56 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, rûmî kıvrımları ile doldurulmuş bir zemin üzerinde, ortada bir madalyonla yanlarda 8 şeklinde düğümler meydana getiren geometrik bir örgüyü ihtiva eden bir pano bulunmaktadır. Aynı derinlikte oyulan rûmîler ve örgüler birbiri ile kaynaşmıştır. Bunun altında düz silmelerle çerçevelenen ve iri bir nesihle kabartma olarak yazılmış olan sanatkâr kitabesi yer almaktadır :

«*Hacı Mîran b. Yusu*, 'un eseri»

عمل حاجي ميران بن يوسف

İmza kitabesinin altında, taşın orta kısmını kaplayan sivri kemerli bir pano görülmektedir. Niş şeklindeki bu panoyu içte ince bir rûmî, dışta da araları rûmîlerle süslenmiş olan kaba bir nesihle Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin hak edildiği enli bir yazı bordürü kuşatmaktadır. Nişin içini üst üste sıralanan beş palmet motifi doldurmaktadır. Bunun altında, içleri rûmî kıvrımları ile süslü, yan yana dizilen dört küçük nişten müteşekkil bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin iç yüzünde, yukarıda, hafif profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır. Adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşeden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Bir kısmı bozulmuş olan kitabe tam olarak okunamamaktadır :

(هذا قبر) السيدة الشهيدة المرحومة الصالحة المحتاجة الى رحمة الله تعالى

كريمة حاتون

بنت المرحوم

... توفي في

(شهر) ... سنة

اربعة و عشرين

وسبعمائة

« (Bu kabir) merhum ... kızı saide, şehide, merhume, salih, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Kerime Hatun*'undur. 724 (1324) yılının ... (ayında) vefat etmiştir.»

Bu mezar sanatkârın ikinci derecede eserlerinden biridir.

90

Aişe Hatun binti Sadr Kameru'd-Din Muhammed 'in şahideli silindirik sandûkası (250. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - batısında bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahideleri ile silindirik bir sandûkadan müteşekkildir. Bütünü yer yer aşınmış ve üzeri yosunla kaplanmıştır.

Silindirik sandûka $1.66 \times 0.28 \times 0.19$ m., baş şahidesi $2.00 \times 0.55 \times 0.23$ m. ayak şahidesi $1.91 \times 0.54 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Silindirik sandûkanın yüzüne yüksek kabartma bir nesih celîsi ile bir hadîsin baş kısmı yazılmıştır.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الدنيا حرام لاهل الآخرة

«Resulullah S. A. S. dedi : Dünya âhiret ehline haramdır.»

Baş şahidesinin dış yüzünde, üstte, boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen palmet yaprakları ile onların düz bir şerit hâlinde uzayarak köşeli veya yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği bir kompozisyon yer almaktadır. Alınlık panosunun altında, örgülü ince bir bordürle çevrelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Hacı Mîran*'ın eseri»

عمل حاجي ميران

Kitabenin altındaki sâhayı, ince ve sık rûmî kıvrımlarının örttüğü bir zemin üzerine, harfleri aralıklı iri bir nesihle kabartma olarak yazılan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano kaplamaktadır. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dolduran rûmîler üstteki kitabe panosundan da, niş kemerinden de daha derinde kalmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Harap olmuş bulunan nişin içini bir rûmî ağı kaplamaktadır.

Şahidenin bu yüzünde panoların tertibi ve nisbetleri âhenkli değildir. İç tarafında, yukarıda iki sıra zengin profilli mukarnas yer almaktadır. Mukarnas kitlesini ince bir rûmî bordür alttaki kitabeye tahsis edilen kısımdan ayırır.

Nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak bütün sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş bulunan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تطف (ب) رحمتك و رأفتك على ساكنة هذا اللحد السميدة الشميدة العابدة . . . الصالحة المرحومة المغفورة المحتاجة الى
رحمة الله تعالى
عائشه خاتون
بنت الصدر
قرالدين
محمد توفى
في شهر الله
الاصب رجب
سنة تسع
و ثلثون و سبعمائة

«Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Saide, şehide, âbide, salih, merhuma, mağfure, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, sadr (Terimler ced. bk.), *Kameru'd-Din Muhammed'inkızı Aişe Hatun* 738 yılında, Recep ayının sonlarında (Şubat 1338) vefat etmiştir.»

Lâhdin ayak şahidesi çok harap ve yosunla kaplıdır.

Şahideli silindirik sandûkalar XIII. asrın üçüncü çeyreğinden sonra terk edilmiş olduğu halde *Hacı Miran*'ın XIV. asrın ikinci çeyreğinde bu türde de bir iki örnek yaptığını görüyoruz. Gerek kompozisyon, gerek işçilik bakımından bir özelliğe, bir üstünlüğe sahip olmayan bu eser yeniden canlandırılmak istenen silindirik sandûkaların son örneği olarak ehemmiyet taşımaktadır.

91

Pîr Hüseyin b. Merhum İzzu'd-Din Yusuf'un şahideli lâhdi (268. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey - batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Üzeri yosun tutmuş olan sandûka yer yer aşınmıştır.

Sandûka $1.73 \times 0.55 \times 0.15$ m.; şahide $2.22 \times 0.55 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü, ölçü farklarıdikkate alınmazsa, *Esed b. Hâvend*'in 720/1320 tarihli eserinin (Kat .Nu. 79) bir kopyasıdır. Sâha, çift katlı olarak işlenmiş beş panoya bölünmüştür. Alınlık panosunda zemin, hiç boş yer bırakılmaksızın, son derece ince ve sık rûmî kıvrımlarının dokuduğu bir ağ ile örtülmüştür. Bu zemin üzerinde, geometrik olarak düzenlenen palmet yaprakları ile onların düz bir şerit halinde uzayarak köşeli veya yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında, düz silmelerle çerçevelenen sanatkar kitabesi bulunmaktadır. Kitabe alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri»

عمل حاجی میران بن يوسف

Derinde kalan ince ve sık motiflerle üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye daha belirli bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında, aynı yoğun rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerinde düz satırlı ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano yer almaktadır.

Şahidenin orta kısmını ince ve yoğun rûmî kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklelerini, zemindekiler ince ve sık, üsttekiler iri ve aralıklı olmak üzere iki katlı işlenmiş rûmîler kaplamaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin aşınmış olan iç kısmının bir rûmî ağ ile kaplanmış bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Şahidenin eteğinde, işleri yoğun rûmî ağları ile doldurulmuş olan sivri taşkın kemerli üç niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların şerit hâline dönen sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında yukarıda üç sıra mukarnas yer almaktadır.

Nesihle kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تمطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذه الروضة السعيد الشهيد الشاب الاجل المنص بشباهه المفقود من اخوانه و احبابه المحتاج الى رحمة الله تعالى رضوانه و غفرانه

... بير حسين

ابن المرحوم عز الدين

يوسف المدعو

بموقى انتقل

من دار الدنيا في

غرة شهر رمضان

سنة ثلث و اربعين و سبعمائة

«Ey Allah! burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Said, şahid, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), gençliğine doymamış, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, kardeşlerinden ve dostlarından ayrı düşmüş, *İzzu'd-Dîn Yusuf* oğlu *Pîr Hüseyin* 743 yılında, Ramazan ayının başlarında (1343 Ocak) vefat etmiştir.»

Kitabede adı geçen şahıs, Kat. Nu. 88 olan lâhdin sahibi *Şemsu'd-Dîn Muhammed*'in kardeşidir.

Kitabenin altında kalan boşluğu, aşınmış bulunan sivri kemerli bir niş doldurmaktadır.

92

Bi'bni Nûr (?) Şerefu'd - Dîn Osman b. Muhammed Ferraş el-Horasanî 'nin mezartaşı (269 - 271. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. İki yüzü de yer yer aşınmış ve yosunla kaplanmış olan şahidenin yalnız ön yüzü temizlenebilmiştir.

Sandûka $2.16 \times 0.575 \times 0.14$ m.; şahide $2.34 \times 0.575 \times 0.235$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzü, yine *Hacı Mîran b. Yusuf*'a ait olan 91 Kat. Nu. lı eserin çok yakın benzeridir. Burada sanatkâr kitabesi ile kitabenin altındaki pano yer değiştirmişlerdir. Nişin içi de bir geometrik ağ ile kaplanmış bulunduğu gibi motifler yuvarlak satırlı ve daha derin oyulmuşlardır.

Şahidenin arka yüzünde yukarıda üç sıra mukarnas bulunmaktadır. Mukarnas alttan ve üstten birer sıra ince rûmî şeritle sınırlanmıştır. Kitabe linear

oygudur. Aşağıdan yukarıya doğru başlayan kitabe taşı çepeçevre kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder :

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الغريب القصير العمر المنقص بشبابه المحسور عن أصحابه و اخوانه المحتاج الى رحمة الله تعالى
و غفرانه شرف الدين عثمان المعروف بابن نور ابن المرحوم محمد الفراه الحراساني
توفي في شهر
المحرم الحرام
من شهور سنة
سبع و ثلث (ثلاثين)
و سبعمائة

«Bu kabir *Muhammed Ferras el-horasanî* oğlu, said, şehid, garib, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, dostlarından ve kardeşlerinden ayrı düşmüş, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac *Bi'bni Nûr* olarak marûf *Şerefu'd-Dîn Osman*'ındır. 737 yılının haram olan Muharrem ayında (Ağustos 1336) vefat etmiştir.»

Tarih kitabesinin altında yer alan altı satırlık duâ silinmiştir; okunamamaktadır.

93

Rüstem b. Bihter Muhammed Ferras el-Horasanî'nin mezartaşı(272 - 274. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. İki yüzü de yer yer aşınmış ve yosunla kaplanmış bulunan şahidenin yalnız ön yüzü temizlenebilmiştir.

Sandûka $2.02 \times 0.565 \times 0.1$ m.; şahide $2.16 \times 0.565 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, alınlıkta araları ve içleri rûmî ağları ile doldurulmuş olan ve tepelerinde birer rûmî tomurcuğu bulunan şişkin sivri kemerli üç niş motifini ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Yarım palmet yaprakları ile bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan saplarının meydana getirdiği niş şekilleri ve rûmî ağları düz satırlı olarak aynı seviyede oyulmuşlardır. Dik ve derin oygu ile düz satırlar kuvvetli bir ışıık - gölge kontrastı meydana getirmektedirler.

Bu panonun altında yoğun rûmî ağlarının zemin teşkil ettiği, işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır :

«Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri»

عمل حاجي ميران بن يوسف

Şahidenin alt kısmını, ince yoğun rûmîlerin kapladığı zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dolduran rûmîler üstteki kitabe panosunda da, niş kemerlerinde de daha derinde kalmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de rûmîli bir su ile süslü ince bir bordür ile çevrenmiştir. Harap olmuş bulunan nişin içini tomurcuklu rûmî kıvrımları kaplamaktadır.

Şahidenin bozulmuş bulunan eteğinde, alınlıktakilere benzer üç niş motifi-
finin sıralandığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Şahidenin arka yüzünde, üç sıra mukarnas yer almaktadır. Bu mukarnaslı kısmın altında taşla linear olarak oyulmuş mezar kitabesi mevcuttur. Kitabe, taşı bir yazı bordürü gibi çevreledikten sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder :

..... السعيد الشهيد المرحوم الشاب قصير العمر المظلوم المغفور رستم بن مرحوم بهتر محمد فراشت الحراساني انتقل من

الدنيا الى رحمة الله تعالى . . .

الله الاحد (٢)

رجب المبارك

سنة ستة و

عشرين

وسبعمائة

رحمة الله

.....

«Bu kabir merhum *Bihter Muhammet Ferraş el-Horasanî* oğlu said, şehid, merhum, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, mazlûm, mağfur *Rüstem*'indir. 726 yılının mübarek Receb ayında (Haziran 1326) dünyadan ayrılarak Yüce Allah'ın rahmetine (kavuşmuştur.)»

Bu şahıs ile Şerefu'd-Dîn Osman (Kat. Nu. 92) kardeşirler.

94

İsmi okunamayan bir kadının şahideli lâhdi (275 - 276. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir san-

dûkadan müteşekkildir. Eser temizletilmiştir. Sandûkanın yan yüzlerine rûmîlerle süslü işlek bir nesihle bir hadîs yazılmıştır.

قال نبى صلى الله عليه وسلم الدنيا حرام على اهل الآخرة والآخرة حرام على اهل الدنيا

«Nebi S.A.S., Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır dedi.»

Sandûka $1.70 \times 0.52 \times 0.31$ m.; şahide $1.70 \times 0.50 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, derin olarak oyulmuş, düğmeli, iri bir rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerine güzel bir nesih celisi ile kabartma olarak «Allah» kelimesi yazılmıştır. Yazı düz satırlıdır.

Bu panonun altında, yine, düğmeli, iri bir rûmî ağının arasında, harf uçları rûmî kıvrımları ile biten kabartma bir nesihle yazılmış sanatkâr kitabesi yer almaktadır :

«Hacı Mîran'ın eseri»

عمل حاجى ميران

Şahidenin kitabenin altında kalan kısmını, düğmeli rûmîlerle karışmış olan kabartma bir nesihle yazılı Âyetü'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano kaplamaktadır. Sivri kemerli nişin köşelikleri düğmeli ve iri rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini ortada bulunan bir kandilden çıkan rûmîler süslemektedir.

Hacı Mîran bu eserinde değişik bir teknikle işlenmiş düğmeli ve iri rûmî kıvrımları kullanmış; sanatkâr kitabesinde harflerin uçlarını düğmeli rûmî filizleri şeklinde nihayetlendirmiş ve alınlık panosunda XI. asrın sonu ile XIII. asrın başlarında görülen yazıyı tercih etmiştir. Ancak buradaki yazı âyet değil, sadece «Allah» kelimesidir.

Şahidenin iç yüzünde yukarıda bir sıra mukarnas yer almaktadır. Bunun altındaki sâhayı mezar kitabesi kaplar. Yazı linear olarak oyulmuştur. Kitabe, taşı bir bordür gibi çevreledikten sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder :

هذه الروضة السيدة الشهيذة المرحومة المفنورة الزاهدة الراكمة الساجدة المحتاج الى رحمة الله و غفرانه و رضوانه ...

المرحوم

مجد الد . . صل . .

الى رحمة

توفى في سنة

....

....

سبماية

«Bu kabir saide, şehide, merhume, mağfure, zahide, çok namaz kılan, Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac'indir. ??? yılında vefat etmiştir.»

Kitabenin tamamı okunamamaktadır.

95

Emsile (?) Hatun 'un şahideli lâhdi (277 - 278).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile, dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûka-dan müteşekkildir. Sandûka biraz aşınmıştır. İyi durumda olan şahidenin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $1.95 \times 0.55 \times 0.17$ m.; şahide $1.95 \times 0.62 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, rûmî kıvrımlarının arasında yer alan örgülü kûfi yazıdan mülhem geometrik bir desen ile bu panonun altında, düz bir çerçeve ile kuşatılmış, rûmîlerle süslü bir nesihle kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır :

«*Üstad Muhammed b. Mîran* 'ın eseri»

عمل استاد محمد ابن میران

İmza kitabesinin altında, biri rûmî kıvrımları ile süslü bir nesihle kabartma olarak Âli - İmran Sûresinin 18. Âyetinin yazılmış bulunduğu kalın, diğeri ince bir rûmîden ibaret olan iç içe iki bordürle çevrili sivri kemerli bir niş yer alır. Nişin içi üst üste sıralanan palmetlerle doldurulmuştur. Etekte, içleri yine üst üste palmetlerle doldurulmuş, yuvarlak kemerli dört nişten müteşekkil bir pano bulunmaktadır.

İç yüzde, yukarıda, küçük palmetlerden meydana gelmiş ince bir kıvrımdal bulunmaktadır. Bunun altında bir sıra iri mukarnas yer almaktadır. Taşın diğer kısmını mezar kitabesi kaplar.

Kaba bir nesihle kabartma olarak yazılmış olan kitabe, taşı bir bordür gibi kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder :

هذه روضة السميدة الشهيدة المرحومة المحتاجة الى رحمة الله تعالى و غفرانه

امثل (٢) (امثلة) حاتون

بنت المرحوم

حسام توفت (في)
شهر جاذى الاول (ل)
من شهر سنة
ثمانين (٤) و سبعمائة (٤)

«Bu kabir, merhum *Hüsam* kızı saide, şehide, merhuma, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac *Emsile* (?) *Hâtun*'undur. 780(?) yılının Cemazilev-ve(linde) (Eylül 1378) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında kalan boşluğu küçük bir niş süslemiştir.

96

Tacu'd-Dîn Hasan b. Süleyman'ın şahideli lâhdi (279- 280. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile, üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka biraz aşınmış ve bozulmuştur. İyi durumda olan şahidenin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka tezyinat bakımından bir özellik göstermemektedir.

Sandûka $2.09 \times 0.69 \times 0.27$ m.; şahide $2.35 \times 0.58 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünün alınlığında, taşkın sivri kemerli dört tezyinî nişten müteşekkil bir pano yer almaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler meydana getiren sapsarı teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri yoğun rûmî ağları ile doldurulmuştur.

Alınlık panosunun altında zencirekli ince silmelerin arasına alınmış olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe sık rûmî kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine itinalı bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Yusuf*'un talebesi *Mîrçe*'nin eseri»

عمل میران شاکرد يوسف

Kitabeden *Mîrçe* (b. *Mîran*) nin ustasının *Yusuf* isimli bir sanatkâr olduğunu öğreniyoruz.

İmza kitabesinin altında, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği örgülü kûfîden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden, bir pano daha mevcuttur. Örgülerin aralarındaki boşlukları yoğun rûmî kıvrımları doldurmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve sık rûmî kıvrımlarının dolaştırıldığı bir zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı niş şeklinde büyük bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Niş, yazı bordüründen başka, bir de rûmîli bir su ile süslenmiş olan ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, ortalarında birer rûmî tomurcuğu ihtiva eden, üzerleri taramalı palmet yapılarının örülerek teşkil ettiği halkalardan üreyen bir ağ kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde yuvarlak kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Ortadaki ikisinde ayrıca birer küçük kandil motifi bulunan nişlerin içleri rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur.

Bütün cephede çok itinalı bir işçilik görülmektedir.

Şahidenin arka yüzünde profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnas sıralarının altındaki sâhada adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe bulunmaktadır. Nesihle yazılmış olan kitabe şahidenin sağ alt köşesinde kabartma olarak başlamakta, bir bordür hâlinde taşı üç yandan kuşatarak bu çerçeve içindeki dördüncü satırdan sonra zemine oyulmuş olarak devam etmekte ve tamamlanmaktadır :

(هذا قبر) السعيد الشهيد الاجل المحترم المتم الزاهد العابد المتورع صاحب الصدقة المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه
امتنانه في ...
تاج الدين
حسن ابن
سليمان توفي
في شهر
رجب الاصل (؟)
سنة تسعة
عشر (و) سبعمائة

«(Bu kabir) Süleyman oğlu said, şehid, yüce, muhterem, (açları) doyuran, zahid, âbid, dinin emirlerine bağlı, çok sadaka dağıtan, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac Tacu'd - Dîn Hasan'ındır. 719 yılının Receb ayında (Ağustos 1319) vefat etmiştir.»

Tarih kitabesinin altındaki boşluğu, köşelikleri ve içi rûmîlerle süslü bir niş doldurmaktadır.

Kemalu'd-Din b. Haydar'ın şahideli lâhdi (281 - 282. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Alt kısmı aşınmış olan şahide yosun kaplıdır.

Sandûka $2.14 \times 0.56 \times 0.28$ m.; şahide $2.30 \times 0.57 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, rûmî kıvrımlarının arasında yer alan örgülü küfi yazıdan mülhem geometrik desenler; bu panonun altında düz bir çerçeve ile kuşatılan ve rûmîlerle süslü bir nesihle kabartma olarak yazılmış olan sanat-kâr kitabesi bulunmaktadır :

«Yusuf'un talebesi *Mirçe*'nin eseri»

عمل میرچه شاکرد يوسف

Kitabeden *Mirçe*'nin ustasının *Yusuf* adında bir sanatkâr olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabenin altında, yine, ince şeritlerle meydana getirilmiş ve aralarındaki boşluklar rûmîlerle doldurulmuş olan örgüleri ihtiva eden bir pano mevcuttur.

Daha altta, iç içe iki bordürle çerçevelenmiş olan büyük bir niş motifi görülmektedir. Dıştaki enli bordürün üzerine harf araları rûmîlerle süslenmiş kabartma bir nesihle Âyetü'l-Kürsî yazılmıştır. İçteki bordür geometrik örgülü ince bir sudur.

Şahidenin eteğinde dört niş motifi sıralanmaktadır.

Bu eser kompozisyon ve motifleri ile sanatkârın 1319 tarihli eserine (Kat. Nu. 96) çok benzemektedir.

Şahidenin iç tarafında, keskin profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır.

Nesihle dışı olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır :

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الشاب قصير العمر المفارق من الاخوان و الاحباب المحتاج الى رحمة الله تعالى

كمال الدين

ابن المرحوم

حدار (حیدار)

توفي في

تاسع ربيع
الاول
سنة ستة
و عشرين
و سبعمائة

«Bu kabir *Haydar* oğlu said, şehid, merhum, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, kardeşlerinden ve dostlarından ayrı düşmüş, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Kemalu'd-Dîn*'indir. 726 yılının Rebiülevvelinde (Şubat 1326) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında kalan boşluk, ortasında bir kandil ihtiva eden itina ile işlenmiş güzel bir rûmî ağ ile doldurulmuştur.

98

Nasiha Melek binti Mahmud b. Şerafu'd-Dîn Yusuf'un şahideli lâhdi (283 - 284. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhid bütünü ile iyi durumdadır. Şahidenin yosunları temizletilmiştir.

Sandûka $2.25 \times 0.62 \times 0.22$ m.; şahide $2.64 \times 0.62 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü, *Esed b. Hâvend*'in 720/1320 tarihli (Kat. Nu. 79) eserinin kopyası denilecek kadar yakın bir benzeridir. Alınlıkta, boş yer bırakılmaksızın zemini kaplayan çok ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen palmet yaprakları ile onların düz bir şerit hâlinde uzayarak köşeli veya yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında yine bütün zemini bir tabaka hâlinde kaplayan çok ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden dantela gibi bir pano daha bulunmaktadır.

Daha altta, düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, üst panolardaki gibi, çok ince ve sık bir rûmî ağının teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«Hacı Mirçe b. Miran'ın eseri»

عمل الحاج ميرچه بن ميران

Derinde kalan çok ince ve yoğun rûmî ağı ile üstte yer alan kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, çok ince ve sık rûmîlerin örttüğü bir zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin sondan bir kısmının bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini daha iri ve düğmeli rûmî ağları doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de filigran tarzında işlenmiş ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zemini örten ince rûmî tabakasının üstünde, yuvarlak profilli şeritlerin meydana getirdiği sekiz köşeli yıldızlardan üreyen geometrik bir ağ kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde, içleri yoğun rûmî örgüleri ile doldurulmuş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şerit hâline dönen sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, alınlıkta, iki sıra mukarnas bulunmaktadır. Nesihle dişi olarak oyulmuş bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen sekiz satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin son üç satırı tarihi vermektedir :

هذه روضة السميدة الشهيدة المرحومة المظلومة الزاهدة العابدة الراكمة الساجدة فخر النساء في العالمين ناصحة ملك بنت

المرحوم قاضى القضاة

فخر الملة و

الدين محمود

ابن القاضى

شرف الدين

يوسف توفى

في غرة صفر

سنة سبع و عشرين

و سبعمائة

«Bu kabir, *Kadı Şerefu'd-Dîn Yusuf* 'un oğlu kadiu'l-kudat (Terimler ced. bk.), milletin ve dinin iftiharî merhum *Mahmud* 'un kızı, saide, şehide, merhume, mazlûme, züht sahibi, namazını devamlı kılan, iki âlem kadınlarının iftiharî

Nasiha Melek'indir. 727 yılında Safer ayının başlarında (Ocak 1326) vefat etmiştir.»

Kitabenin altında kalan boşluğu, büyük bir rûmî su ile süslenmiş, sivri kemerli bir niş doldurmaktadır.

Mirçe b. Miran'ın bu eseri kompozisyon ve tezyinat bakımından bir özellik göstermezse de çok ince ve itinalı işçiliği ile büyük değer taşımaktadır.

99

İnanç Melek binti Osman'ın şahideli lâhdi (285 - 286. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir.

Bazı yerleri zedelenmiş olan şahidenin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $1.94 \times 0.59 \times 0.16$ m.; şahide $1.96 \times 0.59 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiştir. Kenarları düz olarak bırakılmıştır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen düz satırlı kalın şeritlerin teşkil ettiği, örgülü kûfiden mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşluklar dik ve derin oyulmuş ince rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur. Rûmîler burada şeritlerle aynı seviyede oyulmuş olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen imza kitabesi bulunmaktadır. Harflerin aralarını ince rûmî kıvrımlarının doldurduğu kitabe işlek ve güzel bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Mirçe b. Miran*'ın eseri»

عمل میرچه ابن (بن) میران

Kitabenin altında sivri kemerli büyük bir niş yer almaktadır. Nişi iç içe iki bordür kuşatmaktadır. Dıştaki enli bordürün yüzüne kabartma iri nesih harflerle Âyetü'l-Kürsî yazılmıştır. Harflerin aralarını ince rûmî kıvrımları doldurmaktadır. İçteki bordür filigran tarzında işlenmiş ince bir sudur. Nişin içini, tomurcukları üst üste sıralanan bir rûmî ağı kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçlerini ve aralarındaki boşlukları rûmilerin doldurduğu bu nişlerin kemerlerini palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir.

Bütün cephede temiz ve itinalı bir işçilik görülmektedir. Oyu dik ve derin, motifler ince ve sık olduğu için sathı yalayan ışık ile zemindeki koyuluğun meydana getirdiği tezaad, esere bir dantela görünüşü vermektedir.

Şahidenin arka yüzünde, üstte iki sıra zengin mukarnas bulunmaktadır.

Nesihle dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür halinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan yedi satırda tamamlanmaktadır :

هذه روضة السميدة الشهيدة السيدة الفيفة الصالحة المصومة المظلومة المرحومة المحتاجة الى رحمة الله تعالى و . . .
 انتاج ملك بنت
 عثمان مير ابو (؟) . . .
 انتقل من
 الدنيا الى الآ
 خرة في شهر
 رجب سنة
 ثلثين و سبعمائة

«Bu kabir ... *Osman* kızı saide, şehide, seyyide (Terimler ced. bk.), iffetli, dinin emirlerini yerine getiren, mazlûme (Terimler ced. bk.), Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac *İnanç Melek*'indir. Dünyadan âhirete 730 yılının Receb ayında (Nisan - Mayıs 1330) göçmüştür.»

Kitabenin altında yine aynı karakterde yazılmış olan iki satırlık bir dua yer almaktadır.

اللهم ارحمها
 للرحمة

«Ey Allah! Ona acı, yardım et.»

100

Pehlivan Emîr Hızır b. İzzü'd-Dîn Yusuf'un şahideli lâhdi (287 - 291. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir

sandûkadan müteşekkildir. Bütünüyle iyi durumda olan lâhdin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $2.56 \times 0.65 \times 0.33$ m.; şahide $2.80 \times 0.64 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne mihrap şekli oyulmuştur. Yan yüzlerinin ortasında uzayan kalın bir silme kendi üzerinde dönerek yukarda aralıklı madalyonlar; aşağıda ise, yukardaki madalyonların araları hizasında yuvarlak dilimli birer kemer ve daha aşağıda her iki kemer arasında birer küçük madalyon meydana getirmektedir. Bu madalyon ve kemerlerin içleri derinde kalan tomurcuklu rûmî kıvrımları ile doldurulmuştur.

Şahidenin dış yüzü, *Esed b. Hâvend*'in 720/1320 tarihli (Kat. Nu. 79) eserinin kopyası denilecek kadar yakın bir benzeridir. Alınlıkta, boş yer bırakılmaksızın zemini kaplayan çok ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen, üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların zencirekli şeritler hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derecede yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında zencirekli silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir rûmî ağının kapladığı zemin üzerine işlek bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Mirçe b. Mîran* 'ın eseri»

عمل میرچه بن میران

Derinde kalan ince ve yoğun rûmî ağları ile üstte yer alan kabartma ve aralıklı yazı arasındaki tezaad, kitabeye, dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

İmza kitabesinin altında, yine bütün zemini bir tabaka hâlinde kaplayan çok ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde yuvarlak profilli ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden dantela gibi bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin orta kısmı, çok ince ve sık rûmîlerin örttüğü bir zemin üzerine güzel ve işlek bir nesihle kabartma olarak yazılan Âli İmran Sûresinin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Bordürün iç silmeleri zencireklidir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini, zemindekiler ince, sık ve yoğun, üsttekiler ise iri olmak üzere iki katlı işlenmiş rûmîler doldurmaktadır. Üstteki rûmî yapraklarının satırları da ayrıca taramayla veya ince rûmî kıvrımları ile süslenmiştir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de geometrik örgülü ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zeminin örten ince ve yoğun rûmî tabakasının üstünde, yuvarlak profilli, ince şeritle-

rin meydana getirdiği sekiz köşeli yıldızlardan üreyen geometrik bir ağ kaplamaktadır. Yıldızların ortaları petek tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde, içleri, tomurcuklu sık rûmî örgüleri ile doldurulmuş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım palmet yaprakları, kenarlarını da yaprakların yivli düz şeritler hâline dönen ve birbirlerine ilmiklenerek uzayan sapsarı teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, üstte, bazılarının içleri ve araları rûmîlerle süslü zengin profilli dört sıra mukarnas yer almaktadır. İşlek bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen sekiz satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin son üç satırı tarihi ihtiva etmektedir :

اللهم تعطف برحمتك و رافتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد القصير العمر المنص بشبابه المفقود من احبائه المحصور
عن اصحابه المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه الشاب الفتى پهلوان امير
حضر ابن (بن) عز
الدين يوسف
الى رحمة الله تعالى
انتقل من دار الدنيا
الى الآخرة
في منتصف شعبان
المعظم سنة احدى
و ثلاثين و سبعمائة

«Ey Allah! Bu lâhidde yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Rahmetli *İzzu'd-Dîn Yusuf* oğlu said, şehid, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, sevenlerinden ve arkadaşlarından uzak düşmüş, Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac, şabb (Terimler ced. bk.), feta (Terimler ced. bk.) *Pehlivan Emîr Hızır* 731 yılı Şaban ayının ortasında (Mayıs 1331) dâr-ı dünyadan âhirete göçmüştür.»

Kitabenin altında nesihle dışı olarak oyulmuş dört satır daha mevcuttur. Okuyamadığımız bu yazının ölüm ile ilgili farsça bir şiir olması muhtemeldir.

Bu kısmın altında, örgülü bir bordürle çevrelenmiş sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Bozulmuş olan nişin içinde, düğümlü rûmîlerden bir zemin üzerinde iri bir palmet ve rozas görülmektedir.

Mirçe b. Mîran'ın bu eseri kompozisyon bakımından bir yenilik getirmekle beraber harikulâde ince ve emekli bir işçilik göstermektedir. Ahlat mezar-

lıklarında bu kompozisyonu tekrarlayan pek çok taş vardır. Fakat bu lâhdin şahidesi, çok ince ve itinalı işçiliğine ilâveten narin boyu ve son derece âhenkli nisbetleriyle, örnek alınılığı eser de dahil olmak üzere, bütün benzerlerini aşan bir güzelliğe ve ihtişama sahiptir.

101

Alâu'd-Dîn b. Sedidu'd-Dîn'in şahideli lâhdi (292 - 293. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Şahidenin, yosunları temizletilmiş olan ön yüzünde ortadaki nişin içi ile etekteki niş motifleri aşınmış, arka yüzünde, alttan yarıya yakın bir kısmı tamamen bozulmuştur.

Sandûka $1.86 \times 0.50 \times 0.29$ m.; şahide $2.19 \times 0.54 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

İmza kitabesi şahidenin ön yüzünde bulunmaktadır :

«*Mirçe b. Mîran*'ın eseri»

عمل میرچه بن میران

Miçre b. Mîran'ın bu eseri; bazı teferruat farkları ile, 726/1326 tarihli eserinin (Kat. Nu. 98) daha az emekli, daha kaba bir tekrarıdır.

Arka yüzünde alınlıkta iki sıra mukarnas yer almaktadır. İri bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen satırlarda devam etmektedir :

(اللهم تطف برحمتك وأنتك) على ساكن هذه الروضة السعيد الشهيد الحافظ الشاب القصير العمر

... علا

الدين ابن (بن)

سديد الدين

... توفي

.....

«(Ey Allah!) burada yatana (rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. *Sedîau'd-Dîn* oğlu said, şehid, hâfız, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, (Yüce Allah'ın rahmetine muhtac) ... *Alâu'd-Dîn* da vefat etmiştir.»

Alt tarafı tamamen bozulduğu içinkitabesinin tarih kısmı okunamayan bu eser Nasiha Melek Hatun'un lâhdine (Kat. Nu. 98) yakın bir tarihte, XIV. asrın ilk çeyreğinin sonunda veya ikinci çeyreğinin başında yapılmış olmalıdır.

Emîr Hızır'ın mezartaşı (294 - 295. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısından geçen yolun batısında kalan kabristandır. Lâhid bir baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahide ve sandûka temizletilmiştir.

Sandûka $1.97 \times 0.58 \times 0.23$ m.; şahide $2.24 \times 0.58 \times 0.21$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, içleri rûmîlerle kaplı madalyonlar meydana getiren bir örgü ile süslenmiştir.

Şahidenin iç yüzündeki sivri kemerli nişin alınlığı Kat. Nu. 98 olan eserin alınlık tezyinatına çok benzer. (283. res.). Yalnız burada sanatkâr kitabesi iki tezyinî panonun arasına alınmıştır.

Kitabe nesihle kabartma olarak ve itina ile yazılmıştır :

«*Mirçe b. Mîran*'ın eseri»

عمل ميرچه بن ميران

Ortadaki nişi, dışta üzerini Âyetu'l-Kürsî'nin süslediği kalın bir bordür ile Peteğe benzeyen ince bir örgü şerit kuşatmaktadır. Nişin içi geometrik ve rûmî tezyinatın çok güzel kaynaştırıldığı, çok itinalı ince ve sık bir ağ ile doldurulmuştur. Etekte yanyana dört küçük nişin teşkil ettiği enli bir pano görülmektedir. Yanlardaki nişlerin içi üst üste binen palmet yaprakları ile kaplanmıştır. İçtekilerin içine ayrıca birer kandil ilâve edilmiştir. Eser çok itinalıdır.

Şahidenin iç kısmında yukarıda palmetlerden meydana gelmiş ince bir su bulunmaktadır. Bunun altında bir sıra mukarnas yer alır. Taşın diğer kısmının tamamı kitabeye ayrılmıştır.

Linear olarak oyulmuş olan ve itinalı bir nesihle yazılmış olan kitabe, taşı bir bordür hâlinde çevreledikten sonra, bu çerçevenin içindeki birbirine paralel satırlarda devam eder :

اللهم ... (تمطف برح)ك و رأفتك على ساكن هذا اللهد السميد الشهيد الشاب المحترم المقرئ المقبل محبوب لخلائق

المنقص بشابه المنفود عن احبائه المحسور من احوانه و اصحابه خلق...

تمالى و غفرانه

سيد الحفاظ المقرئ

امير خضر بن الصدر

الاجل المقرئ علاء

الدين على المرحوم

المقرى احد باروج

توفى فى عشرين

صفر من شهور سنة

سبع و عشرين

و سبعمائة

.....

.....

«Ey Allah! Bu lâhidde yatana (rahmetin) ve şefkatinle (lûtfeyle). Merhum, (Kur'anı çok) okuyan *Ahmet Baruc* oğlu sadru'l-ecell (Terimler ced. bak.), (Kur'anı çok) okuyan *Alâu'd-Dîn Ali* oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.) muhterem, Kur'anı çok okuyan, ikballi, yaratılmışların sevgilisi, gençliğine doymamış, sevenlerinden, kardeşlerinden ve arkadaşlarından ayrı düşmüş, Yüce (Allah'ın) gufranına (muhtac), hâfızların en büyüğü, (Kur'anı çok) okuyan *Emîr Hızır* 727 yılı 22 Saferinde (17 Ocak 1327) vefat etmiştir.»

Kat. Nu. 103

Arzu Hatun binti Tahir'in şahideli lâhdi

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzeyinde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûka-dan müteşekkildir. Sandûka tamamen toprağa gömülmüş; şahide, önyüzü yere gelmek üzere, devrilerek ikiye bölünmüştür. Yosunlarla kaplı olan şahide $1.97 \times 0.55 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, geometrik olarak düzenlenmiş yarım palmet yaprakları ile bunların aralarını dolduran rûmîlerden meydana gelen bir pano yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında sanatkâr kitabesi bulunmaktadır :

«*Bûus b. Şems*'in eseri»

عمل بوعس ابن (بن) شمس

Daha altta iç içe iki bordürün çevrelediği sivri kemerli büyük bir niş mevcuttur. Dıştaki bordür enli bir rûmî, içteki, filigran tarzında işlenmiş ince bir su ile süslüdür.

Eser, XIV. asrın ilk yarısında yapılanlardan belli bir tipin tekrarıdır. Hiçbir yenilik getirmediği gibi işçilik de maharetli değildir.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas mevcuttur.

Nesihle dışı olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen yedi satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

(اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكنة) هذا اللحد السعيدة الشهيدة المرحومة المصومة المغفورة المحتاجة الى رحمة الله تعالى
 ارزو
 خاتون
 بنت طاهر
 توفى في
 شهر محرم
 سنة سمانين
 و سبعمائة

«Ey Allah! Bu lâhidde yatana (rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle.) *Tahir* kızı saide, şehide, merhume, mâsume (Terimler ced. bk.), mağfure, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Arzu Hatun* 780 yılı Muharrem ayında (Mayıs 1378) vefat etmiştir.»

104

Emîr Süleyman b. Şeyh b. Emîr Bahau'd-Dîn er-Roşkî 'nin ²⁰⁶ şahideli lâhdi (296. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzeyinde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûka-dan müteşekkildir. Sandûka tamamen toprak altında kalmış, alt kısmı aşınmış olan şahide yer yer yosunla kaplanmıştır.

Sandûkanın uzunluğu 2.20 m., genişliği 0.57 m.; şahidenin yüksekliği 2.00 m., genişliği 0.58 m., kalınlığı 0.23 m. dir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte geometrik örgülerle rûmî kıvrımlarının ter-kib edildiği bir pano yer almaktadır. Bunun altında, aralarına küçük rûmî kıv-

²⁰⁶ Bu kelime *Şerefhan Tarihi*'nde (Arapça ter. 368. s.; Türkçe ter. 410-411. s.) *Rozkan* olarak geçmektedir. Fakat yazar (z) yerine (ş) ile de telâffuz edildiğini ve bu şeklin güzel konuşan Türklerin tabiatine uygun olduğunu kaydetmektedir. Aynı eserde Bitlis Hanlığını kuran *Roşkî* (*Rozkan* olarak yazılmıştır) aşireti hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ancak *Şerefhan'ın Roşkî* aşiretine hükümdar yapmak üzere Ahlat'tan iki soylu kardeşi Bitlis'e getirdikleri hususundaki kaydı araştırılmağa muhtaçtır. Keza, bu ailede *Tekin* adının kullanılmış olması (Kat. Nu. 106) üzere de durmak lâzımdır. Roşkîlerin hükümdar ailesine ait birkaç mezartaşının *Meydanlık* kabristanında bulunması, bu ailenin aslen Ahlatlı olduğunu düşündürmektedir. Bu aileden gelen hükümdarlara tâbi olanlara da sonradan bu ismin verilmiş olması muhtemeldir.

rımlarının yerleştirildiği sıkışık nesih harflerle kabartma olarak yazılan sanat-kâr kitabesi bulunmaktadır :

عمل استاد بو عس ابن (بن) شمسك ادراي الحلاطی

«*Ahlath Üstad Bûus b. Şemsîk ed-Darrabî'nin eseri*»

Kitabenin altında iç içe iki bordürün çevrelediği sivri kemerli tezyinî bir niş mevcuttur. Dıştaki enli bordürün üzeri rûmîlerle, içtekinin ise filigran tarzında işlenmiş geometrik bir örgü ile süslenmiştir.

Eser kompozisyon bakımından bir yenilik getirmediği gibi, XIV. asrın ilk yarısında gördüğümüz itinalı işçilikten de mahrumdur.

Şahidenin arka yüzünde, yukarıda, iki sıra iri ve basit mukarnas yer almaktadır. Kaba bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır :

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المغفور القصور العمر المنص بشبابه المحتاج الى رحمة الله تعالى

امير سليمان

ابن المرحوم

شيخ امين بن

المرحوم امير

بهاء الدين

الروشكى توفى

في غرة شهر

ذو(ذی) الحجة سنة

سبع و ...

.....

«Bu kabir merhum *Emîr Bahau'd-Dîn* oğlu *Şeyh Emîn* oğlu said, şehid, merhum, mağfur, kısa, ömürlü, gençliğine doymamış, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Süleyman er-Roşki*'nindir. (7)?7 yılı Zilhicce ayının birinci günü vefat etmiştir.»

Kitabesinin tarihi ihtiva eden kısmı aşındığı ve tam olarak okunamadığı için lâhdin hangi yılda yapıldığını kesin olarak tesbit etmek mümkün olamamaktadır. Ancak, hemen yanında bulunan ve aynı sanatkâr tarafından yapılmış olan *Arzu Hatun*'un lâhdi (Kat. Nu. 102) 780/1378 tarihini taşıdığına göre bu eserin de ona yakın bir tarihte yapılmış olduğu ileri sürülebilir.

*Emîr ve Emîrzade Hüsamu'd-Devleti ve'd-Dîn Emîr Birmiş b. Emîru'l-kebir
Emîri mısır b. Hacı Zeynu'd-Dîn er-Roşki'nin* ²⁰⁷ şahideli lâhdi (297 - 298. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında, güney-kuzey doğrultusunda açılan yolun batı tarafında kalan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüş, şahideyi yosun kaplamıştır.

Sandûka $2.12 \times 0.60 \times 0.10$ m.; şahide $2.39 \times 0.60 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, geometrik bir örgü ile bunların aralarını dolduran rûmî kıvrımlarının terkibinden meydana gelen bir pano, bunun altında, düz bir çerçeve içinde, nesihle kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır :

«*Üstad Ali'nin oğlu Kasım'ın eseri*»

عمل قاسم ابن (بن) استاد علي

Kitabenin altında, yine ince şeritlerle örülen ve araları rûmî kıvrımları ile doldurulan girift bir desen ile daha altta, iç içe iki bordürle çerçevelenen sivri kemerli tezyinî büyük bir niş yer almaktadır. Nişi dıştan kuşatan enli bordürün yüzüne nesihle kabartma olarak Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti yazılmıştır. İçteki ince bordür filigran tarzında işlenen geometrik bir örgü ile süslenmiştir.

Nişin içini zemini rûmîlerle doldurulmuş oniki kollu üç yıldızdan müteşekkil geometrik bir ağ kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde dört niş motifi yanyana sıralanmaktadır.

Bu şahidede de XIV. asrın alışılmış şekilleri kabalaşmış bir işçilikle devam ettirilmektedir.

Şahidenin arka yüzünde alınlığa üç sıra mukarnas yerleştirilmiştir.

Okunaklı fakat kaba bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki oniki satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تعطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد المرحوم المغفور له المصير المحتاج الى رحمة الله تعالى
و غفرانه ا
مير و امير

زاده حسام
الدولة و الدين
امير برمش ابن
الامير الكبير امير
مصر ابن (بن) المرحوم
حاجي زين الدين
الروشي تو
في شهر ربيع
الآخر سنة خمسة
عشر و ثمانماية
كل نفس ذائقة
الموت كل من
عليها فان

«Ey Allah! Bu lâhidde yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Merhum *Hacı Zeynu'd-Dîn Roşki* oğlu Emîru'l-kebîr (Terimler ced. bk.), Emîri mısır (Terimler ced. bk.) oğlu said, şehid, merhum, mağfur, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac *Emîr ve Emîrzade Hüsamu'd-Devleti ve'd-Dîn Emîr Birmiş* 815 yılı Rebiülâhır ayında (Temmuz 1412) vefat etmiştir.»

Kitabenin altındaki son üç satırda nesihle dişi olarak, Âli İmran ve Rahman Sûrelerinden kısa birer âyet yazılmıştır.

106

Paşa Hatun binti Emîru'l-kebîr Emîr Şeyh Şeref b. Emîru'l-Ekber Emîn b. Emîr Zeynu'd-Dîn er-Roşki 'nin²⁰⁸ şahideli lâhdi.

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında, kuzey - güney doğrultusunda açılan yolun batı tarafında kalan bu lâhdin, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüştür. İyi durumda olan şahidenin yosunları temizlenmiştir.

Sandûkanın uzunluğu 1.70 m. genişliği 0.64 m.; şahidenin yüksekliği 1.98 m., genişliği 0.46 m., kalınlığı 0.21 m. dir.

Şahidenin ön yüzünün alınlığında, yanyana sıralanan üç tezyinî nişten meydana gelen bir pano mevcuttur. Nişlerin içini rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Bu panonun altında düz silmelerle çerçevelenen imza kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, harflerinin araları rûmîlerle süslenmiş olan iri ve itinalı bir nesihle kabbartma olarak yazılmıştır :

«*Üstad Ali* 'nin oğlu *Kasım* 'ın eseri»

عمل قاسم بن استاد علي

²⁰⁸ Bk. 206. not.

Kitabenin altında ince şeritlerin meydana getirdiği geometrik girift desenlerle ince rûmî ağlarının terkiib edildiği bir pano yer almaktadır.

Daha altta, iç içe iki bordürle çevrelenen tezyinî büyük bir niş bulunmaktadır. Dıştaki enli bordürün üzerine itinalı bir nesihle kabartma olarak Âyetü'l-Kürsî yazılmış; içteki ince bordür rûmîli bir su ile süslenmiştir. Nişin içini, tomurcukları üst üste sıralanan yoğun rûmî örgüleri doldurmaktadır.

Küçük farklarla alınlıktakinin tekrarı olan etekteki dört nişli bir pano ön yüzün kompozisyonunu tamamlamaktadır.

Eser kompozisyon ve motif bakımından XIV. asrın alışılmış şekillerini kaba ve itinasız bir işçilik devam ettirmektedir.

Şahidenin arka yüzünde, alınlıkta, iki sıra mukarnas yer almaktadır.

Kaba bir nesihle dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan oniki satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تعطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السميدة الشهيدة المرحومة القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى
 پاشا خاتون
 بنت الامير
 الكبير مرحوم
 امير شيخ شرف
 ابن امير ال
 كبير امير
 (بن) ابن تكين بن
 امير عز الدين
 الروشكى تو
 في شهر رجب
 ثمان (٤) . . .
 و سبماية

«Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu kabir *Emîr İzzu'd-Dîn er-Roşkî* oğlu *Tekin* oğlu *Emîru'l-kebîr* (Terimler ced. bk.) *Emîr* ... oğlu *Emiru'l-kebîr* merhum *Emîr Şeyh Şeref*'in kızı saide, şehide, merhume, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Paşa Hatun*'undur. 78(?) (13??) yılının Receb ayında vefat etmiştir.»

Kitabenin tarihi ihtiva eden kısmı aşınmış olduğu için okunamamaktadır. Ancak, hemen yanında bulunan ve aynı sanatkâr tarafından yapılmış olan *Emîr Birmiş*'in lâhdi (Kat. Nu. 105) 815/1412 tarihini taşıdığına göre bu eserin de ona yakın bir tarihte 790 - 800 arasında, yapılmış olduğu ileri sürülebilir.

107

Hoca Muhammed b. Hüseyin b. Ahî Kadî'nin şahideli lâhdi (301 - 303. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Bütünü iyi durumda olan lâhdin yosunları da temizlenmiştir.

Sandûka $2.19 \times 0.59 \times 0.25$ m.; şahide $1.99 \times 0.59 \times 0.27$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne, içinde üç rozet bulunan iki başlı bir niş motifi işlenmiştir. Yan yüzlerinde boydan boya uzanan kalın silmeler belirli aralıklarla, üst ve alt kenarlarda küçük, ortada iç içe bir büyük bir küçük madalyonlar teşkil etmektedir.

Şahidenin dış yüzü XIV. asrın ilk çeyreğinde gelişmiş olarak görülen ve muhtelif sanatkarlar tarafından küçük bazı değişikliklerle tekrarlanan bir kompozisyonun bir varyantını ihtiva etmektedir. Alınlıkta boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan çok ince ve sık rûmî ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların yivli düz bir şerit hâlinde uzayarak köşeli örgüler teşkil ettikten sonra yine rûmî filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır. Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen sanatkar kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir rûmî ağının kapladığı zemin üzerine kaba bir nesihle kabartma olarak yazılmıştır :

«*Üstad Kasım*'ın talebesi *Ahmed*'in eseri» عمل احمد شاگرد استاد قاسم

İmza kitabesinin altında, yine bütün zemini kaplayan ince ve sık rûmî ağlarının üzerine, yuvarlak profilli ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mühlhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin orta kısmını düğmeli, sık rûmîlerin ördüğü bir zemin üzerine kaba bir nesihle yazılan Âyetü'l-Kürsî'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Gemi teknesi kemerin köşeliklerini yoğun rûmî kıvrımları üzerine yerleştirilmiş, uçları rûmî kıvrımları ile biten yivli şeritlerin teşkil ettiği kaba bir geçme süslemektedir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de geometrik örgülü ince bir bordür ile çevrelenmiştir. Nişin içini sık rûmî ağlarının teşkil ettiği zemin üzerinde, yivli şeritlerin meydana getirdiği, yuvarlak çerçeveler içine alınmış sekiz köşeli yıldızlardan üreyen geometrik bir örgü kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde, içleri ve köşelikleri rûmîlerle doldurulmuş olan kırma kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Bütün cephede motifler dik ve derin olarak oyulmuşlardır.

Şahidenin iç yüzünde, üstte, içleri yuvarlak ve alttaki dilimleri bir aşırı rûmî motifleri ile süslü dört sıra mukarnas yer almaktadır. Nesihle dışı olarak oyulan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş ve birbirinden kalın silmelerle ayrılmış olan dokuz satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin son üç satırı tarihi ihtiva etmektedir :

اللهم تمطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السميد الشهيد الشاب الحافظ القطير (القصير) العمر في الحسن الصورة
و الهيئة لتحضر على مراداته المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه
مقرى خواجه محمد
ابن المرحوم حسين
ابن المغفور حسن بن
المرحوم اخي القاضي
تغمدهم الله بغفرانه
توفى في منتصف شهر
جاذى الاول
من شهور سنة ثلاث
و عشرين و ثمانماية

«Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu lâhid merhum *Ahî Kadı* oğlu mağfur *Hasan* oğlu merhum *Hüseyn* oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), hâfız, kısa ömürlü, güzel yüz ve endamlı, muradına erememiş, Yüce Allah'ın gufranına ve rahmetine muhtac *Hoca Muhammed*'indir. Allah onları afvetsin. 823 yılının Cemazilevvel ayının ortasında (Mayıs 1420) vefat etmiştir.»

Kitabenin altındaki iki satırda okunamayan bir dua yer almaktadır.

Bu lâhdin şahidesi XIV. asrın bir kompozisyonunu taşımakla beraber motifler ve işçilik kabalaşmıştır. Eser Ahlat mezartaşlarındaki gerilemenin ve bozulmanın bir örneğidir.

108

Kime ait olduğu bilinemeyen şahideli lâhid (304 - 305. res.).

Kırmızı tüften yapılmış bulunan *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandükadan müteşekkildir. İyi durumda olan lâhdin yosunları kısmen temizlenmiştir.

Sandûka $2.15 \times 0.42 \times 0.24$ m.; şahide $1.84 \times 0.55 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri boş bırakılmış, yalnız üst yüzüne büyük bir niş şekli işlenmiştir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, altı köşeli iki yıldız şeklinde düzenlenen naturalist yaprak ve çiçeklerle, bunları çerçeveleyen yivli şeritlerin meydana getirdiği bir pano bulunmaktadır. Çiçekli yıldızların aralarında kalan boşluklar karakterini kaybetmiş rûmî motifleri ile doldurulmuştur. Panonun alt kenarını zencirekli bir silme sınırlamaktadır. İki kenarda aşağı dönen bu silme, alttaki sivri kemerli büyük nişin kemer kavislerinin başladığı seviyeye kadar inerek kesilmektedir.

Niş birkaç sıra bordür ve silme ile kuşatılmıştır. Dıştaki enli bordür yarım palmet yapraklarının teşkil ettiği, herbiri içinde bir tomurcuk ihtiva eden halkaların geçmeli olarak birbirine eklenmesi ile üreyip giden rûmî suyun bozulmuş bir örneği ile kaplanmıştır. Bu bordürün içinde zencirekli bir silme, daha içte filigran tarzında işlenmiş ince bir bordür yer almaktadır.

Kemer köşelikleri ve nişin içi belirli bir karakteri bulunmayan bu nebatî asıllı motiflerin sık örgüleri ile doldurulmuştur.

Şahidenin eteğinde altı köşeli yıldızlardan üreyen petek tarzında bir pano bulunmaktadır.

Şahidede dik ve derin oygularla ışık-gölge kontrastı ustalıkla tanzim edilmiştir. İşçilik itinalı ve temizdir. Fakat kompozisyonda ve motiflerde yapılmak istenen değişiklik başarılı olamamıştır. Eteki geometrik ağ, üstteki nebatî motiflerle hiç uyuşmadığı gibi, bu nebatî motifler de belli bir karakter taşımayan soysuzlaşmış örneklerdir. Bu şahide Ahlat taş işçiliğindeki inhitatın habercisidir.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, üç sıra mukarnas yer almaktadır. Adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altındaki sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen yedi satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Yazı dişi olarak oyulmuş işlek bir nesihtir. Matkapla oyulmuş olan noktalar, çok yuvarlak ve harflere göre büyüktür.

Kitabenin yosunla kaplı olan kısımları tam olarak okunamamaktadır. Tarih kitabesine göre, eser 886 yılının Rebiülevvelinde (Mayıs 1481) vefat eden bir kimse için yapılmıştır.

Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Kasım'ın şahideli lâhdi (306 - 308. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka yana doğru kaymış, şahidenin ön yüzünün alt kısmı tamamen harap olmuştur. Şahideyi kaplayan kalın yosun tabakası temizlenmiştir.

Sandûka $2.32 \times 0.53 \times 0.28$ m.; şahide $2.85 \times 0.53 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiş; yan yüzler boş bırakılmıştır.

Şahidenin ön cephesinde, üstte, üzerleri taramalı ince yarım palmet yapraklarının geçmeli olarak yukarıdan aşağıya üç sıra hâlinde ördüğü halkalarla, bu halkalardan büyüklerinin ve halkalar arasındaki boşlukların zeminini kaplayan son derece ince işlenmiş yoğun rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği büyük bir pano yer almaktadır. Halkalar yukarıdan aşağıya bir küçük, bir büyük sırasıyla dizilmekte ve küçük halkaların içlerini filigran tarzında işlenmiş örgülü desenler doldurmaktadır.

Alınlık panosundan düz bir silme ile ayrılmış olan ikinci bir panoda XIV. asır şahidelerinde çok gördüğümüz bir kompozisyonun maniyerizme düşmüş bir örneğini buluyoruz. Bu panoda çok ince rûmî kıvrımları ile kaplanmış olan derin zeminin üzerinde, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen yuvarlak profilli ince şeritlerin ördüğü girift desenler yer almaktadır. Örgüler arasındaki boşluklar filigran tarzında işlenmiş peteklerle doldurulmuştur.

Daha altta, ayrıca düz silmelerle çerçevelenmiş imza kitabesi bulunmaktadır. Kitabe sık rûmî kıvrımlarının örttüğü derin zemin üzerine kaba bir sülüs ile kabartma olarak yazılmıştır :

«*Kasım b. Muhammed*'in eseri»

عمل قاسم ابن (بن) محمد

İmza kitabesinin altındaki kısım tamamen harap olmuştur. İzlerinden anlaşıldığına göre, burada üzerinde bir âyet taşıyan sivri kemerli bir niş bulunmakta idi.

Bütün cephede oygu dik ve derin; işçilik son derece maharetlidir. Şahidenin nispetlerinde dikkati çeken bir değişme görülmektedir. Bu taş evvelki asırların eserlerine kıyasla daha ince - uzun bir proporsiyona sahiptir. Panolardaki çok ince işlenmiş derin zemin ile bu zemin üzerindeki iri kabartma desenlerin teşkil ettiği tezat, esere uzaktan plâstik bir ifade verdiği gibi, küçük satırlar üzerinde temin edilen ışık - gölge kontrastı da panolara yakından bir dantelâ görünüşü

şü kazandırmaktadır. Bununla beraber, panoların nispetlerinin bozulması ve bu maniyerizm bir inhitat devrinin açık belirtisidir.

Şahidenin arka tarafında, alınlıkta, üst kenarı rûmîli bir bordürle sıralanan zengin profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır. Bu çıkıntıyı şahidenin satına bağlayan dilimler, bir aşırı olarak, rûmîlerle süslenmişlerdir.

Sülüse çalan bir nesihle dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür halinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen on satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السميد الشهيد المرحوم المظلوم القصير العمر الكثير الحسرة المحتاج الى رحمة
الله تعالى
و غفرانه
شمس الدين
محمد ابن (بن)
القاضي
القضاة فخر
المللة و الدين
قاسم توفى في
شهر رجب
سنة ثمان و تسعمائة

«Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu mezar ka-
diu'l - kudat (Terimler ced. bk.), dinin ve milletin iftiharî *Kasım* oğlu said, şehid,
merhum, mazlûm (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, hasret dolu, Yüce Allah'ın
rahmet ve gufranına muhtac *Şemsu'd-Dîn Muhammed*'indir. 908 yılının Receb
ayında (Ocak 1502) vefat etmiştir.»

110

Şahmer Hatun binti Kasım b. Kerimu'd-Dîn'in şahideli lâhdi (309 - 311. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezar-
lığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biç-
minde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir.

Sandûka $2.24 \times 0.51 \times 0.32$ m.; şahide $2.38 \times 0.51 \times 0.20$ m. ölçüsündedir.

Sade olan sandûkanın üst yüzünde büyük bir niş motifi oyulmuştur.

Şahidenin dış yüzünde, alınlık panosunda, boş yer bırakmaksızın bütün
zemini kaplayan ince ince işlenmiş yoğun rûmî ağlarının üzerinde, geometrik

olarak düzenlenen, üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların, yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra uçları yine rûmî yaprakları ile nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Daha altta, alınlık panosundan burmalı bir silme ile ayrılan ve ince, sık rûmî kıvrımları ile kaplı bir zemin üzerinde ince şeritlerin meydana getirdiği, örgülü kûfiden mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano bulunmaktadır. Bu panoda bazı halkaların içleri filigran tarzında işlenmiştir.

Bu panonun altında, düz silmelerle sınırlanan geometrik örgülü ince bir bordürün çerçevelediği sanatkar kitabesi yer almaktadır. Kitabe, ince ve sık bir rûmî ağının üzerinde arkaik bir sülüsle kabartma olarak yazılmıştır.

«Kasım b. Muhammed'in eseri»

عمل قاسم ابن (بن) محمد

Derinde kalan ince ve yoğun rûmî ağları ile üstte yer alan iri harfli kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Kitabenin altında çok ince ve sık rûmî kıvrımlarının dolaştırıldığı bir zemin üzerine güzel bir sülüsle kabartma olarak yazılan Âli İmrân Sûresinin 18. âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano bulunmaktadır. Sivri uçlu bir yaprakla nihayetlenen sivri kemerli nişin köşeliklerini, zemindekiler ince ve sık üsttekiler ise iri olmak üzere, iki katlı işlenmiş rûmîler doldurmaktadır. Üstteki rûmî yapraklarının satırları ayrıca ince taramalarla süslenmiştir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de geometrik örgülü dar bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zemini örten ince ve yoğun rûmî tabakasının üstünde yuvarlak profilli şeritlerin meydana getirdiği sekiz kollu üç yıldız kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde ortaları oluklu şeritlerin teşkil ettiği kaba bir örgü mevcuttur.

Şahidenin iç tarafında, yukarda, karakterini tamamen kaybederek bir kemer şeklini almış, çift başlı, stilize bir ejder motifi bulunmaktadır. Çıkıntılı olarak yapılan kemerin üstü ve içerlek olarak kalan köşelikleri rûmîlerle süslenmiştir. Kemerin çerçevelediği boşluk mukarnaslarla doldurulmuştur. Bu çıkıntıyı zemine bağlayan dilimler de bir aşırı olarak rûmîlerle kaplanmıştır. Daha önceleri şahidelerin iç taraflarının alınlığında ayrı ayrı görülen kemer şeklinde stilize edilmiş ejder motifi ve mukarnas, burada terki edilmek istenmiştir. Her ikisinin de karakterini kaybettiği bu terki başarılı olmamıştır.

Çiçekli, işlek bir sülüsle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesin-

den başlayarak, alınlığın altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içindeki enli silmelerle birbirinden ayrılan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin tarih kısmını ihtiva eden son üç satırı dişi olarak oyulmuştur :

اللهم اغفر (ساكن) هذه روضة (الروضة) السميدة الشهيدة المرحومة المظلومة المغفورة الصالحة السيدة الراكمة الساجدة
العالة العابدة القصير (العمر) المحتاج
الى رحمة الله تعالى
وغفرانه
شاه مر خاتون
بنت القاضي
القضاة فخر
الملة و الدين
قاسم ابن (بن) القاضي
كريم الدين
توفيت من
شهر رمضان
سنة عشر
و تسمائة

«Ey Allah! (Burada yatana) mağfiret et. Bu kabir Kadı *Kerîmu'd-Dîn* oğlu, dînin ve milletin iftiharî, kadiu'l-kudat (Terimler Ced. bk.) *Kasım* 'ın kızı saide, şehide, merhume, mazlûme (Terimler Ced. bk.), mağfure, dinin emirlerine uyan, seyyide (Terimler ced. bk.), namaz kılan, ibadet eden, asîl, âlime, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Şahmer Hatun*'undur. 910 yılının Ramazan ayında (Şubat 1505) vefat etmiştir.»

XVI. asrın başında yapılmış olan bu eserde şahidenin nisbetleri değişmiş ve yazı sülûse dönmüş olmakla beraber, sanatkâr XIV. asrın bir kompozisyonunu ve motiflerini yeniden canlandırmıştır.

111

Mevlâna Kadı Kasım b. Kadı Abdu's-Samed b. Kadı Muhammed'in şahideli lâhdi (312 - 316. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmının kuzeyinde olan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare sandûkadan müteşekkildir. İyi durumda olan lâhdi kaplayan yosun tabakası temizlenmiştir.

Sandûka $2.37 \times 0.56 \times 0.26$ m.; şahide $2.87 \times 0.56 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiş; yan kenarları, ortalarında stilize birer çiçek motifi ihtiva eden üst üste iki kıvrımdal şeridi ile süslenmiştir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlık panosunda, boş yer bırakmaksızın bütün zemini kaplayan ince ince işlenmiş yoğun rûmî kıvrımlarının üzerinde, düz şeritlerin ördüğü sekizer köşeli yıldızlardan üreyen son derece girift geometrik bir ağ bulunmaktadır.

Alınlık panosundan zencirekli ince bir silme ile ayrılan ikinci panoda, XIV. asır şahidelerinde çok rastladığımız bir desenin devamını görüyoruz. Bu panoda sık rûmî kıvrımları ile kaplanmış olan zemin üzerinde, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen yuvarlak profilli ince şeritlerin ördüğü girift desenler yer almaktadır.

Daha altta, geometrik örgülü ince bir bordürün çerçevelediği sanatkâr kitabesi mevcuttur. Kitabe sık rûmî kıvrımlarının kapladığı bir zemin üzerine kaba bir sülûsle kabartma olarak yazılmıştır :

«Kasım b. Muhammed'in eseri»

عمل قاسم ابن (بن) محمد

Derinde kalan ince ve yoğun rûmî ağırları ile üstte yer alan iri harfli kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Kitabenin altında, iç içe iki bordürün çevrelediği, tepesi bir rûmî yaprağı ile nihayetlenen sivri kemerli tezyinî bir niş bulunmaktadır. Dıştaki enli bordürde, çok ince ve sık rûmî kıvrımlarının dolaştırıldığı bir zemin üzerine, sülûse dönmüş işlek bir nesihle kabartma olarak ölüm ile ilgili farsça, hikmetli bir cümle yazılıdır.

خوش خلعتست عمر بهر قآمد بشر

لیکن منیست بهر فکرکه کونه است

«Her fikir sahibi insan için (bilinen) bir gerçektir ki, ömür kısa bir elbise gibidir.»

İçteki ince bordür geometrik bir örgü ile süslüdür. Kemer köşelikleri, alttakiler çok ince, üsttekiler iri olmak üzere çift katlı işlenmiş rûmîlerle doldurulmuştur. Nişin içi de iki katlı kabartmalarla süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık rûmî ağırları kaplamaktadır. Bu zeminin üzerinde, uçları nişin iç bordürüne taşan iri palmet, rozet ve nar (?) motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri de ayrıca filigran tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde, ortaları oluklu şeritlerin teşkil ettiği kaba bir örgü bulunmaktadır. Bu kalın ve kaba örgü üst kısımlarda gördüğümüz motiflerle ve ince işçilikle uyuşmamaktadır.

Bütün cephede iki katlı dik ve derin oygular ile ışık - gölge kontrastları çok ustaca ayarlanmıştır. Şahidenin nisbetlerinde bariz bir değişme dikkati çekmektedir. Şahide evvelki asırların eserlerine göre daha ince uzun bir proporsiyona sahiptir. Panolardaki çok ince işlenmiş derin zemin ile, bu zemin üzerinde iri kabartma desenlerin teşkil ettiği tezaad, esere uzaktan plâstik bir ifade verdiği gibi, küçük satırların üzerinde temin edilen ışık - gölge kontrastı da panolara yakından bir dantelâ görünüşü kazandırmaktadır. Bununla beraber panoların nisbetlerinin bozulması, etekteki örgü ve maniyerizme kaçan detaylı işçilik bir inhitatın açık belirtileridir.

Şahidenin arka yüzünün alınlığındaki panoda, XIII. asrın sonu ile XIV. asrın başında görülen kemer şeklinde stilize edilmiş ejderler ile XIII. asrın son çeyreğinde başlayan ve devam eden mukarnas sıralarının terakib edildiği görülmektedir. İnce rûmî kıvrımlarının doldurduğu bir zemin üzerine yüksek kabartma olarak işlenmiş olan iki dilimli kemerin uçları açılmış birer ejder ağzını hatırlatan iri kıvrımlarla nihayetlenmektedir. Kemerin bütün yüzü balık sırtı deseninde ince ve sık çizgilerle süslenmiştir. Kemerin çerçevelediği boşlukta ve bu kısmın altında üç sıra zengin profilli mukarnas bulunmaktadır. Bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimler, bir aşırı ince rûmî kıvrımları ile doldurulmuşlardır. İşlek bir sülüsle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçevenin içinde yer alan on satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تعطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذه (هذا) اللحد السميد الشهيد المرحوم المغفور المسود الشاب الاجل القصير العمر
المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه
مو(لا)نا الامام
العام (العالم) الكام (الكامل)
الفاضل الوارح (الوارع)
مولانا قاضي قاسم
ابن قاضي كريم الدين
ابن قاضي عبد الصمد
ابن قاضي محمد
توفي في شهر ربيع
الآخر من شهر سنة
اثنا عشر و تسماية

«Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatine lûtfeyle. Bu lâhid Kadı *Muhammed* oğlu Kadı *Abdu's-Samed* oğlu Kadı *Kerimu'd-Dîn* oğlu said, şehid, merhum, mağfur, mes'ud, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac, mevlâna, imam, âlim, kâmil, fazıl, vâri (Terimler ced. bk.), mevlâna Kadı *Kasım* 'ındır. 912 yılının Rebiülâhir ayında (Ağustos - Eylül 1506) vefat etmiştir.»

Kitabenin altındaki boşluğa dişi olarak yazılmış dört satırlık bir dua yerleştirilmiştir.

Bu lâhidde gömülü olan Mevlâna Kadı *Kasım* 'ın tanzim ettiği bir vakfiye dolayısıyla, XVI. asrın başında Ahlat kadısı olduğunu biliyoruz. Bu tarihlerde bu kadı ailesi Ahlat'ta karışıklık çıkarmış ve şehre hâkim olmak istemiştir.²⁰⁹

112

Veys b. Kadı Kerimu'd-Dîn b. Kadı Abdu's-Samed 'in şahideli lâhdi (317 - 319. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmının kuzeyinde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka iyi durumdadır. Şahidenin ön yüzünün alt kısmı aşınmış ve bozulmuştur. Lâhdi kaplayan yosun tabakası temizlenmiştir.

Sandûka $2.31 \times 0.53 \times 0.28$ m.; şahide $215 \times 0.54 \times 0.25$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiş, yan kenarları, yuvarlak profilli kalın silmelerin teşkil ettiği, tezyinî niş sıraları ile süslenmiştir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, ince şeritlerle geçmeli olarak örülen halkaların teşkil ettiği dizilerle halkaların aralarındaki boşlukların zeminini kaplayan yoğun rûmî kıvrımlarının terkeb edildiği kare biçiminde bir pano yer almaktadır. Halkalar, yukardan aşağıya doğru, bir küçük bir büyük olmak üzere dört sıra hâlinde dizilmekte, küçük halkaların içlerini petekler doldurmaktadır.

Alınlık panosundan düz bir silme ile ayrılan ikinci panoda, XIV. asır şahidelerinde çok rastladığımız bir desenin devamını görmekteyiz. Bu panoda sık rûmî kıvrımları ile kaplanmış olan zemin üzerinde, uçları rûmî kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin ördüğü girift desenler yer almaktadır.

²⁰⁹ A. Ş. Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, 54 - 59. s.

Daha altta, geometrik örgülü ince bir bordürün çerçevelediği sanatkar kitabesi mevcuttur. Sık rûmî kıvrımlarının örttüğü zemin üzerine kaba bir sülûle kabartma olarak yazılan kitabe, bir kısmı bozulmuş olmakla beraber, kalan izlere göre okunabilmektedir :

«Kasım b. Muhammed'in eseri»

عمل قاسم ابن (بن) محمد

Kitabenin altında, çok harap olmuş olan, nişli büyük bir pano bulunmaktadır. Sivri kemerli nişi iç içe iki bordür çevrelemektedir. Dıştaki enli bordürde, ince ve sıkı rûmî kıvrımlarının kapladığı bir zemin üzerinde, sülûse çalan nesih harflerle kabartma olarak yazılan fakat bozulduğu için okunamayan bir yazı yer almaktadır. İçteki ince bordürün üzerindeki desen de seçilememektedir. Kemer köşelikleri, alttakiler çok ince, üsttekiler iri olmak üzere çift katlı işlenmiş rûmîlerle doldurulmuştur. Nişin içinde, ince rûmî kıvrımlarının üzerine işlenmiş olan bir yıldız ağının bir parçası kalmıştır.

Bütün cephede itinalı ve ince bir işçilik hâkimdir. Küçük satırlar üzerinde temin edilen ışık - gölge kontrastı, panolara bir dantelâ görünüşü vermektedir. Alınlık panosundaki desen ve maniyeizm kaçan detaylı işçilik bir inhitatın belirtileridir.

Şahidenin arka yüzünde, alınlıkta, üst kenarı rûmîli bir bordürle sınırlanan iki sıra mukarnas yer almaktadır. Bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimler, bir aşırı olarak, rûmîlerle süslenmişlerdir.

İnce rûmî kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine sülûse çalan bir nesihle kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş on satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

اللهم تطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذه (هذا) الأحد السعيد الشهيد المرحوم المظلوم المفقور المسود الشاب
الاجل القصير العمر المحتاج الى

رحمة الله

تمالى و غفرانه

فخر الملة و الدين

ويس ابن (بن)

قاضي كريم الدين بن

قاضي عبد

الصمد توفى

في شهر رمضان

المبارك سنة اربع

عشر (عشرة) و تسعمائة

«Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu kabir Kadı *Abdu's - Samed* oğlu Kadı *Kerimu'd-Dîn* oğlu said, şehid, mazlûm (Terimler ced. bk.), mağfur, mes'ud, şabb (Terimler ced. bk.), yüce, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac, dinin ve milletin iftiharî *Veyis*'indir. 914 yılının mubarek Ramazan ayında (Aralık 1508 - Ocak 1509) vefat etmiştir.»

Bu lâhid Ahlat mezarlıklarında, sanat değeri taşıyan son eserdir. Meydanlık kabristanında takriben bir asırlık bir fasıladan sonra birdenbire ortaya çıkan *Kasım b. Muhammed*'in birkaç eseri, XIV. asrın geleneklerini değişmiş olan yeni bir zevk içinde canlandırma teşebbüsünün örnekleridir. Ancak bu teşebbüs uzun ömürlü olmamış, Ahlat'ta bu sanat kısa süren bu pırıltıdan sonra tamamen sönüştür.

113

Mecdu'd-Dîn Muhsin'in şahideli lâhdi (320. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış olan dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüş, şahide yer yer aşınmış ve yosun tutmuştur.

Şahide $1.41 \times 0.61 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünü, nesihle dişi olarak yazılmış Âyetü'l-Kürsî bir bordür hâlinde kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde, üst kısmı Bursa kemerine benzeyen büyük bir niş şekli yer almaktadır. Nişin içine, kulplarından uzun birer kordonla asılmış olan iri bir kandil motifi yerleştirilmiştir. Oygu sathî, tezyinat sade ve basittir.

Kitabeler şahidenin iç tarafında bulunmaktadır. İtinasız bir nesihle dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak bir bordür hâlinde taşı üç yandan kuşatmakta ve çerçevenin içine yerleştirilmiş dört satırda devam ederek tamamlanmaktadır :

(هذا قبر) السعيد الشهيد المحتاج الى رحمة الله محمد الدين محسن عفا الله (عفى الله عنه)

توفي في شهر

شعبان المبارك

سنة سبع و ار

بعين و ستمائة

«(Bu kabir) said, şehid, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, *Mecdu'd-Dîn Muhsin*'indir... (Allah onu afvetsin!). 647 (1249) yılında vefat etmiştir.»

Kitabenin altında iki satırlık bir dua; daha altta yuvarlak bir çerçeve içine alınmış olan bir Süleyman mührü; bunu takiben de kulplarından asılmış iki küçük kandil motifi bulunmaktadır.

114

Üstad Alemu'd-Dîn Sencer es-Sâyig'in şahideli lâhdi (321 - 322. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka kısmı toprağa gömülmüştür. İki yüzünde de alt kısımları aşınmış olan lâhdin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka $2.11 \times 0.64 \times 0.10$ m.; şahide $2.20 \times 0.64 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü, nesihle dişi olarak yazılmış Tevbe Sûresinin 21. Âyeti bir bordür hâlinde kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde, üstte, boş bırakılmış, içerlek bir kitabelik yer almaktadır. Kitabenin altında kalan sâhada kulplarından uzun birer kordonla asılmış büyük bir kandil motifi bulunmaktadır. Kandilin ve kordonların etrafını halkalar çizen iri rûmî motifleri sarmaktadır. Kordonların uçları da iri bir palmet motifine bağlanmaktadır.

Oygu dik fakat sathîdir. Bu şahide kandilli olanların en itinalı en güzel örneklerinden biridir.

Şahidenin iç tarafında, adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe bulunmaktadır. Nesihle yazılmış olan kitabe kabartma olarak şahidenin sağ alt köşesinden başlamakta, bir bordür hâlinde taşı üç yandan kuşatarak bu çerçeve içindeki beşinci satırdan sonra zemine oyulmuş olarak devam etmektedir. Kitabenin son kısmı bozulmuş olduğu için okunamamaktadır :

(هذا) قبر السيد الشهيد الغريب المحتاج الى رحمة الله تعالى الاستاد علم الدين سنجر الصايغ بن عبد الرحيم الناصري الذي

توفي في بحسرة ولده الشاب (قصير)

العمر شمس

الدين شرين

توفي ببقام

اران سنة اثنين

.....
و تسمين و ستماية
المذكور
علم الدين
سنجر توفى
.....

«(Bu) kabir *Abdu'r-Rahim en-Nasiri* oğlu said, şehid, garib, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Üstad *Alemu'd-Dîn Sencer es-Sâyig*'indir. 692 (1293) yılında İran'da bir memuriyeti (sırasında) ölen genç ve kısa ömürlü oğlu *Şemsu'd-Dîn Şirin*'in hasretine dayanamayarak ... yılında ölmüştür.»

Bugüne kadar *Meydanlık* kabristanında okuduğumuz üçyüzden fazla mezar kitabesi içinde yalnız üç eserde (bk. Kat. Nu. 47, 83) «üstad» lâkabına rastladık. Mezarlıkta adını bildiğimiz hiçbir mezartaşı ustasının lâhdini bulamadık. Bu durumu izah etmek imkânına henüz sahip değiliz. Ancak, hiçbir eserde imzasını görmediğimiz Üstad *Alemu'd-Dîn Sencer*'in bir mezartaşı üstadı olmadığı muhakkaktır.

Eserin tarihi okunamamakla beraber, kitabede Üstad *Alemu'd-Dîn Sencer*'in, 1293 yılında genç yaşta ölen oğlunun hasretine dayanamayarak öldüğü kaydedildiğine göre bu tarihten sonra çok yaşamadığı anlaşılmaktadır. Buna dayanılarak lâhdin 1293 - 1295 yılları arasında yapıldığı ileri sürülebilir.

115

Kime ait olduğu bilinmeyen şahideli lâhid (323 - 326. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile şahideden bozma bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka yerine kullanılan şahide XIV. asrın ortalarına aittir. Halbuki incelemekte olduğumuz lâhdin şahidesi, aşağıda izah edileceği üzere, XIII. asrın sonunda yapılmıştır. Bu durumda, bilinmeyen bir tarihte, lâhdin bozulmuş olan sandûkasının yerine, aynı ende bir şahidenin bulunup konulduğuna hükmetmek gerekmektedir.

Şahidenin dış tarafında destek olarak kullanılan diğer bir şahide parçasında ise 720/1320 tarihi bulunmaktadır.

Şahidenin iç tarafında alınlık panosunun bir yanı tahrip edilmiş; kitabenin gömülü olan şahsın adını ihtiva eden kısmı aşınarak okunamaz hale gelmiş

tarih kısmı da sonradan sandûka yerine konulan şahide tarafından kapatılmıştır. Yosunları temizlenmiştir.

Sandûka (yerinde bulunan şahide) $1.93 \times 0.77 \times 0.18$ m.; şahide $1.77 \times 0.77 \times 0.22$ m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, nesih celisi ile

«Her nefis ölümü tadıcıdır.»

كل نفس ذائقة الموت

âyeti yazılı bir pano bulunmaktadır. Alınlık panosunun altındaki sâhayı, nesihle dişi olarak yazılan Âli İmran Sûresinin 18. Âyeti bir bordür hâlinde çepe- çevre kuşatmaktadır. Bu çerçeve içine, kulplarından uzun, kalın bağlarla asılmış bir kandil yerleştirilmiştir. Kandilin etrafını dik olarak oyulmuş, düz satırlı kalın ve iri rûmî kıvrımları doldurmaktadır. Motifler kaba fakat işçilik itinalıdır.

Şahidenin arka yüzünde, çıkıntılı alınlık panosunda, rûmî kıvrımlarının kapladığı zemin üzerinde, sivri kemer şeklinde stilize edilmiş, iki başlı, kanatlı ve kulaklı bir ejder bulunmaktadır. Ağzı açık ejderlerin başları, diğer örneklerde (Kat. Nu. 60, 64, 71) olduğu gibi, panonun altındaki köşelerine doğru uzanmış; güneydeki baş tahrip edilmiştir. Ejderin korkunç yüzü detaylı olarak işlenmiş, gövdesini teşkil eden kemerin üzeri bir rûmî su ile süslenmiştir.

Nesihle dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak ejderli panonun altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam etmektedir. Kitabenin okunabilen kısımları şöyledir :

اللهم تعطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذه (هذا) اللحد السعيد الشهيد المرحوم

المظلوم

المغفور

المسمود

الشاب

اجل (الاجل) اقصر

العمر المحتاج

الى رحمة

الله تعالى توفى

فى شهر محرم (م)

.....

«Ey Allah! (Burada yatana) rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. (Bu kabir) said, şehid, mazlûm (Terimler ced. bk.), mağfur, mes'ud, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), pek kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac ... »

Eserin tarihi kesin olarak tesbit edilememektedir. Ancak şahidenin ön yüzü XIII. asrın son yıllarında yapılmış olan bir eserle (Kat. Nu. 114) büyük benzerlik göstermektedir. Keza ejder motiflerini ihtiva eden diğer şahideler de 1300'ün altındaki yıllara tarihlenmişlerdir. Bu lâhdin de 1290 - 1300 yılları arasında yapıldığı ileri sürülebilir.

116

Alâu'd-Dîn Ali b. Alâu'd-Dîn'in şahideli lâhdi (327. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde bir kaide üzerinde bulunan silindirik bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhdin üzeri yer yer yosunlanmıştır.

Sandûka $1.09 \times 0.60 \times 0.51$ m.; şahide $1.81 \times 0.51 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûka yüksek kaidesi ve nisbetsiz derecede kısa boyu ile *Meydanlık* kabristanında rastlanan tek örnektir.

Şahidenin dış yüzü Ayetu'l-Kürsî ile bir bordür hâlinde kuşatılmıştır. Yazı, dişi olarak oyulan itinasız bir nesihtir. Bu çerçevenin içindeki sâhaya taşkın sivri kemerli bir niş motifi işlenmiş; bu nişin içine de uzun bağlarla kulplarından asılmış güzel bir kandil motifi yerleştirilmiştir. Kandilin yukarıda birleşen bağları bir mızrak ucu şeklini almakta ve nişin sivri kemerinin tepesine kadar dayanmaktadır. Kandilin ağzına da alev yerine bir rûmî motifi konulmuştur. Şahidenin cephesinde kompozisyon ve motifler basit, fakat işçilik itinalıdır.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, ayrı demetler halinde, üçer sıralı iki mukarnas kümesi bulunmaktadır.

Nesihle dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan iki satırda devam ederek kesilmektedir. İkinci satırda başlayan tarih kitabesini ihtiva etmesi gereken üç satır boş bırakılmıştır.

هذه روضة السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى علاء الدين على ابن (بن) علاء

الدين يوسف

توفي في

.....

«Bu kabir, *Alâu'd-Dîn Yusuf* oğlu said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, *Alâu'd-Dîn Ali* 'nindir. ... yılında vefat etmiştir.»

Daha altta eksik olarak bir Hadîs yazılıdır.

«Dünya âhiret ehline haramdır...» الدنيا حرام على اهل والآخرة

117

Kerimu'd-Dîn Ahmed 'in şahideli lâhdi (328. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık* kabristanının kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin alt kısımları biraz aşınmış ve yosun tutmuştur.

Sandûka $1.90 \times 0.60 \times 0.20$ m.; şahide $1.87 \times 0.60 \times 0.23$ m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir mihrap şekli işlenmiş, yan kenarları boş bırakılmıştır.

Şahidenin ön yüzü, Âyetü'l-Kürsî ile bir bordür hâlinde üç yandan kuşatılmıştır. Yazı, dişi olarak oyulan itinasız bir nesihdir. Bu çerçevenin içindeki iri rûmî motifleri ile kaplanmış sâhaya bir kandil motifi yerleştirilmiştir. Kandil bu iri motifler arasında önemini kaybetmiştir. Bu şahide kandilli örneklerin içinde en yoğun olarak süslenmiş olanlardan birisidir. Fakat motifler kaba, oygu sathîdir.

Şahidenin arka yüzü, adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabeye ve en altta yer alan iki satırlık bir dîaya ayrılmıştır.

İtinasız bir nesihle dişi olarak yazılmış olan kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak taşı bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan on satırda, devam ederek tamamlanmaktadır.

هذا قبر المولى الامام العالم الفاضل ملك العلماء و... الحافظ كلام الله تعالى المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه

كریم الدین

احمد بن المرحوم
محمد الجريير
توفي في شهر
ربيع الآخر
من شهور سنة
احدى (و) عشرين و
سبعمائة
تغمدها الله
بنفراة

«Bu kabir merhum *Muhammed el-Cerîr* oğlu mevlâ, imam, âlim, fazıl, âlimlerin ve (hâkimlerin) melîki (Terimler ced bk.), hâfız, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac *Kerimu'd-Dîn Ahmed*'indir. 721 yılının Rebiülâhir ayında (Nisan 1321) vefat etmiştir. Allah onu merhameti ile sarsın.»

Bu eser, şahide kompozisyonunda esas unsuru kandil motifinin teşkil ettiği tipin geç örneklerindendir. Bu tipin XIV. asrın ilk yarısında azaldığı görülmektedir.

118

Bir şahide parçası (329. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu parça, *Meydanlık* kabristanının *Kadılar mezarlığı* denilen kısmında bulunan lâhdin düşmüş ve kırılmış şahidesine aittir. Lâhdin dikdörtgen prizma biçiminde olan yekpare sandûkası toprağa gömülmüştür. Şahidenin elimizdeki parçası $0.88 \times 0.55 \times 0.18$ m. ölçüsündedir.

Parçanın ön yüzünde bir yazı bordürünün bir kısmı görülmektedir. Okunaklı bir nesihle dişi olarak oyulan bu yazı Farsça bir şiir veya hikmetli bir sözün parçasıdır. Yazının çerçevelediği anlaşılan sâhada, iki tarafında birer rozet bulunan bir kandil yer almaktadır. Kandilin ağız kısmında, ortadaki kozalağa benzeyen üç yaprak görülmektedir.

Arka yüzünde çözemediğimiz yazı parçaları mevcuttur. Bütünü hakkında bir fikir edinemediğimiz bu eser, ihtiva ettiği değişik motifleri ve ön yüzünde Farsça bir yazı bulunması ile XV. asrın ilk yıllarına ait olmalıdır.

ZUSAMMENFASSUNG

Obwohl der Koran diesbezüglich keine eindeutige und definitive Bestimmung enthält, hat der Islam den Bau von prunkvoll ausgeschmückten und in die Augen fallenden Gräbern nicht gutgeheissen. Diese Stellungnahme geht auf einen von *Muslim* tradierten Prophetenausspruch (Hadis), sowie auf die anfängliche Ausübung zurück. Auch die Gräber sind, genau wie alle anderen Kunstwerke und Kulturgüter, das gemeinsame Produkt des Glaubens, der Bräuche und Kunsttraditionen, sowie der landschaftlichen, wirtschaftlichen und sozialen Gegebenheiten ihrer Umgebung und Zeit. Daher wurden unter dem Einfluss der sich im Laufe der Zeit ändernden Voraussetzungen, der Vielfalt des historischen Erbes in den islamisierten Ländern und der Ungleichheit der alten Bestattungsbräuche der dem Islam beigetretenen Völker, in verschiedenen Gebieten und zu verschiedenen Zeiten Gräber unterschiedlichster Typen gebaut.

In Bezug auf die Vielfalt der Grabtypen, ihrer Abmessungen und Ausschmückung nimmt Anatolien innerhalb der islamischen Welt eine Sonderstellung ein. Die Türken, die Anatolien eroberten, haben hier einerseits ihre alten Gräbertraditionen fortgeführt, andererseits aber unter dem Einfluss landschaftlicher und geschichtlicher Faktoren einige lokale Typen entwickelt. Daher erschien es notwendig, vor einer eingehenden Untersuchung der Grabsteine von Ahlat, die in anderen Teilen Anatoliens vom 12. bis zum 15. Jahrhundert errichteten Grabsteine mit ihren wesentlichen Eigenschaften kurz durchzusehen.

Die Grabsteine zu Konya, Akşehir, Kırşehir, Afyon, Seyidgazi, Sivas und Tokat in Mittelanatolien sind teilweise figuriert. Diese Figuren, sowie einige begleitende Motive, die zum Teil auf schamanische Bräuche zurückgehen, fanden gegen Ende des 13. Jahrhunderts mit den esoterischen Orden (*batınî tarikatlar*) in Anatolien Eingang, konzentrierten sich in den Zentren der Ahi (Futuwwa-Bruderschaften) und Ali-Anhänger (Alevi), und lebten bis in das 19. Jahrhundert weiter, obwohl *Sultan Selim I.* diesen Orden einen schweren Schlag versetzte. In diesem Zusammenhang ist besonders interessant, dass die Tierfiguren (wie Hahn, Kranich und Löwe) und die Zahl der Rosetten sich völlig mit den religiösen Vorstellungen bzw. der Zahlensymbolik der Aleviten decken.

Auch die Grabsteine zu Bursa, İznik, Bergama, Manisa, Aydın, Tire und Milas in West-, sowie zu Erzurum, Alt-Malatya, Malazgirt, Norşin (Muş), dem Dorfe Aşağı Mork (Bitlis) in Ostanatolien, und diejenigen zu Erciş, Reşadiye und Gevaş um den Van-See weisen bezüglich Form, Ausschmückung und Epigraphik örtliche Eigentümlichkeiten auf.

An verschiedenen Orten Anatoliens sind auch Grabsteine in Widder-, Schafs- und Pferdeform vorhanden. In Ahlat wurden z.B. einige Schaf-Standbilder aufgefunden. Obwohl allgemein angenommen wurde, dass Widder- und Schaf-Standbilder den Akkoyunlu und Karakoyunlu zuzuschreiben sind, konnte dieser Punkt bislang nicht eindeutig festgestellt werden. Das Wesen der Pferdestatuen hingegen war gänzlich unerklärt geblieben.

Ein anderes Problem bildet die Tatsache, dass ähnliche Grabsteine sich auch bei den Armeniern und Georgiern nachweisen lassen. Sich auf die Gök-Türken beziehenden archaischen Funden, wie auch den Mitteilungen von Reisenden wie Rubruk und Plano Carpini (13. Jahrhundert) zufolge müssen sowohl die Widder- und Schaf- als auch die Pferde-Steinbilder in ihrem Ursprung auf die alttürkischen Traditionen zurückgeführt werden, deren religiösen Vorstellungen sie entsprechen. Da weder die Byzantiner, noch andere christliche Völker widder-, schaf- oder pferdeförmige Grabskulpturen hatten, bleiben die von Armeniern und Georgiern errichteten Grabsteine von diesem Typ wurzellos. Sie sind entweder dem Einfluss türkischer Kultur auf die Armenier und Georgier zuzuschreiben, oder aber wurden von Türken errichtet, die von diesen Völkern zwar christianisiert waren, ihre Bräuche jedoch beibehielten.

Diesen Widder- und Schaf-Steinbildern begegnet man nur in denjenigen Teilen Anatoliens, in denen sich die Akkoyunlu- bzw. Karakoyunlu-Stämme aufgehalten haben. Diese Tatsache erweist, dass sie diesen beiden Turkvölkern zuzuschreiben sind. Ein in Tiflis aufbewahrtes Pferde-Steinbild mit arabischer Inschrift hat auf dem linken hinteren Bein das Alayuntluğ-Siegel, woraus zu schliessen ist, dass dieses Steinbild dem Alayuntluğ-Stamme der Oghusen gehörte.

In Ahlat befinden sich sechs grosse historische Friedhöfe. Das Grösste unter ihnen ist der Meydanlık Kabristanı (Freiplatz-Friedhof). Auf diesem Friedhof, der ein ziemlich grosses Gelände einnimmt, befinden sich ungefähr eintausend Grabsteine. Die meisten Steingräber sind verschüttet. Einige von ihnen wurden von den Erdschichten befreit und das dichte Moos an den Stelen entfernt.

Die Ahlater Grabsteine weisen drei Grundtypen auf :

1. Dachförmige Steingräber

Diese sind einfache Gräber, die aus einem Steinkasten bestehen, der aus zwei langen, aus grauem Tuffstein gehauenen und an ihren oberen Kanten spitzwinkelig aneinandergefügt Steinblöcken zusammengefügt ist, und an dessen Kopf- und Fussenden die dreieckigen Flanken mit kleinen rechteckigen Blöcken geschlossen sind. Einige dieser Steingräber haben in archaischem Kufi geschriebene Grabinschriften. Sie sind in das Ende des 11. bzw. Anfang des 12. Jahrhunderts zu datieren.

2. Prismatische Steinkästen ohne Stelen

Steinkästen, die in der islamischen Welt auf einem sehr breiten Gebiet vorhanden sind, trifft man auch in allen Teilen Anatoliens und zu jeder Periode an. Weil die örtlichen und zeitlichen Stile voneinander abweichen, weisen diese Steinkästen in Bezug auf Material, Gestaltung, Abmessungen und Ausschmückung viele Typen auf. Die ältesten unter ihnen sind in Ahlat, und hier auch nur auf dem Meydanlık - Kabristanı anzutreffen. Die aus dem Ende des 11. und Anfang des 12. Jahrhunderts stammenden ältesten Beispiele sind aus grauem Tuffstein monolithisch gemeisselt, während die späteren (erste Hälfte des 12. Jahrhunderts) aus rotem Tuffstein und zweiteilig sind : Einem grossen, kistenförmigen Kasten und einem prismaförmigen Deckel. Diesen Ahlater Steinkästen sehr ähnliche Beispiele befinden sich im Orkun-Tal in der Nähe des Jenissei-Flusses (9. Jahrhundert) sowie in Gasne (*Sebuktekin*, gest. 307/997 und *Mahmud der Gasnawide*, gest. 421/1030).

Es ist durchaus möglich, dass dieser Typ von den Turkstämmen, die im 11. Jahrhundert massenweise gegen Westen zogen, mit nach Ahlat gebracht wurde. Die Ähnlichkeit zwischen einigen Motiven der Ornamentik, wie auch die enge Beziehungen zwischen den Ahlater Stelen und den Orkun-Stelen erhärten diese Annahme.

Bei den Ahlater Steingräbern, die aus einem kistenförmigen Kasten und einem prismenförmigen Deckel zusammengesetzt sind, besteht die Ausschmückung in der Hauptsache aus Kapiteln (Sure) und Versen (Ayet) des Korans, die — in Kufi - Celi geschrieben — alle vier Seiten des Kastens bedecken. Die Steinkästen können, je nachdem ob die Schriftzeichen erhaben herausgearbeitet oder eingraviert, die Ausschmückungen mit einfachen oder vielfältigen Elementen vollführt worden sind und je nach dem Charakter der Buchstaben in vier Untergruppen aufgeteilt werden: Nämlich in solche, in denen die kufischen Lettern

1. einfach und schmucklos,
2. mit Punkten verziert,
3. mit Spiralen verziert, oder aber

4. mit Rumi-Motiven und gewundenen Aesten verziert sind. Diese Reihenfolge entspricht zugleich der Entwicklung der kufischen Schrift. Mit der Verdrängung der Kufi-Schrift durch das Neshi weicht in Ahlat zugleich auch dieser Grabtyp (das letzte Beispiel ist aus dem Jahre 556/1161; Kat. - Nr. 18) den Steingräbern mit Stelen.

3. Steingräber mit Stelen

Diese Steingräber bestehen aus einem Steinkasten, der verschiedene Typen aufweisen kann, und meistens aus einem, manchmal aber auch zwei hohen Stelen, die sich am Kopf- bzw. Kopf- und Fussende befinden. Sie verleihen den Friedhöfen von Ahlat ein eigenes Gepräge. Sie sind ausnahmslos aus rotem Ahlat-Stein gehauen. Gräber mit Stelen treten erstmals im letzten Viertel des 12. Jahrhunderts auf, entwickeln sich parallel zu den politischen und sozialen Geschehnissen und setzen sich bis in das erste Viertel des 16. Jahrhunderts fort. Bei diesem Type von Gräbern lassen sich die Steinkästen in folgende fünf Gruppen einordnen:

1. Zylindrische Steinkästen,
2. Säulenförmige Steinkästen,
3. Aus drei Stücken zusammengefügte, oben offene Steinkästen,
4. Trogförmige Steinkästen, und
5. Steinkästen in der Form eines vierseitigen Prismas mit rechteckiger Grundfläche.

Jeder dieser Typen kann mit verschiedenen Verzierungsarten vorkommen. Sowohl die Steinkasten - Typen als auch die Verzierungsmuster wandeln sich im Laufe der Zeit.

Das wichtigste Element der Gräber mit Stelen sind die Stelen selbst. Sogar die bescheidensten Stelen der Ahlater Gräber sind immer noch grösser als die grössten Stelen, die in anderen Teilen Anatoliens je errichtet wurden. Unter ihnen befinden sich einige, die mit einer Höhe von 3,52 Meter sich ganz wie ein Denkmal ausnehmen. Diese Grabmäler sind völlig im Geiste und in der Aufmachung der Orkun-Stelen. Die Vorderseite der Stelen

sind reich ausgeschmückt. Auf dieser Seite befindet sich meistens auch der Namenszug des Künstlers. Die Rückseite des Steines ist der Grabinschrift gewidmet. Viele enthalten ausserdem ein persisches Gedicht, dass den Toten lobt und den über seinen Verlust empfundenen Schmerz ausdrückt, sowie sich auf den Tod beziehende Koran - Verse (Ayet) und Prophetenaussprüche (Hadis).

Die Ausschmückung der Stelen weist in Bezug auf Anordnung, Motivik, Schriftart und Technik eine Entwicklung auf, so dass durch stilkritische Vergleiche endgültige Datierungen möglich sind. Die Verzierungen auf den Ahlater Grabsteinen können in folgenden Gruppen zusammengefasst werden :

a. *Sternflechtwerk*, das charakteristischste Ziermuster der islamischen Kunst, nimmt in den Grabsteinen von Ahlat einen besonders wichtigen Platz ein. Ursprungsmässig steht es m.E. in Beziehung zu Ost - Turkestan. Die Sternflechtwerke auf den Ahlater Grabsteinen geben durch ihre Lokation, Abmessungen und Verzweigungen manche Hinweise zur Datierung.

b. *Rumî - Flechtwerk* (Rumî ağ) : Auch diese Ziermuster auf den Ahlater Grabsteinen zeigen eine Entwicklungs - und Veränderungslinie auf und stehen ihrem Ursprung nach mit der alten, vorislamischen türkischen Kunst in Zusammenhang.

c. *Barocke Palmetten und Granatapfel - Motive*, die ihren Ursprung in den Kunstwerken des Gross - Seldschukischen Reiches in Persien haben, kommen in Ahlat auf Grabsteinen vom letzten Viertel des 13. bis zum ersten Viertel des 14. Jahrhunderts vor.

d. *Flechtwerk aus verschlungenen Rumis und Bändern* : Dieses, den Ahlater Grabsteinen eigene Ziermuster ist in drei Untergruppen zu gliedern : 1. Vom verschlungenen Kufi inspiriertes Flechtwerk, 2. Geometrisch angeordnete Rumis, und 3. Palmetten - Geflechte, die Nischen bilden. Mit persischen und anatolischen Gegenstücken verglichen, können diese Ziermuster zeitlich eingeordnet werden und tragen somit zur Datierung der Grabsteine bei.

e. *Drachenköpfe und bogenförmige Drachen* : Auf den überstehenden Giebeln der Rückseite einiger Stelen sind Spitzbögen oder manchmal auch sich in der Mitte zu einer Schleife schlingende Rundbögen zu sehen, die mit Drachenköpfen oder auch gegabelt oder gerundet enden. Die ältesten Beispiele für Grabsteine mit Drachen sind in China anzutreffen. Auch Grabsteine und Monumente der alten Altai - Gegend weisen Schlangen- und Drachenthemen, die Orkun - Stelen Darstellungen von Drachen auf. Die Drachen von Ahlat erinnern in der Anbringung und Anordnung stark an diejenigen der Orkun - Stelen. Dass die osttürkischen Stämme, die zur Zeit der Ilchaniden - Herrschaft sich unter den westwärts ziehenden Massen befanden, zusammen mit einigen Elementen ihrer Kunst auch ihren alten Glauben und ihre Traditionen mit nach Anatolien gebracht haben, steht ausser Zweifel. Der Drache wurde von den Orkun - Stelen auf die Ahlater Grabsteine nicht als ein isoliertes Motiv, sondern unter Beibehaltung der Stellung und Anordnung auf der Stele übertragen.

f. *Ampeln und Kerzenleuchter* : Auf allen anatolischen Grabsteinen ist das am weitesten verbreitete Motiv die Lichtampel. Die Ampel - Motive von Ahlat zeigen nicht nur typenmässig Besonderheiten auf, sondern es treten im Laufe der Zeit auch Veränderungen ein.

g. *Inschriften* auf den Stelen sind entweder religiöse Texte oder Grabinschriften. Letztere geben durch ihren Inhalt, Schriftcharakter und durch ihre Abmessungen und Lokation Hinweise zur Datierung. Die Verbreitung der verschiedenen Typen von Steingräbern auf dem Meydanlık - Kabristanı weist auf die verschiedenen Perioden hin, die Ahlat erlebte. Obwohl sie an manchen Stellen ineinander greifen, ist dennoch feststellbar, welcher Teil des Friedhofes von wem benutzt worden ist. Derartige Feststellungen sind auch bei der Datierung von Werken von Nutzen, für die sonst keine Anhaltspunkte vorliegen.

Der Nordosten des Friedhofs wurde zur Zeit der Ermensahs benutzt. Die ältesten Gräber befinden sich in diesem Teil. Im Laufe der Zeit haben sich die Gräber dann gegen Südosten hin verbreitet. Diese Periode wird besonders durch die doppelstöckigen prismatischen Steinsärge mit Rumî-Verzierung und kufischer Schrift charakterisiert. Von der Mitte des östlichen Teiles gegen Süden hin reihen sich zylindrische Steinkästen mit doppelten Stelen. Dieser Typ, der nur für eine sehr kurze Zeit andauert, fällt in die ajjubitische Periode. Die Stelen dieses Typs sind mit Sternflechtwerk überzogen. Die Gräber mit Stelen, deren Steinkästen die Form eines Prismas mit rechteckiger Grundfläche haben, stellen auf diesem Friedhof den langlebigsten Typ dar. Dieser Typ, der über den ganzen Friedhof verbreitet ist, vertritt die Zeit der Ilchaniden-Herrschaft und setzt sich mit Unterbrechungen bis in die Zeit der Karakoyunlu fort.

Die Künstler aus Ahlat :

Drei Künstler aus Ahlat kennen wir von Werken, die sie ausserhalb ihres Geburtsortes errichteten. Diese sind *El - Hac Mengümbertî el - Hilâtî*, der die Kanzel (minber) der Alâeddin-Moschee zu Konya schnitzte, *Hürşah el - Hilâtî*, der die Grosse Moschee (Ulu Cami) und das Krankenhaus (Darüşşifa) zu Divriği baute, welche unter allen anatolischen Bauten des 13. Jahrhunderts eine wirklich einmalige Stellung einnehmen, sowie *Ebu'n - Nema b. Mufaddalu'l - Ahval el - Hilâtî*, der Baumeister der Mama - Hatun - Türbe zu Tercan. Diese Bauwerke, die innerhalb der seldschukischen Kunst in Anatolien einen eigenständigen Stil aufweisen, lenken unser Interesse auf die Ahlater Künstler. Ausser den oben namentlich erwähnten drei Meistern sind uns heute zwanzig weitere bekannt, die die Ahlater Grabsteine schufen. Unter den letzteren befindet sich auch der Name des *Kasım b. Üstad Ali*, der auch in der Künstlertafel der Erzen - Hatun - Künbet vorkommt. Hieraus ist zu schliessen, dass diese Künstler nicht nur Steinmetzen, sondern zugleich auch Baumeister waren. Es ist durchaus möglich, dass diese Künstler auch diejenigen Künbet, die keine Baumeistertafel haben, sowie die uns nicht mehr erhaltenen Denkmäler gebaut haben. Aus den vorhandenen Werken kann Lebenslauf, stilistische Entwicklung, verwandtschaftliche und berufliche Beziehungen dieser Künstler, sowie ein auf der Futuwwa-Brüderschaft (Ahilik) beruhende Standesvereinigung festgestellt werden.

Alle diese Steingräber stellen mit ihren Typen, Verzierungseigenheiten, Inschriften und ihrer Anzahl bedeutende Dokumente zur kulturellen und politischen Geschichte der Gegend dar. Auf die jüngsten Beispiele der rechteckigen hohen Steinkästen, die mit einem grossen, kastenähnlich - prismatischen Deckel versehen sind, folgt eine Lücke von 25 bis 30 Jahren. Nach dieser Unterbrechung erscheinen dann ganz plötzlich zylindrische Steinkästen mit je zwei Stelen in höchst entwickelter Form. Dieser Umstand hängt zweifelsohne mit sozialen und politischen Ereignissen zusammen und fällt in die Zeit der bewegten letzten Jahre der Ermensah-Herrschaft und der Anfänge der ajjubitischen Macht. Aus

den Grabsteinen ist zu ersehen, dass die ajjubitische Herrschaft manche Beziehungen mit dem Süden gefördert hat. Dass auch dieser Typ von der Bühne verschwand und denjenigen Steingräbern Platz machte, die aus einem prismatischen Steinkasten mit rechteckiger Grundfläche und einer andersartigen Stele besteht, war kein Zufall. Die osttürkischen Stämme, die von den Mongolen mitgerissen worden waren, haben in noch viel stärkerem Grade als die Ermensahs den vorislamischen türkischen Glauben wie auch die Sitten und Traditionen nach Ahlat verpflanzt. Die Stelen dieser Periode kommen Grabmälern gleich. Mit ihren, sonst bei keinem islamischen Grabstein anzutreffenden monumentalen Abmessungen, sowie mit dem Inhalt ihrer Inschriften und der Ausschmückung mit Drachenthemen, stellen sie eine Fortführung der Orkun-Stelen dar. In den Inschriften befindet sich jedoch kein einziges türkisches Wort. Die zahlreichen Fehler in den arabischen Texten zeigen hingegen zu genüge, dass die Bevölkerung diese Sprache keineswegs beherrschte. Arabisch dürfte folglich nur in solchen Inschriften benutzt worden sein.

Der Meydanlık - Kabristanı hat durch diese Monumental-Stelen das Aussehen eines alten zentralasiatischen Friedhofes erhalten. Dass die prächtigen Steingräber bis fast in die Mitte des 14. Jahrhunderts hinein in grosser Anzahl, mit äusserster Sorgfalt und in tadelloser, feiner Arbeit errichtet wurden, zeigt, dass Ahlat sich in einer Periode von nie dagewesenem Wohlstand und Reichtum befand. Mit dem Abklingen dieser Blütezeit verringern sich auch Zahl und Qualität der Grabsteine. Ende des 14. und Anfang des 15. Jahrhunderts wurden nur für Emire und ihre Familienangehörigen Stelen errichtet. Obwohl Ahlat zu dieser Zeit von den lokalen Emiren regiert wurde, sind selbst diese Gräber Werke zweiten oder dritten Ranges. Man sieht ihnen an, dass die Kunst entwurzelt und degeneriert ist. Auf dem Meydanlık - Kabristanı trifft man nicht mehr auf Grabsteine von Bürgern. Die Stelen aus dem Beginn des 16. Jahrhunderts gehören den Kadis. Sie erinnern an eine Periode, in der die Kadis walteten, und das Wort führten. In Ihnen erkennt man das eifrige Streben nach einer Rückkehr zur Glanzperiode. Doch ist das Ergebnis nicht ein neues Aufblühen des alten Stiles, sondern ein Verfallen in Künstelei.

Die Grabinschriften nennen einige Ordensvorsteher (şeyh), Stadthalter, Emire, Feldherren, Schriftgelehrten (âlim), Rechtsgelehrten (fakih), Dichter und Kadis, die uns bisher nicht bekannt waren. Sie sind wichtige Persönlichkeiten der Geschichte von Ahlat oder vielleicht auch des ganzen Landstriches. Deshalb dürften die hier mitgeteilten Grabinschriften für die Historiker aufschlussreiches Material darstellen.

Auch die lyrischen Gedichte, die bis in die Mitte des 13. Jahrhunderts häufiger und dann bis in das dritte Viertel desselben in sich allmählich verringernder Zahl die Rückseite der Stelen schmücken, sind für die Geschichte der persischen Literatur von Belang.

Die Zierschriften auf den Steingräbern spiegeln in lückenloser chronologischer Folge die Entwicklung der Schönschrift vom Kufi zum Neshî und von da weiter zum Sülüs, wobei einzelne Stücke den Meisterwerken ihrer Gattung zuzurechnen sind.

Auf den Steingräbern der ilchanidischen Zeit befinden sich Prophetenaussprüche nur noch in geringer Zahl und an untergeordneten Stellen, um Lücken auszufüllen. Auf den Bordüren, die die Nischen auf der Aussenseite der Stele umrahmen, werden die Verse 2:256 (Âyetü'l-kürsî) und 3:18 (es-sabırîn) wiederholt. Dies sind jedoch Inschriften, die mehr der Prunkentfaltung dienen. Die Beschriftungen religiösen Inhalts werden in diesem Zeitabschnitt allgemein seltener und verlieren an Bedeutung, was auch die gleichzeitigen

Minber bezeugen. Hingegen wird in den Grabinschriften bei der Schilderung der Persönlichkeit des Toten viel Platz für übertriebene Lobreden aufgewandt. Dieser Umstand kann einerseits auf die Erschütterung des orthodoxen Glaubens durch die von den Ilchaniden begünstigten esoterischen Orden zurückgeführt werden, andererseits aber auch darauf, dass der Hang zu äusserem Glanz und Blendwerk einen Wesenszug dieser Periode bildet. Dass dem Reichtum übermässigen Wert beigemessen und vor den Höherstehenden gekrochen wird, darf als Anzeichen dafür gelten, dass Ahlat sich zugleich in einer Periode der Dekadenz befand.

Die Künstlersignaturen auf den Steingräbern des Meydanlık - Kabristanı vermitteln uns neue Kenntnisse über das Zunftwesen sowie die Gesellschafts- und Wirtschaftsgeschichte der Türkei. Von besonderem Interesse sind auch die verschiedenartigen Beziehungen (Vater und Sohn, Meister und Schüler) zwischen den Künstlern.

Zweifellos sind diese Grabsteine und ihre Künstler Beweise dafür, dass in Ahlat auch grosse Bauwerke errichtet worden sind. Wir sind überzeugt, dass die begonnenen Ausgrabungen diese Werke an das Licht bringen werden. Dann wird die Grosse Moschee zu Divriği nicht mehr vereinzelt dastehen und man wird neue Brücken zwischen Zentralasien und Anatolien schlagen werden können.

(Aus dem Türkischen übersetzt von Dr. Gültekin Oransay)

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULLAH b. Mahmud b. Mevdûd el - Musilî, *el - İhtiyar li - ta'lîl - muhtar*, I, Kahire 1936.
- ABDURRAHMAN el - Cezirî, *el - Fıkhi ale'l - mezahibu'l - erbaa*, I, 2. baskı, Kahire 1931.
- AKIN, H., *Aydınogulları hakkında bir araştırma*, İstanbul 1946.
- AKSEL, M., *Türklerde dinî resimler*, İstanbul 1967.
- ANDREWS, F.H., *Wall painting from ancient shrines in Central Asia*, London 1948.
- APPELGREN - KIVALO, *Alt - Altaische Kunstdenkmäler*, Helsingfors 1931.
- ARSEVEN, C. E., *Türk sanatı tarihi. Menşinden bugüne kadar*, I. - X. Fas., İstanbul 1954 - 1959.
- ARTUK, İ., *Artukoğlu Emîr Balak ve mezarı* (Belleten, XI, 1947).
- ATABEYLİ, N. K., *Antalya Tahtacılarına dair notlar* (TTAED, IV, İstanbul 1940).
- *Teke (Antalya) Yörükleri hakkında notlar* (TTAED, IV, İstanbul 1940).
- BACHMANN, W., *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig 1913.
- BARKAN, Ö. L., *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler* (Vakıflar Dergisi, II, 1942).
- *İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler* (Vakıflar Dergisi, II, 1942).
- BARTHOLD, W., (Çev. Abdülkadir İnan), *Türklerde ve Moğollarda defin merasimi meselelerine dair* (Belleten, XI, 1947).
- BAYATLI, O., *Bergama'da Alevî gelini ve inançları*, İzmir 1957.
- BAYKAL, K., *Bursa ve anıtları*, Bursa 1950.
- BELÂZURÎ (Çev. Z. K. Ugan), *Futuhu'l - Buldan*, İstanbul 1955.
- BENEKAY, Y., *Yaşayan Alevîlik. Kızılbaşlar arasında*, İstanbul 1967.
- BERCHEM, M. van, *Die muslimischen Inschriften von Pergamon*, Berlin 1912.
- BEYGU, A. Ş., *Ahlat kitabeleri*, İstanbul 1932.
- *Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri*, İstanbul 1936.
- BLOCHET, E., *Les peintures des manuscrits orientaux de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1914 - 1920.
- BOURGOIN, M. J., *Les arts arabes*, Paris 1869-70.
- *Les éléments de l'art arabe*, Paris 1897.
- CAFEROĞLU, A., *Afyonkarahisar Âzerîleri* (Türklük Mec., 2. sayı).
- CAVİT, M., *Akşehir kitabeleri ve tetkikatı*, Muğla 1934.
- COMBE, Et. - SAUVAGET, J. - WIET, G., *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, VIII - XI, Le Caire 1937 - 1951.

- CRESWELL, K.A. C., *Early muslim architecture*, I - II, Oxford 1940.
- *The muslim architecture of Egypt*, I - II, Oxford 1959.
- ÇETİNTAŞ, S., *Sivas Darüşşifası*, İstanbul 1953.
- DAĞLIOĞLU, H. T., *Aspect de notre civilisation les monuments funéraires Turcs* (La Turquie Kémaliste, 28. sayı, 1938).
- DANIŞMEND, N., *Anadolu Türk beyliklerinin haçlı bayrakları* (Türklük Mec., 12. sayı).
- DIMAND, M. S., *Studies in islamic ornament* (Ars Islamica, IV, 1957).
- DIEZ, E., *Die Kunst der islamischen Völker*, Berlin 1915.
- - ASLANAPA, O., *Türk sanatı*, İstanbul 1955.
- DİYARBEKİRLİ, N., *Artukoğullarına ait olması muhtemel bir mezartaşı* (Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I. 1963).
- EBERHARD, D. W. (Çev. Nimet Udağ), *Çin'in şimal komşuları*, Ankara 1942.
- EFFA, H. von, *A tombstone of the Timurid period in the Gardner Museum of Boston* (Ars Islamica, XI - XII, 1946).
- EILERS, W., *Lurische Grabsteine als Zeugnisse des Weiterlebens kassitischer Motive in der Gegenwart* (Aus der Welt der islamischen Kunst. Kühnel Festschrift, Berlin 1959).
- ELIADE, M. J., *Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*, Zürich 1957.
- ERDMANN, K., *Beobachtungen auf einer Reise in Zentralanatolien im Juli 1953* (Archäologischer Anzeiger, 1954).
- *Die beiden türkischen Grabsteine im Türk ve İslâm Eserleri Müzesi in İstanbul* (Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam E. Diez, İstanbul 1963).
- ERGİN, O., *Mecelle-i umur-i belediye*, I. İstanbul 1922 - 1338.
- ERZİ, A., *Bursa'da İshakî dervişlerine mahsus zaviyenin vakfiyesi* (Vakıflar Dergisi, II, 1942).
- ESİN, E., *Eurasia göçebelerinin san'atının ve İslâmiyetten evvelki Türkistan san'atının Türk plâstik ve tersimî san'atları üzerindeki bazı tesirleri* (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19 - 24 Ekim 1959. Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962).
- ETTINGHAUSEN, R., *The «Beveled style» in the Post - Samarra period* (Archeologica Orientalia. In Memoriam Ernst Herzfeld, New York 1952).
- EVLIYA Çelebi, *Seyahatnâme*, I - X, İstanbul 1314 - 1338.
- EXCAVATION at Samarra, 1936 - 1939, I, *Architecture and mural decoration*, Baghdad 1940.
- EYİCE, S., *Kırşehirde H. 709 (1310) tarihli tasvirli bir Türk mezartaşı* (Reşid Rahmeti Arat İçin, Ankara 1966).
- FLURY, S., *Islamische Schriftbänder. Amida - Diarbekr.* Basel 1920.
- *La mosquée de Nayin* (Syria, XI, 1930).
- *Ghazni. Le décor épigraphique de monument de Ghazna* (Syria, VI, 1925).
- *Ornamental kufic inscriptions on pottery* (A. U. Pope, A Survey of Persian Art, II, Oxford 1939).
- GABAIN, A. von, *Über die Bedeutung frühgeschichtlicher Tierdarstellungen* (Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953).
- GABRIEL, A., *Monuments turcs d'Anatolie*, I - II, Paris 1931 - 1934.
- *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, I - II, Paris 1940 - 1942.

- GASTANE, Y., *Les tampus des Kirgız*, Paris 1921.
- GODARD, A. *Ardistan et Zevare* (Athar-é Iran, I, 1936).
- *Historique du Masdjid - é Djum'a d'Isfahan* (Athar - é Iran, I, 1936).
- *Notes complémentaire en les tombeaux de Maragha* (Athar-é Iran, I, 1936).
- GÖKOĞLU, A., *Paflagonya*, Kastamonu 1952.
- GÖLPINARLI, A., *İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları* (İktisat Fakültesi dergisi, II, 1949 - 1950).
- *Vilâyetnâme*, İstanbul 1958.
- *Yunus Emre ve tasavvuf*, İstanbul 1961).
- GROHMANN, A., *The origin and earlier development of floriadad kufic* (Ars Orientalis, II, 1957).
- GRÜNWEDEL, A., *Alt - Kutscha*, Berlin 1920.
- HALİL Ethem, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1927.
- HARTNER, W., *The pseudoplanetary nodes of the moon's orbit in Hindu and islamic iconographies* (Ars Islamica, II, 1938).
- HAWARY, H. - RACHED, H., *Catalogue générale du Musée Arabe du Caire. Stèles funéraires*, le Caire 1932.
- HERZFELD, E., *Damascus II. Studies in architecture* (Ars Islamica, X, 1943).
- İBNİ BATUTA (Çev. M. Şerif), *Seyahatnâme*, I, İstanbul 1333 — 1335.
- İBNİ FADLAN (Çev. L. Doğan), *Seyahatnâme* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, I - II, 1954).
- İBNİ'L ESİR, *Tarih*, XII, Kahire 1302.
- İNAN, A., *Anadolu'nun toponomisi ve Türk boylarının adları meselesi* (Türk Dili Belleteni, 3. seri, 1 — 3, 1945).
- *Graç'ın Drevne Turkskiye izvayaniya tuvi*, Moskova 1961 adlı kitabının tenkidi (Türk Kültürü, 47. sayı, 1966).
- *Müslüman Türklerde şamanizm kalıntıları* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, IV, 1952).
- *Tarihte ve bugün şamanizm*, Ankara 1954.
- *Türk folklorunda simurg ve garuda* (Türk Dili, 19. sayı, 1953).
- *Türklerde teslim ve itaat sembolleri* (Z. V. Togan Armağanı, İstanbul 1950 - 1955).
- JISL, L., *Kül - Teğin anıtında 1958 de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları* (Belleten, XVII, 1963).
- KAFESOĞLU, İ., *Ahlat ve çevresinde 1945 de yapılan tarihî ve arkeolojik tetkik seyahati raporu* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 1. sayı, 1949).
- KARAMAĞARALI, B., *Sivas ve Tokat mezartaşlarının mahiyeti hakkında* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, 1970).
- KARAMAĞARALI, H., *Anadolu'da Moğol istilâsından sonra yapılan dinî mimarlık eserlerinin plân ve form özellikleri*, 1965 (Basılmamış doçentlik tezi).
- *Erzurum'daki Hâtuniye medresesinin tarihi ve bânisi hakkında mülâhazalar* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, 1971).

- KAŞGARÎ Mahmud, *Divanu Lugati't - Türk*, I - III, İstanbul 1333.
- KAZVİNÎ, Z., *Âsaru'l-Bilâd* (Wüstenfeld neşri, Leipzig 1848), Beyrut 1960.
- KEHHALE, Ö. R., *Alama'n - Nisa*. V, Dimeşk 1957 - 1961.
- *Mu'cemu'l-Müellifin*, XV, Dimeşk 1957 — 1961.
- KEMÂLU'D-DÎN es-Sivasî (İbni Hüman), *el-Feth'ul Kadir*, II, Kahire 1315.
- KIRZIOĞLU, M. F., *Kars tarihi*, II, İstanbul 1953.
- KONYALI, İ. H., *Abideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi*, Konya 1964.
- *Nasreddin Hocanın şehri Akşehir, Tarihî turistik kılavuz*, İst. 1965.
- *Abideleri ve kitabeleri ile Karaman tarihi*, Ermenek ve Mut abideleri, İstanbul 1967.
- KONYAR, B., *Diyarbakir tarihi*, I - II, Ankara 1936.
- KOŞAY, H. Z., *Doğu Anadoludaki mezarlıklarda koç ve koyun heykelleri* (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962).
- KÖPRÜLÜ, F., *Bektaşîliğin menşe'leri. Küçük Asya'da İslâm Batınîliğinin tekâmül tarihçesi hakkında bir tecrübe* (Türk Yurdu, II, 7. sayı, 1341 — 1925).
- *Influence du chamanisme Turco-Mongol sur les ordres mystiques musulman*, İstanbul 1926.
- *Abdallar* (Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, 1935).
- *Mısır'da Bektaşîlik* (Türkiyat Mecmuası, VI, 1936 - 1939).
- *Bayrak*, (İA.).
- *Artuklular*, (İA.).
- *Hukukî sembollerdeki motifler* (THİF. Mecmuası, II, İstanbul 1939).
- *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, Ankara 1966.
- KRATCHKOVSKAYA, V. A., *Ornamental nashkî inscription* (A. U. Pope, A Survey of Persian art, II, Oxford, 1939).
- KUM, N., *Selçuk yapılarında enterasan damgalar* (Belediyeler Dergisi, 50. sayı, 1939).
- KUNTER, H.B., *Kitabelerimiz* (Vakıflar Dergisi, II, 1942).
- KÜHNEL, E., *Der mamlukische Kasettenstil* (Kunst des Orients, I, Berlin 1950)
- LACOSTE, B. de, *Au pays sacré des anciens Turcs et Mongols*, Paris 1911.
- LE COQ, A. Von, *Die buddhistische Spätantike in Mittelasien*, Siebenter [Schluss-] Teil, Berlin 1933.
- LİGETİ, *Bilinmeyen İç-Asya*, İstanbul 1946.
- LYNCH, H. J., *Armenia. Travels and studies*, London 1901.
- MASSON, M. E., *Central Asian tombstones* (Epigrafika Vostoka, IX, 1956).
- MAYER, L. A., *Saracenic heraldry*, Oxford 1933.
- MEHMED Behcet, *Kastamoni âsar-ı kadimesi*, İstanbul 1341.
- MENDEL, G., *Les Monuments Seldjoukides en Asie Mineure* (Révue de l'Art Ancien et Moderne, XXIII, 1908).
- *Anadolu Selçuklu âbideleri* (Yeni Mecmua, 19. sayı, 1917).
- MERİÇ, R. M., *Akşehir türbe ve mezarları* (Türkiyat Mec., V, 1935).

- *Trakya kitabeleri I. Hayrabolu kitabeleri* (Tarih vesikaları, I, 1958).
- MILLES, G. C., *Epitaphe from an Isfahan grave - yard* (Ars Islamica, VI, 1939).
- MINORSKY, V., *Calligraphers and painters. A treatise by Qadı Ahmed son of Mîr-Münşî* (Circa A.H. 1015/AD 1606), Washington 1959.
- el-MU'CEMU'l-müfehres il el-fazî'l-Hadîsi'n-Nebevî*, I - II, Leiden 1955.
- MÜBAREK Galib, *Ankara, İstanbul* 1341.
- *Menteşeoğulları devrine ait bazı kabir taşları* (Türkiyat Mec., II, 1926 - 1927).
- NÂSİR-ı Hüsrev (Çev. Abdulvehhab Tarzî), *Sefernâme*, İstanbul 1950.
- en-NESEFÎ, Muhammed, *Sireti's-Sultan Celale'd-Din Mengubertî*, Cairo 1953.
- NEŞRÎ, M., (Neşr. M. A. Köymen - F. R. Unat), *Kitab-ı Cihan-Numa*, II, Ankara 1949.
- NYKL, A. R., *Arabic inscriptions in Portugal* (Ars Islamica, XI - XII, 1946).
- ORAL, Z., *Konya'da tarihî mezartaşları* (Anıt Dergisi, 1 - 3, 6, 10. sayıları, 1949 - 50).
- *Ahî Şerefü'd - Din türbesi ve sandûkası* (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19 - 24 Ekim 1959. Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962).
- ORKUN, H. N., *Eski Türklerde kartal arması* (Türklük Mec., II, 7. sayı, 1939).
- *Eski Türk yazıtları*, İstanbul 1936.
- *La sculpture chez les anciens Turcs* (La Turquie Kémaliste, 47. sayı, 1943).
- OTTO - DORN, K., *Der Mihrab der Arslanhane* (Anatolia, I, Ankara 1956).
- *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien* (Ars Orientalis, III, 1959).
- ÖGEL, B., *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi*, Ankara 1962.
- ÖGEL, S., *Anadolu ağaç oymacılığında mâil kesim* (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Yıllığı 1964 - 1965).
- *Anadolu Selçuklularının taş tezeyinatı*, Ankara 1966.
- ÖNDER, M., *Mevlâna şehri Konya*, Konya 1962.
- *Ein Neugefundenes Rumseldschukische Drachenrelief* (Archäologischer Anzeiger, 1961).
- ÖNEY, G., *Anadolu Selçuklu sanatında balık figürü* (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Yıllığı, 1966 - 1968).
- *İran Selçukluları ile mukayeseli olarak Anadolu Selçuklularında atlı av sahneleri* (Anadolu - Anatolia -, XI, 1969).
- *Artuklu devrinden bir hayat ağacı kabartması hakkında* (Vakıflar Dergisi, VII, 1968).
- PAKALIN, M. Z., *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, I - III, İstanbul 1946.
- PLANO CARPINI, J. de., (Neşr. F. Risch), *Geschichte der Mongolen und Reisebericht, 1245 - 1247*, Leipzig 1930.
- POPE, A. U., *A Survey of persian art*, VI, London - Newyork.
- *Calligraphy. On outline history* (A Survey of Persian art, II, Oxford, 1939).
- *Some recently discovered Seldjuk stucco* (Ars Islamica, I, 1934).
- RADLOFF, W. M., *Arbeiten der Orchon - Expedition* (Atlas der Alterthümer der Mongolei), St. Petersburg 1896.

- (Çev. Ahmed Temir), *Sibiryadan*, II, İstanbul 1956.
- RIDVAN Nafiz-İSMAİL Hakkı, *Sivas şehri*, İstanbul 1928.
- RIZA Nur, *Sinop at damgaları* (Konya Mec., XXXVI).
- RIYÂZÜ'S-SÂLİHİN ve tercümesi, III. cilt, Ankara 1958.
- RUBEN, W., *Anadolu'nun yerleşme tarihi ile ilgili görüşler : Koçhisar'ın Tuz Gölü batısındaki step köylerinde 1946 Eylülünde yapılan bir araştırma gezisinin sonuçları* (DTFC Dergisi, V, 1947).
- *Kırşehir'de dikkatimizi çeken san'at âbideleri* (Belleten, XII, 1948).
- RUBRUK, W. Von, (Neşr. F. Bisch), *Reise zu den Mongolen 1253 — 1255*, Leipzig 1934.
- SADEDDİN Nüzhed, *Bektaşî şairleri*, İstanbul 1930
- *Mezar kitabeleri* (İstanbul'da medfun meşahire ait), İstanbul, 1932.
- SAKISIAN, A., *Pages d'art armenien*, Paris 1940.
- *Thèmes et motifs d'enluminure et de décoration arménienne et musulmans* (Ars Islamica, VI, 1939).
- SARACOĞLU, N., *Türk mezarlarına dair araştırma* (İTÜ Yayınları, İstanbul 1950).
- SAUVAGET, J., *La tombe l'Ortokide Balak* (Ars Islamica, V, 1938).
- SEVGİN, N., *Anadolu'da at ve koyun motifli mezartaşları* (TMO Dergisi, 1. sayı, 1955).
- SIREN, O., *Chinese sculptures from the Vth to the XIV. centuries*, I - II, London 1924.
- *Chinese painting*, I - III, London 1956.
- SMITH, M. B., *The wood mimbar in the Masjid-i Djami Nain* (Ars Islamica, V, 1938).
- *Material for a corpus of early Iranian islamic architecture* (Ars Islamica, VI, 1939).
- STEIN, M. A., *Serindia*, Oxford 1921.
- STRECK, M., *Ahlat* (İA.).
- STRZYGOWSKI, J., *Altai - Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917.
- *Türkler ve Orta Asya san'atı meselesi* (Türkiyat Mec., III, 1935).
- SUNGUR, S., *İstanbul mezar taşı kitabeleri ve kabristan edebiyatı* (Konya Mec., 48. sayı).
- SÜMER, F., *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri - boy teşkilâtı - destanları*, Ankara 1961.
- *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan - Şah'a kadar)*, I, Ankara 1967.
- ŞEMSEDDİN Sami, *Kamusu'l - Âlâm*, III, İstanbul 1308.
- ŞEREFHAN el - Bitlisî, *Şerefnâme* (Çev. M. E. Bozaslan) İstanbul 1971.
- ŞEYHİZÂDE Muhammed b. Süleyman, *Mülteka şerhi. Mecau'l - Enhur*, I, İstanbul 1309.
- TANYU, H., *Türklerde taşla ilgili inançlar*, Ankara 1968.
- *Ankara çevresinde adak ve adak yerleri*, Ankara 1966.
- TARIM, C. H., *Kırşehir tarihi*, Kırşehir 1938.
- *Tarihte Kırşehir - Gülşehir ve Babaîler, Ahiler, Bektaşîler*, İstanbul 1948.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *Tabakatu'l - Fukaha*, İstanbul.
- THOMSON, W., *Moğolistandaki Türkçe kitabeler* (Türkiyat Mec., III, 1935).

- TURAN, O., *Oniki hayvanlı Türk takvimi*, İstanbul 1941.
- *Eski Türklerde okun hukukî bir sembol olarak kullanılması* (Belleten, IX, 1945).
- *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, Ankara 1958.
- *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara 1965.
- *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- ULUÇAY, C., - GÖKÇEN, İ., *Manisa tarihi*, İstanbul 1939.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Kitabeler*, I - II, İstanbul 1927 - 1929.
- ÜNVER, A. S., *Pierres tombales seldjoukides a éffigie au 14e siècle en Anatolie*, Jerusalem 1960.
- VAKİDÎ, *Futuhu's - Şam*, I - II, Kahire 1373.
- VON WENING, A. - HEIMANN, W., *Das Nestorianer - Denkmal von Sian - Fu* (Orientalisches Archiv, III, Leipzig 1912 - 1913).
- WIET, G., *Catalogue général du Musée Arabe du Caire. Stèles funéraires*, VI, Le Caire 1939.
- - LOREY, E. de, *Cénotaphes de deux dames musulmanes à Damas* (Syria, II, 1921.)
- WITTEK, P., *Epigraphical notice* (Ars Islamica, V, 1938).
- YAKUBOVSKY, A. Y., *Altınordu ve inhitatı*, İstar.bul 1955
- YAKUT el - HAMEVÎ, *Mu'cemu'l - Buldan*, Kahire 1206.
- YALGIN, A. R., *Cenupta Türkmen oymakları*, İstanbul 1932/Adana 1939.
- *Cenupta Oğuz damgaları* (Bozkurt Mec., 8. sayı, 1940).
- *Anadolu'da Türk damgaları*, Bursa 1943.
- YAMAN, T. M., *Kastamonu tarihi*, Kastamonu 1943.
- YINANÇ, M. H., *Akkoyunlular* (İA.).
- *Türkiye Tarihi. Selçuklular devri. I — Anadolu'nun fethi*, İstanbul 1944.
- YÖRÜKÂN, Y. Z., *Anadolu'da Alevî köyleri ve bunların itikad ve âdetleri I* (Hayat Mec., III, 56. sayı, 1927; aynı mecmua, III, 56, 58, 59, 63. sayılar, 1927 - 1928).
- *Tahtacı oymaklarına dair bilgiler* (Hayat Mec., III, 68. sayı, 1928).
- *Anadolu Alevîleri ve Tahtacılar* (Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mec., 8. sayı, 1928).
- *İslâm menabiinde Şamanlık* (Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mec., 21. sayı, 1931).
- *X. Asır iptidalarında yazılmış olan Ebû Dulef seyahatnâmesine nazaran Orta Asya'da Türk boyları ve bunların dinî vaziyetleri* (Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mec., 22 - 23. sayılar, 1932).
- *Türk dinleri ve mezhepleri*, 1932 (Basılmamış).
- ZAMBAUR, E. de, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hanovre 1927.
- ZBISS, M., *Corpus des inscriptions arabes de Tunisie. Inscriptions de Tunis et de sa banlieue*, I, Tunis 1955.
- *Inscriptions de Monastir*, Tunis 1960.
- *Inscriptions du Gorjani*, Tunis 1960.
- ZEBİDÎ - Zeyneddin Ahmed (Çev. Kâmil Miras), *Sahihi Buharî muhtasarı. Tecridi Sarih tercümesi*, IV, İstanbul 1938.

TERİMLER VE DEYİMLER

Mezartaşı kitabeleri İslâmî ilimler ve tarih terminolojisi bakımından da önem taşımaktadır. Bugüne kadar, muhtelif devirlerin tarihi terimlerini içine alan veya bir terimin muhtelif devirlerde ifade ettiği mânâları ve yine devirler boyunca devlet adamları ile ülema ve meşayihe verilen lâkab ve unvanları açıklayan bir lûgat yapılmamıştır. Bu ihtiyacı konumuz ölçüsünde karşılayabilmek için metinde veya kitabelerde geçen terim ve deyimlerin buradaki mânâlarını açıklamaya çalıştık.

Ahî اخى (a.) : Fütüvvet ehlinin şeylerine verilen isim.

Bâri' بارع (a.) : Mükemmel, üstün vasıflı kimse.

Bida' بدع (a., bid'at'ın c.) : Sonradan meydana çıkan şeyler. İslâm dininde, peygamber zamanından sonra ortaya çıkan şeyler.

Çelebi چلبى (a.) : XVII. asra kadar hânedan mensuplarına; bir tarikatın başında bulunan erkâna, meşhur müelliflere verilen bir ünvandır. Hacı Bektaş oğulları denen Bektaşî çelebileri Hacı Bektaş'ın nefes evlâtları olarak kabul edilmişlerdir. Hacı Bektaş ocağına bağlı olanlara da çelebî denmektedir.

Ecell أجل (a. celil'den) : Celil, en büyük, yüce, ulu.

Emîr أمير (a., c. Umera) : 1 — Bir kavmin, bir ülke veya şehrin hâkimi, beyi. 2 — Kumandan. 3 — Emîr-i Mimâr ve Emîr-i Ahûr gibi vezirlik seviyesinde bir rütbe. 4 — Hânedan soyundan olanlara, bey anlamına gelmek üzere, verilen ünvan.

Emîru'l-hac : أمير الحاج : Hac emîri, hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi.

İslâmiyetin ilk yıllarında Halifeler bizzat hac emirliği yaparlardı. Daha sonraları bu vazife hânedan mensuplarına verilmiştir.

Emîr-i Mekke أمير مكة : Peygamber sülâlesinden seçilen ve Mekke'de, genellikle vali ile birlikte, vazife gören kimse.

Emîr-i mısır أمير مصر : Bir ülkenin veya şehrin emîri.

Fahru'l-milleti ve'd-dîn فخر الملة والدين (a.) : Dinin ve milletin şerefi; ulusu, Fahru'l-âlem Hz. Muhammed'in lâkabı olduğuna göre, bu deyim de devrin ileri gelenlerine; büyük âlim ve fakihlerine verildiği söylenebilir.

Fahru'n-nisa fi'l-âlemeyn فخر النساء في العالمين (a.) : İki âlem (dünya ve âhiret) kadınlarının iftihar, şerefi, ulusu.

Fetâ فتى (a., c. fityan) : Fütüvvet teşkilâtında ahlâkî üstünlükleri olan, nefse ait kötülüklerden çekinen, Allah'ı tanıyıp bilmede yakın sahibi, olgun ve civanmert kimse; fütüvvetdâr, fütüvvet ehli.

Gulâm غلام (a. ve f., c. gilman) : 1 — Bıyıkları yeni terlemiş delikanlı, genç, hizmetkâr, köle. 2 — Selçuklu teşkilâtında aylıklı asker demektir. 3 — Ahlat mezartaşlarının bazılarının imza kitabesinde (Amelu Üstad Esed b. Eyyub Gulâm-ı Veys» (Kat. No. 58) veya «Amelu Hâvend b. Bergî Gulâm-ı Esed» (Kat. Nu. 75) şeklinde geçmektedir. Sanatkârların babaları mevcut olduğuna ve bir müslüman ismi taşıdığına göre, gulâm «köle» anlamında kullanılmış olamaz. Buradaki diğer mânâlar da uygun düşmemektedir. Esed b. Eyyub isimli sanatkârın bazı eserlerinde imzasını Veys isimli sanatkârın şagirdi olarak da atması, bu kelimenin taşıyıcılık sanatında bir dereceye işaret ettiğini göstermektedir. Tahminimize göre bu şagirdlikten önceki devredir veya şagirdlik ile aynı anlam da kullanılmıştır.

Garib غريب (a., c. gurebâ) : 1 — Kimsesiz. 2 — Kendi memleketinin dışında bulunan, yabancı. 3 — Zavallı.

Hüccet حجت (a) : 1 — Delil, senet. 2 — Kılavuz. 3 — Seçkin kimselere verilen ünvan.

Hüccetu'l-İslâm ve'l-müslim (în) حجة الاسلام والمسلم (a.) : Büyük âlim ve fakihlere verilen bir ünvandır. İmam Gazâlî'nin de ünvanı Hüccetü'l-İslâm'dır.

Hüsamu'd-devleti ve'd-dîn حسام الدولة والدين (a.) : Dinin ve devletin kılıcı. Emirler için kullanılan bir ünvandır.

İmâm امام (a., c. eimme) : Kendisine uyulan, önde bulunan, önyak olan, mezheb kuran kimseye denir. Hz. Ali neslinden gelenlere de denmektedir. Burada şer'i ilimleri en iyi bilenlerin başında gelen kimse anlamında kullanılmıştır.

Kabr قبر (a., c. kubûr) : Mezar, ölünün gömüldüğü çukur.

Kādî قاضى (a., c. kudâd) : Yapan, yerine getiren, şeriat hâkimi.

Kādîu'l-kudât (kadıların kadısı) قاضى القضاة (a) : En büyük kadı; şeyhülislâm veya kazas-ker rütbesinde bulunan kimse.

Kādîu'l-kudât ve'l-hükkâm قاضى القضاة والحكام (a) : Kadıların ve hâkimlerin en büyüğü. Bu tâbir şeyhülislâmlığa denk bir mevkiin sahibi için kullanılmış olmalıdır.

Kıdva قدوة (a.) : Kendisine uyulup ardından gidilecek kimse. Bir sınıfın veya topluluğun başında olan şahıs.

Kıdvetu'l-ekâbir قدوة الاكابر (a.) : Devlet ricalinin veya rütbece, görgü ve faziletce büyük olanların tâbi oldukları şahıs.

Künbed : 1 — Genel olarak kubbeli yapı; kubbenin haricî şekli; kubbe biçiminde çıkıntı. 2 — Kubbeli ve külâhlı Selçuklu türbesi.

Lâhd لحد (a., c. elhâd, lühûd) : 1 — Taş, tuğla ve harçla inşa edilen ve üzerine bir kapak-taşı veya sandûka konulan mezar; 2 — İçine ölünün konulduğu sandûka.

Mağfûr مغفور (a. gufrân'dan) : Günahlarının afvedilmesi için arkasından Allah'a yalvarılan ve dua edilen ölmüş, yarlıganmış kimse, merhum.

Ma'sûm ممصوم (a. ismet'den) : Suçsuz, günahsız kimse; küçük çocuk. (müen. ma'sume). İmamiye mezhebinde günahsız sayılan Ehlibeyt mensubu.

Mazlûm مظلوم (a. zulm'den) : Zulüm görmüş; sakın ve sessiz insan.

Mazlûmen merhum : Zulm edilerek öldürülmüş kimse.

Meddah مداح (a. medh'den) : Taklitler yaparak hoş hikâyeler anlatıp halkı eğlendiren kimse.

Melik ملك (a., c. mülûk) : Tek olarak kullanıldığı zaman padişah, hükümdâr; isim tamamlamalar hâlinde baş, reis.

Meliku'l-ulema' ملك العلماء : Âlimlerin en büyüğü.

Meliku'l-fukaha ملك الفقهاء : Fakihlerin başı.

Meliku'l-hutaba' ملك الخطباء : Hatiplerin en büyüğü.

Meliku's-şuara ملك الشعراء : Şairlerin en büyüğü.

Meliku'n-neccar ملك النجار : Marangozların başı.

Merhûm مرحوم (a. rahm'den) : Allah'ın rahmine kavuşan kimse. Ölü (müslümanlar için kullanılır). (müen. merhume).

Mevlâ (mevlâna) مولانا (a., c. mevâlî) : Efendi, efendimiz; bazı şeyh ve ilim adamlarının lâkabı; «Hazret» mânâsına kullanılan bir hitab.

Mezar مزار (a., c. mezarât) : Genel olarak ölü'nün gömüldüğü yer. Bu kelime belli bir tipi ifade etmemekle beraber üzerine bina yapılmamış kabirler için kullanılır.

Mu'id معيد (a.) : 1—Müderres yardımcısı, öğretmen vekili, asistan. 2—Şagirdlik devresini bitirmiş, ehliyetli usta yardımcısı.

Muveşşî موشى (a. veşy'den) : Nakış yapan.

Mübeyyinü'l-halal ani'l-haram مبين الحلال عن الحرام : Helâl ve haramı meydana çıkaran çok dürüst kimse.

Müftî مفتى (a. fetva'dan) : Fetva veren.

Müftîu'l-ferîkayn مفتى الفريقين (a.) : İki cemaatin; iki alemin; iki mezhebin müftisi, fetva vereni.

Müzeyyin مزين (a. zînet'den) : Tezyin eden, süsleyen.

Pehlivan پهلوان (f.) : Yiğit; kahraman; güreşçi.

Pîr پير (f.) : İhtiyar, ulu anlamına gelir. Mevlevî ve Bektaşilikte tarikat koruyucularına ve tarikat ileri gelenlerine denmektedir. Ahilikte esnaf zümrelerini himaye eden velîye; tasavvufta Allah yoluna sülûk eden, müride doğru yolu gösteren kimseye denir. Alevilikte «Dede» den sonraki mertebe için kullanılır.

Ravda روضة (a., c. ravdât) : 1 — Çayırı çimeni bol olan yer, bahçe. 2 — Cennet; 3 — Veli-lerin, züht ve takva sahibi kimselerin mezarı.

Sadr صدر (a., c. sudûr) : 1 — Herşeyin başı, en yukarısı. 2 — Reis, vezîr, 3 — Vali. Paul Wittek İlhanlılar devrinde *minister* = *bakan* anlamında kullanıldığını (Ars, IS. V. 1938, 33. s.); Minorsky ise XVI. asırda yazılmış bir yazmaya göre «umumi vali» anlamına gelen, «vekil» den evvelki bir kademe olduğunu ileri sürerler (Calligraphers and painters, Washington 1959, 81, 88. s.).

Sadru'l-ecell صدرالاعلى : 1 — En büyük sadr, umumi vali, 2 — Din ve tarikat büyüklerine verilen bir sıfat. Bu ibare Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin sıfatlarından biridir.

Said سعيد (a.) : Âhiretini hazırlamış, mutlu, uğurlu kimse.

Sandûka صندوق (a.) : Taş, mermer, ahşap, v.s. den muhtelif biçimlerde yapılmış olan ve mezarın üzerine konulan kısım.

Seyyid سيد (a.) : Efendi, bey, baş. Asıl soydan gelen kimseler için kullanılan bir sıfat. Hz. Hasan soyundan gelen kimseler. (müen. seyyide.) : Muhterem hanımefendi.

Seyyidu'l-hacc ve'l-Haremeyn سيد الحاج والحرمين : Hac ve Haremeyn'in emiri.

Seyyidu'l-bilâd سيد البلاد : beldelerin efendisi, hâkimi.

Sultânü'l-fetâ سلطان الفتى : Fetaların başı, en büyüğü. Ahi Ahmed Şah'ın lâkabı.

Şabb شاب (a., c. şübbân) : Genç, delikanlı, yiğit. Ahlat mezartaşlarından birinde bu kelimeden başka aynı şahıs için «şeyh ve sadr'ul - âlim» denmektedir. Bu durum bu şahsın «şabblık» devresinde olmasına imkân vermez (Kat. Nu. 38). Diğer birinde ise «eş-şabb, el-fetâ» gibi birbirine yakın anlamdaki iki sıfat yanyana kullanılmıştır. Biz bu kelimenin tam anlamını tesbit edememekle beraber fütüvvet ile ilgili olduğunu ve «fetâ» mahiyetinde bir anlam taşıyabileceğini düşünüyoruz.

Şagird شاگرد (f., c. şâgirdân) : Bir sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanına devam eden çırak.

Şâhîde شاهدة (a.) : Mezarın baş veya hem baş, hem ayak tarafına dik olarak konulan, adına dikildiği şahsın hüviyetini bildiren bir kitâbeyi muhtevî tezyin edilmiş taş levha.

Şehîd شهيد (a. şehadet'den, c. şüheda) : 1 — İslâmiyet uğrunda canını feda eden; savaşta ölen müslüman (Şehid-i hakikî). 2 — Suda boğularak, yanarak, garib olarak, zelzelede enkaz altında kalarak veya ilim yolunda ölen müslüman (şehid-i hükmi). 3 — Allah'ın birliğine ve peygamberlerine şehadet edenler. (Müen. şehîde).

Şem'i mecma' شمع مجمع (f.) : Bir toplantının, meclisin ışığı, kandili. Şairler için kullanılmaktadır.

Türbe تربة (a.) 1 — Aziz ve mubarek sayılan müslümanların mezarı; 2 — Üstüne kubbe yapılmış olan mezar.

Vâri' وارِع (a. verâ'dan) : İleri derecede takva sahibi kimse, dindar.

Vâşî واشى (a. veşy'; vişaye'den) : İnce dokuma ve nakış yapan kimse, taşçı ustası lâkabı.

D İ Z İ N

Abarkuh : 40, 67
 Abdu'l-Vehhab : 200
 Abdu'r-Rahim en-Nasiri : 256
 Abdu's-Samed : 252, 254
 Adilcevaz : 24
 Afyon : 5, 7, 8, 16-17, 26-27
 Ağzıkara Han : 72
 Aghtamar : 26
 Ahî (Ahilik) : 7, 14, 17, 88
 Ahî Evren Tekkesi : 14
 Ahî Fahreddin b. Mehmed Şah : 21
 Ahî Kadı : 244
 Ahî Şerefeddin Camii : 72
 Ahlat : 21-22, 30-37, 39, 40-41 43-44,
 46, 51, 56, 59, 62, 64, 72, 75-76,
 88, 91, 99, 103, 105, 106-107,
 126, 136
 Ahmed (Nuru'd-Din Ömer es-Sarraf'ın
 babası) : 192
 Ahmed (Akşehirli) : 5
 Ahmed Baruc : 237
 Ahmed b. Bezl : 58
 Ahmed b. Tahir b. Ömer : 138
 Ahmed Kasım b. Muhammed : 89
 Ahmed (Kasım b. Üstad Ali'nin
 talebesi) : 102, 243
 Ahmed el-Müzeyyin : 25, 50, 59-60, 67,
 69, 81-83, 89, 91-94, 131, 146-151,
 156
 Ahmed Şah : 3-4, 14
 Ahmed Yesevî : 15
 Aîşe Hatun binti Sadr Kameru'd-Din
 Muhammed : 100, 218-219
 Akkoyunlular : 29, 33
 Akşehir : 4-5, 9, 14-15, 26, 48, 88
 Alâmu'd-Din Sencer es-Sayig (Üstad) :
 89, 255-256
 Alâu'd-Din Ali b. Ahmed Baruc : 237
 Alâu'd-Din Ali b. Alâu'd-Din : 237, 257,
 259
 Alâu'd-Din b. Sedidu'd-Din : 235
 Alâu'd-Din Yusuf : 259
 Alâeddin Camii (Konya) : 87
 Alâeddin Keykûbad : 32
 Alevî (Alevilik, Aleviler) : 13, 15, 17, 20
 Ali (Hz.) : 14-15

Ali (İsfahanlı Hacı —) : 3
 Ali b. Mevdûd (el-Muveşşî, Üstad —) :
 89, 151-152
 Ali (Üstad —) : 89, 102
 Alişir (Emin oğlu) : 214
 Alp Aslan : 32
 Altay : 24, 52
 Amasya : 11, 62, 67, 70
 Amid : 33
 Amul : 39
 Anadolu : 2, 13, 37, 40, 43, 46, 48, 56-57,
 59, 77, 80-81, 87-88, 107
 Ani Katedrali : 56
 Ankara : 7, 11-12
 Antakya : 32
 Antalya : 16
 Ardistan : 67
 Arslan (sanatkâr) : 5
 Arzu Hatun binti Tahir : 237-239
 Asîl (Hacı Ali oğlu) : 206
 Asîl b. Veys (Üveys) (Esed b. Eyyub'un
 şakirdi) : 61, 73-74, 83-84, 89,
 92-93, 95-97, 99, 101-102, 170,
 174-178, 180, 182, 184-186
 Asîlu'd-Din Ali b. Şerefu'd-Din Ömer b.
 Ebi'l-Hasan el-Galati : 182-183
 Askis nehri : 29
 Aşağı Morg (Mork) köyü : 21, 23
 Âşık Paşa Türbesi : 6-7
 Aydın : 19
 el-Avhad : 32
 Aydınogulları : 19
 Ayvalı Köyü : 26, 29
 Azerbaycan : 27
 Baba İlyas : 16
 Babailer : 14
 Bacgû Beğ (Nasru'd-Din Ahmed
 b. Câbir) : 146
 Bacıyan-ı Rûm : 14
 Balı Çelebi b. Yakub Ağa : 11, 14
 Başkurtlar : 15
 Batınî (Batınîlik) : 17, 106
 Bektaşî (Bektaşîlik, Bektaşîler) : 4, 9,
 13-15, 17
 Belh : 34
 Bergama : 19-20

Berlin : 19, 75
 Beyazıt Türbesi : 70
 Beyşehir : 80
 Bi' bni Nûr (?) Şerefu'd - Dîn Osman
 b. Muhammed Ferras el - Horasanî :
 221 - 222
 Bihter Muhamed Ferras el - Horasanî :
 223
 Bilge Kağan anıtı : 38 - 39, 76
 Bimarhane : 67, 70
 Birçin : 29
 Bistam : 70
 Bitlis : 29, 214
 Bizanslılar : 30
 Bria Nehri : 76
 Budist : 13
 Buga : 31
 Buhara : 34, 60
 Bursa : 19
 Buruciye Medresesi : 67
 Buûs b. Şems (Şemsik) ed - Darrabî
 el - Hilatî : 89, 103, 237, 239
 Bünyan : 24
 Büyük Yayla : 9
 Cehrgilân (Çergilân, Cihargilân) : 24,
 91, 130
 Celâl Hatun : 5, 13 - 14
 Celâirîler : 33
 Celâleddin Harşemzah : 32
 Culfa : 27
 Cum'a b. Muhammed (Hoyenk'in ta-
 lebesi) : 89, 95, 99 - 100, 170, 172,
 209
 Çaldıran : 33, 35
 Çamak : 76
 Çelebi Bağı : 24
 Çifte Minareli (Erzurum) : Bk. Hatu-
 niye Medresesi (Erzurum)
 Çifte Minareli (Sivas) : 60, 62, 64, 67,
 69 - 70, 72
 Çin : 10, 13, 17, 75
 Çöreği Büyük Tekkesi : 16
 Daru'l - Mülk Hatun : 3
 Daruşşifa (Divriği) : 62, 87, 142
 Daruşşifa (Sivas) : 58, 80
 Demirkaynak Dede : 19
 Dikili Mezarlığı : 20
 Divriği Ulu Camii : 66 - 67, 69, 87, 107
 Diyarbakır Kalesi : 40, 43
 Dzun-dzur Çayı : 39
 Ebî Tahir (Hacı —) b. Mansur : 140 - 141

Ebî'l - Hasan Gazi el - Galatî : 178, 179,
 182 - 183, 195, 197
 Ebû Abdullah Hüseyin (İsfahanlı) b. Ali
 b. Ebi Talib : 124 - 125
 Ebû Bekr : 126 - 127
 Ebu Bekr (Hz.) : 1
 Ebu Bekr (Pehlivan —) b. Haydar : 129 -
 130
 Ebû Bekr Tiflisî : 9
 Ebû Muhammed Yusuf b. Zeynu'd - Dîn
 Salih b. Ebi'l - Kasım : 197, 199
 Ebû'l - Bereket Salih b. Ebi'l - Kasım :
 150 - 151
 Ebû'l - Kasım : 150 - 151, 165 - 166
 Ebû'n - Nema b. Mufaddalu'l - Ahval
 el - Hilatî : 87
 Ebu'r - Rıza (Şeyh —) : 117 - 118
 Emîn (Şeyh —) : 214 - 215
 Emîn (Şeyh —) b. Emîr Bahau'd - Dîn er -
 Roşki : 238 - 239
 Elhacı Karaca b. Mirza : 89
 Elbasan : 24
 Emetu'r - Rahman ibnetu Nuru'd - Dîn b.
 Muhammed el - Galatî : 148 - 149
 Emîn b. Alişir : 213 - 214
 Emîn (Emîru'l - Ekber —) b. Emîr İz-
 zu'd - Dîn er - Roşki : 241 - 242
 Emîn (Şeyh —) b. Şeyh Said : 23, 214 -
 215
 Emîn b. Yusuf (Hacı —) : 89
 Emînu'd - Dîn Ömer b. Mes'ud el - Hama-
 mî : 139 - 140
 Emîr Ahmed (Mervanoğlu) : 43
 Emîr Bahau'd - Dîn er - Roşki : 238 - 239
 Emîr Balak (Artukoğlu) : 39
 Emîr Hızır b. Alâu'd - Dîn Ali b. Ahmed
 Baruc : 236 - 237
 Emîr Hızır (Pehlivan —) b. İzzu'd - Dîn
 Yusuf : 232, 234
 Emîr İzzu'd - Dîn er - Roşki : 242
 Emîr İzzu'd - Dîn Yusuf : 98, 191 - 192
 Emîr Sundûk : 32
 Emîr Süleyman b. Şeyh Emîn b. Emîr
 Bahau'd - Dîn er - Roşki : 238 - 239
 Emîr Şeyh Şeref (Emîru'l - Kebîr —) b.
 Emîru'l Ekber Emîn b. Emîr Zey-
 nu'd - Dîn er - Roşki : 241 - 242
 Emîr Tacu'd - Dîn b. Şeyh Emîn b. Şeyh
 Said : 23, 214 - 215
 Emru'd - Dîn Mevdûd b. Nuru'd - Dîn Mu-
 hammed : 153
 Emsile Hatun : 225 - 226
 Erenler Mezarlığı (Tokat) : 2

- Erciş : 24, 26, 48, 136
 Erivan : 56
 Ermeni (Ermeniler, Ermeni sanatı) : 30, 48, 56, 136
 Ermenşahlar : 32-33, 41, 44, 105
 Erzen Hatun Kümbeti : 34, 87, 102
 Erzurum : 20-21, 23, 70, 75, 80
 Esed b. Bakavend : 89
 Esed b. Eyyub (Üstad —) : 49, 60, 72, 74, 81, 83, 89, 92-96, 98, 158, 161-162, 164, 167-168, 170, 176, 195
 Esed b. Hâvend : 61, 89, 93, 97-99, 102, 185, 201, 203, 205, 207, 220, 229, 233
 Esed b. Üstad : 89
 Esed el-Müzeyyin : 72, 94, 163
 Esed el-Vâş (el-Vâşi) : 89, 93-94, 166
 Esedu'd-Din Esed (Şeyh —) : 213
 Estelvaş : 89
 el-Eşref : 32
 Eşrefoğlu Camii : 80
 Eyyûbî (Eyyûbiler) : 32, 105
 Fâhru'd-Din Davud : 23
 Fâhru'd-Devle : 32
 Fâhru'd-Din Mirçe : 185
 Farûmad Camii : 60, 69
 Fatıma binti Yezd b. Ahmed b. Ali : 88
 Fatimiler : 43
 Gazne : 39, 63
 Gazneliler : 80
 Gevaş : 25, 48, 62, 99-100, 136
 Geyikli Baba (Geyikli Sultan Baba) : 16
 Gök Medrese (Sivas) : 60, 64, 67, 80
 Gökmedrese Camii (Amasya) : 62
 Gök Türkler : 28, 85
 Gölbaşı Mezarlığı (Güroymak = Norşin bucağı) : 214
 Gürcü (Gürcistan) : 27, 30
 Güroymak (Norşin) : 23, 64, 100, 214
 Hacı Bektaş Veli : 15
 Hacı Kılıç Camii : 60
 Hacı Mevlevî : 5
 Haleb : 23, 39
 Halime Hatun Kümbeti : 25, 99, 136
 Hanuya Nehri : 39, 42
 Harabe Şehir (Ahlat) : 34-35
 Harabe Şehir Kabristanı (Ahlat) : 34
 Harput Kapısı (Diyarbakır kalesi) : 40
 Has Hatun : 5
 Hasan b. Ahi Kadı : 244
 Hasan b. Yusuf : 89-90, 142-143
 Hasan Padişah Kümbeti : 34
 Hatuniye Medresesi (Çifte Minareli-Erzurum) : 20, 70, 75, 80
 Hâvend b. Bergi (Esed b. Eyyub'un gûlâmı) : 54, 61, 72-73, 83, 89, 93, 98-100, 102, 194, 196-200
 Haydar : 228-229
 Haydarî Köyü (Erzurum) : 20
 Hemedan : 9, 67
 Hibetu'l-Lah b. Yusuf : 120-122
 Horasan Erenleri : 15
 Hotan : 56
 Hoy : 32
 Hoyeng (Üstad —) : 89, 95, 172
 Huban-Danışmentli Köyü (Orhaneli) : 19
 Hunad Medresesi : 69
 Hûrşah el-Hilâti : 66, 87
 Hüsam : 226
 Hüsamu'd-Devleti ve'd-Din Emir Birmiş b. Emiru'l-Kebir Emiri Mısır b. Hacı Zeynu'd-Din er-Roşki : 240-241
 Hüsamu'd-Din Hasan el-Erzenu Rûmî : 174, 176
 Hüsamu'd-Din Muhlis b. ... b. Yusuf el-Meddah : 185, 187
 Hüseyin b. Hasan b. Ahi Kadı : 243-244
 İbni Savresi : Bk. Nuru'd-Din Ahmed b. Haydar
 İbni Kasım : Bk. İbrahim b. Kasım
 İbrahim (Hz. Muhammed'in oğlu) : 1
 İbrahimi (taşçı ustası) : Bk. İbrahim b. Kasım
 İbrahim b. Ahmed : 35
 İbrahim b. Kasım : 83, 89-90, 128, 140-141
 İbrahim Nihai : 1
 İhe Aşete Yazıtı : 39
 İhe Nor : 39, 127
 İhsaniye (Afyonkarahisar) : 8, 16-17
 İki Kubbe Mahallesi : 35
 İlhanlı (İlhanlılar, — devri, — imparatorluğu) : 13, 33, 70, 75, 105-106
 İmadu'd-Din İmad b. Kerimu'd-Din : 173-174
 İmadu'd-Din İmad b. Muhammed b. Haydar : 187-189
 İmamzade Ali : 70
 İmamzade Rabia Hatun : 70
 İmaret Camii (Akşehir) : 4
 İnanç Melek binti Osman : 231-232
 İnar : 60
 İnce Minareli : 64

İran : 39, 43, 59, 70, 75
 İsfahan : 40 - 41, 70
 İyaz b. Ganem : 31
 İznik : 18 - 19
 İzzu'd - Dîn Emîr Yusuf b. Nuru'd - Dîn
 Ömer es - Sarraf : 191 - 193
 İzzu'd - Dîn Mahmud b. Kerimu'd - Dîn :
 143
 İzzu'd - Dîn Yusuf (Pehlivan Emîr Hızır'
 ın babası) : 232, 234
 İzzu'd - Dîn Yusuf (Pîr Hüseyn'in baba-
 sı) : 219, 221
 İzzu'd - Dîn Yusuf (Şemsu'd - Dîn Muham-
 med'in babası) : 216
 İzzu'd - Dîn Yusuf b. Fahru'd - Dîn Mirçe :
 183, 185
 Kadı Mansur : 118
 Kadılar Mezarlığı (Ahlat) : 92, 101, 103,
 112, 132, 148, 150, 154, 171, 176, 178,
 180, 182, 189, 195, 197, 203, 246-247,
 249, 252, 260
 Kafkasya : 26
 Kahire : 33, 56
 Kayseri : 62
 Kale Mezarlığı (Ahlat) : 35
 Kamyar : 32
 Kanunî Süleyman : 33, 35
 Kaçal : 28
 Karakoyunlular : 29, 33, 105
 Kara Şeyh Mezarlığı (Ahlat) Bk. Taht-ı
 Süleyman Kabristanı
 Karatay Hanı : 60, 80
 el - Kasım : Bk. İbrahim b. Kasım
 Kasım b. Kerimu'd - Dîn : 247, 249
 Kasım b. Muhammed : 65, 74, 103, 246,
 248, 254
 Kasım b. Üstad Ali : 87, 89, 102
 Kazvin : 42, 67
 Kebbire Hatun (Şerefu'd - Dîn Osman'ın
 kızı) : 207 - 208
 Kemalü'd - Dîn Haydar : 228 - 229
 Kemaleddin Kasım : 3
 Kerime Hatun : 217 - 218
 Kerimu'd - Dîn Ahmed : 259 - 260
 Kerimu'd - Dîn b. Kadı Abdu's - Samed :
 252, 254
 Kerimu'd - Dîn İbrahim b. Hacı Şemsu'd -
 Dîn Muhammed b. Ebi'l - Hasan
 el - Galatî : 176, 178
 Kerimu'd - Dîn Mes'ud b. Davud : 147 -
 148

Kerimu'd - Dîn Muhammed b. el - Hac Yu-
 suf : 149 - 150
 Keyhatu : 4
 Kıpçak : 28
 Kırklar Mezarlığı (Ahlat) : 34
 Kırklar Mezarlığı (Ankara) : 7
 Kırklar Mezarlığı (Eski Malatla) : 21 - 22
 Kırmızı Şehidler Mezarlığı (Aşağı Morg-
 Muş) : 21, 23
 Kırşehir : 6, 9, 14
 Kızıl : 56
 Kızılbaşlar : 15
 Kien Ling : 29
 Kimya Hatun : 19
 Konak Mezarlığı (Bergama) : 20
 Konya : 2, 4, 8 - 9, 14, 56, 59, 64, 87
 Konya Taş ve Ahşap Eserler Müzesi (İn-
 ce Minareli) : 3, 14
 Koşu Çaydam : 39, 85, 88
 Kubbetu'l - İslâm : 34
 Kudbeddin İsmail : 32
 Kum : 70
 Kuman : 28
 Kureys (Türkistanlı —) : 2
 Kutlu Melek : 11
 Kümbet Köyü (Afyonkarahisar) : 26-27,
 29
 Kümbet - i Ali (Abarkuh) : 40
 Kümbet - i Aleviyan (Hemedan) : 67
 Kümbet - i Kebut (Meraga) : 60
 Kültigin Anıtı : 29, 76
 Li - Ch'eng : 76
 Lou - lan : 56
 Maghak - ı Attarı Camii (Buhara) : 60
 Mahmud (Gazneli —) : 39
 Mahmud b. Abdullah : 18
 Mahmud b. Şerefu'd - Dîn Yusuf b. Zey-
 nu'd - Dîn Salih : 203 - 204, 229 - 230
 Mahmud b. Yusuf : 5
 Malatya : 21
 Malatya Ulu Camii : 21
 Malazgirt : 22 - 23, 32 - 33, 48
 Mama Hatun Türbesi : 87
 Manisa : 19
 Maruf Köyü (Akşehir) : 26, 29
 Meedü'd - Dîn Muhsin : 254 - 255
 Medrese - i Haydariye (Kazvin) : 67
 Mehmed b. Mirza : 89
 Melikşah : 32
 Meliku'l - Âdil : 32
 Mengübertî el - Hilâti (el - Hac —) : 87
 Mentешеoğulları : 19

- Meraga :** 60
Merend : 58
Merkez Mezarlığı (Erciş) : 26
Merkez Mezarlığı (Ahlat) : 34
Mervanoğulları : 32
Mescid-i Cami (Ardistan) : 67
Mescid-i Cami (Farumad) : 69
Mescid-i Cami (Kazvin) : 42
Mescid-Cum'a (İsfahan) : 40-41
Mescid-i Şah Ebu'l-Kasım (Yezd) : 43
Mes'ud el-Hamamî : 139-140
Mevlâna Kadı Kasım b. Kadı b. Abdu's-Samed b. Kadı Muhammed : 249, 249, 252
Meydanlık Kabristanı (Ahlat) : 25, 34-37, 44, 46-48, 50, 52-55, 64, 72, 74, 88-93, 95-103, 105-107, 111-117, 119-121, 123-126, 128, 131-132, 134, 136-142, 145-156, 158-159, 161, 164-167, 170-171, 173-174, 176, 178, 180, 182-183, 185, 187, 189, 191-192, 195, 197, 199, 201, 203, 205, 207-208, 210-211, 213, 216-219, 221-223, 225, 228-229, 231-232, 235, 237-238, 240-241, 246-247, 249, 252, 254-257, 259-260
Milâs : 19-20
Mineapolis Müzesi : 76
Ming devri : 76
Minusink : 29
Mir Hüseyin el-Haccar(e) (Hacı —) : 209
Miran b. Hacı Mir Hüseyin el-Haccar(e) : 89, 208-209
Miran (Hacı —) b. Yusuf : 47, 89, 100-101, 135, 215-221, 223-224
Mirçe (Hacı —) b. Miran : 89, 97, 99-102, 226, 228, 230-231, 233-236
Moğol : Bk. İlhanlı
Morg Köyü : Bk. Aşağı Morg
Mubarek b. Yusuf : 112
Muhammed (Kerimu'd-Din Ahmed'in babası) : 260
Muhammed Bahau'd-Din Ömer b. Abdu'l-Vehhab : 199-200
Muhammed b. Ali b. Garib Şah Tacik : 5
Muhammed Bey (Şah Melek b. —) : 11
Muhammed b. Ebû Bekr Tiflisi : 9
Muhammed (Hoca —) b. Hüseyin b. Hasan b. Ali Ahi Kadı : 243-244
Muhammed b. Miran : 89, 100, 102, 225
Muhammed b. Nuru'd-Din b. Ebi Şeref : 158
Muhammed b. Türkman : 156
Muhammed b. Veys (Üveys) : 73-74, 89, 92, 97-98, 188-189, 191, 193
Muhammed b. Yusuf : 31
Muhammed Çelebi : 11
Muhammed Davud : 89, 91
Muhammed (Ebu'l-Hayrat —) b. Nuru'd-Din Osman b. Şeref : 158 159
Muhammed Ferras el-Horasanî : 221-222
Muhammed el-Galatî : 178-179
Muhammed (Hz.) : 1
Muhammed (Kadı —) : 249, 252
Muktedir (Halife) : 40
Musalla Mezarlığı (Konya) : 3
Mustafa Çelebi b. Kutlu Melek : 10-11
Musul : 56
Muş : 21, 32, 214
Mümine Hatun Türbesi : 57, 60
Müslim : 1
Mütevekkil Billah (Halife) : 31
Naheivan : 56-57, 60
Nâsir-ı Husrev : 33
Nâsiru'd-Din Bessasî b. Asil b. Hacı Ali : 205-206
Nasiha Hatun binti Sedidu'd-Din Sedid : 189-190
Nasiha Melek binti Mahmud b. Şerefu'd-Din Yusuf : 229, 231
Nasreddin Hoca Mezarlığı : 4
Niksar : 16
Niya : 56
Norşin : Bk. Güroymak
Nuru'd-Din Ahmed b. Haydar : 159-160
Nuru'd-Din Ahmed b. Muhammed el-Malacirdî : 170-171
Nuru'd-Din Ebu'l-Hasan b. Hacı Şemsu'd-Din Muhammed b. Ebi'l-Hasan Gazî el-Galatî : 195, 197
Nuru'd-Din Hasan (Beylekanlı —) : 2
Nuru'd-Din Muhammed : 153
Nuru'd-Din Muhammed el-Galatî : 148-149
Nuru'd-Din Ömer es-Sarraf : 191-193
Nuru'd-Din ... Şirin Beğ : 181
Orhanlı : 19
Orkun : 38-39, 42, 52, 76, 85, 105
Orta Asya : 106-107
Osaka Müzesi : 76
Osman (İnanç Melek binti —) : 231-232
Osman (Sanatkâr) : 137
Osman b. Halil : 6, 13-14

Osman b. Hasan : 89-90, 123-124
 Osman b. İzzu'd-Din ... Ebi'l-Kasım b. Muhammed el-Galati : 132-133
 Osman b. Mes'ud : 122-123
 Osman (Hacı —) b. Sıddık : 128
 Osmanlı (Osmanlılar) : 33, 35, 48
 Ömer (Hz., Halife —) : 1, 31
 Ömer b. Ebi Bekr : 144
 Ömeru'd-Din Ebû Bekr : 201-202
 Paşa Hatûn binti Emiru'l-Kebir Emir Şeyh Şeref b. Emiru'l-Ekber Emin b. Emir İzzu'd-Din er-Roşki : 241, 243
 Pergamon Müzesi : 19, 75
 Pir Evi (Hacı Bektaş) : 15
 Pir Hamza Sebzipûş Türbesi (Abarkuh) : 67
 Pir Hüseyin b. İzzu'd-Din Yusuf : 219, 221
 Plano Carpini : 28
 Ranâ Hatun binti Mehmed : 5
 Ravza (Gazne) : 39
 Razu'd-Din Muhammed b. Ömeru'd-Din Ebû Bekr : 201-202
 Resibe (?) binti Ebû Nâsır b. İbrahim : 137-138
 Reşadiye : 24, 91, 130
 Reşidu'd-Din Reşid b. Kadiu'l-Kudat Zeynu'd-Din : 154
 Romenos Diogenes : 32
 Rubruk, W. : 28
 Rüknu'd-Din Yusuf b. Şeyh Esedu'd-Din Esed : 211, 213
 Rüstem b. Bihter Muhammed Ferras el-Horasanî : 222-223
 Sadu'd-Din Abdu's-Samed b. İzzu'd-Din Emir Yusuf : 192-193
 Said (Şeyh —) b. Şeyh Muhammed : 23, 214-215
 Safevîler : 33
 Saliha Hatun : 100
 Salihin Kabristanı (Halep) : 23, 39
 Salmas : 32
 Samarra : 41, 56-57, 63, 81
 Sanem Hatun binti Rıza : 169-170
 Sasun : 32
 Sebuktekin : 39
 Sedid b. Kadı b. Zeynu'd-Din Salih : 171, 173
 Sedidu'd-Din Sedid b. Hacı Nuru'd-Din Osman b. Ebû Şeref : 166-167, 189-190

Selâme b. Muhlid b. el-Haccak : 121
 Selçuklu (Selçuklular) : 34, 57-58, 80, 87, 121, 133
 Sermej : 56
 Seyyid Elvan : 16
 Seyyid Mahmud Hayran Türbesi : 4
 Seyidgazî : 7-9, 17, 26
 Shantung Chia-hsiang : 75
 Shensi : 10, 17, 29, 75
 Sırçalı Medrese (Konya) : 59, 62
 Sığircık Mezarlığı (Erzurum) : 21
 Sian-Fu : 76
 Sivas : 5, 9-10, 15, 17, 58, 60, 62, 64, 67, 70, 72, 80
 Sökmen : 32
 Sultan Ham (Aksaray) : 57
 Sung Devri : 76
 Susa : 41
 Süleyman (Tacu'd-Din Hasan b.—) : 226-227
 Şah Melek b. Muhammed Beğ : 11
 Şah Tahmasp : 33
 Şahin b. Ferhunde : 6
 Şahmer Hatûn binti Kasım b. Kerimu'd-Din : 247, 249
 Şam : 43
 Şaman (Şamanlık) : 9, 16-17, 28
 Şhabu'd-Din b. Yusuf : 210-211
 Şemsu'd-Din Muhammed (Hacı —) : b. Ebi'l-Hasan el-Galati : 178, 197
 Şemsu'd-Din Muhammed b. İzzu'd-Din Yusuf : 216, 221
 Şemsu'd-Din Muhammed b. Ganem : 164-165, 169
 Şemsu'd-Din Muhammed b. Kasım : 246-247
 Şemsu'd-Din Şirin : 256
 Şeref b. Ebu'l-Mutahhar : 31
 Şerefu'd-Din Osman b. Muhammed : 167-168
 Şerefu'd-Din Yusuf b. Zeynu'd-Din Salih b. Ebu'l-Kasım : 165-166, 203-204, 229-230.
 Şerefu'd-Din Ömer b. Ebi'l-Hasan Gazî b. Muhammed el-Galati : 178-179, 182-183
 Şerefu'd-Din Osman b. Muhammed Bahau'd-Din Ömer b. Abdu'l-Vehhab : 199-200
 Şeyh Hasan Beğ : 9
 Şeyh Meknun Zaviyesi : 16
 Şeyh Necmeddin Künbeti : 34

Şihabu'd-Din Emir Gazî b. Şerefu'd-Din
Ömer b. Ebi'l-Hasan Gazî b. Muhammed el-Galatî : 178-179

Şiilik : 18

Şir-u Hurşid : 6, 12, 14

Şuca b. Ali Beğ : 5

Şuh Beğ b. Abdullah : 155-156

Tacu'd-Din Hasan b. Süleyman : 226-227

Tahrân Müzesi : 41, 70

Tahtacı (Tahtacılar) : 13, 16, 20

Taht-ı Süleyman Kabristanı (Kara Şeyh
Mezarlığı) (Ahlat) : 34, 93, 96, 98-
100, 162, 194

Taht-ı Süleyman : 35

Tatvan : 23, 35

Tercan : 62, 87

Theodoros : 32

Tiflis : 27-28

Tire : 19-20

Tire Müzesi : 19

Timur : 33

Tokat : 2, 5-6, 8-12, 15, 17, 88

Tokat Müzesi : 11

Tomsk Müzesi : 15

Tonyukuk : 19, 39

Tuğrul Beğ : 32-33

Tolunoğlu Camii : 41, 56

Turumtay Türbesi : 67

Türkistan : 13, 56

Uibat Nehri : 76

Urfa : 32

Uybat : 28

Uygur (Uygurlar) : 13, 88

Uzgend : 60

Üç Şehidler Mezarlığı (Sivas) : 9

Üveys : Bk. Veys

Van Gölü : 24-25, 99, 130

Van Müzesi : 26, 30

Vanik Köyü (Reşadiye) : 24

Veys (Üveys) (— b. Ahmed; Asıl b. —) :
Muhammed b. —) : 72, 81-83, 89,
91, 93-97, 136, 154-158, 161-162,
167, 174-175, 177-178, 180, 182,
184, 186, 188-189, 191, 193

Veys b. Kadı Kerimu'd-Din b. Kadı Ab-
du's-Samed : 252, 254

Wu : 75

Yağbasan Köyü (Seyidgazî) : 9, 17

Yakub Ağa (Bali Çelebi b. —) : 11

Yassı Çimen : 32

Yavuz Sultan Selim : 18, 35

Yenisey Irmağı : 39

Yezd : 43

Yotkan : 56

Yusuf b. Emin : 89

Yusuf b. Hamza : 5

Yusuf b. Kathîr Türbesi (Nahcivan) : 60

Yusuf (Miran Şagird-i —) : 226, 228

Yusuf (Hacı —) b. Miran : 25, 89, 95,
99-101, 208-210, 212-213

Yusuf el-Meddah : 187

Zekeriya Kazvinî : 33

Zeki Emini'd-Din Ali b. Muhammed :
123-124

Zeynu'd-Din Kürd Emin : 180-181

Zeynu'd-Din Salih b. Ebi'l-Kasım : 165-
166, 197, 199, 203-204

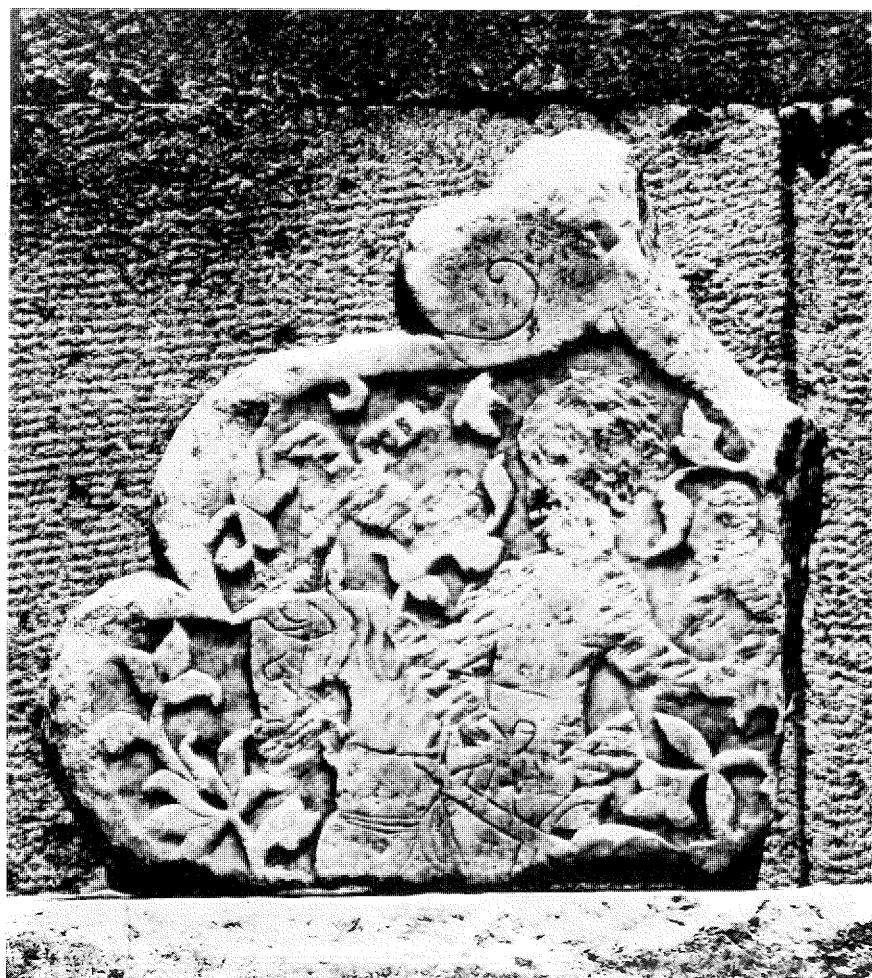
Zeynu'd-Din Salih (Sedid b. —) : 171,
173

D Ü Z E L T M E L E R

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
1	26	نہی	نہی
1	26	لیجھص	یجھص
1	26	علیہ	علیہ
1	26	علیہ	علیہ
3	43	Sejoukides	Seldjoukides
20	23	çevresindeki	çevresindeki
17	1	sani'yede	saniye'de
33	40	Kaznivi	Kazvini
34	33	Beygu'da	Beygu da
42	33	Kıvrıkdal	Kıvrıkdal
45	15	bundansohra	bundan sonra
47	34	üçüne	üçüncü
67	16 — 17	Ardisdan	Ardistan
70	24	evlerlerin	eserlerin
71	7	şahide-Tezyini	şahidelerdir
85	17	şehidelerin	şahidelerin
85	22	ölünü	ölünün
89	16	Muhammed	Muhammed
89	25	es-Sayığ	es-Sayığ
89	37	siilindirik	silindirik
100	22	buulnmaktadır	bulunmaktadır
123	28	Osmam	Osman
126	12	şaihde	şahide
127	17	1216	1217
147	4	panoun	panonun
147	6	panoun	panonun
148	21	Nureddin	Nuru'd -Din b. Muhammed
149	11	Nur	Nuru'd -Din
154	24	gateiren	getiren
158	1	Ebi	
158	28	s ı krûmî	sık rûmî
159	14	Hayrat	Hayrat Muhammed
159	24	Nuru'l -Lah	Nuru'd -Din
170	31	... talebesi Cum'a'nın	Cum'a b. Muhammed'in
170	31	شاگرد	بن محمد
173	2	Seaid	Sedid
185	13	diktörtgen	dikdörtgen
229	12	Şerafu'd -Din	Şerefu'd -Din
235	27	Sediau'd -Din	Sedidu'd -Din
238	17	Şeyh	Şeyh Emin
241	22	Zeynu'd -Din	İzzu'd-Din
242	21	ال	الا
242	22	کبر	کبر
243	1	b. Ahî Kadı	b. Hasan b. Ahî Kadı

Muhammed Davud	91
Ahmed el - Müzeyyin	91 — 92
Veys (Üveys) b. Ahmed	92 — 93
Esed b. Eyyub	93 — 95
Cum'a b. Muhammed	95
Asıl b. Veys	95 — 97
Muhammed b. Veys (Üveys)	97 — 98
Hâvend b. Bergî	98
Esed b. Hâvend	99
Hacı Yusuf b. Miran	99 — 100
Hacı Miran b. Yusuf	100 — 101
Hacı Mirçe b. Miran	101 — 102
Muhammed b. Miran	102
Kasım b. Üstad Ali	102
Ahmed	102 — 103
Buûs b. Şemsik ed-Darrabî el-Hilâti	103
Kasım b. Muhammed	103
SONUÇ	105 — 107
KATALOG	111 — 260
ZUSAMMENFASSUNG	261 — 267
BİBLİYOGRAFYA	269 — 275
TERİMLER VE DEYİMLER	277 — 280
DİZİN	281 — 287
DÜZELTMELER	289

RESİMLER

3. Res.

4. Res.

5. Res.

6. Res.

7. Res.

8. Res.

9. Res.

10. Res.

11. Res.

12. Res.

13. Res.

14. Res.

15. Res.

16. Res.

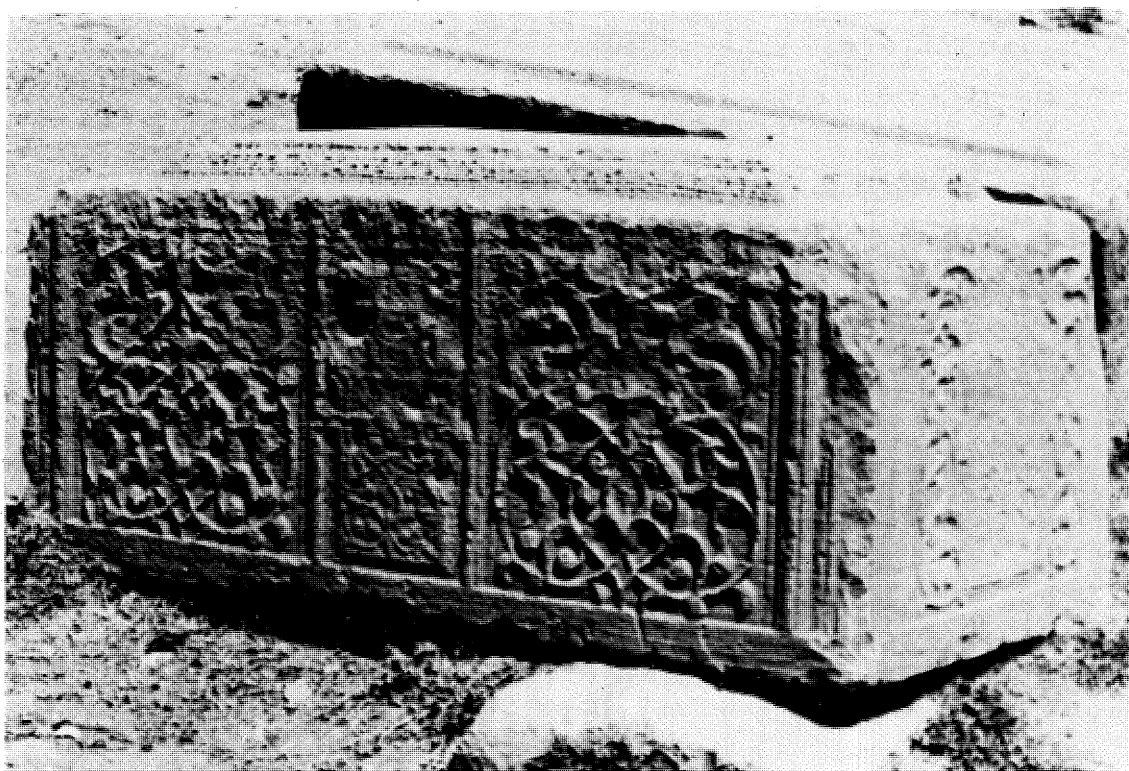
17. Res.

18. Res.

19. Res.

20. Res. (G. Fehér Vári'den)

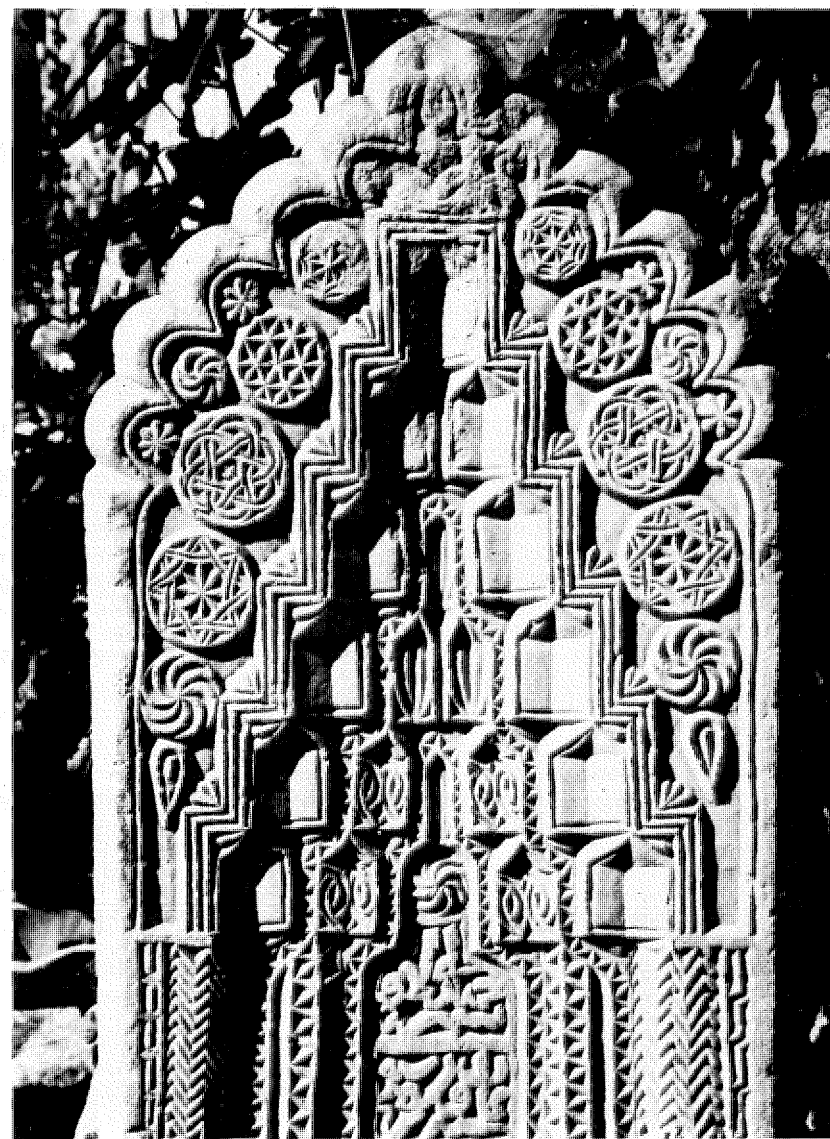
21. Res. (G. Fehér Vár'den)

22. Res.

23. Res.

24. Res.

25. Res.

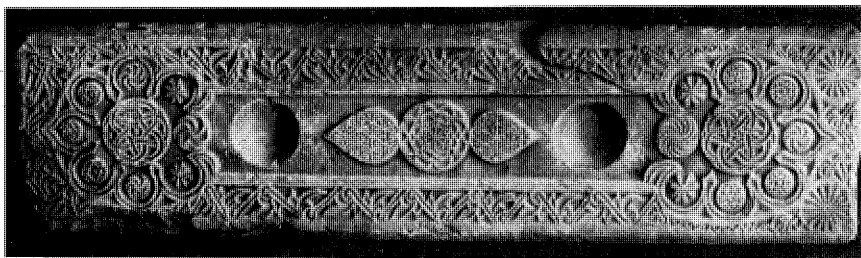
26. Res.

27. Res.

28. Res.

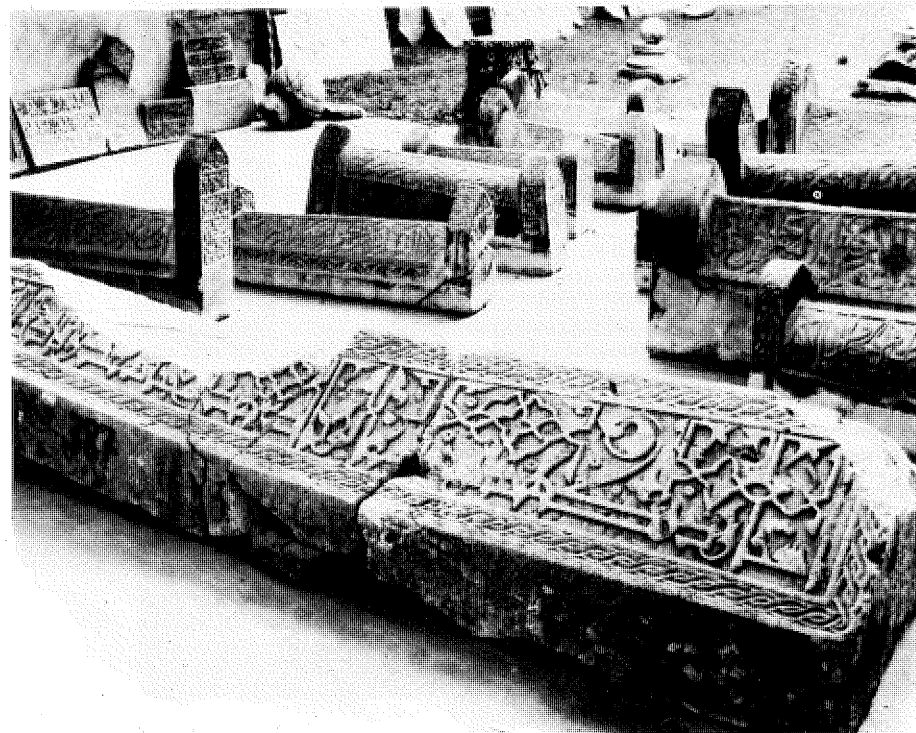
29. Res.

30. Res.

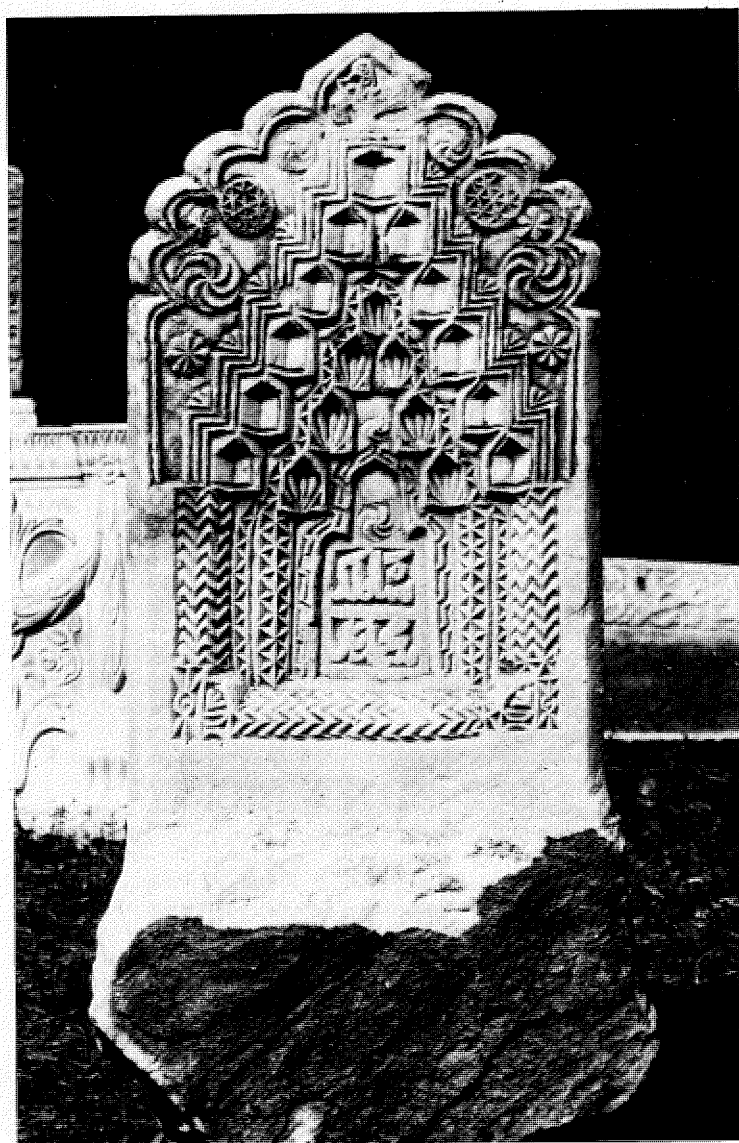
31. Res.

32. Res.

33. Res.

34. Res.

35. Res.

36. Res.

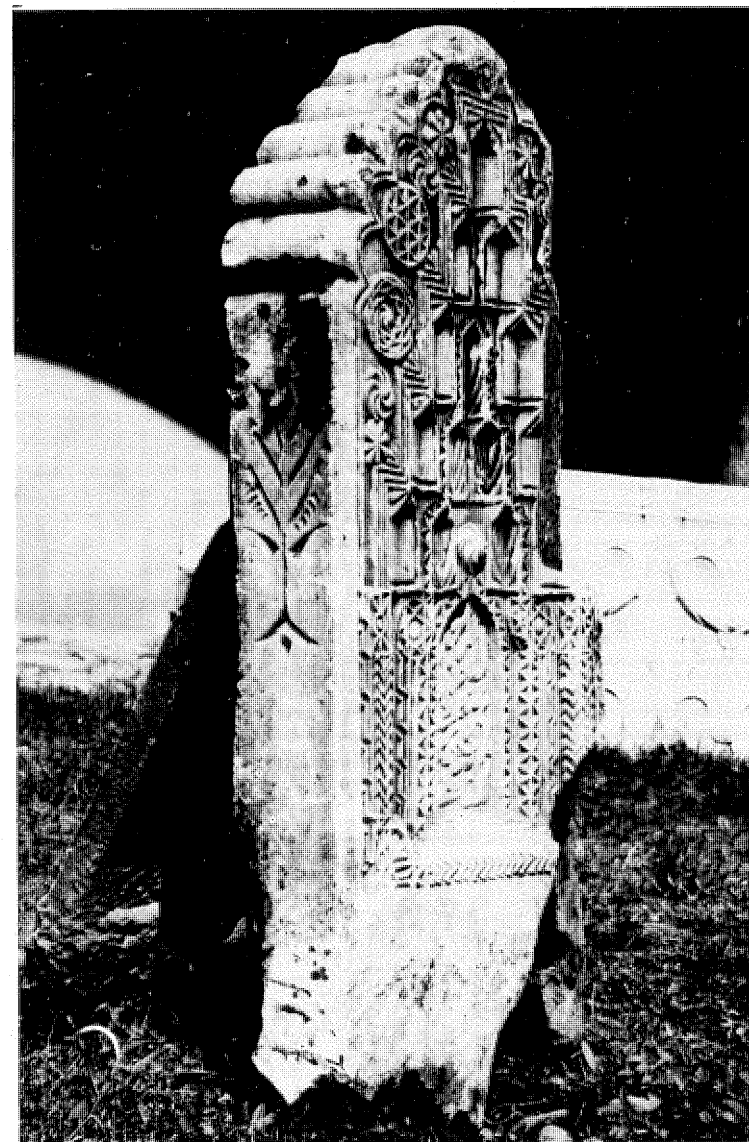
37. Res.

38. Res.

39. Res.

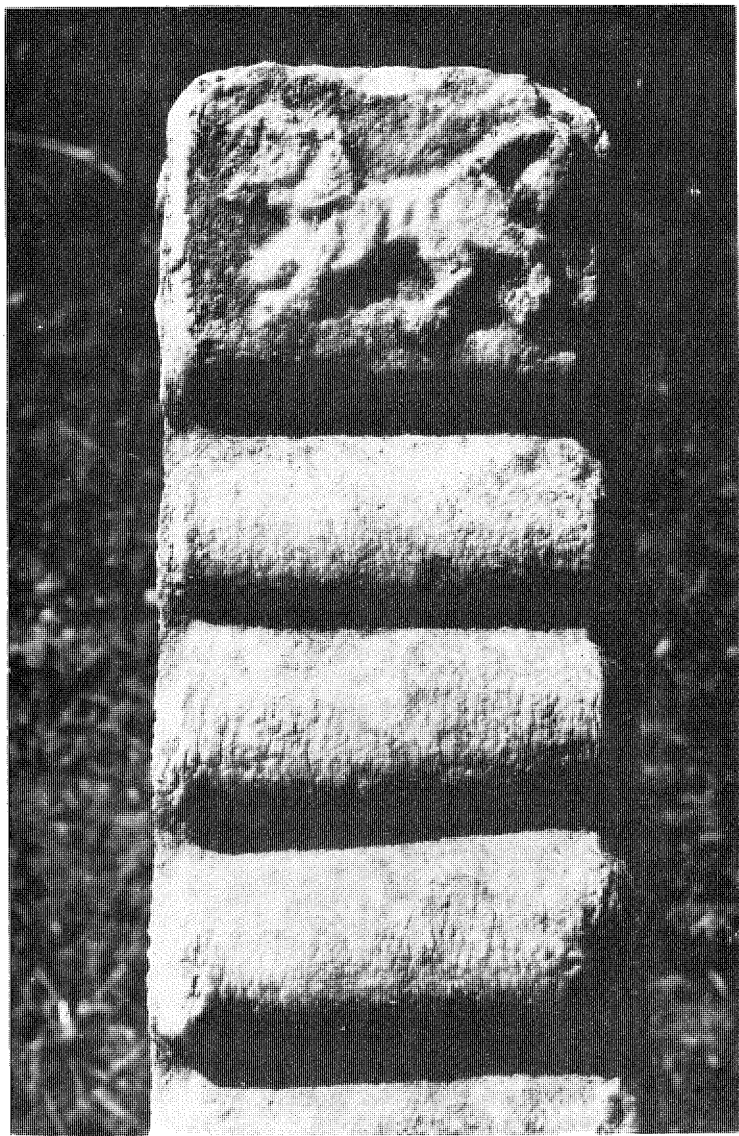
40. Res.

41. Res.

42. Res.

43. Res.

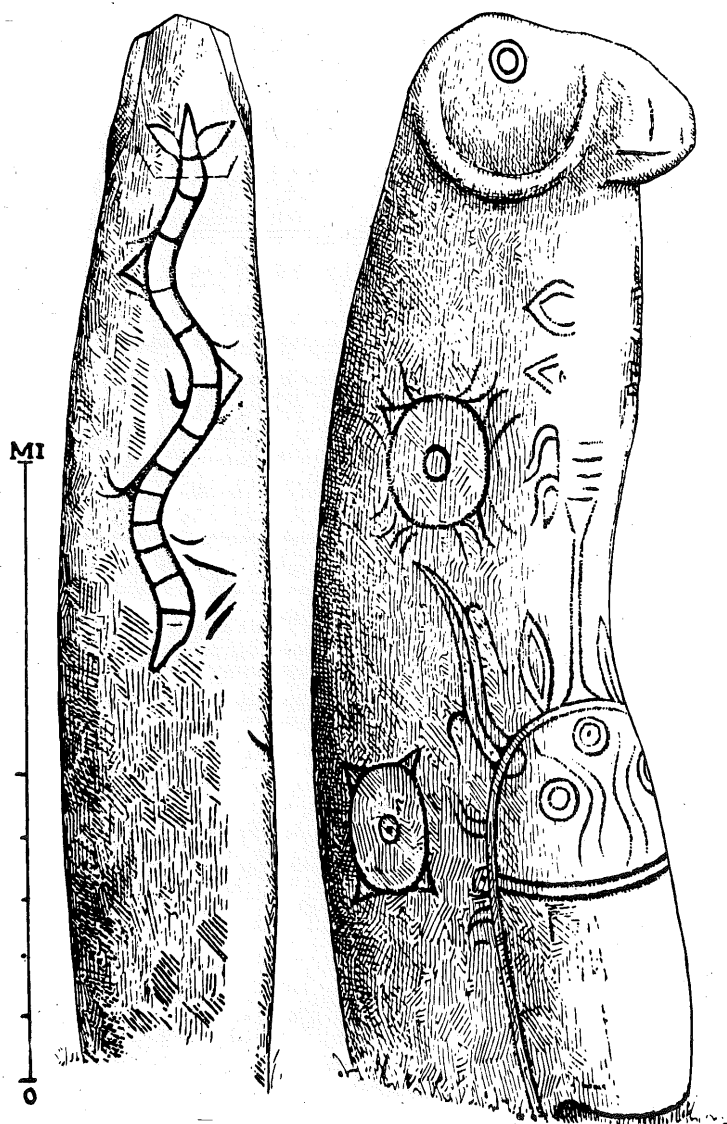
44. Res.

45. Res. (*Appelgren - Kivalo'dan*)

46. Res.

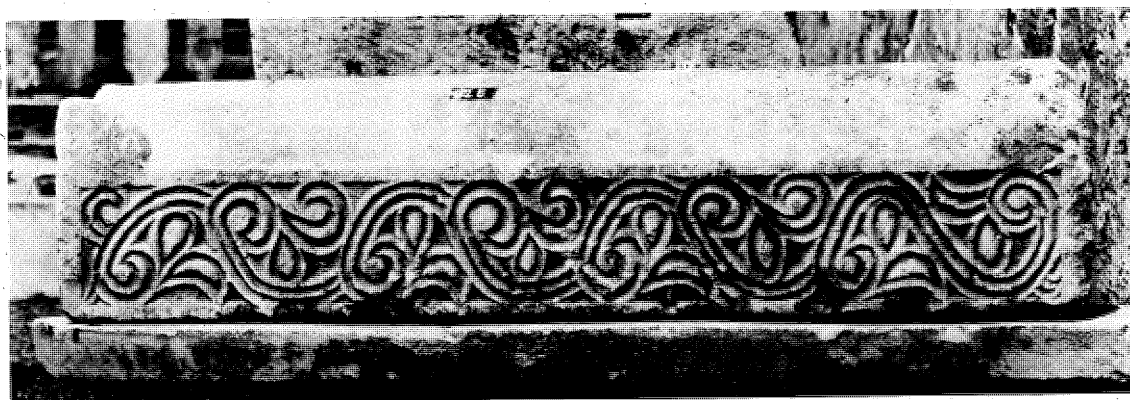
47. Res. (Appelgren - Kivalo'dan)

48. Re.

49. Res.

50. Res.

51. Res.

52. Res.

53. Res.

54. Res.

55. Res.

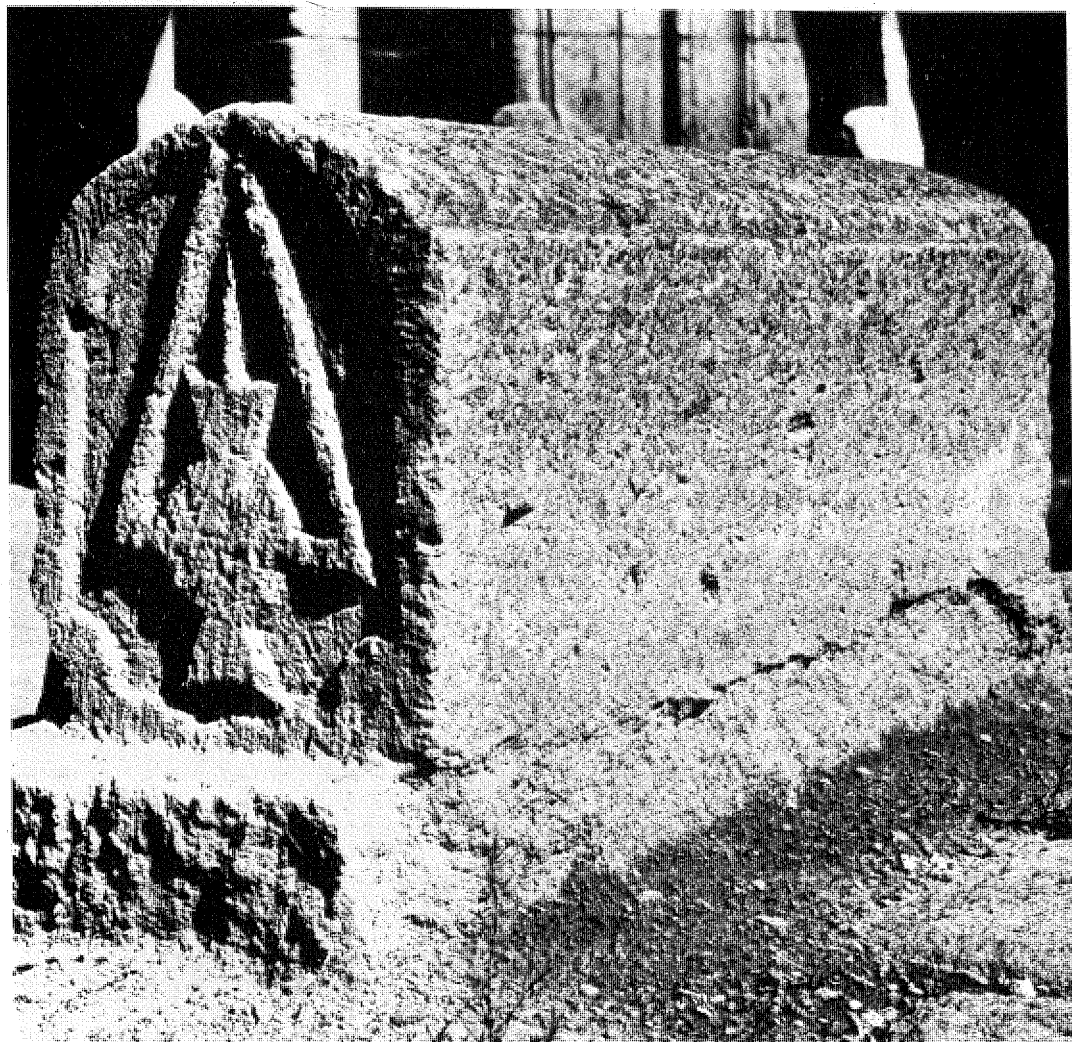
56. Res.

57. Res.

58. Res.

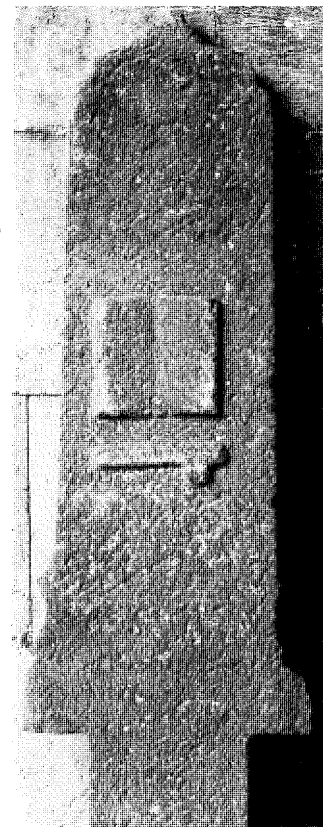
59. Res.

60. Res.

61. Res.

62. Res.

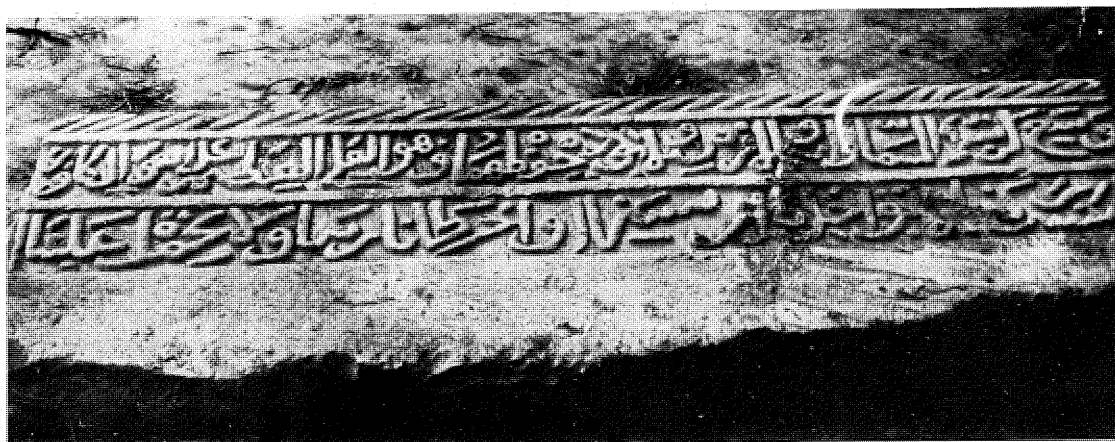
63. Res.

64. Res.

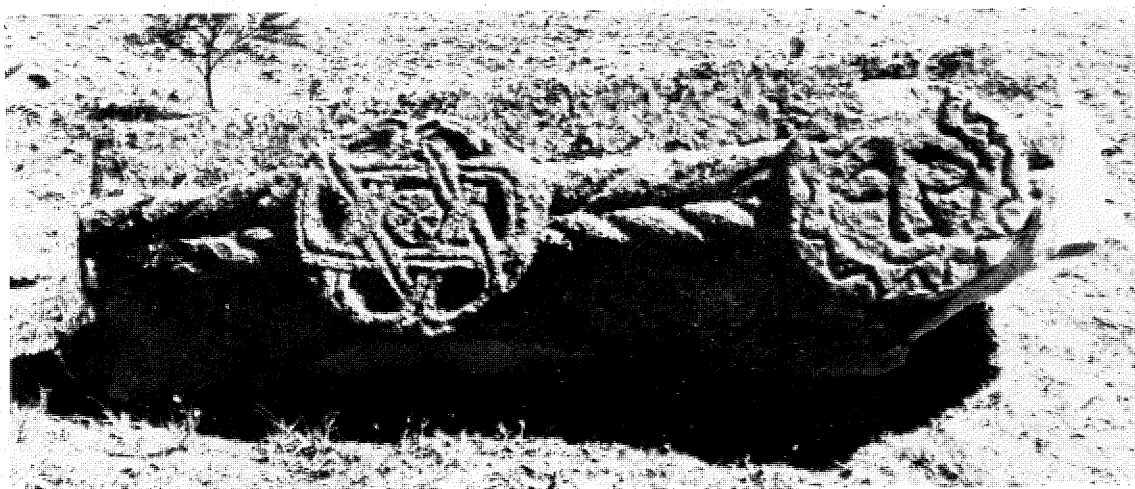
65. Res.

66. Res.

67. Res.

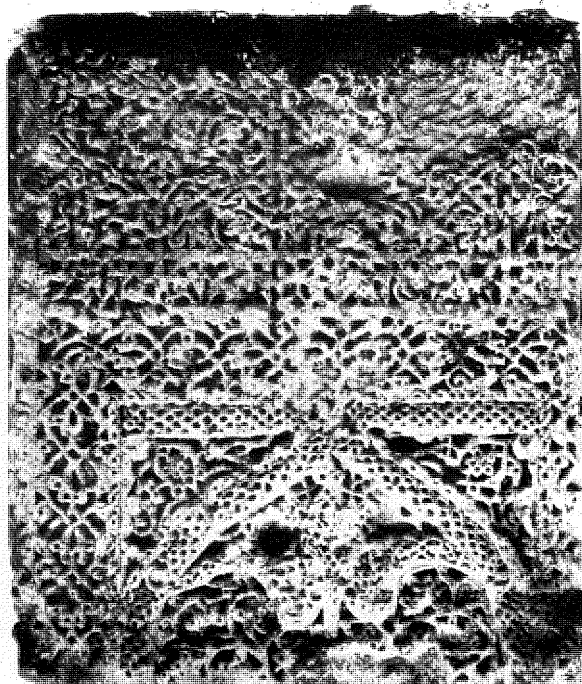
68. Res.

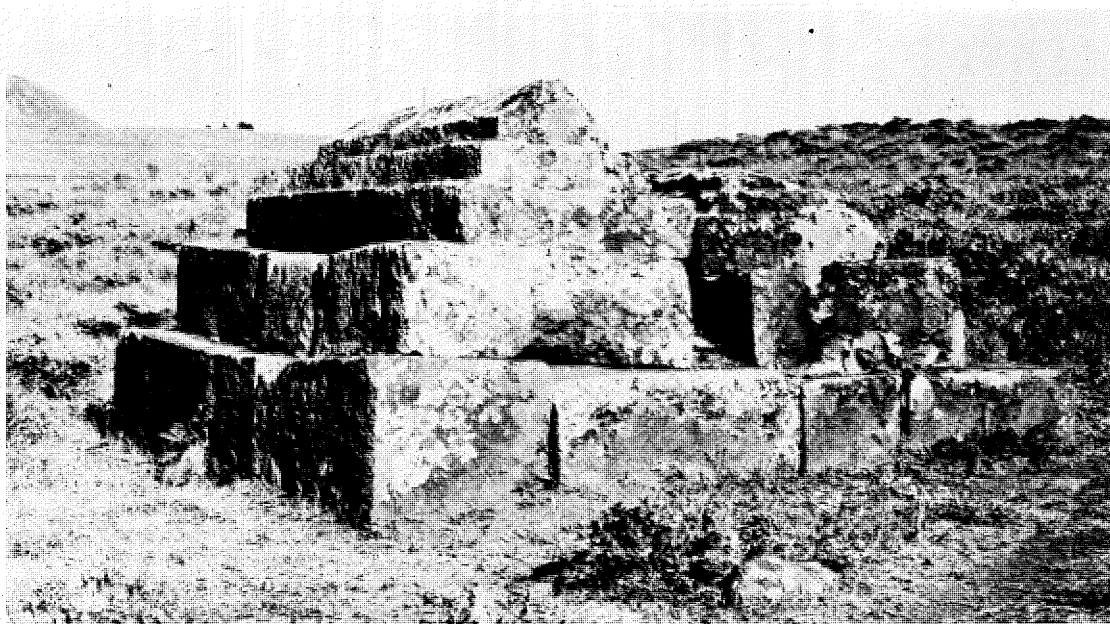
69. Res.

70. Res.

71. Res.

72. Res.

73. Res.

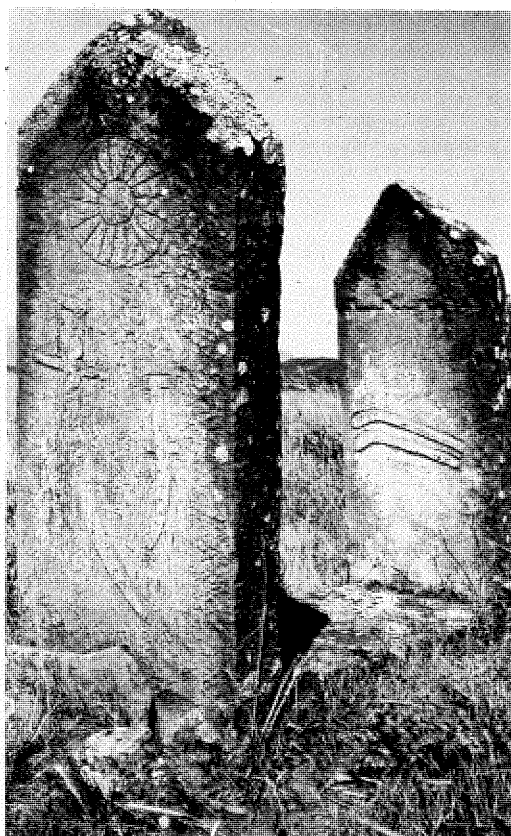
74. Res.

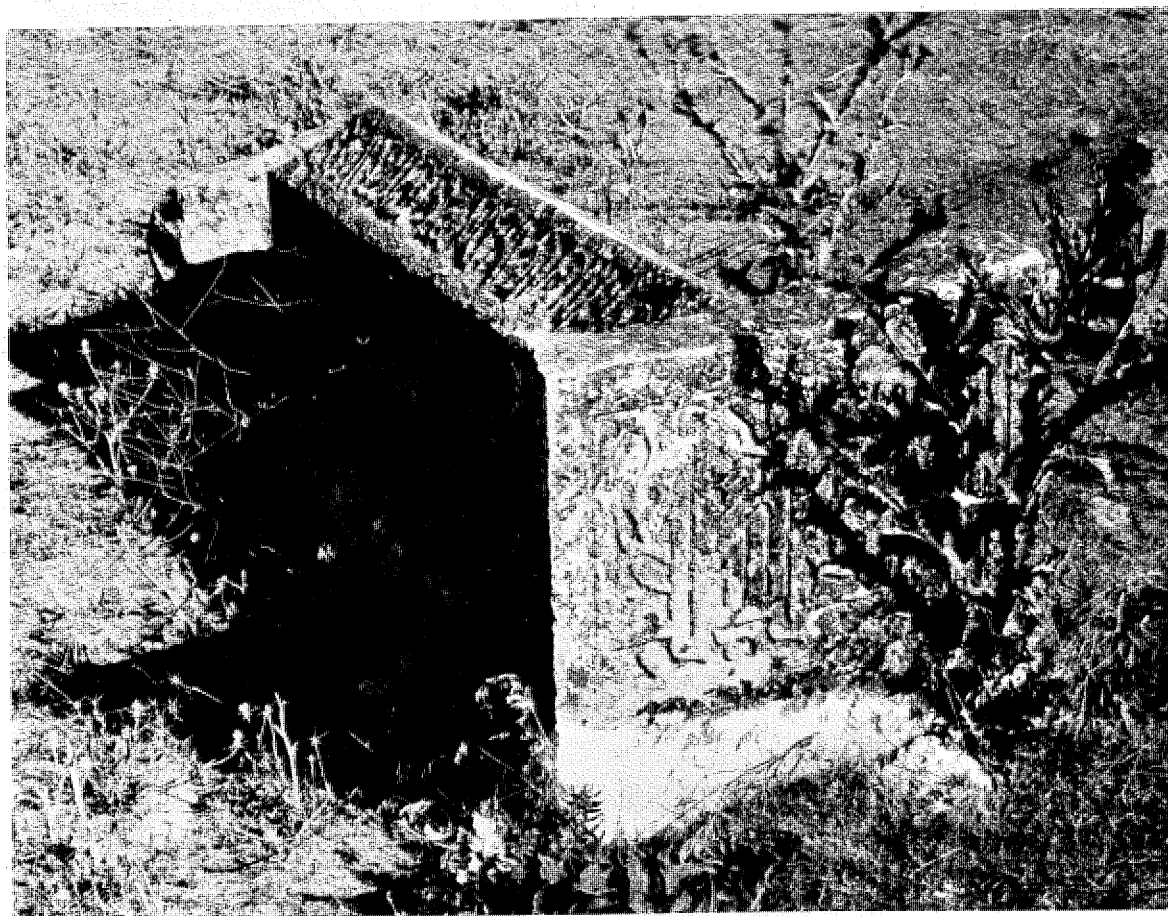
75. Res.

76. Res.

77. Res.

78. Res.

79. Res.

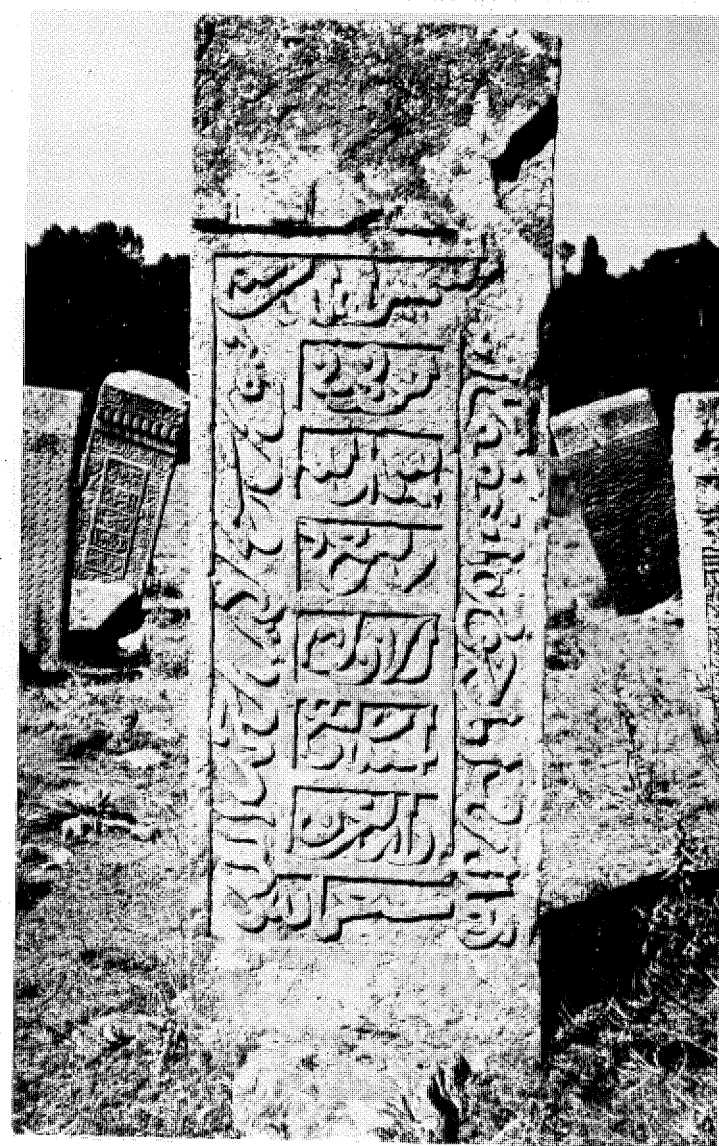
80. Res.

81. Res.

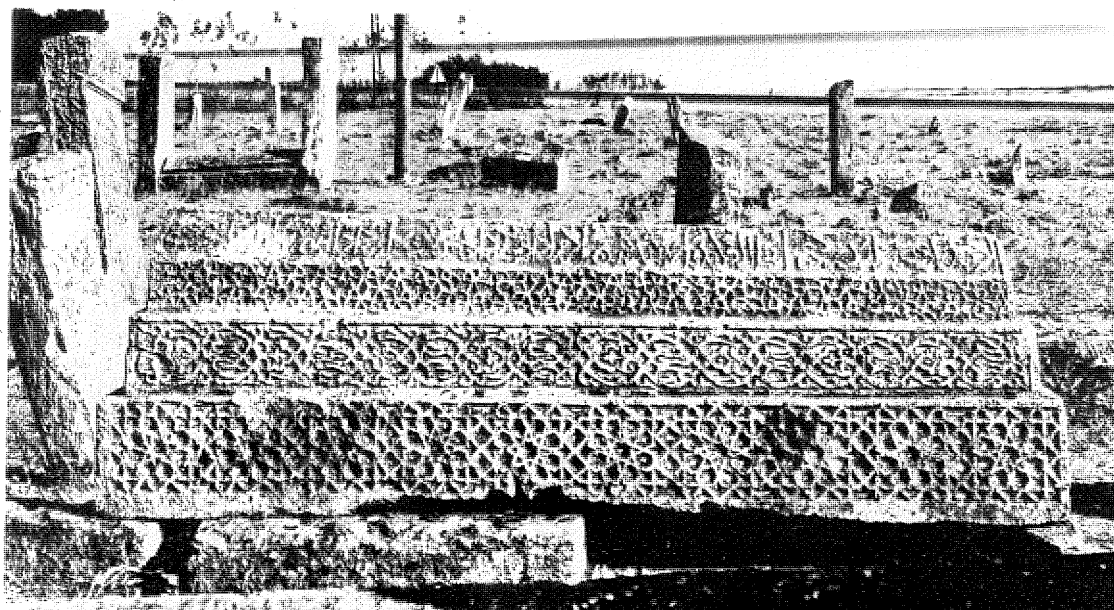
82. Res.

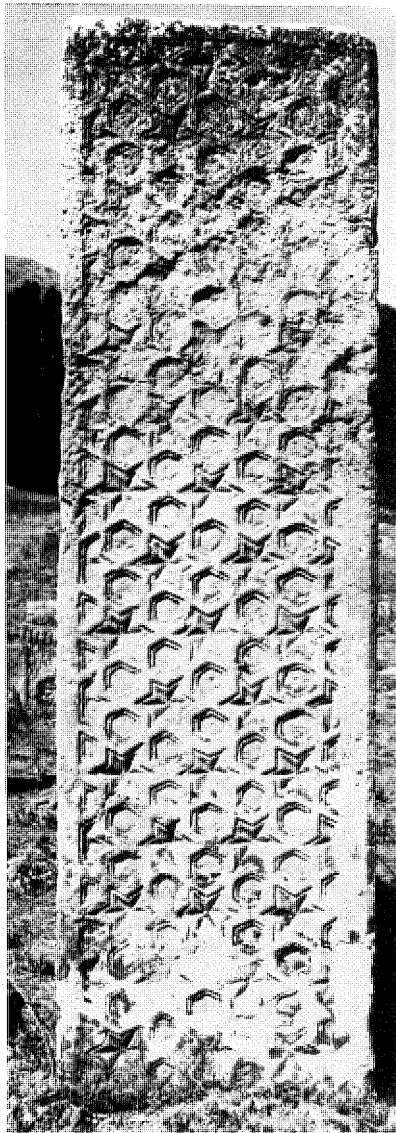
83. Res.

84. Res.

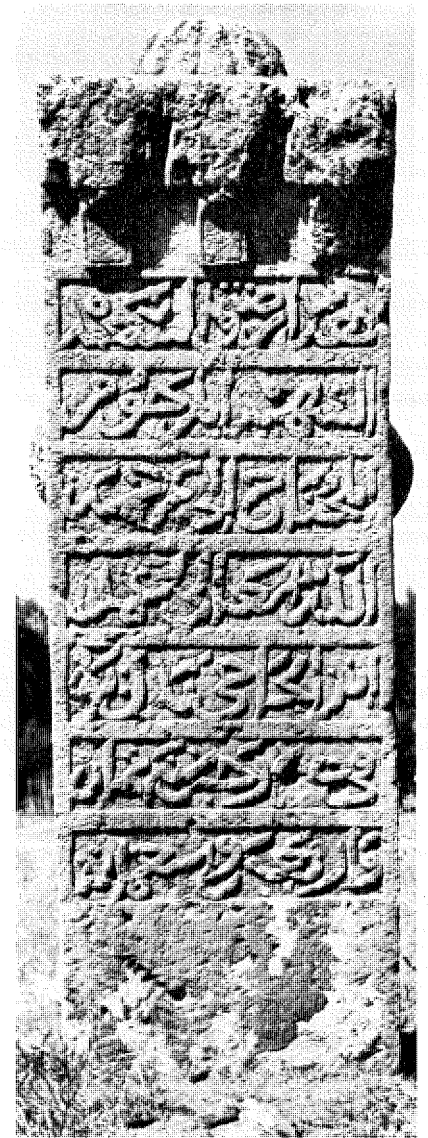
85. Res.

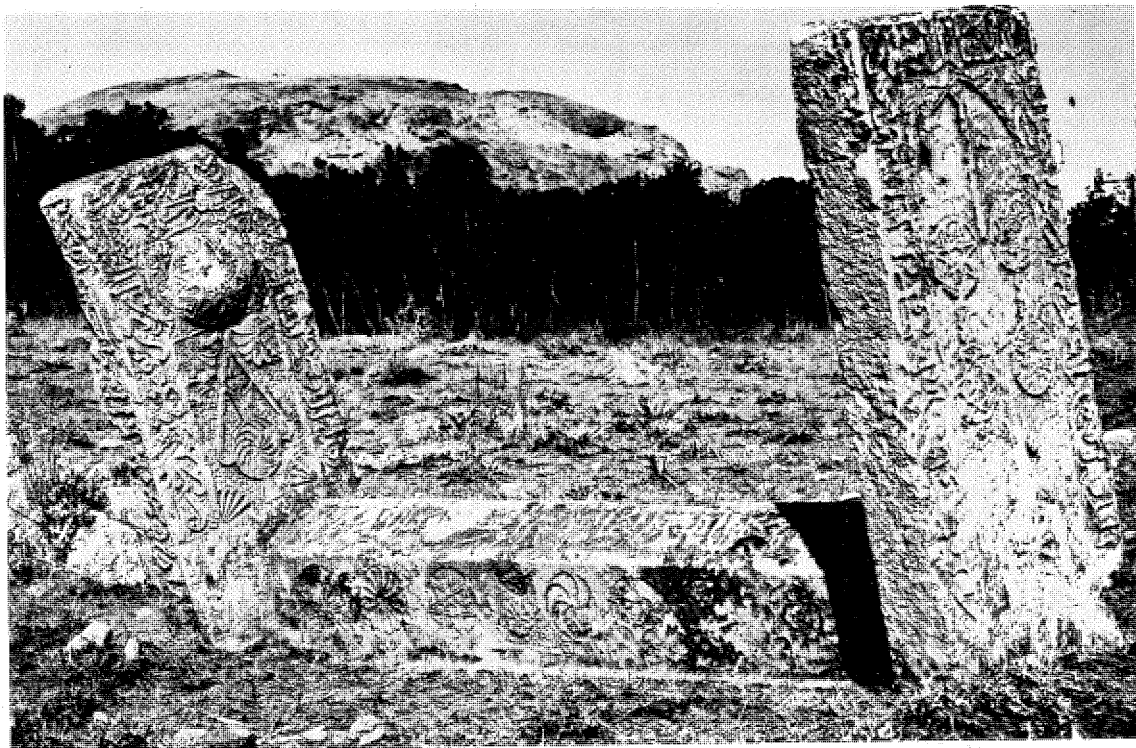
86. Res.

87. Res.

88. Res.

89. Res.

90. Res.

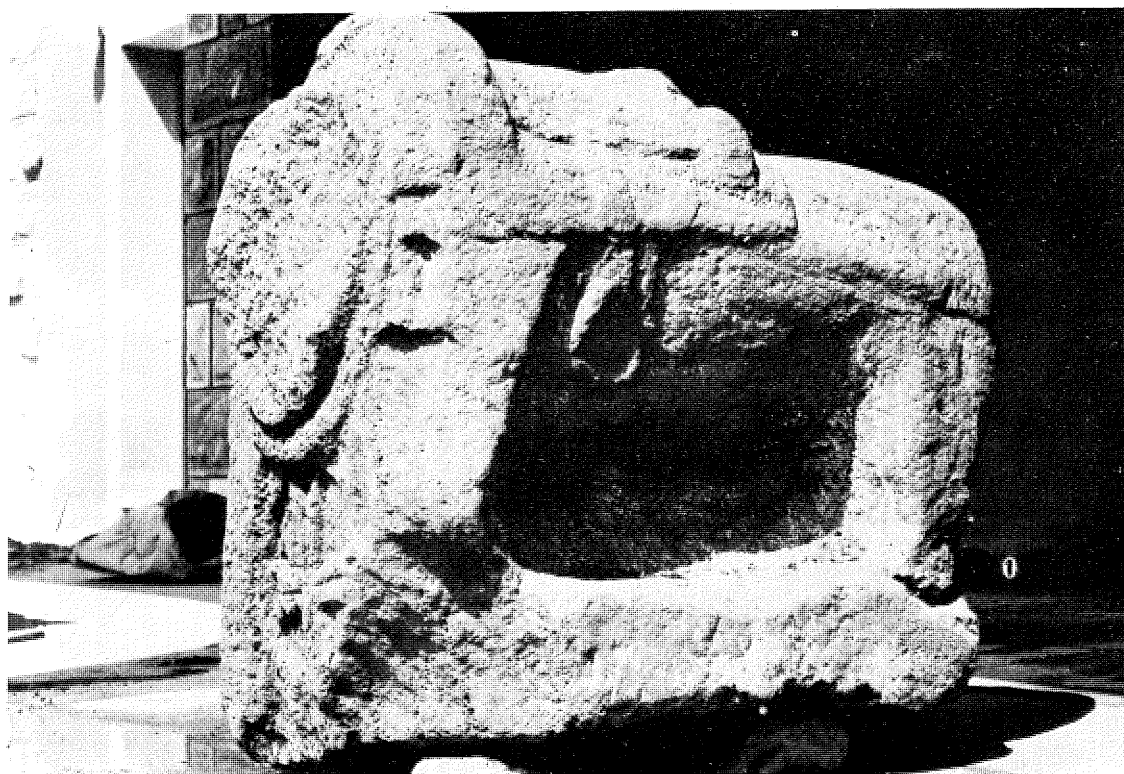
91. Res.

92. Res.

93. Res.

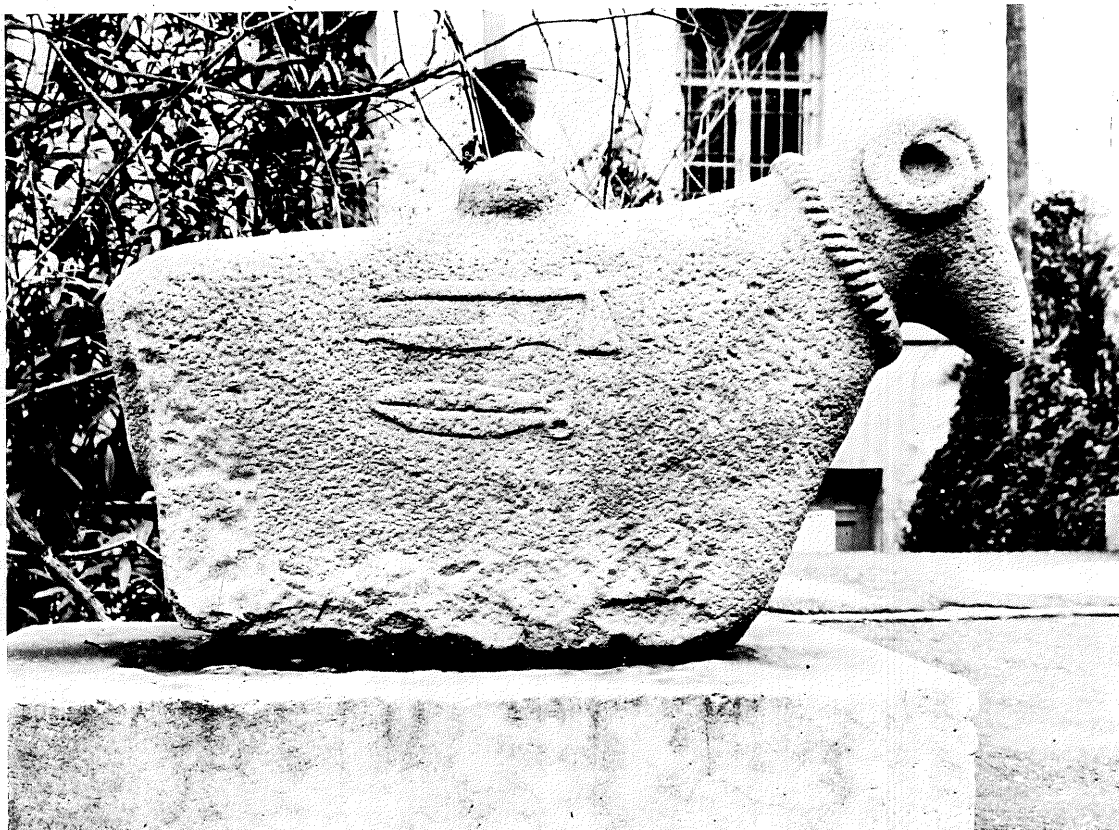
94. Res.

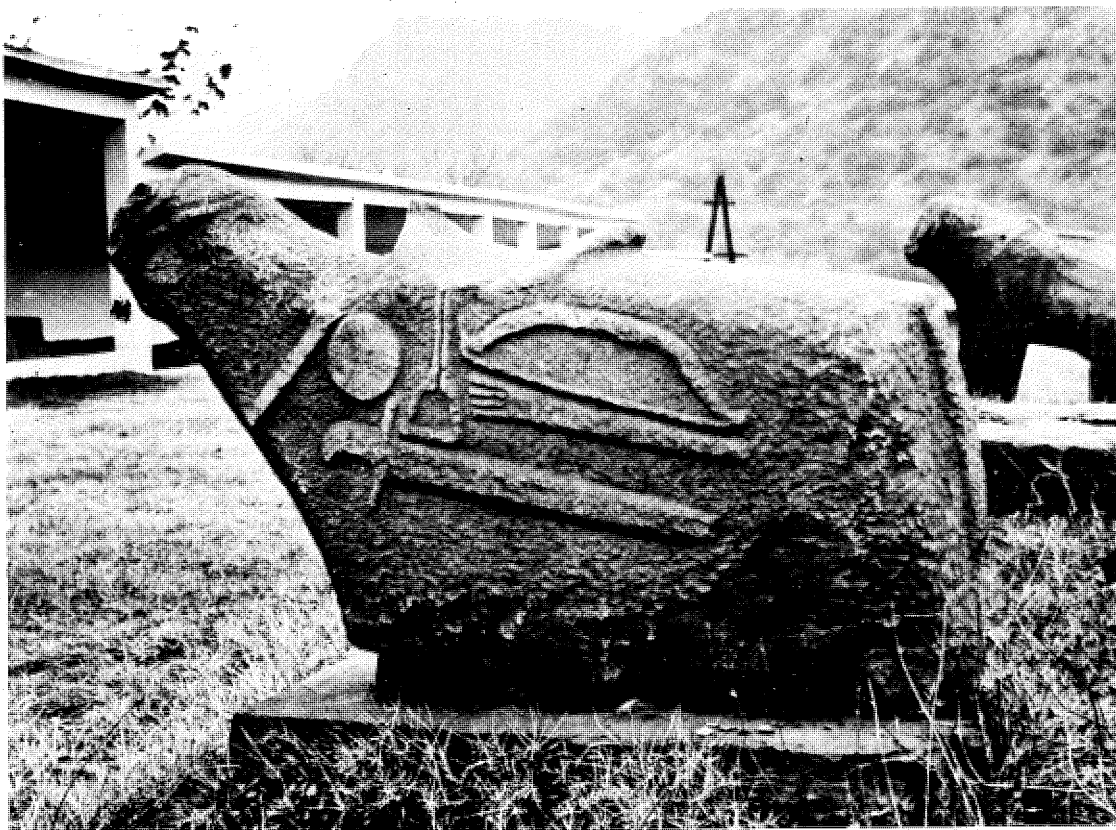
95. Res.

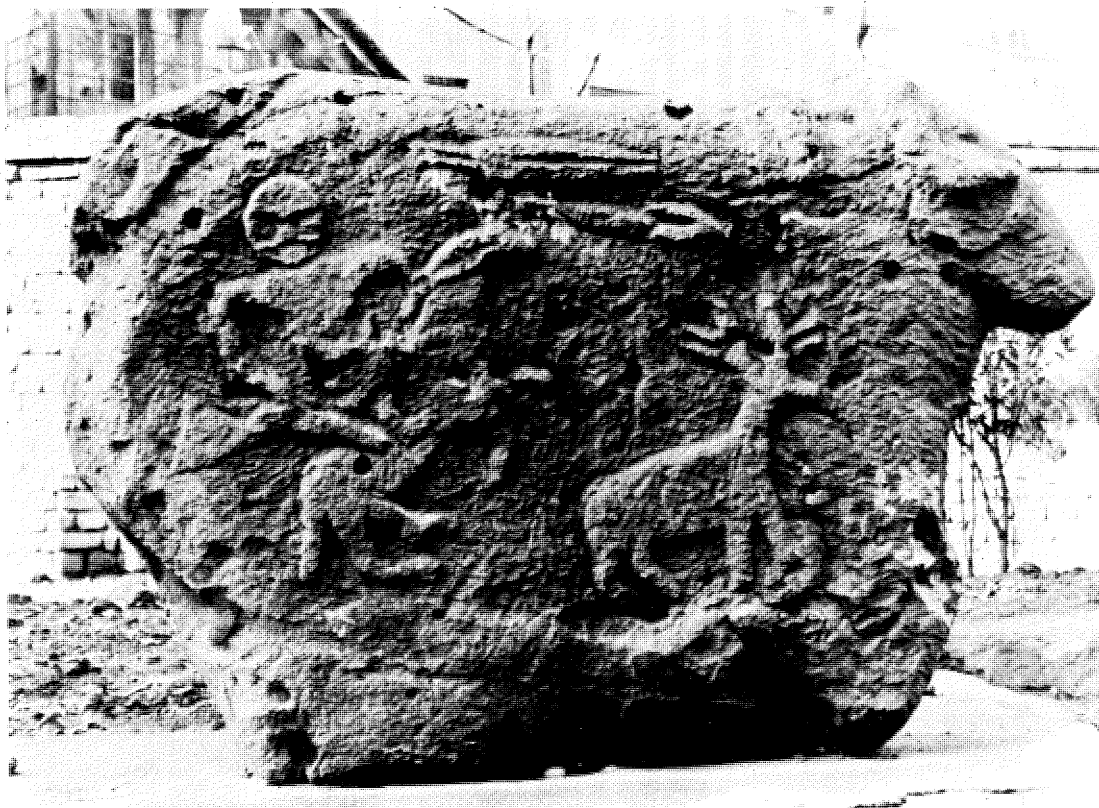
96. Res.

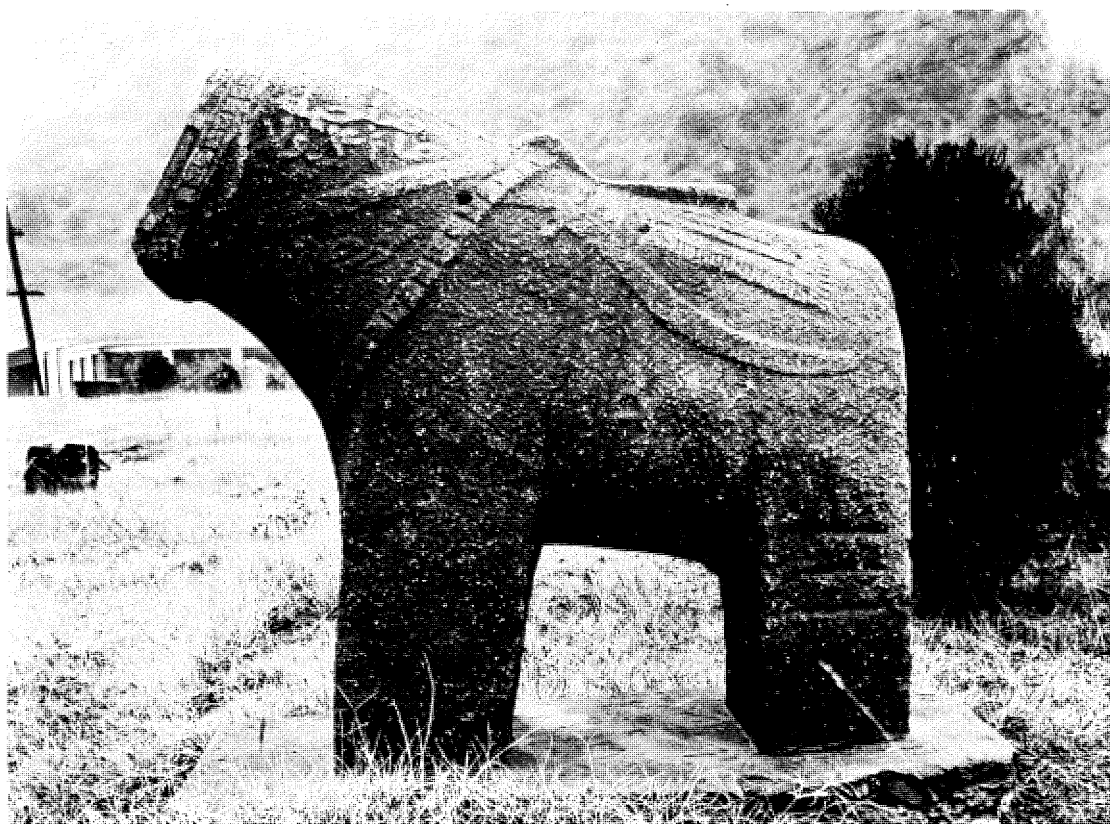
97. Res.

98. Res.

99. Res.

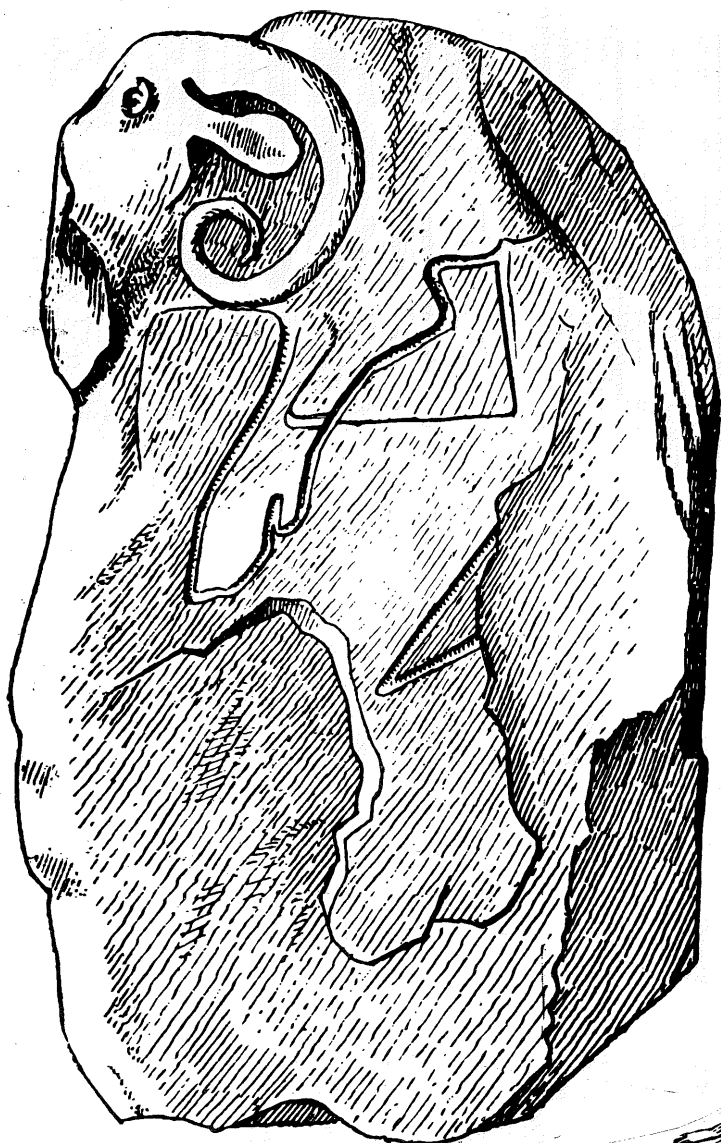
100. Res.

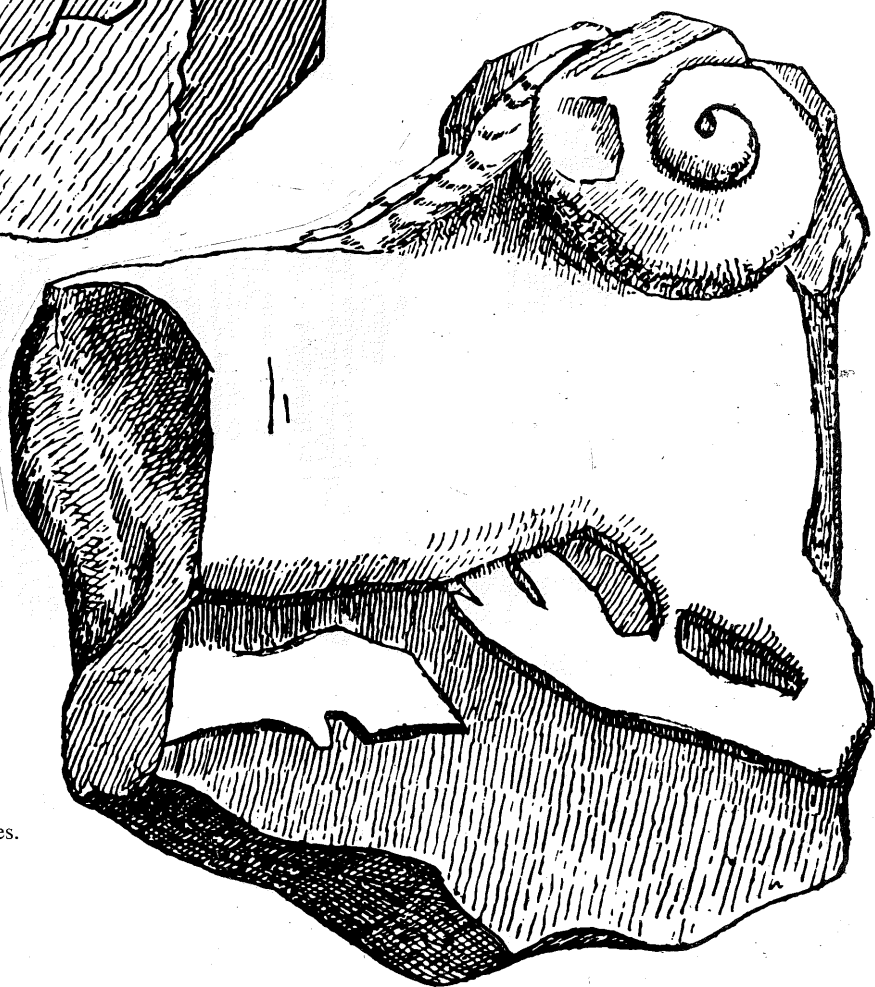
101. Res.

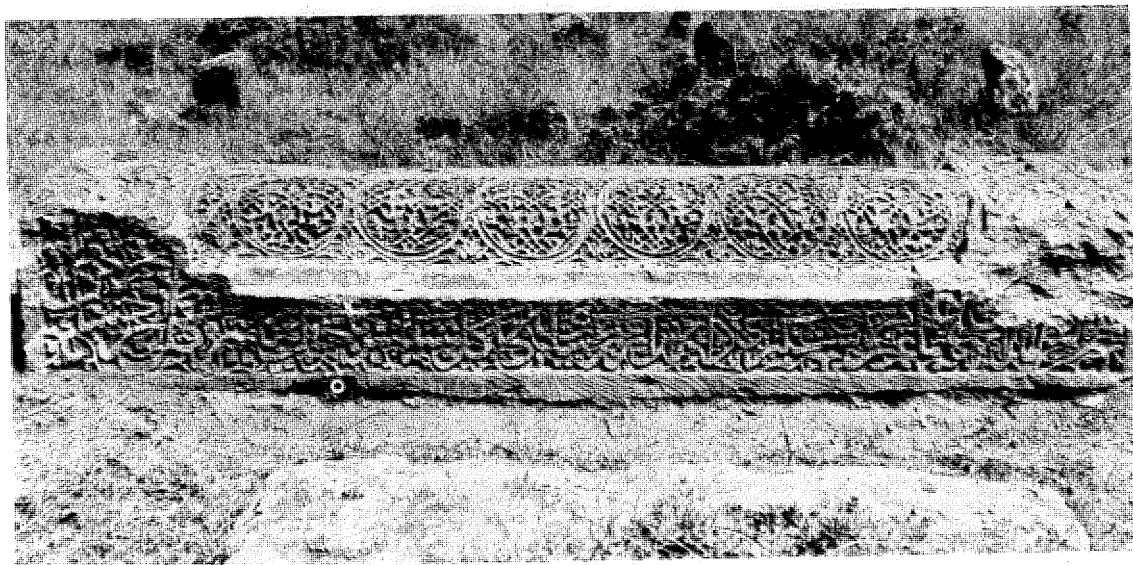
102. Res.

103. Res.

104. Res.

105. Res.

106. Res.

107. Res.

108. Res.

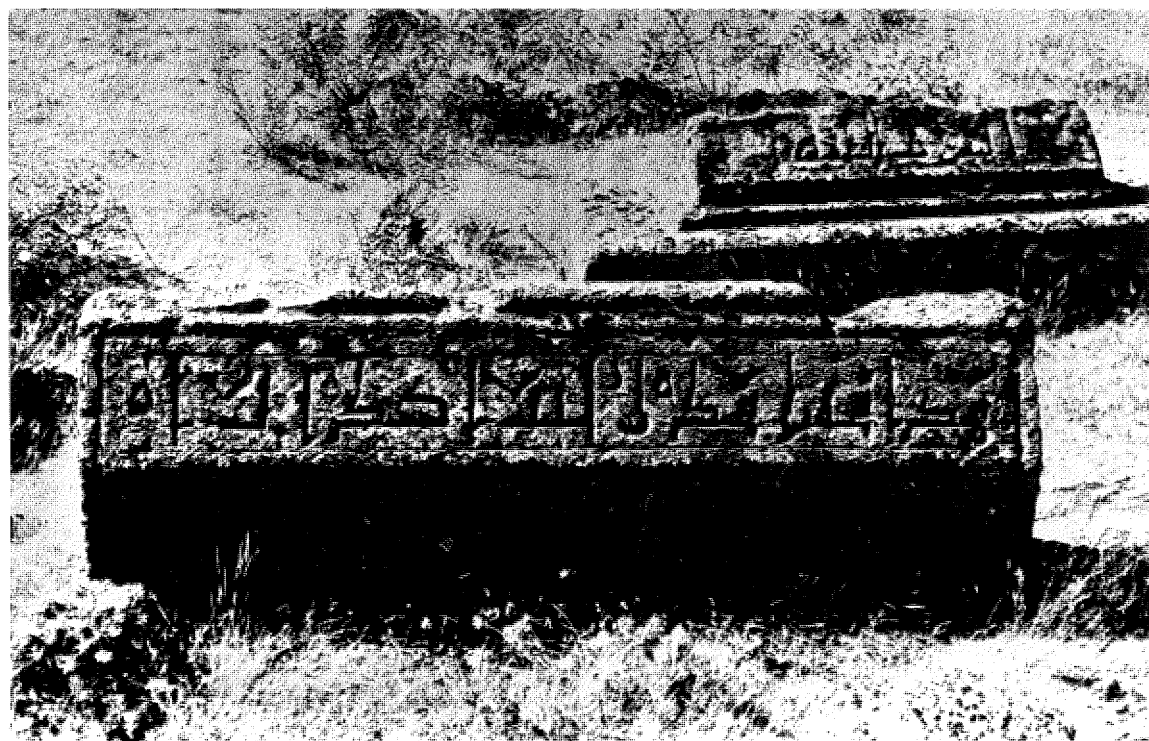
109. Kes.

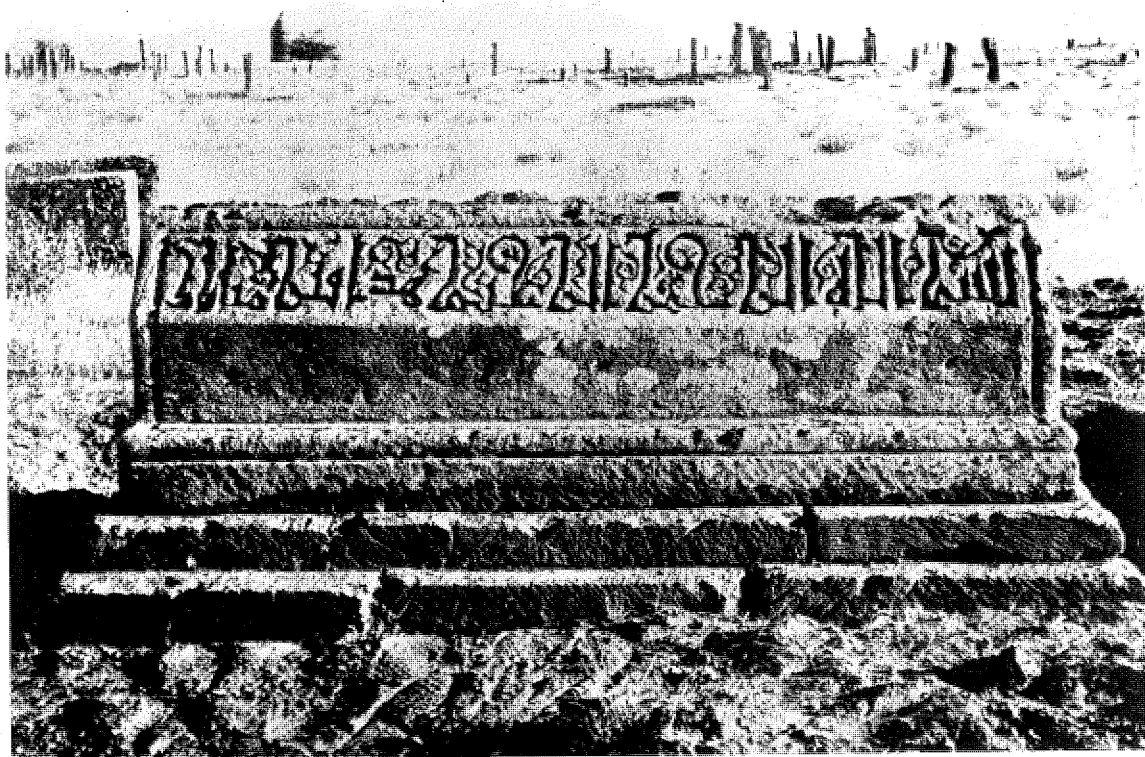
110. Res.

111. Res. (Kat. Nu. 1)

112. Res. (Kat. Nu. 2)

113. Res. (*Kat. Nu. 3*)

114. Res.

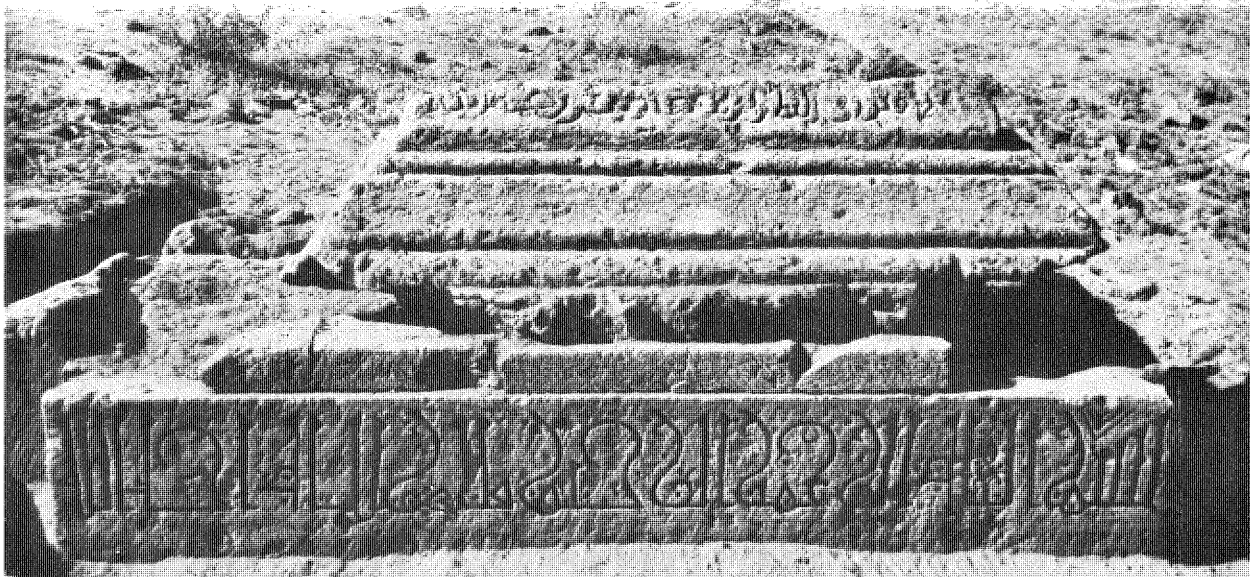
115. Res. (Kat. Nu. 4)

116. Res. (Kat. Nu. 5)

117. Res. (Kat. Nu. 6)

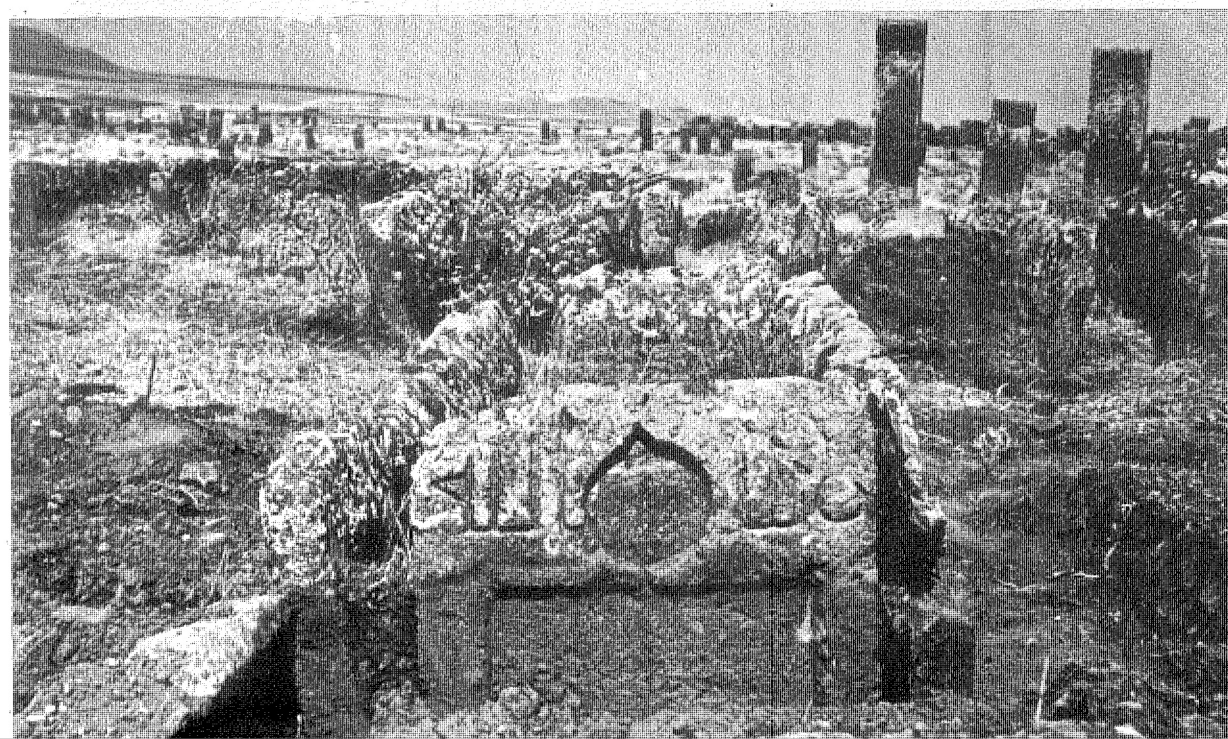

118. Res. (Kat. Nu. 7)

119. Res. (Kat. Nu. 8)

120. Res. (Kat. Nu. 8)

121. Res. (Kat. Nu. 9)

122. Res. (Kat. Nu. 9)

123. Res. (Kat. Nu. 10)

124. Res. (Kat. Nu. 11)

125. Res. (Kat. Nu. 12)

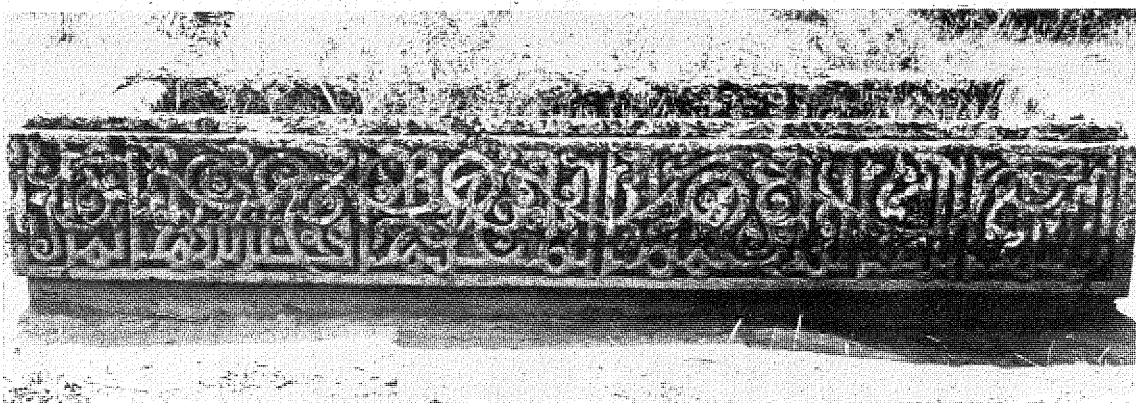
126. Res. (Kat. Nu. 12)

127. Res. (Kat. Nu. 12)

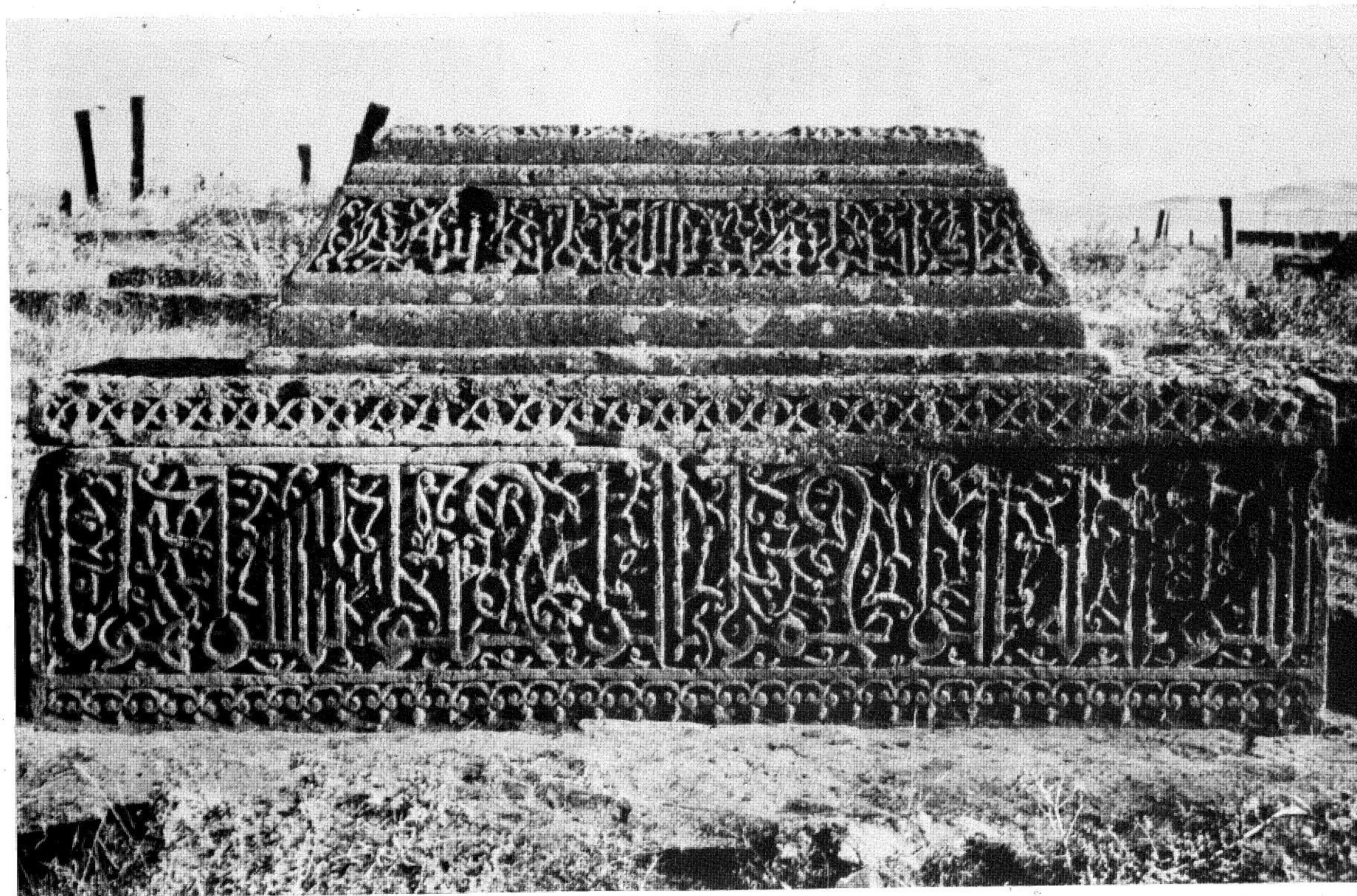
128. Res. (Kat. Nu. 13)

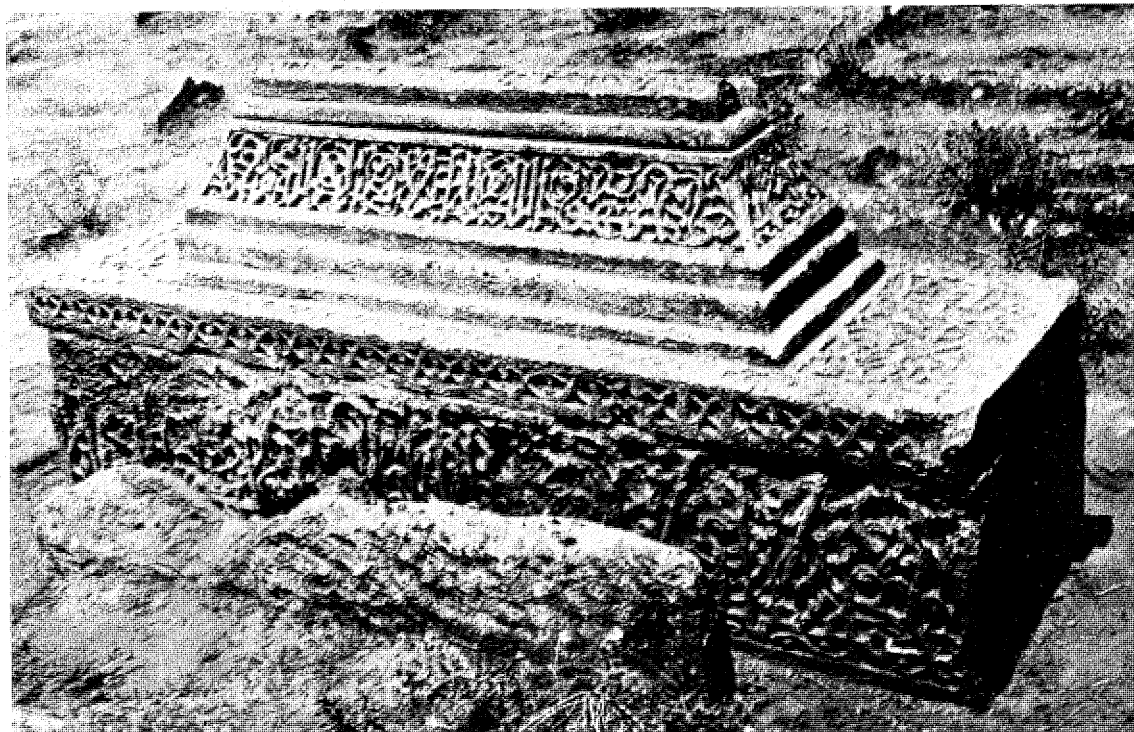
129. Res. (Kat. Nu. 14)

130. Res. (Kat. Nu. 15)

131. Res. (Kat. Nu. 16)

132. Res. (Kat. Nu. 16)

133. Res. (Kat. Nu. 17)

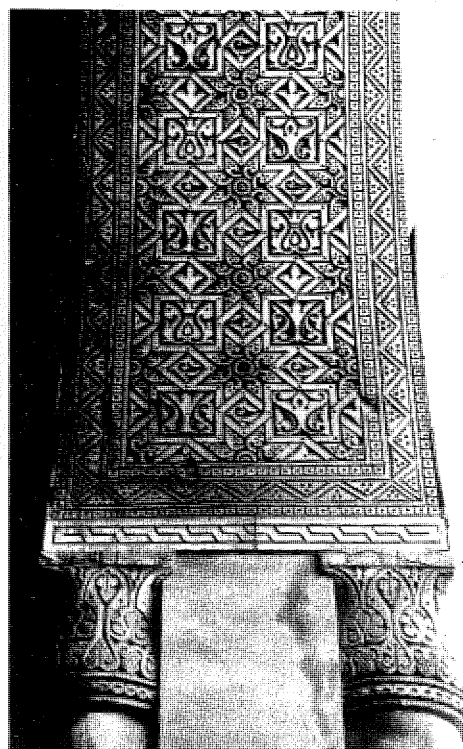
134. Res. (Kat. Nu. 18)

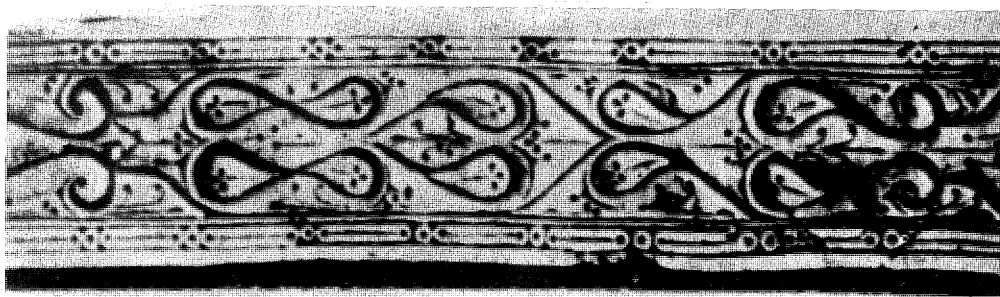
135. Res. (Kat. Nu. 18)

136. Res.

137. Res.

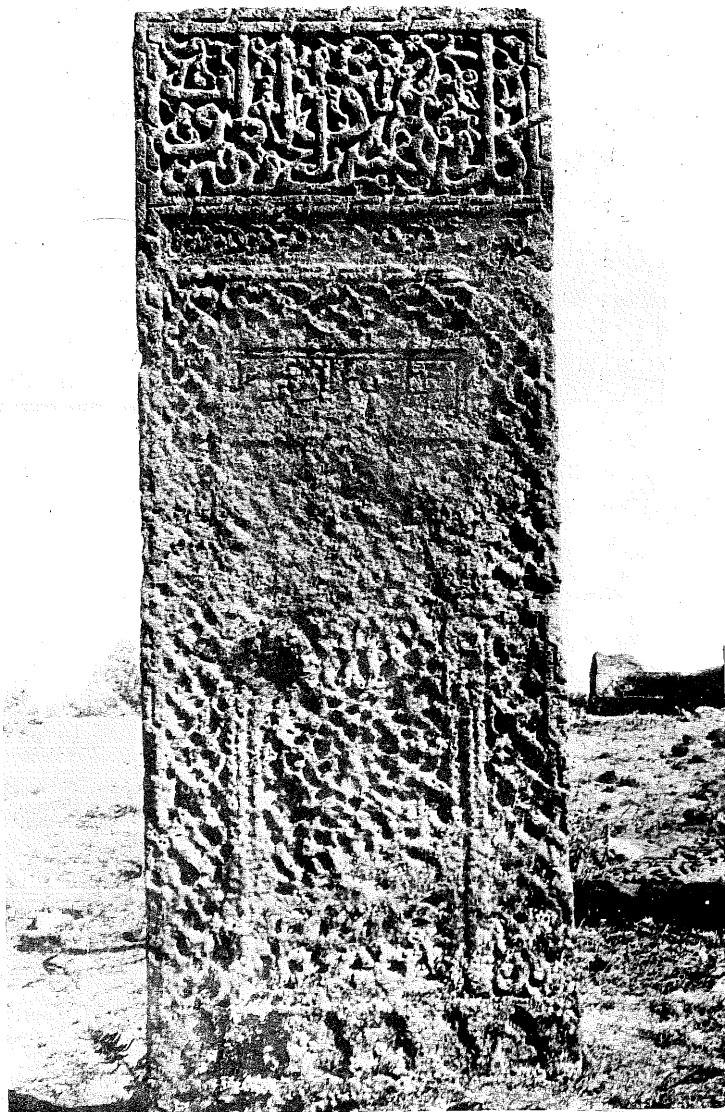
138. Res.

139. Res.

140. Res. (*Kat. Nu. 19*)

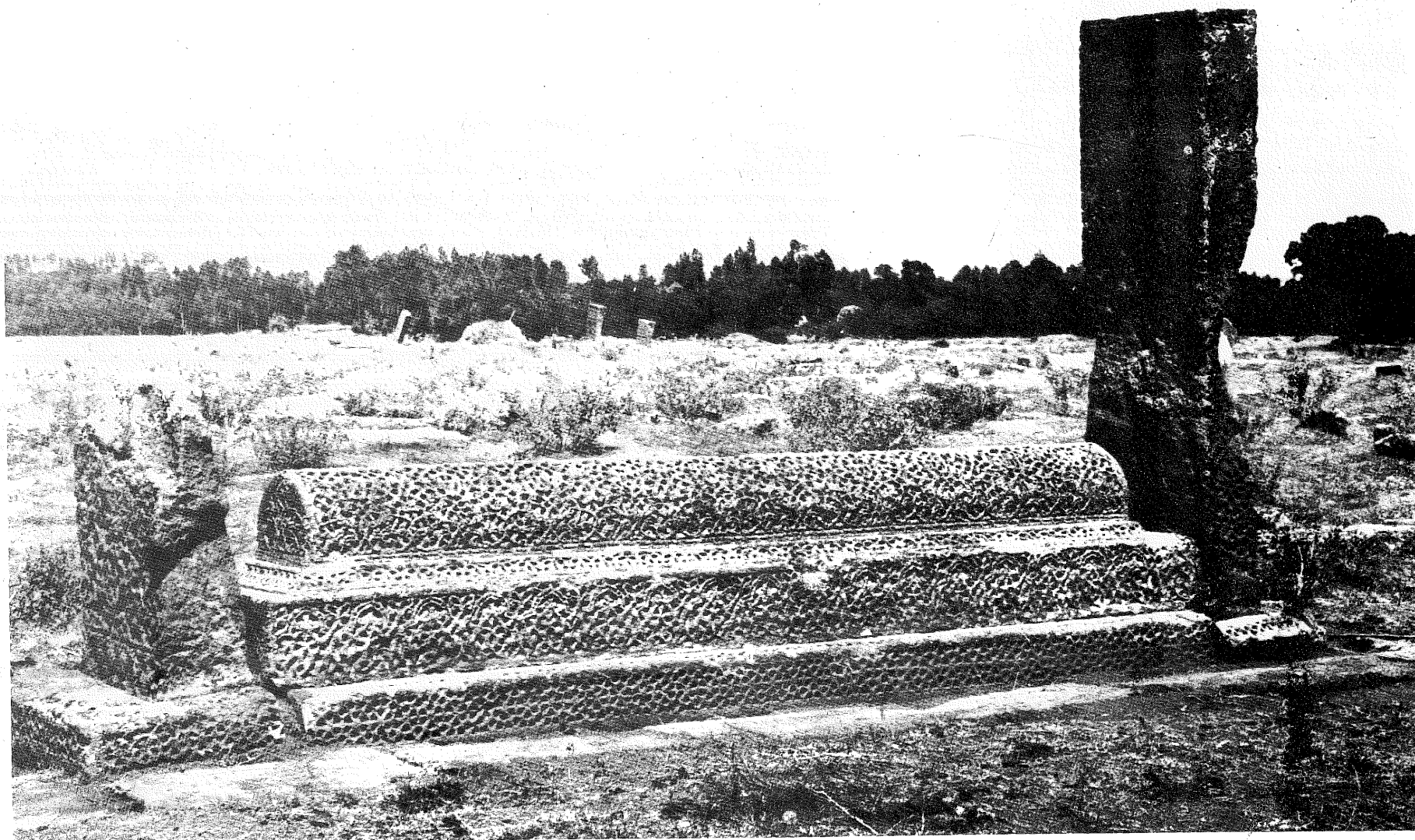
141. Res. (Kat. Nu. 20)

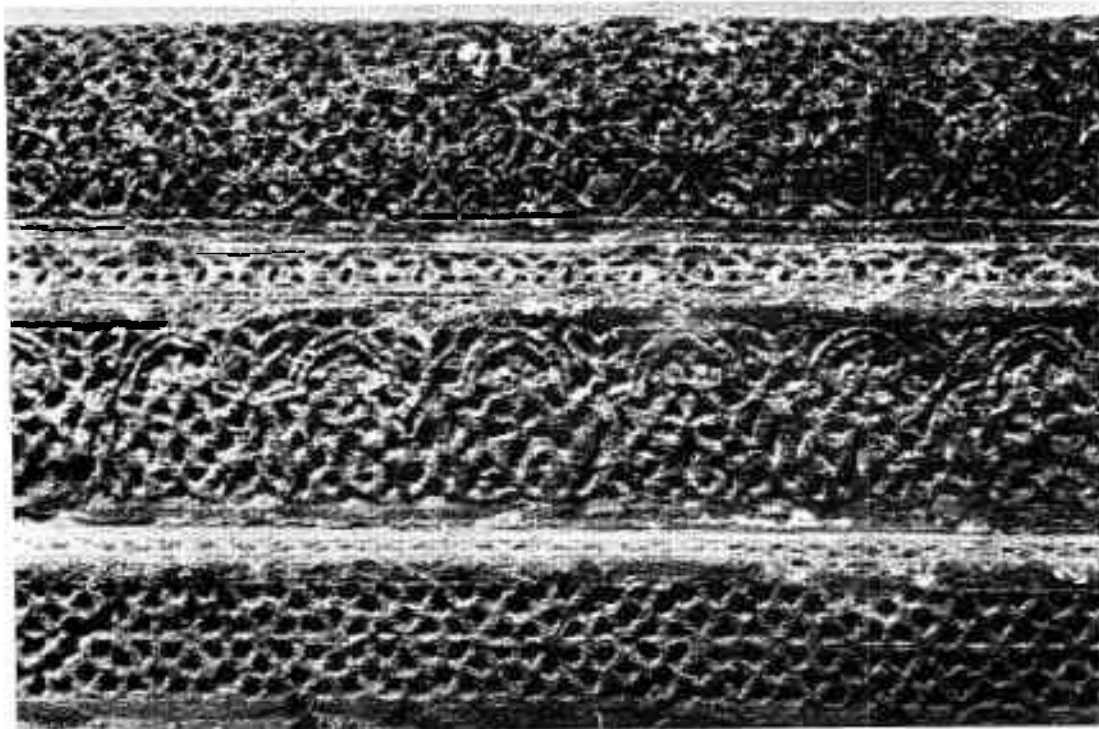
143. Res. (Kat. Nu. 21)

142. Res. (Kat. Nu. 21)

144. Res. (Kat. Nu. 22)

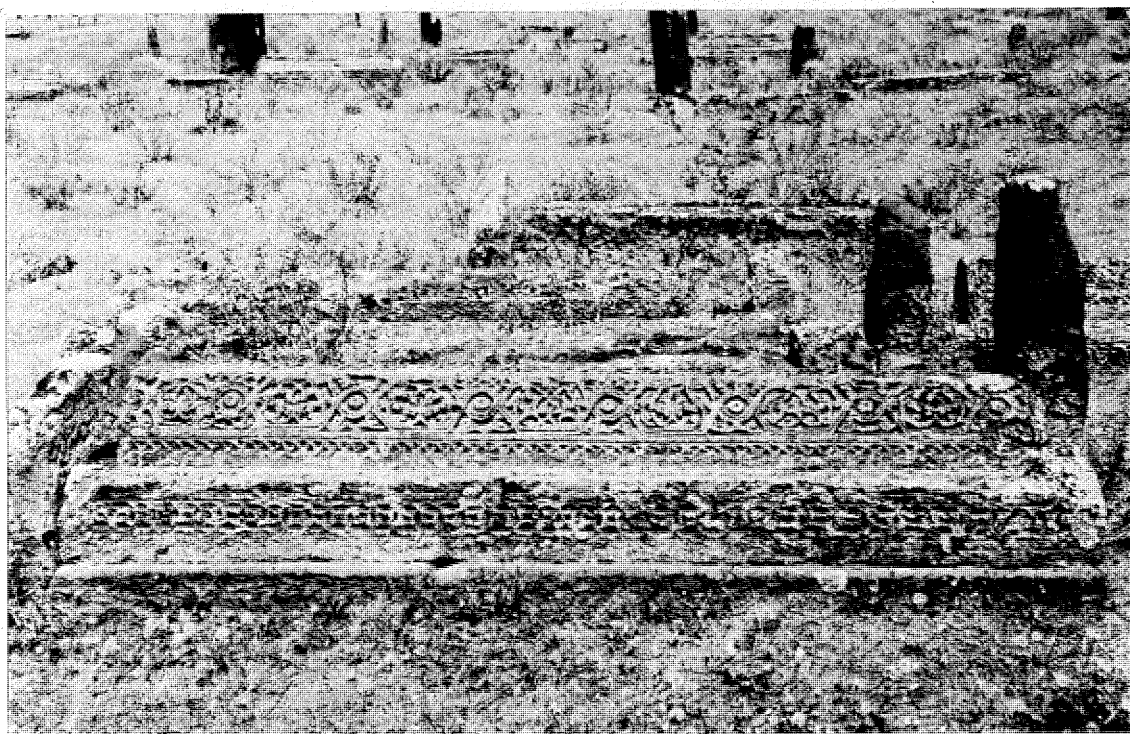
144. a. Res. (Kat. Nu. 22)

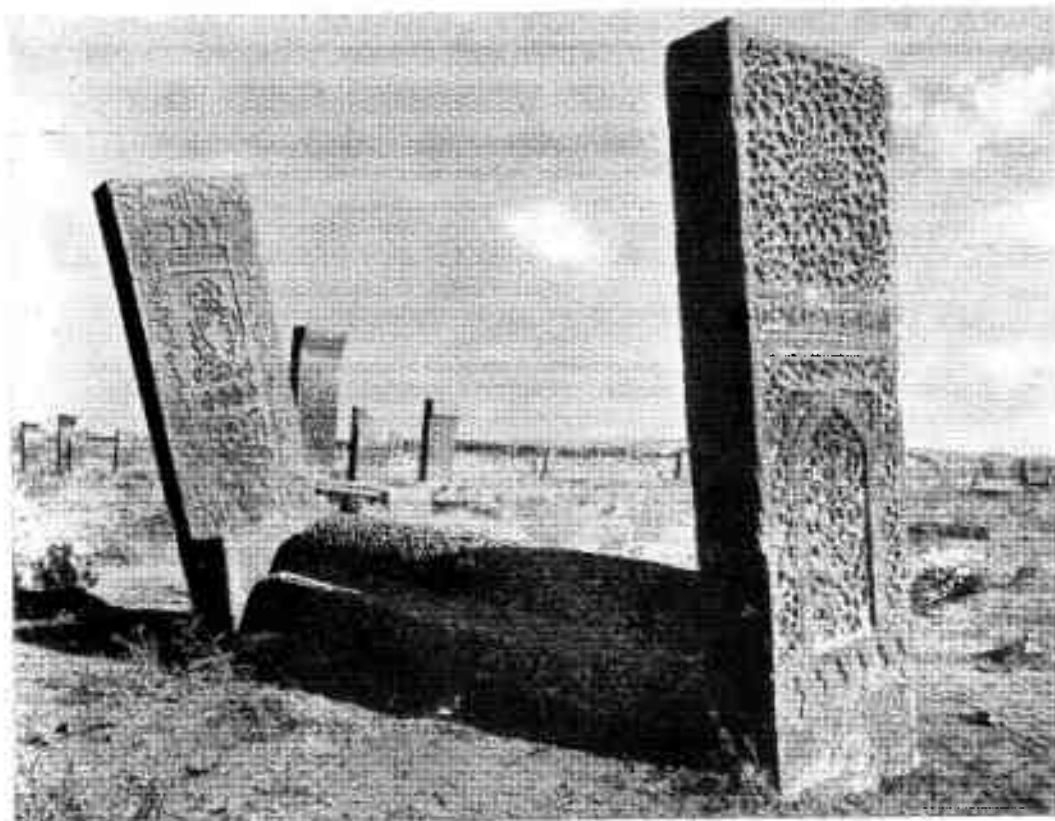
145 a. Res. (Kat. Nu. 22)

146. Res. (*Kat. Nu. 23*)

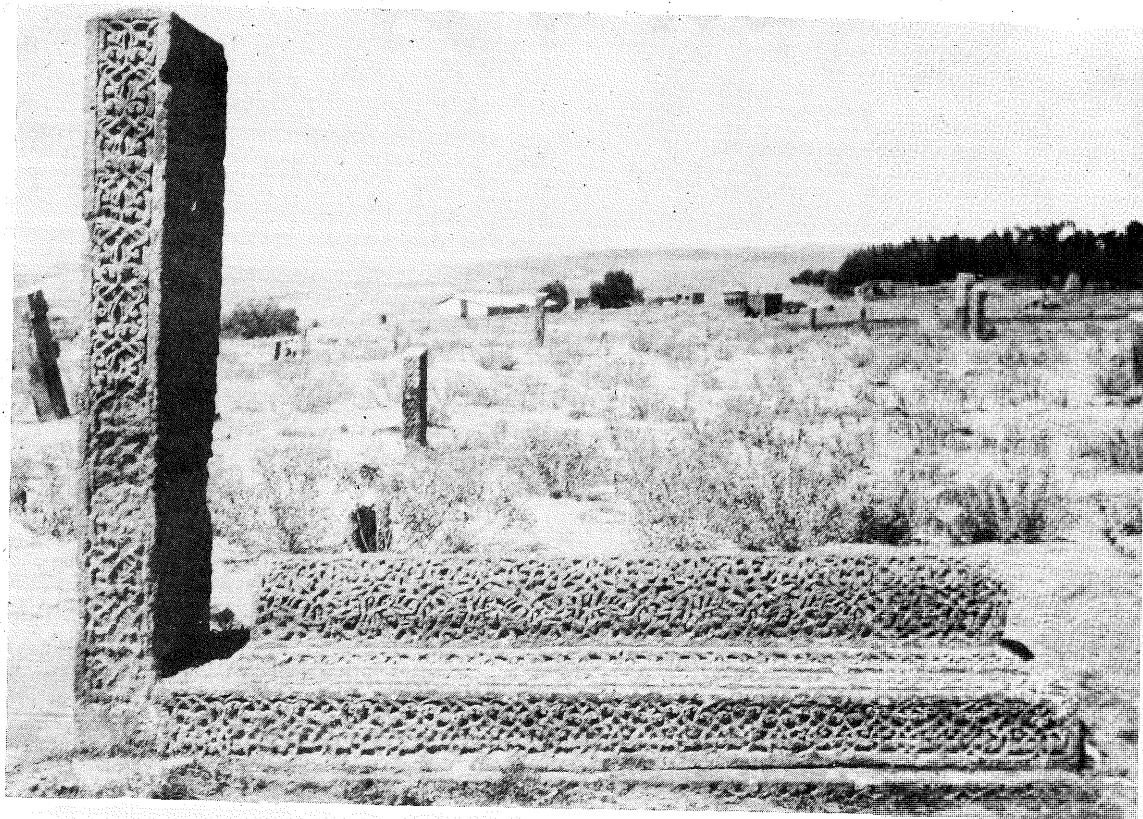
147. Res. (*Kat. Nu. 24*)

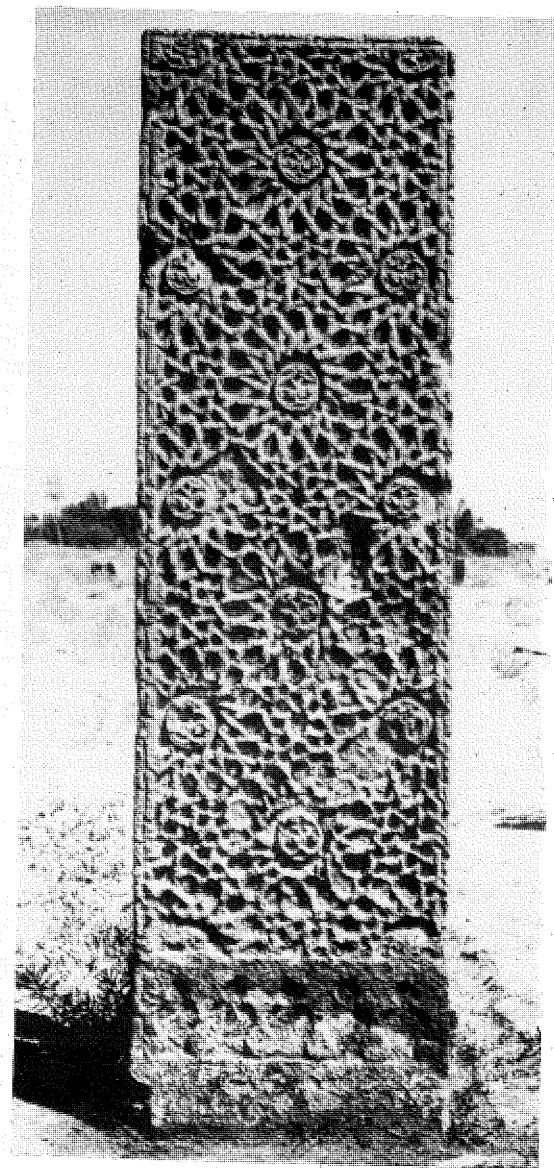
148. Rev. (Kat. Nu. 25)

149. Res. (Kat. Nu. 25)

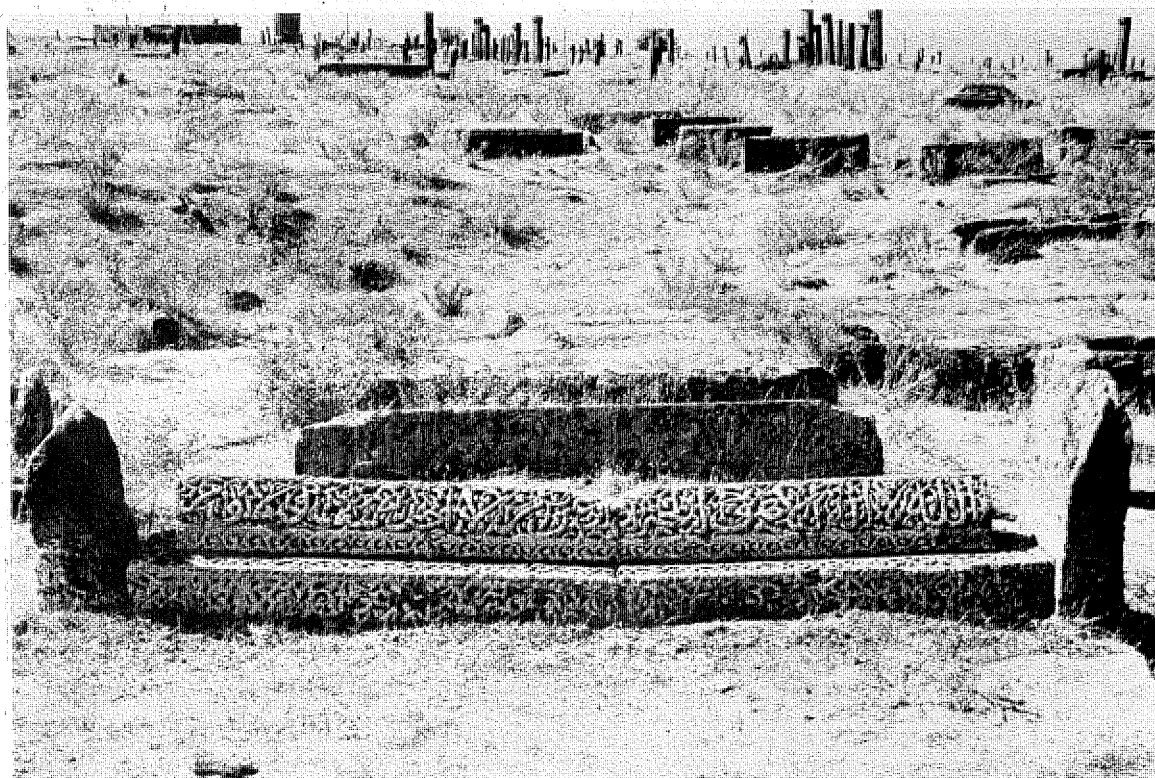
150. Res. (Kat. Nu. 26)

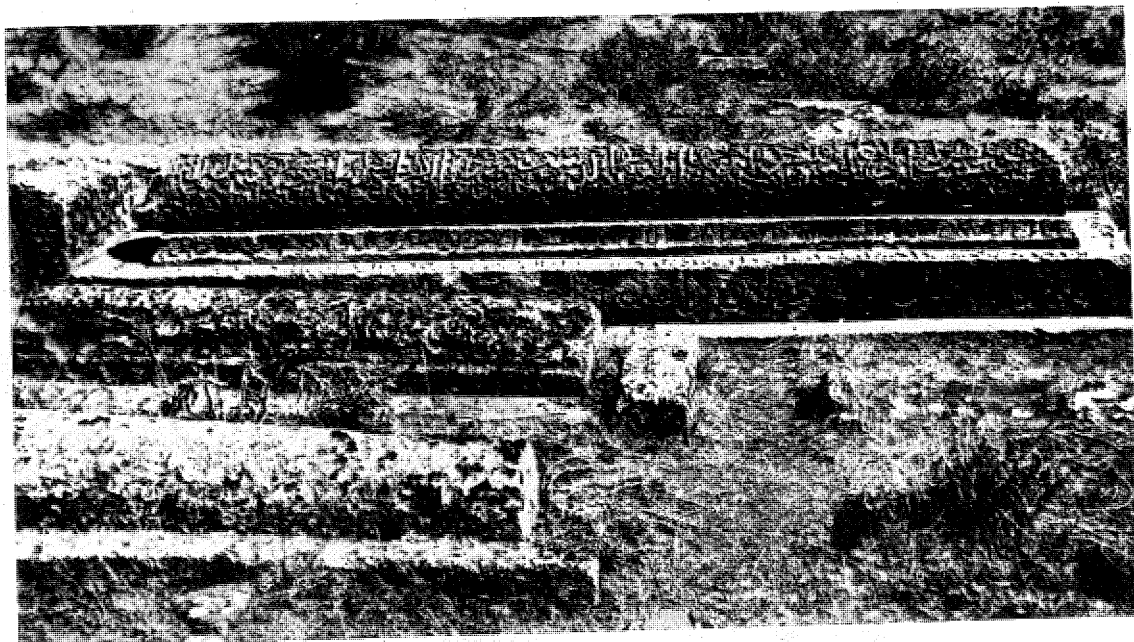
151. Res. (Kat. Nu. 26)

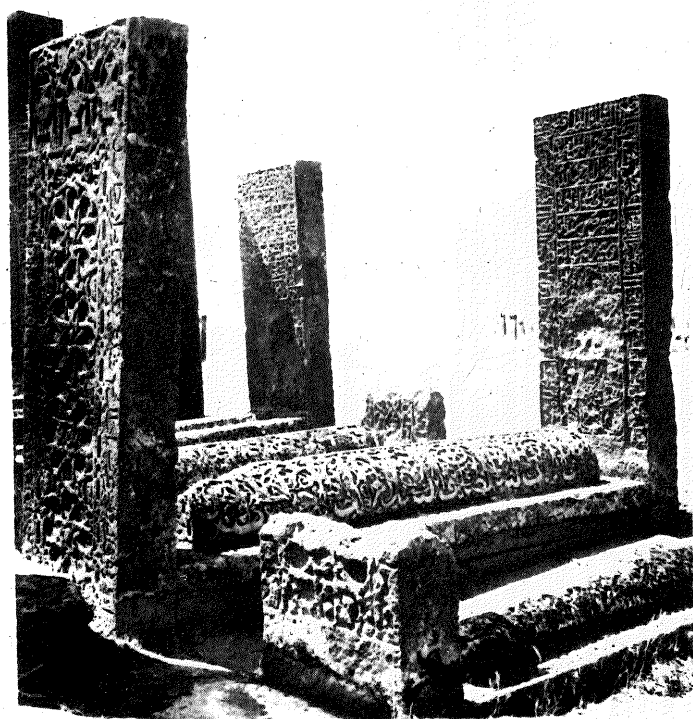
152. Res. (Kat. Nu. 27)

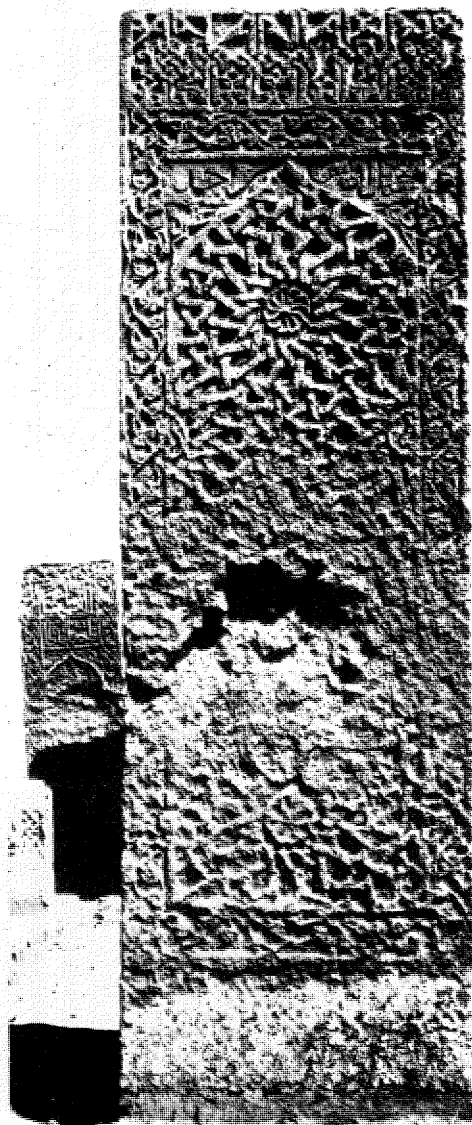
153. Res. (Kat. Nu. 28)

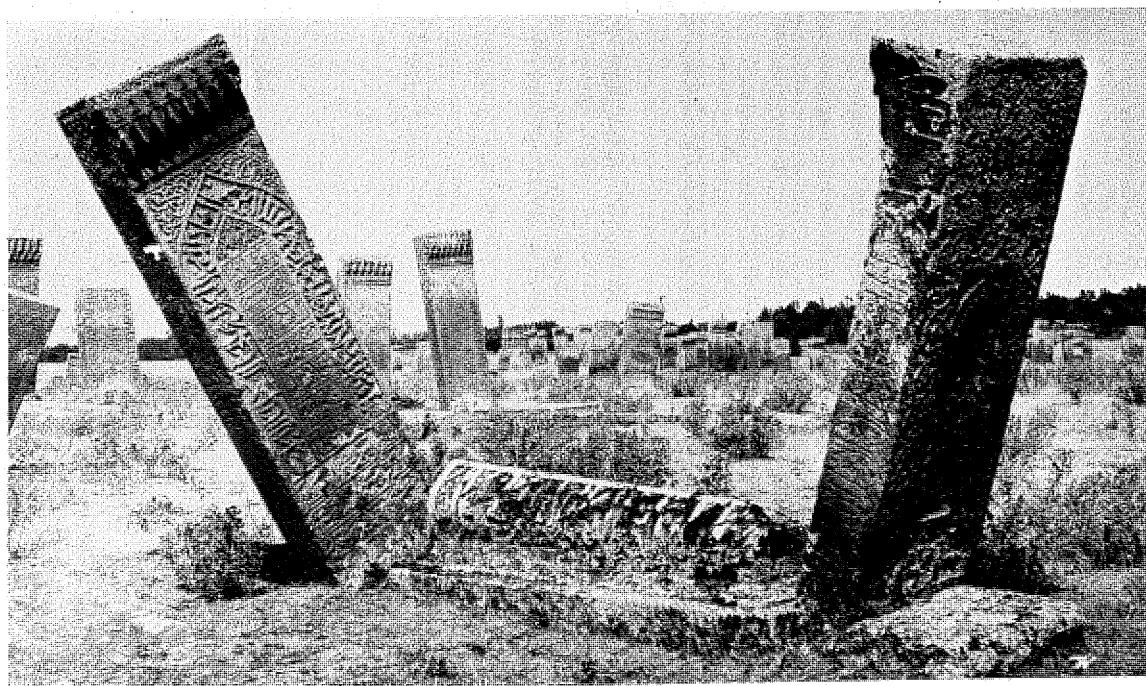
154. Res. (Kat. Nu. 29)

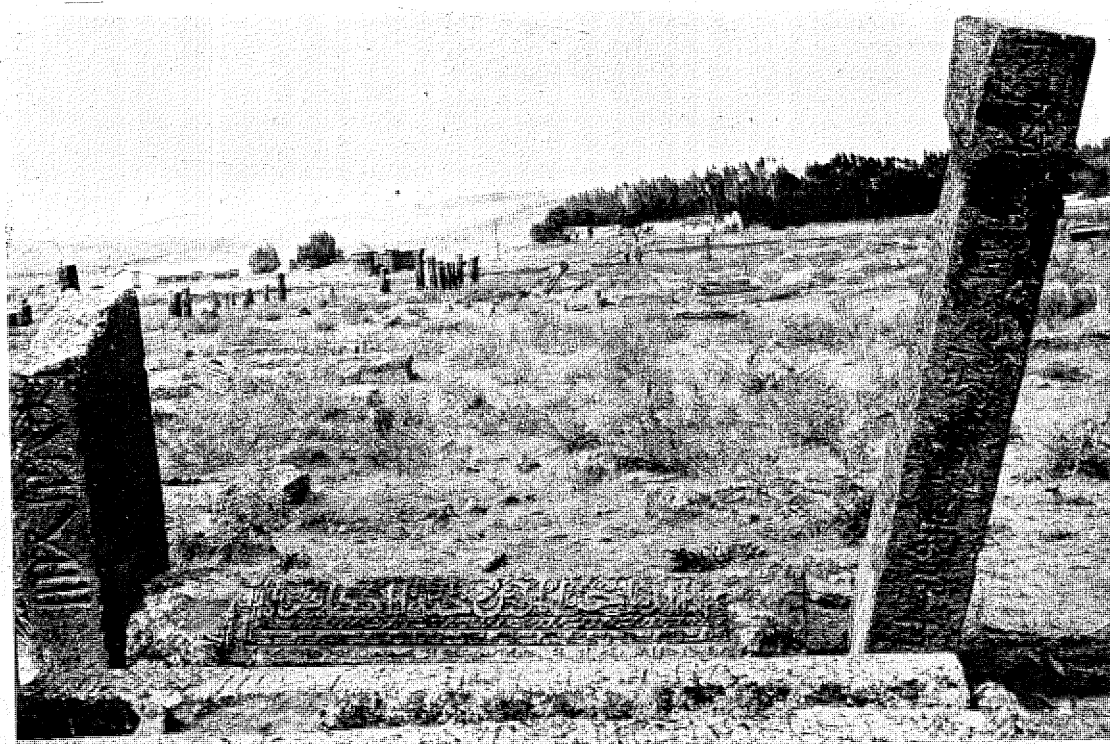
155. Res. (Kat. Nu. 30)

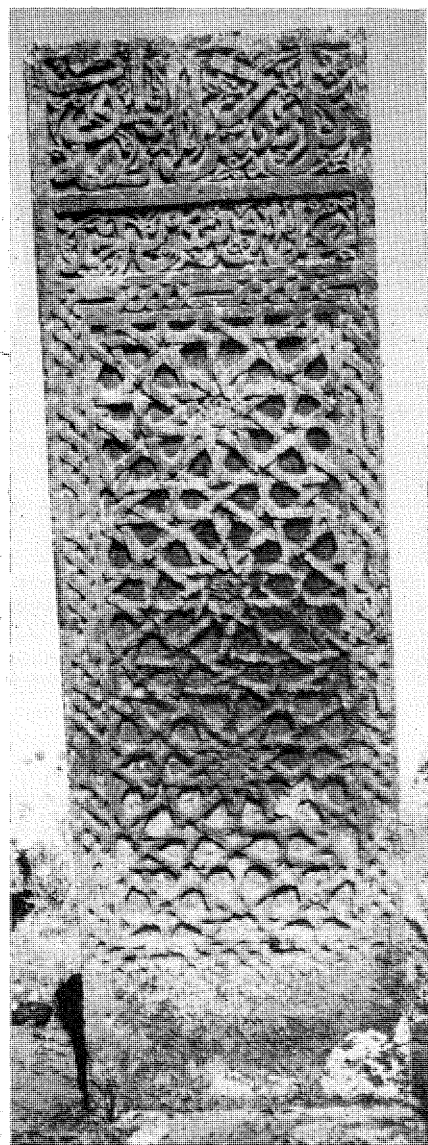
156. Res. (Kat. Nu. 30)

157. Rés. (Kat. Nu. 31)

158. Res. (Kat. Nu. 32)

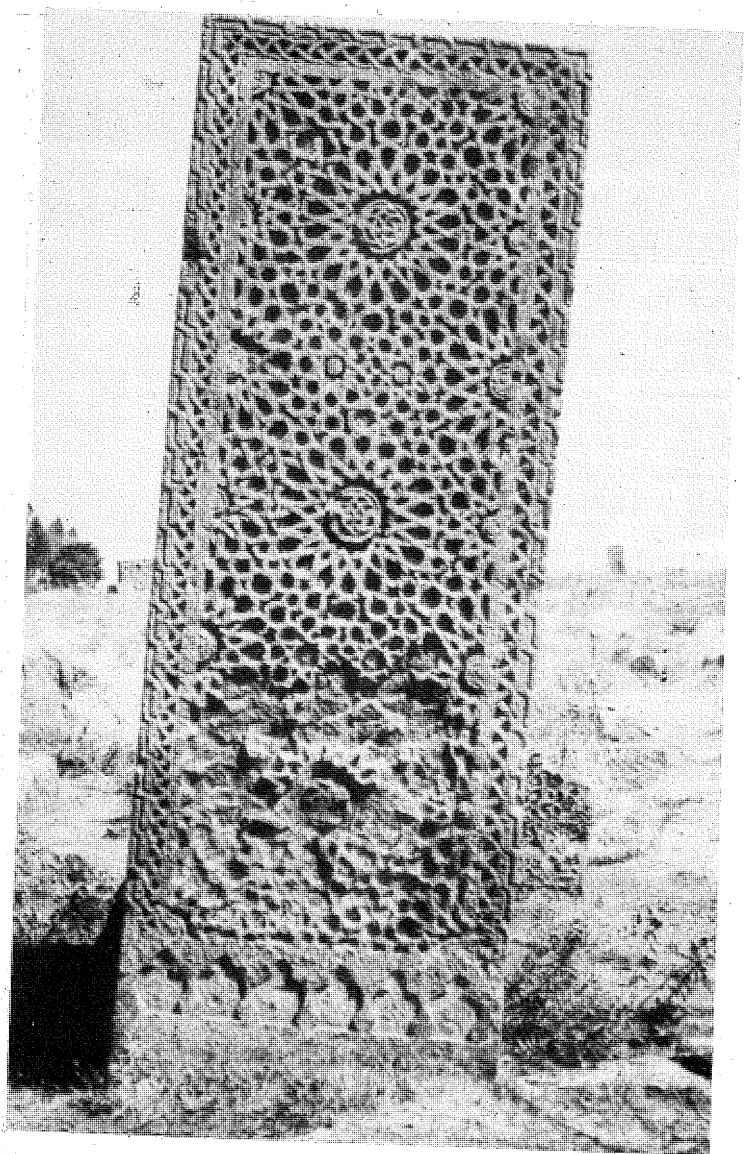
159. Res. (*Kat. Nu. 32*)

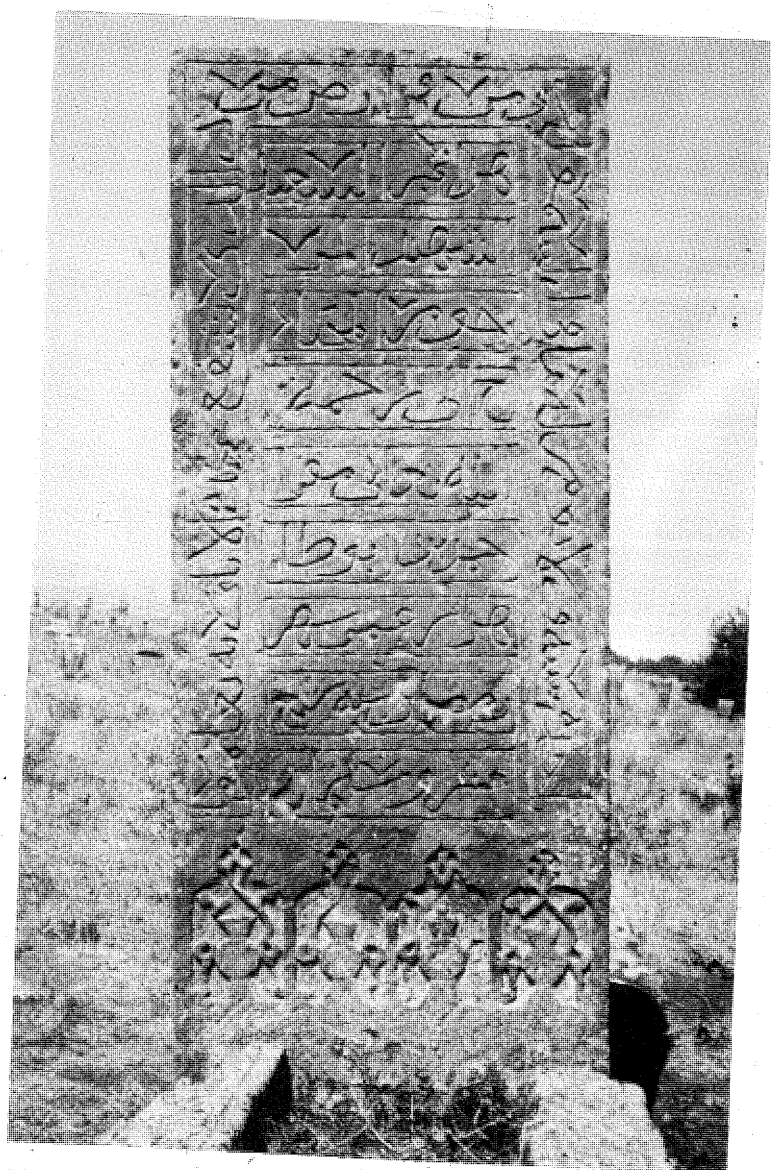
160. Res. (*Kat. Nu. 32*)

161. Res. (*Kat. Nu. 33*)

162. Res. (Kat. Nu. 34)

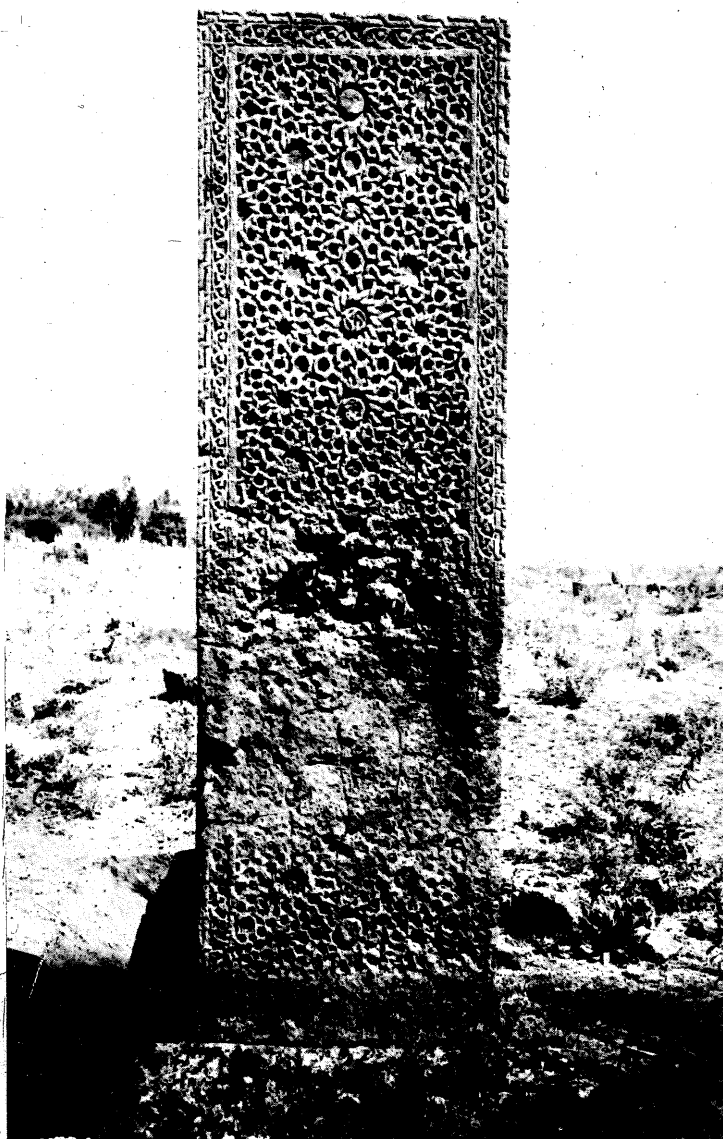
163. Res. (Kat. Nu. 34)

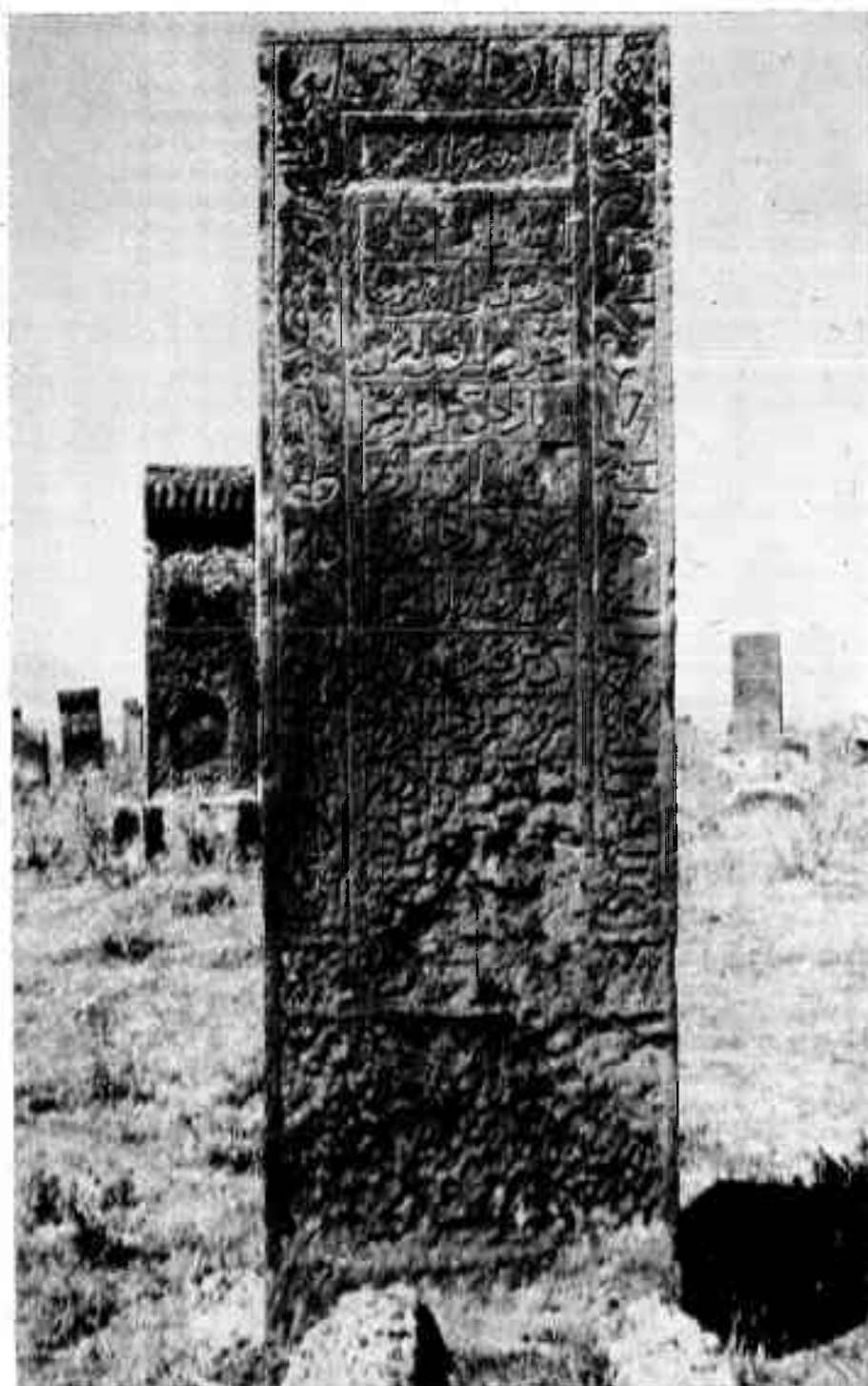
164. Res. (*Kat. Nu. 35*)

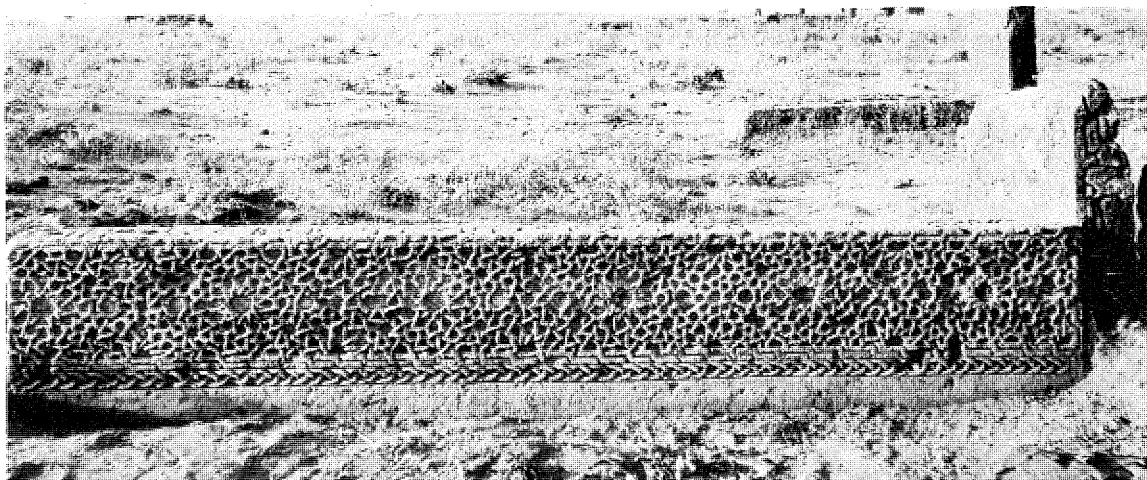
165. Res. (Kat. Nu. 35)

166. Res. (Kat. Nu. 36)

197. Res. (Kat. Nu. 20)

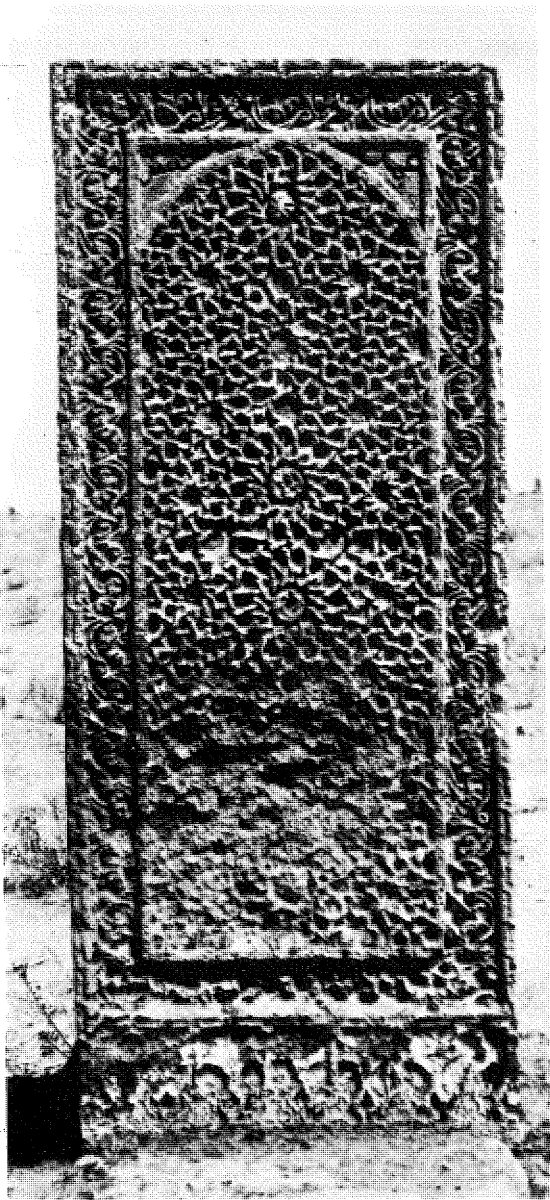
168. Res. (Kat. Nu. 37)

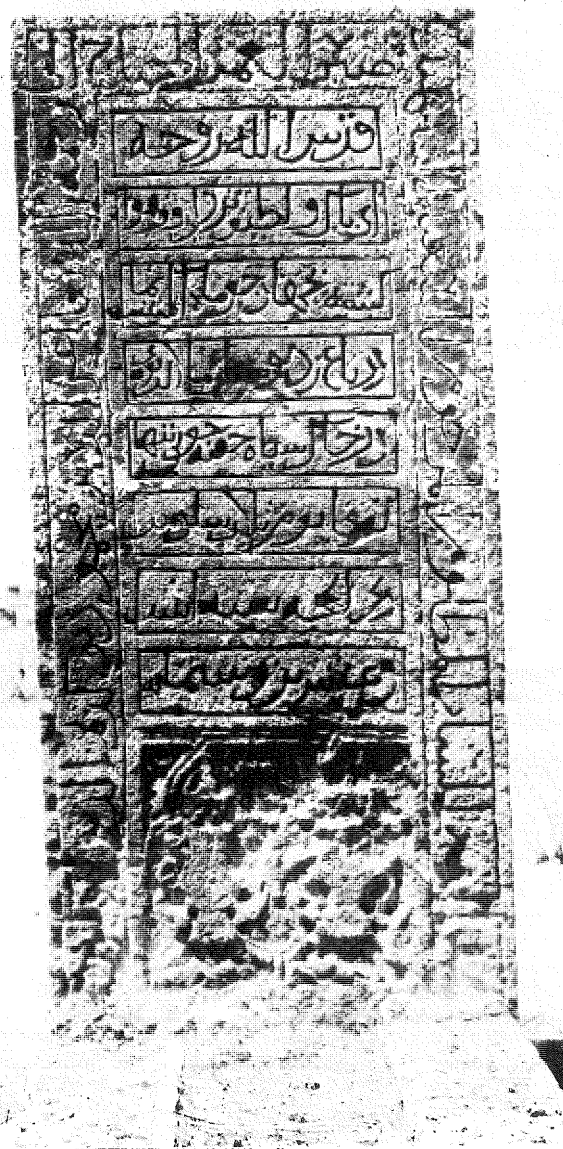
169. Res. (Kat. Nu. 38)

170. Res. (Kat. Nu. 38)

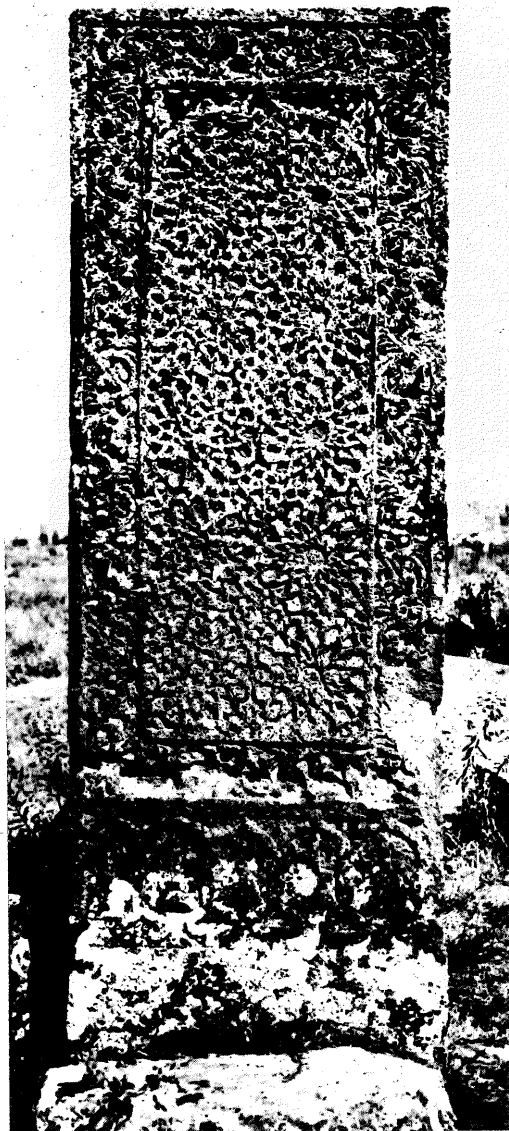
171. Res. (Kat. Nu. 39)

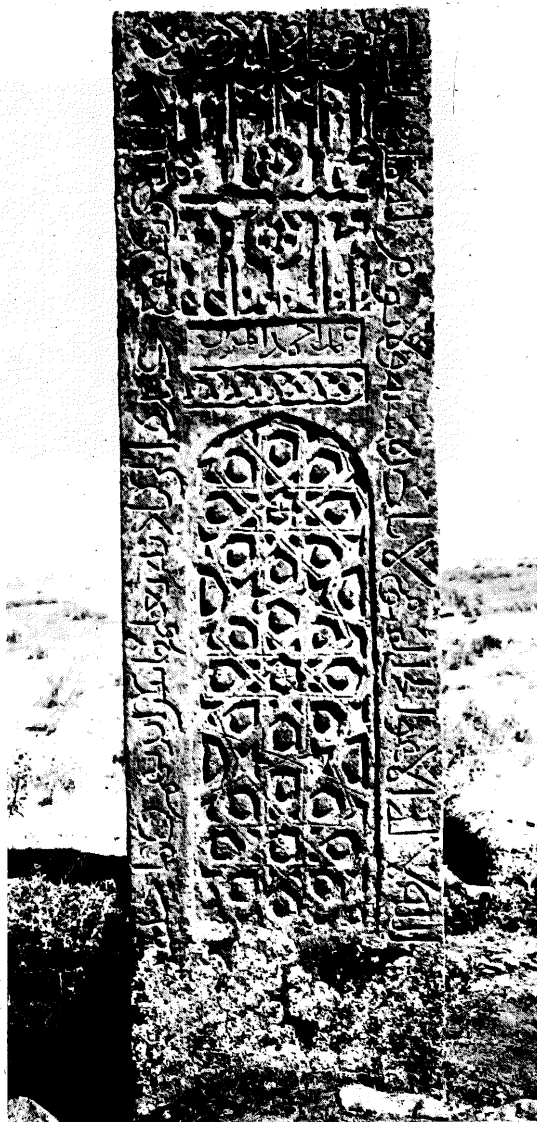
172. Res. (Kat. Nu. 39)

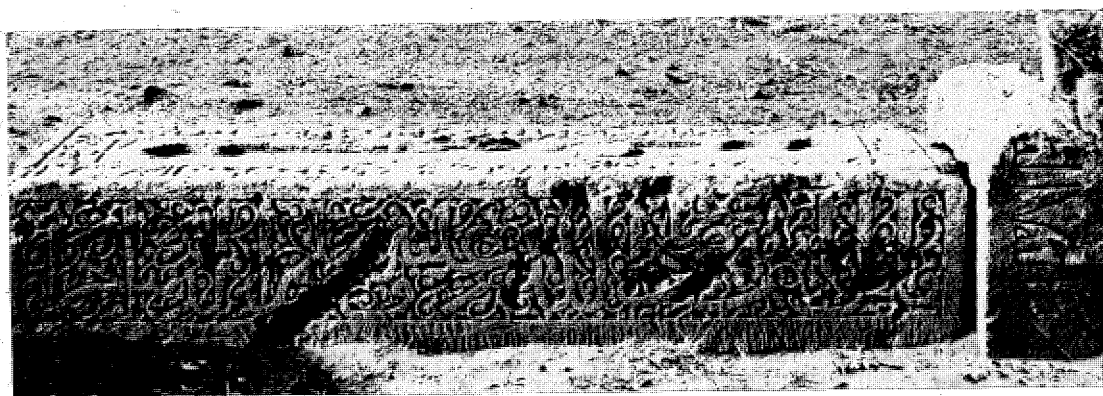
173. Res.

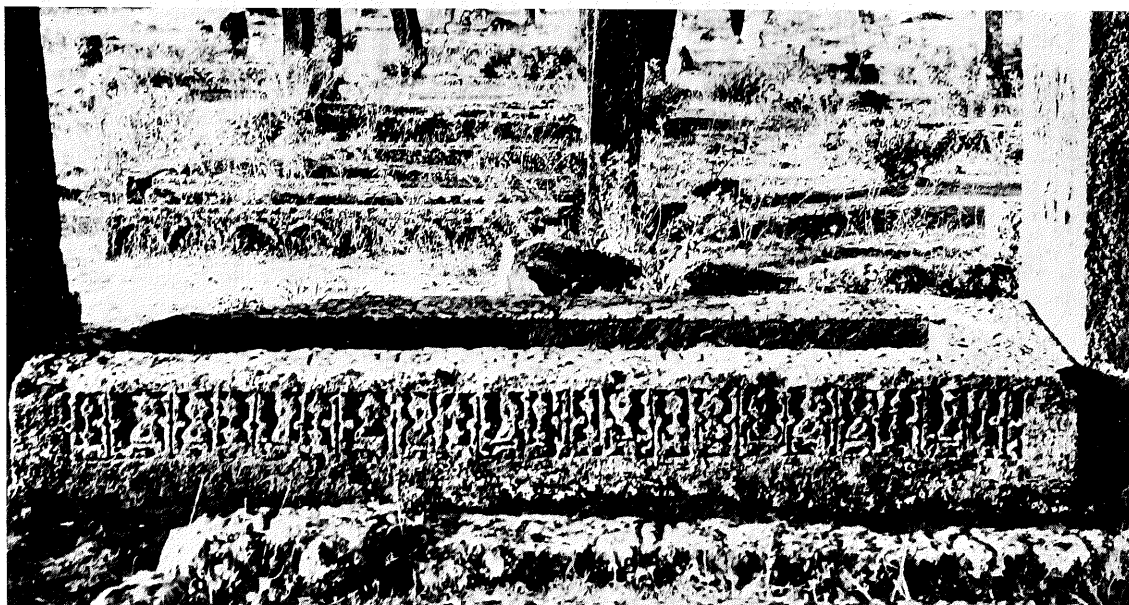
174. Res. (*Kat. Nu. 40*)

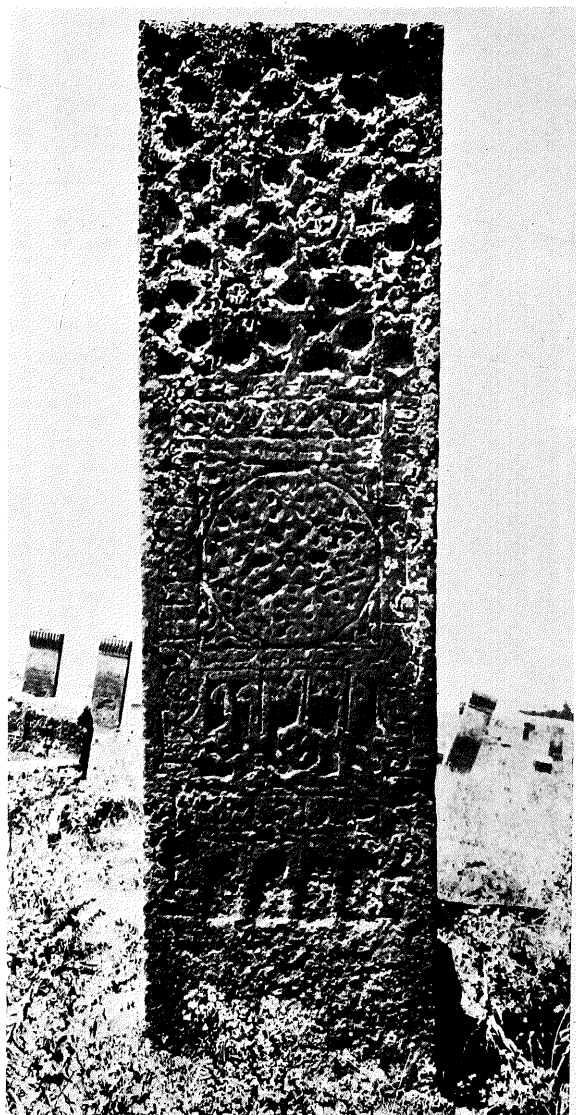
176. Res. (*Kat. Nu. 42*)

175. Res. (*Kat. Nu. 41*)

177. Res. (Kat. Nu. 42)

178. Res. (Kat. Nu. 42)

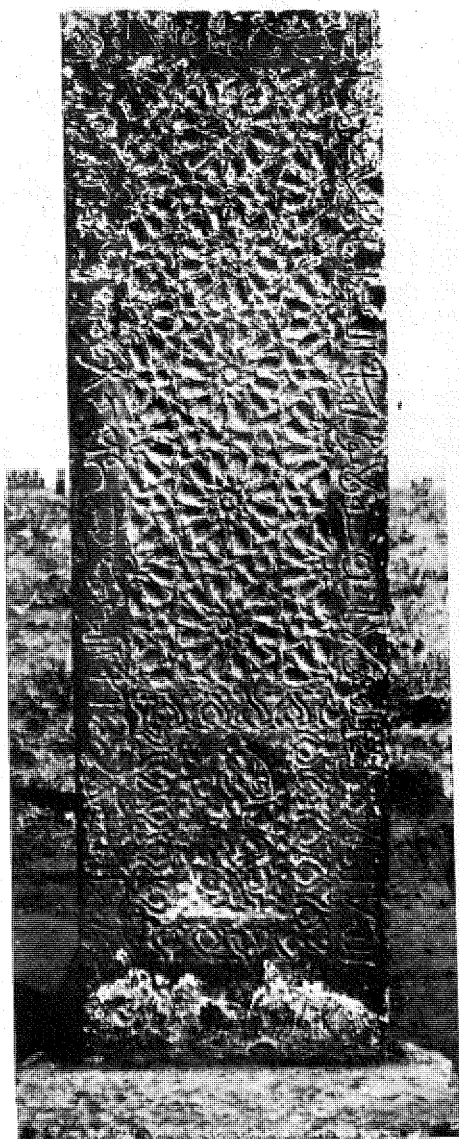
179. Res. (Kat. Nu. 43)

180. Res. (Kat. Nu. 44)

181. Res. (Kat. Nu. 45)

182. Res. (Kat. Nu. 46)

183. Res. (Kat. Nu. 46)

184. Res. (Kat. Nu. 47)

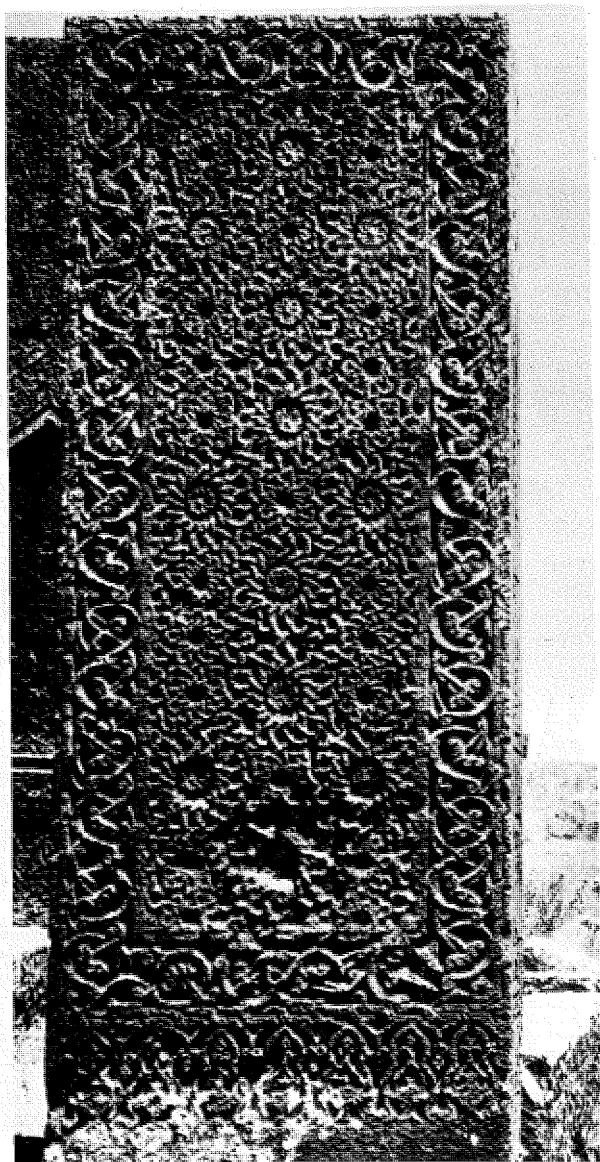
185. Res. (Kat. Nu. 47)

186. Res. (Kat. Nu. 48)

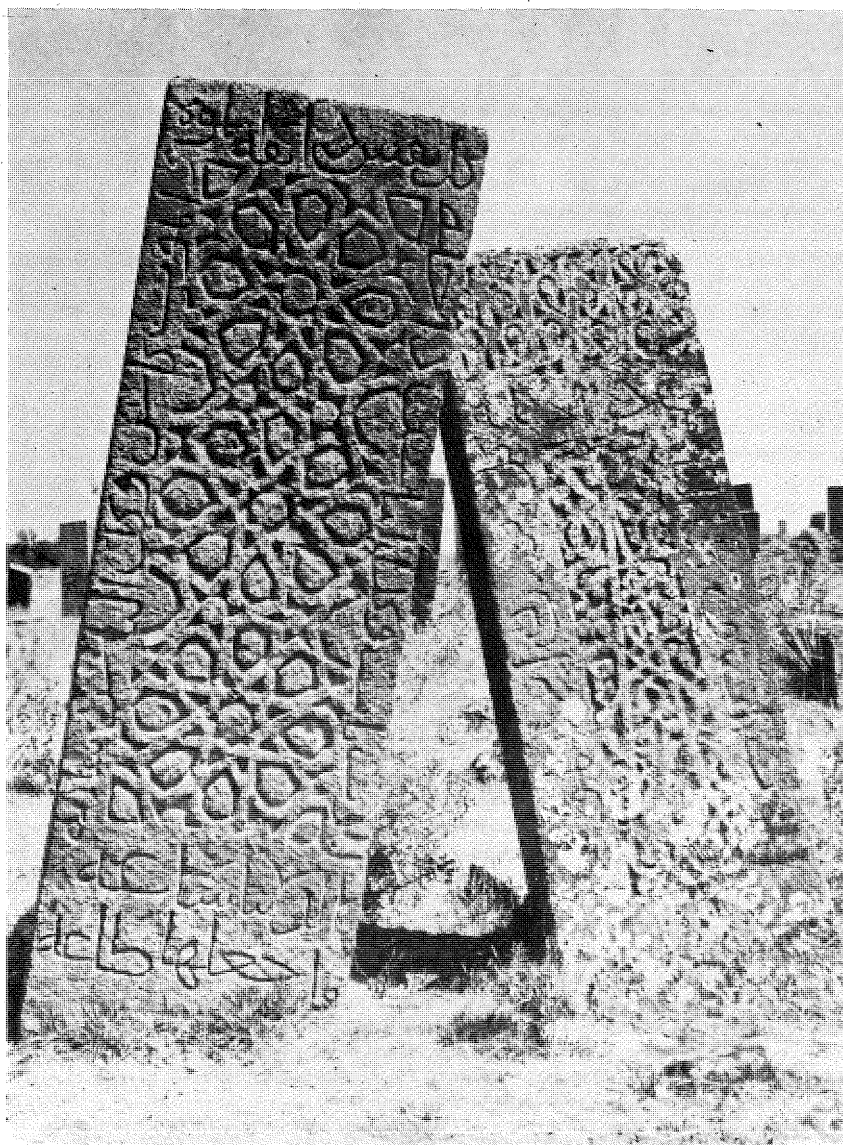
187. Res. (Kat. Nu. 48)

188. Res. (*Kat. Nu. 49*)

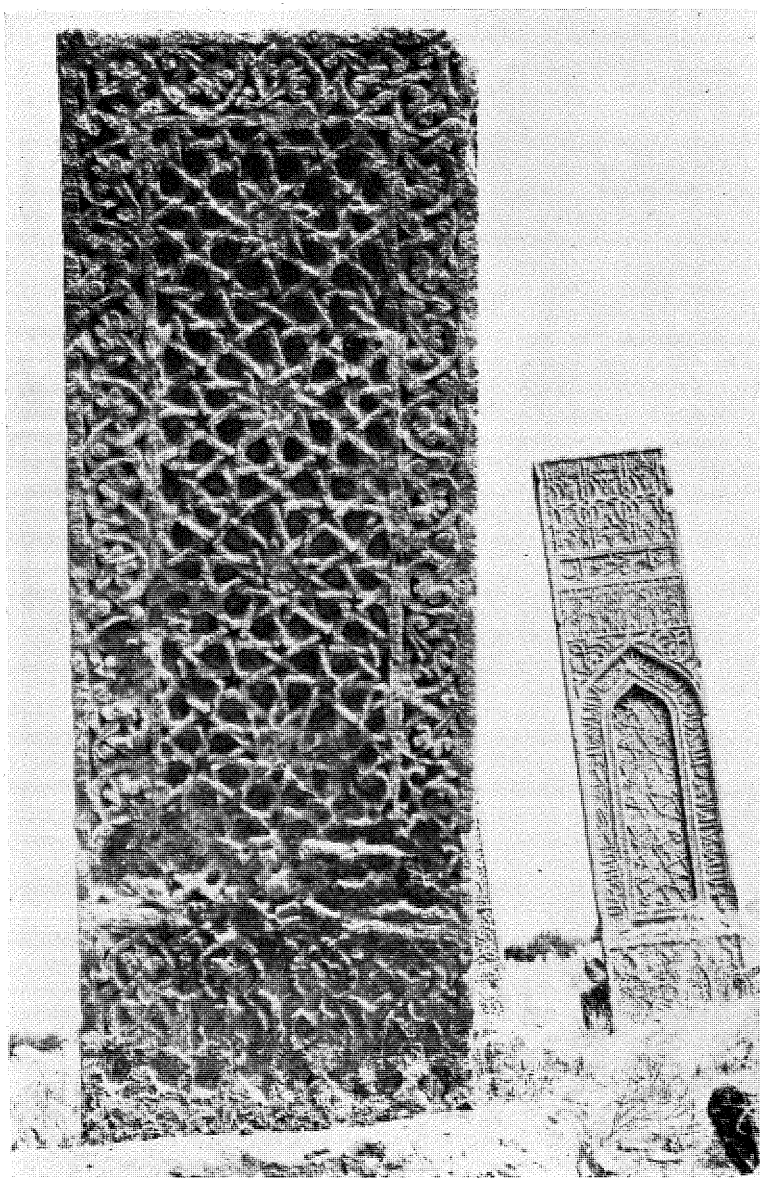
189. Res. (Kat. Nu. 49)

190. Res. (Kat. Nu. 50)

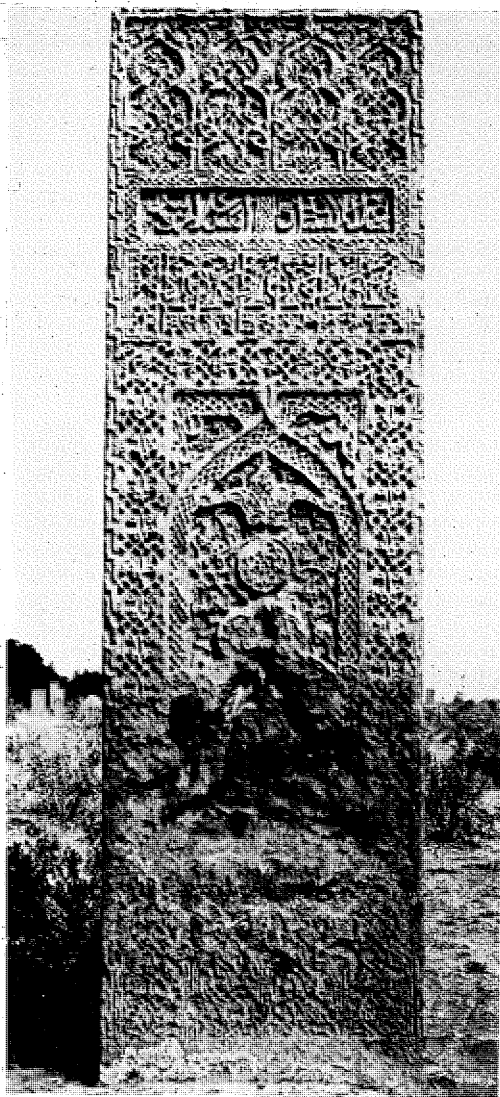
191. Res. (Kat. Nu. 50)

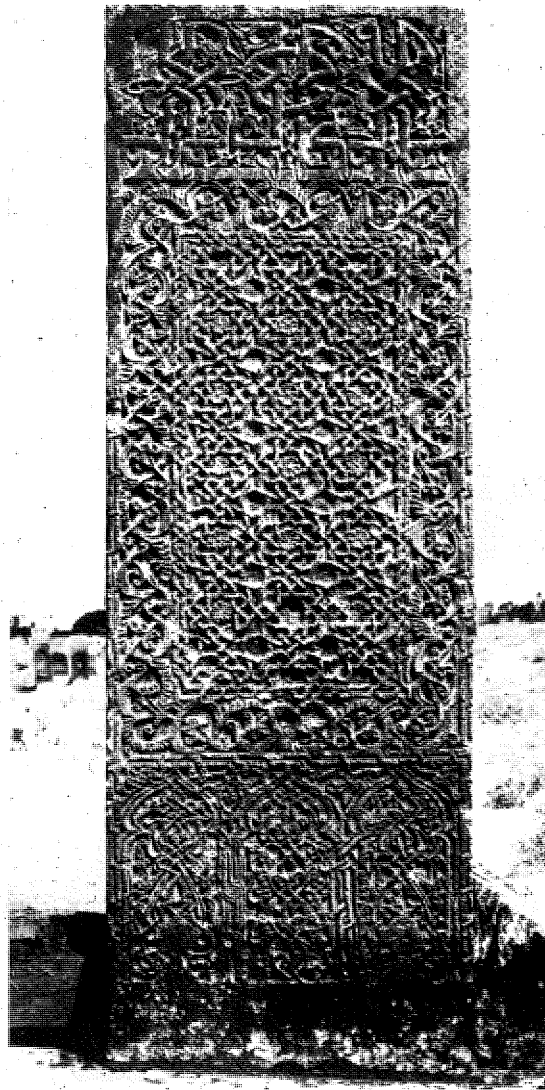
192. Res. (Kat. Nu. 51)

193. Res. (Kat. Nu. 52)

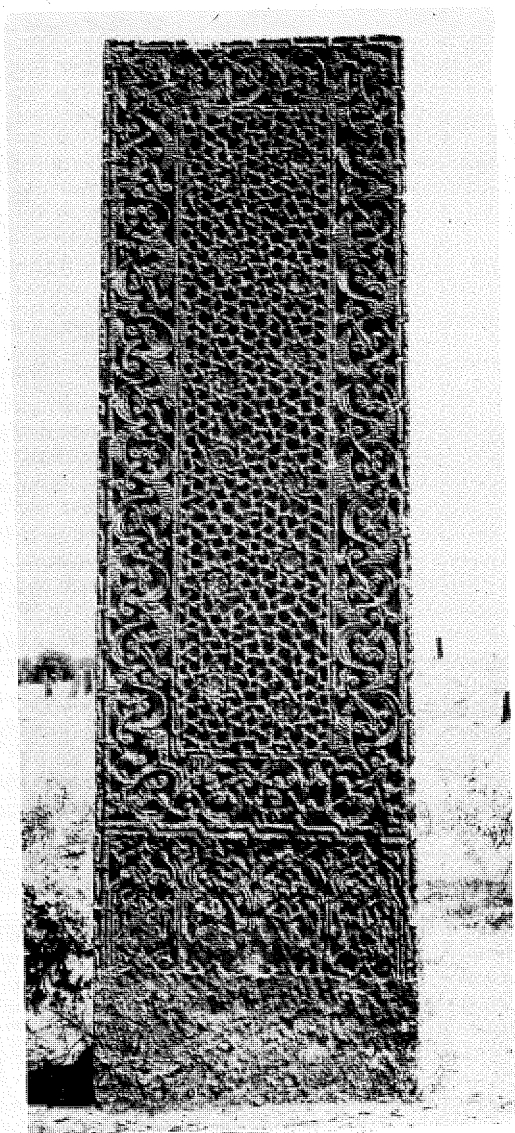
194. Res. (Kat. Nu. 52)

195. Res. (Kat. Nu. 53)

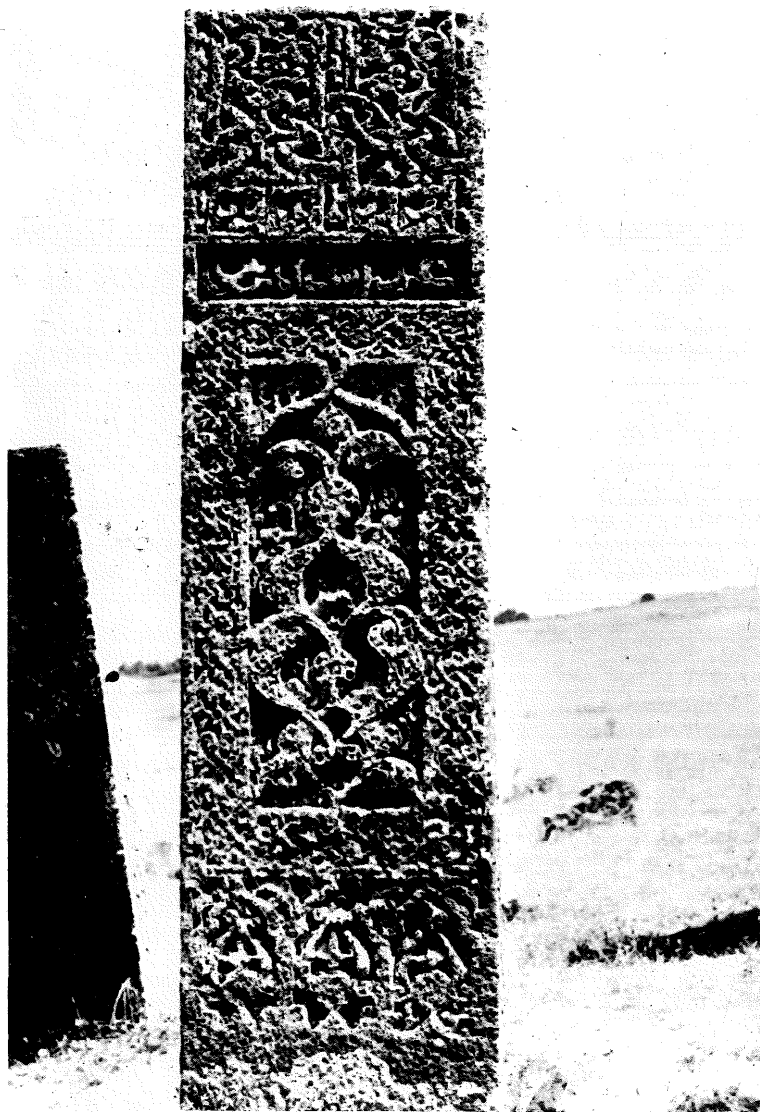
196. Res. (Kat. Nu. 53)

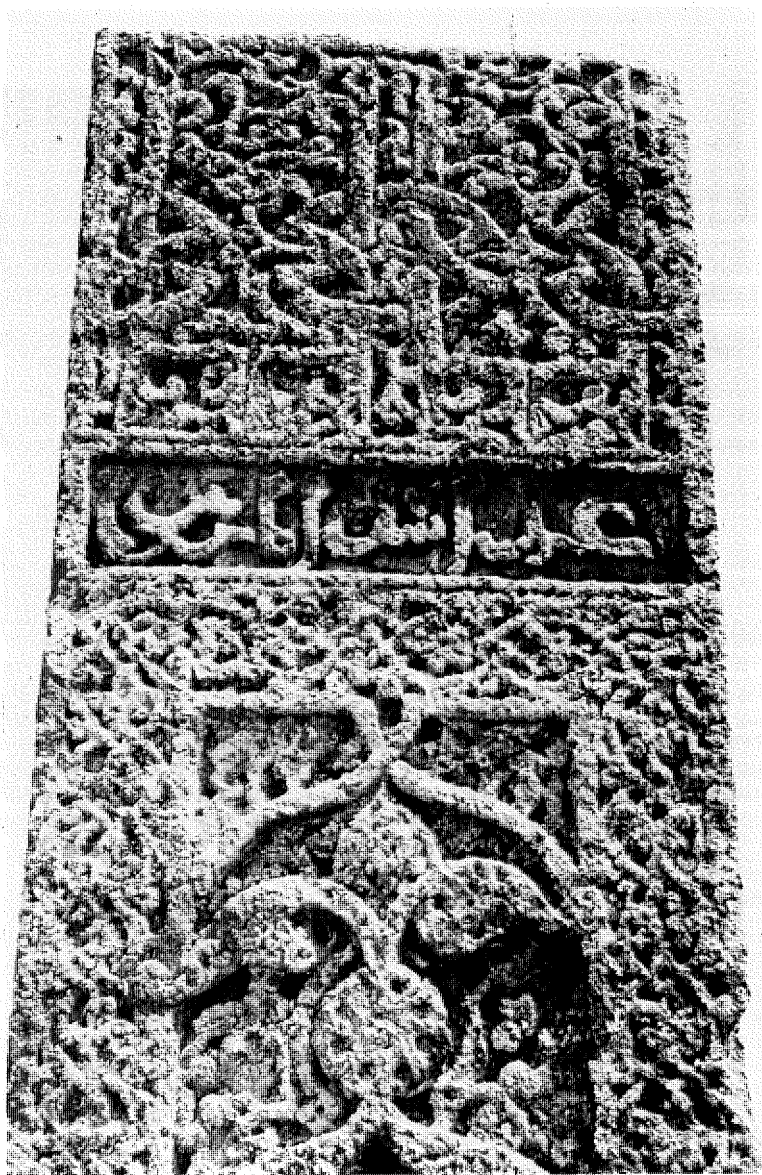
197. Res. (Kat. Nu. 54)

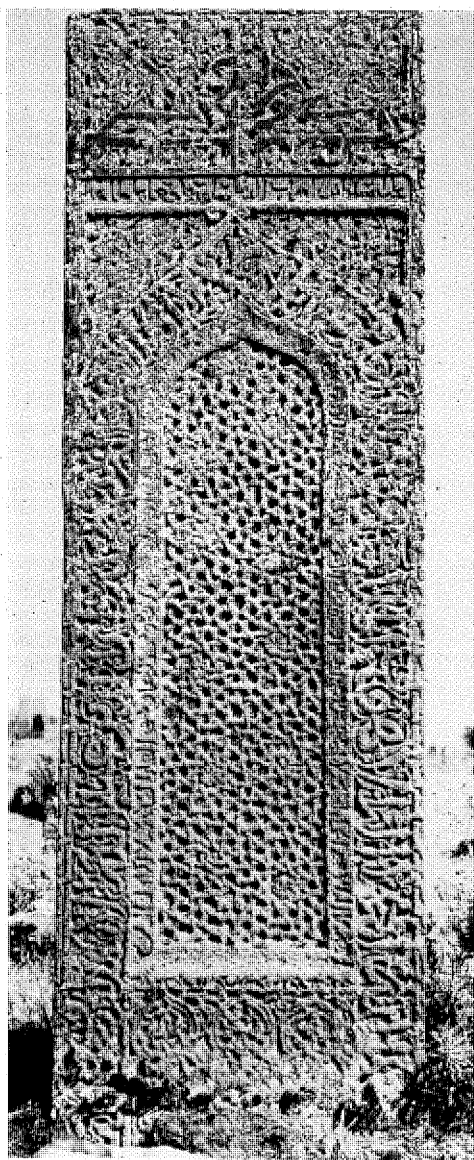
198. Res. (Kat. Nu. 54)

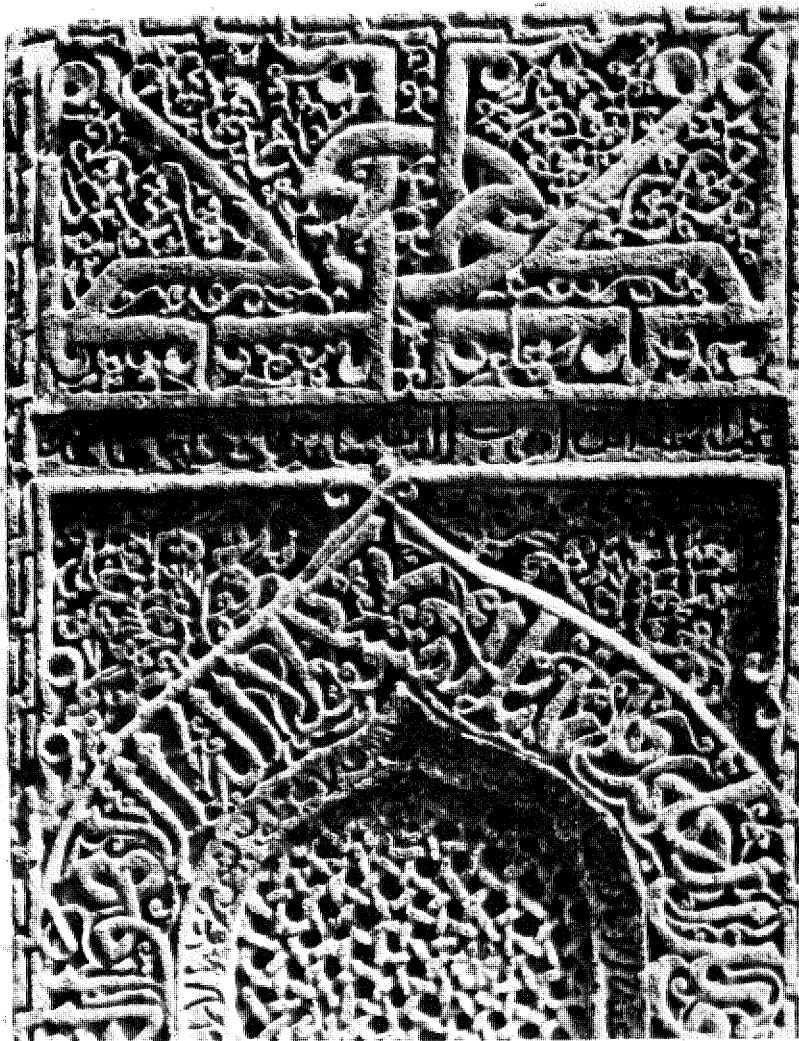
199. Res. (Kat. Nú. 55)

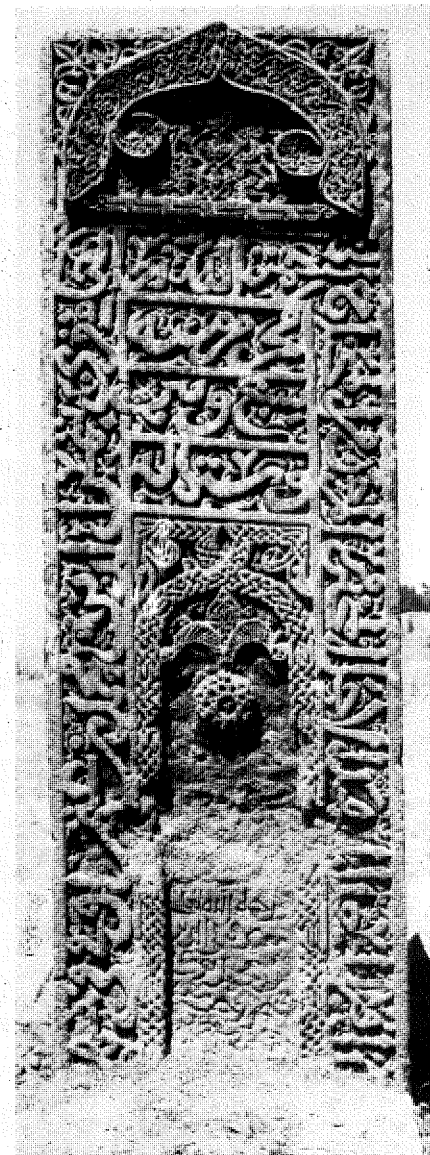
200. Res. (*Kat. Nu. 55*)

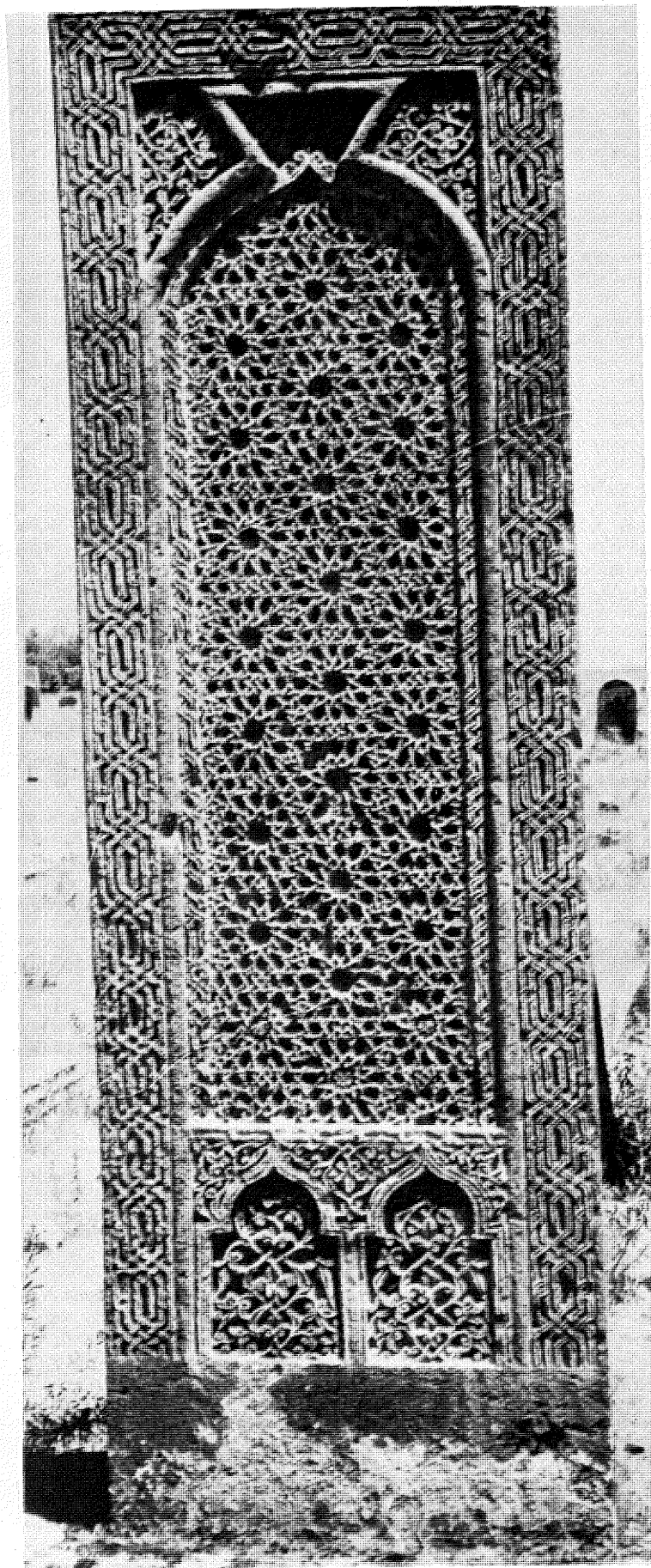
201. Res. (Kat. Nu. 56)

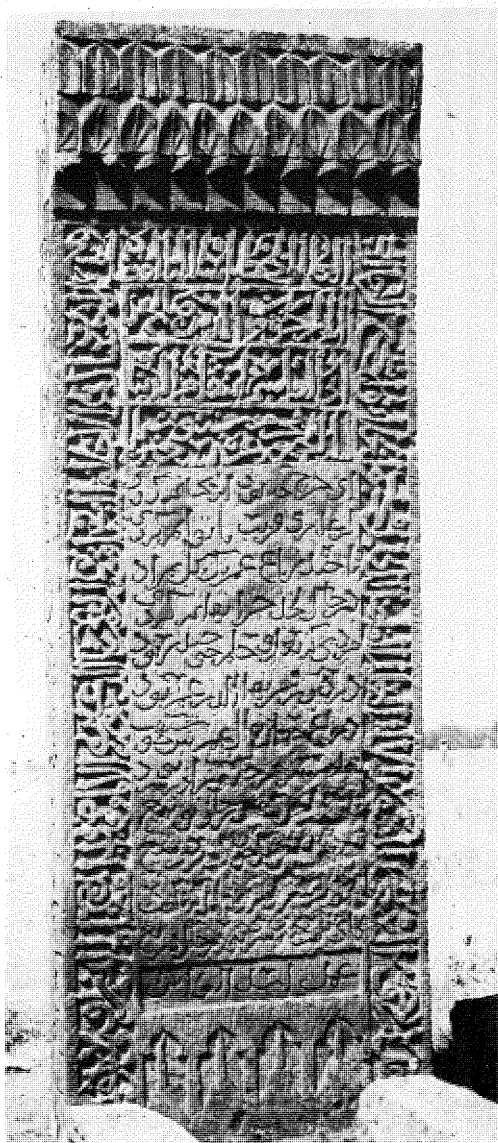
202. Res. (Kat. Nu. 56)

203. Res. (Kat. Nu. 56)

204. Res. (Kat. Nu. 57)

205. Res. (Kat. Nu. 57)

206. Res. (Kat. Nu. 58)

207. Res. (Kat. Nu. 59)

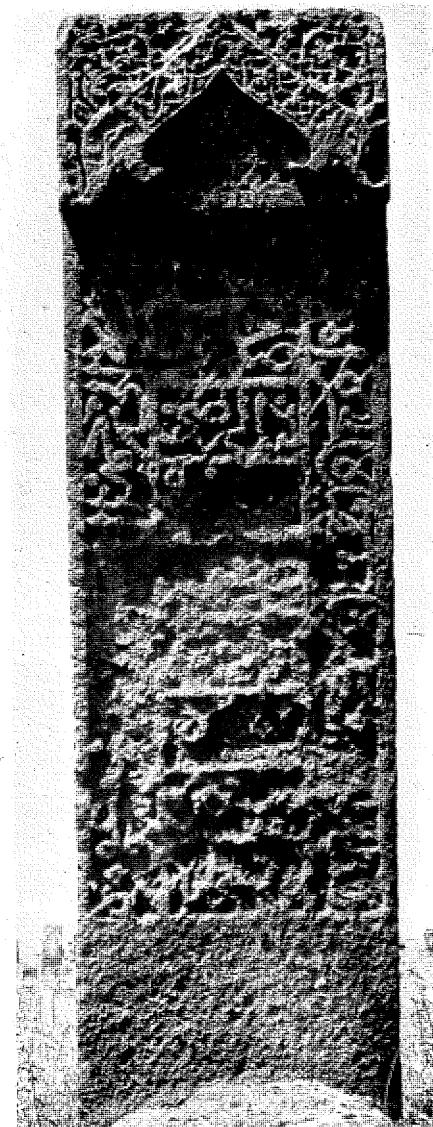
208. Res. (Kat. Nu. 59)

209. Res. (Kat. Nu. 60)

211. Res. (Kat. Nu. 60)

210. Res. (Kat. Nu. 60)

212. Res. (*Kat. Nu. 61*)

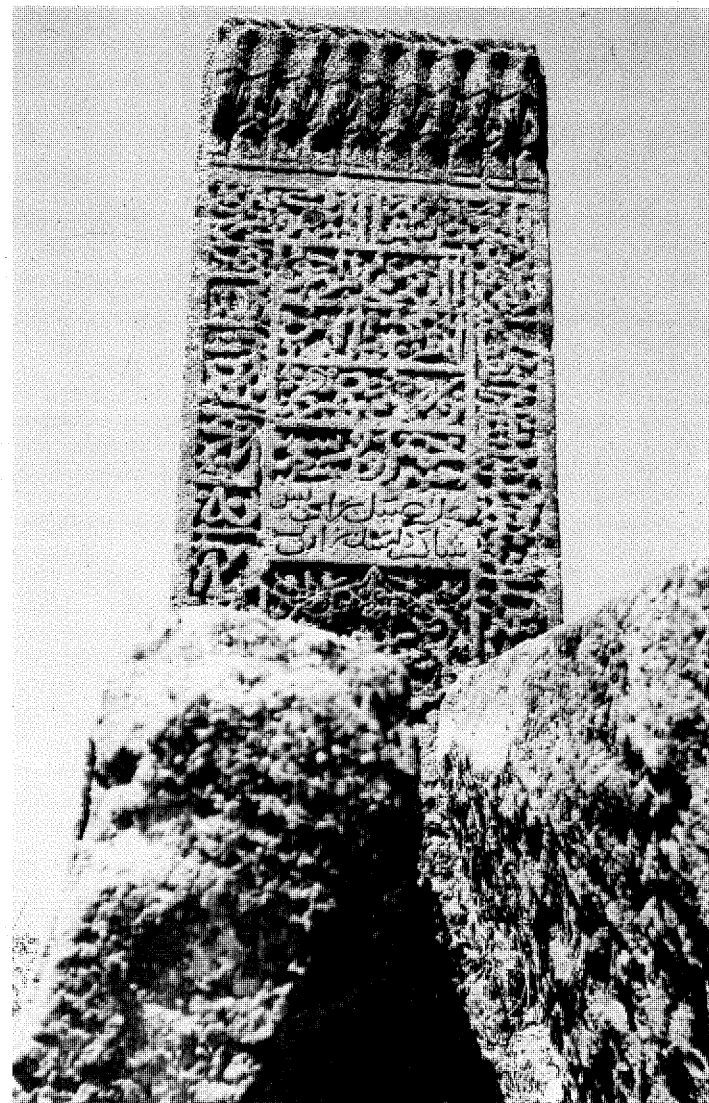
213. Res. (*Kat. Nu. 62*)

214. Res. (*Kat. Nu. 62*)

215. Res. (Kat. Nu. 63)

216. Res. (Kat. Nu. 63)

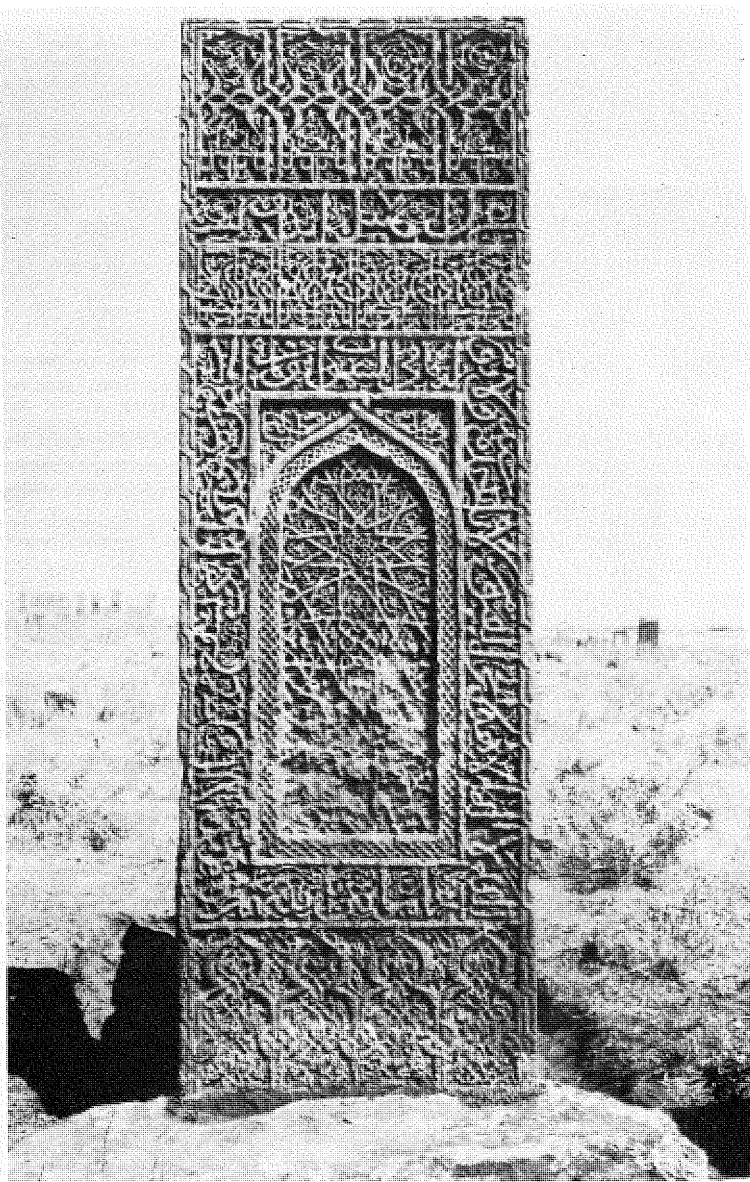
217. Res. (Kat. Nu. 64)

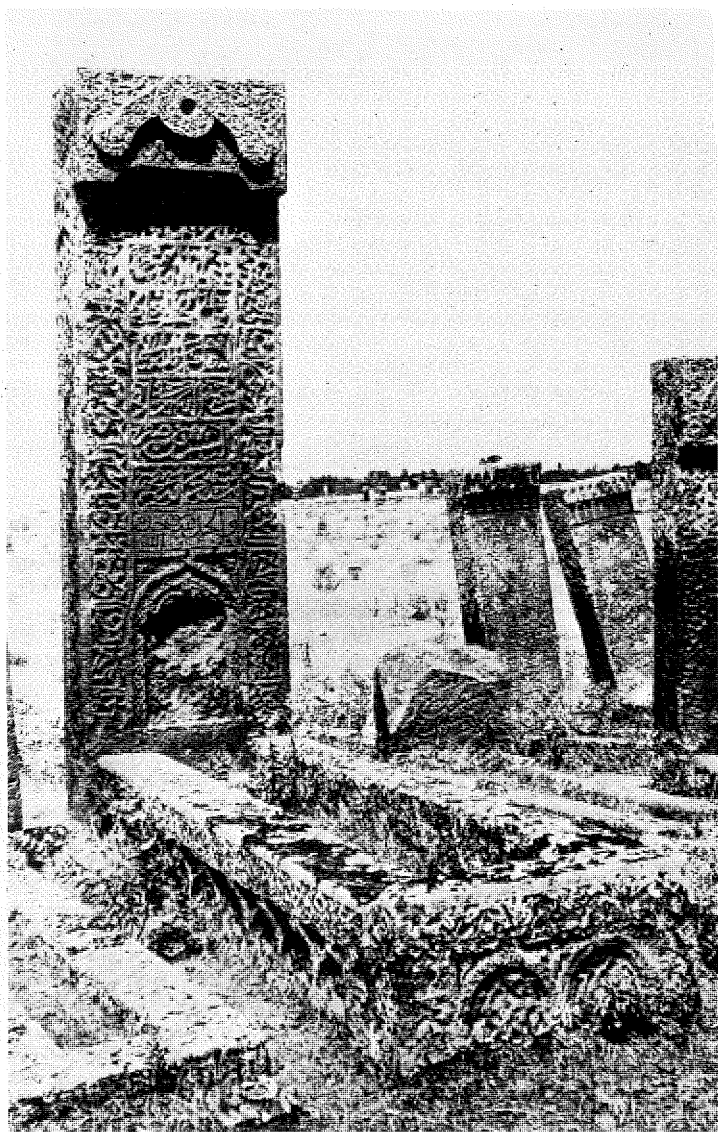
218. Res. (Kat. Nu. 64)

219. Res. (Kat. Nu. 64)

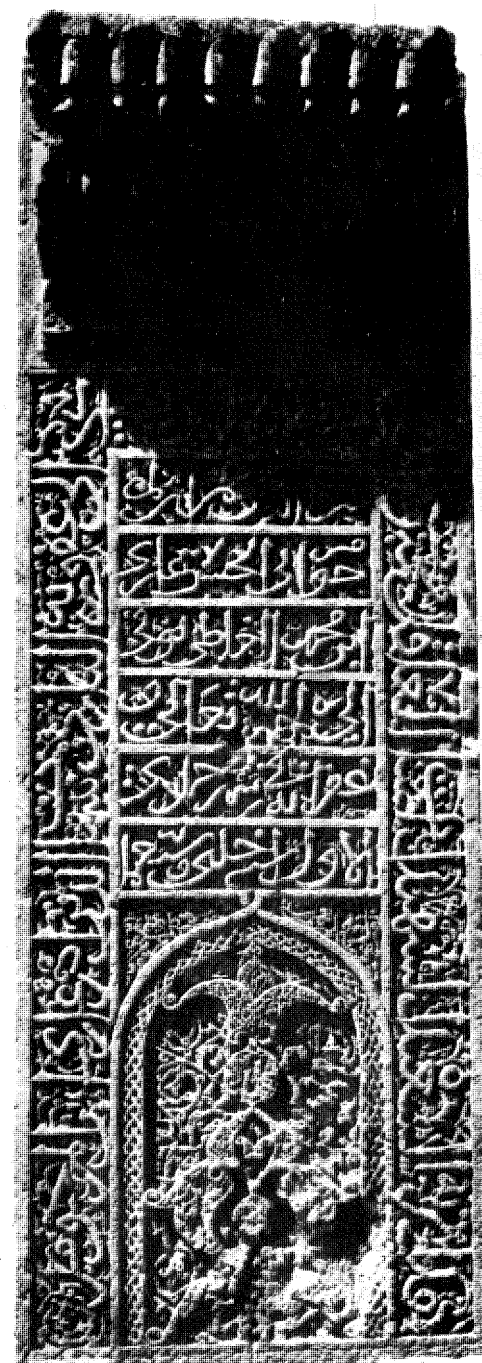
220. Res. (Kat. Nu. 65)

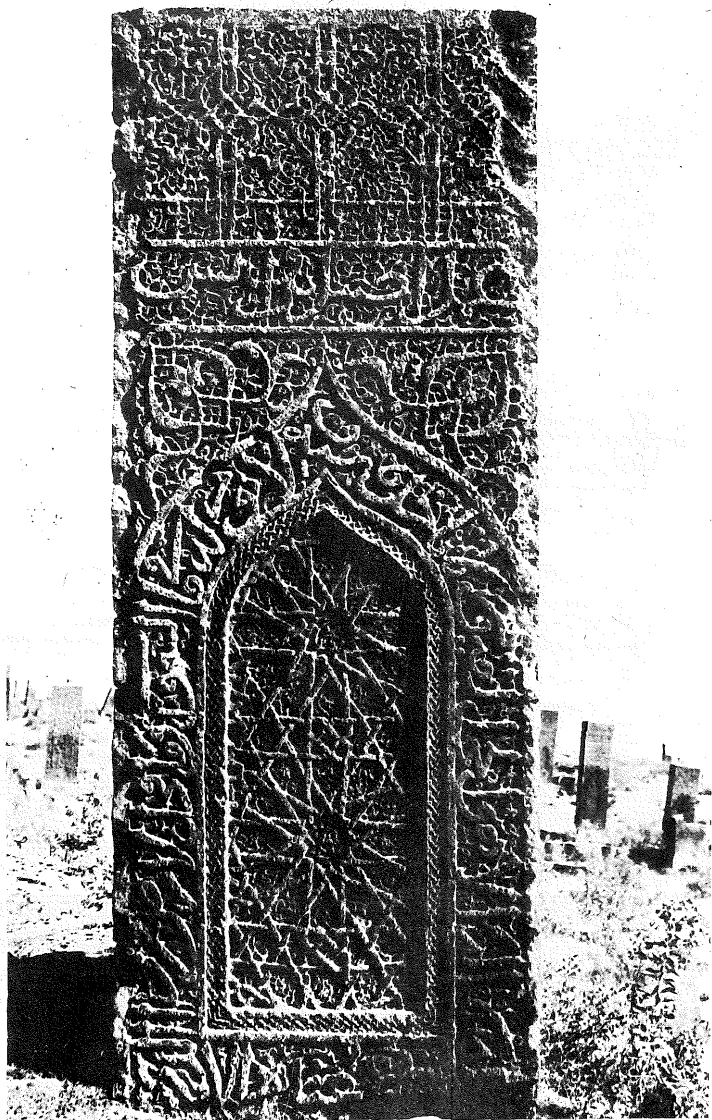
221. Res. (Kat. Nu. 65)

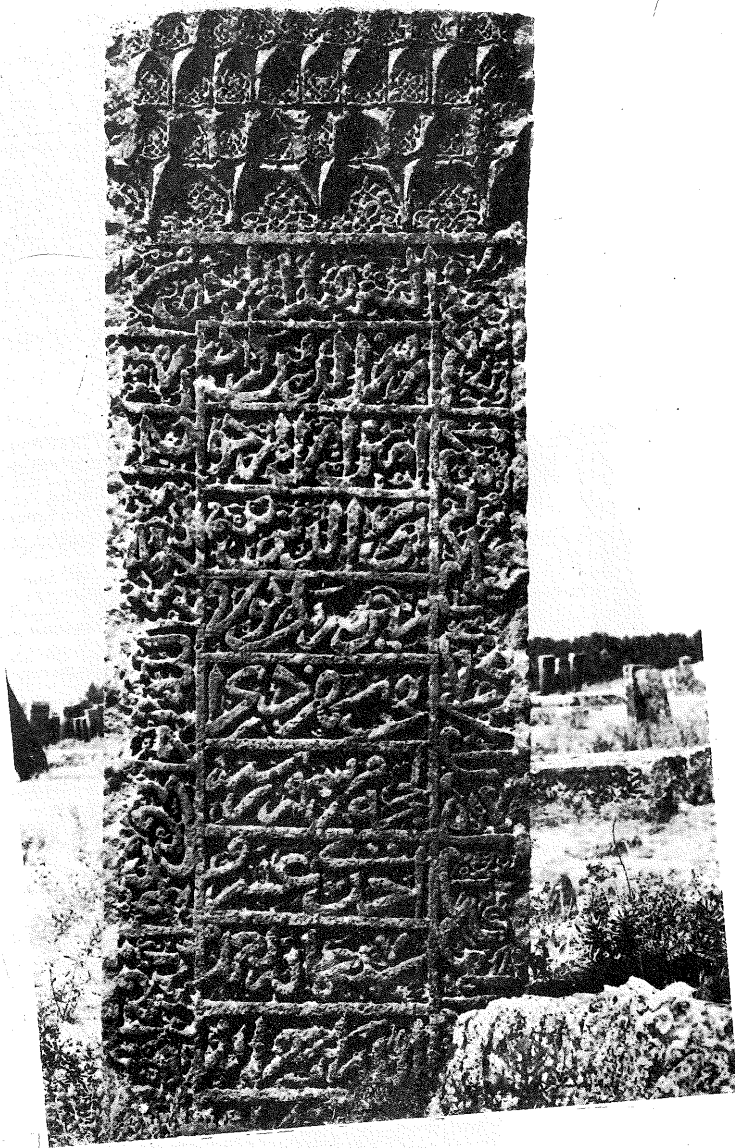
222. Res. (Kat. Nu. 66)

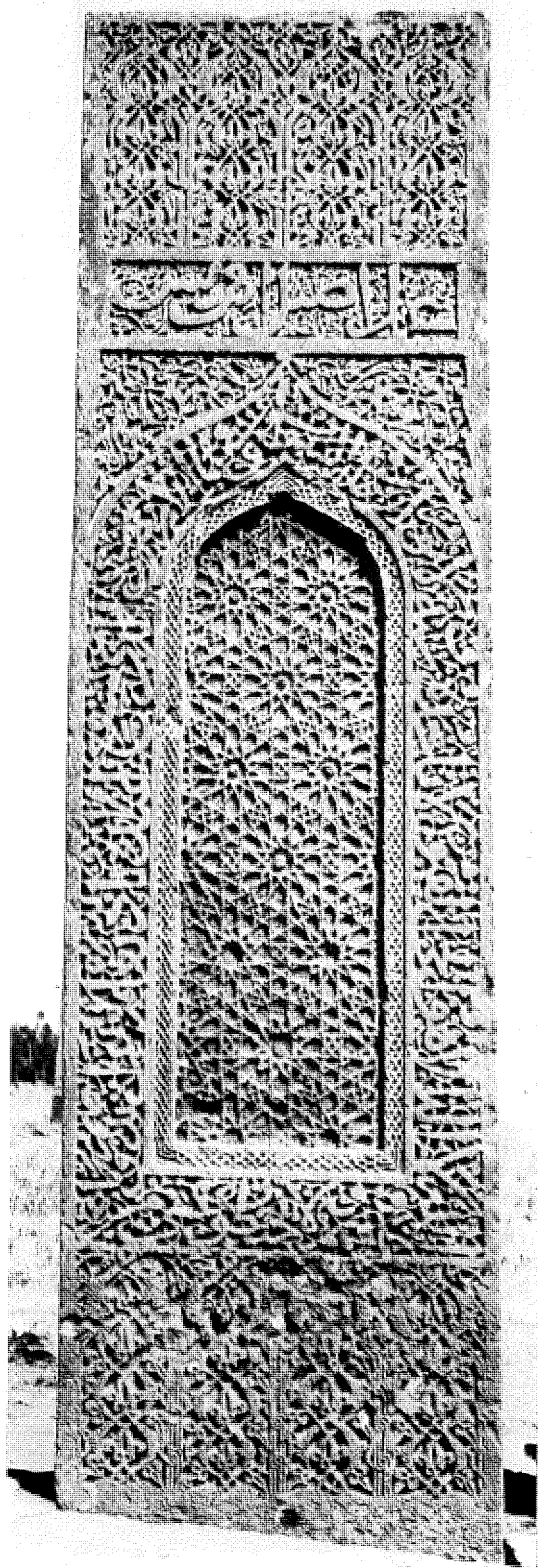
223. Res. (Kat. Nu. 66)

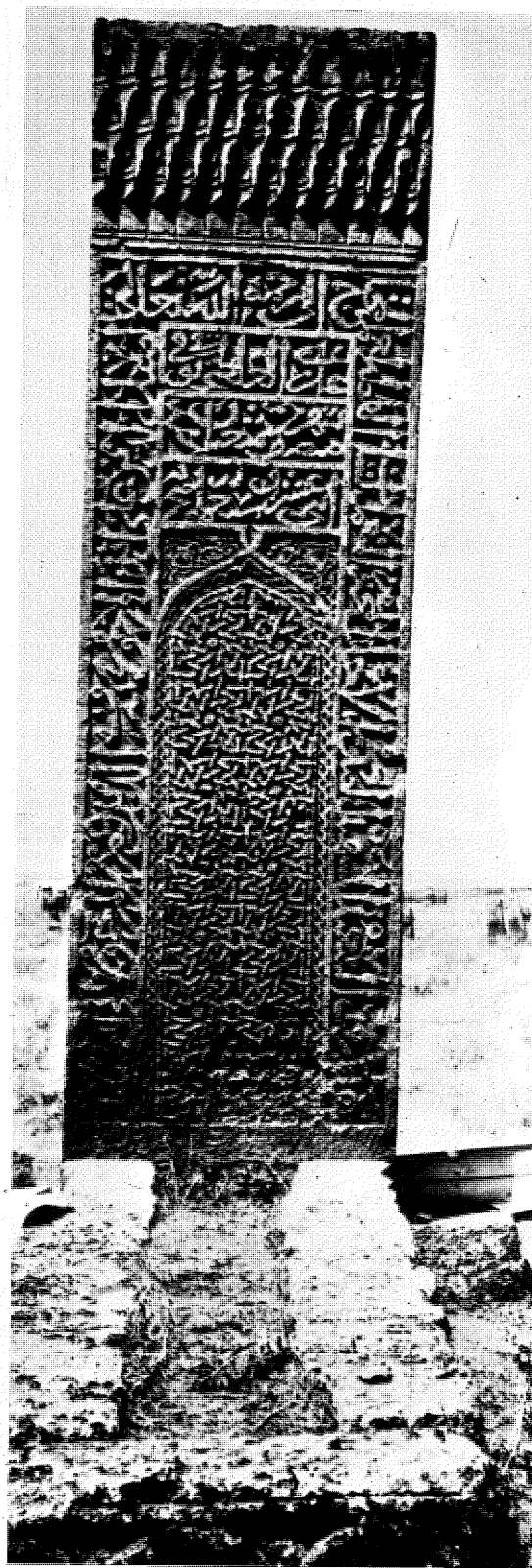
224. Res. (*Kat. Nu. 67*)

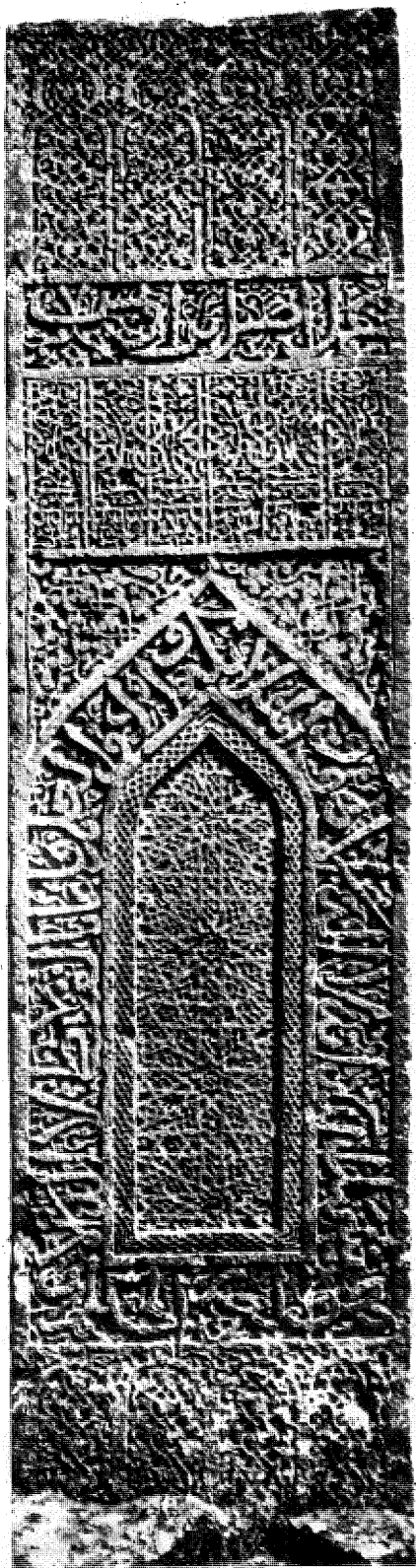
225. Res. (Kat. Nu. 67)

226 Res. (Kat. Nu. 68)

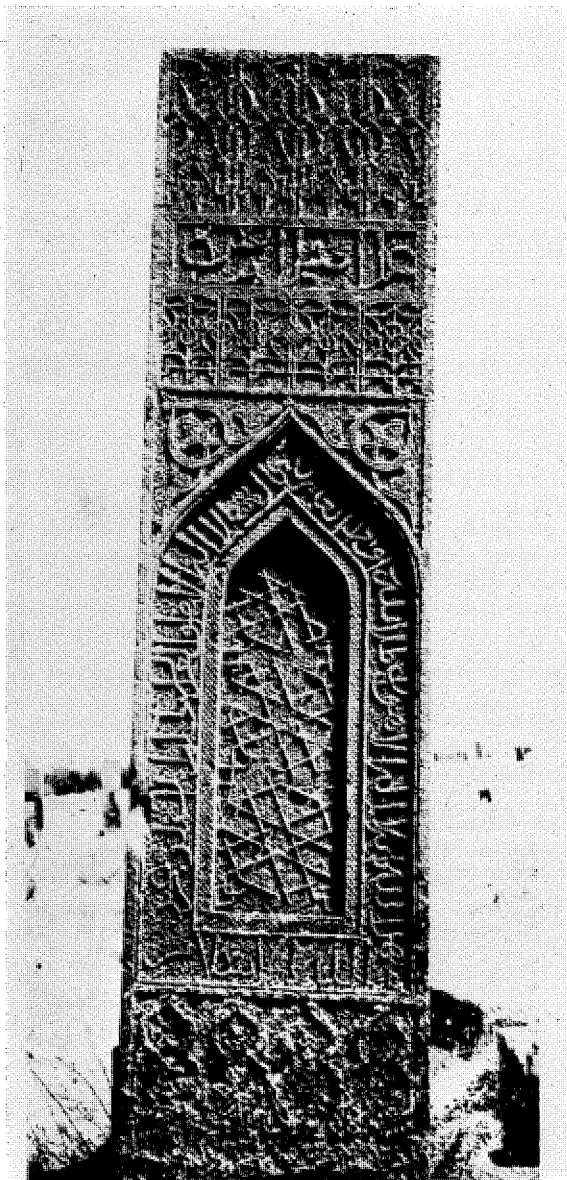
227. Res. (Kat. Nu. 68)

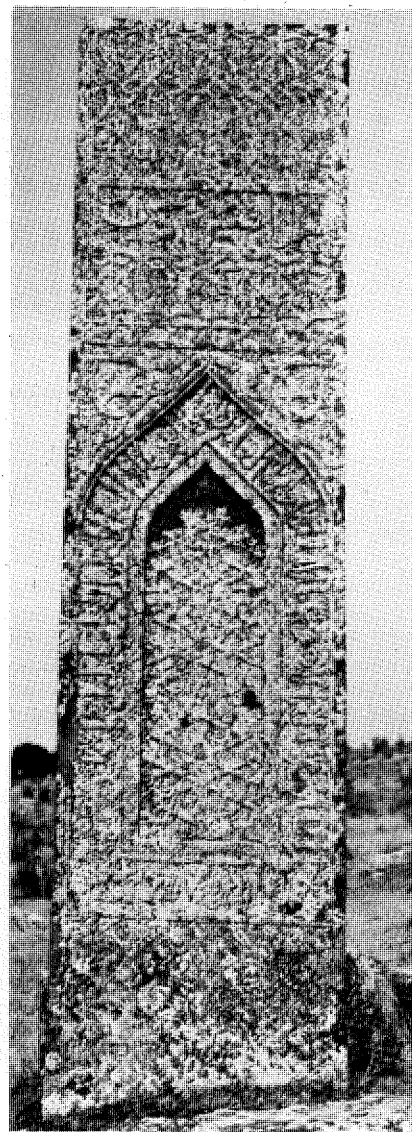
228. Res. (Kat. Nu. 69)

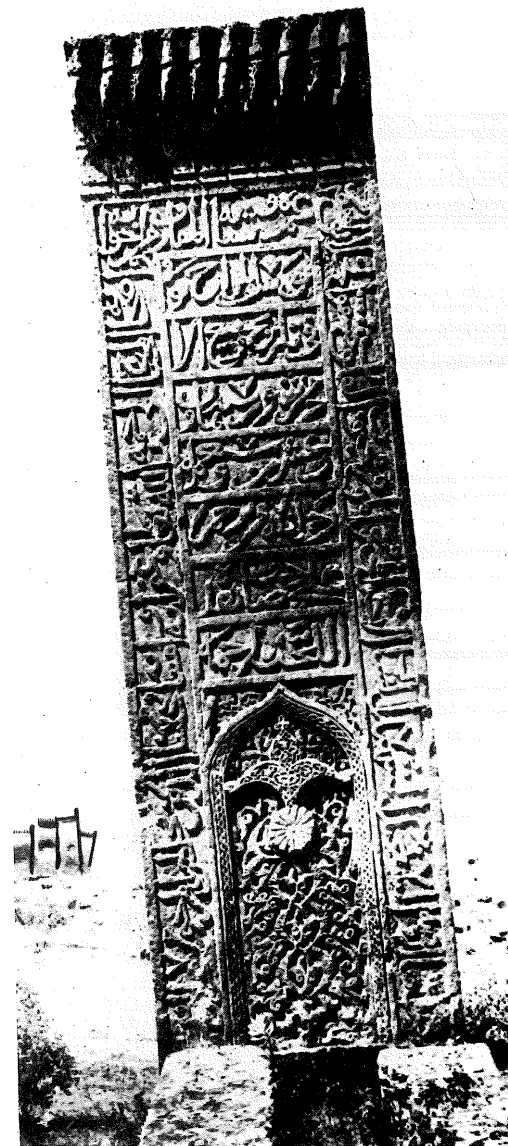
229. Res. (Kat. Nu. 69)

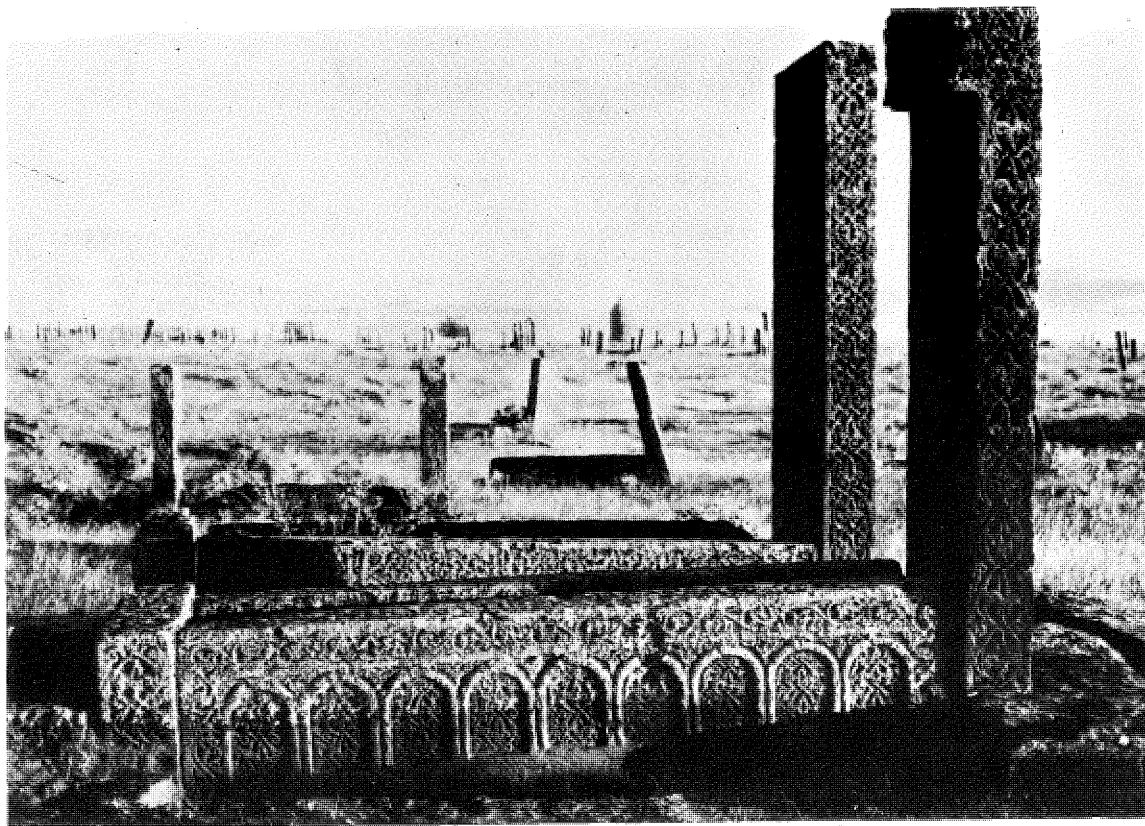
230. Res. (Kat. Nu. 70)

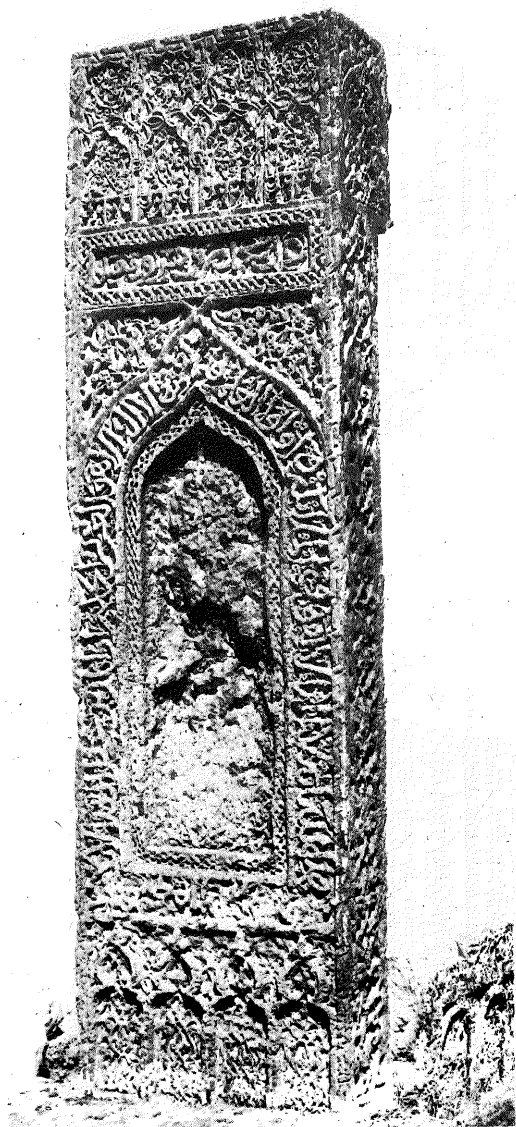
230 a. Res. (Kat. Nu. 70)

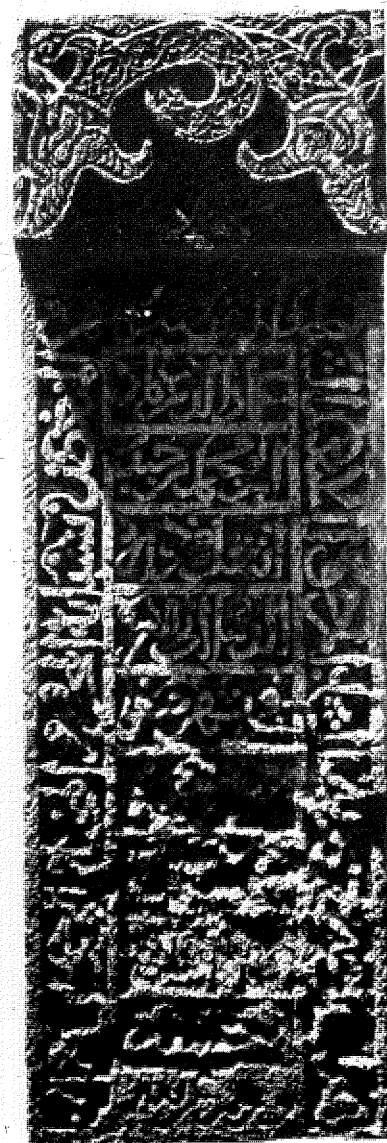
231. Res. (Kat. Nu. 70)

232. Res. (Kat. Nu. 71)

233. Res. (Kat. Nu. 71)

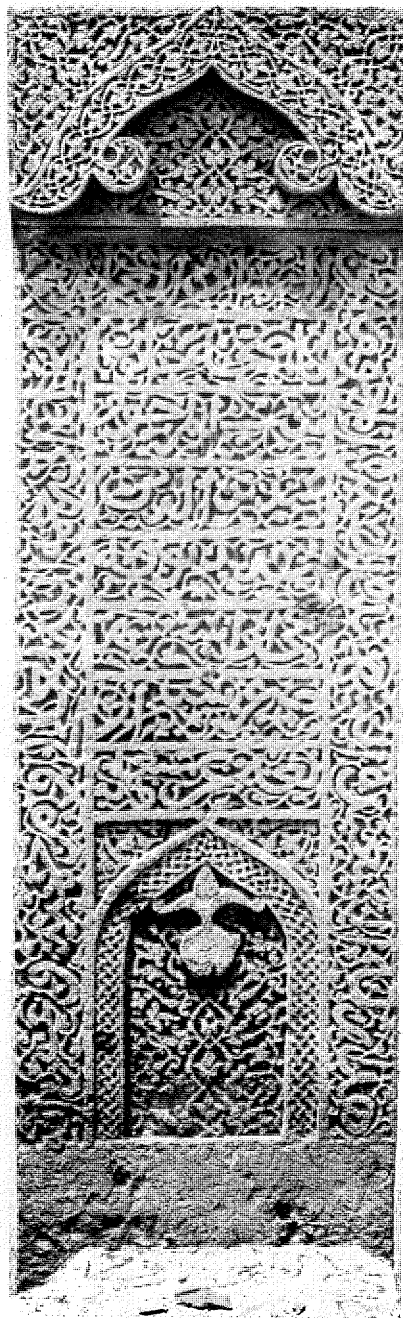
234 Res. (Kat. Nu. 71)

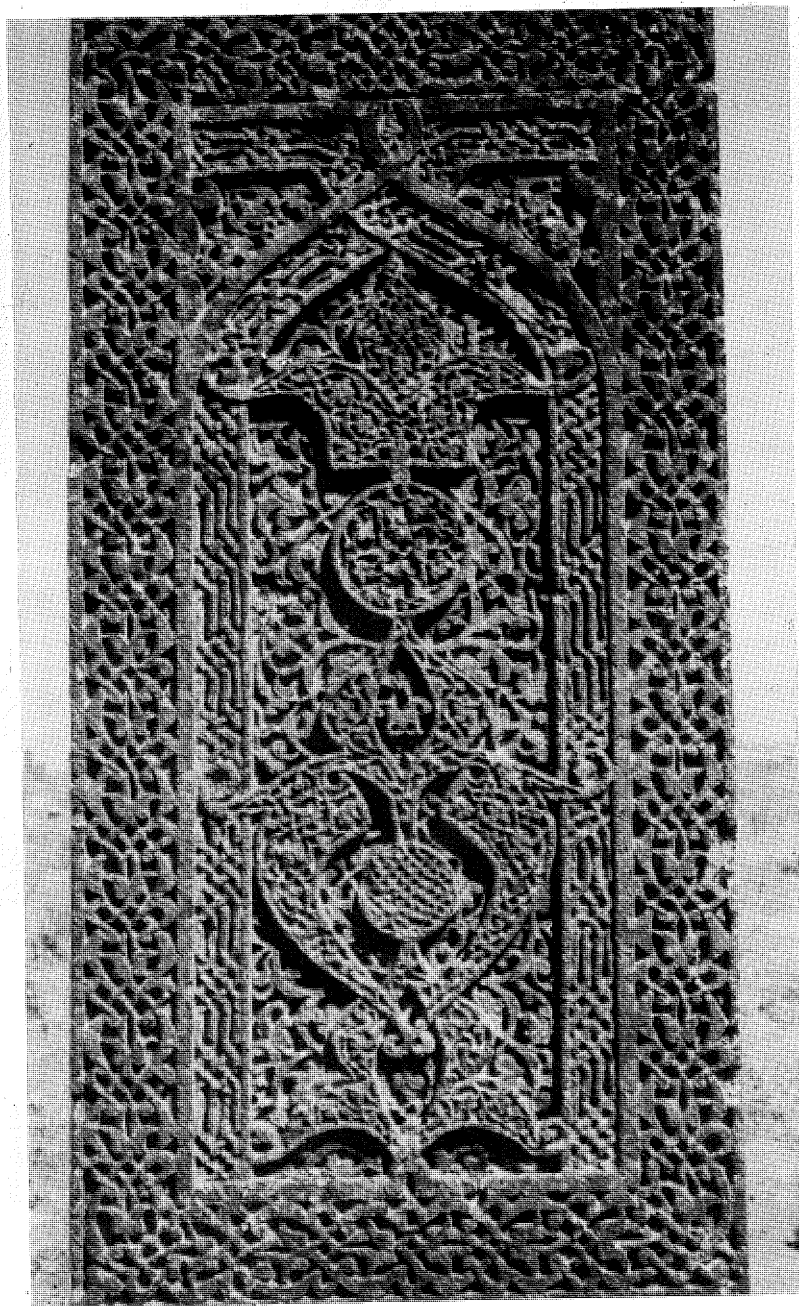
234 a. Res. (Kat. Nu. 71)

235. Res. (Kat. Nu. 72)

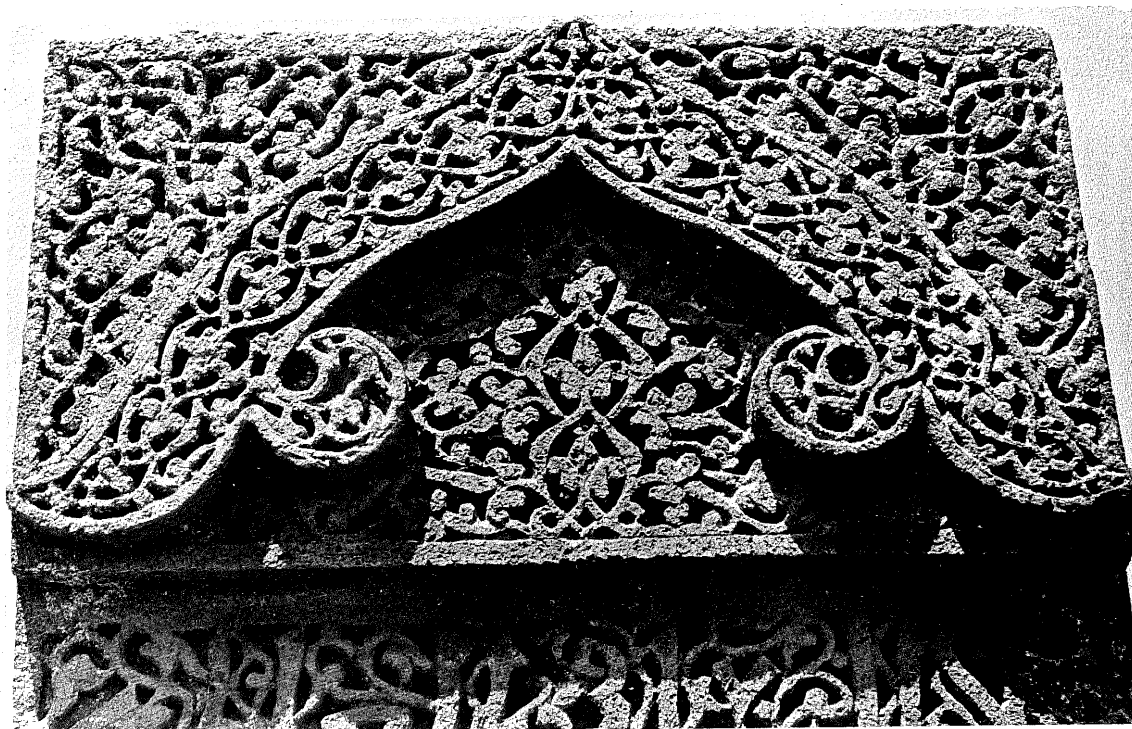

236. Res. (Kat. Nu. 72)

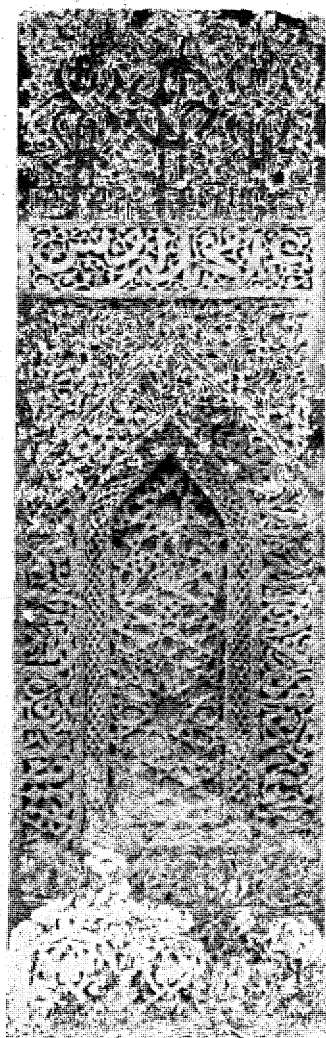
235 a. Res. (Kat. Nu. 72¹)

236 a. Res. (Kat. Nu. 72)

237. Res. (*Kat. Nu. 73*)

238. Res. (*Kat. Nu. 74*)

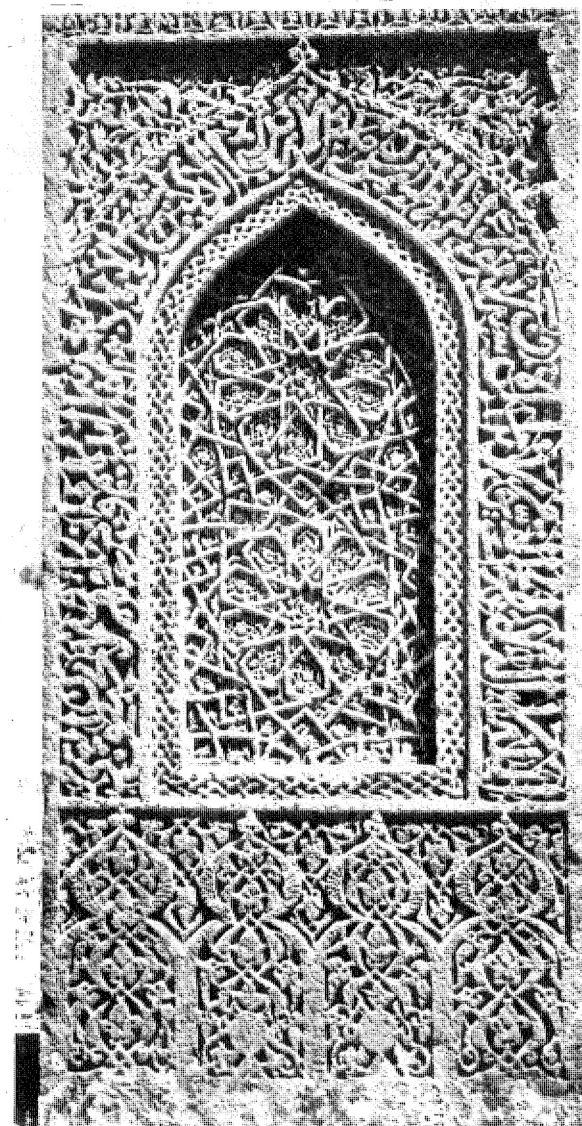
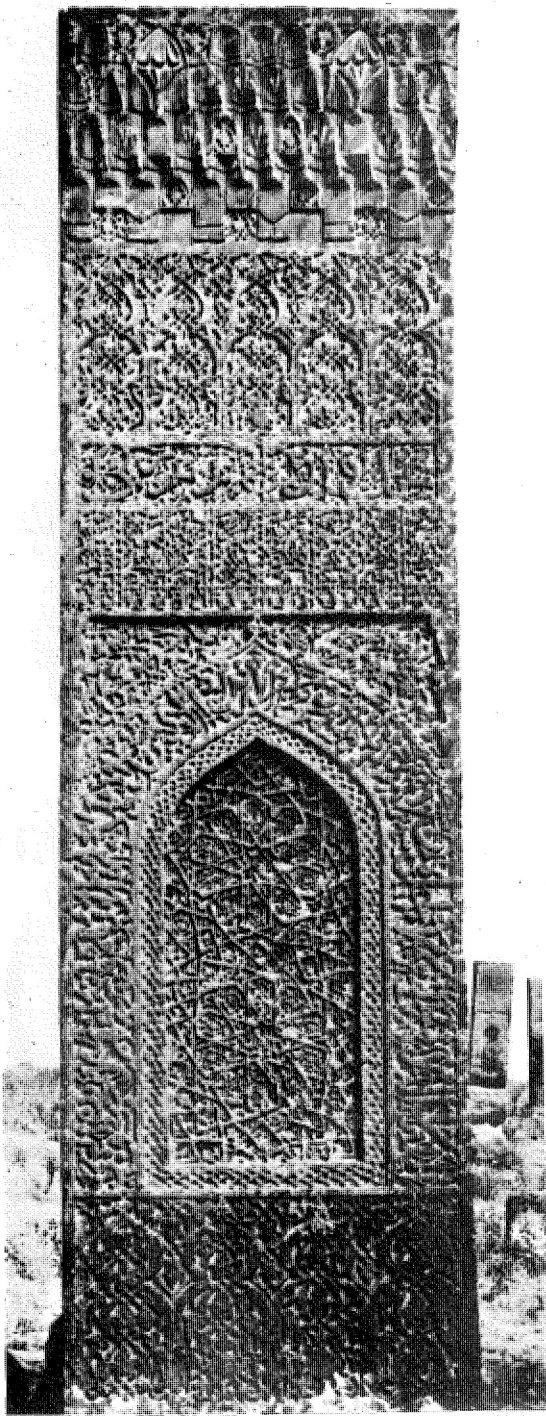

239. Res. (*Kat. Nu. 74*)

240. Res. (*Kat. Nu. 75*)

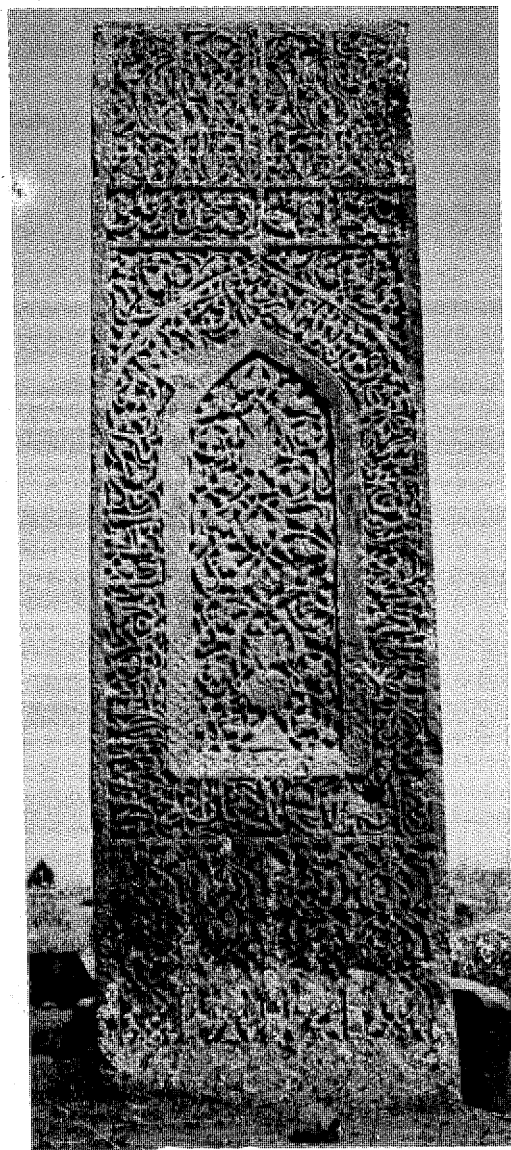
241. Res. (Kat. Nu. 76)

242. Res. (Kat. Nu. 76)

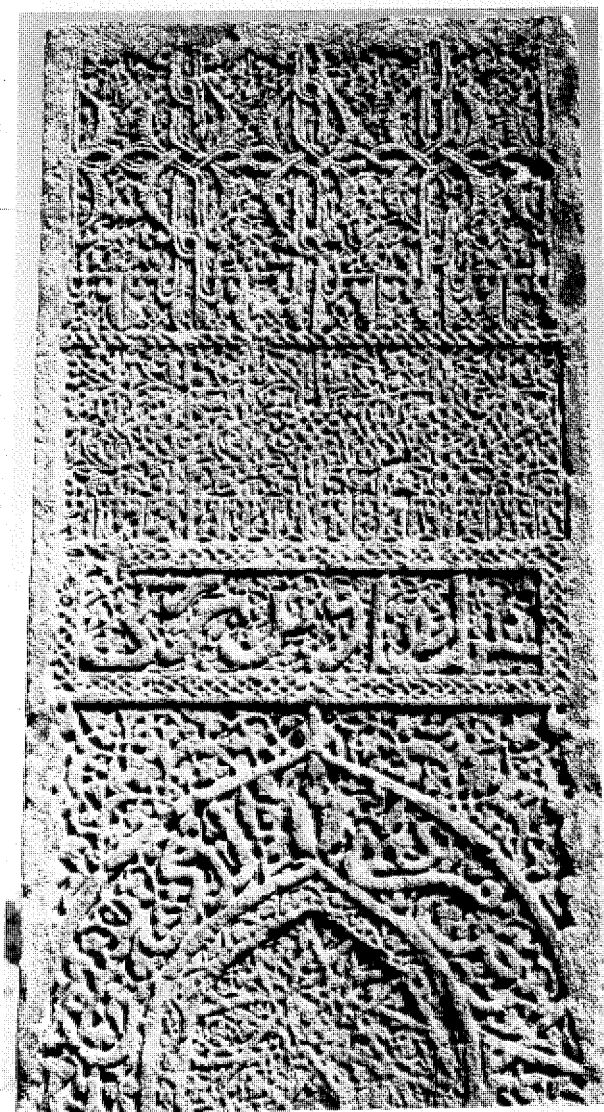
243 Res. (Kat. Nu. 76)

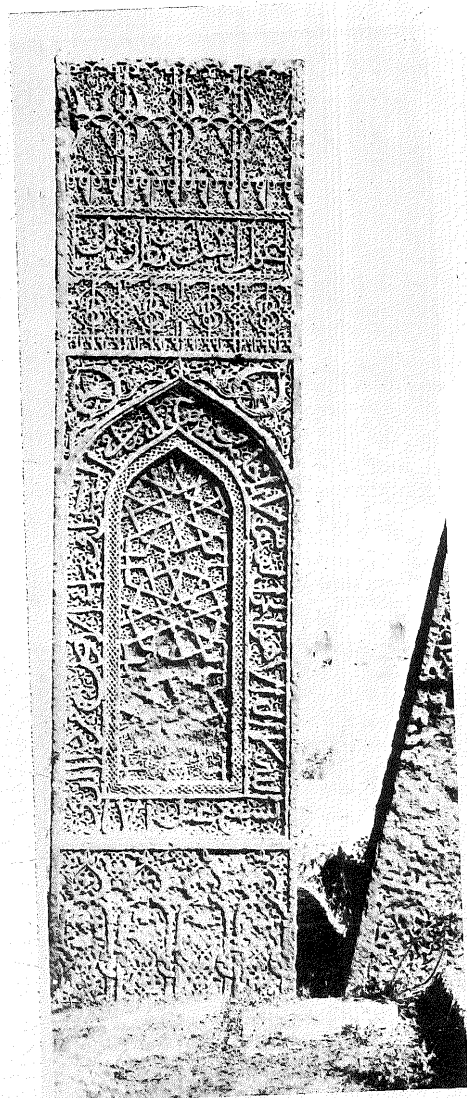
244. Res. (Kat. Nu. 77)

245. Res. (Kat. Nu. 78)

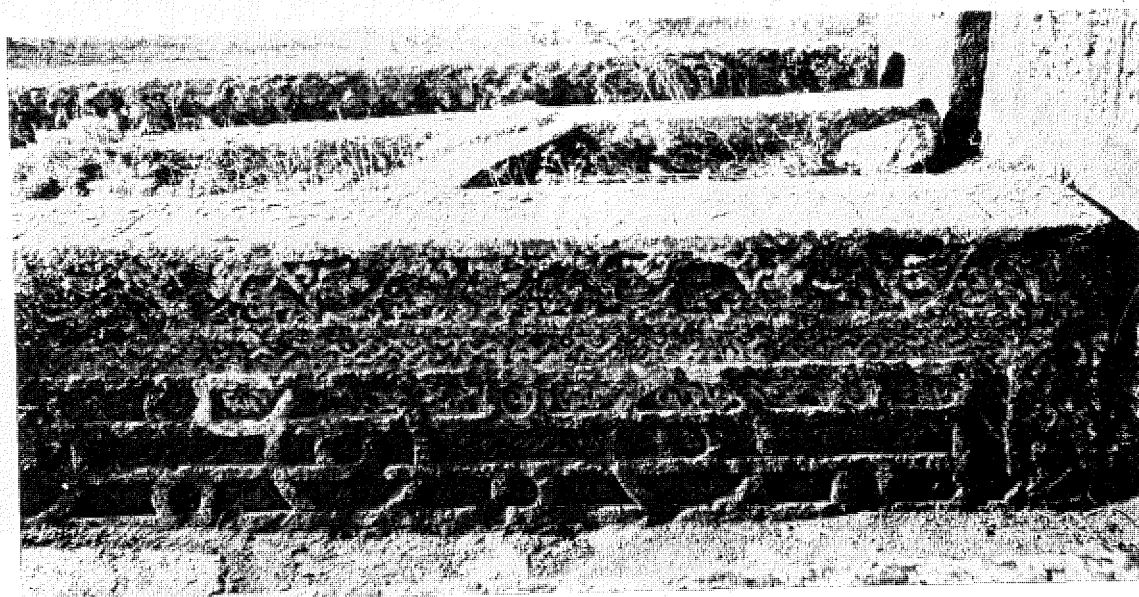
246. Res. (Kat. Nu. 78)

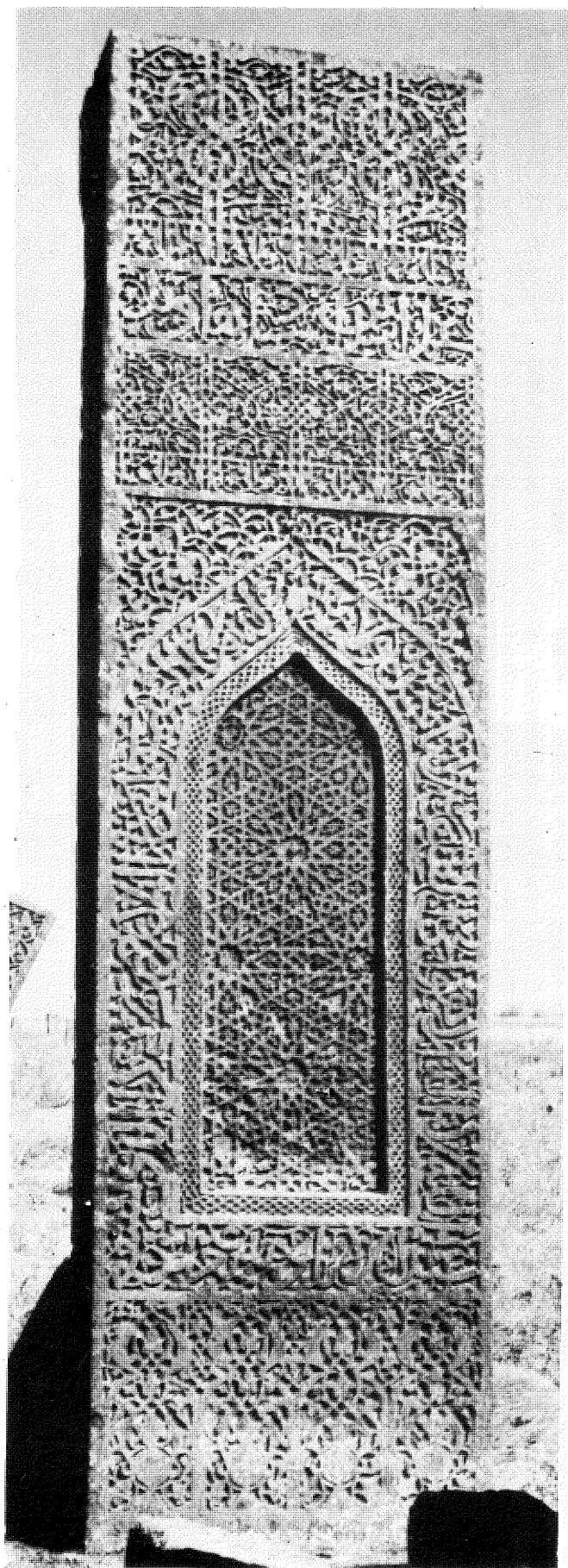
247. Res. (Kat. Nu. 79)

248. Res. (Kat. Nu. 79)

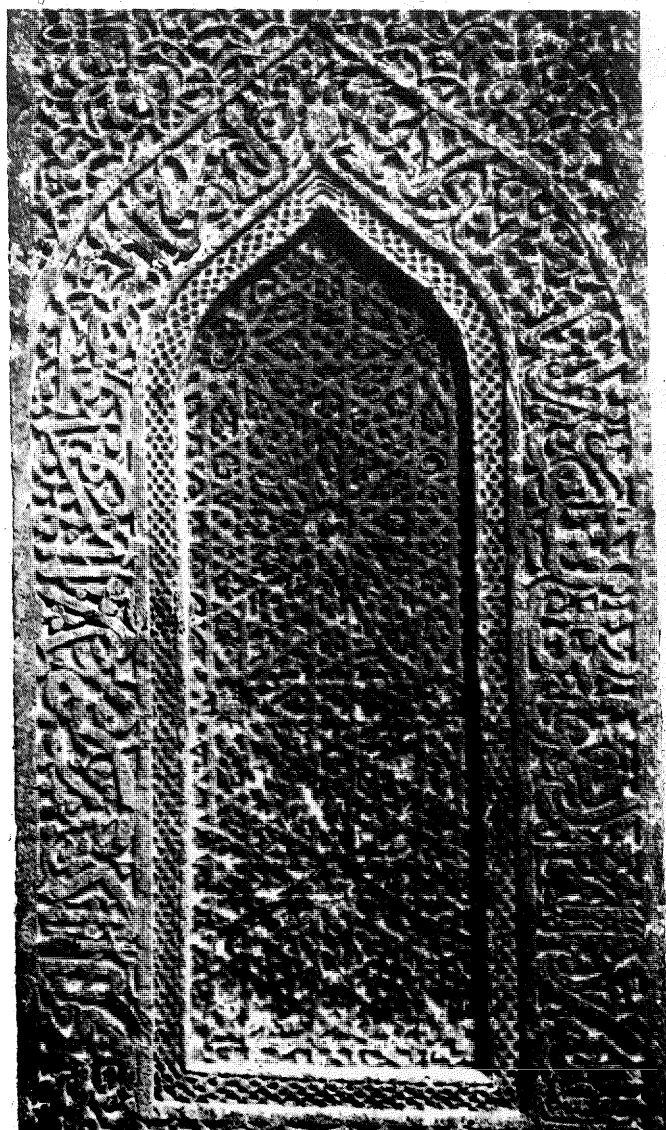
249. Res. (Kat. Nu. 79)

250. Res. (Kat. Nu. 80)

251. Res. (Kat. Nu. 80)

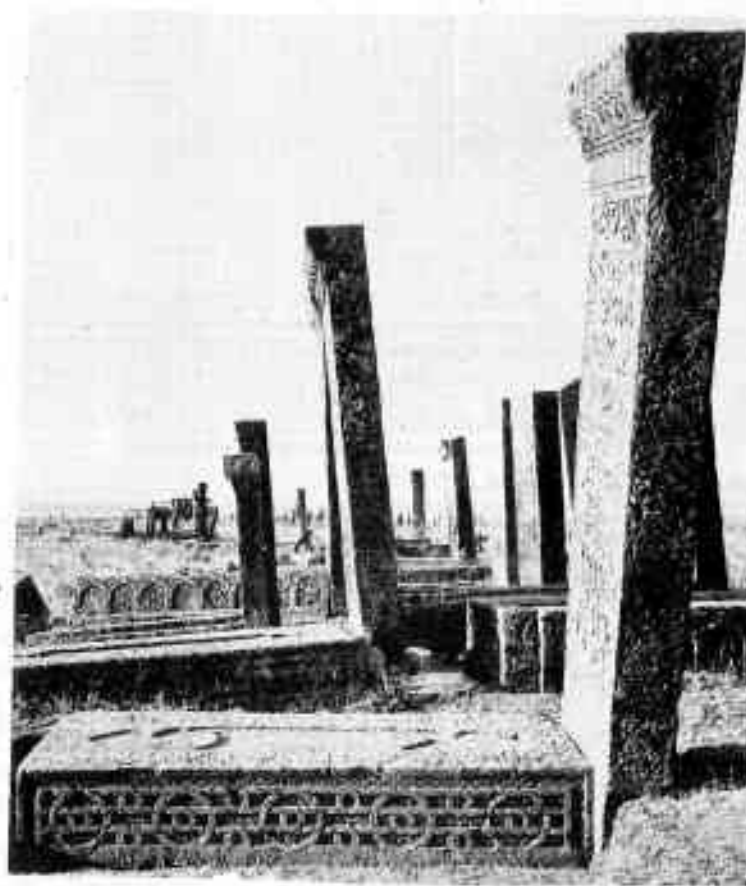
252. Res. (Kat. Nu. 80)

253. Res. (Kat. Nu. 80)

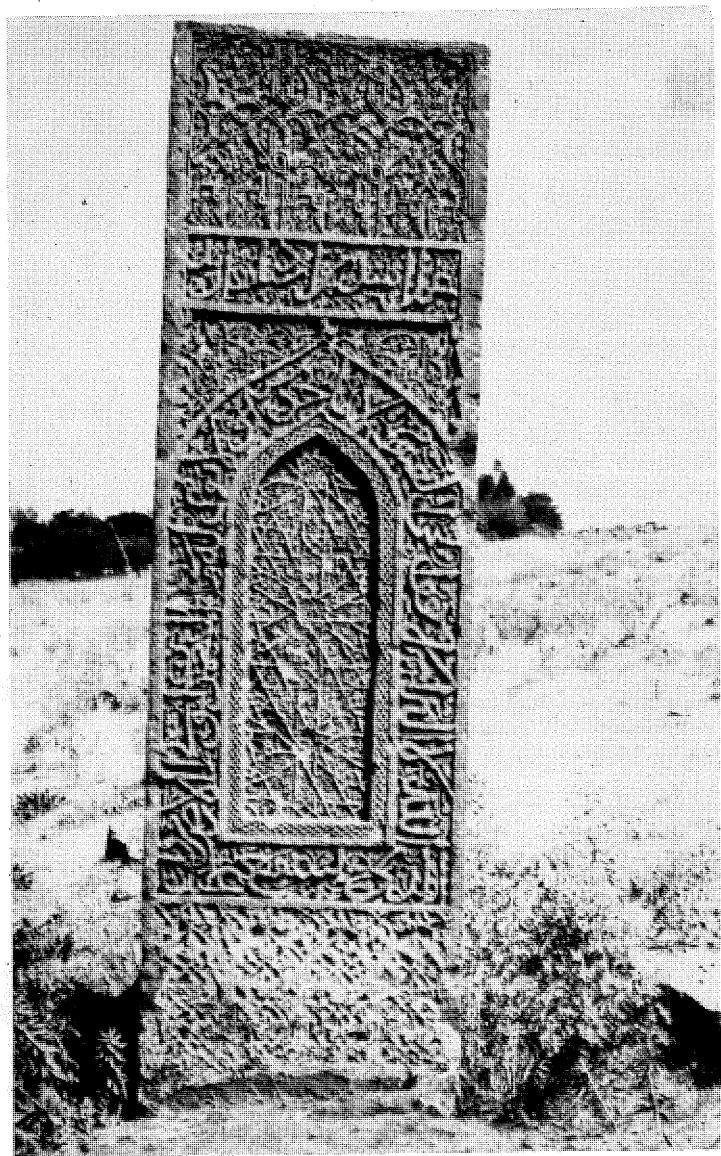
254. Res. (Kat. Nu. 81)

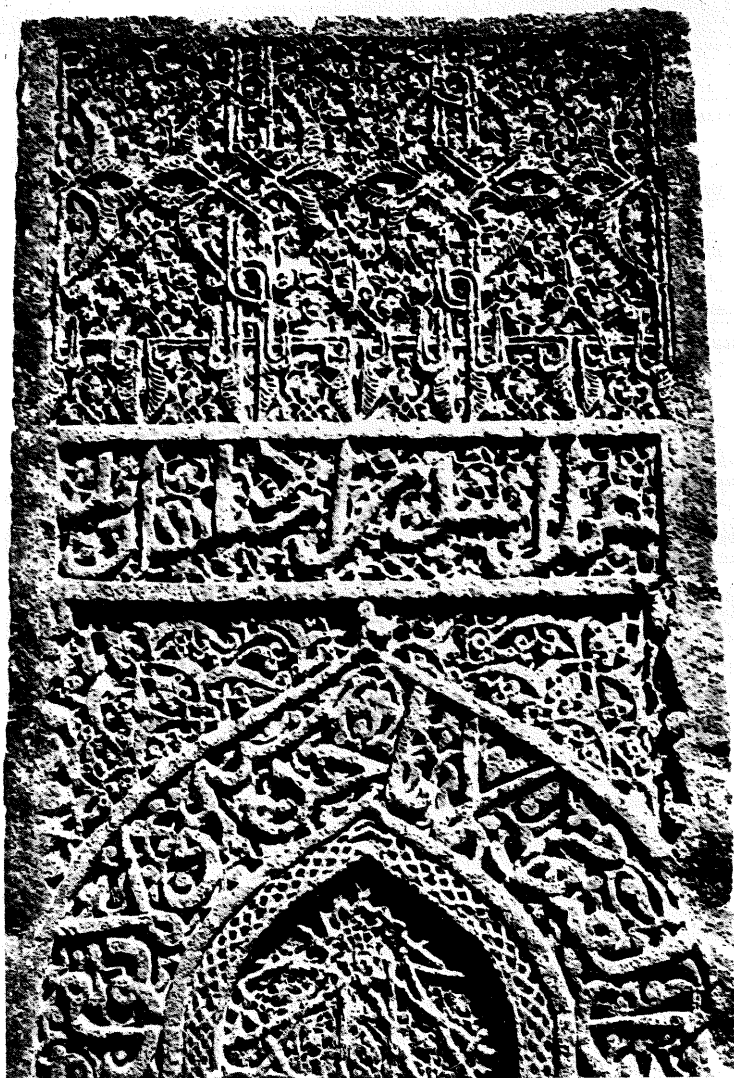
256. Res. (Kat. Nu. 81)

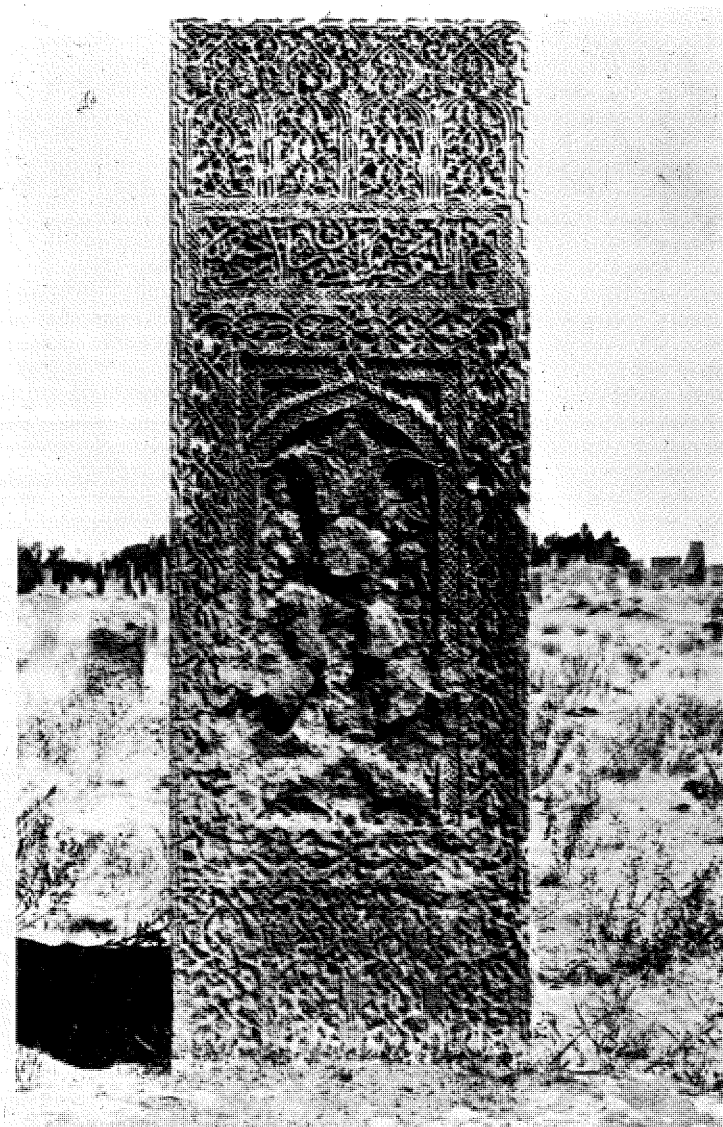
255. Res. (Kat. Nu. 81)

257. Res. (Kat. Nu. 82)

258. Res. (Kat. Nu. 82)¹

259. Res. (*Kat. Nu. 83*)

260. Res. (Kat. Nu. 83)

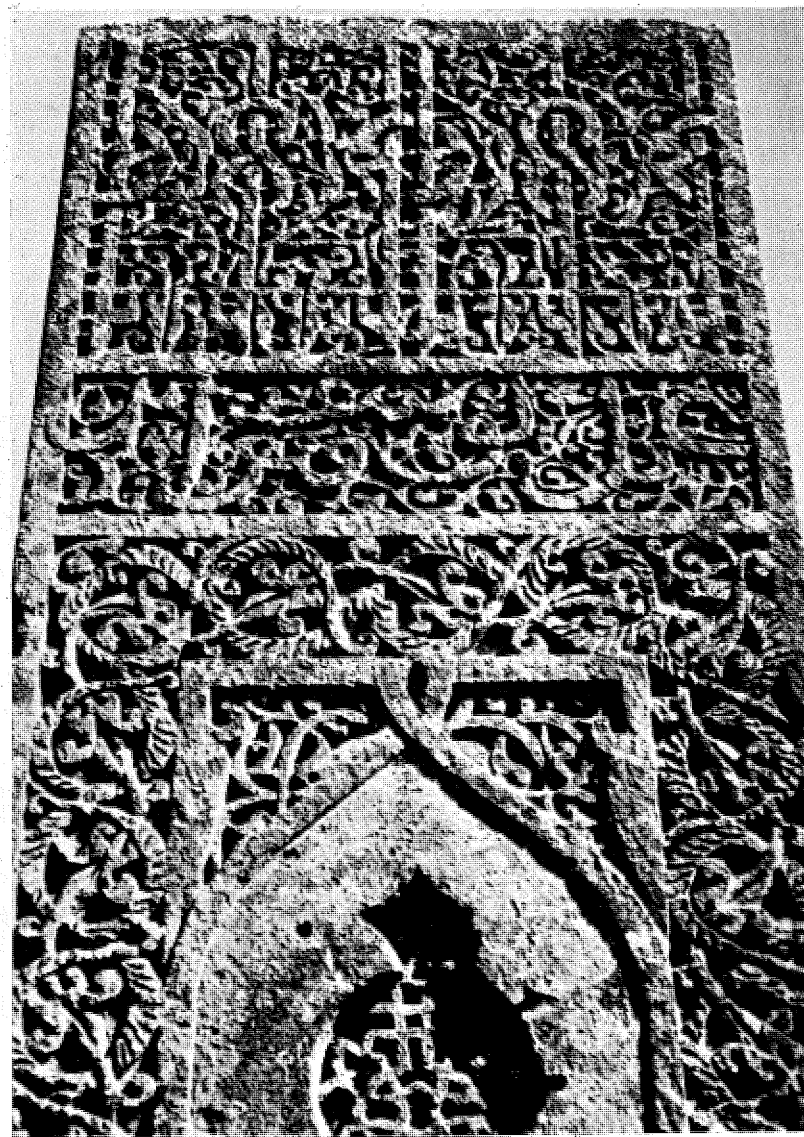
261. Res. (Kat. Nu. 84)

262. Res. (Kat., Nu. 84)

263. Res. (Kat. Nu. 85)*

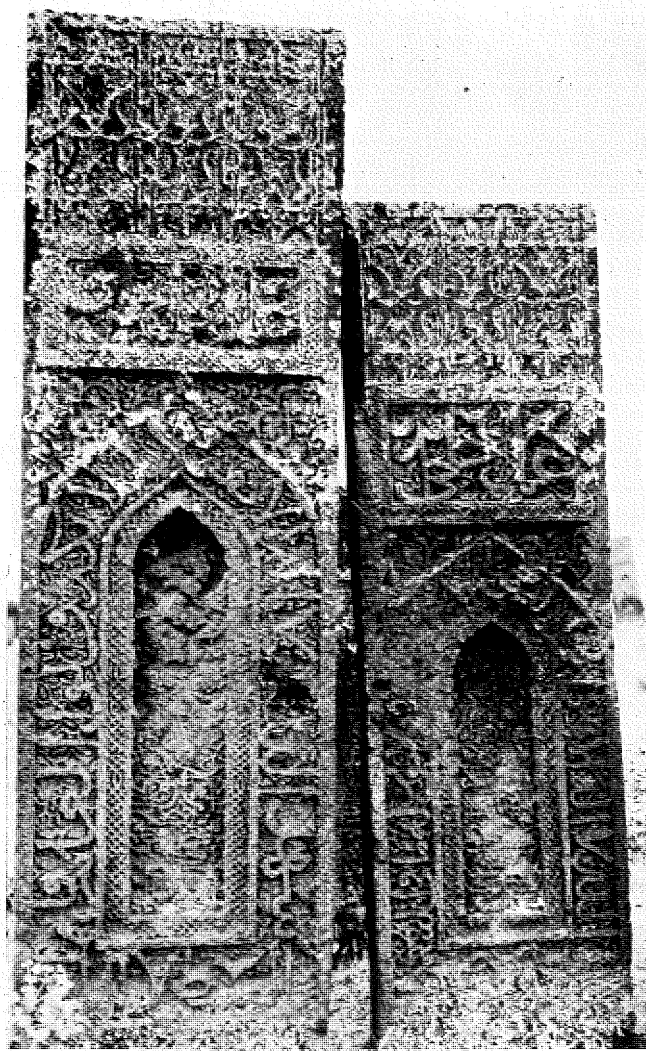
264. Res. (Kat. Nu. 85)

265. Res. (Kat. Nu. 86)

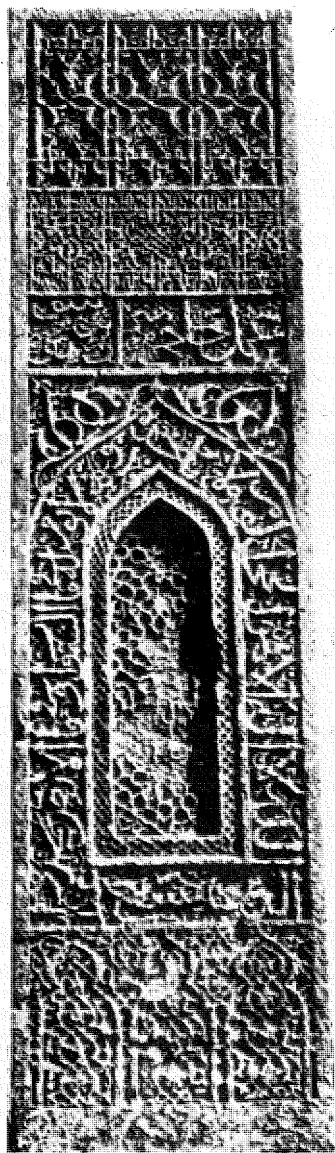
266. Res. (Kat. Nu. 87)

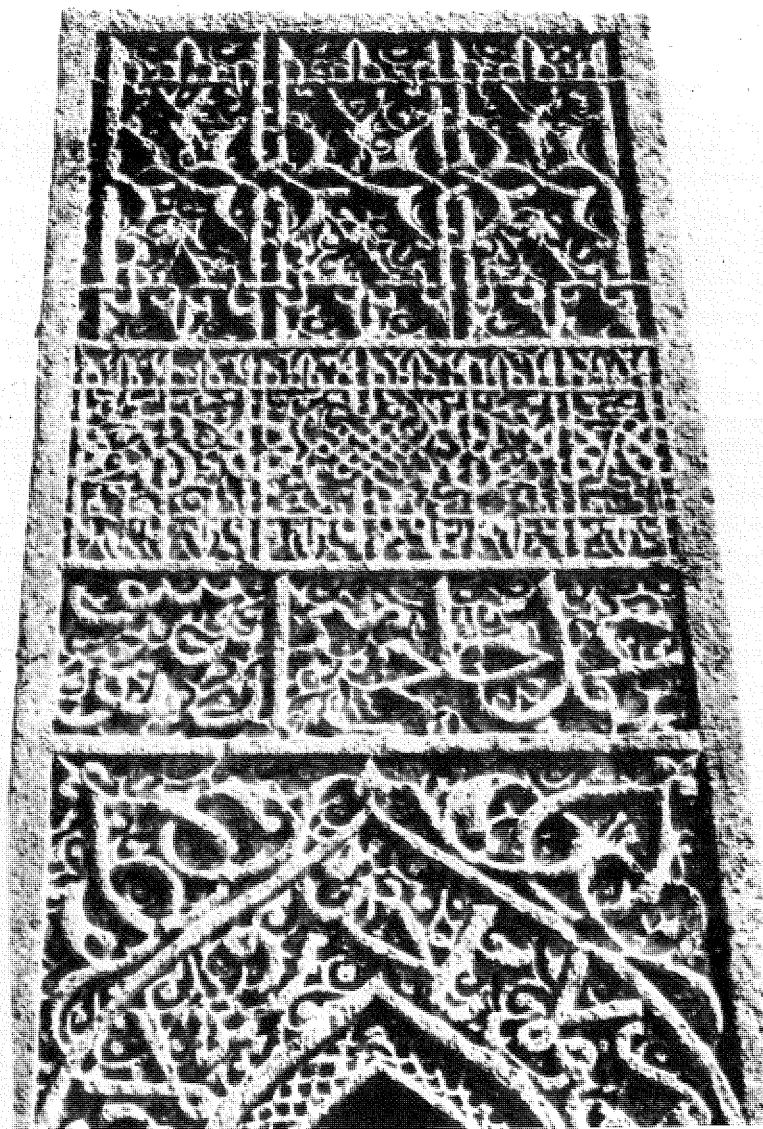
267. Res. (Kat. Nu. 90)

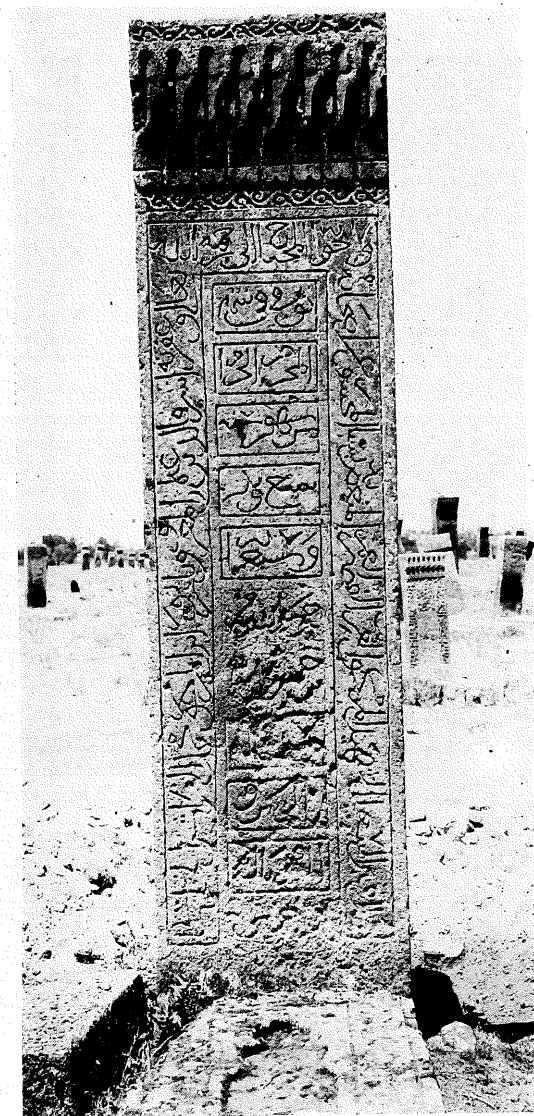
268. Res. (Kat. Nu. 91)

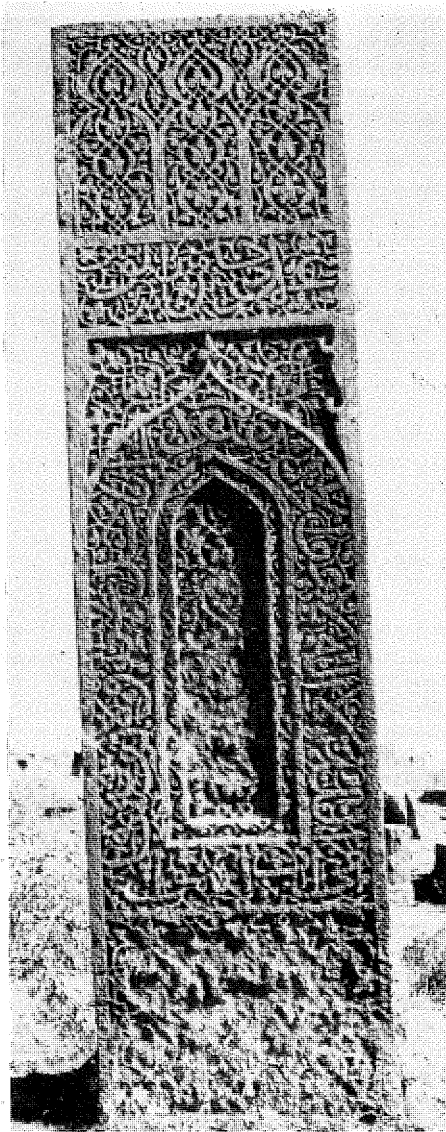
269. Res. (Kat. Nu. 92)

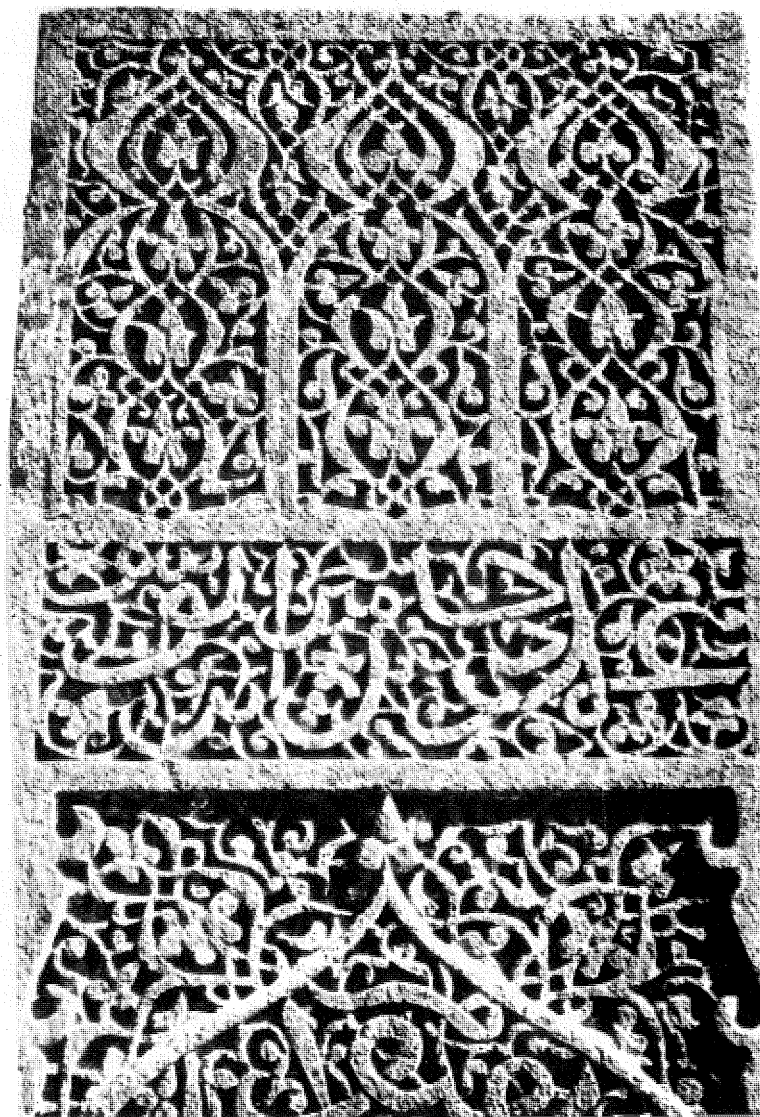
270. Res. (Kat. Nu. 92)

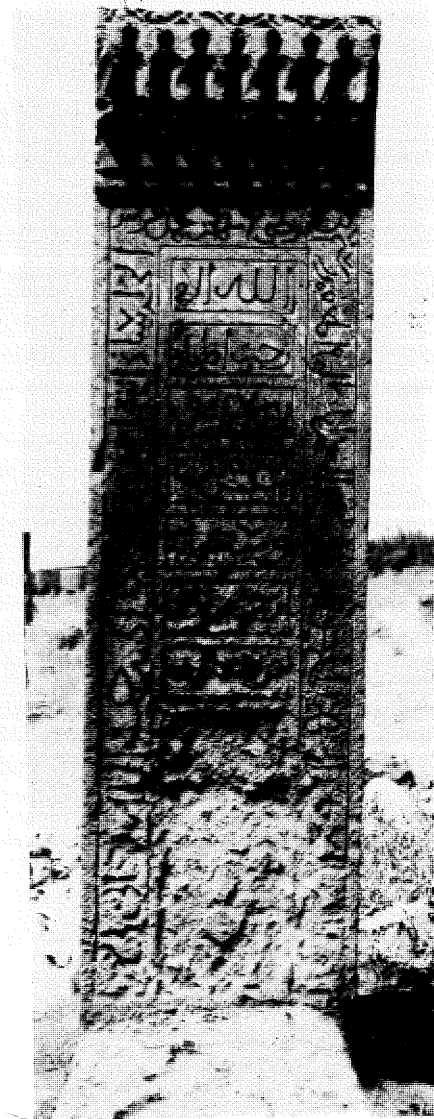
271. Res. (Kat. Nu. 92)

272. Res. (Kat. Nu. 93)

273. Res. (Kat. Nu. 93)

274. Res. (Kat. Nu. 93)

275. Res. (Kat. Nu. 94)

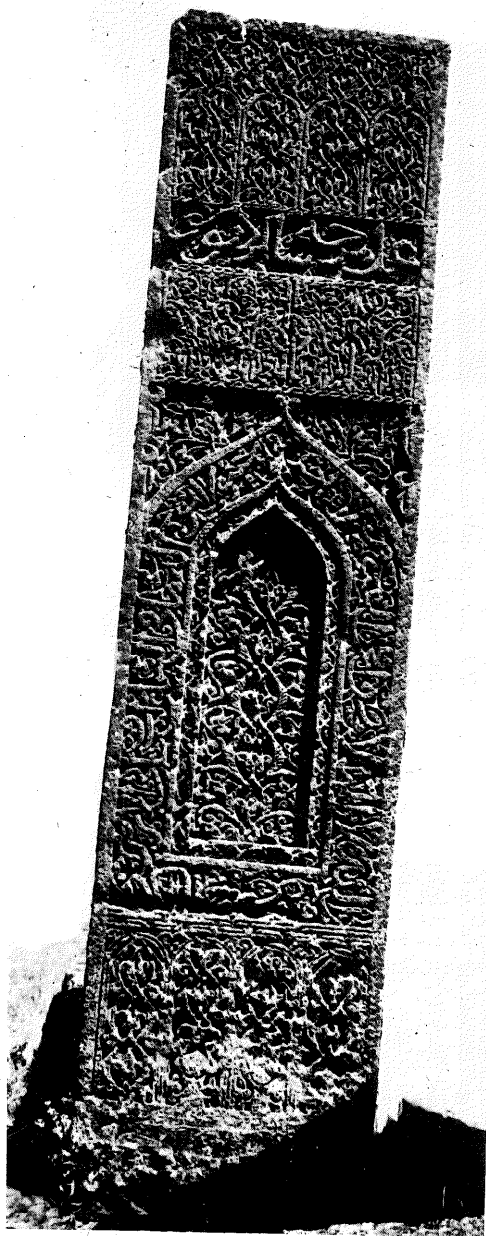
276. Res. (Kat. Nu. 94)

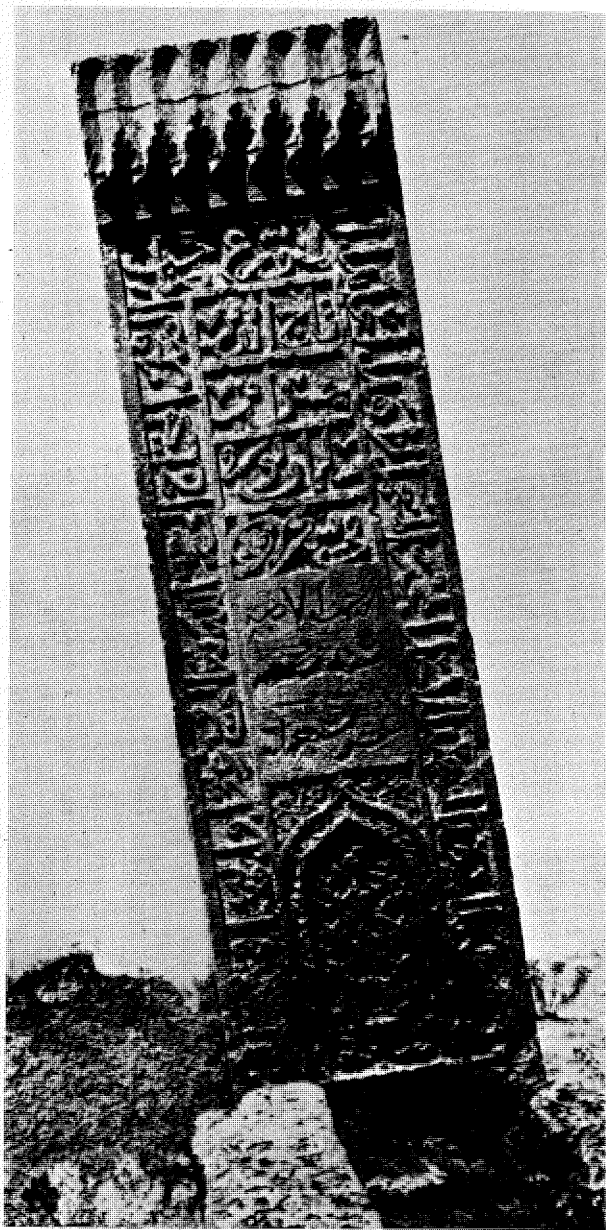
277. Res. (Kat. Nu. 95)

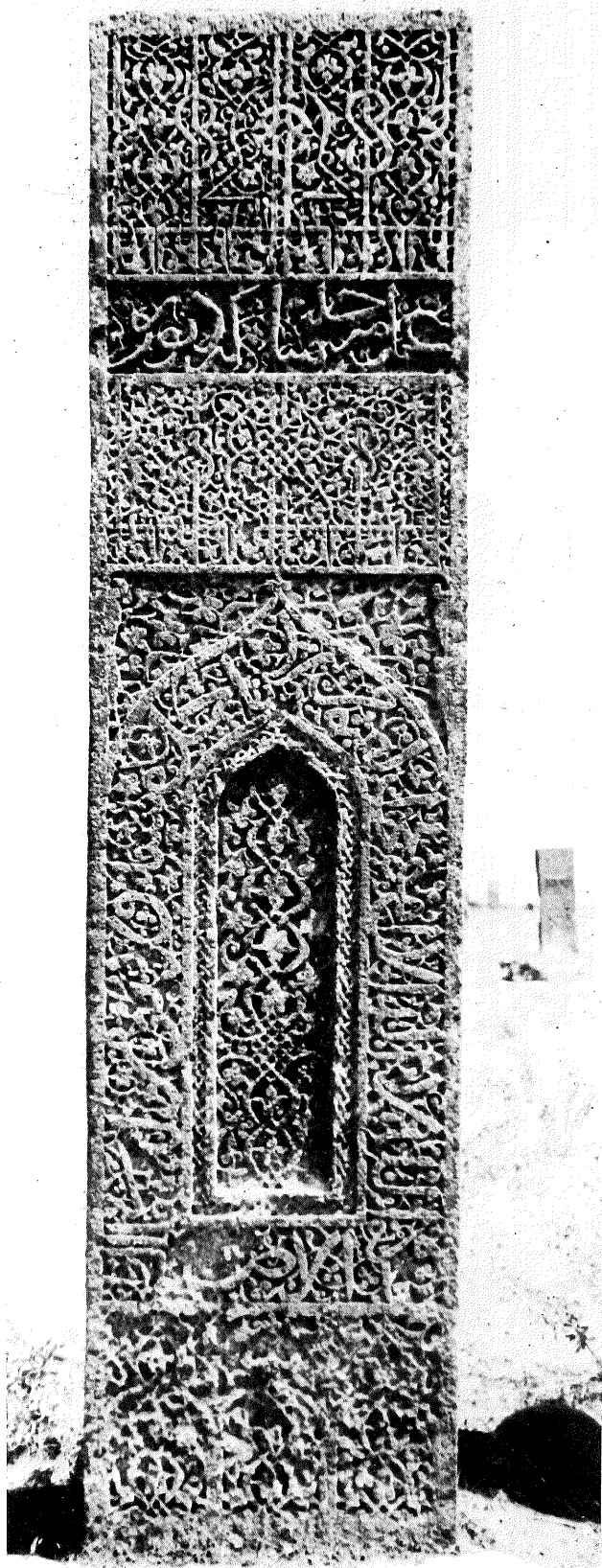
278. Res. (Kat. Nu. 95)

279. Res. (Kat. Nu. 96)

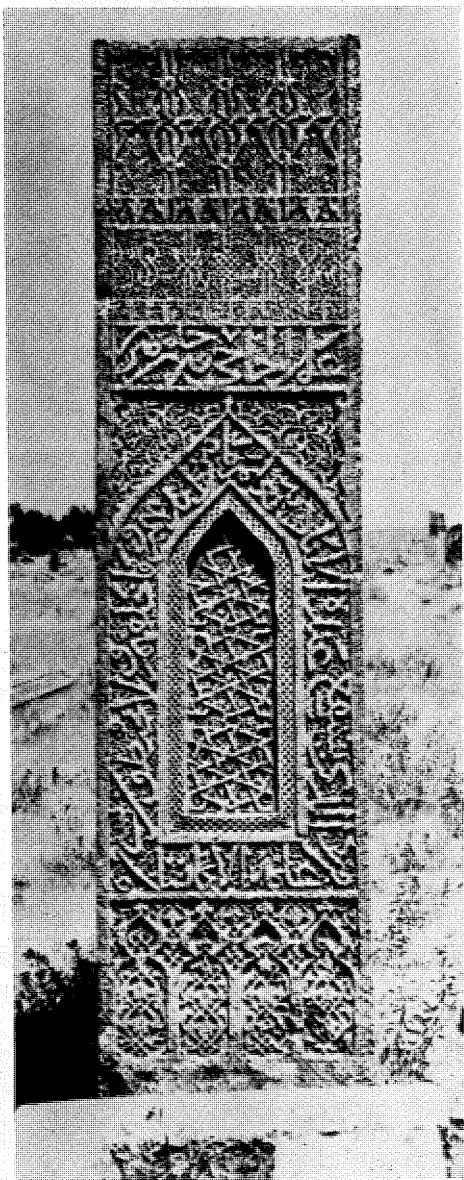
280. Res. (Kat. Nu. 96)

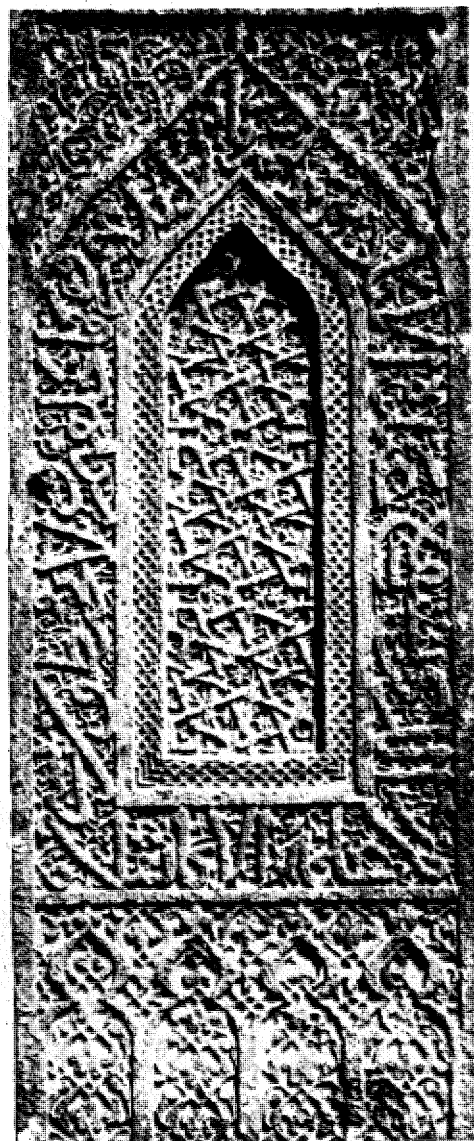
281. Res. (Kat. Nu. 97)

282. Res. (Kat. Nu. 97)

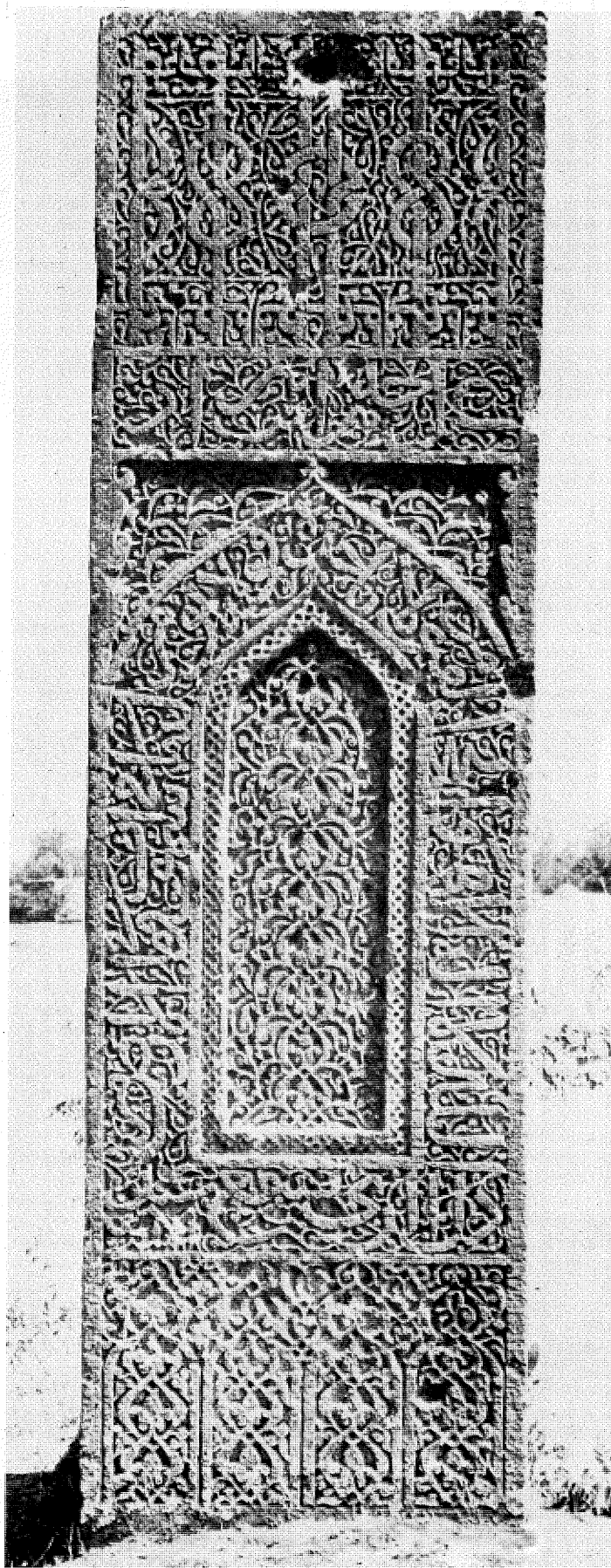
283. Res. (Kat. Nu. 97) |

283 a. Res. (Kat. Nu. 97)

284. Res. (Kat. Nu. 98)

285. Res. (Kat. Nu. 99)

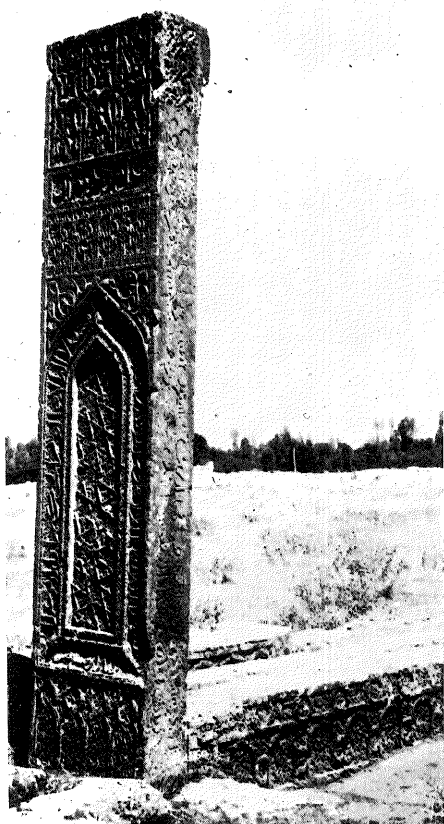
286. Res. (Kat. Nu. 99)

287. Res. (Kat. Nu. 100)

288. Res. (Kat. Nu. 100)

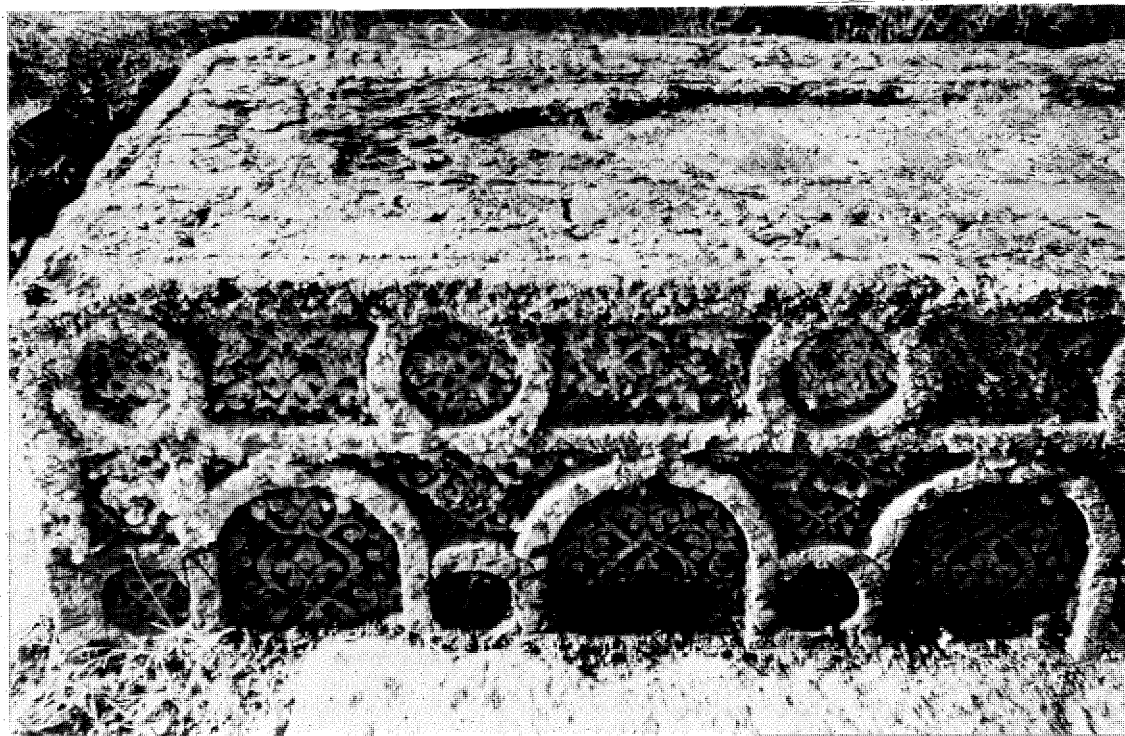

289. Res. (Kat. Nu. 100)

290. Res. (Kat. Nu. 100)

291. Res. (Kat. Nu. 100)

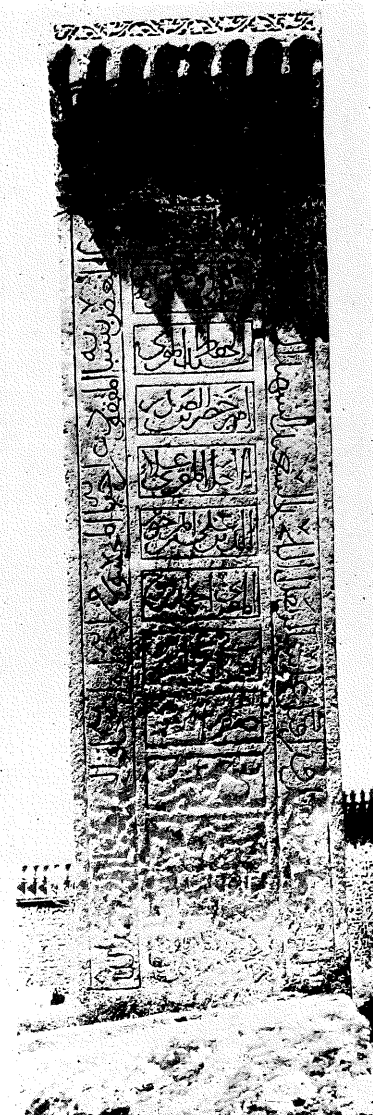
292. Res. (Kat. Nu. 101)

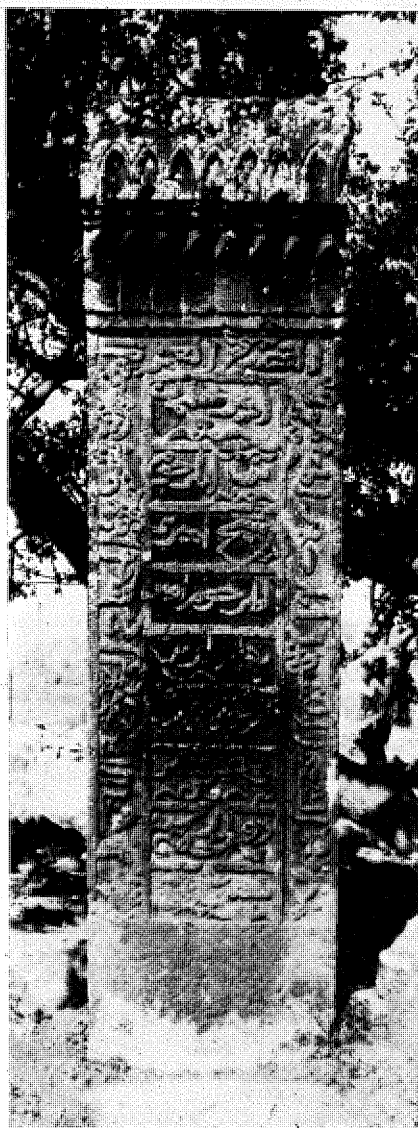
293. Res. (Kat. Nu. 101)

294. Res. (Kat. Nu. 102)

295. Res. (Kat. Nu. 102)

296. Res. (Kat. Nu. 104)

297. Res. (Kat. Nu. 105)

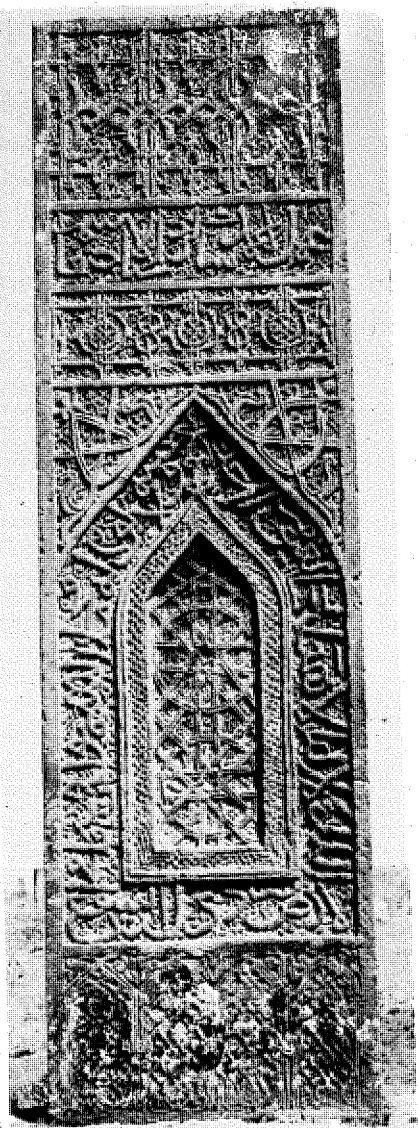
298. Res. (Kat. Nu. 105)

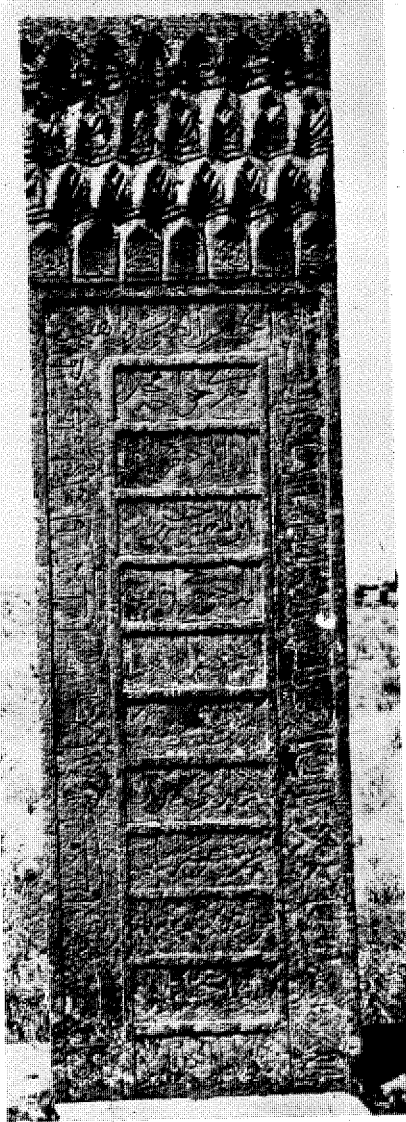
299. Res. (Kat. Nu. 106)

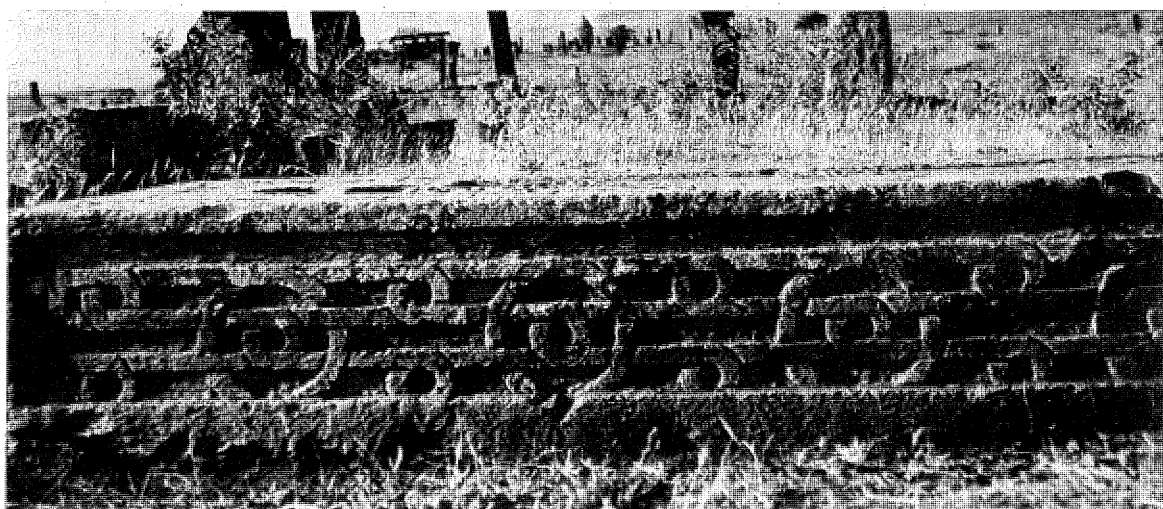
300. Res. (Kat. Nu. 106)

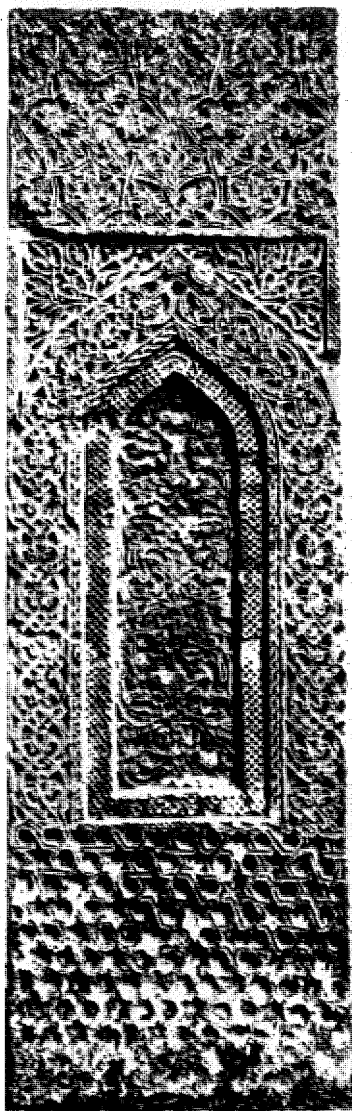
301. Res. (Kat. Nu. 107)

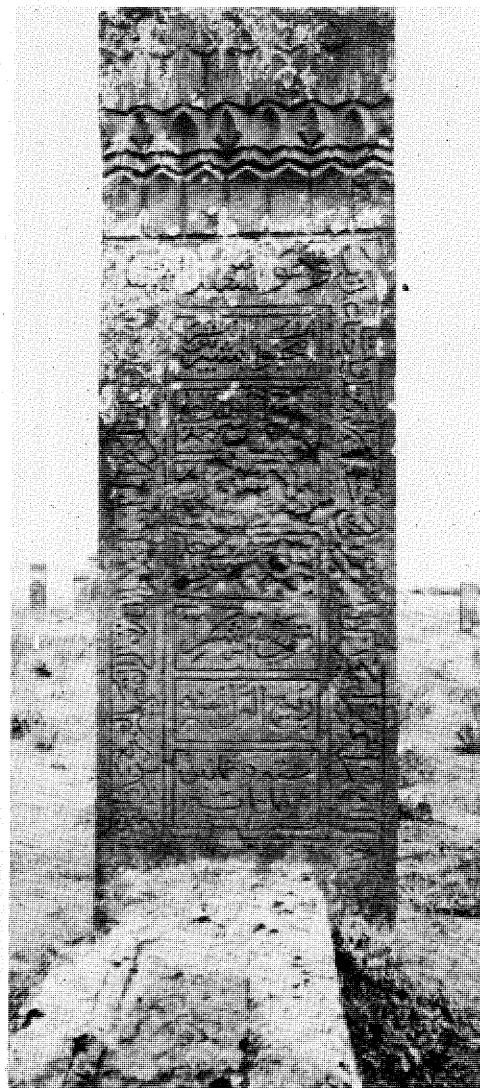
302. Res. (Kat. Nu. 107)

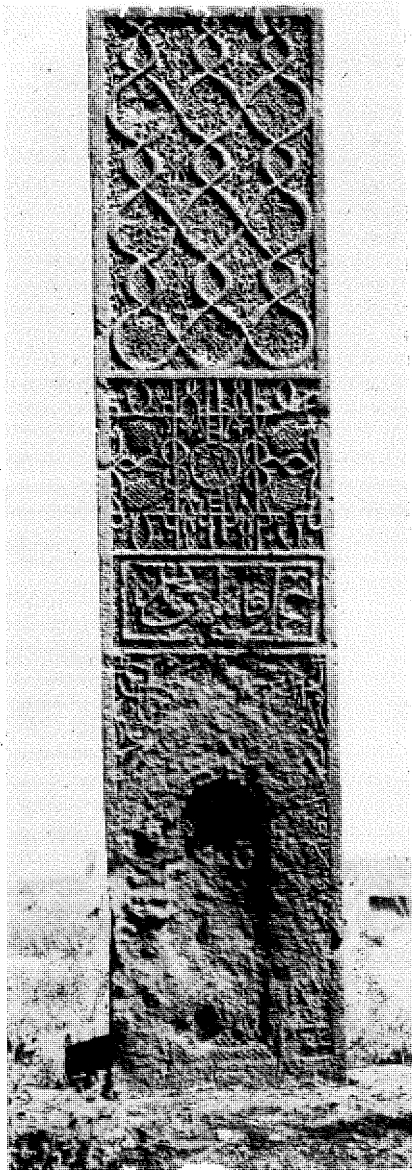
303. Res. (*Kat. Nu. 107*)

304. Res. (*Kat. Nu. 108*)

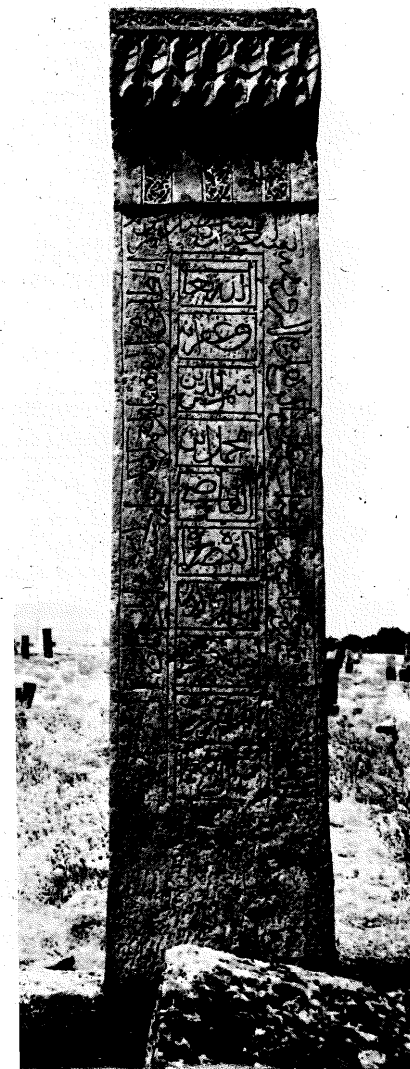
305. Res. (*Kat. Nu. 108*)

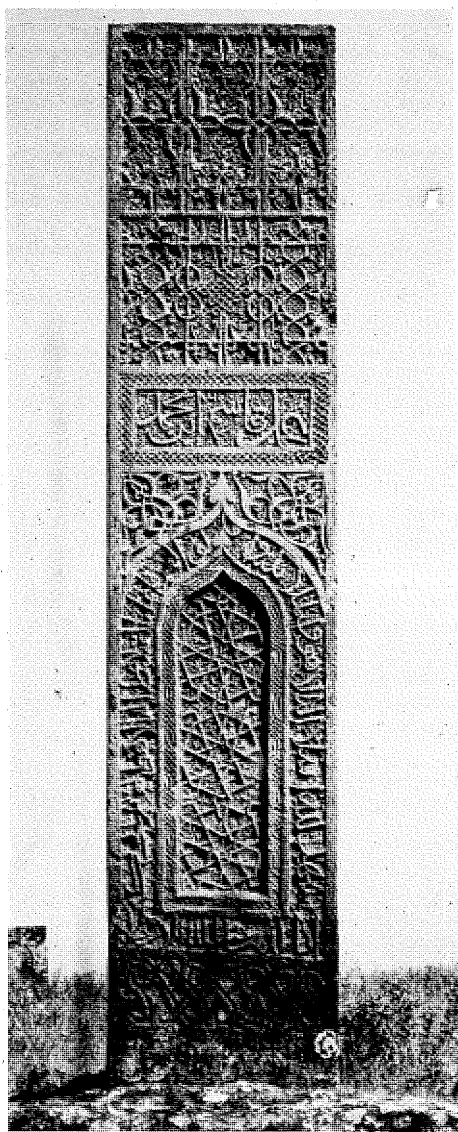
306. Res. (Kat. Nu. 109)

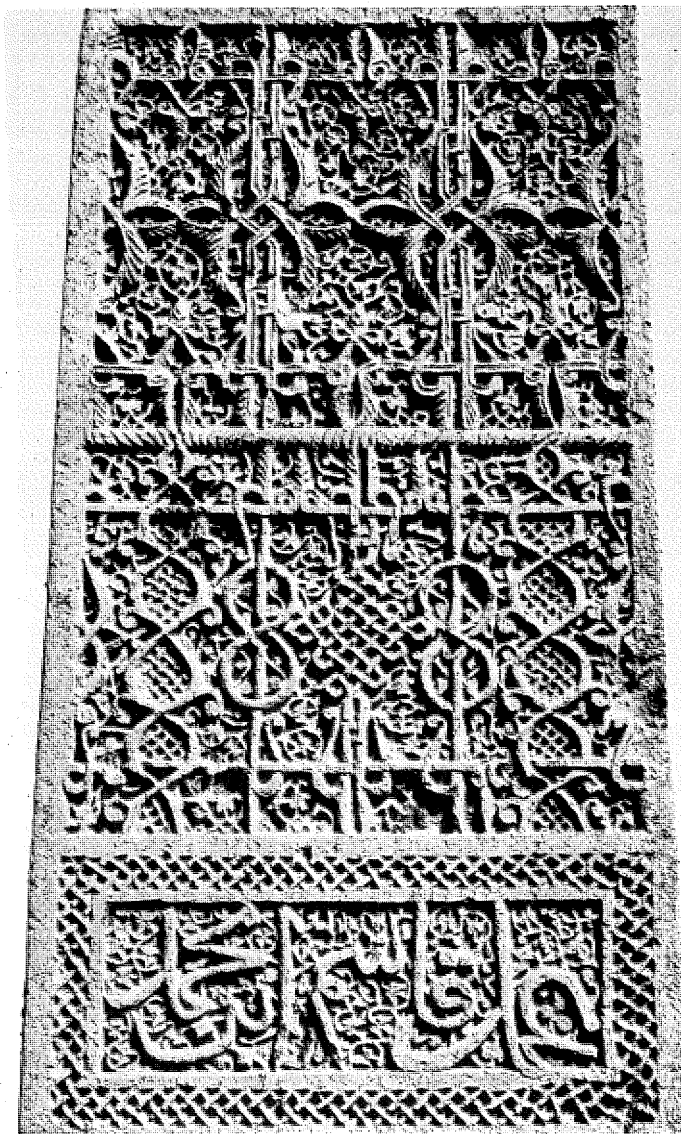
307. Res. (Kat. Nu. 109)

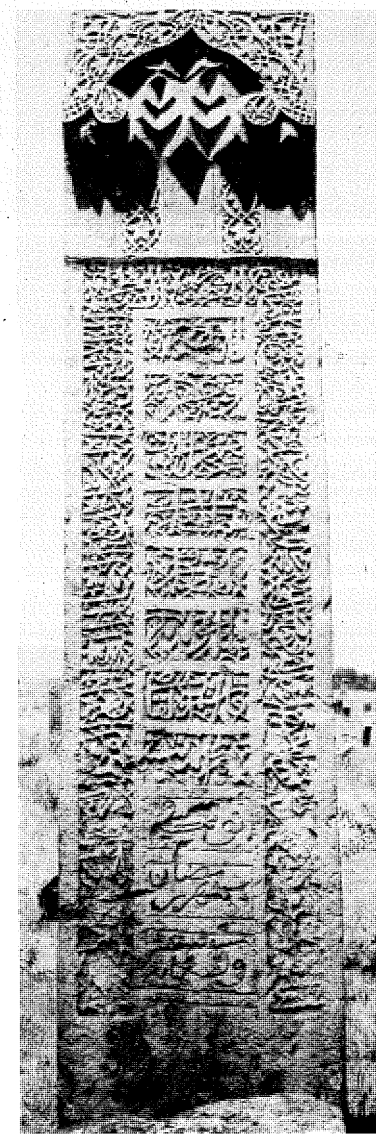
308. Res. (Kat. Nu. 109)

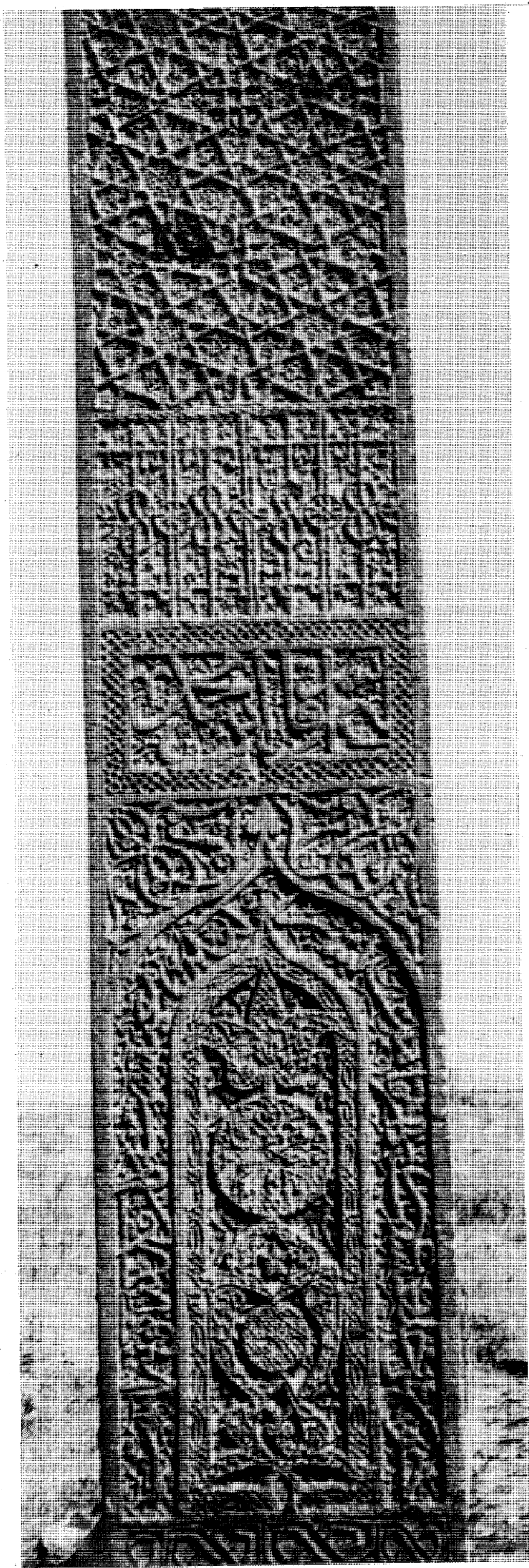
309. Res. (Kat. Nu. 110)

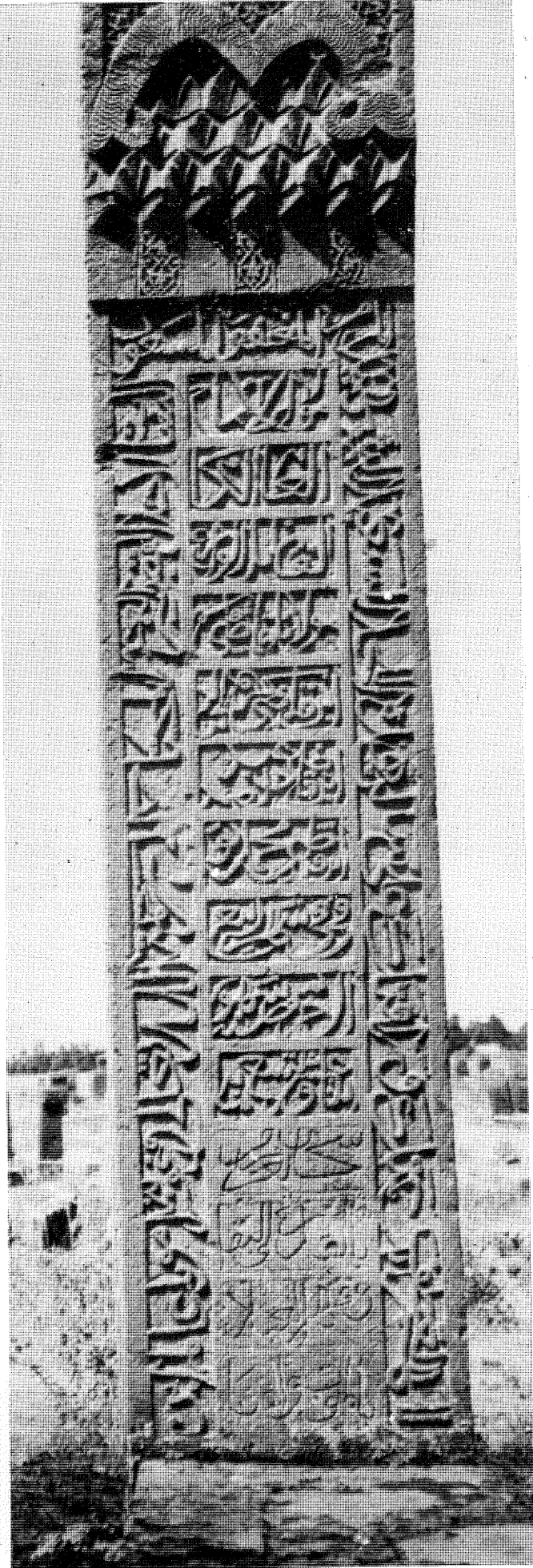
310. Res. (Kat. Nu. 110)

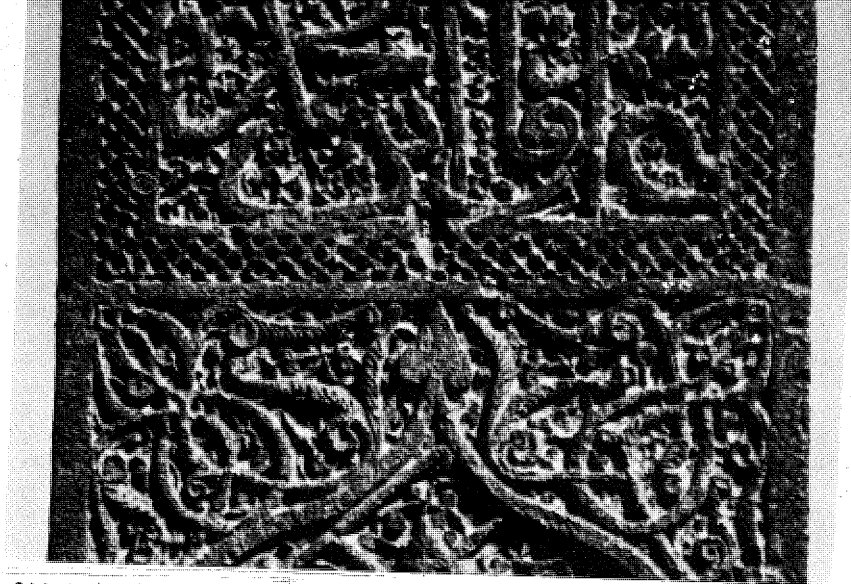
311. Res. (Kat. Nu. 110)

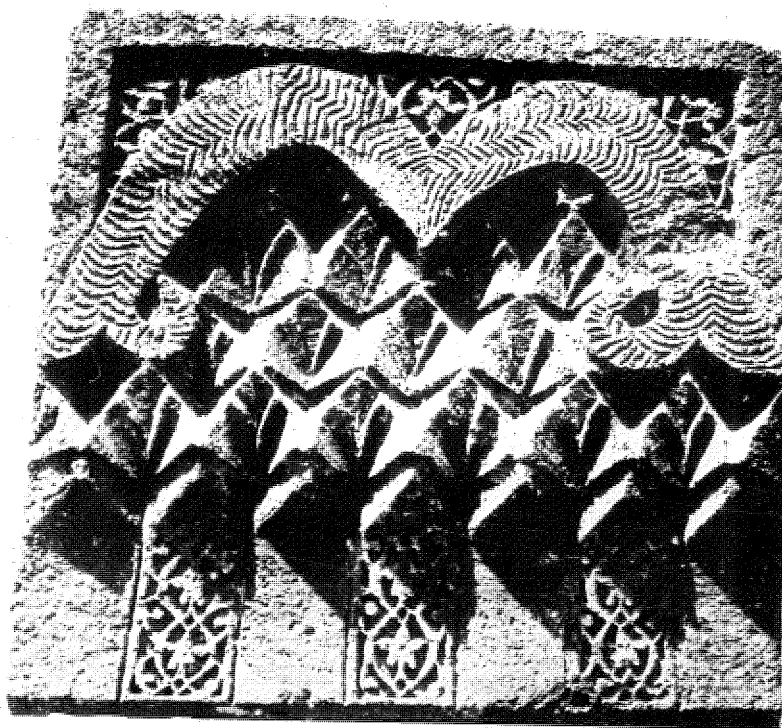
312. Res. (Kat. Nu. 111)

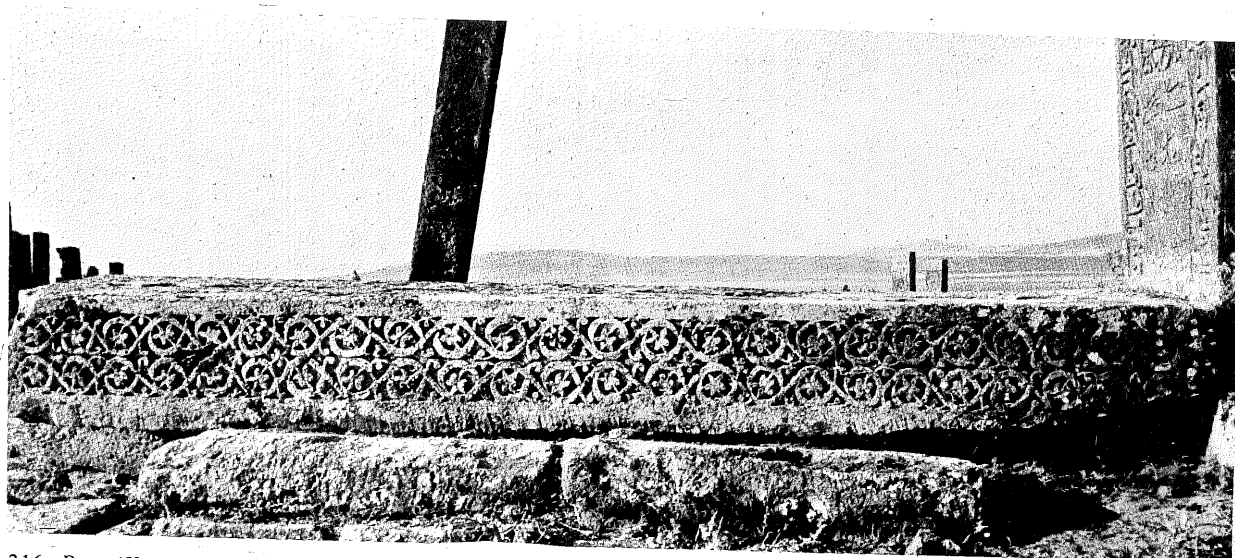
313. Res. (Kat. nu. 111)

314. Res. (Kat. Nu. 111)

315. Res. (Kat. Nu. 111)

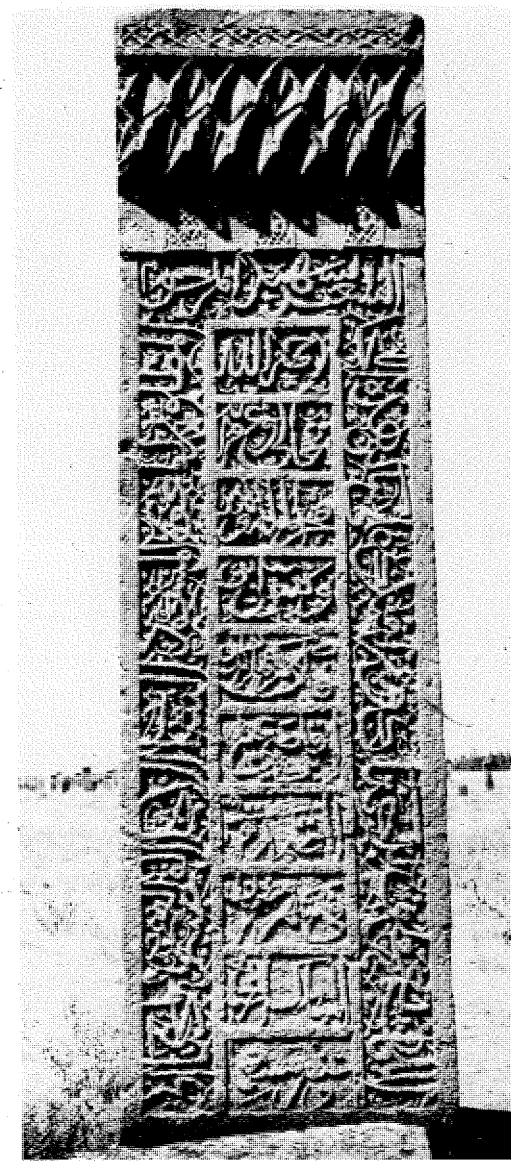
316. Res. (Kat. Nu. 111)

317. Res. (Kat. Nu. 112)

318. Res. (Kat. Nu. 112)

319. Res. (Kat. Nu. 112)

320. Res. (Kat. Nu. 113)

321. Res. (Kat. Nu. 114)

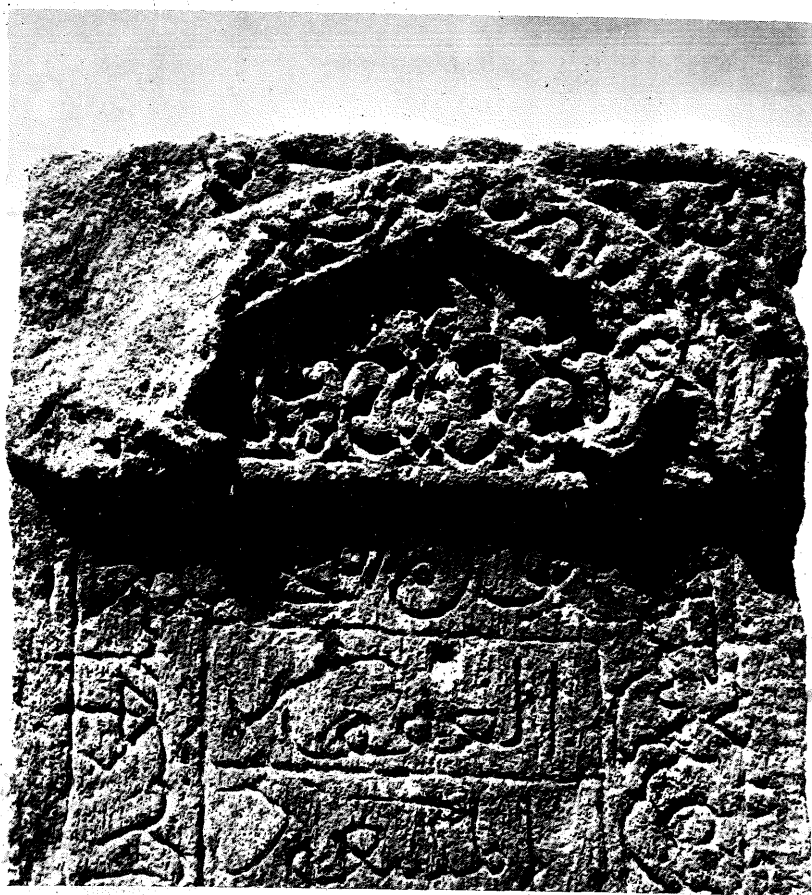
322. Res. (Kat. Nu. 114)

323. Res. (Kat. Nu. 115)

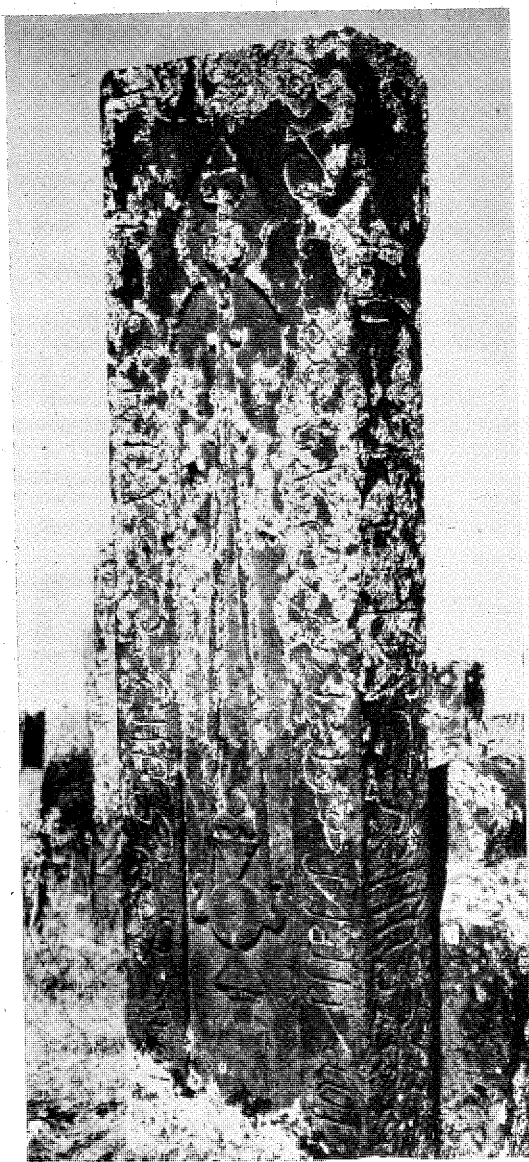
524. Res. (Kai. nu. 115)

325. Res. (Kat. Nu. 115)

326. Res. (*Kat. Nu. 115*)

327. Res. (Kat. Nu. 116)

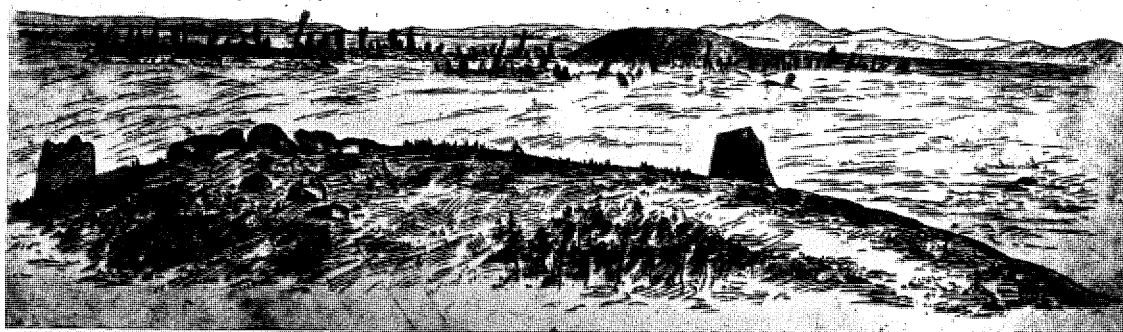
328. Res. (Kat. Nu. 117)

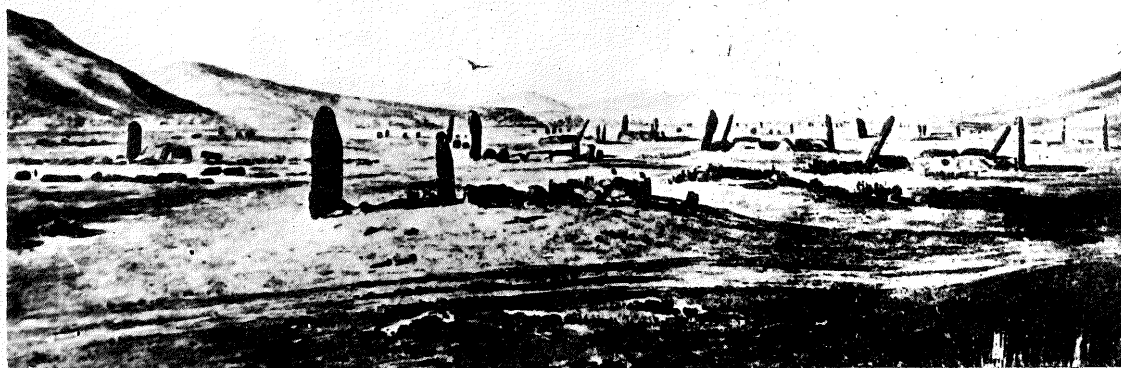
329. Res. (Kat. Nu. 118)

330 a. Res.

330 b. Res.

330 c. Res.

331. Res.

332. Res. (Staatliche Museen, Berlin)

333. Res. (O. Sirén'den)

334. Res.

